

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

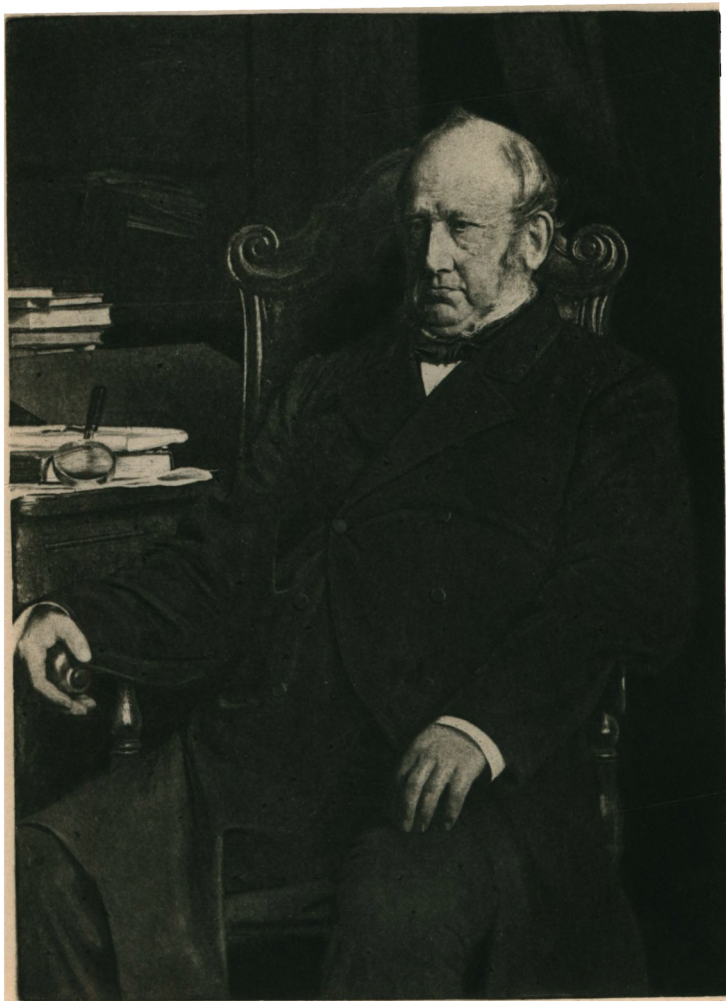
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SMAASKRIFTER.

C. Bloch pinx.

Heliogravure, Galle & Aagaard.

Krieger

SMAASKRIFTER

TILEGNEDE

A. F. KRIEGER,

DR. JUR. & PHIL., LANDSTHINGSMAND, EXTRAORDINÆR ASSESSOR I HØJESTERET,
STORKORS AF DANEBOGE, NORDSTJERNEN OG ST. OLAFS ORDEN, D. M.,

DEN 4. OKTOBER 1887

AF

NORDISKE FORFATTERE.

KJØBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN).

FR. BAGGES BOGTRYKKERI.

1887.

Hr. Geheime-Etatsraad!

Naar vi undertegnede nordiske Forfattere have ønsket i Fællesskab at mindes den Dag, da De fylder det halvfjerdsindstyvende Aar, er det i dyb og taknemmelig Erkjendelse af, hvor meget vi, og med os mangfoldige andre baade nulevende og afdøde Kaldsfæller paa de forskjelligste Omraader skylde Deres Opmuntring og Tilskyndelse, Deres personlige Paavirkning og Deres aldrig svigtende Nidkjerhed for alt, hvad der i nogen Retning maatte kunne tjene til nordisk Videnskabs og nordisk Aandslivs Fremme. Vi bede Dem som et ringe Udtryk for denne Taknemmelighed med Venlighed at modtage en Række Smaaarbejder fra den Kreds af Interesser og Ideer, der saa tidlig fængslede Dem og talte Dem blandt sine ypperste Ordførere, og som De gjennem den lange Aarrække, i gode og onde Dage, har vist en saa sjælden Troskab.

Det er vort hjerteligste Ønske, som det er vort Haab, at det endnu maatte forundes Dem i mange Aar med usvækket Kraft at være Vidne til og medvirkende ved disse Ideers stedse rigere Udvikling og sejrige Fremgang, om ikke altid i ydre paaaviselige Resultater, saa dog i frugtbart Arbejde for en lysere Fremtid!

Oscar Alin. T. H. Aschehoug. C. St. A. Bille.

M. Birkeland. J. H. Deuntzer. G. K. Hamilton.

Johanne Louise Heiberg. Edvard Holm. A. D. Jørgensen.

Yngvar Nielsen. J. L. Ussing. Harald Westergaard.

Indhold.

	Side
T. H. Aschehoug, Prof. i Statsøkonomi og Statistik, Kristiania, De for Danmark og Norge fælles Regeringskollegier fra 1660—1814	1.
Edvard Holm, Prof. i Historie, Kbhvn., Povl Løvenørn og Konseljet i Kristian VI's første Regeringsaar	78.
Harald Westergaard, Prof. i Statsvidenskab, Kbhvn., Mathematiken i Nationaløkonomiens Tjeneste.....	98.
Yngvar Nielsen, Dr. phil., Universitetsstipendiat, Kristiania, Kristian Frederik og Konventionen til Moss 14. Aug. 1814.....	118.
J. H. Deuntzer, Prof. i Lovkyndighed, Kbhvn., Bemærkninger om Arrest før Dom i civile Sager og dette Rets- middels Udvikling efter 1683.....	142.
M. Birkeland, Rigsarkivar, Kristiania, Det norske Postvæsen i dets Oprindelse og første Begyndelse..	185.
Johanne Louise Heiberg, Etatsraadinde, Kbhvn., Et Liv, gjenoplevet i Erindringen. Et Brudstykke.....	230.
G. K. Hamilton, Greve, Prof. i Rets- og Statsvidenskab, Lund, Statsverksamhetens stegring och det representativa styrelsesättet	259.
J. L. Ussing, Prof. i klassisk Philologi, Kbhvn., Et Indblik i gammel græsk Lovgivning.....	297.
A. D. Jørgensen, Gehejmearkivar, Kbhvn., To Foredrag om Sønderjylland.....	308.
Oscar Alin, Skytteansk Prof. i Statsvidenskab, Upsala, Svenske Konungens rätt i fråga om nedsättning af tullbevill- ningsafgifter enligt 1809 års Regeringsform.....	341.
C. St. A. Bille, Kammerherre, Amtmand, Holbæk, Grundloven af 5te Juni 1849 og dens Ordfører.....	379.

De for Danmark og Norge fælles Regeringscollegier fra 1660 til 1814.

Af T. H. Aschehoug.

I det dansk-norske Monarki førte Kongen indtil Enevældets Indførelse Centralstyrelsen gennem Rigsembedsmænd, under Enevældet gennem Collegier.

Denne Omdannelse var vel nogen Grad paabegyndt før Enevældet. Allerede i 1655 har der været oprettet et Admiralitetscollegium¹⁾. Ligeledes var der siden 1658 flere Gange Tale om at oprette et Krigscollegium for Landmilitæretatens Anliggender²⁾.

Men Regeringscollegier under den ved Haandfæstning bundne Konge, med Rigsembedsmænd i Spidsen og under Control af Rigsraadet, maatte have faaet en ganske anden Character, end de, Enevældet organiserede. Dette samlede fra Begyndelsen af al Myndighed paa Kongens Haand med saa skinsyg Kraft, at der undtes Collegierne den mindst mulige Andeel deri.

I Tidens Løb blev dette ganske anderledes. Da Rigerne i 1814 skiltes ad, havde der udviklet sig en Styrelse med udpræget bureaukratisk Character. En stor Mængde Regeringsanliggender afgjordes ikke af Kongen selv, men af vedkommende Collegium. Af endnu større Betydning var det, at de fleste Forandringer i den almindelige Lovgivning saavel som de fleste

¹⁾ Gardes Efterretninger om den danske og norske Sømagt. I., 158—159

²⁾ Chr. Bruun: Historisk Tidsskrift. Række V. Bind 2, Side 655—656.

vigtige nye offentlige Foranstaltninger udgik af deres Initiativ, eller dog i det Hele taget bleve affattede eller istandbragte i Overeensstemmelse med de inden Collegierne raadende Anskuelser. I ethvert civiliseret Samfund kommer et Enevælde nødvendigen til at styre i saadan Form. Den fik dog i det dansk-norske Monarki sit Særpræg. Af de syv Konger, som regjerede Danmark og Norge med uindskrænket Magt, havde ingen noget militært Organisationstalent, og alene den sidste en fremtrædende Interesse for sine Hære. Det dansk-norske Enevælde havde derfor saa lidet Præg som bedst muligt af et Militærmonarki. Styrelsen var væsentlig et Civilbureaukrati. Den udmærkede sig ved god Villie, jævn Forstandighed og Retsind. Den viste en stedse stigende Agtelse for Individets Rettigheder og naaede efter lange Bestræbelser omsider at tilveiebringe en god og sikker Retstilstand. Svagheden i Monarkiets Styrelse var dets slette Statshuusholdning. De tre første Enevældskonger stode i saa vanskelige Forhold til Udlandet, at man ikke retfærdigen kan lægge dem deres idelige finantsielle Forlegenheder til Last, og det lykkedes jo tilsidst Frederik IV at bringe et Slags Orden og Ligevægt i Statshuusholdningen, om end ved Midler, der i flere Henseender vare lidet bifaldsværdige. At Finantsstyrelsen under hans Eftermænd var høist utilfredsstillende, kan ikke bestrides. Ansvarer falder vistnok først og fremst paa Kongerne selv, thi det er i denne Green af Statsstyrelsen, en Enehersker har lettest for at gjøre sin Villie gjældende. Men det deles ogsaa af de Statsmænd, der gjorde sig til Redskaber for Kongens Ødselhed eller ved sine ubetænksomme Planer bidroge til at bebyrde Staten med Gjæld midt i den dybeste Fred.

Den Indflydelse, Enevældets Bureaukrati øvede paa Institutioner og Tilstande, er saa dybtgaaende og varig, at dets Organisation altid kommer til at blive et Emne af betydelig historisk Interesse ogsaa for Norges Vedkommende. I dette Rige har det traditionelle Kjendskab til Enevældets Bureaukrati selvfølgelig tabt sig noget mere end i Danmark, som beholdt det en Menneskealder længere. Men endog i rent praktiske Spørgsmaal behøve vi af og til at vide Besked om dets Organisation. Allerede første Gang, jeg foredrog Administrativret ved det norske Universitet, forsøgte jeg efter de dengang foreliggende Materialier at give en nogenlunde fyldig Fremstilling af denne

Gjenstand, navnlig med den Veiledning Fr. Thaarups Danske Monarkies Statistik III, 21—82 bød, og heraf meddelte jeg i 1858 et Uddrag i Christiania Videnskabsselskab. Siden den Tid er der gennem danske Historikeres Arbejder tilveiebragt en Mængde herhenhørende Oplysninger af største Værdi. I de følgende Blade vil der blive gjort et Forsøg paa ved Hjælp af disse Oplysninger at give en sammentrængt Oversigt over de for Danmark og Norge fælles administrative Collegier fra 1660—1814 ¹).

- *) I denne Oversigt er der meddelt Oplysninger saavel om Antallet af de ved de vigtigste Collegier til forskjellige Tider ansatte Embeds- og Tjenestemænd, som over deres Lønningsforhold.

Hvem der har staaet i deres Spidse fra den Tid, da de begyndte at øve en selvstændigere Indflydelse paa Styrelsen, er at finde i de siden 1734 aarligt udkomne Statscalendere. Men Exemplarer af disse ere nu næppe opbevarede, andetsteds end i nogle ganske faa Bibliotheker, og Kjendskabet til de Mænds Navne, der styrede os i forrige Aarhundreder derfor lidet. endog mellem Jurister og Historikere. Jeg har saaledes anseet det af Interesse at vedføie Fortegnelser saavel over Geheimeconseillets Medlemmer som over de Mænd, der under Titel af Oversecretærer, Præsidenter, første Deputerede o. desl. i alt Fald i Navnet have staaet i Spidsen for de vigtigste Collegier. Grundlaget for disse Fortegnelser er Statscalenderne, men jeg har dog søgt at berigtige disses Op-gaver, hvor jeg er bleven opmærksom paa Feil i dem. Heri, saavel som i mine øvrige Undersøgelser, har jeg fundet den velvilligste Bistand i det danske Geheimearkiv, navnlig fra Geheimearkivar Jørgensens, Dr. Sechers og Contorchef Kringelbachs Side.

At føe disse Fortegnelser længere tilbage vilde, selv med den Bi-stand, disse Herrer have været rede til at yde mig, kræve mere Tid, end jeg nu kan afsee.

Af de nye trykte Hjælpemidler man har faaet, maa særskilt nævnes den Samling af Instructioner, som findes i det danske Geheimearkivs Aarsberetninger Bind II, 151—326, Meddelelser fra det kongelige Geheimearkiv 1883—1885, og Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1871—1878. Endelig maa det bemærkes, at Hr. Bibliothekar Bruun i en Afhandling i Historisk Tidsskrift, femte Række, Bind 2, Side 635—700 har godtgjort, at den af Holberg først meddelte og siden i Schmidts Samling af norske Rescripter trykte saakaldte Provisional Ordinance ikke kan antages at være andet end et Udkast, som aldrig har faaet Lovskraft. For Tidsrummet 1660—1720 har Professor Holm i sit udmærkede Værk, Danmark-Norges indre Historie stillet mange Sider af Regjeringscollegiernes Organisation og Virksomhed i et forhen ukjendt Lys.

Hovedtrækkene i Organisationen af Enevældets Styrelsesformer ere vel bekendte. Kongens Beslutninger bleve før 1660 samtlige expederede gennem Cancelliet. Strax efter Enevældets Indførelse dannedes der særegne Collegier for Administrationen af Finantserne, Landforsvaret og Flaaden. De øvrige Regjeringsanliggender forbleve hos Cancelliet¹⁾.

Disse Collegier skulde hver under sit Forretningsomraade modtage de til Kongen indkomne Andragender, sørge for Sagernes Oplysning og forestille dem for Kongen i skriftligen afattede Betænkninger, der oftest foredroges for Kongen af Collegiets Oversecretær. Dette skulde derpaa expedere Kongens Befaling og vaage over, at den blev efterlevet. Allerede under Frederik d. III blev det Skik, at Kongen ei afgjorde vigtigere Sager blot efter Betænkning fra vedkommende Collegium, men at han først hørte andre af sine mest betroede Raadgivere. I Cancellisager brugte Kongen dertil i nogen Tid det saakaldte Statscollegium. Senere dannede han sig et Raad af dertil særskilt udnævnte Mænd, Geheimeconseillet, der dog i Almindelighed kun toges paa Raad i de under Cancellierne hørende Sager, (Meddelelser fra Geheimearkivet, Side 91—92; Holm Danmark-Norges indre Historie Side 55—61). I hvilken Udstrækning Geheimeconseillet blev i indenlandske Sager brugt, er forøvrigt vanskeligt at oplyse, da der ikke førtes nogen Protokol over dets Forhandlinger. Conseillets Medlemmer havde, siges der i Dommen over Struensee, intet Votum, ingen Expedition, ingen Sekretær, alt blev udfærdiget fra vedkommende Collegium (Høst, Struensee, III, 154,) og anderledes blev heller ikke Forretningsordenen ved det i 1772 gjenoprettede Geheimestatsraad.

At oplyse, hvem der vare virkelige Medlemmer af Geheimeconseillet i ældre Tid har sine Vanskeligheder, da der iblandt

¹⁾ Det er blevet sagt (Suhms nye Saml. I, 14), at der for Universitetet dannedes et Consistorialcollegium under Forsæde af Erkebiskop Svane, men at Expeditionerne ved hans Død atter bleve henlagte til Cancelliet. Sammenhængen hermed er nok kun den, at Svane fra 1665 til sin Død 1668 var beskikket til Præsident i Consistoriet. Dette var dog intet Regjerings, men et Universitetscollegium, som stod under Canstleren, see Matzen, Kjøbenhavns Universitets Retshistorie, I, 153—154, 207—208 og 250, hvor der findes Exempel fra 1663 paa, at Approbation af Cantsleren forbeholdtes paa en Consistoriebeslutning.

dets Medlemmer endog i Gagereglementet findes opførte adskillige Personer, som beklædte andre Embeder, der holdt dem fjærnt fra Kjøbenhavn, f. Ex. Statholderne eller Vicestatholderne i Norge og Hertugdømmerne, Feldtmarschal Wedel og flere. Fra 1734 har man derimod Statskalenderen at gaa efter, og i disse ere kun de virkelig fungerende Medlemmer opførte under Geheimeconseillet. I Statscalenderen opføres:

1734. L. C. Plessen, Ivar Rosencrantz, O. Blome.
 1735. I. Rosencrantz, O. Blome.
 1736—1738. I. Rosencrantz, J. L. Holstein.
 1739—1740. I. Rosencrants, J. L. Holstein, J. S. Schulin.
 1741—1750. J. L. Holstein, C. A. Berkentin, J. S. Schulin.
 1751. J. L. Holstein, C. A. Berkentin, F. L. von Dehn.
 1752—1758. J. L. Holstein, C. A. Berkentin, F. L. von Dehn, J. H. Bernstorff.
 1759—1763. J. L. Holstein, F. L. von Dehn, J. H. Bernstorff, O. Thott.
 1764—1766. J. H. Bernstorff, A. Moltke, O. Thott, A. Reventlow.
 1767. Carl af Hessen, J. H. Bernstorff, O. Thott, D. Reventlow, F. Danneskjold-Samsø.
 1768. Carl af Hessen, J. H. Bernstorff, O. Thott, D. Reventlow, F. C. Rosencrantz.
 1769—1770. J. H. Bernstorff, A. Moltke, O. Thott, D. Reventlow, F. C. Rosencrants.

Det i 1772 gjenoprettede Geheimestatsraad bestod foruden af Kronprinds Frederik og efter 1784 af Kronprindsen, samt fra 1786 Hertug F. af Augustenborg, af:

1772. O. Thott, S. C. Rantzau, Schack Rathlou, H. Rømeling, H. v. Eichstedt, A. S. von der Osten.
 1773. O. Thott, Schack Rathlou, H. Rømeling, H. v. Eichstedt, A. S. von der Osten.
 1774—1775. O. Thott, Schack Rathlou, H. Rømeling, H. v. Eichstedt, A. P. Bernstorff.
 1776—1780. O. Thott, Schack Rathlou, H. v. Eichstedt, A. P. Bernstorff.
 1781. O. Thott, Schack Rathlou, H. v. Eichstedt.
 1782. O. Thott, Schack Rathlou, H. v. Eichstedt, J. G. Moltke.
 1783—1784. O. Thott, Schack Rathlou, H. v. Eichstedt, J. G. Moltke, M. G. Rosencrone.
 1785. O. Thott, F. C. Rosencrantz, Schack Rathlou, A. P. Bernstorff, W. Huth, H. Stampe.
 1786—1788. F. C. Rosencrantz, Schack Rathlou, A. P. Bernstorff, W. Huth, H. Stampe.
 1789. Schack Rathlou, A. P. Bernstorff, W. Huth, H. Stampe, E. H. Schimmelmann.

- 1790—1795. Schack Rathlou, A. P. Bernstorff, W. Huth, G. C. Haxthausen, E. H. Schimmelmänn, J. E. Scheel.
- 1796—1797. Schack Rathlou, A. P. Bernstorff, W. Huth, E. H. Schimmelmänn.
- 1798—1799. Schack Rathlou, W. Huth, E. H. Schimmelmänn, C. D. F. Reventlow, C. Brandt, Cay Fr. Reventlow.
1800. Schack Rathlou, W. Huth, E. H. Schimmelmänn, C. D. F. Reventlow, Cay Fr. Reventlow.
- 1801—1803. W. Huth, E. H. Schimmelmänn, C. D. F. Reventlow, Cay Fr. Reventlow.
- 1804—1806. W. Huth, E. H. Schimmelmänn, C. D. F. Reventlow, C. G. Bernstorff.
- 1807—1810. E. H. Schimmelmänn, C. D. F. Reventlow, C. G. Bernstorff.
- 1811—1813. E. H. Schimmelmänn, C. D. F. Reventlow, F. Moltke, N. Rosenkrantz.

I Tidens Løb blev dog foruden de nævnte fire gamle Collegier oprettet en stor Mængde nye, der deels sideordnedes med hine, idet de fik, hvad man kaldte umiddelbar Forestilling til Kongen, det vil sige Ret til at henvende sig til ham uden at gaa igjennem noget andet Collegium, deels underordnedes et saadant.

Vi skulle nu omhandle hvert enkelt Collegium.

I. Cancelliet. Der var tvende Cancellier, et for Danmark, Norge og Colonierne, det danske Cancelli, et for Hertugdømmerne, det tydske, der fra 1806 af fik Benævnelsen det slesvigholstenske Cancelli. Saalænge der var en Cantsler, stode begge under ham, Cantslere var Peder Reedtz til 1674, Griffenfeldt 1674—1676, Fr. Ahlefeldt 1676—1686, Conrad Reventlow 1699—1708, Ulrik Adolph Holstein 1721—1730. Naar der ingen Cantsler var, stod som oftest ethvert af disse Cancellier under særskilt Bestyrelse, og førtes da Styrelsen af de udenrigske Anliggender indtil 1771 gjennem det tydske Cancelli.

Under 13. Dec. 1661 nedsatte Kongen en Commission til Udarbeidelse af en Instrux for Cancelliet. At en saadan er kommen istand, kan næppe sluttas af, at det kgl. Brev af 23. Juni 1667, som findes i Geheimearkivets Aarsberetninger II, 175—176, henviser Cancelliets Medlemmer til den dem allerede meddelte Instrux og Bestalling. I ethvert Fald kjendes den ikke længer, thi det paa tydsk affattede Document, der forkynder sig som en Instrux for Cancelliet og findes i Suhms nye Samlinger, III, 164—174, er sikkerlig blot et Udkast. der

efter de Oplysninger, man har om Cancelliets Virksomhed fra hiin Tid, aldrig kan være sat i Kraft.

Strax efter Christian V's Thronbestigelse udkom der en Instrux for det danske Cancelli af 21. April 1670 (Geheimarkivets Aarsberetninger, II, 177—185). Den giver et meget anskueligt Billede af Forretningsordenen, saaledes som den var paataenkt og i mange Dele virkelig blev.

I Spidsen for Cancelliet skulde der, som tidligere, staa en Cantsler, eller som han efter Reedtz's Tid kaldtes Rigs-cantsler eller Stor-cantsler. Under ham og som hans Stedfortræder skulde der have en Vice-cantsler. Som saadanne vare ansatte: Ove Juul fra 1676—1679, Holger Vind fra 1679—1683, Michael Vibe fra 1683—1690.

Foruden Cantsleren og Vice-cantsleren skulde Cancellicollegiet efter Instruxen af 1670 § 6 bestaa af et tredie Medlem foruden to Oversecretærer.

Der skulde efter samme Instrux være 8 Cancellisecretærer, fire adelige og fire uadelige, som skulde føre Cancelliets og Høiesterets Protocoller. Der holdtes i Cancelliet ingen Protocol over indkomne Sager (Journal), men kun en Forhandlingsprotocol og Protocoller over de af Kongen udfærdigede Befalinger. Af saadanne Protokoller førtes tre særskilte Rækker, een for Kongens aabne Breve (Forordninger, Privilegier og Bevilgninger), en anden for hans lukkede Skrivelser (Missioner, Rescripter), og den tredie for Instruxerne.

Desuden havdes en Cancelliforvalter, som besørgede Reenskriften af Expeditionerne samt førte Opsyn med Arkivet og Lokalet.

Oversecretærene skulde altid være tilstede i Cancelliet, og selv modtage alle Andragender og sørge for, at de forelagdes Kongen. To Gange i Ugen skulde Collegiets samtlige Medlemmer holde Møde. I dette skulde enhver Sag foredrages af en Oversecretær. Ved Overveilsen skulde det iagttages, hvad Loven i det foreliggende eller andre lignende Tilfælde tilholder, om særegne Privilegier eller andre udgangne Breve kunde være samme Sag for eller imod, om den kunde komme i Strid med nogen Tractat med fremmede Magter, og hvad Expedient i Sagen kunde synes bedst og billigst at være. Naar Sagen saaledes havde været overveiet i Cancellicollegiet, afgav dette en kort-

fattet skriftlig Betænkning, hvorpaa Sagen af vedkommende Oversecretær foredroges for Kongen i Cantslerens og Vicecantslerens Paahør, eller i Geheimeraadet, om Sagen var af saadan Vigtighed, at Fleres Mening og Betænkning herom kunde behøves. Naar saa Kongen havde afgivet sin Resolution skulde Oversecretæren føre den i Pennen, og hvis Sagen var af større Vigtighed, fremlægge Skrivelsen for Collegiet til Gjennemgaaelse, førend den forelagdes Kongen til Underskrift. Vedkommende Oversecretær skulde da paraphere Skrivelsen og forsyne den med Kongens Segl.

En saa omstændelig Fremgangsmaade lod sig vanskelig opretholde i alle Regjeringsærinder og den blev snart forladt, endog i de vigtigste. Den ene af Oversecretærene, der tillige var Kongens Cabinetssecretær, (Geheimkammersecretær), Schumacher tilrev sig navnlig Afgjørelsen af alle Cancelliets Anliggender og holdt sine Colleger ude fra denne, noget der klart viser sig i den for ham som Cantsler Griffenfeld udfærdigede Instrux af 3. Aug. 1674 (Geheimark. Aarsb. II, 220—222). Denne Instrux erklærer at ville afskaffe Oversecretærembedet, nævner ikke Cancellimøderne og synes overhovedet ikke at tænke sig anden Collegialbehandling af Cancellisager end Statscollegiets af de Sager, som ved særlig Beslutning bleve sendte det, noget der just fra dette Tidspunkt gik af Brug.

Efter Griffenfelds Fald reorganiseredes Cancelliet ved Instruxen af 23. Mai 1676 (Geheimark. Aarsb. II, 222—226). Cancellicollegiet skulde nu bestaa af Cantsleren, Vicecantsleren, en Oversecretær, fire Cancelliraader og fire Assessorer. Alle-rede ved Instr. 16. April 1680 blev dets Sættelse noget forandret, nemlig saaledes at det foruden af Cantsleren og Vicecantsleren skulde bestaa af 6 Cancelliraader og 2 Assessorer. Af Cancelliraaderne skulde een være Oversecretær for de danske og en anden for de norske Anliggender. En tredie Cancelliraad skulde være Secretær i Kongens Kammer (Cabinet).

Ifølge Instruxen af 1676 skulde der være 6, ifølge Instr. af 1680 4 Cancellisecretærer, af hvilke efter Instr. 1680 ingen behøvede at være af Adel. Af Cancelliforvaltere skulde der nu være to. De havde at antage og paa egen Bekostning at lønne Copister og Skrivere.

Ogsaa disse Instruxer indeholde udførlige Forskrifter om

Forretningsgangen, hvilke i det Hele taget falde sammen med de i Instruxen af 1670 givne. Den væsentligste Forskjel er, at alle Andragender i Stedet for at leveres til Cancelliet, nu først skulde indleveres til Kongens Cabinet og ordnes der i den Følge, hvori Kongen vilde have dem foredragne for sig, Instr. 1676 § 3 og 1680 § 4. Ifølge sidstnævnte Instrux, § 6, kunde i Sager, som ikke frembød nogen Tvivl, Expedition opsættes og parapheres af Oversecretæren, førend Sagen foredroges for Kongen. Derhos bemyndigedes Collegiet til at afslaa alle ganske urimelige Andragender. Om at nogen Sag skulde forelægges Geheimeconseillet, er der i denne Instrux ikke længere Tale. Men dette var fremdeles brugeligt, see Meddelelser fra Geheimearkivet, Side 99. Sandsynligvis er den første Instrux for Geheimeconseillet, den som af Gaspari og Riegels er henført til Begyndelsen af Frederik IV's Regjering, udfærdiget allerede under Christian V og det endog saa tidligt som 1690 (Meddelelser fra Geheimearkivet, Side 103—105).

I den senere Deel af Christian V's Regjering synes en Deel Sager at være blevne afgjorte af Kongen uden Indhentelse af Betænkning fra Cancelliet og Forretningsførelsen her at være bleven slappere (Meddelelser fra Geheimearkivet Side 100 og 114).

Dette gav formodentlig Anledning til, at Frederik IV omdannede Cancelliet, idet han ganske forlod den gamle Grundsetning, at Sagerne i dette Embedsværk skulde undergives collegial Behandling, hvilken henlagdes heelt og holdent til Geheimeconseillet. Denne Organisation har fundet sit Udtryk i de to Instruxer, som udfærdigedes under 3. Januar 1703, den ene for Geheimeconseillet (tydsk Original i Gaspari, Urkunden und Materialien 1. Bind, Side 35 ff., dansk Oversættelse hos Riegels, Frederik IV's Historie I, 197—202), den anden for Cancelliet (Meddelelser for Geheimearkivet, Side 261—266).

I Cancelliet skulde der være en Storcantsler, en Oversecretær, en maître des requêtes, fire Secretærer og to Cancelliforvaltere, der fremdeles efter Instr. § 11 skulde lønne Copisterne.

Cantsleren var Cancelliets Chef. I Cancelliet maatte intet foretages, resolveres eller Kongen til Underskrift forelægges uden foregaaende Communication med Cantsleren, Instr. § 2. Hans Stilling som øverste Tilsynsmand over de Cancelliet underlagte

Administrationsgrene blev i denne Instrux stærkt fremhævet. Han skulde have Inspection med Akademiet, Universitetet, Gejstligheden, Kirker, Skoler, Hospitaler og Fattighuse, § 3. Fremdeles med Justitsens Administration, sørge for at dygtige og retsindige Betjente beskikkedes hertil, og at alle Over- og Underdommere rettede og dømte efter Loven, uden Forskjel mellem Fattig og Rig. I Særdeleshed skulde han føre Tilsyn med, at Højesteret efterleverede sin Instrux. Dens Domme skulde udfærdiges under hans Haand, Instr. § 4. Ligeledes skulde Cantsleren have Inspection med Politivæsenet, det vil efter den Tids Sprogbrug sige Næringsveiene og de almeennyttige Anstalter, og naar nogen Tvistighed deri forefaldt, som ikke klarligen i Loven synes decideret, skulde han foredrage det for Kongen, Instr. § 5. Det forudsættes forøvrigt, at Cantsleren havde Ret til at træffe Afgjørelser paa egen Haand. Dette fremgaaer af, hvad § 8 foreskriver om de underordnede Embedsmænds navnlig Oversecretærens Forretninger. Forretningsgangen i indenlandske Sager var ifølge Instr. for Geheimeconseillet § 8 følgende. Alle indkomne Sager skulde først af Oversecretæren oplæses i Geheimeconseillet. Mindre vigtige Sager, som ikke behøvede nogen Under søgelse, skulde da sendes Cancelliet til Afgjørelse. De vigtigere Sager skulde foredrages for Kongen af Oversecretæren i Uddrag eller i deres Heelhed ved at oplæses for ham. I begge Tilfælde sendtes dog ogsaa disse Sager til foreløbig Behandling i Cancelliet (jfr. Meddelelser fra Geheimeark. Side 114—115), hvor de bogførtes og ekstraheredes af maître des requêtes, ligesaavel som de, der vare tilstillede Cancelliet for at afgjøres af Cantsleren. Dette skulde altid skee i Overvær af Oversecretæren. Naar Beslutning var fattet enten af Kongen eller af Cantsleren, skulde Expeditionen besørges af Oversecretæren ved Hjælp af Cancellisecretærerne eller Cancelliforvalterne samt af ham parapheres og forelægges henholdsviis Kongen eller Cantsleren til Underskrift. Det var altsaa Oversecretæren, som i Cancellisagerne redigerede Beslutningerne og forsynede dem med den Begrundelse, hvormed de sædvanligviis ledsagedes.

Denne Forretningsorden bestemtes nærmere gennem Anord. 8. Marts 1708, Afd. III, der for de under Cancelliet hørende Sagers Vedkommende foreskrev, hvilke der skulde foretages i Conseillet, nemlig Instructioner for Collegier og Embedsmænd,

alle Forordninger, Commercecollegiets og Slotslovens Betænkninger, Privilegier for Stænder, Stæder og Selskaber, ja endog Ansøgninger om beneficia paupertatis i Sager, hvor der klagedes over Rettens Fornægtelse, samt Arrester og Repressalier. Medens denne Bestemmelse hævdede Conseillets Stilling ligeoverfor Cancelliet, søgte Instr. 20. Febr. 1717, § 6 at modarbejde den Skik at indgive Andragender om Regjeringsanliggender til Kongen personlig. Dette blev forbudt. Enhver skulde i Regelen indgive sit Andragende til det Collegium, under hvilket Sagen hørte, medmindre nogen havde lovlig Aarsag til at besvære sig over dette eller over sine Overordnede, eller noget at angive som stridende mod Kongens Enevælde eller Interesse, i hvilke Tilfælde det skulde være tilladt at henvende sig til Kongen personlig. Ved Patent af 24. Febr. 1725, jfr. Patenterne af 23. Marts 1725 og 8. Marts 1726 (i Rescriptsamlingerne) blev det dog igjen tilladt Enhver at indgive saavel Klager over Forurettelser som Forslag til nyttige Foranstaltninger umiddelbart til Kongen, jfr. Hojer Leben Fried. IV, II, 166—183.

Strax efter Christian VI's Thronbestigelse og den sidste Cantslers Afgang udkom et Rescript af 11. Decbr. 1730 (Meddelelser fra Geheimearkivet Side 284—286, i Udtog i Wessel Bergs Rescriptsamling), der uden ganske at ophæve Instruxerne af 1703 i væsentlige Stykker brød med dem. Rescriptet indførte igjen det gamle collegiale Organisationsprincip. I Rescriptets Præmisses siger Kongen, at han fandt det fornødent, at de mangfoldige i Cancelliet forefaldende og især de Justitsen vedkommende Sager bleve overveiede, førend de foretoges i Conseillet, og i selve Rescriptet paalægges det Collegiets Medlemmer med største Flid og Oprigtighed at see derhen, at alt det, som kunde fordunkle Retten og Sagernes sande Beskaffenhed uden nogen Persons Anseelse eller Hensigt til Skjænk eller Gave, Venskab eller Had klarligen og reent bliver oplyst. Det er en Udtalelse af Christian VI's store og paaskjønnelsesværdige Omhu for Retspleiens Forbedring, som har efterladt sig Frugter i Forordningerne af 23. Decbr. 1735, 31. Juli 1739, 3. Marts og 19. Mai 1741 og ikke mindst i Forordningen om juridiske Embedsexamina af 10. Febr. 1736 samt særligen for Norges Vedkommende Forordningen af 19. Aug. 1735.

Rescriptet sammensatte imidlertid Collegiet heelt ander-

ledes end før. For det første forsvandt Cantsleren, for det andet bleve de, der udførte det væsentligste Arbejde, nemlig Cancellisecretærene, Medlemmer af Collegiet, for det tredie fik dette et vigtigt for dets Virksomhed meget vigtigt Medlem i Generalprocurøren, der tidligere nærmest havde hørt under Rentekammeret. Efter Rescriptet af 1730 bestod Cancellicollegiet af sex Medlemmer, maitre des requêtes, der nu tillige en kort Tid førte Titel af Geheimeexpeditionsscretær, Generalprocurøren og fire andre Medlemmer. Statsminister I. Rosencrantz blev Direktør for begge Cancellier, baade det danske og det tydske, men tog ikke Deel i deres Collegiemøder. I 1735 blev Grev J. L. Holstein Oversecretær i det danske Cancelli, i hvis Spidse han stod indtil sin Død i 1763. Han efterfulgtes som Oversecretær af O. Thott indtil Cancelliets Omordning af Struensee. I Tidsrummet fra 1730 til 1760 er dette Embedsværk saaledes ikke undergaaet nogen væsentlig Forandring. Sagerne behandledes collegialt, og Collegiet bestemte, hvorvidt en Sag, det ikke selv kunde afgjøre, skulde foredrages Kongen strax eller først refereres i Conseillet som en Sag, der maatte overlægges, før den forebragtes Kongen, (Holberg, Danmark og Norges Stat, tredie Udgave, Side 545—546). Men Conseillet var i hele denne Periode faatalligt, Oversecretæren i det danske Cancelli havde fra 1736 regelmæssigt Sæde her, og inden Cancellicollegiet synes hans Stilling, idetmindste efter Lønningsforholdene at dømme, at have raget langt frem for hans Collegers. Det er derfor ganske rimeligt, at han, som det siges (J. K. Høst, Struensee og hans Ministerium I, 8 og 256) havde den overveiende Indflydelse i Cancelliets Anliggender¹⁾. Om Forretningsgangen i Cancelliet i denne Tid haves en udførlig Fremstilling, som Thott efter Kongens Befaling afgav 2. Novbr. 1770 (Meddelelser fra Geheimearkivet Side 284—289). Det viser sig her, at Cancelliet i Modsætning til de andre Collegier benyttede en eiendommelig Arbejdsdeling. Medens Sagerne i de øvrige Collegier fordeltes mellem de forskjellige Contorer enten efter deres Art eller de Landsdele, fra hvilke de indkom, saa-

¹⁾ I Badens Frederik V's Aarvog omhandles en Sag, hvor det dog ikke lykkedes Oversecretæren Grev Holstein, uagtet han havde Støtte i en Erklæring fra Generalprocurør Stampe, at sætte sin Mening igjennem i Geheimeconseillet. Den Modstand, han ikke kunde overvinde, skrev sig fra Høiadelens Uvillie mod, at borgerlige oprettede Stamhuse.

ledes at ethvert Contor fuldstændig behandlede og expederede enhver det tilhørende Sag, repræsenterede Cancelliets Contorer de forskjellige Stadier, som Sagerne under sin Behandling gennemgik (Meddelelser fra Geheimearkivet, Side 117).

Efterat Geheimeconseillet var ophævet ved Fr. 27. Dec. 1770, bestemtes det ved Cabinetsordre af 20. Marts 1771, at Cancelliet skulde sættes paa Fode af et ordentligt Collegium, hvormed vel maa være meent, at dets Medlemmer skulde bringes i mere ligeordnet Stilling og ikke længere underordnes nogen Oversecretær, (jvfr. Meddelelser fra Geheimearkivet, Side 121—126). Under 20. April 1771 udfærdigedes der en ny Cancelliinstrux, som findes i nysnævnte Meddelelser Side 290—294. Collegiet skulde bestaa af 4 Deputerede, af hvilke enhver stillede i Spidsen for sit Departement eller Contor. Mellem disse 4 Departementer deltes Sagerne efter de Landsdele, hvorfra de indkom. Første Departement havde Sagerne fra Sjælland og Fyen, andet Departement fra Jylland, Laaland og Falster. Tredie Departement, i hvis Spidse Normanden Professor Dons blev sat, fik de norske Sager. Fjerde Departement fik Colonierne. Desuden organiseredes to fælles Contorer, Depeschecontoret, der havde alle fælles Sager, samt Arkivet. I ethvert Departement ansattes en Cancellist og en Undercancellist.

I Depeschecontoret ansattes en Depeschesecretær og tre Copister, i Arkivcontoret en Arkivar, en Registrator og en Copist. Alle Cancellisportler skulde gaa ind i Kongens Casse og alle Embedsmænd og Betjente have fast Løn. Ingen af dem maatte have anden offentlig Bestilling eller tjenestgjøre i mere end et Departement. Depeschesecretæren blev Cancelliets Økonom og Sportelcasserer.

Ethvert Departements Chef skulde foredrage de hans Departement tilhørende Sager i Cancellicollegiet. de mindre vigtige extractviis, de vigtigere udførlig. Hine afgjordes ved Votering i Collegiet, og herunder havde første Deputeret i Tilfælde af Stemmelighed afgjørende Stemme. Vigtigere Sager skulde forelægges Kongen til Decision, men dette skete skriftlig, og første Deputerede erholdt altsaa ikke den Adgang til at gjøre sin Mening gjældende, som den tidligere Oversecretær havde haft under det mundtlige Foredrag i Geheimeconseillet og for Kongen.

Generalprocurøren skulde være tilstede i Cancellicollegiets

Møder, forfatte alle Forordninger og indestaa for, at Intet mod Lovene i Collegiet blev foretaget. Personalet bestod af 4 Deputerede og Generalprocurøren, 1 Depescheseeretær, 1 Arkivar, 1 Registrator, 4 Cancellister, 4 Undercancellister og 9 Copister, tilsammen 25.

Denne Instrux blev i flere Henseender af stor Vigtighed for Cancelliets Organisation, ihvorvel den et Aars Tid efter Struensees Fald afløstes af en ny, nemlig den af 4. Marts 1773, der findes i kort Uddrag i Wessel Bergs Rescriptsamling og i et meget udførligere Uddrag i Meddelelser fra Geheimearkivet, Side 294—300.

Cancelliet skulde bestaa af fire Hovedcontorer, nemlig to, hvori alle vedkommende Forestillinger skulde modtages, extraheres, søges oplyste og besørges til endelig Resolution, og to andre, hvorfra alle Expeditioner skulde udfærdiges. Ethvert af de to første Hovedcontorer skulde forestaaes af en Deputeret, de to andre af to Expeditionssecretærer. Andet Hovedcontor havde Behandlingen af alle Ansøgninger om geistlige og verdslige Embeder, Lehnssager o. desl. Under første Hovedcontor vare de øvrige Cancellisager henlagte. I ethvert af disse Contorer skulde der være en Cancellist og en Copist, i ethvert Expeditionscontor en Cancellist og to Copister. Desuden skulde der være et Arkivcontor med en Arkivar, en Registrator og en Copist. Endelig skulde der være en Sportelcasserer. Til Cancellister skulde fortrinsviis tages candidati juris, til Copister kun Studenter. Personalet skulde altsaa efter Instruxen være: 2 Deputerede, 1 Generalprocurør, 2 Expeditionssecretærer, 4 Cancellister, 1 Arkivar, 1 Registrator, 1 Casserer og 7 Copister, tilsammen 19 Personer. Men dette Personale viste sig strax utilstrækkeligt. Allerede i Gagereglementet for 1774 opførtes der 4 Copister til.

I Cancellicollegiet sad de to Deputerede, den ældste Expeditionssecretær og Generalprocurøren. Sagerne skulde circulere mellem Medlemmerne, før de afgjordes. De foredroges i Collegiet af den Deputerede, til hvis Contor de hørte. Ingen Cancellisag maatte forestilles Kongen, førend Cancelliet havde afgivet sin Betænkning om den. Et nyt Geheimestatsraad var imidlertid oprettet ved Fr. 13. Februar 1772, i hvilket ingen Præsident for noget Collegium med Undtagelse af Chefen for Uden-

rigsdepartementet maatte have Sæde. Alle Collegiers Forestillinger til Kongen skulde refereres for ham i dette. For Cancelliets Vedkommende skulde Referatet ifølge Instruxens § 10 skee skifteviis af begge Deputerede.

Denne Organisation overholdtes aldrig ganske strengt. Der bestod et Kongens Cabinet, hvis Chef var Guldberg, og hvorfra mange kongelige Beslutninger i Regjeringsanliggender udgik. Dette afskaffedes først ved Fr. 14. April 1784. I 1787 beskikkedes en Præsident i Cancelliet, som fik Sæde i Geheimstatsraadet. I 1788 udnævntes i Stedet en Cancellidirectør, som skulde foredrage Cancellisagerne der, men som allerede det følgende Aar blev Præsident. Med de to Deputeredes Embede skeete der ogsaa nogen Forandring, (Meddelelser fra Geheimearkivet, Side 131—132).

Ved kgl. Rsl. 20. Nov. 1799 (i Collegialtidenden for samme Aar Side 769—774) undergik atter Cancelliet en væsentlig Forandring, idet Expeditionscontorerne ophævedes, og Sagerne fordeelt efter deres Art og de Landsdele, hvorfra de indkom, i 4 Departementer, første Departement for Kirke- og Undervisningsvæsenet, andet Departement for danske, tredje for norske Sager, vedkommende Justits- og Politivæsenet, fjerde Departement for milde Stiftelser, Lehnsvæsenet og Forsvarsvæsenet. I Spidsen for hvert Departement stilledes en Deputeret. I andet og tredje Departement ansattes tillige en Expeditionssekretær. De fire Deputerede og begge Expeditionssekretærerne havde Sæde i Cancellicollegiet. I dette sad desuden Cancellipræsidenten og Generalprocurøren, Sagerne foredroges i Cancellicollegiet af vedkommende Deputerede, for Kongen derimod af Cancellipræsidenten. Efter Statskalenderen var der i Cancelliet i Aaret 1800 ansat 1 Præsident, 5 Deputerede, hvoriblandt Generalprocurøren, 2 Expeditionssekretærer, som tillige vare Assessorer i Collegiet, 4 Cancellister, 2 Revisorer som Chefer hver for sit Revisionscontor, 1 Casserer, 1 Arkivar, 1 Registrator og 18 Copister, tilsammen 35 Personer. Den stærke Tilvæxt i Cancelliets Sager gjorde det nødvendigt at forøge Antallet baade af Departementer og af Embedsmænd, see jfr. Rescripter 22. Mai 1801, 13. April og 18. Mai 1804. Ved den næstsidste Resolution fik ethvert Departement som Medhjælper for den Deputerede, en Contorchef, hvem Referatet af mindre vigtige Sager kunde overlades.

I Spidsen for det danske Cancelli efter dets Reorganisation
i 1773 stode:

H. Stampe som første Deputeret til 1787.

Schack Rathlou som Præsident 1787—1788.

C. Brandt 1788—1789 som Cancellidirectør, fra 1789—1799 som Præsident

F. Moltke 1799—1804.

F. J. Kaas fra 1804 og lige til Rigernes Adskillelse.

Særskilt Omtale fortjener Generalprocurørens Embede. Det oprettedes først ved Rs. 16. Febr. 1661, (Geheimark. Aarsberetninger, II, 165—167), der tillige indeholdt hans første Instrux. Efter denne synes han blot at have været Skatkammercollegiets Fuldmægtig, jfr. Instr. for Generalfiskalen i Danmark af 5. Decbr. 1682 (Geh. Aarsb. II, 247). Hans Forretning var navnlig efter fornøden Anmeldelse fra Renteskriverne at sørge for, at Kongens Fordringer bleve indtalte gennem Fiskalerne, altsaa hvad der senere paalaa Kammeradvocaten, jfr. Res. 12. Aug. og 13. Decbr. 1670. Sidstnævnte Rescript viser, at han kunde have fire Fuldmægtige i Norge, hvilke skulde føre Tilsyn med Rettens Administration saavel i geistlige som i verdslige Sager og erklære sig over, hvad der kunde være Kongen eller Undersaatterne til Skade og Undertrykkelse eller til Velstand og Nytte. Bestemmelsen gjentoges i Instr. 6. Juli 1686 (G. Ark. Aarsb. II, 270—272), men de omhandlede Fuldmægtigposter afskaffedes ved Rescript 9. April 1687, som henlagde deres Forretninger under Stiftamtsskriverne. Ved Instr. 6. Aug. 1692 samt Rescripter 27. Aug. og 3. Septbr. s. A. fik Generalprocurøren et almindeligt Tilsyn med alle civile Embedsmænds Forretningsførsel, hvorhos det paalagdes Overøvrighederne at gjøre Indberetning til ham om deres Conduite. Dette Tilsyn betragtedes længe som Generalprocurørens væsentligste Hverv, see Instr. 16. Febr. 1753, § 1. Desuden blev det Praxis, at saavel Cancelliet som Rentekammeret confererede med ham om Retsspørgsmaal, om hvilke de kom i Tvivl saavelsom om Forfattelsen af de nye Love. Generalprocurøren fik herved en meget betydelig Indflydelse paa Lovgivningen. Dette kom dog først seent tilsyne i Instruxerne, og omtales ikke engang i den ovenfor nævnte

Instrux af 1753, som udfærdigedes netop for den Generalprocurør, hvis Virksomhed i saa Henseende blev banebrydende, nemlig Stampe. Først ved Rescript 20. Novbr. 1799 paabydes det udtrykkelig Generalprocurøren at gjøre Forslag til de Forandringer i Lovene, han fandt fornødne.

Generalprocurører vare:

D. Peder Scavenius fra 1661—1685.

D. Niels Bentzon Vicegeneralprocurør 1674, Generalprocurør fra 1685—1708.
Johan Worm, Vicegeneralprocurør 1691, senere (1708) virkelig Generalprocurør indtil 1717.

Caspar Bartholin fra 1719—1729.

Thomas Bartholin fra 1729—1736.

Andreas Hojer fra 1736—1739.

Jens Severin Wartberg fra 1739—1749.

Bolle Willum Luxdorph fra 1749—1753.

Henrik Stampe fra 1753—1784.

Oluf Lundt Bang, Vicegeneralprocurør fra 1779—1784, Generalprocurør 1784—1789.

Christian Colbjørnsen 1789—1804.

Fra 1804—1814 var Embedet ikke besat, men Forretningerne bestyredes i 1810 og de følgende Aar af den første Deputerede i Cancelliet, Geheimeraad Cold.

Cancelliet havde at behandle enhver Art af Sager, som ikke hørte under noget andet Collegium, Grændsen mellem Cancelliets og de militære Collegiers Forretningsomraader gjorde sig selv, saaledes at det fra Begyndelsen af kun var Grændsen til Skatkammercollegiet, som behøvedes at fastsættes. Dette skeete ved Instr. fra Skatkammeret af 8. Novbr. 1660 og ved en i Fr. af 18. Januar 1661 om Stempletpapir indtagen og under næste Dags Dato særskilt udgiven Specification over det Slags Expeditioner, der skulde udgaa fra hvert af disse Collegier, jfr. Meddelelser fra Geheimeark. Side 93—94. Senere udkom herom et Rescript af 9. Mai 1693, som ikke staaer i Rescriptsamlingerne, men hvis Indhold er gjengivet i Meddelelser fra Geheimearkivet Side 102, fremdeles Patentet af 10. Marts 1700 (i Schous Forordninger og Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—76, Side 13) der gave meget nøiagtige Regler om Cancelliets For-

retningsomraade, jfr. Anord. 24. Nov. 1705 (Meddelelser fra Geheimearkivet, Side 266—269), Anord. 2. Marts 1708 og Fr. 20. Febr. 1717, Afd. I. Ligeoverfor Rentekammeret forblev Cancelliets Forretningsomraade i lang Tid uforandret. Ved Cabinetsordre af 19. Aug. 1771 (Meddelelser fra Rentekammerarkivet, 1873—76, Side 98—100) led den en ganske betydelig Indskrænkning, idet hele Næringslovgivningen, Communalvæsenet, Medicinalvæsenet m. m. henlagdes under Finantscollegiet. Efter Struensees Fald nedsattes imidlertid en Commission til at undersøge de under hans Ministerium foretagne Forandringer i Collegiernes Indretning, og til Følge heraf udkom en Forordning af 20. Oct. 1773, som gjengav Cancelliet sine forrige Forretninger. Heri gjordes senere nogle mindre Forandringer, navnlig ved Circ. 10. Juni 1801 (Meddelelser fra Geheimearkivet, Side 132 ff.).

Ved Rigernes Adskillelse henhørte under Cancelliet: de kirkelige Sager, Fattigvæsenet, Underviisningsvæsenet (med Undtagelse af Universitetet og de lærde Skoler), offentlige Stiftelser, Lehnsvæsenet og Fideicommisserne, Justits- og Politivæsenet, Tugthusene, Stifts- og Overformynderivæsenet med herhenhørende Regnskabsrevision, Arve- og Ægteskabssager, Laugsvæsenet, Markeder, Landkræmmerier, Skydsvæsenet, Veivæsenet i Norge (med Undtagelse af Regnskabsrevisionen, som hørte under Rentekammeret), Veivæsenet i Danmark, forsaavidt det ikke hørte under Generalveikommisionen, tildeels Medicinalvæsenet, det militære Udskrivnings- og Indkvarteringsvæsen, endelig Communernes Anliggender.

Ligesom Anordninger om Oprettelsen af nye Regjeringscollegier udfærdigedes gennem Cancelliet, saaledes skeete dette undertiden med andre Love af indgribende Vigtighed, selv om Gjenstandene henhørte under noget andet Collegium. Dette var Tilfældet gennem det hele Tidsrum. Saaledes udkom saavel Forordningen af 5. Febr. 1685 om Afskaffelsen af ulovlig Paalæg paa Bønderne i Norge som Forordningen om Pengevæsenet af 5. Januar 1813 gennem Cancelliet.

Lønningerne i Cancelliet bestode indtil 1771 deels i faste Gager, deels i Sportler.

De faste Gager bestemtes ved det aarlige Reglement for Civiletaten. De synes i ældre Tider især for de høiere Embeders Vedkommende at have været bestemt med stærkt Hensyn til den ansatte Embedsmands Personlighed, men selv for de høiere Embeder maa det dog siges, at der havde dannet sig visse Maalestokke, der betragtedes som normale, og for de lavere Embeder vare Gagerne i det Hele temmelig faste. En Gage forandredes vistnok meget sjældent til Skade for en allerede ansat Embedsmand. Under den Finantsnød, hvori den store nordiske Krig bragte Frederik IV, nedsatte han vistnok de fleste Gager med fra 20 til 30 %, men Nedsættelsen skeete kun midlertidigt, i Form af en Skat, det saakaldte Krigsstyr. Gagerne opførtes altsaa i Reglementet med sit fulde Beløb, og Afkortningen bortfaldt, saasnart Finantsernes Tilstand gjorde det muligt. En anden Sag var det, at Gagerens Udbetaling i de værste Tider ganske standsedes. — Paa samme Maade blev der ved Fr. 14. Mai 1758 og flere senere lagt Extraskatter paa Gagerne. Til disse Afkortninger tages der i det Følgende intet Hensyn.

I Reglementet for 1707 opføres Oversekretæren med en fast Gage af 2000 Rdl., maitre des requêtes med 500, de fire Cancellisecretærer 1 med 500, 1 med 400, de to øvrige hver med 300 Rdl. Generalfiscalen havde 600 Rdl. og 10 % af de Beløb, han inddrev for Kongens Kasse. Cancelliadvocaten havde 200 Rdl. Af underordnede Betjente var der i Reglementet kun opført 2 Cancelliforvaltere à 200, en Cancellist à 200 og 3 Bude à 70 Rdl. Den samlede aarlige Udgift for danske Cancelli i dette Reglement opførte Udgift var 7074 Rdl. ¹⁾.

¹⁾ Herunder var imidlertid indbefattet 1000 Rdl. i Gage for Høiesterets Justitiarius. Andre lønnede Medlemmer synes denne Domstol ikke at have havt paa hiin Tid. Ved Fr. 23. Decbr. 1735 oprettedes en Justitscasse, og af denne tillagdes der ved Rs. 27. Juni 1738 en Deel af Høiesteret Tilforordnede Gager, nemlig Assessor Grev Cl. Reventlow 2000 Rdl. og 4 andre Assessorer hver 600 Rdl. Desuden udrededes af Justitscassen Lønninger til 3 i danske Cancelli ansatte Cancellister, der formodentlig have gjort Tjeneste i Høiesteret, samt til en Renteskriver, der førte Justitscassens Regnskab. Paa lignende Maade synes Justitscassens Indtægter at have været anvendte, indtil Rs. af 7. Decbr. 1771, i Forbindelse med den Omordning af Høiesteret, der fandt Sted ved Patentet af samme Dato, overførte samtlige Gager ved Høiesteret til Civiletatens

Gagen for Generalprocurøren, som i 1707 ikke hørte til Cancelliet, men til Rentekammeret, var 800 Rdl. Men den daværende Generalprocurør J. Worm, var tillige Medlem af Commercocollegiet og havde i saadan Egenskab en Gage af 700 Rdl. I 1730 var Bartholin foruden Generalprocurør Deputeret i Rentekammeret med en samlet Gage af 2500 Rdl. Da han overflyttedes til Cancelliet, fik han som Generalprocurør 1000 Rdl. og som Andeel af Sportlerne 500 Rdl. Senere nedsattes denne Gage. Stampe havde i 1768 ikke mere end 800 Rdl. og et Tillæg af 200, tilsammen 1000 Rdl., hvilket synes lidt for en Mand af hans Dygtighed og Anseelse.

Af Gagerne for Cancelliets øvrige Embedsmænd havde i denne Mellemtid nogle undergaaet Forandring. Efter Reglementet af 1768 havde Oversecretæren 2000, Lehnsssecretæren 1000, hver af de to andre Secretærer 500. Den ene Cancelliforvalter havde 300, den anden 250 Rdl. Desuden opføres en Secretær med 200 og en Lehnsskriver med 100 Rdl. Generalfiscalen havde samme Gage og Procenter som i 1707. Flere Tjenestemænd end disse samt nogle Bude opfører Reglementet ikke for Cancelliet. Dets samlede Udgift (Gagen til Høiesterets Justitiarius derunder indbefattet) var kun 8144 Rdl. Men baade Personalets Antal og Udgiften var i Virkeligheden meget større. Thi der havdes ikke alene en Secretær, som lønnedes udelukkende med Sportler, men ogsaa underordnede Betjente, som lønnedes af Embedsmændene, og disses hovedsagelige Indtægt bestod i Sportler.

Disse erlagdes for Udfærdigelsen af Høiesteretsstævninger, Bestallinger og Bevilgninger, som udfærdigedes gennem Cancelliet. De deelttes efter Instr, af 1670 § 9 hovedsageligt mellem Cantsleren, Vicecantsleren, Oversecretærerne samt de to ældste Cancellisecretærer, jvfr. Instruxerne 1676 § 7 og 1680 § 15. Ifølge

Reglement. Dog blev der før 1711 af og til tillagt andre Embedsmænd Lønforbedring af Justitscassen. Saaledes havde Secretær i Cancelliet Hjelmstjerne i 1770 af denne Casse 500 Rdl. Senere indbetaltes Justitscassens Indtægter i Statscassen.

Ved Reglementet af 7. Decbr. 1771 sættes Gagen for Justitiarius med en Haandskriver til 3200 Rdl., for 1 Assessor til 1500, for 4 Assessorer til hver 1200, for 8 til hver 1000. Ifølge Civiletatens Regl. af 1806 havde Justitiarius 4200. Af Assessorgagerne var 1 paa 1800, 3 paa 1700, 1 paa 1600, 2 paa 1500, 1 paa 1400 og 4 paa 1200.

Instruxen af 1703, § 11, skulde visse Sportler tilfalde Cancelliforvalterne, der havde at lønne Copisterne. Af de øvrige Sportler erholdt ifølge samme Instrux Storcantsleren den halve Deel, Oversecreatøren $\frac{1}{4}$, medens den tilbagestaaende $\frac{1}{4}$ skulde deles mellem maitre des requêtes og Cancellisecretærerne. I Meddelelser fra Geheimarkivet, Side 122 Noten, oplyses, at Storcantslerens Halvdeel i 1770 tilfaldt Oversecreatøren, dog saaledes at han deraf afgav 2000 Rdl. aarlig til Oversecreatøren i Tydske Cancelli. Hvad der tilfaldt Oversecreatøren og de øvrige Embedsmænd i Danske Cancelli, havde efter den sammesteds meddeelte officielle Opgave i Gjennemsnit for de 15 Aar 1756—1770 udgjort:

for Oversecreatøren	15,726 Rdl.
- Maitre des requêtes.....	2,327 -
- fem af de øvrige Secretærer 1,163 *) tilsammen...	3,489 -
- Cancelliforvalterne til lige Deling.....	7,934 -
Men fra disse 7,934 Rdl. gik til Lønning for Copister	4,000 -
(I Netto fik altsaa enhver af Cancelliforvalterne 1,967 Rdl.)	
	29,476 Rdl.

Det har været paastaet (jfr. Høsts i Meddelelser fra Geheimarkivet, Side 128, citerede Ytring), at Cancelliet har opgivet Sportlernes Beløb for lavt. Under enhver Omstændighed synes det mistænkeligt, at Copistlønningerne skulde have udgjort saa meget som 4000 Rdl., thi Copistlønnen var i Tydske Cancelli 1770 ikke mere end 180 Rdl. aarligt, og at danske Cancelli dengang skulde havt en heel Snees Copister, er lidet troligt, naar man seer, hvorledes Antallet af dets Personale senere normeredes.

Selv om man holder sig til hine officielle Opgaver, have Lønningerne i Cancelliet været meget høie. De udgjorde nemlig for

Oversecretæren, Grev O. Thott, fast Gage.....	2,000 Rdl.	
Sportler.....	15,726 -	17,726 Rdl.
Maitre des requêtes, Luxdorph, fast Gage.....	500 Rdl.	
Sportler.....	2,327 -	2,827 -
Secretær Hjelmstjerne (foruden Gage af Justitscassen 500 Rdl.),	500 Rdl.	
fast Gage af Statscassen	500 Rdl.	
Sportler.....	1,163 -	1,663 -
		22,216 Rdl.

*) I her citerede Note staar der ved en Trykfeil 1663.

	Transport...	22,216 Rdl.
Lehnssecretær C. Holstein, fast Gage	1,000 Rdl.	
Sportler	1,163 -	
	<hr/>	2,163 -
Secretær, Etatsraad Smit, Sportler		1,163 -
Cancelliforvalter Graah, fast Gage	250 Rdl.	
Nettosportler	1,967 -	
	<hr/>	2,217 -
Cancelliforvalter Aagaard, fast Gage	300 Rdl.	
Nettosportler	1,967 -	
	<hr/>	2,267 -
		30,026 Rdl.
Copistlønninger		4,000 -
Samlet Udgift til ovenanførte Lønninger		34,026 Rdl.

Ved den Forandring, der under Struensees Ministerium foretoges med Cancelliet, undergik Lønningerne i det Hele en meget betydelig Reduction. Alle Sportler blev inddragne i Kongens Casse, af hvilken alle Embedsmænds og Betjentes Gager skulde udredes, og ved Reglement 20. Marts 1771 bestemtes disse saaledes:

for de 4 Deputerede henholdsvis 2,500, 2000, 1500 og 1000, tilsammen	7,000 -
1 Arkivar	500 -
5 Cancellister og Registratører à 240	1,200 -
3 Registratører og Undercancellister à 180	540 -
4 Copister à 150	600 -
1 Bud	120 -
	<hr/>
Tilsammen...	9,960 Rdl.

eller mindre end Trediedelen af de ældre Lønningers Totalbeløb. Besparelsen opnaaedes fornemmelig ved Inddragning af Oversecretærens Embede og Formindskelse af de underordnede Embedsmænds Indtægter. Reglementet undergik forøvrigt allerede under Struensees Ministerium og den nærmest paafølgende Tid nogle Ændringer, ved hvilke vi ikke skulle opholde os, idet vi strax overgaa til Reguleringen af Gagerne i Cancelliet, efter at dette var omordnet ved Instruxen af 4. Marts 1773. Reglementet af samme Dato slutter sig dog i det Hele til Struensees, dog med nogen Forbedring af enkelte Gager. Navnlig bibeholdtes den Regel, at Sportlerne skulde tilfalde Kongens Casse og alle Lønninger udredes af denne. Der opførtes:

For Generalprocurøren 1000 Rdl., for 1ste Deputerede 2,000 med 500 Rdl. personligt Tillæg, for 2den Deputerede 1,800 med 200 Rdl. personligt Tillæg, for første Expeditionssecretær 1,500, anden Expeditionssecretær 1,000, tilsammen 8000, for Arkivaren og for Sportelcassereren, hver 500, for Generalfiscalen 600, tils. 1600, for 4 Cancellister og 1 Registrator, hver 240, tils. 1200, 5 Copister à 180, 6 do. à 150, tils. 1800. Den samlede Udgift incl. Skrivematerialer, Lønninger for Bud osv. var 12,890 Rdl.

Efter Reglementet af 1790 havde adskillige Gager modtaget tildeels betydelige Forhøielser, hvilke Forhøielser, forsaavidt de blot bestode i personlige Tillæg, dog ikke viste sig paa Cancelliets Udgiftsconto, da de nemlig opførtes paa en almindelig Conto for Gagetillæg og Pensioner. Den væsentligste af de nye Udgifter bestod i Gage til Cancellidirectøren. Hans Gage var 4,000 Rdl. samt 1,000 som Standscommissær ved Banken, hvilket Beløb imidlertid førtes til Udgift paa Cancelliets Conto.

med tilsammen	5,000 Rdl.
1ste Deputerede havde	2,000 -
(samt 500 af Pensionsfondet.)	
2den Deputerede	1,800 -
3die — (Generalprocurør Colbjørnsen 1,600 samt som Standscommissær 600), tilsammen	2,200 -
1ste Expeditionssecretær	1,500 -
2den do.	1,000 -
	13,500 Rdl.

Generalfiscalen havde 600 Rdl., Arkivaren, Sportelcassereren og Revisoren af de milde Stiftelsers Regnskaber hver 500, tilsammen 2,100 Rdl. De 4 Cancellister havde fra 400 til 240, Registratoren 240, tilsammen 1420. Af de 14 Copister stode 5 paa en Gage af 180, 9 paa en Gage af 150, en Skriver havde 100 Rdl., tilsammen 2350.

Det hele Personales Antal var 29, incl. Generalfiscalen, den samlede paa Cancelliets Conto posterede Udgift 20,285 Rdl., hvortil kom 500 af Pensionsfondet.

Efter Reglementet af 1806 havde Cancellipræsidenten 4,000 Rdl. samt et Tillæg af 1,200, posteret paa Pensionsfondet, 1ste Deputerede 2,200, 2den Dept. 1,800, 3die Dept. 1,600, 4de Dept. 1,600. De to Assessorer havde ikke særskilte Gager som saadanne, men Tillæg af Pensionsfondet til sine Gager som Departementschefer. Chefen for 1ste Departement havde 750 samt 400 i saadant Tillæg, for 2det Depart. 1,000, for 3die Depart. 650, for 4de 650, for 5te 300 samt 400 i Tillæg. Arkivaren

havde 600, Sportelcassereren 500, Generalfiscalen 600. Gagerne for Collegiets Medlemmer udgjorde 14,250 Rdl., for de andre Departementschefer og høiere Embedsmænd 8,120, derunder indbefattet Gagerne for 6 Revisorer, af hvilke 1 havde 820 med 100 Dalers Tillæg, 1 havde 700 Daler, 1 havde 600 med 200 Dalers Tillæg, 3 havde 600. Der var endvidere 8 Cancellister eller Fuldmægtiger og 1 Registrator, hver med en Gage af 350, 11 Fuldmægtiger eller Undercancellister à 250, tils. 5,900 Rdl., 1 Copist med 230 og 14 Copister med 200 samt 5 Skrivere à 150 Rdl., tils. 3,780. Til Skrivere og Skrivematerialier var der desuden bevilget 900 Rdl. Personalets Antal var 59 og den samlede paa Cancelliets Conto posterede Udgift 32,065 Daler, hvortil kom ovenanførte 2,300 samt nogle Smaatillæg af Pensionsfondet.

II. Departementet for de udenlandske Sager. Disse fandtes, som før sagt, oprindeligt under det tyske Cancelli, dog saaledes, at svenske, russiske og enkelte andre Sager i den ældre Tid expederedes gennem det danske Cancelli, (Meddelelser fra Geheimeark. Side 90, Noten). I 1772 oprettedes et særskilt Departement for de udenlandske Sager (omtalt i Fr. 13. Februar s. A.).

Oversecretærer ved det tyske Cancelli, medens de udenrigske Anliggender besørge­des gennem dem, vare efter 1730:

F. Hagen til	1735
J. S. von Schulin fra	1735—1750
J. H. E. Bernstorff	1750—1770

Udenrigsministre vare:

A. S. von der Osten	1771—1773
A. P. Bernstorff	1773—1780
M. G. Rosencrone	1780—1784
A. P. Bernstorff	1787—1797
Chr. Bernstorff (Statssecretær)	1797—1810
Niels Rosencrants	1810

De paa Civiletatens Reglementer opførte Udgifter til Tyske Cancelli i Kjøbenhavn udgjorde i 1707: 9,180 Rdl. og i 1730: 8,055. I 1768 var derpaa opført som Gage til Oversecretæren Grev Bernstorff 2,000 med 2,000 Dalers Tillæg og 2,000 Dalers Forbedring, tilsammen 6,000 Rdl., hvorhos han, som allerede sagt, af Sportlerne i danske Cancelli havde 2,000 Rdl., altsaa tilsammen 8,000 Rdl. om Aaret. Tyske Cancellies øvrige paa Reglementet førte Udgifter var 8635 Rdl. Desuden har der

vistnok ogsaa ved dette Cancelli været oppebaaret Sportler. Men om disses Størrelse og Anvendelse haves der nu ingen Oplysning i det danske Geheimearkiv.

Tydske Cancellies Udgifter vare i 1774: 9658. I 1790 havde Directøren 2000 + 1000 Rdl., 1ste Deputerede 2000, 2den 1500, 3die 1400, 1ste Exped. Secretær 1200, 2den 1000 + 200. Den samlede Udgift var 11700 Rdl. I 1806 havde Præsidenten 4000. Af de Deputerede havde 2 hver 2000, 1:1800, 1:600. Den samlede Udgift var 18,220 Rdl. Udenrigsministerens Gage var i 1774: 8000, i 1790: 11,000, i 1806: 4,000. Udenrigsministerens samlede Udgift udenfor Legationerne var i 1790: 14,839, i 1806: 9,239 Daler.

III. Rentekammeret. Allerede ved Rs. 28. Oct. 1660 bleve Finantserne adskilte fra Cancelliet, idet Kongen bestemte, at Intet, som angik Kammervæsenet og begge Rigers Intrader, skulde expederes fra Cancelliet, men henhøre under det nye for disse Anliggender oprettede Collegium, der først kaldtes Skatkammercollegiet, senere Kammercollegiet.

Dets første Instrux var af 8. Nov. 1660 (Geh. Ark. Aarsberetn. II, 151—157), jfr. Fr. 24. Januar 1661 (sammesteds Side 162—163). Collegiet skulde bestaa af en Rigsskatmester som Præsident og syv Assessorer, hvoraf tre adelige, desuden skulde der være en Generalprocurør og en Fiskal, en Generalbogholder med en Underbogholder, tvende Secretærer, fire Casserere, fire Contrarouleurer, sex Renteskriverer og tre Copister. Collegiets Betænkninger og Forespørgsler skulde forelægges Kongen af Rigsskatmesteren eller paa Kongens Reiser af en af Rentekammerets Secretærer, der altid skulde følge ham. Efter Sehesteds Død i 1666 blev Rigsskatmesterembedet aldrig besat.

Under 20. Juli 1670 udkom en ny Instrux for dette Collegium (Geheimeark. Aarsberetn. II, 191—201). Det skulde bestaa af en Skatmester eller Viceskatmester, tre Rentemestre, Generalprocurøren og et ubestemt Antal Assessorer eller Tilforordnede. Til disse Assessorer hørte altid Secretæren og Hertugdømmernes Kammerer, Instr. §§ 15 og 16. Første Rentemester skulde have særligt Tilsyn med Landforsvarets, anden Rentemester med Flaadens, tredje Rentemester med Hoffets og Civilstatens Udgifter. Collegiets Sager skulde refereres for Kongen i hele Collegiets Nærværelse, og de kongelige Resolutioner parapheres af Viceskatmesteren eller i hans Forfald af første Rente-

mester, §§ 17 og 18. Det forudsættes forøvrigt i § 2, at Kongen kunde ville lade vigtige Kammersager forelægge i Geheimeconseillet.

Skatkammeret var ikke blot et administrerende Collegium, men ogsaa Cassecontor, idet det havde Statscassen i Forvaring og udbetalte dens Udgifter. Ved Instr. 4. Januar 1680 (trykt i Geheimearkivets Aarsberetninger II, 228—230) udsøndredes Casseholdet og henlagdes under en Oberzahlmester, og Skatkammeret fik nu Navn af Rentekammer. Oberzahlmesteren skulde efter Opgaver, som aarlig meddeelttes ham af Rentekammeret, gennem Landcommissærerne eller senere gennem Stiftamtstuerne og den øverste Zahlkasse modtage Kongens Indtægter og udbetale efter Anviisning (Assignment) af de Collegier, hvem Myndigheden dertil var overdragen.

Samtidigt udfærdigedes en ny Instrux for Kammercollegiet af 16. April 1680 (trykt i Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1871, Side 151—168). Den er Grundlaget for Collegiets senere Indretning. Collegiet skulde bestaa af en Rentemester og et ubestemt Antal Assessorer, blandt hvilke Sekretæren. Regnskabsrevisionen fordeeltes nu efter de forskjellige Landsdele mellem de 8 Renteskriverne, saaledes, at een fik Revisionen af samtlige Regnskaber for Hoffet og for Kjøbenhavn, een Regnskaber for Hertugdømmerne, een for Sjælland, Møen og Bornholm, een for Fyen og de øvrige Smaaøer, to for Jylland, een for den søndenfjeldske og een for det nordenfjeldske Norge med Island og Færøerne.

Christian V. gav endnu en Instrux for Kammercollegiet, nemlig af 12. Juli 1690 (Geheimeark. Aarsberetn. II, 310—317). Det skulde bestaa af en Overrentemester, tre danske og en tysk Kammerraad, een dansk og en tysk Assessor samt en Secretær, som var begge Sprog mægtig. Denne Instrux indeholder i §§ 13 og 14 særlige Bestemmelser om Fremgangsmaaden med de Befalinger, Kongen gav gennem sit Cabinet om Rentekammersager. Det bestemmes, at alle til Kongens Cabinet indgivne Suppliker i Rentekammersager skulde sendes Collegiet til Betænkning eller til Afgjørelse. Gav Kongen gennem sit Cabinet nogen Ordre eller Resolution, skulde denne ikke meddeles den Person, som havde udvirket samme, men af Cabinetssecretæren sendes directe til Collegiet, og derfra uden

Ophold expederes, medmindre Kongen udtrykkelig havde begjæret Collegiets Betænkning, eller den Sum, som skulde udbetales, ikke var nævnt. Selv om dette var Tilfældet, „skulde ikke mere udbetales, end rettelig findes“. Kongens Afgjørelse skulde altsaa granskes i Kammeret for at udfinde, om han ikke var vildledet.

I de Andragender, Kammercollegiet ikke selv kunde afgjøre, skulde det afgive skriftlig Erklæring, og heder det i Instruxens § 6, at Kongen da vilde lade denne Erklæring eftersee af visse Commissarier, blandt hvilke der skulde være nogle Medlemmer af Kammercollegiet, og efterat hver Supplications Beskaffenhed var bleven foredragen under samtlige Commissariers Hænder, vilde Kongen derpaa meddele skriftlig Resolution. Holm viser i Danmark-Norges indre Historie, II, 189—197, at Christian V oftere har nedsat Commissioner til Overveielse af finansielle Spørgsmaal. Af hiin Bestemmelse kan man dog ei slutte, at Rentekammersager ikke skulde forelægges for Geheimeconseillet, thi dette er udtrykkelig foreskrevet i § 4 af den føromtalte Instruction for Geheimeconseillet, som findes trykt i Gasparis Urkunden og som i Meddelelser for Geheimearkivet Side 103—105 henføres omtrent til Aaret 1690. Generalprocurøren nævnes nu ikke mere som Medlem af Kammercollegiet, men har dog, idetmindste af og til været det, saaledes Worm i 1707 og Bartholin i 1730.

Ved sin Regjeringstiltrædelse gav Frederik IV en ny Instrux, dateret 9. Januar 1700, trykt i Kjøbenhavns Skilderi, III, 232, samt uddragsviis i Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—1876, Side 12—13. Collegiet skulde bestaa af 3 Deputerede for Finantserne, een for de danske, en anden for de norske, en tredie for Hertugdømmernes finansielle Anliggender, samt tre Assessorer eller Tilforordnede. Senere forøgedes Antallet af Assessorer. Ved Rs. af 7 Aug. 1743 udnævntes en Directør for Finantserne, der som saadan stilledes i Spidsen for Rentekammeret og ifølge Instr. 17. Oct. s. A. fik visse Finantssager til udelukkende Behandling, nemlig dem, som Kongen vilde have holdte hemmelige. Han afgik ved Frederik Vs Thronbestigelse og Embedet blev ikke paa ny besat.

Rentekammerets Forretningsførelse var længe utilfredsstillende. Efter den gjængse Beretning skal den først være besat i nogenlunde Orden henimod Slutningen af Frederik III's Regjering, jfr. Rs. 29. April 1719 og Holberg Danmarks og Norges Stat, Side 556—557, Mandix, Danske Kammervæsen, Side 421, paa den ene Side viser dog Holm i sin Danmark-Norges indre Historie I, 46—47 og II, 187 og 197, at der allerede før havde været gjort alvorlige Tilløb til at skaffe Orden i Regnskabsvæsenet og Finantserne. Paa den anden Side viser ogsaa alle Efterretninger om Finantsstyrelsen, f. Ex. det som Tillæg til Holms Historie meddeelte summariske Finantsregnskab for 1715, hvor slet Bogholderiet, navnlig over Udgifterne, var indrettet, idet de bogførtes ikke efter sin Art, men alene efter den Casse, gjennem hvilken de udbetaltes.

Istandbringelsen af aarlige Regnskaber over Statens Indtægter og Udgifter havde ligefra Begyndelsen ligget Enevoldskongerne meget paa Sinde. Allerede Instruxen for Rentekammeret af 1660 § 7 paalægger det hvert Aar at forelægge Kongen et „rigtigt Overslag for det forgangne Aar“ paa al Indtægt, Udgift, Gjæld og Forraad, saavidt Kammeret vedkommer, paa det at begge Rigers Tilstand udi de Vilkaar deraf kunde sees. Kongen skulde da meddele Rentekammeret Decharge derfor, jvfr. Instr. 1670, § 9. Endnu havde man dog ikke Øie for Nødvendigheden af et Budget, et Overslag for kommende Aars Udgifter, ihvorvel Instruxens næste Paragraph indeholder et svagt Spor dertil i den Forskrift, at de til Hoffets, Hærens, Flaadens Udgifter samt Gjældens Afbetaling og Forrentning bestemte Penge skulde opbevares i forskjellige Kister. Instruxen 1670, § 12, foreskriver derimod, at Rentekammeret i Begyndelsen af hvert Aar skulde overlægge med Krigscollegiet om Landmilitæretatens, med Admiralitetet om Flaadens og med Hofembedsmændene om Hoffets Fornødenheder og da gjøre Overslag over, hvad det Aar uforbigjængeligen kunde behøves, og hvad unødigt Bekostning endvidere kunde bespares. Denne Forskrift gjentoges i Instr. 1680, § 31. Ingen af disse Forskrifter om Regnskabsaflæggelse og Overslag over det løbende Aars Udgifter blev indtagen i de senere Instruxer for Rentekammeret, udentvivel fordi Gjentagelsen ansaaes overflødig. Fra 1680 af udfærdigedes der nemlig aarlig, og regelmæssigen

under Kongens egen Haand saakaldte Reglementer for hver af de tre store Udgiftsconti, nemlig for Hoffet og Civiletaten, for Landmilitær- og for Sømilitæretaten. I Overeensstemmelse med disse Reglementer anviistes Udgifterne af de dertil bemyndigede Autoriteter til Udbetaling af Zahlkammeret. De Autoriteter, som efter Reglementet af 1680 havde Anviisningsmyndigheden, var Hofmarschallen eller de Deputerede for Hofetaten for dens Vedkommende, Rentekammeret for Civiletatens, første Rentemester for Landetatens Udgifter, de Deputerede for Søetaten for dennes Udgifter.

Noget fuldstændigt Budget opgjordes derimod, som det synes, aldrig før 1813.

Zahlkammeret skulde efter Instruxen af 4. Januar 1680. § 6, hvert Kvartal indsende Extracter over Indtægter og Udgifter umiddelbart til Kongen. Desuden aflagde det et aarligt Regnskab, som regelmæssigen revideredes og decideredes af Rentekammeret. Men dette Regnskab var intet fuldstændigt Statsregnskab, dels fordi det ikke omfattede de Statsindtægter, som indbetaltes til Kongens particulære Kammer eller de Udgifter, som afholdtes af denne, dels fordi der ved Siden af Zahlkammeret gaves Specialcasser, for hvis Vedkommende Zahlkammerets Regnskab kun viiste deres Overskud. Videre kunne vi ikke indlade os herpaa. Hvilke Udgifter der forefaldt i de forskjellige Administrationsgrene, samt Maaden, hvorpaa de fastsattes, bogførtes, revderedes og decideredes, ere Spørgsmaal, om hvilke man ikke vilde kunne danne sig noget rigtigt Begreb uden efter meget vidtløftige Undersøgelser. Nathanson meddeler i sine forskjellige Skrifter vistnok Hovedsummer for visse Administrationsgrene, men han gjør i Almindelighed ikke Rede for sine Kilder. Størst Detalj Kjenskab giver Litteraturen om Søetatens Udgifter, nemlig i Garde, Efterretninger om den danske og norske Sømagt, jfr. om Udgifterne til den norske Hær, J. C. Berg om Landeværnet, navnlig Side 149—154.

Rentekammerets Forretningskreds var meget forskjellig til forskjellige Tider. De ældste Bestemmelser derom findes i den føromtalt Specification af 19. Januar 1661, Rs. 9. Mai 1693 og Patentet

af 10. Marts 1700. Rentekammeret havde fra først af den hele Finantsstyrelse, dog saaledes, at Kongen vedblev ligesom før 1660 at have sit eget particulære Kammer, (Aschehoug, Norges og Danmarks Statsforfatning indtil 1814, Side 494—499), der ikke blot var hans private Casse, men hvoraf virkelige Statsudgifter afholdtes (Holm, Danmark-Norges indre Historie, II, 248—253). Til dette Kongens particulære Kammer eller Chatolcassen indbetaltes ifølge Instr. 8. Nov. 1660, § 5, Overskudet af Øresundstolden, senere tillige visse Indkomster af Lenene og Lotteriet, en Tidlang maaskee ogsaa Overskudet af den norske Myntindretning, samt endelig Toldindtægterne fra Bergen og Thronhjelm. Particulærkammeret ophævedes ved Cabinetsordre af 30. Juni og 14. Oct. 1771 (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—1876, Side 87—89). Kongen havde vel ogsaa senere en Particulærcasse, Rs. 31. Dec. 1772 og 8. Febr. 1773, men denne havde ingen anden Indtægt, end hvad der anvistes den gennem Rentekammeret, Meddelelser fra Rentekammerarkivet, 1873—1876, Side 122—125, Nathanson, Danmarks National- og Statshusholdning, Side 304—305, 341 og 430—431.

Til Finantsstyrelsen paaregnedes oprindeligt alle Indkjøb af Varer „til Rigets Nødtørft“, Instr. 1660 § 10. I Virkeligheden kom dette ikke til Udførelse, navnlig ikke med Hensyn til Anskaffelse til Militæretaten. Forholdet mellem de Collegier, som administrerede disses økonomiske Anliggender, og Rentekammeret undergik i de to første Kongers Regjeringstid idelige Forandringer, idet hine snart vare afhængige, snart uafhængige af dette, hvilket sidste blev den endelige Ordning, see Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1878, Side 71—72.

I en anden Retning udvidedes efterhaanden Rentekammerets Forretningsmaade. Da Staten besad store Eiendomme, Skove, Bergværker, osv., og disse stod under Rentekammerets Overbestyrelse, var det dette Collegium, hos hvis Medlemmer man fandt de største økonomiske Indsigter. Dette gav Anledning til, at Kongerne efterhaanden henlagde Administrationen af de offentlige Foranstaltninger til Raaproductionens Fremme under Rentekammeret istedetfor under Cancelliet (Thaarup, Statistik, III, 75, Meddelelser fra Rentekammerarkivet, 1873—1876, Side 2). Medens saaledes saavel Bergværksordinancen

af 23. Juni 1683 som Forordningen om ulovlig Skovhugst i Norge af 5. Dec. 1685 ere udfærdigede gennem Cancelliet, saa nævnes Bergværkssagerne i Patentet af 10. Marts 1700 og Fr. 20. Febr. 1717 som henhørende under Rentekammeret. Saalangt som til at henlægge det norske Skovvæsen under Rentekammeret var man dengang endnu ikke kommen, men allerede Fr. 20. Aug. 1726 og alle senere Forordninger om denne Gjenstand ere udgaaede gennem Rentekammeret med Undtagelse af den allervigtigste, nemlig Forordn. af 22. April 1795, der frigav Skovhugsten. Den er udkommen gennem Generaltoldkammeret, uidentivl fordi dette havde havt Opsynet med, at Undermaals-tømmer ikke udførtes. Ligeledes var det gennem Rentekammeret, at der anlagdes Fyre paa begge Rigers Kyster. Indtil 1735, da Generallandøkonomi- og Commercecollegiet oprettedes, hørte Fiskerierne under Rentekammeret. Det var saaledes gennem dette Forordn. om Hummerfisket i Norge af 21. Juli 1721 udkom. I Danmark bleve de egentlige Landvæsensanliggender i Almindelighed underlagte Rentekammeret, saaledes Jordudskiftningen, Afledningen af skadeligt Vand, Hegn og Markfred, Hoveri m. v., (Mandix Landvæsensret I, 178—179). I Norge havde Rentekammeret ikke med Landvæsenets Anliggender at gjøre, undtagen forsaavidt de fik Indflydelse paa Matriculeringen, saasom Fr. 18. Dec. 1764. De for den norske Bondestand vigtigste Forordninger, nemlig om Odels- og Aasædesretten og om Huusmandsvæsenet, ansaaes som hørende til den borgerlige, ikke til den økonomiske Lovgivning og udkom gennem Cancelliet.

Rentekammeret var i lang Tid ikke blot et administrativt, men ogsaa et dømmende Collegium. Som saadan kaldtes det Kammerretten, hvilken Domstol havde Jurisdiction i første og sidste Instants i Sager angaaende den kongelige Casses tilgodehavende eller anden Rettighed og i næsten alle Sager angaaende Oppebørselsbetjentes Embedsforhold, see Fr. 30. Dec. 1660, Lovb. 1—2—5, samt Kammeretsordningerne af 30. Juli 1684 og 18. Marts 1720, men denne Ret blev hævet 1771, see

Mandix, det danske Kammervæsen Side 424—427 og Aschehoug i Retstidenden for 1884, Side 94—96.

Ved Rentekammeret var oprindeligt ansat en Generalfiskal for ethvert af Rigerne. Han havde at udføre Kongens Sager, see Instrux for den danske Generalfiskal af 5. Dec. 1682 og for den norske af 21. Januar 1664 (Geheimarkiv Aarsberetn. II, 170—173 og 246—248). Det sidste Embede hævedes ved Rs. 12. Aug. 1670, som henlagde dets Forretninger til Generalfiskalen i Danmark. Senere kom Generalfiskalen til at henhøre under Cancelliet og hans Forretninger ved Rentekammeret overdroges en Kammeradvokat. Den første Kammeradvokat udnævntes 3. Februar 1700.

Uagtet det i 1711 oprettede Generalpostamt, saavelsom General-, Land- og Commercecollegiet havde overtaget en Deel af den Virksomhed, der ellers vilde være tilfalden Rentekammeret, var dets Forretninger i 1760 blevne overvældende. Fra det nævnte Aar undergik imidlertid dette Collegiums Forretningsmaade og Stilling i Administrationen efterhaanden meget væsentlige Forandringer. Den første af disse var Oprettelsen af Generaltoldkammeret. Men endnu mere indskrænkedes Rentekammerets Forretningskreds og Betydning ved Oprettelsen af andre Collegier, som fik den vigtigste Deel i Styrelsen af Finantserne, nemlig Overskattedirectionen (1762), Skattekammeret (1769), Finantscollegiet (1771) og Finantscassedirectionen (1784).

Foranledningen hertil var den Forvirring, hvori Finantserne vare komne i Slutningen af Frederik Vs Regjering, For at bøde paa denne blev der efter den ældre Schimmelmans Raad paalagt en Extraskat. Til at bestyre de ved denne Skat indkomne og til Afbetaling paa Statsgjælden bestemte Midler oprettedes det førstnævnte af hine Collegier, Overskattedirectionen, see Nathanson, Danmarks National- og Statshuusholdning, Side 351—354 samt 387 ff. Allerede herved var Ledelsen af Finantserne for en ikke uvæsentlig Deel gleden ud af Rentekammerets Hænder.

Den mest gennemgribende Forandring i Rentekammerets

Stilling gjordes imidlertid af Struense. Ved Cabinetsordre af 29. Mai 1771 oprettedes et Finantscollegium, til hvilket Rentekammerets og Generaltoldkammerets Forretninger henlagdes (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—1876, Side 83, og 1878, Side 45—46), og ved Cabinetsordre af 6. Juni 1771 (det førstnævnte Bind af disse Meddelelser, Side 85—86), blev det gamle Rentekammer ophævet og i Stedet for samme oprettet tre nye Kamre, et dansk, et norsk og et tydsk. Under disse Kamre henlagdes tillige de Sager, som før henhørte under Generaltoldkammer- og Commercecollegiet, der ophævedes. Tanken var, at de finansielle og økonomiske Sagers Detail skulde ligge under de tre Kamre, men at disse skulde være Finantscollegiet underordnede, og at Anordninger af mere almindelig Art skulde behandles i dette, Rs. 18. Juli. samt Instr. 18. Aug. 1771. Det skulde tillige have Anviisningsmyndigheden, Rs. 4. Juni 1771, og føre Bogholderiet, jvfr. Rs. 14. Januar 1773 (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—76, Side 84 og 94—97). Ved Cabinetsordre af 19. Aug. 1771 (sammesteds Side 98—100) bleve tillige de økonomiske og communale Anliggender, som før havde ligget under Cancelliet, overførte til Finantscollegiet. Den øverste Styrelse af alle finansielle og økonomiske Anliggender, som ikke laa under Overskattedirectionen, vilde altsaa være samlet hos dette Collegium, en Reform, som vistnok i sig selv var ganske bifaldsværdig.

Efter Struenses Fald blev den omgjort, uden at man dog vendte heelt tilbage til den ældre Ordning. Ved Resolution 12. Dec. 1772, Rs. 12. Januar og Fr. 20 Oct. 1773 bleve de tre af Struensee oprettede Kamre ophævede og et fælles Rentekammer igjen organiseret, der skulde have det forrige Rentekammers Forretninger, med Undtagelse af Bergværkssagerne, men med Tillæg af det danske Landvæsens Sager. Derfor henlagdes ved Rs. 15. Marts 1773 Kjøbstadsregnskabernes Revision fra Cancelliet til Rentekammeret. Dette nye Collegium mistede imidlertid ganske den øverste Ledelse af Finantserne. Den forblev nemlig hos Finantscollegiet, som bibeholdtes i noget forandret Skikkelse.

Rentekammeret beholdt dette Forretningsomraade lige til 1814 med faa Forandringer, af hvilke den for Norge mærkeligste var, at det i 1791 fik Bergværkssagerne tilbage. Ved

Rigernes Adskillelse henlaa under Rentekammeret: Udarbeidelsen af alle Anordninger om Skatter til Statscassen med Undtagelse af Told- og Consumtionsafgifterne, saaledes udkom gjennem Rentekammeret ikke blot Fr. af 1. Oct. 1802 om Grund- og Bygningsskatter, Fr. 8 Febr. 1810 om Indkomstskatten, men ogsaa Fr. 12. Sept. 1792 om Arveafgiften og Fr. 25 Mai 1804 om det stemplede Papir; Overholdelsen af disse Anordninger, Oppebørselen af de ved samme paalagte Skatter, Revisionen og Decisionen af de herhen hørende Regnskaber; Statens Lotteri, Hofstaten, de kongelige Godsers Bestyrelse, det beneficerede Gods, Landvæsenet i Danmark, Skov- og Jagtvæsenet, Bergværkssagerne, Brændeviinsbrænding og Krohold paa Landet, Friskydsen, Island, Grønland og Færøerne i Henseende til Kammer-, Told- og Handelssager, Folketællingen og den officielle Statistik, see utrykt Rentek. Circ. af 27. Mai 1769 om den første Folketælling, endvidere utrykte Rentekammerskr. 15. Aug. 1772, 5. Mai 1774, 29. Sept. 1781, 15. Dec. 1787 og Circ. 25. Aug. 1810, § 3 om Indberetninger angaaende Høstens og Fiske-riernes Udfald, Rs. af 31. Mai 1797 om Oprettelsen af et Tabelcontor og 28. Nov. 1800 om den anden Folketælling, Handelsstatistiken laa dog under Generaltoldkammeret. Veivæsenet i Danmark hørte under Rentekammeret (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1878, Side 78—79). Det norske Veivæsen synes altid at have henhørt under Cancelliet, C. Skr. 3. Sept. 1768, 2. Januar 1813, undtagen hvor der handlede om Tilveiebringelse af Indtægter for Veicasserne. Endelig hørte Besættelsen ikke alene af alle Embeder ved de Rentekammeret underlagte Administrationsgrene, men ogsaa af Stiftamtmands- og Amtmandsembederne under dette Collegium, ligesom Expeditionen af Bestallinger for Hofembedsmænd og Funktionærer, for de højere saavel som for de lavere, skete igjennem det.

Ifølge Reglementet for 1707 sad der i Kammercollegiet to Deputerede, hver med 2000 Rdlr. i fast Gage. For Collegiets øvrige 4 Medlemmer udgjorde de faste Gager 1,200, 1,000, 1,000 og 800 Rdl. Kammercollegiets Gager udgjorde altsaa tilsammen 8,000 Rdl. Desuden havde Kammeret 13 Renteskrivere, Brevkammerskrivere og Bogholdere, hvoraf 3 særskilt for Norge, med

Gager fra 510 til 900 Rdl., 1 Copist med 250, en anden med 200 Rdl.s Gage. Det samlede Beløb af disse underordnede Embedsmænds og Betjentes Gager var 8,715 Rdl. Paa Rentekammerets Conto posteredes Udgifterne ikke alene ved Zahlkammeret og Stempelpapirforvaltningen, men ogsaa ved andre Administrationer, forskjelligt til forskjellige Tider, saaledes at man ikke uden videre kan anstille nogen Sammenligning mellem de paa Rentekammerets Conto til forskjellige Tider posterede Udgifter.

Ogsaa i Rentekammeret erholdt Embedsmændene i lang Tid foruden sine faste Gager tillige Sportler, see Instr. 1680, § 11. Enhver Oppebørselsbetjent, som havde fast Gage af Kongens Casse, skulde i Gebyhr til den Renteskriver, som reviderede hans Regnskab, betale fra 1 til 3 ⁰/₁₀ af sin Gage. Andre Oppebørselsbetjente skulde i Revisionsgebyhr betale ligesaameget som den Afgift, de maatte erlægge til Kongen derved, at Qvitteringer for rigtigt Regnskab alene kunde meddeles dem paa stemplet Papir, som de havde at betale. Til Gjengjæld maatte Renteskriverne selv lønne sine Copister. Heri gjordes der nogen Forandring i Midten af Frederik IV.s Regjering. Ved et utrykt Rescript af 20. Mai 1716, som findes i Rentekammerarkivet, jvfr. utrykt Circ. af 9. April 1717, som findes i det norske Rigsarkiv, blev det forbudt Rentemestrene at tage og Oppebørselsbetjentene at give nogen Godtgjørelse for Regnskabsrevisionen, — hvilken Skik det dog nok faldt vanskeligt at afskaffe, — derimod skulde der nu ved hvert Renteskrivercontor være en kongelig Fuldmægtig med en aarlig Gage af 200 Rdl. Renteskriverne vedbleve imidlertid at være forpligtede til at holde og lønne de øvrige Medhjælpere de tiltrængte. Herom haves Bestemmelser i utrykte Rescripter til Finantsdirectøren af 18. Septbr. 1741 og 9. Marts 1744 (hvilke findes i begge Rigers Arkiver). Enhver Renteskriver, som ifølge Reglementet havde over 600 Rdl., skulde have mindst een Skriver med en aarlig Løn af 100—120 Rdl., saaledes at denne Skriver ikke behøvede at søge Arbeide udenfor Contoret. I de Contorer, hvor der havdes to eller tre lønnede Skriverskarle, skulde det være tilladt, om flere behøvedes, at tage paalidelige og dygtige Volontører. Ingen Skriver eller Volontør maatte ansættes uden med Samtykke af Finantsdirectøren, som havde at paase, at Renteskriverne havde

det fornødne Antal Medhjælpere. Denne Byrde for Renteskriverne indeholder formodentlig Forklaringsgrunden til den høie Gage, Renteskriverne fra gammel Tid fik i Sammenligning med Contorcheferne i andre Collegier. Efterhaanden overførtes denne Lønningspligt dog mere og mere paa Statscassen. Men af en utrykt Rentekammerskrivelse af 12. Novbr. 1811 erfares, at de endnu saa seent havde Medhjælpere, de selv lønnede. Om deres Antal og Løn forlangte nemlig Rentekammeret dengang Opgaver.

Af andre Rentekammerexpeditioner end Dechargerne erlagdes der ogsaa Sportler. Af disse skulde ifølge Instr. 1680 Overrentemesteren erholde Halvdelen, Secretæren $\frac{1}{3}$ og Arkivaren $\frac{1}{6}$. Men disse Sportler indbragte meget mindre end Cancellisportlerne. I Gjennemsnit for de 15 Aar 1756—1770 beløb de sig ifølge den officielle i Rentekammerarkivet bevarede Opgave til 4,353 Rdl., hvoraf hver Deputeret fik $667\frac{1}{3}$, danske Kammersecretær 372 Rdl. og hver af de øvrige Comiterede 396 Rdl.

I 1770 var Gagen:

for 1ste Deputerede	4,000 Rdl.		
Sportlerne	$667\frac{1}{3}$ -		
			4,667 $\frac{1}{3}$ Rdl.
- 2den Deputerede	2,000 Rdl.		
Sportlerne	$667\frac{1}{3}$ -		
			2,667 $\frac{1}{3}$ -
- 3die Deputerede	1,500 Rdl.		
Sportlerne	$667\frac{1}{3}$ -		
			2,167 $\frac{1}{3}$ -
1ste, 2den og 3die Comiterede, Gage..	1,200 Rdl.		
Sportler	396 -		
		1,596 × 3	4,788 -
Extraordinært Tillæg for 2den Comiterede			400 -
2 yngre Comiterede, Gage hver	1,000 Rdl.		
Sportler	396 -		
		1,396 × 2	2,792 -
Kammersecretæren, fast Gage som Comiteret	1,000 Rdl.		
som Secretær	300 -		
Sportler	372 -		
			1,672 -
		Lateris...	19,154 Rdl.

	Transport...	19,154 Rdl.	
Justitssecretæren (Sevel), Gage som			
saadan	400 Rdl.		
som Arkivar.....	400 -		
			800 -
foruden som Assessor i Høiesteret .	500 Rdl.		
og Regnskabsfører for Justitscassen	200 -		
			1,500 Rdl.
Af andre Contorchefer var der:			
3 Bogholdere, hver med Gage af 1,400 × 3 =	4,200 Rdl.		
13 Renteskrivere, hver med Gage af 1,000 × 13 =	13,000 -		
1 Renteskriver med	800 -		
1 extraordinær Revisor, som havde at oparbejde			
283 norske og islandske Regnskaber	600 -		
			18,600 -
1 Fuldmægtig à 250.....	250 Rdl.		
20 do. à 200.....	4,000 -		
1 do. à 160.....	160 -		
			4,410 -
Kammeradvocaten.....	400 -		
			43,364 Rdl.

Herved maa erindres, at Contorcheferne for en stor Deel endnu løn-
nede sine Medhjælpere.

Ogsaa for Rentekammerets Vedkommende indførte Stru-
ensees Omdannelser en temmelig gennemgribende Forandring i
Lønningsforholdene, væsentlig derved at Sportlerne inddrages i
Statscassen, og at denne overtog en Deel Copistlønninger.

Efter Reglementet for 1774 havde:

1ste Deputerede.....	4,000 Rdl.	
2den do.	2,400 -	
3die do.	2,000 -	
		8,400 Rdl.
7 Comiterede, hver 1,200		8,400 -
		16,800 Rdl.
Tilsammen Gager for Collegiets Medlemmer...		16,800 Rdl.
16 Contorchefer: 11 à 1,000, 1 à 800, 2 à 700, 1 à 600, 1		
à 400, tilsammen	14,000 -	
16 Fuldmægtiger à 200	3,200 -	
17 Copister: 16 à 150, 1 à 120.....	2,520 -	
Kammeradvocaten.....	400 -	
		37,120 Rdl.

Efter Reglementet for 1790 vare Gagerne:		
for Præses 4,000, for 1ste Deputerede, der væsentlig lønnedes paa andre Conti, 700, for 2den Deputerede 1,800, for 3die Deputerede (J. E. Colbjørnsen) 2,000, foruden 600 Rdl. som Directør for den Grønlandske Handel, tilsammen	8,500 Rdl.	
for 8 Comiterede: 1 paa 1,500, 1 paa 1,400, 1 paa 1,300, 1 paa 1,200 + 100 og 1 paa 1,200, tilsammen	10,300 -	18,500 Rdl.
20 Contorchefer, nemlig:		
2 Kammersecretærer, som begge tillige vare Comiterede uden særskilt Gage som saadanne, à 1,000	2,000 Rdl.	
12 andre Contorchefer (Renteskrivere) à 1,000	12,000 -	
1 Contorchef (Revisor) à 930	930 -	
1 do. do. à 537	537 -	
5 do. do. à 500	2,500 -	
		17,967 -
21 Fuldmægtiger: 1 à 440	440 Rdl.	
5 à 300	1,500 -	
2 à 250	500 -	
13 à 200	2,600 -	
		4,040 -
34 Copister à 150		5,100 -
Kammeradvocaten		400 -

Det samlede Beløb af disse Gager 46,007 Rdl.

Herved bemærkes, at Contorcheferne endnu havde lønnede Medhjælpere.

Efter Reglementet af 1806 havde Præsidenten i Rentekammeret 4,000, Directøren 3,000, 1ste Deputerede 2,000 + 400 paa Pensionsfondet, 2den Deputerede 2,000, 3die Deputerede 1,200 + 600, tilsammen	13,200 Rdl.
Af de 9 Comiterede havde 1ste D. 1,400 + 200, 2den nød ingen Gage, 3die og 4de havde hver 1,500, 5te 1,200 + 1,200 af Pensionsfondet, 6te, 7de og 8de hver 1,200 og 9de 1,200 + 200, tilsammen	10,000 -
Af de 23 Contorchefer havde 3: 1,500 + 100, 2: 1,400, 1: 1,300, 1: 1,100 + 200, 4: 1,100 + 100, 10: 1,100, 2: 1,050, tilsammen	28,100 -
Af de 25 Fuldmægtiger havde 1: 500, 1: 350 + 150, 1: 350 + 100, 1: 350 + 50, 1: 250 + 150, 5: 350, 9: 300, 6: 250, tilsammen	8,200 -
Kammeradvocaten havde	700 -
Den samlede Udgift til disse Gager var nu	60,200 Rdl.

Ved utrykt Rescript af 9. Febr. 1768 bifaldt Kongen, at duelige og flittige Fuldmægtiger foresloges til Ansættelse i ledige Contorchefsemdeder. Som Copister eller Fuldmægtiger i Rentekammeret, Finantscollegiet eller Bergværksdirectoriet maatte ifølge utrykt Cabinetsordre af 23. Decbr. 1776 ingen andre antages end Studenter.

I dette, som i andre Collegier var det sædvanligt, at unge Mænd af fornem Byrd ansattes som Auscultanter, det vil sige til Oplærelse i Collegiets vigtigste Forretninger for senere at udnævnes til Comiterede eller Deputerede eller andre høje Embeder. Ved en utrykt Cabinetsordre af 27. Aug. 1777 udfærdigedes en Instrux om, hvorledes Auscultanter i Rentekammeret skulde sysselsættes.

Ifølge Rs. 21. Januar 1773 (Meddelelser fra Rentek. Ark. 1773—76, Side 132) skulde Renteskriverne referere de indkomne Sager for Collegiet; senere hen anbetroedes Referatet ogsaa Fuldmægtiger. I Statsraad P. C. Holsts Optegnelser Side 20—22 beskrives Forretningsgangen i Rentekammeret i Begyndelsen af dette Aarhundrede, kort men anskueligt.

De Mænd, som efter 1730 stode i Spidsen for Rentekammeret, vare:

C. L. Plessen til.....	1734,
J. C. Holstein fra.....	1734—1735,
H. F. Holstein fra.....	1735—1737,
Jacob Benzon fra.....	1737—1741,
C. A. Berkentin fra.....	1740—1743,
W, A. von der Osten fra.....	1743—1746,
O. Thott fra.....	1746—1760,
H. Ahlefeldt fra.....	1760—1764,
D. Rewentlow fra.....	1764—1767,
J. O. Schack fra.....	1767—1770,
A. P. Bernstorff i.....	1773,
Gregers Juul fra.....	1773—1776,
J. G. Moltke fra.....	1776—1781,
C. L. Stemann i.....	1781,
C. F. Numsen fra.....	1781—1782,
H. von Schilden fra.....	1782—1784.

Fra dette Aar indtil 1814 var C. D. F. Rewentlow Præsident i Rentekammeret, fra 1804 af dog med Bistand af O. J. Moltke som Directør.

Vi skulle nu omhandle de øvrige civile Regjeringscollegier og først dem, hvem Finants- eller Regaliebestyrelsen var anbetroet, hvilke vi anføre i chronologisk Orden.

IV. Generalpostamtet, oprettet for Danmark 1711. Det norske Postvæsen beholdt nogen Tid sin egen Styrelse under en Generalpostmester. Ved Rs. 15. April 1720 forenedes det med det danske Postvæsen, see hvad i Wessel Bergs Rescriptsamling er anmærket ved sidstnævnte Rescript. Om dette Collegiums Indretning gaves Forskrifter ved Rs. 10. Marts 1774, hvorefter der skulde være tre Directører, der efter Anciennitet lønnedes med 1,500, 1,200 og 1,000 Rdl., og af hvilke een stod i Spidsen for det danske, en anden for det norske, den tredie for det tyske Postvæsen. Postvæsenet havde sit eget Regnskab, saaledes at alene dets Overskud indtoges i Zahlcasseregnskabet, og som Følge deraf findes ikke Postvæsenets Gager i de almindelige Gagereglementer for Civiletaten, men i særskilte Reglementer for Postvæsenet. Regl. af 11. Mai 1774 fastsatte Gagen for Postamtets Casserer til 1,000 Rdl., for en Bogholder og Revisor ved den norske Revision til 1,050, for en Arkivar og Revisor ved den danske Revision til 800, for den tyske Secretær og Revisor til 800 Rdl. For underordnet Contorpersonale opføres ingen Gage. Postvæsenets Reglement for Aaret 1790 har ikke været at finde, saaledes at vi ingen Oplysning kunne meddele om Personalets Antal og Gager for dette Aar. Efter Reglementet af 1806 var der fem Directører, hvoraf 1 havde 1,500, 1: 1,300, 1: 1,200, 1: 400, og een, som var Medlem af Finantscassedirectionen 500. Desuden havde 1ste Directør et Tillæg af det almindelige Gagefond, stort 2,500 Rdl., samt Gage som Generalmajor. Collegiet havde 5 Contorchefer med Gager af respective 1,100, 1,000, 900, 800 og 720, 7 Fuldmægtiger, 1 med 320, 6 à 300, samt en Copist med 200 Rdl. Gage. Det samlede Beløb af Gager var altsaa i 1806: 14,240 Rdl., hvortil kom 262 Rdl. for Skrivesager og Bud, tilsammen 14,502 Rdl. Ved Rs. 7. Febr. 1809 forandredes dets Benævnelse til den kgl. Generalpostdirection. Den bestod af 4 Medlemmer, og dens Præsident kaldtes Generalpostdirectør. Den havde umiddelbart Referat til Kongen.

Under dette Collegium hørte Postvæsenet, Befordrings-

væsenet og Færgevæsenet i Danmark, Pl. 9. Mai 1794 og 24. Marts 1807 samt Telegrafvæsenet i hele Riget, Pl. 18. Juli 1812.

Første Directører i dette Collegium vare efter 1734:

H. Seidelin til 1740, W. E. v. Rheder fra 1740 til 1752, F. C. Danne-skjold-Samsø fra 1752—1770. Fra 1771 til 1793 styredes det af Th. Holm, adlet under Navn af Holmskjold, fra 1793—1796 af D. G. Pauli, fra 1796—1809 af Generalmajor Waltersdorf, fra 1809—1810 af C. F. Hellfried, senere af F. Hauch.

V. Generaltoldkammeret, hvis officielle Benævnelse var det Vestindisk-Guineiske Rente- og Generaltoldkammer, oprettet ved Fr. 7. Januar 1760. Grændserne mellem dets og Rentekammerets Forretninger blev nærmere bestemte ved Rs. 22. April 1763. Ved Fr. 15. Febr. 1761 blev det slaaet sammen med General Land-Økonomi og Commercecollegiet, ved Cab. Ordre af 6. Octbr. 1770 forenet med Rentekammeret, men igjen oprettet ved Rs. 14. Januar 1773, jvfr. F. 20. Oct. 1773, § 3. Det bestyrede Told- og Consumtionsvæsenet, ligeledes, som nedenfor under Nr. XV skal omhandles, en Tidlang Havne- og Fyrvæsenet, forestod senere ogsaa Oppebørselen af Fyrafgifterne og tillige efter Rs. 8. Aug. 1812 af Havneafgifterne. Det bestyrede endvidere Colonierne i Vestindien og paa Guineakysten, jvfr. Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1878, Side 84—85. Det havde umiddelbart Referat til Kongen.

Indtil 1768 var første Deputeret i Rentekammeret tillige første Deputeret i Generaltoldkammeret uden særskilt Gage; Reglementet af 1774, altsaa efter at Struensees Omorganisation var ophævet, fastsatte Lønningerne ved dette Collegium saaledes:

Første Deputeredes Gage opførtes paa Finantscollegiets Conto, men synes rettere at burde medtages her. Gagen var for ham 3,000 Rdl., for 2den Deputerede 1,600 Rdl., for 3die 1,500, for to Comiterede, hver 1,200, for een Comiteret, der tillige var Kammersecretær, 1,000, tilsammen	9,500 Rdl.
For 6 andre Contorchefer à 1,000	6,000 Rdl.
- 1 Contorchef	600 -
	<hr/>
- 8 Fuldmægtiger à 200	6,600 -
- 7 Copister à 150	1,600 -
	<hr/>
Tilsammen...	18,750 Rdl.

Collegiets samlede Udgift var med Tillæg af Gagen for første Deputeret

Efter Reglementet for 1790:

1ste Deputerede, Statsminister J. E. Scheel, foruden 800 af det alm. Gage- og Pensionsfond, som medtages her	4,800 Rdl.	
og af den Gage, der var tillagt det nævnte Justitiariusembede i Høiesteret, tilsammen 6,000 Rdl.		
2den Deputerede 1,600, 3die Deputerede 1,400	3,000 -	
1 Comiteret à 1,400, 4 Comiterede à 1,200 og Kammersecretæren, der tillige var Comiteret, 1,000, tilsammen	7,200 -	
		15,000 Rdl.
9 andre Contorchefer à 1,000		9,000 -
6 Fuldmægtiger à 300	1,800 Rdl.	
6 do. à 200	1,200 -	
		3,000 -
14 Copister à 150		2,100 -
		29,100 Rdl.
Disse Gager udgjorde tilsammen		29,100 Rdl.
Collegiets samlede Udgift var iberegnet de ovenanførte 800 Rdl.		30,360 -

Efter Reglementet for 1806:

Præsidenten F. Moltke 4,000 og 600 som Standscommissær ved Banken, foruden 400 af det alm. Gage- og Pensionsfond, tilsammen	5,000 Rdl.	
1ste Deputerede 2,000, 2den 1,800, 3die 1,800 (posteret paa det alm. Gage- og Pensionsfond, men medtaget her) tilsammen	5,600 -	
4 Comiterede: 1 paa 1,500, 1 paa 1,400, 1 paa 1,200, og 1, der tillige var Kammersecretær, 1,200 + 200 af det alm. Gage- og Pensionsfond, tilsammen	5,500 -	
		16,100 Rdl.
9 andre Contorchefer: 1 med 1,200, 4 med 1,100, 4 med 1,000, tilsammen		9,600 -
12 Fuldmægtiger: 1 med 600, 1 med 500, 2 à 350, 8 à 300		4,200 -
17 Copister à 200		3,400 -
		33,300 Rdl.
Disse Gager udgjorde tilsammen		33,300 Rdl.
Collegiets samlede Udgift opgik, iberegnet de ovenanførte (400 + 1,800) = 2.200 Rdl., til		34,460 -

Forsædet førtes fra 1760—1764 af H. Ahlefeldt, fra 1764—1768 af D. Rewentlow, af J. G. Moltke fra 1773—1776, af C. L. Stemann fra 1776—1781, af C. F. Numsen fra 1781—1782, af C. D. F. Rewentlow fra 1782—1784, af C. Brandt fra 1782—1788, af J. E. Scheel fra 1789—1795, af F. Moltke fra 1795—1799, af C. W. Dreyer fra 1799—1804 og igjen af F. Moltke fra 1804—1814.

VI. Overskattedirectionen (undertiden kaldt Extraskattedirectionen). Som allerede omtalt, oprettedes den i Slutningen af Frederik V.s Regjering, nemlig ved Rs. 2. Decbr. 1762, for at forvalte de ved Extraskatten indkomne Midler. Den blev ikke ophævet under Struensees Styrelse og fik efter hans Fald en mere udvidet Forretningskreds, idet den ved Rs. 10. Marts 1773 fik Bestyrelsen af Tallotteriet og ved Pl. 15. April 1774 blev stillet i Spidsen for den af Staten overtagne Courantbank (Meddelelser fra Rentek. Ark. 1877, Side 69—71). Paa den anden Side skal Forvaltningen af en Deel af Statsgjælden, navnlig den indenlandske, ved en kgl. Rsl. af 11. Marts 1774 (Nathanson, Danmarks National- og Statshuusholdning, Side 450—451) være henlagt fra Overskattedirectionen til Finantscollegiet. Ved Rs. 27. April 1778 (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1877, Side 74) fik den Navn af Statsbalance- og Overskattedirectionen.

Denne Autoritet erholdt Ledelsen af visse commercielle og industrielle Foretagender, som dengang efter Ministrene C. H. Schimmelmans og A. P. Bernstorffs Raad dreves for Statens Regning, og som tiltrods for de gode Handelsconjuncturer bragte Finantserne i stedse større Forlegenhed (Nathanson, paa anførte Sted, Side 398—399 og 425). Efterat Bernstorff havde taget Afsked 1780 og Schimmelman var død i 1782, ophævedes dette Collegium ved Rs. 8. April 1782, jvfr. Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1878, Side 98—99. Udgifterne ved dens Administrationsgrene posteredes ikke i Civiletatens Reglementer. Directørerne toges i Almindelighed blandt de høiere Embedsmænd og fik ingen særskilt Gage. De underordnede Embedsmænd (Secretærer og Revisorer) lønnedes ikke af den almindelige Statscasse, men af Extraskattecassen. Cassebetjentene og Agenterne i Udlandet lønnedes af Overskattedirectionens Medlem, Baron H. C. Schimmelman, som til Afholdelse af disse og andre Udgifter ved Cassens Forvaltning nød $\frac{1}{2}$ % af dens Indtægter i Provision, alt efter utrykt Instrux af 2. Decbr. 1762.

VI. I Spidsen for Courantbankens Anliggender blev der ved sidstnævnte Rescript stillet en Overdirection for Banken, under hvem Afbetalingen af den udenlandske Gjæld henlagdes. Dette Collegium vedvarede indtil Courantbankens Opløsning i 1813. Forsædet førtes indtil 1786 af O. Thott,

derpaa indtil 1798 af A. P. Bernstorff, saa indtil 1799 af C. F. Numsen, senere af E. H. Schimmelmänn (den yngre).

VII. Skatkammeret var et Fond, bestemt til Afholdelsen af større uforudseete Udgifter, navnlig vedkommende Forsvarsvesenet. Oprettelsen af et saadant Fond besluttedes ved Rs. 24. Septbr. 1768, og en særegen Skatkammerdirection udnævntes ved Rs. 13. April 1769. Skatkammeret ophævedes under Struensee, nemlig ved Cabinetsordre af 18. April 1771. Det gjenoprettedes ved Rss. 3. Juni 1773 og 4. Juni 1774, undergik efterhaanden adskillige Forandringer og henlagdes ved Rs. 5. Januar 1813 under Finantscollegiet (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—76, Side 139—140, og 1878, Side 47—48 og 99—100). Administrationens Medlemmer havde tillige andre Embeder.

VIII. Finantscollegiet. Det oprettedes, som allerede sagt, under Struensee ved Cabinetsordren af 29. Mai 1771, men organiseredes igjen ved de to Rss. af 14. og 21. Januar 1773 (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—1876, Side 131—134), og Forordningen af 21. Febr. og 20. Octbr. 1773. Under sin umiddelbare Forvaltning fik Finantscollegiet efter disse Bestemmelser kun Penge-, Bank-, Mynt- og Courssager, hvorhos det udfærdigede Anviisningerne paa Finantscassen og førte Statsbogholderiet. Efter dets Sammensætning skulde man imidlertid tro, at det var bestemt til at staa i Spidsen for alle Finants- og Økonomisager. Thi Finantscollegiet skulde ifølge Rs. 21. Januar 1773 bestaa af den første Deputerede i Rentekammeret og den første Deputerede i Generaltoldkammeret, hvilke tillige skulde være de to første Deputerede saavel i Økonomi- og Commercecollegiet som i Bergværksdirectoriets. Rs. 21. Mai 1773 bestemte ogsaa, at ethvert Regjeringscollegium, som behøvede Tilskud til dets reglerede Fond, det vil sige til dets reglementerede Udgifter, skulde melde dette til Finantscollegiet, som alene var berettiget til at gjøre Kongen Forestilling herom. Men netop med Hensyn til denne, den vigtigste Deel af Finantsstyrelsen, nemlig Bevilgningen af nye Udgifter og Prøvelsen af Overskridelser af de reglementerede Udgifter, var Finantscollegiets Indflydelse svækket. Ved Rs. 29. Octbr. 1772 var der udnævnt en extraordinær Finantscommission bestaaende af Arveprinds Frederik, Grev O. Thott, Baron C. H. Schimmelmänn og Grev Schack

Rathlou, og ved Rss. 4. Juni 1774 samt 11. Juli 1782 blev det befaleet, at ingen Udgift, som ikke var fastsat i de af Kongen approberede nye Udgiftsreglementer, og intet nyt Forskud af Banken til Finantserne maatte foreslaaes Kongen uden gjennem denne Commission. Den ophævedes ved det Guldbergske Ministeriums Fald, see Rs. 2. Juni 1784, (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1877, Side 83—89 og 1878, Side 94).

Ved sidstnævnte Rescript og et andet af samme Dato indførtes ogsaa andre Forandringer i Finantsstyrelsen. Af det daværende Finantscollegium gjordes et nyt Collegium, som fik Navnet Finantscassedirectionen, og hvis væsentlige Opgave blev at udfærdige Anviisninger paa Statsudgifterne og at føre Statsbogholderiet, hvormer mere nedenfor. Desuden oprettedes et andet nyt Collegium, der fik Navn af Finantscollegiet, under Forsæde af Grev E. H. Schimmelmann som Finantsminister. Dette Collegium fik den virkelige Ledelse og almindelige Bestyrelse af Finantserne. Ingen overordentlig Udgift af den almindelige Finantscasse og ingen Eftergivelse af en kongelig Indtægt maatte foreslaaes for Kongen, uden at Finantscollegiet var hørt derover. Denne Forskrift indskjærpedes ved en utrykt kgl. Resl. af 15. Oct. 1802. Særligen havde Finantscollegiet at foredrage Sager om Pensioner af Finantscassen. Alle Regjeringscollegier skulde indsende Beregninger over de gjennem dem indkomne Indtægter til Finantscollegiet. Dette skulde gjøre Forestillinger til Kongen om alle Finantserne vedkommende Sager, undtagen forsaa vidt de vare henlagte under Overbankdirectionen, Finantscassedirectionen eller Skatkammerdirectionen, hvilke Collegier, som Rs. 2. Januar 1784, § 10 viser, havde umiddelbart Referat til Kongen. Nogen Collision kunde ikke opkomme heraf, da Finantsministeren havde Sæde i disse Collegier. Endogsaa alle Sager, som kunde have vigtig Indflydelse paa Statens og Handelens Balance, skulde henhøre under dette Collegium, hvorved dog kun meentes, at det skulde høres om dem. Ligeledes skulde kongelige Forordninger om Skatter udfærdiges gjennem Finantscollegiet, medmindre de skulde udfærdiges gjennem Generaltoldkammeret eller Rentekammeret. Disse Undtagelser vare saa omfattende, at de slutte Regelen.

Allerede i 1785 oprettedes et synkende Fond, der tillige med Banken ved Fr. 8. Juli 1785 erklæredes at skulle

være ganske afsondret fra Finantsernes Styrelse. Herom og om de øvrige ved de paafølgende Tidens Finantstryk fremkaldte Oprettelser af andre særskilte Fond, henvises til Meddelelser fra Rentekammeret, 1877, Side 90—119. De bidroge blot til at forvikle, ikke til at lette og bringe Rede i Finantsstyrelsen.

Nødvendigheden af en bedre Statshuusholdning gjorde sig naturligvis følt. Efter hvad ovenfor nævnte Rs. 4. Juni 1774 siger, havde man ved de dengang approberede nye Reglementer for Civil- og Militæretaterne reguleret Statens samtlige Udgifter saaledes, at de med Rentekammerets Indtægter kunde bestrides. Der maa altsaa dengang have været gjort et Slags Forsøg paa at faa et Budget istand. Ved Rs. 25. April og 25. Mai 1787 paalagdes det Finantscollegiet hvert Aar inden Marts Maanedes Udgang at forelægge Kongen de nøiagtigst mulige Overslag over det forbigangne Aars Indtægter og Udgifter tillige med de fra vedkommende Collegier for Kongen umiddelbart gjorde Forestillinger eller ved Finantscollegium skeete Rekvisitioner om nye Udgifter, de bevilgede nye Pensioner, samt de foreslaaede Forhøielser og indkomne Ansøgninger om Gagetillæg og Pensioner. Udenfor denne Tid maatte der ikke gjøres Forestilling om nye Udgifter, naar ikke uforudseede og tvingende Omstændigheder gjorde det nødvendigt. Ifølge utrykte Res. 6. Febr. 1799 og 15. Oct. 1802 maatte der dog kunne gjøres Forestillinger om nye ordinære Udgifter to Gange om Aaret, nemlig hver Juni og December Maaned. Under 14. Januar 1791 og 15. Oct. 1802 har der været afgivet kgl. Resolutioner paa Forestillinger fra Finantscollegiet om at bringe „fuldkommen, sikker og vedvarende Ligevægt mellem Statens Indtægter og Udgifter.“ Ingen af disse Forestillinger eller Resolutioner ere hidtil trykte. At istandbringe et ordentligt Budget var imidlertid efter den Maade, hvorpaa Statsboghoderiet førtes, omtrent en Umulighed, idet Udgifterne fremdeles for en stor Deel posteredes ikke efter deres Art, men efter de Casser, gennem hvilke de udbetaltes. Det var først i 1813 efter Forslag af daværende Assessor i Finantscassedirectionen og Auscultant i Finantscollegiet, senere Statsraad i Norge, J. H. Vogt, et nyt Schema for Udgiftsbogen blev paabudt, og ved Rs. 5. Januar 1813, (trykt i Collegialtidenden, i Uddrag hos Thaarup III, 70—74 og i Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1877, 117—118), blev det bestemt, at

der hvert Aar skulde forfattes et formeligt Budget, J. H. Vogt, Optegnelser, Side 30—31).

I Finantscollegiet førtes Forsædet i 1772 af J. E. Scheel, i 1773 først af A. P. Bernstorff, derpaa indtil 1776 af G. Juel, fra 1776 til 1781 af J. G. Moltke, fra 1781 til 1784 af C. L. Stemann, senere af E. H. Schimmelmann som Finantsminister.

Finantscollegiet bestod i 1774 alene af de to Medlemmer, nemlig de første Deputerede i Rentekammeret og Generaltoldkammeret, hvis Gager i nærværende Afhandling ere anførte paa disse Collegiers Conti. Ved Finantscollegiet vare ifølge Reglementet for samme Aar ansat en Secretær med 800 Rdl. foruden 400 Daler, han oppebar som Deputeret i General-, Land-, Økonomi- og Commercecollegiet, 2 Assignationsbogholdere, hver med en Gage af 1000 Rdl., samt Tillæg 400 Rdl. og en Contrabogholder med 800 Rdl., 1 Arkivar fælles for Finantscollegiet og Rentekammeret, med 500, 4 Fuldmægtiger, hvoraf 1 havde 300, de øvrige 200 Rdl., 1 Registrator med 200, 3 Copister med 150 og en Skriver med 100 Rdl. Disse Gager i Finantscollegiet udgjorde tilsammen 6400 Rdl. Collegiets samlede Udgifter paa dets Conto posterede Udgifter med Fradrag af Gagerne til dets Medlemmer vare 7274 Rdl.

Ifølge Reglementet for 1790 bestod Finantscollegiet af Finantsministeren, der tillige var 1ste Deputeret i General Land-Økonomi- og Commercecollegiet, Præsidenten i Rentekammeret, samt første Deputerede i Generaltoldkammeret, en fjerde Deputeret i Finantscollegiet, der ikke havde anden Embedsstilling, samt to Assessorer, nemlig begge Directørerne for Finantscassen. Alle disse Embedsmænds Gager vare posterede paa andre Conti, kun Gagen for 4de Deputerede i Finantscollegiet 1800 Rdl., paa dettes Conto. Det havde forøvrigt kun 1 Secretær med 1000 Rdl., en Fuldmægtig med 150 Rdl. + 150 af det alm. Gage- og Pensionsfond, 3 Copister à 150. Dets samlede Udgift var saaledes kun 3400 Rdl. + det nævnte Gagetillæg af 150. Grunden til denne Formindskelse laa deri, at en Deel af Collegiets Forretninger vare henlagte til Finantscassedirectionen.

Efter Reglementet af 1806 bestod Finantscollegiet af de samme Embedsmænd som Deputerede og een Assessor. Paa

dets Conto opførtes kun Gager for 4de Deputerede med 1800, for Assessoren med 1450, for en Secretær med 1150, 1 Fuldmægtig med 400 og 4 Copister à 200, tilsammen 5600 Rdl.

IX. Finantscassedirectionen sagdes at have den specielle Forvaltning af alle Mynt-, Casse- og Pengesager, forsaavidt den grundede sig paa allerede tilværende og staaende Forskrifter. Den anviiste følgelig alle Indtægter og Udgifter, førte Statsbogholderiet og bestyrede Statens Activer, det vil sige dens udestaaende Fordringer. Collegiet bestod i 1790 foruden af Finantsministeren af 1 Directør med 1600 Rdl., 1 do. med 1600 + et Tillæg af det almindelige Gage- og Pensionsfond af 400 Rdl. Af underordnede Embedsmænd og Betjente var der 1 Assignationsbogholder med 1300, 1 Contrabogholder med 1320, 1 Chef for Revisionen for Casseextracterne med 1000, 1 Bogholder for Activ- og Passiv-Fordringerne med 800, en Arkivar med 800, ialt 5 Contorchefer samt 7 Fuldmægtiger: 1 med 400, 4 med 300, 1 med 250 og 1 med 200, samt 8 Copister: 1 med 200, 7 med 150 Rdl., desuden nogle Skrivere, som lønnedes af Contorcheferne.¹⁾

Efter Reglementet af 1806 bestod Collegiet foruden af Finantsministeren og en ulønnet Assessor (Grev H. Wedel-Jarlsborg) af tre Directører, den ene med 1600 + 600 af det alm. Gagefond, den anden med 1600, den tredie med 1100 + 100. Det havde 5 Contorchefer: 1 med 1300, 1 med 1120 + 300, 1 med 800, 1 med 650 + 400, 1 med 650, endvidere 6 Fuldmægtiger: 1 med 400, 5 à 300, 9 Copister à 200.

De samlede Udgifter ved disse Gager var altsaa:

	1790:	1806:
For Directørerne.....	3600 Rdl.	5000 Rdl.
- Contorcheferne	5220 -	5220 -
- Fuldmægtigerne.....	2050 -	1900 -
- Copisterne	1250 -	1800 -

12,120 Rdl. 13,920 Rdl.

Collegiets samlede Udgift ved de paa det alm. Gagefond posterede Tillæg var..... 13,620 - 15,941 -

¹⁾ Bogholderiet har været i en lidet tilfredsstillende Stand, thi Contrabogholderen havde faaet Løfte om „100 Rdl. i Gratification for hver stor og liden Hovedbog, han afleverer, hvorimod han skal være pligtig til at oparbejde samtlige Restancer af Concept- og reenskrevne Bøger og ved hvert Aars Udgang indlevere til Finantsministeren sin Relation om, hvorledes han derved avancerer.“

X. Directionen for Postpensionscassen, en Indretning, til hvem en Deel af Postvæsenets Indtægter vare henlagte, og hvoraf der skulde bevilges Pensioner til Embedsmænd, Embedsmænds Enker og Børn, Fr. 19. Juli 1712, 19. Dec. 1727 og 29. Sept. 1786. Directionen bestod ifølge Rs. 19. Mai 1786 af Finantsministeren og en Deputeret i ethvert af Collegierne, (Meddelelser fra Rentek. Ark. 1877, Side 95—96).

XI. Directionen for den almindelige Enkecase bestod ifølge Fund. 30. Aug. 1775, § 18, af nogle Medlemmer af forskellige Collegier, een af Københavns Universitet samt af Københavns Magistrat og havde umiddelbart Referat til Kongen.

XII. General Landets Øconomi- og Commercecollegiet. Allerede i 1668 oprettedes et Commercecollegium (Holm, Danmark-Norges indre Historie, I, 47 og 193), der erholdt en Instrux af 22. Sept. 1670, (Geheimeark. Aarsb., II, 204—205) jvfr. Rs. 27. Dec. 1670. Dette Collegium synes vistnok væsentlig at have været raadgivende, men sees dog af Rs. 14. Nov. 1691 indtil da at have forestaaet Skibsmaalingsforretningerne. Det blev lidet brugt og synes at være ganske ophørt i sidstnævnte Aar, (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1878, Side 86).

I 1704 oprettedes atter et Commercecollegium. Dets Instrux var af 26. Januar 1704 (meddeelt uddragsviis i Meddelelser fra Rentekammerarkivet, 1873—1876, Side 23—26), jvfr. Plakat af samme Dato (i Schous Forordninger). Til dette Collegium skulde alle henvende sig, som vilde indrette Manufacturer. Det havde ikke umiddelbart Referat til Kongen, men dets Betænkninger forelagdes ham gennem Cancelliet, Anordn. 2. Marts 1708, Nr. 36. Det havde dømmende Myndighed, idet det var Appellinstants i Handelssager. Det bestod ifølge Gage-reglement af 1707 af en Geheimeraad (Grev C. Ahlefeldt) som Præsident, Generalprocurør N. Bentzon som Vicepræsident (Gage 700 Rdl.), 6 Commerceraader, af hvilke de 4 havde særskilt Løn, nemlig 1 med 600, 2 med 500 og 1 med 400 Rdl., det sjette Medlem var Søofficer. Collegiet havde en Secretær med 600 Rdl., hvoraf han skulde lønne sine Copister. Ved Instr. 23. Marts 1708 (i Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—1876, Side 26), blev det forenet med Politiet i København til et Politi- og

Commercelandlegium. Dette blev ophævet ved Fr. af 5. Januar 1731.

Ved Rs. 5. Dec. 1735 oprettedes et General Landets Økonomi- og Commercelandlegium, hvilket skulde forbedre og ophjælpe Handelen og Vexellovgivningen, Myntvæsenet, Manufacturerne, Fiskerierne og Søfarten, Jordbruget, Skovvæsenet og Bergværkerne, Indbyggernes Formering og Skattevæsenet, forsaavidt det kunde have Indflydelse paa Næringsveiene, overhovedet hvad man dengang kaldte Politiet. Dette Cøllegium havde umiddelbart Referat til Kongen, men de fleste og vigtigste Anordninger angaaende Næringsveiene og Skattevæsenet vedbleve, som før oplyst, at udfærdiges gennem Rentekammeret. Til de mærkeligere Forordninger, som udfærdigedes gennem General L. Øc. og Com. C. hører Fr. om Bankvæsenet, om Søfart i Krigstid af 30. Juli 1756, om Brandvæsenet og om Brandforsikringen. Collegiet havde forresten at paasee Overholdelsen af Lovene angaaende de Gjenstande, som hørte under det og havde altsaa administrativ Myndighed. Det var deelt i to Afdelinger, hver med sin Directør og Secretær. Collegiet bestod af to Directører.

Det er allerede bemærket, at Fr. 15. Febr. 1768 forenede General Landets Økonomi- og Commercelandlegiet med Generaltoldkammeret, samt at det blev hævet ved Fr. 18. Juli 1771, men igenoprettet ved Rs. 12. Dec. 1772 og 14. Januar 1773. Det fik ved denne Leilighed et noget forskjelligt Navn, nemlig Økonomi- og Commercelandlegiet, hvilket stod i Forbindelse med den Indskrænkning i Collegiets Forretningsomraade, at Landvæsenssagerne ved Fr. 21. Januar 1773, § 2 henlagdes under Rentekammeret. Saavel i Gagereglementerne som i Statscalenderne fra 1782 kaldes det dog fremdeles stadig General Landøkonomi- og Commercelandlegium. Under dette nye Økonomi- og Commercelandlegium laa alle Fabriker og større industrielle Anlæg, Handels- og Assuranceselskaber, Consulatvæsenet, Fiskerierne og den almindelige Brandforsikringsindretning. Det egentlige Haandværk med sine Laug laa under Cancelliet, Fr. 20. Oct. 1773, § 2.

Første Deputerede vare efter Statscalenderen:

F. Danneskjold-Samsø fra 1735—1740, J. S. Schulin 1740—1741, C. A. Berkentin 1741—1758, F. L. Dehn 1758—1762, J. H. Bernstorff 1763—

1767, J. H. Desmercieres 1767—1768, A. P. Bernstorff i 1773, G. Juel 1773—1776, E. H. Schimmelman 1776—1810, senere O. R. Sehested.

Efter Gagereglementet af 1774 havde de tre første Deputerede, Juel, Moltke og E. H. Schimmelman og 5te Deputerede Justitsraad Erichsen ingen særskilt Gage som Medlemmer af dette Collegium, 4de Deputerede, Etatsraad Clasen, havde 1200 Rdl., 1ste Comiterede, den bekendte Etatsraad Martfeldt, 1200, ligeledes 2den Comiterede, 3die Comiterede 400 Rdl., samt som Secretær i Finantscollegiet 800 Rdl. Lønningerne til Collegiets Medlemmer vare altsaa 4000, samt til 3 Fuldmægtiger 1 à 200, 2 à 150 tilsammen 500. Samtlige Gager udgjorde kun 4500 og hele Udgiften ved Collegiet 4620 Rdl.

Efter Regl. af 1790 var Grev Schimmelmans Gage som 1ste Deputeret, Bankdirectør og Finantsminister, 3400 Rdl., posteret paa dette Collegiums Conto. De øvrige Gager til Collegiets Medlemmer vare til 1ste Dept. 1600, til 2den Dept. 1200, til 1ste Comiterede 1000 (+ 100 af det alm. Gagefond), 2den Comiterede 976, 4de Comiterede 500 af det alm. Gagefond, 5te Comiterede 1300, samt til en Comiteret, der tillige var Secretær i Consulatcontoret, 800, tilsammen 10,876 Rdl.

Der var tre andre Secretariater, et dansk, et norsk og et tydsk-ostindisk, hvis Secretærer hver havde 600 Rdl., den ene med 200 Rdl. Tillæg af det alm. Gagefond, tilsammen	2,000 -
1 Secretær i Arkivcontoret (Chr. Pram)	200 -
4 Fuldmægtiger, 1 med 250, 3 à 200	850 -
2 Copister à 150	300 -
	<hr/>
	14,226 Rdl.

Den samlede Udgift ved Collegiet med Tillæg af de paa det alm. Gagefond posterede Udgifter var 14,346 -

Dette Collegium undergik ved Resolution af 10. Mai 1797 en gennemgribende Omorganisation med Hensyn til Indretning og Gagering. I de Forestillinger, som have foranlediget disse Resolutioner, findes udførlig Beretning om Collegiets tidligere Organisation og Udgifter, af hvilke betydelige Beløb deels havde været udredede af andre Fonds, deels bestaaet i Sportler, nemlig Afgifter af Skibspasse. Der meddeles endelig Forklaring om de forskjellige Embedsmænds personlige Forretninger. De Deputerede skulde deeltage i Behandlingen af alle Collegiet Anliggender, dog saaledes, at hver af dem valgte sig et Fag, som blev den fortrinlige Gjenstand for hans Opmærksomhed. Af de Comiterede skulde enhver opofre sig ganske for en særskilt Hovedgreen af Collegiets Forretninger, bære særligt Ansvar for

samme og være de derved ansatte Contorbetjentes nærmeste Foresatte. Desuden skulde der som Assessorer ansættes yngre Mænd med fortrinlige Evner og særegen, Dygtighed. Ogsaa de skulde have Sæde i Collegiet. Man finder udentvivi heri en Forklaring af de Begreber, paa hvilke Classificationen og Betegnelsen af Collegiernes Embeder dengang hvilede.

Efter de nævnte Resolutioner skulde der være:

4 lønnede Deputerede, 1 med 3000, 2 med hver 1800 og 1 med 1400 tils.....	8,000 Rdl.
8 Comiterede, 4 med hver 1,400, 1 med 1,200, 1 med 1000, 1 med 800 og 1 med 700, tils.	9,300 -
3 Assessorer, hver med 400, tils.	1,200 -
Collegiemedlemmernes Gager udgjorde	18,500 -
4 Secretærer, 2 à 600, 2 à 500, tils.....	2,200 -
4 Fuldmægtiger à 300.....	1,200 -
5 Copister à 200.....	1,000 -
	<hr/>
tilsammen...	22,900 Rdl.

Af dette Beløb posteredes dog kun 13,500 paa Civiletatens Gagereglement, og 9700 paa forskellige andre Fonds. Og under de opførte Embedsmænd og Gagerne for samme medtoges ikke de to Chefer for Brandforsikringsindretningernes Contorer og de deri ansatte Fuldmægtiger og Copister.

Denne Ordning vedblev ogsaa i 1806. I Gagereglementet for dette Aar er Gagen for dette Collegiums første Deputerede, 3400 Rdl., opført paa Geheimestatsraadets Conto, Gagen for 2den Deputerede var 2,500 Rdl., for 3die 1,400, for 4de 900, for 5te 1200 (+ 400), for 6te 1600 og for en Comiteret 400 Rdl., tilsammen

8,400 -

Af underordnede Embedsmænd var der nu paa Collegiets Conto i Civiletatens Gagereglement kun opført 1 Secretær med 600, 2 Fuldmægtiger: 1 med 300 og 1 med 200, samt en Copist med 200, tilsammen

1,300 -

9,700 Rdl.

Collegiets samlede Udgift var med Tillæg af de paa det alm. Gagefond posterede Udgifter 10,370 Rdl. Men da der i Statscalenderen for dette Aar for Collegiet opføres et meget større Antal Secretærer, Bogholdere, Fuldmægtiger og Copister, maa ogsaa Udgiften have været meget større, og Over-skudet efter Rs. 1797 posteret til Udgift paa andre Fonds.

XIII. Bergværksdirectoriets, oprettet ved Fr. 21. Januar 1773, § 5, hævet ved Rs. 28. Januar 1791, som henlagde dets Forretninger under Rentekammeret.

XIV. Den kongelige Creditcasses Direction. Denne

Casse var oprettet ved Fr. 16. Aug. 1786 for at forstrække de Næringsdrivende og, efter hvad Forordningen udtrykkelig siger, navnlig i Norge og fortrinsviis Bergværkseierne, med Laan. Senere udvidedes denne Opgave (Meddelelser fra Rentek. Ark. 1878, Side 103). Dens Virksomhed har ikke været Gjenstand for synderlig Opmærksomhed i vor økonomiske og statsretlige Literatur. Directionen bestod af Medlemmer af andre Collegier.

XV. Kanal-, Havne- og Fyrdirectionen. Havnevæsenet var oprindeligt en reen communal Indretning, som bestyredes af hver Byes Magistrat under Stiftamtmanden. Det stod altsaa i sidste Instants under Cancelliet, men for nogle Forholds Vedkommende under Admiralitetet, for Indtægternes Vedkommende under Rentekammeret. Ved Rs. 17. Dec. 1735 henlagdes det almindelige Overtilsyn med Havnevæsenet til Commercecollegiet, derpaa ved Rs. 16. Sept. 1739 under Marineintendanten. Ved Rs. 4. Febr. og 11. Marts 1746 oprettedes en General Landets Havnecommission. Denne ophævedes imidlertid allerede ved Rs. 23. Oct. 1747, som overdrog Tilsynet med Handelshavnene til Stiftamtmandene, dog væsentlig under Rentekammerets Overbestyrelse, (Meddelelser fra Rentek. Ark. 1873—1876, Side 41—49). Ved Fr. 7. Januar 1760 henlagdes Havne- og Fyrvæsenet, derunder indbefattet Brygger og Ringe, som allerede sagt, under Generaltoldkammeret. Det skulde i disse Sager tiltrædes af Overlodsens, Rs. 4. April 1798, hvorhos Revisionen af Regnskaberne for denne Administrationsgreen henlagdes fra Stiftamtmandene til Generaltoldkammeret, Rs. 25 April 1798.

Rs. 8. Juni 1804 oprettede en særegen Direction for at forestaa alle Canalanlæg i begge Riger.

Ved Rs. 8. Mai 1811 oprettedes der et særgt Collegium for alle disse Sager, hvilket fik Navnet af Canal-, Havne- og Fyrdirectionen. Det havde umiddelbart Referat til Kongen, jvfr. Rs. 8. Aug. 1812 (nævnt hos Thaarup, III, 54). Directionen bestod af Mænd, som tillige indehavde andre Embedsstillinger.

XVI. Missionscollegiet (*Collegium de cursu evangelii promovendo*) udskiltes fra Cancelliet ved Rs. 10. Dec. 1714, og fik til Opgave at fremme Hedningemissionen, først i Ostindien, derpaa blandt Lapperne i Norge, Rs. 19. April 1715 og 12. Ja-

nuar 1720, blandt Grønlænderne, Rs. 8. Febr. 1737, see det ved disse Rescripter i Wessel Bergs Rescriptsamling citerede, samt Meddelelser fra Geheimearkivet 1883—1885, Side 156—157.

Missionen blandt Lapperne henlagdes ved Rs. 7. Mai 1802 til Cancelliet. Af dennes opsparede Midler er det nuværende Nordlandske Kirke- og Skolefond dannet, see sidstnævnte Rescript og Rsl. 28. Juni 1821, § 1 b.

Collegiet havde indtil 1771 umiddelbar Forestilling til Kongen, men stod senere under Cancelliet. Det bestod af Mænd, som tillige indehavde andre Embedsstillinger, og egentlig fortjener det ikke at nævnes blandt Regjeringscollegierne.

XVII. Langt større Betydning havde Generalkirkeinspectionscollegiet, oprettet ved Patent 1. Oct. 1737, med Instrux af 26. Nov. 1737. Det førte Opsigt med Kirkens Lære og Tugt, den gejstlige Betjenings Tilstrækkelighed, Skolerne og Universitetet, og Censuren med trykte Skrifter. Det havde umiddelbart Referat til Kongen, men fratoges dette i 1771, efterat det forlængst havde tabt sin Indflydelse. Det ophævedes ved Rs. 28. Oct. 1791, jvfr. Meddelelser fra Geheimeark. 1883—85 Side 157—160.

XVIII. Directionen for Universitetet og de lærde Skoler oprettedes ved Pl. 19. Juli 1805 og tillagdes umiddelbart Referat. Under det henlaa det danske og det norske Universitet, see det aabne Brev af 10. April 1812, de lærde Skoler og alle private Skoler, som forberedede til akademisk Studium, jvfr. Meddelelser fra Geheimearkivet 1883—85 Side 161—165 og Matzen, Kjøbenhavns Universitets Retshistorie, I, 180—183. Udgifterne ved denne Direction ere ikke opførte paa Civiletatens Gagereglement for 1806.

XIX. Sundhedsvæsenet henlaa under Cancelliet. Det var saaledes dette, der har faaet istand den første Forordning om Jordmodervæsenet, nemlig den for Danmark af 30. Nov. 1714. Som adskillige utrykte Rescripter og Skrivelser vise, har Indrettelsen af nye Sygehuse, i det mindste i Norge ligget under Rentekammeret. Ved Rs. 19. Aug. 1771 lagdes Medicinalvæsenet under Finantscollegiet, men førtes ved Rs. 30. Juli 1772 igjen tilbage til Cancelliet, (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—1876, Side 99 og 119).

Ved Rs. 13. Mai 1803 indrettedes et medicinsk-chirurgisk Sundhedscollegium, der skulde have et stadigt Tilsyn med det hele Medicinalvæsen og alle offentlige Sundhedsforanstaltninger, men det stilledes under Cancelliet og havde ingen selvstændig administrativ Autoritet. Derimod oprettedes ved Pl. 19. Oct. 1804 en særskilt Direction for Karantænevæsenet, som bestod af Medlemmer af begge Cancellier, Admiralitetet, Generalcommissariatet og Finantscollegiet. De locale Karantæne- og Sundhedscommissioner vare underlagte dette Collegium. Det havde i 1813 en lønnet Secretær.

Om de Collegier, gennem hvilke Forsvarsvæsenet administreredes, skulle vi fatte os i Korthed. De undergik mange og store Forandringer, tildeels paa Grund af vexlende Anskuelser om det ogsaa efter 1814 i Norge meget omtvistede Spørgsmaal angaaende det rette Forhold mellem Commando og Administration.

Det efter Enevældets Indførelse indrettede Collegium for Landmilitæretaten erholdt Navn af Krigscollegiet. Det fik Instruxer af 2. Januar 1661 og 25. Juni 1670 (Geheimarkivets Aarsberetn. II, Side 160—161 og 189—191, jvfr. Holm, Danmark-Norges indre Historie, I, 47).

Det allerede før Enevældet oprettede Collegium for Søetaten, Admiralitetet, har ingen ældre kjendt Instrux end den af 25. Juni 1670, der tillige med den paafølgende af 17. April 1673 er trykt i Geheimarkivets Aarsberetninger, II, Side 185—188 og 208—209. Senere Instruxer haves af 9. Dec. 1679 (Gardes Efterretninger om den danske og norske Sømagt, I, 256—262), og 22. Marts 1690 (Geheimark. Aarsberetn., II, 290—292).

Disse Collegier skulde, hver for sin Etat, have Bestyrelsen af dens Anliggender, saavel hvad angik Personellet og Befalingen, som Materiellet og Økonomien. I Virkeligheden styredes dog Forsvarsvæsenets Anliggender meget mindre gennem disse Collegier end af Kongen personligt (Holm, paa anførte Sted, Side 450—451). I 1678 eller 1679 blev Krigscollegiet ganske ophævet (Holberg, Danmark og Norges Stat, 3die Udgave, Side 548, jvfr. Vaupel, den danske og norske Hærs Historie, II, Af d

2, Side 518) og en Overkriigssecretær ansat, som foredrog begge Etaters Sager for Kongen, og expederede dennes Beslutninger gennem sit Bureau, det saakaldte Krigscancelli. Alle Foranstaltninger vedkommende Forsvarsvæsenets Økonomi besørgetes da af det saakaldte Generalcommissariat, der oprettedes under den skaanske Krig, see Instr. 19. Marts 1677 Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1871, Side 134—151). Det ophævedes efter Krigens Tilendebriugelse, men blev igjen oprettet i 1683. Om dette Collegium, der undertiden førte Navn af Deputerede for Søetaten, uagtet det tillige skulde sørge for Landetatens Økonomi, og som oftere undergik Forandringer, findes Underretninger hos Garde, I, Side 288—296, 323—326 og 343, samt Vaupel, paa anførte Sted, Side 518—521.

Ved Rs. 17. Januar 1712 blev Generalcommissariatet omsider deelt i to, eet for Land- og et andet for Søetaten. Derimod vedblev Overkriigssecretæren og Krigscancelliet at være fælles for begge Etater, indtil Rs. 23. Nov. 1735 gav hver af dem sin egen Oversekretær og sit eget Cancelli.

Saaledes fordeelt vedblev Centralstyrelsen for Landmilitæretaten at være, indtil Fr. 28. Oct. 1763 ophævede baade Oversecretærembedet, Krigscancelliet og Landetatens Generalcommissariat og i dens Sted indrettede et Generalkrigsdirectorium, et Collegium bestaaende af Feldtmarschal St. Germain som Præsæs med 6 andre Medlemmer. Dette blev ophævet den 22. Oct. 1766 og erstattet af tvende Collegier, det høie Krigsraad og Landetatens Generalcommissariat, hvilke atter bleve ombyttede med et Generalkrigsdirectorium, i hvis Sted igjen et Generalitets- og Commissariats Collegium blev anordnet den 18. Dec. 1767 (Schous Forordn. IV, 736, Noten).

Et af de vigtigste Spørgsmaal i Administrationens Historie er, hvorvidt militære Sager ere blevne behandlede i Geheimeconseillet. Frederik IV siger i sin Instrux for Geheimeconseillet af 1703, § 9,¹⁾ at „naar noget vigtigt af vore Generaler, Fæstningscommandanter eller andre Officerer i vor Armee, inden eller udenfor Landet, maatte indkomme eller blive tilskrevet vor Overkriigssecretær, har han, hvis Sagen er af Vigtighed og ikke taaler Opsættelse, strax at forebringe den og indhente vor Villie

¹⁾ Denne er meget unøjagtigt gengiven af Riegels.

derom i vort Conseil. De Sager derimod, som ere af mindre Vigtighed og dog fordrer vor allernaadigste Resolution, ville vi udsætte til de Dage, naar der bliver underskrevet af os." Denne Konge har altsaa villet have de vigtigste militære Anliggender behandlede i Geheimeconseillet. Under hans Eftermænd gik dette, som Professor Holm i dette Festskrifts næste Afhandling viser, af Brug. Kongen afgjorde de reent militære Anliggender efter Raadførelse alene med Overkrigssecretæren og efter Betænkning fra vedkommende militære Collegium. De militære Omorganisationer, der fik Indflydelse paa civile Retsforhold, f. Ex. Ophævelsen og Gjenoprettelsen af Landmilitzen i Danmark, behandlede imidlertid i Conseillet, see Koch, Christian VI's Historie, Side 43. Saaledes synes Forholdet at være forblevet til 1770. Den Maade, hvorpaa Struensees Dommere omtale Geheimeconseillets Stilling, er altsaa noget vildledende. Ingen Militær havde Plads i Geheimeconseillet i hele dette Tidsrum.

Hvorledes militære Anliggender behandlede, skildres meget klart i den hidtil utrykte Beretning, som Generalitets- og Commissarietscollegiet ifølge kgl. Befaling af 20. Oct. 1770 afgav under 25. samme Maaned. Denne Beretning omtaler aldeles ikke, at militære Sager drøftedes i Geheimeconseillet eller forelagdes for Kongen i samme.

Collegiet bestod dengang af 4 Departementer, hvoraf hvert stod under en Deputeret. Hvert Departement dannede et Contor, hvis Chef kaldtes Secretær. Desuden var der et saakaldt Depechecontor med to Secretærer, et Bogholdercontor, et Revisionscontor og et Arkivcontor med en Arkivar som Chef og en Registrator. I det hele Collegium var der 19 Cancellister eller Fuldmægtiger. Expeditionssportlerne vare allerede dengang inddragne i Kongens Casse.

Det havde Myndighed til at afgjøre mindre vigtige Sager. Grændsen mellem disse og dem, der maatte forelægges Kongen, synes at have været sædvansmæssigt bestemt. I sidstnævnte Sager bleve Forestillinger til Kongen opsatte i det saakaldte Depechecontor. Disse Forestillinger bleve derpaa ekstraherede paa en Liste, der tillige med Forestillingerne forelagdes Kongen af den Deputerede, som forestod Depechecontoret. Paa denne Forestilling tegnede Kongen sin Resolution. Den foredragende Deputerede (Referendarius) forelagde derpaa i næste Møde Collegiet Kongens Resolutioner og meddeelte det hans mundt-

lige Befalinger, paa hvilke da Collegiet i skriftlige Forestillinger udbad sig kongelig Stadfæstelse. Derpaa expederedes de gjennem vedkommende Departement.

Dette Collegiums Organisation blev betragtet som tilfredsstillende (Meddel. fra Geh. Ark. 1883—85, Side 121) og undergik ingen Forandring under Struensees Ministerium.

Efter Struensees Fald og Geheimestatsraadets Oprettelse ved Fr. 13. Febr. 1772, blev det, som dennes § 3 viser, Regel, at ogsaa de militære Sager, der skulde afgjøres af Kongen, forelagdes ham i og gjennem dette Raad, i hvilket nu ogsaa tre Militære, Generalerne Rantzau og Eichstedt, samt Admiral Rømeling fik Sæde. Nogen Repræsentant i Statsraadet fik dog ikke Flaaden, da Rømeling i Slutningen af 1785 afgik. Efter at Frederik VI som Kronprinds i 1784 var indtraadt i Geheimestatsraadet, gik imidlertid Ledelsen af de militære Anliggender mere og mere umiddelbart over i hans Hænder, see den danske Generalstabs Meddelelser fra Krigsarkiverne, 1ste Bind, Side 3, og unddroges altsaa Geheimestatsraadet.

Collegiets Inddeling i Departementer undergik i 1789 nogen Forandring. Ved Fr. 20. Januar 1808 modtog Landmilitæretatsens Administration den Ordning som bestod ved Rigernes Adskillelse. Commandoen henlagdes under en høistbefalende General med en Generalstab og Etatens Økonomi under:

XX et Generalcommissariatscollegium med umiddelbart Referat til Kongen. Hvilke Sager der skulde foredrages for Kongen, og hvilke det kunde afgjøre paa egen Haand, skulde fremdeles bero paa den ældre Sædvane, til hvilken Fr. 20. Januar 1708, §§ 16 og 18 henholder sig. Collegiet skulde altid have en Generalsperson til Præsident.

Oversecretærer for Landetaten vare ifølge Statscalenderne:

General P. Løvenørn	til 1740
- M. Numsen	1740—1746
- Chr. Lerche	1746—1753
- W. Schulenburg	1753—1755
- C. W. Ahlefeldt Langeland	1755—1763

I Generalcommissariatet førtes Forsædet af:

S. C. Rantzau	i 1772
W. Huth	1772—1789
senere af Prinds Carl af Hessen.	

Første Deputerede vare i denne Tid:

H. J. Schulze	1789—1796
Lente von Adeler	1796—1803
H. E. Peymann	1803—1808
L. H. von Dorrien	1808—1814.

Landetatens Bogholderi synes at have været meget indviklet. Navnlig bemærkes her, at de ved dens Administration ansatte Personers Gager vare bogførte paa forskjellige Fonds. Før 1774 kan efter de foreliggende Dokumenter næppe tilveibringes tilstrækkelig Oplysning uden uforholdsmæssigt Arbejde. I Stedet derfor meddeles her en Oversigt efter Reglementet for 1778. Der var der opført Gager for 4 Deputerede, 1 paa 2,000 og 2 paa hver 800, for tre Generalpersoner, der desuden vistnok havde særskilte Gager som saadanne, samt 1 Gage for en Civildeputeret med 2,600 Rdl., tilsammen 6,200 Rdl.

7 Contorchefer (3 à 1000, 3 à 800, 1 à 600) tils.	6,000 -
1 anden Secretær med 500, 2 Arkivare à 400, tils.	1,300 -
20 Cancellister (6 à 240, 9 à 192, 5 à 144) tils.	3,888 -
	<hr/>
	17,388 Rdl.
Collegiets samlede Udgift var	17,983 -
Efter Reglement 1792. ¹⁾ 1ste Deputerede 2,880, 2den 4400, 3die 2,400, 4de 1,740, 5te og 6te hver 1,500, tilsammen 24,420, men hvorfra gik 2388 som militære Gager; tilbage	
6 Contorchefer, 1 à 1344, 3 à 960, 1 à 780, tils.	12,032 Rdl.
7 Fuldmægtiger, 1 à 600, 1 à 384, 2 à 336, 2 à 294, 1 à 190, tils.	5,004 -
7 Cancellister, 1 à 240, 5 à 190, 1 à 144	2,434 -
	<hr/>
	1,334 -
	<hr/>
	20,804 Rdl.
Man havde nu, istedetfor at bevilge Gager til flere underordnede Betjente, opført til Skrivere	1,500 -
	<hr/>
	22,304 Rdl.
Hertil kom for Bud og Fyrbødere	530 -
	<hr/>
Collegiets samlede Udgift var altsaa	22,834 Rdl.

Efter Reglementet for 1807: 1ste militære Deputerede havde 3,000, 2den do. 2,200, 3die do. 1,000 samt formodentlig desuden Gage som Officerer, 1ste civile Deputerede havde 2,100, 2den do. som Generalauditør 1,740 og Tillæg som Depu-

¹⁾ For Aarene 1790 og 1806 synes tidligere Reglementer at have været gjældende. Det er fundet rigtigst til Sammenligning med Civiletatens Reglementer at tage Landmilitæretatens for 1792 og 1807. Prinds Carl af Hessen nød ingen Gage som Præsæs.

teret 300, tils. 2,040, 3die civile Deputerede havde 1,800, tils. for Collegiets Medlemmer	12,140 Rdl.
8 Contorchefer: 2 paa 1,344, 2 paa 1,140, 2 paa 960, 2 paa 780, tils.	8,448 -
9 Fuldmægtiger: 1 paa 432, 2 paa 384, 4 paa 336, 2 paa 294, tils.	3,132 -
9 Cancellister: 1 paa 432, 1 paa 340, 1 paa 286, 6 à 190, tilsammen	2,198 -
	<hr/>
	25,918 Rdl.
Til Skrivere	2,800 -
	<hr/>
Tilsammen Gager og Skriverhjælp	28,718 Rdl.
Andre Udgifter	624 -
	<hr/>
Samlet Udgift	29,342 Rdl.

Det er muligt, at flere af disse Embedsmænd havde Gagetillæg af det almindelige Gage- og Pensionsfond, men dette vilde ikke kunne oplyses uden uforholdsmæssigt Arbejde.

Ligesaa store Forandringer foregik der med Søetatens Collegier. (Garde, Efterretninger om den danske og norske Sømagt, III, 89, 166, 336 og IV, 115—129). Der opstod ideelige Tvistigheder mellem dem om Grændserne for deres Myndighed. Til Forebyggelse heraf udkom en Instrux af 30. Juni 1727. Ved Rs. 26. Nov. 1746 bleve de forenede, men ved Rs. 10. Sept. 1766 atter adskilte. De forenedes paa nyt ved Rs. 9. Marts 1770, jvfr. Rs. 28. Marts 1771. Om Forretningsordenen i dette Collegium afgav det under 20. October 1770 en udførlig, hidtil utrykt Beretning til Kongen. Alle Sager behandledes collegialt, altsaa af samtlige Medlemmer. Særligen at mærke er den Ytring i Beretningen, at Intet bliver resolveret af Collegiet, uden at det grunder sig stricte paa kongelige Anordninger eller Resolutioner, saa at naar noget forefalder, hvorom Collegiet ikke har kongelig Resolution, saa bliver det forderligst forebragt for Kongen med Forestilling for derom at ipdhente hans Bestemmelse. Der findes i denne Beretning intet Spor til, at Søetatens Anliggender vare blevne foredragne i Geheimeconseillet. Det siges, at Forestillingerne, der forfattedes i vedkommende Departement og underskredes af samtlige Deputerede, derpaa af Overkrissecretæren bleve forelagte Kongen og hans Resolution egenhændig paategnet den over Sagen forfattede Extract.

Den under Struensees Ministerium foretagne Sammensmelt-

ning af begge Marinens Collegier, blev ikke af lang Varighed, idet de atter adskiltes ved Rs. 30. April 1781. De forenedes dog paany ved Rs. 19. Mai 1784 og herved forblev det indtil Rigernes Adskillelse.

XXI. Det saaledes organiserede Collegium kaldtes Admiralitets- og Commissariatscollegiet. Under det laa foruden Flaaden og Orlogshavnene tillige Søkort- og Lodsvæsenet. Det havde umiddelbart Referat til Kongen.

Oversecretærer for Søetaten vare:

- fra 1735—1746 Fr. Danneskjold-Samsø,
- 1746—1763 C. Holstein,
- 1763—1766 F. C. Rosencrants,
- 1766—1767 atter Fr. Danneskjold-Samsø,
- 1768—1770 C. C. Danneskjold-Laurvig.

Første Deputerede vare:

- fra 1770—1775 Admiral H. H. Rømeling,
- 1775—1781 Admiral F. C. Kaas (den ældre),
- 1781—1784 Admiral C. Schindel,
- 1784—1788 F. C. Rosencrants med Titel af Oversecretær,
- 1788—1796 Admiral C. F. Fontenay,
- 1796—1804 Admiral F. C. Kaas (den yngre),
- 1804—1814 Admiral J. P. Wleugel.

I 1792 blev Kronprinds Frederik Præsæs i dette Collegium, med hvis Anliggender han i lang Tid beskæftigede sig meget ivrigt.

Ifølge Reglementet af 1774 bestod Admiralitets- og Commissariatscollegiet af 3 militære og 2 civile Deputerede. Første Deputerede havde foruden sin Admiralsgage (3,000 Rdl.) som Deputeret 2,000 Rdl., anden og tredie militære Deputerede havde derimod ingen Gage som saadanne, kun som Vice- og Contre-admiraler, henholdsvis 2,500 og 2,000 Rdl. Første civile Deputerede havde 2,000, 2den 1,800. Den samlede Udgift til Deputeretgager, var' altsaa		5,800 Rdl.
I Contorchefernes Gager var indbefattet Godtgjørelse for Skrivehjælp, Skrivematerialier og Lysepenge. Der var 10 Contorchefer (Secretærer, Bogholder, Revisor og Arkivar): 1 med 1,150, 2 med hver 1,100, 1 med 900, 4 med hver 850, 1 med 700 og 1 med 600 Rdl. Gage, tilsammen		8,950 -
9 Cancellister à 200		1,800 -
	Tilsammen	16,550 Rdl.
Øvrige Udgifter		372 -
	Samlet Udgift ved Collegiet	16,922 Rdl.

Ifølge Reglementet af 1790 bestod Collegiet af 6 Deputerede, 1ste Deputeredes Gage var 1,500, samt Viceadmirals Gage 2,500, tilsammen 4,000, 2den Deputerede 800 og Gage som Contraadmiral 2,000, 3die Deputerede havde i Gage som saadan 1,000, 4de Deputerede 1,800, 5te Deputerede 1,000 samt Commandørcapitains Gage 450, 6te Deputerede 1,500, tilsammen.	7,600 Rdl.
Contorchefernes Gager indbefattede samme Slags Godtgjørelse som i 1774. Der var 12 Contorchefer: 1 med 1,300, 1 med 1,250, 1 med 1,200, 1 med 1,100, 1 med 1,050, 5 à 950, 1 med 900, 1 med 700, tilsammen	12,250 -
14 Cancellister: 1 med 300, 13 à 200, tilsammen	2,900 -
	<hr/>
Tilsammen...	22,750 Rdl.
Andre Udgifter	413 -
	<hr/>
Collegiets samlede Udgift var...	23,163 Rdl.
Ifølge Reglementet af 1806 bestod Collegiet af to militære og tre civile Deputerede. 1ste Deputerede havde i Gage 1,410 foruden Gage som Viceadmiral 2,880, tilsammen 4,290 Rdl., 2den Gage som Deputeret 752 samt som Commandørcapitain 1,200 tilsammen 1,952, 3die Deputerede, Grev Knuth, havde renonceret paa Gage, 4de Deputerede havde 1,840, 5te 1,370, tilsammen	5,372 Rdl.
Der var nu kun 8 Contorchefer, men i deres Gager var ikke længere indbefattet Godtgjørelse for Lysehold, Skrivematerialier og Skrivemedhjælp. Af disse 8 Contorchefer havde 1: 1,300, 1: 1,100, 3 hver 1,000, 3 hver 900, tilsammen	8,100
12 Fuldmægtiger: 3 hver 500, 3 hver 450, 2 hver 400, 4 hver 350	5,095 -
20 Copister: 1 à 389, 1 à 342, 1 à 297, 1 à 272, 3 à 247 og 13 à 200	4,641 -
Til Extraskrivere	2,178 -
Skrivematerialier og Lysepenge	1,080 -
	<hr/>
Tilsammen...	26,466 Rdl.
Andre Udgifter	488 -
	<hr/>
Collegiets samlede Udgift var...	26,954 Rdl.

At sammenstille de ovenfor meddeelte Opgaver i en Tabel vilde være til liden Nytte, da Antallet af det hele Personale i Virkeligheden var større, end Opgaverne vise, idet disse ikke omfatte de underordnede Betjente, Contorcheferne lønnede af egne Lommer, og Contorchefernes paa Reglementet opførte Gager saaledes ikke vare Nettolønninger. Dette fandt Sted i

forskjellig Udstrækning til forskjellige Tider og i de forskjellige Collegier.

Derimod kan man hente virkelig Vejledning fra en Oversigt over de Gager, som Geheimeraadets og Collegiernes Medlemmer vides at have oppebaaret, efter at disse havde ophørt for nogen Deel at lønnes med Sportler. En saadan Sammenstilling er forsøgt i det Følgende. Nøiagtig tør den imidlertid ikke udgives for at være, da det er muligt, ja endog sikkert, at enkelte af de deri opførte Embedsmænd have oppebaaret Gager af andre Fonds eller paa andre Conti, end de i Beregningen medtagne.

Om Geheimestatsraadets og Collegiernes Medlemmer, deri ikke medregnet tydske Cancelli og Udenrigsministeriet, sees det, at deres Gager have været:

I 1774:

1 paa 6,000 Rdl.	
2 hver 5,000 -	
1 paa 4,000 -	
1 — 3,000 -	
<hr/>	5 (12,20 %) paa 3,000 Rdl. eller derover
1 paa 2,600 Rdl.	
2 hver 2,500 -	
1 paa 2,400 -	
5 hver 2,000	
1 paa 1,800 -	
1 — 1,600 -	
4 hver 1,500 -	
<hr/>	15 (36,59 %) paa 1,500—3,000 Rdl.
14 hver 1,200 Rdl.	
4 — 1,000 -	
<hr/>	18 (43,90 %) paa 1,000—1,500 Rdl.
2 hver 800 Rdl.	
1 paa 600 -	
<hr/>	3 (7,31 %) under 1000 Rdl.

Tilsammen 41

I 1790, hvis man antager, at Generalpostamtets Directører havde samme Gage som i 1784:

2 hver 6,000 Rdl.	
1 paa 5,000 -	
1 — 4,400 -	
2 hver 4,000 -	
1 paa 3,400 -	
<hr/>	7 (12,28 %) 3,000 Rdl. eller derover

Overført 7	
1 paa	2,880 Rdl.
1 —	2,800 -
1 —	2,600 -
1 —	2,500 -
1 —	2,400 -
1 —	2,200 -
1 —	2,000 -
4 hver	1,800 -
1 paa	1,740 -
3 hver	1,600 -
6 —	1,500 -
<hr/>	
	21 (36,84 %) paa 1,500—3,000 Rdl.
1 paa	1,450 Rdl.
3 hver	1,400 -
3 —	1,300 -
10 —	1,200 -
1 paa	1,100 -
5 hver	1,000 -
<hr/>	
	23 (40,55 %) paa 1,000—1500 Rdl.
1 paa	976 Rdl.
2 hver	800 -
2 —	700 -
1 —	500 -
<hr/>	
	6 (10,53 %) under 1,000 Rdl.

Tilsammen 57

I 1806:

1 paa	6,000 Rdl.
1 —	5,200 -
1 —	5,000 -
1 —	4,290 -
1 —	4,000 -
2 hver	3,000 -
<hr/>	
	7 (11,48 %) paa 3,000 Rdl. eller derover
2 hver	2,400 Rdl.
3 —	2,200 -
1 paa	2,100 -
1 —	2,040 -
2 hver	2,000 -
1 paa	1,950 -
1 —	1,840 -
8 hver	1,800 -
4 —	1,600 -
4 —	1,500 -
<hr/>	
	27 (44,26 %) paa 1,500—3,000 Rdl.

	Overført 34	
1 paa	1,450 Rdl.	
8 hver	1,400 -	
1 paa	1,370 -	
7 hver	1,200 -	
1 paa	1,150 -	
1 —	1,000 -	
<hr/>		19 (31,15 %) paa 1,000—1,500 Rdl.
1 paa	800 Rdl.	
2 —	700 -	
1 paa	500 -	
4 hver	400 -	
<hr/>		8 (13,11 %) under 1,000 Rdl.
<hr/>		
Tilsammen 61		

Af denne Sammenstilling sees, at Medlemmerne af de fælles dansk-norske Regjeringscollegier baade have udgjort et ganske betydeligt Antal, og at de have været meget godt lønnede. En Rigsdaler kan i Gjennemsnit for hiint Tidsrum sættes til omtrent 3 Kroner i vore nuværende Penge. De høist lønnede Collegialmedlemmer have saaledes havt fra 9000 til 18,000 Kroner om Aaret, og disse Beløb have havt meget større Evne til at fyldestgjøre hiin Tids end vor Tids Livsfordringer. Gjennemsnitsgagen har fra 1774—1806 været saagodt som uforandret, nemlig omtrent 1,800 Rdl. eller 5,400 Kroner.

Til Bedømmelse af den økonomiske og sociale Stilling, de anførte Gager gave Collegiernes Medlemmer, skulle vi paapege, at de paa Reglementerne opførte Gager vare:

I 1774: for Stiftamtmandene omtrent 1,500 Rdl. (fra 1,300 til 2,200), for Amtmændene i Danmark fra 1,000 til 1500 Rdl., (en enkelt havde 2,000, en anden kun 500), for Amtmændene i Norge i Almindelighed kun 800, (en havde 1,019, 3 kun 600 Rdl).

I 1790 vare de fleste Stiftamtmandsgager i begge Riger 1,500 Rdl., kun i Sjælland og Agershuus 2000. Amtmandsgagerne vare i Danmark i Almindelighed 1,000 Rdl., i Norge 800 Rdl.

I 1806 vare alle Stiftamtmandsgager i begge Riger 2,000 Rdl., med Undtagelse af den i Viborg, hvor den kun var 1,500. Amtmandsgagerne i Danmark vare i Almindelighed fra 1,200—1,500 Rdl. I Norge havde 7 Amtmænd 1,200, 4 kun 1,000 Rdl.

Herved maa dog erindres, at Livet i Hovedstaden selvfølgelig var dyrere, og at i alt Fald visse Stiftamtmand havde Embedsboliger og Avls-gaarde.

Hvad angaaer Regjeringscollegiernes samlede Personale, har Fr. Thaarup i sin udførlige Veiledning til det dansk-norske

Monarkies Statistik, Bind III, meddelt Opgaver for et Tidspunkt, da Contorcheferne formodentlig ikke længer have lønnet nogen af sine Medhjælpere, nemlig for Udgangen af Aaret 1813. Det er selvfølgelig af megen Interesse af see, hvorledes Forholdet var just da, umiddelbart før Rigernes Adskillelse. Thaarup meddeler først Opgaver herom for hvert enkelt Collegium, dernæst Oversigter for dem alle, see det anførte Værk Side 82—83 og Tabellen Side 122. Disse Opgaver ere imidlertid indbyrdes meget afvigende. Saaledes siges det Side 38, at danske Cancelli 'havde 1 Præsident, 6 Deputerede, 2 Assessorer, 13 Contorchefer, samt 37 Fuldmægtiger, Cancellister og Copister. Af Contorchefer er der imidlertid i Tabellen kun opført 7, samt af Fuldmægtiger og Copister kun 14. Endnu større ere Afvigelserne for Rente-kammerets Vedkommende.

Ved at sammenholde Thaarups Opgaver, Statscalenderen og Gagereglementerne have vi istandbragt følgende Oversigt over Antallet, af de lønnede Poster, hvilken vi dog ingenlunde tør udgive for ganske nøiagtig.

(See Tabellen næste Side).

Nogen Myndighed til at afgjøre Regjeringsanliggender, Kongen uadspurgt, var, som før sagt, fra Begyndelsen af ikke tiltænkt Collegierne. Alle egentlige Expeditioner, navnlig til private Personer, udgik endog fra Rentekammeret, (Inst. 1660, §§ 3, 20 og 26) i hans Navn og med hans Underskrift. Man finder vistnok i Rescriptsamlingerne Collegieskrivelser og Circulærer allerede fra Slutningen af det 17de Aarhundrede, f. Ex. fra Cancelliet et Circ. af 3. Juni 1693 (i Wessel Bergs Rescriptsamling). Hvor liden Betydning Cancelliet i hiin Tid lagde paa de Skrivelser, det sendte underordnede Embedsmænd i eget Navn, fremgaaer dog bedst deraf, at det først begyndte at føre Copibog over dem i 1691, men standsede dermed i 1700 og først gjenoptog denne Skik i 1721 (Meddelelser fra Geheimearkivet 1883—85 Side 102 og 111).

At Kongen skulde underskrive alle Expeditioner, endog hvor disse blot vare af formel Betydning, maatte snart blive for besværligt, og Følelsen heraf ledede til de saakaldte Expeditioner *ad mandatum*, det vil sige i Kongens Navn, men uden

Antallet af Embedsmænd og Betjente i Regjeringscollegjerne ved Udgangen af Aaret 1813.

	Præsidenter og lige med dem stillede første Deputerede	Deputerede, Committerede og Assessorer	Contorchefer	Fuldmægtiger	Copister	Tilsammen
Dansk Cancelli	1	8	14	14	22	59
Slesvigholstenske Cancelli	1	4	5	6	5	21
Udenrigsministeriet	1	"	1	5	"	7
Rentekammeret	1	11	30	39	63	144
Generaltoldkammeret	1	9	14	16	26	66
Finantscollegiet	1	6	3	2	4	16
Finantscassedirectionen	"	3	5	7	14	29
Generalpostdirectionen	1	3	7	11	7	29
Directionen for Postpensionscassen	"	"	1	1	1	3
Enkescassedirectionen	"	"	2	2	5	9
General Land Øk. og Commercecollegiet	"	7	10	10	15	42
Creditcassedirectionen	"	"	1	1	1	3
Canal-, Havne- og Fyr-Directionen	"	"	"	1	1	2
Directionen for Universitetet og de lærde Skoler Karantænedirectionen	"	"	1	"	"	1
Generalitets- og Com. Collegiet	1	6	8	13	27	55
Admiralitets- og Com. Collegiet	1	3	9	11	17	41
	9	60	112	139	208	528

hans egen Underskrift, og uden at hans Bestemmelse i hvert enkelt Tilfælde var indhentet. Denne Expeditionsmaade bragtes først i Anvendelse paa Høiesteretsstævninger, senere paa Bevilgninger til at døbe Børn i Husene, Vielses- og Begravelsesbreve og nogle enkelte andre Bevilgninger af liden Vigtighed, see Rss. 19. Mai 1685 og 2. Septbr 1699, (Meddelelser fra Geheimearkivet a. S., Side 258—260, jvfr. 118). Ved Anordn. 24. Novbr. 1705 synes Fremgangsmaaden med Hensyn til disse Bevilgninger at være forandret, saaledes at de atter udfærdigedes under Kongens Haand, og i Anordningen af 2. Marts 1708 samt Pl. 20, Febr. 1717 er der ikke længere nogen Tale om Udfærdigelse af Bevilgninger *ad mandatum*. Systemet gjenoptoges af Frederik V ved et Rs. af 16. Sept. 1746 og anvendtes nu ikke blot paa courante Bevilgninger, men ogsaa ved Meddelelsen af *beneficia paupertatis* og andre Bevilgninger til fri Sagførsel. Selve denne Fremgangsmaade, at en Afgjørelse, som i Virkeligheden blev truffen af et Collegium, udfærdigedes i Kongens Navn, er et Vidnesbyrd om, hvor længe det varede, førend man vilde vedkjende sig den Tanke, at et Collegium skulde kunne have nogen selvstændig besluttende Myndighed, og forsaavidt Bemyndigelsen til at expedere *ad mandatum* indskrænkedes til de courante Bevilgninger, altsaa saadanne som paa Ansøgning altid indvilgedes, indeholdt den jo heller ingen virkelig Myndighed.

Det samme gjælder om en anden Række af Bestemmelser, gjennem hvilke Kongen søgte at lette sit Arbeide, nemlig dem, hvori Collegierne bemyndigedes til at afslaa visse Andragender. Collegie-, navnlig Cancelliinstruxerne vidne om, hvor trykkede Kongerne have følt sig under Bestormelsen med Andragender, navnlig med Fornylse af allerede afslaaede Ansøgninger, see Cancelli Instr. 23. Mai 1676, § 6. Ved de ovenfor nævnte Anordninger af 24. Novbr. 1705, 2. Marts 1708 og Pl. 20. Febr. 1717 opregnedes derfor en stor Mængde Ansøgninger, som Collegierne strax skulde afslaa. Denne Plakat vedblev at tjene til Regel, see Thotts Beretning om Cancelliet (Meddelelser fra Geh. Ark. a. S. Side 286). Rentekammeret havde allerede ved Instr. 16. April 1680, § 2, faaet en almindelig Bemyndigelse til at afslaa Andragender om Benaadninger, Skattefrihed og gamle Fordringers Betaling, jvfr. Instr. 12. Juli 1690, § 14.

Bortset fra den Adgang, Collegierne saaledes havde til at

afgjøre Sager i Kongens Navn og til at afslaa visse Andragender, kom de efterhaanden til at udøve en betydelig og langt vigtigere Indflydelse paa Administrationen gennem Expeditioner, de udfærdigede i eget Navn. Kilden til denne Myndighed laa i deres Pligt til at vaage over Øvrighedernes og andre administrative Autoriteters Embedsførsel. Dette var oprindeligt kun en Control og det af temmelig uselvstændig Natur. De havde at paasee, at de underordnede Tjenestemænd efterlevede Lovene og andre kongelige Befalinger og i Overtrædelsestilfælde at gjøre Relation derom til Kongen, jvfr. Instr. fra Generalprocurøren af 6. Juli 1686, § 6. Rentekammeret fik dog allerede ved Instr. 1690, § 19, Ret til at suspendere de det underordnede Betjente. Men denne Control maatte efterhaanden skaffe Collegierne en ledende Stilling ligeoverfor de locale Autoriteter. Vistnok seer man i det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, at ældre Forskrifter bleve indskjærpede ved Bud, som udgik fra Kongen selv, men efterhaanden som Administrationen kom i bedre Gang, bleve deslige Paamindelser mere og mere Collegiernes Sag. Og med Indskjærpelsen af de bestaaende administrative Forskrifter fulgte Instructionsmyndigheden. Indkom der Forespørgsel om, hvorledes nogen bestaaende Forskrift var at anvende, eller fandt vedkommende Collegium, at den misforstodes eller udførtes utilstrækkeligt, saa maatte Udviklingen lede til, at Collegiet instruerede sine underordnede om, hvorledes Forskriften var at forstaa og iværksætte. Og særligen maatte et Collegium, som forestod offentlige Arbejder eller overhovedet besørgede Anvendelsen af Kongens Midler til Udførelsen af de offentlige Foranstaltninger, han havde bestemt, faa en vis Frihed i Anordningen af disse, hvilken Frihed kunde være større eller mindre, eftersom Udgiftsreglementerne vare mere eller mindre specialiserede. Saaledes sagde allerede Instruxen for Admiralitetet af 9. Decbr. 1679, § 33, at „dette skulde kunne gjøre den Forandring, som var nyttig til Kongens Tjeneste“. Ligeledes var det uundgaeligt, at de Collegier, som havde med Oppebørselen og Regnskabsrevisionerne at bestille, fik et voxende Herredømme over disse Administrationsgrenes Detailler.

Det Collegium, hvis ledende Stilling, inden de det underlagte Administrationsgrene tidligst blev anerkjendt, var maaske Rentekammeret. At det skulde instruere sine Underordnede,

blev udtrykkelig udtalt ved Instr. 16. April 1680, § 7 i. f. og 12. Juli 1690, § 33. Indkom der Forespørgsel fra en underordnet Embedsmand, skulde Kammeret meddele Spørgeren „Betænkning“ derom, hvori ligger, at den Anskuelse, det udtalte, i alt Fald ikke var bindende for Undersaatterne. Var Sagen tvivlsom, skulde Kammeret indhente Kongens Resolution, Instr. 1690, § 21. Det var kun Udtalelser af, hvad der tidligere var blevet Praxis. Allerede fra 31. Decbr. 1679 har man en af Rentekammeret udfærdiget Instrux for Tolderne i begge Riger, og senere forekommer ikke ganske faa andre Instruxer, f. Ex. for Consumtionsbetjentene af Januar 1681, Reglement for Svindingsprocenten i Magazinerne af 8. Juli 1681, for Kongens Strandfoged i det vestenfjeldske Norge af 17. Febr. 1683 osv. Rentekammeret holdt derfor ogsaa Copibog over sine afgaaede Breve. Denne viser, at Rentekammeret allerede meget tidlig begyndte at meddele Fortolkninger af Skatteforordningerne og Toldrullerne. Paa lignende Maade vedblev det at føre sine Forretninger ogsaa i den følgende Tid. Den Række af (hidtil utrykte) Instruxer, som meddeltes en stor Deel af de norske Fogder, og som begyndte med Instr. 20. Febr. 1720, er udfærdiget af Rentekammeret i eget Navn.

Det varede aabenbart meget længere, inden Cancelliet fik en tilsvarende Indflydelse paa Administrationen. Vistnok sees, at Cantsleren især i Griffenfelds Tid har grebet ganske kraftigt ind i Styrelsen af Universitetet, men dette var maaske en Følge af, at han som Cantsler tillige var Universitetets Patron, og senere, efter at Oversecretæren i Cancelliet var bleven Patron, skal hans Myndighed til at gribe anordnende ind i Universitetets Anliggender have tabt sig saaledes, at han kun gjorde Indstillinger til Kongen og communicatede dennes Resolutioner (Matzen, Kjøbenhavns Universitets Rethistorie, I, 154—155 og 162). Imidlertid seer man dog ogsaa i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede Spor til, at andre civile Collegier end Rentekammeret fik Anordningsmyndighed. I saa Henseende er det ikke uden Betydning, at Instruxen for Cancelliet af 9. Januar 1703, §§ 3—5 betoner Cancelliets Inspectionsmyndighed over de det underlagte Forretningsgrene langt stærkere, end de ældre Instruxer havde gjort, og navnlig at § 5 aabenbart forudsætter, at Cancelliet kun behøver at foredrage Tvistigheder vedkommende Politivæsenet for

Kongen, naar Politiforordningens Bestemmelser efterlod Tvivl om deres Mening, samt at Conseillet ifølge § 8 afgjorde, hvad der skulde forelægges Kongen til Resolution, og hvad der skulde henstilles til Afgjørelse af Cantsleren. Ganske mærkeligt er det ogsaa, at Missionscollegiet ifølge Rss. 10. Decbr. 1714 og 19. April 1715, begges § 8, skulde have Magt til at anordne og expedere alle Sager angaaende Missionen uden Forspørgning, og blot gjøre Indberetning herom til Kongen, medmindre det var nye Sager, som først maatte reguleres. Forord. om Havnevæsenet i Norge af 16. Sept. 1735, § 1, forudsætter, at kun de vigtigere Sager forelagdes for Kongen, og at de mindre vigtige Sager afgjordes enten af Statholderen eller Admiralitetet. Forordn. om Postvæsenet i Norge af 4. Aug. 1758, Art. II, § 1 gav Generalpostamtet Ret til efter Overlæg med Statholderen at anordne Postaabnerier og at paalægge hvemsomhelst at overtage Postaabnerforretningerne som Ombud. Brandforsikringsanordningerne for Danmark af 13. Januar 1761 og for Norge af 18. Aug. 1767 gav General-Landøkonomi- og Commercecollegiet en virkelig Styrelse af disse vigtige Institutioner. Lodsforordn. af 19. Mai 1763, § 1, tillagde Admiralitetet Ret til at fastsætte Lodsernes Antal paa enhver Station. Dette var jo ganske i Overeenstemmelse med de ovenfor nævnte Bestemmelser i Cancelliinstruxen af 1703. Men undersøger man de trykte Samlinger af Rescripter og Collegialbreve, saa viser det sig strax, som ogsaa Thotts føromtalte Beretning lader formode, at de Anordninger, Cancelliet har truffet angaaende sine Administrationsgrene før 1770, have været af liden Betydning. Det var et Særsyn, at Cancelliet ved Skr. af 15. Marts 1766 overførte Bestyrelsen af Brandvæsenet i Throndhjem, der efter Rs. 9. Decbr. 1746, § 8, jvfr. 23. Septbr. 1763 henlaa under Politimesteren, til Magistraten.

Allerede i Begyndelsen af Christian VII.s Regjering erholdt Collegiernes og navnlig Cancelliets Myndighed en vis Udvidelse. Til de Sager, som expederedes *ad mandatum*, henførtes der nu flere, i hvilke Cancelliet fik frit Valg mellem at indvilge eller afslaa de indkomne Andragender. Det første af denne Konge ud-

færdigede Rescript om Expeditioner *ad mandatum* fra Cancelliet, nemlig Rs. 14. Febr. 1766, gjentog kun de ældre Bestemmelser herom, men allerede ved Rs. 22. Aug. 1766 bemyndigedes Cancelliet til at afgjøre en heel Deel Sager, som før vare forelagte for Kongen. Ligeledes udkom der under 29. Aug. 1766 et Rescript (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1878, Side 41—44), som bemyndigede Rentekammeret til at expedere *ad mandatum* en Række Sager af ganske vigtig Beskaffenhed.

Endnu meget videre gik Kongen ved Rescripterne af 26. Febr. og 8. Marts 1768, af hvilke det første, som angaaer Cancelliets Forretninger, staar i Fogtmanns og Wessel Bergs Rescriptsamlinger, og det andet, som angaaer Rentekammeret, nu for første Gang er trykt i Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873—1776, Side 16—20.

I det første Rescript forbeholder Kongen sig Afgjørelsen af visse Sager, nemlig: a) Forordninger og Rescripter, som angik det publike Væsen og de derefter gjørende Foranstaltninger, b) Confirmationer og Fundatser, c) Confirmationer paa Præstekald og andre Embeder, som Proprietærer og dertil privilegerede Personer udgave Kaldsbreve eller Bestallingsbreve paa, d) Sager, som angik Liv og Ære, e) alle Gratialia og Benaadninger (hvorunder Embedsansættelser), der ikke vare anførte paa Listen over de Sager af ringere Betydning, som Kongen ikke vilde have sig forbeholdt. Denne Liste, paa de mindre vigtige Sager, der omfatter 43 Nummere, udgiver sig vistnok ikke for udtømmende, men maa dog nok være det, thi det sidste Nummer er betegnet: „alle Notitser i Almindelighed“. Disse mindre vigtige Sager skulde, hedder det, paa sædvanlig Maade, efter at de først i Cancellicollegiet og Geheimeconseillet have været foretagne, af Oversecretæren underskrives. Denne Udtalelse stemmer ganske med, hvad der ovenfor er forklaret, at Cancelliet i det omhandlede Tidsrum ingen afgjørende Myndighed havde, og at alle dets Sager foretoges i Conseillet, dernæst er det heller ikke tvivlsomt, at de nævnte mindre vigtige Sager afgjordes af Conseillet, ikke af Kongen, og at det saaledes var for Umagen, ikke blot med at skrive sit Navn paa Expeditionen, men ogsaa med at træffe Afgjørelserne, Christian VII fritog sig. Dette fremgaaer af Thotts før omtalte Beretning (Side 286 nederst), saavel som af, hvad

der blev foreskrevet med Hensyn til Rentekammerssagernes Afgjørelse.

Herom bestemte det omtalte Rs. 8. Marts 1768, at Kammer-sagerne skulde deles i tre Rubriker.

I. De, der skulde foredrages for og underskrives af Kongen selv, nemlig foruden de Naades-, Avancements-, Belønnings- og Strafsager, han allerede ved tidligere Befaling havde forbeholdt sig: a) alle nye kgl. Forordninger eller Dispensationer fra kongelige Forordninger eller Resolutioner i et eller andet vigtigt Tilfælde, b) Afhændelser af Domæner eller Grundherligheder, c) Embedsbesættelser, d) Eftergivelsen af Kongens Trediedeel i Vraggoods eller af Arv og Afdragspenge, naar Summen var af Betydning . . ., g) alle Udgiftsposter, som ikke vare opførte i Reglementet . . . Kvitteringer til Regnskabsbetjentene, der altid havde været underskrevne af Kongerne, K. R. O. 30. Juli 1684, I, § 1, II, § 17, Instr. for Kammercoll. 12. Juli 1690, § 16, K. R. O. 18. Marts 1720, I, § 1, II, § 18, Fr. 31. Decbr. 1742, § 11, skulde fremdeles underskrives af ham.

II. De Sager af mindre Vigtighed, som skulde foredrages i Conseillet til Drøftelse og Underskrift, som tidligere havde været Kongen umiddelbart foredragne. Derpaa opregnes da de i Rs. 29. Aug. 1766 nævnte Sager, nemlig: a) Forpagtning af Grundstykker, b) alle Bygnings- og Reparationsposter, c) Benaadninger i smaa Jagt- og Skovforseelser, d) alle Remissioner i Forpagtninger, e) Eftergivelse af andre Smaaforseelser, f) Efterstemplings-sager, g) Fritagelse for Stavnsbaand, h) Sagbrugsspørgsmaal i Norge og om Oprettelse af nye Møller og andre Værker i hvilket-somhelst af Rigerne. De Resolutioner, som derpaa maatte afgives, skulde uden Undtagelse anføres af Conseillet i en særskilt Protokol, hvori de foredragne Sager ordentlig indførtes, ledsagede af Rentekammerets Betænkning. Expeditionerne skulde efter den kgl. Rsl. af 2. Septbr. 1766 som før undertegnes af den første Deputerede for Finantserne *nomine regis*.

III. Alle øvrige Sager, som hverken foredroges Kongen eller Conseillet. Dertil hørte alle mundtlige og skriftlige Resolutioner paa de daglig indkommende Sager, Communicatoria, Decisioner paa Antegnelserne, alt hvad der vedkommer Oppebørselen og Regnskabsrevisionen, de løbende Extraskattesager,

og overhovedet alle Skrivelser i de sædvanlige Kammeranliggender.

Dette Rescript har ved en Paategning af Kongen selv beholdt et ganske mærkeligt Tillæg, at „alle Pengeudgiftsposter, som ikke staa i Reglementet, naar de ere under 100 Rdl., blot skulle decideres, reguleres og bestemmes i det ugentlige Møde af mit Geheimeconseil, paa hvis Indsigt og Retsindighed jeg forlader mig.“

Ligeledes blev de Sømilitæretaten vedkommende Sager, som skulde forelægges Kongen, betydeligt indskrænket ved et Rs. af 28. Octbr. 1767, som omtales i Gardes Efterretninger om den danske og norske Sømagt, IV, 164—165. Efter hvad Admiralitetet har ytret i sin før omtalte Beretning af 24. Oct. 1770 maa det formodentlig have undladt at gjøre synderligt Brug af denne Bemyndigelse.

Den Myndighed, som ved de to førstnævnte Rescripter var tillagt Geheimeconseillet, bortfaldt selvfølgelig ved dets Ophævelse i 1770 og gik ikke over paa det i 1772 oprettede Geheimestatsraad.

Derimod blev de specielle Collegiers Myndighed i den følgende Tid baade udvidet gennem Lovgivningen og bragt i langt stærkere Anvendelse end før. Ved Fr. 1. Febr. 1797, §§ 116 og 117 samt Instr. 14. Oct. 1798 § 8, blev Generaltoldkammerets Myndighed til at styre Toldvæsenets Anliggender stærkt fremhævet. Bergværksforordn. af 7. Sept. 1812, §§ 41 og 44 gav Rentekammeret Ret til at afgjøre Ansøgninger om Fristbevilgninger, jvfr. Rentek. Pron. 24. Febr. 1796. Forordn. om Skolevæsenet af 7. Nov. 1809, §§ 11, 32, 33, 42, 98 og 100 tillagde Directionen for Universitetet og de lærde Skoler selvstændigt besluttende Myndighed i mange vigtige Spørgsmaal. Især var det dog Cancelliet, hvis Stilling vandt i Selvstændighed. Ikke nok med, at dets Bemyndigelse til at meddele Bevilgninger ad mandatum atter udvidedes ved Rs. 4. Juli 1800, men det blev mere og mere anerkjendt, at det kunde gribe styrende og anordnende ind i alle de vigtige Administrationsgrene, med hvilke det førte Overtilsynet, Justits- og Politivæsenet, de kirkelige Anliggender, Almueskolevæsenet og Fattigvæsenet derunder indbefattet, Overformynderivæsenet, see .f. Ex. Instr. for Kjøbenhavns Magistrat af 28. Aug. 1798, § 3, Fr. 2. Nov. 1798, 27. Sept.

1799, § 26 og 27. I den retsvidenskabelige Litteratur var det først Ørsted, som i Supplementet til Nørregaards Forelæsninger II, Side 210—213, gjorde opmærksom paa den store Rolle, Cancelliet herved var kommen til at spille i Administrationen. Ved Rs. 4. Juli 1800, som under Nr. 1 bemyndiger Cancelliet til ad mandatum at udfærdige alle Expeditioner og Ordre, som angaa Justits- og Politivæsenets Pleie, havde dets Myndighed i disse Administrationsgrene faaet et positivt Grundlag, om end i Udtryk, som sikkerlig ligesaa lidt svarede til Meningen som til Praxis, thi bortset fra Dispensationer eller Bevilgninger udfærdigede Cancelliet nu sine Befalinger, ikke i Kongens, men i sit eget Navn. Det antoges berettiget til i disse Anliggender at anordne, hvad der ellers tilkom Øvrighederne, f. Ex. Justitssagers Anlæg og Appel til Overretten, ligesom det antoges berettiget til at forandre og tilintetgjøre de af Øvrigheden tagne Beslutninger, see Ørsted paa anførte Sted. Denne Myndighed brugte Cancelliet allerede i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede i meget vid Udstrækning, jvfr. Aubert, norske Retskilder I, 219—221. Som Exempler paa locale Omordninger i Norge, Cancelliet foretog paa egen Haand, kunne vi nævne Prom. af 26. Mai 1807 og 8. Aug. 1812. I det første af disse gik Cancelliet endog saavidt som til at tillægge Fogden dømmende Myndighed i smaa Politisager i et Ladested. Ligeledes har Cancelliet i Prom. 14. og 25. Juli 1807 indført en særegen Præscriptionstermin for visse Slags Tilgodehavende hos det offentlige, nemlig for Regningskrav i Justitssager. Værd at erindre er det, at det er gennem denne Udvikling, Cancelliet opnaaede at blive anerkjendt som øverste Styrer af Kjøbstadscommunernes Anliggender. Heraf er der intet Spor i den af de for Norge udkomne Bestemmelser, der uden tvivl giver det bedste Billede af dette Forhold i den første Halvdeel af forrige Aarhundrede, nemlig Christiansands Privilegier af 31. Januar 1738, § 1. De som vare misfornøiede med den norske Statholders Afgjørelse af saadanne Anliggender, henvises her umiddelbart til Kongen. Derimod vise Rs. 2. Marts 1787, § 3, 20. April 1791 og 13. Januar 1792, § 5, at Cancelliet her var indskudt som Melleminstants med afgjørende Myndighed. At Cancelliet allerede nogen Tid forud havde afgjort communale Anliggender, sees f. Ex. af Rs. 15. Nov. 1783.

Et ganske almindeligt Vidnesbyrd om den Stilling, Regjeringscollegierne havde faaet i Administrationen, give Instruxerne for Kjøbenhavns Magistrat af 28. August 1795, § 18 og for Christiania Magistrat af 14. Sept. 1798, § 16, som paalægge disse Øvrigheder med Hurtighed og Beredvillighed at efterkomme de kongelige Collegiers Befalinger og Foranstaltninger, som de derfor ville staa Kongen til Ansvar.

Derimod var der indtil 1814 sjældent tillagt Collegierne Myndighed til at ansætte underordnede Bestillingsmænd, Principet var at de offentlige Tjenestemænd beskikkedes enten af Kongen selv eller af locale Autoriteter. Endog Undertoldbetjente ansattes ifølge Instr. 14. Oct. 1797, § 50 af Toldinspectøren paa Stedet. End ikke sine egne Copister kunde Collegierne antage. Dette var imidlertid Tilfælde med deres Skrivere, (Extraskrivere). Ved Rs. 4. Juli 1800 fik Cancelliet Bemyndigelse til at meddele Translatør- og Srandingscommissær-Bevilgninger, ja endog til at ansætte Procuratorer, de sidste skulde imidlertid efter Pl. 4 Sept. 1810 have kongelig Bestalling.

Hvad angik Inddrivelsen af directe Skatter havde Rentekammeret ved Rs. 2. Marts 1785 faaet en ganske betydende Myndighed. Naar nemlig Kongen engang havde bevilget Udsættelse med Udpantning af Skatterne i et District, kunde Rentekammeret paa egen Haand forlænge Udsættelsen, naar kun ikke Restancerne forøgedes. Derimod havde intet Regjeringscollegium Ret til at afholde nogen Udgift, som ikke kunde henføres til de af Kongen fastsatte eller bevilgede. Som allerede bemærket havde Kongen ved Rs. 7. Marts 1768 bemyndiget Conseillet til, (i alt Fald i Rentekammersager), at beslutte ureglementerede Udgiftsposter af mindre Beløb end 100 Rdl. D. C., hvilket er saameget mærkeligere, som Rs. 5. Mai 1768 (Gardes Efterretninger om den danske og norske Sømagt IV. 166) forbød Geheimeconseillet under Kongens Fravær at foretage nogen Forandring i de af Kongen approberede Reglementer for Søetaten, som kunde foraarsage Udgifter. Under enhver Omstændighed varede det ikke længere end til 1770, nogen anden end Kongen selv havde Ret til at paalægge Statscassen nye Udgifter. Hvor stærkt de administrerende Collegier i Virkeligheden have været bundne herved, beroer paa forskellige Forhold, hvorom de hidtil trykte Kilder give meget liden Oplysning, nemlig for det første, paa

hvorvidt Kongen i sine Reglementer gik i at specialisere Udgifterne, dernæst, hvorledes Anviisningsmyndigheden og Revisionen var ordnet. Thi forsaavidt de administrerende Collegier vare berettigede til at anvise sine Udgifter og selv havde at revidere og decidere Regnskaber for de dem underlagte Administrationsgrene, var der ingen Garanti mod, at de Midler, Kongen havde stillet til deres Raadighed, bleve anvendte til andre Øiemed end de af ham bestemte.

Den Myndighed, et Collegium besad, udøvedes altid gennem Beslutninger, fattede af dets Medlemmer ved Stemme fleerhed. Dette var Tilfældet, endog om en Oversecretær eller Præsident var stillet i Collegiets Spidse. Afgjørende Stemme fik han altsaa kun, naar Stemmerne stode lige. Havde Collegiet ingen Præsident, traadte første Deputerede forsaavidt i hans Sted. Mellem deres Stilling var der forøvrigt den Forskjel, at en Præsident havde at føre Tilsyn med, at Collegiets øvrige Medlemmer opfyldte sine Pligter, og altsaa havde disciplinær Myndighed over dem, medens nogen saadan nok ikke tilkom Collegiets første Medlem, naar han kun var Deputeret.

Povl Løvenørn og Konseljet i Kristian VI's første Regeringsaar.

Af Edvard Holm.

Ingen, der studerer vort Fædrelands Historie i de første Aartier af det 18. Aarhundrede, kan andet end blive fængslet og tiltalt af Povl Løvenørns Personlighed. Allerede fra „Mallings Store og gode Handlinger“ har Traditionen været kjendt om den fattige Student, der arbejdede sig frem i Rusland til en betydelig Stilling og siden her hjemme hævede sig til at blive General og komme i Spidsen for Styrelsen af Hærvæsenet. Der er endog kastet et poetisk Skjær over Begyndelsen af hans Løbebane ved et smukt Sagn, som giver Indtryk af noget aabent og friskt ved ham. Traditionen har havt Ret i at kjæle for hans Minde. Vistnok var han ingen genial Mand, og der knytter sig ikke til hans Navn Mindet om nogen enkelt Stordaad, der lyser op i vor Historie; men han kunde ikke alene med Dygtighed gjøre Fyldest, selv i meget forskellige Stillinger, baade som Kriger, som Diplomat og i høje administrative Stillinger; han havde ogsaa et eget kjækt Sind og et lyst Temperament, der var noget aabent, noget frejdigt ved ham, som gjør et oplivende Indtryk, hvor man faar med ham at gjøre, eller naar man læser Breve og Depescher fra ham; der var noget ved ham af det samme, som man kjender i den potenserede Sømandsform hos hans samtidige, Tordenskjold. Den vel fortjente Lykke, han gjorde i Livet, var da sikkert ikke blot en Virkning af, hvad der vidstes om hans gode, lyse Forstand og praktiske Sans, men tillige af det sympathetiske, der var ved den kraftige Mand med

det joviale Ansigt, som havde Erne til at vinde alles Hjærter uden at nedlade sig til Smigerkonster, og som fængslede ved det Liv og den Aand, der var over hans Samtale.

Man træffer da ogsaa meget rosende Udtalelser fra hans samtidige baade over hans Karakter og over hans Intelligens. Paa engang morsomt og varmt har den bekjendte aandrige svenske Statsmand Karl Gustav Tessin skildret ham, snart ved som et enkelt Træk at fortælle, at han aldrig havde truffet en Mand, der havde flere daarlige Malerier paa sine Vægge og bedre Vine i sin Kjælder, snart ved at betegne ham som den „personificerede Glæde“, ved at sige: „Ærligheden lyste ud af hans livfulde Øjne, og Naturen havde den Gang malet sandt,“ eller ved at karakterisere ham som en Mand, der havde arbejdet sig selv i Vejret, var høj, af et smukt Væsen, aaben, elskværdig, jovial og retskaffen . . . som en Mand, der havde baade Aand og Livlighed og hvis Maade at være paa var som den fine Selskabsmands. Ikke mindre varmt taler den tidt saa skaanselløst dømmende Markgrevinde af Bayreuth, Frederik den stores begavede Søster, om ham. Idet hun et Sted fortæller om, hvor tvivlraadig hendes Fader, Frederik Vilhelm I en Gang var om, hvad han skulde beslutte sig til i Anledning af Forslag fra den engelske Konge om Ægteskabsforbindelser imellem de tvende Hoffer, skriver hun: „Han aabnede da sit Hjærte for den danske Statsafsending Løvenørn, en særdeles brav og sjælden aandfuld Mand (*qui avait infiniment d'esprit*), og for hvem han havde stor Agtelse.“ Netop Løvenørns Holdning ved det preussiske Hof i hin Tid bragte ham i en vanskelig Stilling, idet han under de vel kjendte uhyggelige Brydninger imellem Frederik Vilhelm I og hans Familie, særlig Kronprinsen, den senere Frederik den store, havde begge Parters Fortrolighed. Hans Sympathi var her fuldt ud for Kronprinsen, og han undgik ikke at vække Kongens Vrede; men den fordampede snart, og som han senere jævnlig fik Breve fra Kronprinsen, der vare skrevne i fortrolig Stil, saaledes kaldte den barske Konge ham i et Brev fra 1739 „min gamle Ven“.

Ogsaa Forholdene her hjemme havde i Slutningen af Frederik IVs Tid stillet ham imellem modsatte Partier. Da Kong Frederik 1721 afskedigede Ditlev Vibe af Konseljet og sendte ham til Norge som Statholder, medens det fra nu af blev Dronning Anna Sofie,

dennes Søster, Storkanslerinde Holstein, og Svogeren, Storkansler U. A. Holstein, som fik mest at sige hos Kongen, havde Løvenørn mistet den Mand i Regeringen, som han nærmest havde sluttet sig til. Dette førte visselig ikke til, at han brød med dem, der vare komne til Magten, og naar han netop i disse Aar fik Dannebrogordenen, var det et Vidnesbyrd om, at han var saare langt fra at være i Unaade ved Hoffet. Men personlig synes han dog nærmest at have symphatiseret med Kronprins Kristian og flere af de Mænd, som vitterlig stode denne nær. Medens han i Tiden fra 1726 til 1730 levede som Stiftamtmand i Aarhus, stod han saaledes i et venskabeligt Forhold til Ivar Rosenkrantz, som dengang beklædte det tilsvarende Embede i Viborg, og han var nøje knyttet baade til Carl Adolf Plessen og endnu mere til dennes Broder Ludvig Plessen. Der gaar en paafaldende Varme igjennem et Brev, han 1727 skrev til denne efter at have sagt Farvel til ham paa Frisenborg, hvor de havde truffet hinanden, og Plessen betroede ogsaa under hans Ophold som Statsafsending i Berlin en Søn her til hans faderlige Varetægt.

Ifølge dette hans personlige Forhold og det Ry, han havde for Dygtighed paa flere Omraader, laa det nær for Kristian VI, da han besteg Tronen 1730, at kalde ham til at indtage en af de højeste Pladser i Staten, nemlig til som Overkrigssekretær at styre baade Hærens og Flaadens Sager. Ikke længe efter solgte han ham Bregentved paa saadanne Vilkaar, at det stærkt nærmede sig til at være en Gave.¹⁾

Hvordan var nu hans Stilling i de følgende Aar? Den almindelige Opfattelse af Forholdet i Regeringskredsene under Kristian VI's første Herskeraar er den, at de Mænd, der vare Kongens nærmeste Raadgivere, dannede en kompakt Enhed, og uagtet Løvenørn ikke havde Sæde i Konseljjet, nævner man ham som hørende med til denne Enhed ved Siden af Rosenkrantz og de tvende Brødre Plessen. Brasch har i sine Skrifter „Vemmetoftes Historie“ og „Gamle Ejere af Bregentved“ fastslaaet det med stor Styrke. „Der er,“ hedder det saaledes hos ham, „vel ingen Konge, der har tiltraadt Regeringen med et Tal af saa udmærkede Mænd omkring sig, som disse

¹⁾ Brasch: Gamle Ejere af Bregentved S. 476 f.

vare, eller havt et Ministerium, der i Kraft, Enighed og udpræget Karakter kan sættes ved Siden af dette“¹⁾); han mener, at hvor nøje Forholdet imellem Løvenørn og de tre andre ovennævnte Mænd end havde været i Frederik IVs Tid, saa udviklede det sig først ret, da Kristian VI samlede dem alle fire om sin nye Trone, og at Samlivet bevarede sig mellem dem, saalænge de levede²⁾); han opstiller endelig den Formodning, at naar Rosenkrantz fik sin endelige Afsked fra Konseljet 27de April 1740, 2 Maaneder efter at Løvenørn var død, saa var det næppe uden Forbindelse med Tabet af den Støtte, Vennen havde været ham mod Indflydelse fra Hoffet. Koch gaar i sit ifjor udkomne Skrift: „Kong Kristian VI's Historie“ ikke nærmere ind paa Sagen. Han nævner blot Løvenørn som staaende ved Rosenkrantz's Side, ligesom Brødrene Plessen gjorde; men dette Udtryk tyder paa, at han opfatter Forholdet paa samme Maade som Brasch. For øvrigt tilføjer han, at Løvenørn ikke synes at have taget nogen Del i Landets almindelige Styrelse.³⁾

En saadan Opfattelse af Stillingen imellem disse Mænd ligger unægtelig nær, efter hvad man véd om deres gjensidige Forhold tidligere, og et Træk, Brasch har fremhævet af et Brev fra Hans Gram, 28de Decbr. 1737, til Statholderen i Norge, Grev Rantzau, kunde synes at tale stærkt derfor. Man ser der Løvenørn i et hyggeligt Selskab hos Carl Adolf Plessen sammen med Rosenkrantz, Ludvig Plessen og Gram, efter at de i Forening havde overværet en Forsamling i det vestindisk-guineiske Kompagni. Løvenørn, fortæller Gram, vilde nødig bort fra Selskabet og fik derfor forskellige Sager, der skulde underskrives, derhen.⁴⁾ Men det vilde dog være meget forhastet, om man af et Træk som dette eller af, hvad der vides om disse Mænds personlige Forhold tidligere, vilde slutte, at der havde været en saadan Enighed imellem Løvenørn og de tre andre Statsmænd, som man har opstillet. Hvor meget de end maaske have bevaret eller, efter at Brødrene Plessen og Rosenkrantz havde tabt Kongens Yndest, have gjenknyttet deres tidligere venlige Omgang, er det en Kjendsgjerning, at Løvenørn,

¹⁾ Vemmetoftes Historie II, 195.

²⁾ Gamle Ejere af Bregentved 494.

³⁾ S. 27.

⁴⁾ Vemmetoftes Historie III, 71.

opfattet som Statsmand, var alt andet end enig med de tre nys nævnte Mænd. Han indtager i Virkeligheden en ikke uinteressant Stilling i Kristian VI's første Regeringsaar.

Man maa her først og fremmest se paa Statens Forhold udadtil. Den Politik, der var bleven fulgt siden Slutningen af den store nordiske Krig og vedvarende fulgtes, var afgjort fredelig; men den var det dog kun saaledes, at Regeringen stadig ligesom var paa Vagt imod mulige Farer. Det gjaldt særlig om at værne om Besiddelsen af hele Slesvig og derfor at skaffe saa mange Garantier, som det lod sig gjøre, for at modarbejde de Planer, som den gottorpske Hertug Karl Frederik stedse havde om at tilbagevinde sin tidligere Del af dette Hertugdømme. Efter at England og Frankrig allerede 1720 havde givet saadanne Garantier, havde begge disse Magter 1727 sluttet Forbund med den dansk-norske Konge, blandt andet netop for at sikre ham Besiddelsen af Slesvig, der dengang syntes stærkt truet af Rusland, hvor Kejsersinde Katharina I havde taget sin Svigersøn Karl Frederik under Armene. Men det venskabelige Forhold mellem England og Frankrig, der indeholdt saa stærk en Betygelse for vort Fædreland, brast uheldigvis snart. Da England 1731 ved en Traktat i Wien enedes med Østerrig, som nylig havde været dets og Frankrigs Modstander, var det ude med Vestmagternes gode Forstaaelse, og de gjenoptog nu ved de nordiske Hoffer deres tidligere Kamp om, hvem der kunde faa mest at sige i Kjøbenhavn og Stockholm.

Hoffet i Versailles var dengang repræsenteret her i Landet ved en Mand, som altid er bleven omtalt af os Danske med megen Sympathi, Grev Plélo. Denne var utvivlsomt en i høj Grad intelligent Mand, begavet i flere Retninger, livfuld og aandrig, med store litterære Interesser, endog i den Grad, at han under sit Ophold i Kjøbenhavn (1729—1734) søgte at vinde Indsigt i gammelnordisk Sprog og Antikviteter. Ingen kan ej heller læse om, hvorledes han i patriotisk Smerte over et fransk Korps's svage Optraeden i Kampen om Danzig (1734) under den polske Tronfølgekrig selv ilede derover og her faldt i Spidsen for sine Landsmænd, uden at faa Indtrykket af en varmblodig, ædel Natur. Men det tager sig ejendommeligt ud, naar man sammenholder de anerkjendende Domme, som af Danske baade dengang og senere bleve fældede over ham,

med hans egen Opfattelse af vort Folk. Jeg tvivler paa, at nogen Diplomat har ytret sig med større Haan eller større Modbydelighed om den Nation, hos hvem han har været sat til at virke, end Plélo har gjort det, saa tidt han enten i private Breve eller i Depescher kommer ind paa Personer og Forhold i Danmark.¹⁾ Molesworth var en sand Rosiflengius i Sammenligning med ham. Ganske vist, det maatte være en drøj Overgang for en fint dannet Franskmand, der var vant til det aandrige og litterære Samliv, som den dengang berømte Club d'entresol i Paris var Hjemsted for, at komme her til Kjøbenhavn i Frederik IVs sidste Regeringsaar, da den største Del af Byen laa i Aske efter Branden 1728, da her var en mismodig trykket Stemning, og Frederik IV slæbte sig omkring som en Skygge af sig selv, nedbøjet af Sygdom og pint af Anger over sit Privatlivs forskjellige Skandaler. Og muntrere blev her sandelig ikke under Kristian VI. Men med al Højagtelse for Plélos forskjellige ypperlige Egenskaber, med al Anerkjendelse af, at hans Domme kunne være slaaende rigtige, saa havde han ikke lidt af den Fordomsfuldhed, der tidt har karakteriseret hans Landsmænd, og hvorefter den moderne Kultur kun har eksisteret indenfor Parises Boulevarder, og han kunde godt henfalde til Overfladiskhed, for ikke at sige Letfærdighed i Domme, ikke mindre end til den hos Diplomater almindelige Ensidighed, hvorefter Ros og Daddel afhænger af, hvor vidt den, de tale om, er politisk Ven eller Modstander af deres Stat. Det er for galt, naar man ser Plélo 5 Maaneder efter sit Komme til Kjøbenhavn sige om Frederik IVs Datter Charlotte Amalie, at hun har „Aand, Fortjeneste og Godhed, for saavidt det er muligt at have det i Danmark“, som om han havde Kjendskab til andre end nogle faa Hoffolk og Diplomater!²⁾ Og hvilken Forening af utilladelig Flothed og Selvmodsigelse er det dog ikke, naar han, samtidig med at han fremhæver, hvorledes det overvejende var Tyskere, der havde Indflydelse hos Kristian VI, af selve disse Mænds Færd kommer til det Resultat,

¹⁾ En Slags Parallel har man i den franske Diplomat Courtins Omtale af Svenskerne „les Gascons du Nord“ etc. i en Depesche til Ludvig XIVs Udenrigsminister Pomponne 23. Marts 1672? (Mignet: Négotiations relatives à la succession d'Espagne (Paris 1842) III, 361).

²⁾ Rathéry: Le comte de Plélo (Paris 1876) S. 76.

at „megen Svaghed, et saare urimeligt Overmod og temmelig megen Uærlighed altid have dannet og sandsynligvis altid ville danne Grundtrækket i den danske Karakter“. ¹⁾ Hans Breve og Depescher ere interessante at læse og de ere en værdifuld Kilde; men de maa bruges med Kritik.

Plélo hilsede Kristian VI's Tronbestigelse med stor Glæde. Medens han, og det ingenlunde uden Grund, fandt meget at kritisere ved de raadende Personligheder i Frederik IV's sidste Tid, udstyrede han den nye Konge og de Mænd, som denne skjænkede sin Tillid, med mange udmærkede Egenskaber. Af Ministrene havde han tidligere kjendt Ludvig Plessen, der allerede havde været Medlem af Frederik IV's Konselj, og som han med Rette havde anset for den dygtigste af Regeringsmændene paa den Tid, fremdeles Løvenørn, som særlig fandt Naade for hans Øjne. Da Frederik IV et halvt Aar før sin Død sendte denne tilbage til hans tidligere Gesandtskabspost i Berlin, var han meget glad derover. Løvenørn, skrev han til sin Regering, vidste, hvorledes man skulde tage Kongen af Preussen; denne holdt overordentlig af ham; og han havde forstaaet at sætte sig paa en saadan Fod med Kongen, at han frit kunde sige ham Sandheden. „Det er for øvrigt,“ saaledes fortsætter han, „en meget brav Mand (*un fort galant homme*), der af sig selv er vel stemt for vor Sag, naar han ikke faar Instrux i modsat Aand; og han dømmer meget forstandig om sit Fædrelands sande Tarv. Han har været vel soldatermæssig fri i sine Udtalelser til andre og vist vel stor Hengivenhed for Kronprinsen, og det bragte ham en Tid i en Slags Unaade“. Plélo tilføjer, at han selv havde sat sig i et nøje Forhold til ham.

Men under Kristian VI blev Løvenørn af endnu meget større Vigtighed for Plélo. Med sin vante kritiske Sans havde denne nok et aabent Øje for, at Løvenørn havde visse Fejl; han fandt, at han kunde være noget plump og endog undertiden brutal,

¹⁾ Brev af 30. Juni 1733 til en fransk Diplomat Chavigny (det franske Udenrigsministeriums Arkiv). Samtlige Depescher og Breve, der citeres i det følgende, findes, naar der ikke angives noget andet om dem, i dette Arkiv, hvori jeg selv har havt Lejlighed til at gjøre Studier. I Modsetning til saadanne Steder skal jeg eksempelvis fremhæve, at en Memoire, som Plélo affattede i December 1729 „*sur l'état actuel du Danemark*“, er et særdeles værdifuldt Aktstykke.

at han altfor lidt lagde Baand paa sig i sine Samtaler, havde Tilbøjelighed til at rose sig selv og var svag over for dem, der vilde tage ham fra Egenkjærlighedens Side; men alt sligt havde dog kun lidt at sige i Sammenligning med, at han var en Mand med Aand, stor Pligtfølelse og gjennemtrængt af Æresfølelse, dertil i det hele en aaben Karakter, selv om han godt kunde være med til at intrigue. — Der kunde unægtelig for Plélo være god Grund til at støtte sig til en saadan Mand, saa meget mere som han vidste, at Kongen holdt meget af ham.¹⁾ Han fik nemlig kun stakket Glæde af Rosenkrantz og Plessenerne. Rosenkrantz blev ham hurtig antipathisk. Naar man nu læser dennes Korrespondance med de danske Diplomater, føler man, at man staar overfor en elskværdig og forstandig Statsmand, og man træffer som noget nyt et Tilløb til det, der hos Bernstorfferne skulde blive saa fremtrædende, nemlig Lysten til at orientere Diplomaterne ved mere almindelige Udtalelser om Statens Politik; men man har ikke Indtryk af stor Overlegenhed, end mindre af den Finhed og Veltalenhed, der udmærker J. H. E. Bernstorffs Skrivelser, og hans Depescher vare ikke talrige nok. Diplomaterne kunde undertiden med Rette klage over ikke at blive tilstrækkelig instruerede. Det overordentlig omfattende Hverv, der var overdraget Rosenkrantz som styrende begge Kancellierne, var vistnok hans noget tunge Natur overvældende. Det var ogsaa langt fra, at han virkede imponerende paa Plélo. Denne fandt at han havde en smuk Optræden, en vis „*bon sens*“, gode Kundskaber uden synderligt Pedanteri, men tillige, at det skortede ham paa Sikkerhed (*précision*) i hans Ideer og Ræsonnementer. Rosenkrantz's Lyst til idelig at fortælle om sig selv var ham dræbende, og det forekom Plélo, at han havde ikke lidt af en arrogant Adelsmand ved sig. Det blev, paastod han, ogsaa sagt af forskjellige, at han havde været dygtigere og betydeligere i tidligere Tid. Aabenbart have baade C. A. Plessen og Ludvig Plessen forekommet Plélo at være mere begavede Mænd end Rosenkrantz, og for den sidste af dem bevarede han stedse en vis Respekt. Men ligesom

¹⁾ Depesche af 7. November 1730, hvor man ser, at han kjender Fortællingen om, at Løvenørn fra først af havde villet være Gejstlig, men var bleven skræmmet derfra ved at gaa i Staa i en Prædiken: „*offet d'une timidité qu'on ne se douterait pas aujourd'hui qu'il ait jamais pu avoir.*“

efterhaanden Rosenkrantz blev Gjenstand for hans stærkeste Uvilje og for de mest haanende Domme fra hans Side, saaledes blev han snart tilbøjelig til ogsaa overvejende at opfatte Plessenerne ufordelagtig. Hovedgrunden hertil var aabenbart den Stilling, disse tre Ministre indtog med Hensyn til den ydre Politik.

Da nemlig den Traktat, som Frederik IV havde sluttet 1727 med Frankrig og England, udløb i April 1731, var det Øjeblik kommet, da den dansk-norske Regering maatte vælge, hvilken af disse Magter den vilde slutte sig til. At staa sig godt med dem begge var umuligt under den Splid, der nu var udbrudt mellem dem. Det engelske og franske Diplomati modarbejdede hinanden i Kjøbenhavn af al Magt, og hertil kom saa ogsaa Anstrængelser fra Østerrigs og Ruslands Side, hvilke tvende Magter paa denne Tid stode i nøje Forhold til England. Regeringen her hjemme indtog i nogen Tid en afventende Holdning, samtidig med at den søgte at vinde Sverige for en Alliance med sig. Den Tids politiske Traktater imellem større og mindre Stater indeholdt næsten altid Aftaler om Subsidier, der skulde betales den mindre Magt, for at den kunde have den nødvendige Styrke i Beredskab. Saadan som den dansk-norske Stats finansielle Kræfter vare, maatte det unægtelig ligge nær for Regeringen her at attraa saa store Subsidier som muligt. Men hvor stærkt end ogsaa dette Punkt kom frem, saa var for Kristian VI og hans Ministre Hovedpunktet, saaledes som Ludvig Plessen klart og tydelig angav det for Plélo, det for stedse at sikre Staten Besiddelsen af Slesvig. „Vi kunne“, sagde han, „ikke naa dertil undtagen ved en Mængde af Garantitraktater.“ Spørgsmaalet blev for Regeringen til syvende og sidst, om der paa dette Omraade vandtes størst Sikkerhed ved en Tilslutning til Frankrig, til hvis Hjælp den gottorpske Hertug efter Katharina I's Død stærkt havde bejlet, eller ved Garantier fra Østerrigs og Ruslands Side i Forbindelse med den Støtte, England kunde give.

Skjønt Plélo saa, at der var Fare paa Færde for at miste Danmark-Norge som Forbundsfølle, havde han dog i nogen Tid ikke opgivet Haabet om tilsidst at sejre. Men det gjaldt om paa rette Maade at bruge Partiforholdene ved Hoffet. Det er interessant at se, hvorledes det allerede i Februar 1732, altsaa ikke halvandet Aar efter Kristian VI's Tronbestigelse,

skortede paa tilstrækkeligt Sammenhold i Kongens Omgivelser. Plélo mener paa denne Tid at vide, at det Herredømme, som Konseljjet hidtil havde udøvet, nu lakkede mod Enden; Karl Plessens lunefulde og hovmodige Væsen, som alle Mennesker vare kjede af, begyndte stærkt at trætte Kongen, Rosenkrantz gik det Dag for Dag kjendelig tilbage for, og Ludvig Plessen var med al sin Dygtighed fuldstændig blottet for al Hofmands Behændighed. Det fjerde af Konseljets Medlemmer Blome var et Nul. I Modsætning til disse Mænd dannede Dronningen og hendes Moder, Markgrevinden af Culmbach et andet Parti, og da Kongen holdt overordentlig af sin Gemalinde, som stadig overhang ham, saa lod han sig meget lede af hende, medens hun i Virkeligheden igjen blev ledet af Moderen, der baade var snild og ærgjerrig. Dette Parti, siger Plélo, hader Brødrene Plessen af Hjertet og modarbejder dem ved enhver Lejlighed. Endelig var der et tredje Parti, som ikke var mindre mægtigt, uagtet det kun bestod af en eneste, nemlig Løvenørn. Vistnok, hedder det i Plélos Indberetning herom, skylder Løvenørn Brødrene Plessen en Del af sin Stilling; men da disse Herrer vilde holde ham i en altfor trælunden Afhængighed, har han afrystet deres Aag og med Kongens Samtykke givet sig til at flyve med sine egne Vinger, hvad hans eget Departements Sager angaar. Ogsaa udenfor disse spurgte Kongen, efter hvad Plélo vidste, Løvenørn til Raads om alt, og han kaldte ham idelig til sig, meget imod Ministrenes Ønske. Da Ditlev Vibe, fortæller han, var død som Statholder i Norge, havde Konseljjet gjerne villet skaffe sig af med Løvenørn ved at faa ham sendt der op for at afløse den afdøde, og de havde forestillet Kongen, hvor ypperlig han paa Grund af sin store Dygtighed var skikket dertil. Kristian VI var da ogsaa gaaet ind derpaa; men det var lykkedes Løvenørn at faa denne Beslutning kuldkastet, blandt andet ved at vise Kongen, hvor lidt hans borgerlige Fødsel passede til en saa høj Stilling, og han havde da faaet Valget til at falde paa Ludvig Plessens Svigersøn Grev Rantzau. Nu for Tiden holdt Løvenørn sammen med Markgrevinden; men naar Plessenerne vare styrtede, vilde de ikke længer kunne forliges. ¹⁾

¹⁾ Depesche af 12. Februar 1732.

Ifølge den Ængstelse, Plélo havde for, at Konseljet vilde stræbe at faa Kongen til at slutte sig til Frankrigs Modstandere, kunde det kun glæde ham at se Løvenørn nærme sig til ham. *J'en suis ravi*, skrev han derom, og da netop nu den dengang indflydelsesrige østerrigske Statsmand Seckendorff kom til Kjøbenhavn for at lægge Tryk paa Wienerhoffets Underhandlinger med Kristian VI, var det ham en Trøst, at denne Diplomat her vilde møde „en gammel Fjende, der vilde gjøre ham alvorlig Modstand, nemlig Løvenørn. De hadede hinanden fra deres Samliv tidligere i Berlin.“ Men hvis Løvenørn har søgt at bekæmpe Seckendorff og Konseljet, saa udrettede han intet ved denne Lejlighed. Ikke mange Dage efter at Østerrigeren var kommen til Kjøbenhavn, blev her (26. Maj 1732) den vel bekjendte Traktat sluttet imellem den dansk-norske Stat, Wienerhoffet og Rusland, hvori de tvende store Østmagter garanterede den dansk-norske Konge alle hans Stater, altsaa ogsaa Slesvig; Kristian VI forpligtede sig til at betale den gottorpske Hertug 1 Million Rigsdaler, naar han havde givet Afkald paa sine Fordringer paa Slesvig, men hvis han ikke gav dette Afkald inden 2 Aar, skulde den danske Konge ikke være forpligtet til at betale ham noget. Som Vederlag herfor garanterede Kristian VI den tyske Kejser hans saakaldte pragmatiske Sanktion, hvorefter hans Datter Marie Theresia skulde have Ret til at arve hans Lande efter ham.

Denne Traktats Afslutning var et Vidnesbyrd om, at Regeringen i Kjøbenhavn i dette Øjeblik hellere vilde give Afkald paa Subsidierne fra Frankrig end paa Østerrigs og Ruslands Garanti for Slesvig. Uheldigvis maatte den tillige betale den med Frankrigs Uvilje, thi uagtet Traktaten var saa lidt offensiv som vel muligt, saa gik Bestemmelsen om Garantien for den pragmatiske Succession stik mod den franske Regerings Ønsker og kastede Danmark Norge ind i den Strid, der let kunde blusse op og virkelig snart brød ud igjen mellem Frankrig og den tyske Kejser. At Versailleshoffets Garanti for Slesvig herved blev illusorisk, kunde der ej heller være Tvivl om. Naar Kristian VI og hans Konselj trods dette havde sluttet Traktaten, er det sandsynligt nok, at Grunden var, som Løvenørn udtrykte sig, „de forbandede Englænderes Skyld,“ der havde gjort en Tilnærmelse til Østerrig til Betingelse for, at de selv i paakom-

mende Tilfælde vilde yde Tilskud til Vederlag for Gottorperen. ¹⁾ Naturligvis kappes den franske Udenrigsminister og Plélo i deres gjensidige Depescher om at udtale deres Forbitrelse over den dansk-norske Regerings Holdning.

Den Modsætning imellem Løvenørn og Konseljet, som ved denne Lejlighed tydelig havde vist sig, holdt sig fra nu af. Uagtet Løvenørn selv i sine Udtalelser til Plélo antydede, at hans Indflydelse i den senere Tid var taget af, saa kunde han dog trøste Plélo med, at hans Modstanderes Stilling stærkt begyndte at vakle, han paastod blandt andet, at Carl Plessen ikke havde anden Støtte end Prinsesse Sofie Hedevigs Yndest, og hendes Helbred var særdeles ringe. Omtrent paa denne Tid blev Løvenørn, hvad der under Forhold som de daværende havde en vis Betydning, paa Dronningens Fødselsdag 28. Novbr. 1732 forfremmet fra Generalmajor til Generallieutenant i Rytteriet. Der kom ogsaa snart en Lejlighed, hvor han — i det mindste efter Plélos Fremstilling — fik Revanche over Rosenkrantz og Plessenerne.

Det var paa denne Tid, at Spørgsmaalet om Gjenoprettelsen af Landmilitzen kom for, efter at Kristian VI 30. Oktober 1730 havde ophævet den. Som bekjendt fraraadede Rosenkrantz og Plessenerne det meget stærkt, og for saa vidt Landmilitzens Gjenoprettelse var bleven fremsat som nødvendig for at holde Bønderne ved Godserne, paaviste de, at det kun var ved en utilladelig Misbrug, den var bleven benyttet dertil. I deres Iver for at afværge dens Gjenindførelse grebe de da tillige den usalige Udvej at foreslaa Kongen at paalægge Bønderkarlene i en Alder fra 14—40 Aar et formeligt Stavnsbaand. Men samtidig havde Militzen en ivrig Talsmand i Løvenørn. Som Overkrigssekretær, eller, hvad vi vilde kalde Krigsminister, havde han den særlige Opgave at vaage over Værnets Styrke, og han vidste for godt, hvor god en Støtte den yderst billige Landmilitz havde været i Frederik IV's Tid. ²⁾ Han arbejdede altsaa af al Magt paa at faa Kongen

¹⁾ Plélo Depeche af 17. Juni 1732.

²⁾ Efter hvad Plélo beretter (Depesche af 7. Novbr. 1730), havde Løvenørn strax efter Kristian VI's Tronbestigelse fortalt ham om de nationale Troppers Fortræffelighed, at de under den store nordiske Krig baade ved Stralsund og alle vegne ellers, hvor man havde brugt dem, havde vist, at de aldeles ikke stod tilbage, selv for de mest krigsvante Tropper.

til at gjenoprette den, og det blev ogsaa ham, der sejrede, men ulykkeligvis saaledes, at Kristian VI tillige optog Konseljets Forslag om Indførelsen af et Stavnsbaand. Om Løvenørn har været enig i at tilraade ogsaa dette, véd ingen, men at Militzen blev gjennemført, var for ham Stof til at triumfere.¹⁾

Det Nederlag, Konseljet her havde lidt, var Indledningen til dets Medlemmers Fald. Allerede i April 1733 saa Carl Plessen sig nødt til at opgive sin Plads i Konseljet.²⁾ I hvor høj Grad end baade han og Broderen vilde lade det have Udseende af, at han kun trak sig tilbage paa Grund af svag Helbred, var der ingen, der troede derpaa, og forskellige Rygter kom i Gang om, hvad der havde givet Stødet til hans Unaade.³⁾ Plélo mente endog at kunne se, at Rosenkrantz var ude af sig selv af Mismod derover. „Løvenørn derimod,“ skriver han, „triumferer derover. Carl Plessen var hans erklærede Uven, og ved hans Fald ser han nu næsten frit Spillerum for sig hos sin kongelige Herre. Han stoler desuden paa, at Rejsen i Norge, under hvilken han ikke vil have andre Medbejlere end den halvt aandssvækkede og halvt i Unaade faldne Rosencrantz, endnu mere vil forøge hans Indflydelse. Efter al Sandsynlighed tager han ikke fejl.“ „Mange“, tilføjer Plélo, „mene, at han snart skal have Sæde i Konseljet.“⁴⁾

1) Depesche fra Plélo af 13. Januar 1733. Allerede den Gang, 3 Uger førend Forordningen af 4. Februar 1733 udkom, var Sagen altsaa afgjort. Plélo skriver her udtrykkelig, at Løvenørn har sat igjennem, at Landmilitzen bliver gjenoprettet, tvært imod Konseljets Raad, „*ce dont le dit Løvenørn tire un grand sujet de triomphe*“. Snurrig nok findes der i nogle Optegnelser af Carl Deichmann, der ere trykte i Meddelelser fra det norske Rigsarkiv I, S. 25, den Bemærkning, at Løvenørn var i den Grad yndet af Kristian VI, „at han bydde de mægtige Spidsen og omsider triumferede over dem. Landmilitzens Aftakkelse gav ham dertil god Anledning“. Deichmann har, som man ser, havt Færten af den rette Sammenhæng; han er blot kommen for Skade at skrive „Aftakkelse“ i Stedet for „Gjenoprettelse.“

2) I Marts 1733 udtalte Løvenørn lejlighedsvis til Plélo, at hans Herre „*n'était plus d'humeur à se laisser mener comme ci-devant par les ministres du conseil.*“

3) Se f. Ex. den svenske Statsafsendings Depesche af 29. Febr. 1733, hvor det sættes i Forbindelse med, at Carl Plessen paa en brusque Maade havde modarbejdet Kongens Plan om at rejse til Norge. (Allens Manuskriptsamling paa det store kongelige Bibliothek. Fascikel 37).

4) Depesche af 28. April 1733.

Netop nu, da Carl Plessen havde maattet vige sin Plads, blev Opmærksomheden særlig stærkt henledet paa Løvenørn. En Depesche fra den daværende svenske Statsafsending taler i stærke Ord om denne og om den almindelige Yndest, han var Gjenstand for. „Den sidste norske Post¹⁾,“ hedder det her 17. Juni 1733, „bringer den Efterretning, at Løvenørn er bleven Medlem af Konseljet. En og anden tror ogsaa at vide, at Kongen har den Tanke at gjøre ham til General en chef for hele Hæren. Dette er endnu usikkert; men vist er det, at den Naade, den Yndest og den nøje Fortrolighed, Kongen viser ham, ikke alene er aldeles ualmindelig, men ogsaa synes at voxte Dag for Dag. Man har blandt andet kunnet se det ved hans sidste Sygdom, der i høj Grad vakte Kongens Uro og Bekymring og havde til Følge, at Kongen, da han efter sin Helbredelse kom her tilbage, viste sig saameget mere fornøjet og glad. Desuden har den gode Mand den Lykke, saa vel her som andre Steder for sine fortræffelige Egenskabers Skyld at blive æret, berømmet og afholdt af næsten alle. Der kan derfor ingen Tvivl være om, at hvis han bliver ved at leve, og den Yndest, hvori han staar, holder sig, vil han stige overordentlig højt.“²⁾

Der er noget paafaldende i denne stærke personlige Yndest, som Kristian VI havde for Løvenørn, thi ingen kunde efter sin hele Personlighed hælde mindre til Pietismen end den livsglade General. Men trods dette, og uagtet Kongen ganske vist paa dette Tidspunkt holdt langt mere af Løvenørn end af Rosenkrantz og Plessenerne — af hvilke nu ogsaa Ludvig Plessen maatte trække sig tilbage (Jan. 1734) — saa kom Løvenørn dog ikke ind i Konseljet, og det blev til syvende og sidst ikke ham, der kom til at bestemme Politiken udadtil. Kristian VI fastsatte i disse Aar selv den Holdning, Staten skulde indtage, uden i saa Henseende at lade sig paavirke af sin større eller mindre Sympathi for de Mænd i hans Omgivelser, der repræsenterede modsatte Synsmaader.

Forholdene i Europa forviklede sig snart paa en meget alvorlig Maade, efter at Danmark-Norge 1732 havde sluttet den ovennævnte Alliancetraktet med den tyske Kejser og Rusland. Da den polske Konge og saxiske Kurfyrste August II døde 1733,

¹⁾ Det vil erindres, at Kristian VI 1733 foretog en Rejse i Norge.

²⁾ Allens Manuskriptsamling paa det kgl. Bibliothek.

traadte Modsætningen skarpt frem imellem Frankrig, der vilde have Ludvig XV's Svigerfader Stanislaus Lescinsky, bekjendt fra Karl XII's Krig i Polen, gjenindsat paa den polske Trone, og paa den anden Side de tvende store Østmagter, der erklærede sig for den saxiske Kurfyrste August III. Det kom til en formelig Krig, den saakaldte polske Tronfølgekrig. Skjønt England ikke deltog i denne, vare dets Sympathier afgjort paa Østmagternes Side. Vort Fædrelands Stilling maatte selvfølgelig blive stærkt paavirket heraf, ikke alene fordi det ved sin nylig afsluttede Traktat med den tyske Kejser var forpligtet til at hjælpe ham, hvis han blev angrebet, men ogsaa fordi Frankrig vilde sende Expeditioner til Østersøen og arbejdede paa at kaste Sverige ind i Krigen mod Rusland. Samtidig stræbte det at formaa Regeringen i Kjøbenhavn til dels at begrænse sin Deltagelse i Krigen i Tyskland mellem Frankrig og Kejseren til det mindst mulige og trække Afsendelsen af Hjælpetropperne i Langdrag, dels at iagttage en fuldstændig Neutralitet med Hensyn til en Krig mellem Sverige og Rusland og endog indrømme de franske Krigsskibe, som blev sendte til Østersøen, *une retraite armée* i sine Havne. Til Vederlag vilde Frankrig baade forny sin egen Garanti for Slesvig og bevæge Sverige til at give en saadan. Det ligger udenfor denne Afhandlings Opgave at gaa ind paa de Drøftelser og Forhandlinger, som denne polske Tronfølgekrig gav Anledning til her hjemme. Idet jeg kun har at gjøre med den, for saavidt den vedkom Løvenørns Stilling, skal jeg fremhæve, at han nu ligesom tidligere var stemt for en Tilslutning til Frankrig. Baade bearbejdede han det Medlem af Konseljiet, paa hvem han troede at kunne have Indflydelse, nemlig Blome, og endelig ogsaa Kongen selv. Denne var i stærk Tvivl om, hvad han skulde gjøre, og Løvenørn gav Plélo Haab om, at Sagen nok skulde gaa trods Englands Tilbud, Rosenkrantz's Opposition og mange andres Rænker. Plélo havde under en Samtale med Rosenkrantz Lejlighed til at mærke dennes særlige Forbitrelse mod Løvenørn over hans Forsøg paa at bearbejde Kongens Stemning.¹⁾ Men trods alt dette kom Kristian VI dog efter lang og moden Overvejelse til den Beslutning, at han vilde holde fast ved sine engang sluttede *engagemens*.

¹⁾ Depesche fra Plélo af 27. Marts 1734.

Dette Resultat maa være kommet Løvenørn temmelig uventet. I det mindste traf Plélo ham strax efter sengeliggende, syg baade paa Sjæl og Legeme og i den stærkeste Ophidselse over det Nederlag, han havde lidt. ¹⁾

Kun to Maaneder herefter betalte Plélo sin Iver for sit Fædrelands Politik med sit eget Liv udenfor Danzigs Mure (27. Maj 1734). Gesandtskabssekretæren De la Noue overtog nu i længere Tid Stillingen som repræsenterende Frankrig i Kjøbenhavn. Hans Depescher vidne ikke mindre end Plélos om den stadige Splid i de kjøbenhavnske Regeringskredse. Der var, fortæller han, ingen Ende paa de slette Midler, som Løvenørns Fjender brugte for at styrte ham, og de vare saa meget farligere, som Løvenørn, uagtet han vidste god Besked derom, lod sig rive hen af sin ivrige og heftige Karakter til at gaa lige løs paa at bryde de Hindringer, man satte mod ham, og lod det skorte paa den tilbørlige Ro til at afvikle det Væv af Rænker, som blev spundet mod ham. Det var ogsaa mindre heldigt, at de gode Tanker, han havde om sin egen Dygtighed — uagtet de vare fuldt berettigede — kunde bringe ham til i Ledelsen af Embedssager at antage en vis Uafhængighedstone, som hans Fjender kunde drage Gavn af, og som let kunde saare en Fyrste, der saaledes som Kongen med den største Skinsyge vaagede over sin egen Myndighed. ²⁾

Som Løvenørns Fjender nævnes lejlighedsvis foruden Rosenkrantz ogsaa Statholderen i Norge, Grev Rantzau og Carl Plessen, som De la Noue i nogen Tid frygtede for, skulde faa Indflydelse igjen, og som han mente, paa Grund af det pietistiske Anstrøg, han gav sig, maaske let kunde blive dobbelt farlig. Det er selvfølgelig meget muligt, at der er en god Portion Overdrivelse i slige Skildringer af Rænkespillet ved Hoffet, og man har ingen Ret til paa Grundlag af dem at bygge en Række Anklager imod de Mænd, der nævnes som Løvenørns Modstandere; men hvad de vise klart, det er, at der har været en bestemt Modsætning imellem denne og det Plessenske Parti, og at overhovedet Kristian VI's Regering i disse første Aar langtfra frembyder Skuet af Enighed og Sammenhold.

¹⁾ Depesche fra Plélo af 30. Marts 1734.

²⁾ Depesche af 18. Decbr. 1734. Jvfr. Dep. af 28. Decbr.

Naar Løvenørn saa stærkt kunde tildrage sig Opmærksomhed som politisk Personlighed, uagtet han ikke havde Sæde i Konseljet, var det for en stor Del paa Grund af den fremragende Plads, han indtog som staaende i Spidsen baade for Hær og Flaade. Han havde derved idelig Lejlighed til med Hensyn til en af Statsstyrelsens aller vigtigste Sider at forhandle personlig med Kongen, uden at Konseljet kunde blande sig deri¹⁾. Den store Vægt, som de franske Diplomater lagde paa at staa sig godt med ham, hang ikke blot sammen med hans Personlighed i Almindelighed, men ogsaa med det Ry, han havde for administrativ Dygtighed.²⁾ Vitterlig har han ogsaa „ubestridelige Fortjenester“ af det danske Hærvæsen i denne Tid, særlig ved den Iver, han viste for Officerernes og Underofficerernes Uddannelse. Den Kræftskade, Hæren led under ved overvejende at være en hvervet Hær, var der foreløbig intet at gjøre ved, og hans Arbejde for at faa det nationale Værn Landmilitsen gjenoprettet tjener ham, militært taget, kun til Ære. Samtidig lod han det ikke skorte paa Nidkjerhed for Flaadens Udvikling, en Sag, der for øvrigt i høj Grad laa Kristian VI personlig paa Hjærte. Intet kan, som allerede Garde har paavist, være uretfærdigere, end naar Danneskjold, Marinens bekjendte Chef efter 1735, har udtalt, at der i dette Aar ikke fandtes mere end 7 brugelige Linieskibe og 2 Fregatter. Der var i Virkeligheden udfoldet en stor Energi fra Marinestyrelsens Side, saaledes at der i de 5 Aar 1730—35, i hvilke Løvenørn stod i Spidsen for denne, blev bygget 9 Linieskibe og 1 Fregat. Den svenske Statsafsending i Kjøbenhavn mente derfor 1732 at kunne indberette til sin Regering, at Vægten fortrinsvis blev lagt paa Flaadens Udvikling, „hvorfor og sker, at saasnart et nyt Skib er løbet af Stabelen, sættes et andet op igjen“.³⁾ Det

¹⁾ De la Noue anfører da ogsaa som en Grund til Løvenørns Uenighed med Konseljet *„la façon independante dont il a voulu faire sa charge de secrétaire d'état ne rapportant qu' à S. M. Dan. elle même les affaires de son département“*. (11. Septbr. 1734).

²⁾ I en Depesche fra De la Noue af 28. Decbr. 1734 hedder det om ham: *„Les difficultés ne servent qu' à illuminer son zèle. Son travail est substantiel et aisé, sachant même tirer des obstacles insurmontables de nouveaux motifs de faire estimer sa dextérité.“*

³⁾ Depesche af 13. Juli 1732 i den Allenske Manuskriptsamling Fascikel 37.

har en ikke ringe Interesse at se, hvorledes Viceadmiral, Grev Lucerne, højst kommanderende Admiral paa den franske Eskadre, der i Efteraaret 1733 passerede Sundet Øst paa, dømte om det danske Skibsbyggeri paa Holmen, som han havde Lejlighed til nøje at undersøge under sit Ophold i Kjøbenhavn paa Vejen. Det er saa almindeligt, at Repræsentanterne for de store Magter udtale sig haanlig ringeagtende eller med en vis overlegen Medlidenhed om Forholdene her hjemme, at man bliver forbavset over at se Admiralen i en detailleret Indberetning til sin Regering fremhæve stærkt, hvor fortræffeligt meget var, saaledes at flere Ting burde efterlignes i Frankrig. Stærkest beundrer han maaske den store Omhyggelighed og Soliditet i Arbejdet, saa vel som i Behandlingen af Tømmeret. „Konstruktørerne,“ tilføjer han, „ere vist nok ikke saa dygtige, som de ere i Frankrig, fordi de have mindre Erfaring; men det vil ikke vare længe, inden de naa et højt Trin.“ Han havde talt 24 Linieskibe, hvad der dog ikke var tilstrækkeligt i Kongens Øjne; Tallet skulde bringes op til 36.¹⁾ Naturligvis tilkommer Æren for dette Skibsbyggeriets smukke Standpunkt for en stor Del Holmens Chef, Admiral Bille, og Fabrikmesteren, Kapitainlieutenant Benstrup; men der falder ogsaa et lyst Skjær derved over den Mand, som fra oven havde Ledelsen af Flaadens Sager, altsaa over Løvenørn. Naar man ser, at denne lod sin Søn blive Søofficer²⁾, er det et Vidnesbyrd om, at Marinen ikke for ham var et blot Tillæg til hans Krigsministervirksomhed.

Det er bekjendt nok, at de Aar, hvori han stod i Spidsen for Marinen, karakteriseredes ved det nye Princip for Skibsbyggeriet, som Benstrup havde indført fra Frankrig, og hvorefter der blev lagt Vind paa at give Linieskibene større Fart ved at bygge dem skarpere. Der er iblandt de sagkyndige ikke Tvivl om, at dette Princip, skjønt rigtigt i og for sig, og for saa vidt betegnende et afgjort Fremskridt, ikke fandt en ret

¹⁾ Indberetning af 10. Oktober 1733, der findes vedlagt de diplomatiske Depescher for dette Aar i det franske Udenrigsministeriums Arkiv.

²⁾ Denne Søn, Frederik Løvenørn, der d. 28. Januar 1735 var bleven Kapitain, blev af Faderen sendt til Frankrig for nærmere at uddanne sig i sit Fag. Som det var at vente, behandlede den franske Regering ham med den mest udsøgte Velvilje. Han gik senere over i civil Stilling og døde som Konferensraad og Amtmand over Antvorskov og Korsør Amter.

heldig Anvendelse her hjemme, idet man af Iver for at have saa mange Linieskibe som muligt, byggede dem for smaa, hvad der netop ved dette Princip blev misligt, da Skibene for let krængede over i Søgang og derfor havde svært ved under saadanne Forhold at bruge deres underste Batteri. Det smukke Talent, Benstrup uomtvistelig havde, formaaede ikke helt at raade Bod herpaa. Men i Stedet for at kræve Skibene byggede større, hvad man senere gik over til, rettede et Parti i Marinestyrelsen en ensidig Kritik imod den Maade, hvorpaa Skibsbyggeriet blev drevet, og dette fremkaldte den i vor Marines Historie bekendte uhyggelige Benstrupske Sag.

Uagtet vi slet ikke kunne gaa ind paa denne, maa den dog nævnes, fordi den ganske sikkert gav Stødet til, at Løvenørn (26. Marts 1735) fjærnedes fra Ledelsen af Marinens Sager. Han afløstes i saa Henseende af Danneskjold. Efter hvad han selv fortalte De la Noue, havde han heri klart set et Udslag af sine Modstanderes Uvilje, og han paastod, at de to Mænd, der nu kom til Vejrs i Marinen, Danneskjold og Kommandørkapitain U. F. Suhm, havde havt en fremragende Rolle i de Komplotter, som det Plessenske Parti havde spillet imod ham. Men ved Siden deraf fremhævede han, at han baade selv i længere Tid havde ønsket sig afløst i Styrelsen af Marinen, og at Kongen havde behandlet ham personlig med den mest udsøgte Naade og Venlighed, ligesom han ogsaa beholdt, hvad han havde havt i Løn tidligere.¹⁾

Skjønt det var under lidet tiltalende Forhold, at Danneskjold blev sat i Spidsen for Marinen, var det vistnok i og for sig rigtigt at skille Styrelsen af denne fra Krigsministerstillingen, og enhver véd, at Danneskjold i den følgende Tid indlagde sig store Fortjenester af vor Flaade. Løvenørn selv bevarede sin Plads ved Hæren uforandret til sin Død 27. Febr. 1740. For saavidt han — med eller uden Ret — følte sin Afgang fra Marinen som en Frugt af Fjenders Rænker, blev det ham en Slags Oprensning, at Rosenkrantz faa Maaneder derefter blev fjærnet, først fra Oversekretærpladsen i danske Kancelli, der-

¹⁾ Depesche fra De la Noue af 29. Marts 1735. At den franske Diplomat er meget oprørt derover, forstaar sig af sig selv, ligesom ogsaa, at han tror, at Danneskjold var en Mand uden nogen Dygtighed.

paa fra den samme Plads i tyske Kancelli, og altsaa ogsaa hørte op med at have de udenrigske Sager under sig. Han afløstes som bekjendt i disse Stillinger af Johan Ludvig Holstein og Schulin. Det var en Forandring, om hvilken Løvenørn selv udtalte, at den var til Skade for hans egne Fjender, og han kaldte Schulin sin Ven.¹⁾ Om end Rosenkrantz beholdt sin Stilling i Konseljet indtil 1740, var han i Virkeligheden ganske uden Indflydelse, og begge Plessenerne faldt fra Foraaret 1736 komplet i Unaade. Vi have tidligere set, at der er Vidnesbyrd om, at Løvenørn i den følgende Tid har kunnet omgaas ven-skabelig med baade Rosenkrantz og Plessenerne. Det er vel-gjørende at se, da alle disse Mænd, om end indbyrdes i høj Grad forskellige, have været brave, dygtige og til Dels betyde-lige Mænd. At holde fast ved Nag syntes ogsaa kun lidt at stemme med en Personlighed som Løvenørns, og han havde des-uden let ved at være den forsonlige, for saavidt han i Modsæt-ning til de andre stadig bevarede Kongens Yndest, hvortil ogsaa i det mindste i de senere Aar kom Velvilje fra Dronningens Side. Den Uenighed, der havde hersket imellem ham og Brø-drene Plessen, har maaske fra først af bragt Dronningen, der ikke kunde lide de tvende Brødre, til at se med venlige Øjne paa den muntre, livsglade General, hvis Væsen man ellers skulde tro, maatte være hende en „horreur“. Saa meget er vist, at hun 1739 tildelte ham sin egen Orden „*de l'union parfaite*“, og et halvt Aar derefter føjede Kongen dertil Elefantordenen. Han var den første Mand af borgerlig Byrd, der siden Griffenfeldt opnaaede denne Orden. Aaret i Forvejen var han fra General-lieutenant avanceret til General i Rytteriet. Det sidste, men vel næppe det mindste Vidnesbyrd om sin Hengivenhed for Løvenørn gav Kristian VI ham, da han besøgte ham paa hans Dødsleje.

¹⁾ Depesche fra De la Noue af 7. Juni 1735.

Mathematiken i Nationaløkonomiens Tjeneste.

Af Harald Westergaard.

Det Spørgsmaal, til hvis Besvarelse jeg her skal søge at give et Bidrag, har været Gjenstand for megen Diskussion, der undertiden er bleven ført med en vis Bitterhed; Matematikerne have bebrejdet Nationaløkonomerne, at deres Fag endnu ikke var voxet op til en Videnskab, og paastaaet at det var derfor, at man endnu ikke havde følt Trang til en exakt matematisk Behandling af Stoffet — Nationaløkonomerne have indvendt mod Matematikerne, at disses abstrakte Tænkning var uanvendelig paa Menneskelivets brogede, konkrete Forhold, og at Mathematikerne vare nødte til at gaa ud fra almindelige Forudsætninger, som ikke gjaldt i det virkelige Liv. Striden er endnu ikke endt, og det kunde synes ubetimeligt at ville forudsige, til hvilken Side Vægtskaalen vil synke, men der er dog under Nationaløkonomiens Udvikling enkelte Tegn til, at Striden snart vil kunne bilægges, og at Parterne kunne naa til at forstaa hinanden, hvad der hidtil kun i ringe Grad har været Tilfældet; og ved at søge at bortskære den Del af Diskussionen, der ret beseet kun er en Strid om Ord, vil man derfor maaskee allerede nu kunne skimte Løsningen af Spørgsmaalet.

Man kan da for det første selvfølgelig bortskære alle de Tilfælde, i hvilke Mathematiken optræder som Hjælpevidenskab, uden derfor at være nødvendig ved den egentlige nationaløkonomiske Tænkning. Naar der f. Ex. er Tale om Stiftelse eller Konvertering af et Statslaan, saa kan der opstaa mange Rente-

beregnings Spørgsmaal som man ikke kan besvare uden en speciel mathematisk Uddannelse. Naar det gjælder at prøve en Løsning af det sociale Spørgsmaal ved Forsikkring mod Ulykkestilfælde, Sygdom og Arbejdsløshed, kommer man i ni af ti Tilfælde ind paa Opgaver med mathematisk Baggrund, men det forandrer aabenbart ikke Løsningens Værdi, om disse Beregninger foretages af Vedkommende selv eller af en anden, naar de blot udføres af en Sagkyndig: det væsentlige er aabenbart ikke Beregningen af Forsikkringspræmier, selv om disses Størrelse kunne faa nok saa megen Indflydelse paa Spørgsmaalets Besvarelse; hvad det især kommer an paa, er en Undersøgelse af Forsikkringens Berettigelse og Nødvendighed, og dens Indflydelse paa Samfundstilstanden i de forskjellige Former, den kan antage. Det er ikke mere nødvendigt for Nationaløkonomen selv at foretage matematiske Beregninger, end det kan forlanges af ham, at han skal støtte sine Undersøgelser af et Lands Produktionsforhold paa selvstændige Forskninger i Stedet for at holde sig til de Resultater, Geologer, Forstmænd og Kemikere komme til; og lige saa lidt behøver en Nationaløkonom at være Historiker eller Geograf, hvis Historie og Geografi kun kunne betragtes som Hjelpevidenskaber; man er jo i Videnskabernes Verden for længst kommen ind paa en udstrakt Arbejdets Deling, og fordrer ikke Herredømme over to Videnskaber, naar de ikke ere organisk forbundne, eller for at bruge et stærkere Udtryk, i Virkeligheden ere Et.

Spørgsmaalet er altsaa ikke, om Mathematiken kan optræde som Hjelpevidenskab for Nationaløkonomien, men om denne Videnskab i sin Tankeudvikling har Brug for Mathematiken. For at kunne besvare dette Spørgsmaal, maa man imidlertid først overvinde en Vanskelighed, som der ofte snubles over, nemlig Forholdet mellem Mathematiken og det matematiske Tegnsprog. Tegnsproget betragtes ofte som identisk med Mathematiken, men det er ingenlunde Tilfældet. Det er vel et mægtigt Redskab i Mathematikerens Haand, hvorved han med Lethed kan fastholde Tankebevægelser, som han ellers kun med største Vanskelighed vilde kunne holde Rede paa; men det er ikke nogen absolut nødvendig Betingelse for at kunne løse matematiske Opgaver. De matematiske Formler er kun et Middel til at fæstne et en Gang vundet Resultat, og alt som Under-

søgelseerne skride frem, lader man Tanken hvile ved Formlerne; de gjøre det let at tage Traaden op paany, hvor man tidligere har sluppet den, uden at man behøver at gennemløbe hele Tankerækken fra Begyndelsen, men selv udviklede mathematiske Sætninger vil man kunne bevise uden Tegnsproget, naar man blot har Udholdenhed nok til at holde Traaden fast. Enhver vil kunde gennemføre saadanne Beviser: de vilde ganske vist tage lang Tid og mange Ord, saa at man ofte vilde være nødt til at fylde hele Sider med Beviser, som man ved Tegnsprogets Hjælp kunde gennemføre ved faa Pennestrøg. Principielt nødvendigt er Tegnsproget ikke, men det vil vistnok være klart for Alle, at man aldrig vilde have bragt det vidt i Mathematiken uden dette Redskab, og dets praktiske Brugbarhed viser sig netop deri, at mangfoldige Resultater først ere fundne ved Hjælp deraf, indtil man efterhaanden har fundet en kortere og kortere Vej dertil og tilsidst saa at sige har kunnet begrunde det umiddelbart. Dette er f. Ex. en velkjendt Erfaring i Livsforsikringsvæsenet, ligesaa vist som det jævnlig har gjentaget sig, at man er kommet fuldstændig paa Vildspor, naar man har vovet sig ind paa Løsningen af Livsforsikringsopgaver uden at ville benytte Tegnsproget; og overhovedet er der vist næppe nogen Mathematiker, der ikke atter og atter maa spørge sig selv, hvorfor han ikke strax kunde see, hvad han er kommen til ved vidtløftige Beregninger. Sandheden er vel den, at man uden først at have gaaet den lange, men banede Vej — som Tegnsproget fører os ad — vanskelig vilde naa det Punkt, man søger efter; men har man først naaet det, da orienterer man sig let, og finder derefter den korteste Vej til Udgangspunktet. Hvis derfor Økonomien kan fremvise Resultater, der først ere vundne ved Tegnsprogets Hjælp, og senere ere beviste ad anden Vej, eller Opgaver, som vilde være løste lettere ad denne Vej end uden Anvendelse af Tegnsproget, saa vil derved dettes Betydning for Økonomien være klar.

Spørgsmaalet om Mathematikens Anvendelse i Nationaløkonomien deler sig nu altsaa i to: for det første om der er en Tankegang i Nationaløkonomien, der kan betegnes som matematisk; selv om man ikke benytter det matematiske Tegnsprog, og for det andet, om denne Tankegang er af en saadan Art, at man kan vente en væsentlig Lettelse ved at anvende

Tegnsproget; og det sidste Spørgsmaal er, som vi have seet, af en rent praktisk Natur, idet det blot gjælder at undersøge, hvor langt man nogenlunde let vil kunne komme uden at benytte matematiske Formler, altsaa om de Undersøgelser, der skulle foretages, ere af en saa elementær Natur, at enhver, der er vant til at tænke, kan finde sig tilrette i den uden at være Mathematiker.

I en Afhandling om Mathematikens Anvendelse i Økonomien sige F. Bing og Jul. Petersen kort og klart: „Økonomien er en Lære om Størrelser og derfor naturligt hjemfalden til Mathematiken.“¹⁾ Er dette rigtigt, at man tumler med Størrelser, der kunne tælles, maales og vejes, og som kunne gøres til Gjenstand for mere eller mindre udviklede Regnestykker, og kan man ved at gaa ud fra visse Forudsætninger, ved saadanne Beregninger komme til korrekte Slutninger med Hensyn til økonomiske Forhold, da er Økonomiens Methode matematisk, selv om man i Øjeblikket ikke har Brug for det matematiske Tegnsprog. Men er dette Tilfældet, vil det vistnok ogsaa vise sig, at man fra de elementære Sætninger maa kunne bane sig Vej frem til mere og mere udviklede Opgaver, hvis Løsning vil være vanskelig uden det matematiske Tegnapparat, saa at der vil være Formodning for, at naar det første Spørgsmaal bliver besvaret med ja, vil det ogsaa nu eller i Fremtiden gjælde om det andet, fordi det her kun drejer sig om en Gradsforskjel.

Er da Økonomien en Lære om Størrelser, med hvilke der kan anstilles Beregninger? For en Menneskealder siden vilde der uden Tvivl have været talrige Stemmer, der vilde svare ja til dette Spørgsmaal. En hel nationaløkonomisk Skole maa i den her brugte Betydning af Ordet betegnes som matematisk, selv om dens Repræsentanter ikke har været sig dette bevidst. Det er den Række af Forfattere, som med Udgangspunkt hos Physiokraterne fandt deres ypperste Repræsentant i Adam Smith, og blandt hvilke Ricardo, Hermann og mange andre kunne tælles. Særlig bære Ricardos Undersøgelser i en slaaende Grad Præget af den matematiske Tænkning, og mange af hans Sætninger kunne med største Lethed omsættes i Tegnsproget. De Forudsætninger, som Ricardo, og om muligt i endnu højere

¹⁾ Nationaløk. Tidskr., 1ste Bind, p. 317.

Grad adskillige mindre betydelige Forfattere, gaa ud fra, ere overordentlig simple: et Samfund, hvori alle Elementer ere i den størst mulige Bevægelighed, saa at enhver Forskjel hurtig udjævnes; hvis Kræfter bestandig ville strømme derhen, hvor der bydes den bedste Betaling, saaledes at Udbud og Efter-spørgsel baade af Varer og af Arbejde derved hurtig vil komme i Ligevægt. I et saadant Samfund vil man med forholdsvis stor Lethed kunne regne sig til Virkningerne af en given Aarsag. Menneskene tænkes væsentlig kun at have ét Motiv, nemlig at skaffe sig den størst mulige Fortjeneste; enhver Gnidningsmodstand tænkes hurtig overvundet, saa at de optrædende Aarsager maa faa den simplest mulige ensartede Løsning; hvad der fastslaaes for et Land, maa under tilsvarende Forhold gjælde i alle Lande. Som Exempel kan nævnes Ricardos Jordrentetheori, der ensidig, som den er, fik en ligesaa ensidig Modstander i Carey. Enhver Mathematiker vil med Lethed kunne omsætte denne Theori i i simple Ligninger, der i stor Korthed gjengiver hele Ricardos Tankegang.*) I Stedet for saaledes at give Theorien et almindeligt Udtryk, benytter Ricardo en Række Talexempler, som det er temmelig besværligt at holde Overblik over. Noget ganske lignende kan siges om Stuart Mill, der iøvrigt jævnlig tager sin Tilflugt til elementære matematiske Benævnelser, saaledes ved sine Undersøgelser om den internationale Handel.

Gaar man over til Tyskland, da møder man her en hel Række af Forfattere, der have bygget videre paa Adam Smiths System, og blandt hvilke vel de mest berømte ere Thünen og Hermann. Om Thünen er det almindelig bekjendt, at han mente at have fundet vigtige, økonomiske Sætninger ved Hjælp af Mathematiken, og Hermann var oprindelig Mathematiker og

1) Lad f . Ex. det samlede Jordareal, der til et givet Tidspunkt er under Dyrkning, være x ; det Areal, der paa dette Tidspunkt tages med under Dyrkning dx og Udbyttet heraf $f(x) dx$, og lad de tilsvarende Størrelser til et tidligere Tidspunkt være y , dy , og $f(y)$. Man har da, idet $f(x)$ er en aftagende Funktion, $f(x) < f(y)$. Jordrenten af Marken dy er $(f(y) - f(x)) dy$, som er større, jo mindre y er, og vøxer med x . Den samlede Jordrente er $\int_0^x (f(y) - f(x)) dy = \int_0^x f(y) dy - xf(x)$. I disse faa Ord ligger hele Ricardos Jordrentetheori; man kan ogsaa med Lethed udtrykke den geometrisk, idet $z = f(y)$ fremstilles som en Kurve, $\int_0^x f(y) dy$ som et af denne Kurve begrænset Areal, og $xf(x)$ som et Rektangel.

havde i længere Tid undervist i dette Fag, da han kaldtes til Professor i Statsvidenskab i München. Hermanns Styrke betegnes af Roscher med Rette som den „Grundighed, Skarphed og Klarhed, hvormed han har revideret og analyseret en Mængde af de vigtigste Grundbegreber“. ¹⁾ Ved disse hans Undersøgelser er det aldeles slaaende, hvorledes hans matematiske Uddannelse kommer ham til Gode. Han anvender ligesom Thünen ogsaa lejlighedsvis det matematiske Tegnsprog. Ogsaa Rau, der i sin Ungdom havde beskjæftiget sig med Mathematik og Physik, lagde stor Vægt paa Mathematiken, som han mente i høj Grad egnede sig til at forkorte og tydeliggjøre Fremstillingen, et Punkt, hvor Rau iøvrigt ikke havde sin Styrke.

Der er altsaa en hel økonomisk Skole, hvis hele Retning maa betragtes som matematisk, selv om det kun er undtagelsesvis, at den gaaer over til det matematiske Tegnsprog, og det tilmed en Retning, som i en lang Aarrække kunde betegnes som den herskende. Men de Betragtninger, som disse Forfattere have anstillet, have været saa elementære, at der ikke har været noget Savn af det matematiske Apparat, og da man var kommen saa vidt, at man ikke længer kunde føle sig tilfreds med de vundne elementære Resultater, var der allerede indtraadt en Reaktion; — man indsaa — ikke alene i Tyskland, men ogsaa i England, om end i forskjellig Grad —, at man først maatte berigtige Forudsætningerne, som viste sig ikke længere at slaa til. Med andre Ord, man maatte tage Arbejdet op igjen fra Grunden under haardere Betingelser end før, og under dette Arbejde maatte det synes for de fleste, som om Matematikens Anvendelse blev vanskelig eller endog umulig. Man indsaa nu, at Samfundsforholdene ikke længer kunde behandles fra saa simple Synspunkter, som Ricardo benyttede, at Samfundet var langt mere tyktflydende, ofte ligefrem stivnet, saa at den Bevægelighed, han mente at kunne bygge paa, i Virkeligheden ikke fandt Sted. Man kom paa det Rene med, at der foruden den menneskelige Drift til at søge det størst mulige Udbytte af sin Virksomhed, vare ethiske og historiske Forhold, der ikke lod sig tvinge ind under Matematikens Aag.

Den Modsætning til Adam Smiths Skole, der saaledes er

¹⁾ Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland 1874. pag 861.

opstaaet, og som navnlig repræsenteres af den tyske, „historiske Skole“, er dog nærmere beseet, ikke aldeles absolut; ogsaa Adam Smith havde et aabent Øje for de ethiske og historiske Forholds Indflydelse, og det bliver for nærværende Opgaves Vedkommende særlig en Gradsforskjel, der er Tale om, naar der opstaaer Forfattere, der ville see ethvert Phænomen i dets historiske Sammenhæng, og ville finde dets Berettigelse i dets Afhængighed af historiske Forudsætninger. Tilsyneladende er der vel en stor Modsætning mellem Adam Smiths Skole og disse Forfattere, der, naar de vilde gaa til de yderste Konsekvenser, blive stærkt begrænsede i deres Slutninger, idet de jo kun kunne drage Slutninger med Hensyn til økonomiske Forholds Udvikling, naar de kunne paavise to fuldstændig kongruente, historiske Phænomener, hvoraf det ene kan give Vejledning med Hensyn til det andet, saa at man kun kan arbejde sig frem igjennem en stor Mængde Enkeltheder, medens Adam Smiths Skole først og fremmest fæster Opmærksomheden paa Helheden og først derefter undersøger de særlige Forhold, der gjøre sig gjældende i det virkelige Liv. Men i Virkeligheden ville begge Retninger for en væsentlig Del arbejde paa samme Grundlag; de ville indenfor større eller mindre Omraader undersøge Virkningen af sociale og økonomiske Forholdsregler efter de samme Principer; de ville søge at finde Forklaringen af ethvert Fænomen paa lignende Maade, men blot med en Gradsforskjel i det Forbehold, hvormed Løsningen slaaes fast; enhver Forandring i Rentefoden, enhver Op- eller Nedgang i Arbejdslønnen, og enhver Forskydning i den internationale Omsætning, vil baade hos „Manchestermænd“ og „Historikere“ afføde Betragtninger over den økonomiske Tilstand og Udsigterne m. H. til Fremtiden, som nøje svare til Adam Smiths Undersøgelser, selvfølgelig med de Ændringer, som Videnskabens Fremskridt betinge. Ja, man kan endogsaa paastaa, at de Forfattere, der tage deres Udgangspunkt i Ricardos Lære om Arbejdslønnen for derved at vinde et Vaaben mod de moderne Samfundstilstande, Mænd, som Rodbertus og Lassalle, ikke i deres egne Slutninger kunne undvære den Adam Smithske Tænkning.

Forskjellen mellem den historiske Skole og Adam Smiths Tilhængere er saaledes næppe større end den, der betinges ved den enkelte Forskers særlige Individualitet og Uddannelse, der

bringer enhver til at lægge sig efter det Fag, som bedst ligger for ham, hvorved nogle føle sig mest kaldede til at belyse økonomiske Emner ad historisk Vej, medens andre søge at faa Rede paa Forholdene ved en Deduktion ud fra givne Forudsætninger.¹⁾

Hvad der saaledes er foregaaet i Nationaløkonomiens Historie vil kunne forstaaes ved en Sammenligning med Statistikkens Udvikling. Fra en næsten overtroisk Tillid til Tallenes Regelmæssighed, saaledes som den viser sig hos Quetelet og endnu mere hos hans Disciple, gik man over til kun at ville aftegne bestemte, faktiske Forhold: man vilde nøjes med at beskrive, og vilde ikke drage Slutninger med Hensyn til Fremtiden. Denne Reaktion har virket meget gavnlig paa Statistiken: den har gjort den mere tør og nøgtern, men ogsaa derved mere frugtbar, og ved de to Retningers Sammensmeltning til en er Statistikkens Fremtid som Videnskab sikkert. De moderne Statistkere ville sjælden faktisk være i Strid med Hensyn til Grundprinciperne for deres Forskning, hvor forskellige Opfattelserne end kunne være; de ville i Reglen bestræbe sig for efter omhyggelige Undersøgelser over begrænsede Opgaver med tilbørligt Forbehold at drage almindelige Slutninger. Har man f. Ex. godtgjort, at Fiskerbefolkningen i et Par Lande har en ringere Dødelighed end de øvrige Befolkningslag, saa vil man i Reglen kunne gaa ud fra — med visse Begrænsninger — at dette Phænomen vil gjentage sig ved senere Undersøgelser i de samme Lande, og Erfaringen viser tillige, at man med tilbørlig Forsigtighed kan overføre Slutningerne paa andre Lande. Derimod vil en Statistiker aldrig driste sig til at opstille almindelige Sætninger, der skulle gjælde evigt for hele Menneskeslægten, og som man med et Billede kunde betegne som Naturlove; man vil vide at begrænse sine Slutninger til den nærmeste Fremtid og det nærmest liggende Omraade. Ingen videnskabelig Statistiker vil nutildags, saaledes som de „politiske Arithmetikere“ gjorde, slutte

¹⁾ M. H. til Modsætningen mellem de to Retninger kan henvises til to Afhandlinger af Dietzel i Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik NF. VIII og IX Bind (1884), samt til Sidgwick's interessante Indlæg: „Economic Science and Statistics“ (Statistical Journal, Dec. 1885).

fra Dødeligheden og Fødselshyppigheden i et enkelt Sogn til hele Menneskeslægtens Tilvæxtforhold fra Verdens Skabelse.

En ganske tilsvarende Bevægelse synes at være foregaaet i Nationaløkonomien. Lad der ogsaa være mange Stridspunkter, f. Ex. mellem engelske og tyske Økonomer, saa er der dog sikkert meget store Udsigter til, at disse Afvigelser kunne vise sig ikke at være Væsens-, med Gradsforskjelle. Man har op-hørt at betragte de økonomiske Love som Naturlove med evig Gyldighed, men man nøjes paa den anden Side heller ikke med photographiske Beskrivelser af faktiske Forhold — der i Virkeligheden nærmest tyde paa en Fortvivlelsens Resignation. Lad ogsaa en Nationaløkonom nok saa meget støtte sig til historiske og ethiske Undersøgelser, han vil dog som ovenfor fremhævet bestandig indenfor begrænsede Omraader drage Slutninger, der aldeles svare til Adam Smiths og Ricardos Slutninger. Dette ligger simpelt hen deri, at han vel kan hævde Sædvanens og andre Faktoreres store Indflydelse, men at han paa den anden Side heller aldrig kan nægte Selvinteressens Medvirkning som en Faktor af stor Betydning: Enhver vil indrømme, at alle Handlende indenfor visse Grænser ville søge at sælge saa dyrt og købe saa billigt som muligt, at enhver Kapitalist vil see sig om efter den fordelagtigst mulige Anbringelse af sine Penge, og at enhver Arbejder vil have en Tendents til at søge Plads, hvor Lønnen er højst. Selvinteressen er ikke udelukkende virkende Aarsag, men den har dog sin store Betydning, og naar den Tænkning, der bygger alene paa Selvinteressen i sidste Instans kan betegnes som matematisk, fordi den tumler med Størrelser, vil der ogsaa i den historiske Skole være Brug for den mathe-matisk skolerede Tænkning.

Men denne Vending i Økonomiens Historie har paa den anden Side nødvendiggjort et uhyre Detailarbejde. En Mængde konkrete Forhold skulle studeres, et stort Antal Forskere maa bearbejde historiske og statistiske Emner for at skaffe Økonomien Herredømme over det umaadelige Stof, og indtil dette Maal er blot tilnærmelses naaet, kan man ikke fordre, at Nationaløkonomien skal komme ud over de rent elementære Tanker, der kunne fastholdes uden at medføre Ønskeligheden af et matematisk Tegnsprog. Matematikernes Bebrejdelser mod Nütidens Nationaløkonomer for Mangel paa Videnskabelighed kunne

derfor heller ikke kaldes berettigede. Er man engang kommen nogenlunde tilbunds i det store Materiale, da vil man sikkert ogsaa komme til mere almindelig Erkjendelse af Matematikens Betydning for Nationaløkonomien, men der vil da ganske vist ogsaa for Matematikerne være et meget besværligt Arbejde at udføre; man vil ikke kunne nøjes med Ricardos simple Forudsætninger, men maa opstille et helt System af Forudsætninger, for at komme i saa nær Overensstemmelse som muligt med de virkelige Forhold, og alle Beregninger ville derved blive langt mere udviklede. Men paa den anden Side vil dette vise Matematikens Berettigelse: jo mere udviklet Tankegangen er, desto vanskeligere vil man kunne undvære det matematiske Tegnapparat.

Efter det udviklede vilde det aabenbart være uretfærdigt for at komme paa det Rene med, hvad der kan ventes af Matematikeren, at see hen til, hvad der allerede er opnaaet for Nationaløkonomien af matematisk dannede Forfattere; og det kan derfor heller ikke afskrække, naar det viser sig, at en overordentlig Mængde af herhenhørende Arbejder ere uden al Betydning. Der er en ikke ringe matematisk-økonomisk Litteratur, baade fra ældre og nyere Tid, men de allerfleste Bidrag kunne betegnes som ganske værdiløse. Snart kan man være Vidne til Dilettantens Leg med matematiske Formler, en Slags aandelig Gymnastik, snart optræde Forfatterne med større Fordringer, men forene da ofte Færdighed i Matematik med en besynderlig Mangel paa Kjendskab til Nationaløkonomien, saaledes at Resultaterne blive ikke mindre besynderlige. En Række af franske Bidrag ¹⁾ kunne henregnes til disse Kategorier, og blandt tyske Forfattere kan nævnes Launhardt, der bygger paa en misforstaaet Theori om Brugs- og Bytteværdi, hvorved hans Arbejde bliver saa godt som fuldstændig værdiløst; han gaaer ud fra bestemte Forudsætninger, som det vil være vanskeligt nok at bevise, og giver sig derefter strax til at regne; selvfølgelig kan han derved kun komme til Resultater, der ere en Omskrivning af de ubeviste Forudsætninger, og derfor kun have et rent formelt Indhold, som naar han finder den Sætning, at Handelsomkostningerne bæres

¹⁾ Saaledes i Journal des Actuaires Français.

halvt af Kjøber og Sælger ¹⁾. Endnu mere betydningsløs er den østerrigske Forfatter Sacher, der i sine „Grundtræk af en Samfundsmekanik“ (1ste Del 1881) bygger storartede Slutninger paa — Varmeenheder, hvorved alle Tings Værdi skal kunne beregnes. Denne Forfatter gyser ikke engang tilbage for Kunstværkers Værdi, og kommer ved sine Undersøgelser ofte til forbausende almene Resultater, som naar han f. Ex. beviser, at „jo sparsommeligere et Folk er, desto vanskeligere kan Produktionen opretholdes eller udvides“.

I andre Tilfælde fremtræder Udtrykket matematisk Nationaløkonomi snarest kun som et Skilt. Dette gjælder f. Ex. om et af de sidste Bidrag, af Grossmann ²⁾, der i Virkeligheden med større Ret kunde betegnes som Formler til Renteberegninger, forsaavidt der da ikke i Ordet „1ste Lieferung“, der saa ofte pryder tyske Forfatteres Arbejder, skulde ligge noget, som selve Hæftet ikke berettiger til at vente.

Selv Forfattere, der gaa grundig tilværks, og hvem man ikke kan beskyldte for Mangel paa nationaløkonomiske Kundskaber, komme ofte til uholdbare Resultater. Dette gjælder ikke mindst om den bekjendte foran omtalte v. Thünen, hvis Formel til Arbejdslønnens Beregning har fremkaldt berettiget Kritik ³⁾. Men dette tyder jo aabenbart kun paa, at enhver der giver sig til en saadan matematisk, nationaløkonomisk Undersøgelse maa gaa frem med stor Varsomhed og Kritik.

Skærer man da alle disse vilde Skud bort, saa vil man see, at der bliver enkelte Bidrag tilbage, som ikke alene maa betegnes som fuldtud videnskabelige, men som tillige virkelig synes at bringe nogen Klarhed i de undersøgte Spørgsmaal. Det er særlig de fire Forfattere: Englænderen Jevons, Franskmanden Cournot, Schweizeren Walras og Tyskeren Gossen, der fortjene at nævnes; saa meget desto mere, som disse fire Mænd have arbejdet uafhængig af hverandre og hver for sig ere komne til væsentlig overensstemmende Resultater. Gossens Arbejde frembyder et mærkeligt Exempel paa, hvorledes en Bog selv i det bogelskende Tyskland kan hensynke saa godt som

¹⁾ Launhardt: *Mathematische Begründung der Volkswirtschaftslehre* 1885.

²⁾ *Die Mathematik im Dienste der Nationalökonomie*, 1ste Lieferung 1886.

³⁾ Jfr. f. Ex. Bings og Petersens foran nævnte Afhandling.

fuldstændig i Glemsel; det udkom i Aaret 1854 og blev først for en halv Snes Aar siden fremdraget af Glemselen. Cournots Afhandling, der udkom i Aaret 1838, og som udmærker sig ved stor Klarhed og vidner om en mærkelig Evne til at bringe det mest mulige ud af faa og simple Forudsætninger, har heller ikke været synderlig kjendt, medens de yngre Forfattere Walras og Jevons, hvis Hovedarbejder paa dette Omraade ere fra 1874 og 71, have havt mere Held med sig med at tiltrække sig Opmærksomheden, skjønt der hengik nogle Aar, inden de lærte hinandens Arbejder at kjende.

Det Fællesskab i Grundbetragtningen, der saaledes, trods al Forskjellighed, lægger sig for Dagen hos de nævnte Forfattere, turde være et Fingerpeg med Hensyn til, hvad der kan opnaaes ved Matematikens Hjælp, og særlig kan man vistnok fremhæve Jevons' Theory of Political Economy (1871, 2den Udg. 1879) som et betydningsfuldt Arbejde. Det er Værdilæren, som disse Forfattere hovedsagelig have gjort til Gjenstand for Undersøgelser, og ved at gaa ud fra visse simple Forudsætninger komme de til et klart Overblik over de vigtigste Phænomener i Omsættningens Mekanik. Til Oplysning herom skal jeg nærmest holde mig til Jevons' Theori. Han gaaer ud fra, at alle Forhold i Omsættningens Verden gruppere sig saaledes, som om der for hvert Individ existerede visse matematiske Funktioner, der udtrykkede Vedkommendes Attraa efter de forskjellige Gjenstande, og Nydelse ved Besiddelsen af dem. Disse Funktioner have visse almindelige Egenskaber, idet de voxe med Gjenstandenes Mængde, men i stedse mindre Grad, thi jo mere man i Forvejen har, desto mindre Tilfredsstillelse vil man i Reglen have af en Forøgelse deraf. Den samlede Tilfredsstillelse ved Besiddelsen af en vis Mængde kan nu betegnes som Brugsværdien deraf, og det er klart, at Omsættingsforholdene særlig ville bero paa Brugsværdien af en lille Forøgelse i hvad der kjøbes, idet Omsættningen vil finde Sted, saalænge Vedkommende ved at købe en lille Smule til af den paagjældende Vare faaer en større Brugsværdi end han giver ud. Dette lader sig uden Vanskelighed udtrykke matematisk ¹⁾. Det er altsaa de sidst tilkomne Dele der be-

¹⁾ Lad f. Ex. for en Person Funktionerne for Brugsværdierne af to Varer, af Mængde x og y , være $f(x)$ og $\varphi(y)$ for en anden Person $f_1(x)$ og $\varphi_1(y)$,

stemme Priserne, ganske ligesom det ved Ricardos Jordrente-theori er det Areal, der sidst blev taget i Brug, der bestemmer Jordrenten.

Denne Theori kan til en vis Grad føres tilbage til forrige Aarhundrede, idet Mathematikeren D. Bernoulli fastslog det iøvrigt uklare Begreb, „den moralske Formue“, der kan udtrykkes som Brugsværdien for en Person af hans Formue, og hvortil Bernoulli knyttede det endnu uklarere Begreb „det moralske Haab“ ¹⁾. Bernoulli valgte vilkaarlig en meget simpel Funktion som Udtryk for den moralske Formue, medens Jevons gennemfører sine Betragtninger uden et saadant vilkaarligt Valg, hvorved hans Theori vinder overordentlig meget i Klarhed.

Man kunde indvende imod Jevons' Theori, at de menneskelige Følelser muligvis aldeles ikke, som her forudsat, kunne underkastes Maalinger; men dette behøver heller ikke at være Tilfældet. I saa Henseende kan jeg henvise til Statistiken, hvis Theori om „Gjennemsnitmennesket“ paa en Maade er en Parallel til Jevons' Værdilære. Det lader sig uden Vanskelighed paavise ²⁾, at Gjennemsnitmennesket ikke er andet end en Fiktion; det er ikke nogen virkelig eksisterende Type, hvorom en hel Nation eller en hel Klasse Mennesker gruppere sig, og som man lærer at kjende ved at beregne Gjennemsnit for samtlige paagjældende Mennesker, men simpelthen en bekvem Regnings-

og lad den ene Person have a af den ene Vare og intet af den anden, den anden b af den anden Vare og intet af den første. Opgaven er da, som paavist af nærværende Forfatter (see Fortalen til 2den Udgave af Jevons' Theory etc.), simpelthen en Maximumopgave, idet det gjælder for hver af Personerne at skabe sig Maximum af Brugsværdi, og man har da $\varphi(y) dy \div f(a-x) dx = 0$ og $f_1(x) dx - \varphi_1(b-y) dy = 0$. Da de enkelte Dele maa ombyttes i samme Forhold som hele den Mængde, der er Gjenstand for Kjøb og Salg mellem de to Personer, har man $\frac{dx}{dy} = \frac{x}{y}$,

altsaa $\frac{\varphi(y)}{f(a-x)} = \frac{x}{y} = \frac{\varphi_1(b-y)}{f_1(x)}$ hvoraf y og x kunne findes. At de søgte Værdier give Maximum, ligger i at $f(x)$ osv. ere aftagende Funktioner. En geometrisk Fremstilling vil gjøre det hele anskueligere.

¹⁾ Westergaard: Den moralske Formue og det moralske Haab. Tidsskrift for Mathematik 1876. Her kan ogsaa mindes om Fechners og Andres psykophysiske Theorier.

²⁾ Westergaard: Teorien om gennemsnitmennesket, Nordisk Tidsskrift 1884.

enhed, et Gjennemgangsled, der hjælper Statistikerens til at drage vigtige Slutninger, ikke alene med Hensyn til Menneskenes fysiske Egenskaber (Anthropometrien), men ogsaa med Hensyn til Selvmord, Forbrydelser, Vielser, Fødsler og Dødsfald osv. Statistikerens har lært at benytte Fiktionen indenfor visse Grænser, og ganske paa samme Maade gaaer det med den her omtalte Værdilære. Ligesom Nationaløkonomen overhovedet i højeste Grad maa støtte sig paa Statistiken — der jo atter kan betegnes som en matematisk Videnskab — saaledes gaaer det særlig med Gjennemsnitsmennesket. Vel ere Menneskene overordentlig forskellige, nogle lade sig i høj Grad lede af Selvinteressen andre ikke eller kun i ringe Grad, men den Mulighed ligger dog nær, at der i Omsætningsforholdene kan opstilles visse Gjennemsnit, Regningsenheder, der ikke ere Udtryk for virkelige Menneskers Handlinger og Følelser, men kun betyde, at Menneskene gjennemgaaende handle, som om deres Følelser kunde maales paa den anførte Maade, ganske ligesom Theorien om Gjennemsnitsmennesket kun udtrykker, at de forskellige Individuer gruppere sig paa lignende Maade, som de vilde gruppere sig, hvis deres Egenskaber lode sig bestemme ved en Lodtrækning. Det gjælder for Nationaløkonomen kun at finde en brugbar Regningsenhed — alt andet vedrørende Maaling af Følelser maa overlades til Psykologerne.

Man kommer derved aabenbart tilbage til den ovenanførte Betragtning, at selv om Nationaløkonomerne fornægte Selvinteressens udelukkende Indflydelse paa Priser og andre økonomiske Forhold, saa vil dog enhver Nationaløkonom mere eller mindre benytte Forudsætningen om Selvinteressen som en væsentlig Drivfjeder, og ved enhver Undersøgelse vil man delvis kunne see bort fra Menneskenes øvrige individuelle Egenskaber og til en vis Grad betragte dem som ledede af den fælles Drift: Selvinteressen.

Vil man nu herefter stille et Horoskop for Matematikens Anvendelse i Nationaløkonomien, da synes Jevons' og de andre nævnte Forfatteres Theorier at pege hen paa Værdilæren, særlig Begreberne Brugs- og Bytteværdi, som et Punkt, hvor en matematisk Betragtning kan bringe megen Klarhed. Og Klarheden bliver vistnok størst, naar man holder sine Betragtninger i den størst mulige Almindelighed, uden — som Launhardt — at give

sig til at ville udregne numeriske Resultater paa Grundlag af meget specielle Forudsætninger; med mindre man ved statistiske Erfaringer skulde naa virkelig at kunne angive brugbare Formler for Brugsværdierne. Man kunde ganske vist indvende, at der næppe vil være mere at opnaa ved at bygge videre paa Jevons' Theori, før man ved lagttagelse har givet den et fyldigere Indhold, men der vil sikkert være Afsnit af Værdilæren, som endnu ere Gjenstand for megen Tvivl, og som en kyndig matematisk Behandling maaske kunde bringe Klarhed over. Dette gjælder særlig Læren om den internationale Omsætning, som i hvert Fald af rent pædagogiske Grunde kunde vinde ved en maadeholden Benyttelse af det matematiske Tegnsprog, selv om man ikke skulde kunne komme videre, end man hidtil er naaet.

Overhovedet kan man sige, at de Afsnit af Nationaløkonomien, hvor man nu især anvender den abstrakte Tænkning, ville være særlig skikkede til frugtbringende matematiske Undersøgelser. Dette gjælder bl. a. om Læren om Forholdet mellem Arbejdsløn og Kapitalrente, og i det Hele taget om Virkningerne af Udbud af Arbejde og Kapital paa Produktionen; derigjennem vilde muligvis ogsaa Læren om Kriser og Spørgsmaalet om „Overproduktion“ kunne vinde i Klarhed. I Finansvidenskaben foreligger det vigtige og vanskelige Spørgsmaal om hvem der bærer Skatterne. Forholdene ere her i Reglen saa indviklede, at man maa være tilfreds naar man blot i enkelte tænkte Tilfælde kan oversee Virkningerne af en Skat; eller — for at stille Sagen paa Spidsen, om man ved at opstille bestemte Hypoteser kan bevise at en formodet Overvæltning ikke i alle Tilfælde finder Sted, thi ofte er et negativt Resultat nok saa nyttigt som et positivt.

Det er netop særlig denne kritiske Virksomhed som maa ligge for Matematikken. Ligesaa vist som en kritikløs Anvendelse af Matematik paa økonomiske Spørgsmaal erfaringsmæssig har fremkaldt urigtige eller unyttige Theorier, ligesaa vist kan en økonomisk Slutningsrække, der ikke saa at sige er afstivet ved de Hjælpemidler, Matematikken kan byde, føre fuldstændig ind paa Vildspor. Alt som den økonomiske Litteratur voxer, opstaaer der for Matematikerne den ene Opgave efter den anden, ved hvis Løsning der kan gjøres stor Nytte. Ogsaa den ikke-matematiske økonomiske Litteratur har mange vilde Skud, og

paa mange Punkter vil en Haandsrækning i Tide kunne spare meget Arbejde. Den mathematisk uddannede Tænkter kan i mange Tilfældē — ved at gaa økonomiske Undersøgelser efter — paaavise Fejlslutninger og Inkonsekvenser, og saaledes være Nationaløkonomien til ubetalelig Nytte.

Til nærmere Oplysning om denne kritiske Virksomhed skal jeg anføre et Par Exempler. Ved Undersøgelser over Prisernes Historie føler man ofte Trang til et fælles Udtryk for de mange forskellige Bevægelser, for at kunne fastholde Hovedtrækkene deri, og man har dertil som oftest valgt Gjennemsnittet af Prisforandringerne beregnede i Forhold til de oprindelige Priser. Naar f. Ex. en Varepris er steget med 25 pCt., en anden med 35 pCt., benytter man Gjennemsnittet 30 pCt. som et Maal for den samlede Bevægelse. Undertiden anvendes imidlertid en af Jevons i Aaret 1863 angiven Methode, hvorefter man tager Mellemproportionalen til de to Prisforhold ¹⁾. I det foreliggende Tilfælde er Forskjellen aldeles betydningsløs, idet man vilde faa en Prisstigning af 29.9 pCt. i Stedet for 30 pCt., og naar — saaledes som det ofte finder Sted — alle Varepriserne nogenlunde have samme Bevægelse, saa at Gjennemsnittet virkelig saa at sige er Udtrykket for noget typisk ved Forholdene, er der altid en forholdsvis meget ringe Forskjel mellem de Tal man faaer frem ved Benyttelsen af de to Metoder, der derved faa deres praktiske Berettigelse. Men naar denne Ensartethed i Bevægelsen ikke er tilstede, kan man ikke længere lægge en saadan praktisk Betydning ind i de fundne Tal, og alt som man kræver den ene eller den anden Betingelse opfyldt, maa man vælge den ene eller den anden Methode. Paa dette Punkt har der hersket en Del Uklarhed, som det imidlertid vil være let at fjerne ved Matematikens Hjælp. Lad f. Ex. Priserne paa to Varer fra Aarene 1860 til 1870 have bevæget sig henholdsvis fra 1 til $\frac{1}{2}$ og fra

¹⁾ Altsaa faaer man, naar Priserne ved det første Tidspunkt ere a_1 og a_2 , ved det andet α_1 og α_2 følgende Udtryk: $\sqrt{\frac{\alpha_1}{a_1} \cdot \frac{\alpha_2}{a_2}}$. Almindelig faaer

man, naar der er n Priser $\sqrt[n]{\frac{\alpha_1 \alpha_2 \dots \alpha_n}{a_1 a_2 \dots a_n}}$, medens den anden Methode giver

$$\frac{1}{n} \left(\frac{\alpha_1}{a_1} + \frac{\alpha_2}{a_2} + \dots + \frac{\alpha_n}{a_n} \right)$$

1 til 2, saa er Betydningen af den første Methode aabenbart simpelthen den, at den Varemængde, hvis Værdi i 1860 var 1, i 1870 for den ene Vares Vedkommende vilde koste $\frac{1}{2}$ og for den anden 2, saa at der altsaa vilde medgaa $2\frac{1}{2}$ Kr. hvor der tidligere medgik 2 Kr., under Forudsætning af, at man havde Brug for de samme Varemængder. Ved at forfølge denne Tanke, vil man aabenbart — med nogen Modifikation af Formlen — kunne opstille brugbare Metoder til Forstaaelse af hvorledes f. Ex. en Familie af en vis Samfundsklasse, med visse bestemte Fornødenheder, vil være stillet til de to Tidspunkter. Men man vil aabenbart ikke kunne bruge Formlen som den er, til at vurdere Pengenes Værdiforandring fra Tid til anden. Hvis f. Ex. Priserne i 1880 atter naaede det Niveau de havde i 1860, vilde man faa som Resultat, at Pengenes Værdi fra 1860 til 1870 var sunket i Forholdet 2 til $2\frac{1}{2}$ eller med 20 pCt., og fra 1870 til 1880 atter med 20 pCt., uagtet Pengenes Værdi var aldeles uforandret. Dette beroer simpelthen paa, at man i 1870 og 1880 tænker sig helt andre Varemængder købte end i 1860 og 1870, nemlig dobbelt saa meget af den ene Vare og halvt saa meget af den anden.

Jevons' Methode har den Mangel, at man selvfølgelig ikke, saaledes som ved den anden, kan lægge noget reelt Indhold ind i Formlen. Men den har i dette Tilfælde den store Fordel at føre til samme Resultat, hvad enten man beregner Pengenes Værdiforandring fra 1860 til 1870 og derfra atter til 1880, eller man gaaer umiddelbart fra 1860 til 1880. Man seer nemlig ved det foreliggende Tal eksempel, at Mellemporportionalen af Prisforholdene i 1870 er 1, fra 1870 til 1880 ligeledes, og man vil let kunne vise, at man altid kommer til Resultater, der staa i indbyrdes Harmoni, ligesom man let vil kunne finde den almindelige Formel, hvoraf Jevons' Formel er et specielt Tilfælde, naar man gaaer ud fra den Betingelse, at man altid skal komme til samme Resultat, ved hvilke mellemliggende Tidspunkter man end gjør Holdt under Beregningerne ¹⁾. Ved at ændre Formlen

¹⁾ Kaldes den søgte Funktion U og Priserne til et givet Tidspunkt x, y, z osv., medens de i Begyndelsesøjeblikket ere 1, saa har man efter et lille Tidslements Forløb:

$$dU = \frac{dU}{dx} dx + \frac{dU}{dy} dy + \dots = U \left(a \frac{dx}{x} + b \frac{dy}{y} + \dots \right) \text{ i det } a, b, c \text{ osv.}$$

ere Konstanter. Den samlede Forandring fra Begyndelsesøjeblikket skal

noget, saaledes at man tager Hensyn til de enkelte Varers Andel i Omsætningen, vil man derfor ved mange Lejligheder kunne gjøre god Brug af denne Methode, hvor den almindelige Methode viser sig uholdbar.

Et andet Exempel vil maaske mere slaaende vise Matematikens Anvendelighed som det kritiske Element i national-økonomiske Betragtninger. I en Afhandling af Rodbertus ¹⁾ om Rentefoden i den antike Stat, særlig i Athen, er der opstillet følgende Forklaring af, hvorfor Rentefoden var saa overordentlig høj. I den antike Stat skifter Produktet ikke Ejer, før det er helt færdigt; det er ikke Tilfældet, saaledes som i det moderne Samfund, at en Mængde Producenter efterhaanden arbejde videre derpaa, indtil det er færdigt. Udbyttet kommer derved til at omfatte Kapitalrente, Jordrente osv., medens den moderne Rentefod kun er og bliver en Kapitalrentefod. Den antike Rentefod var, som Rodbertus udtrykker det, en „Gesamtrentenzinzfuss“, den moderne er derimod en „Kapitalrentenzinzfuss“. Det skal med andre Ord være helt forskellige Begreber, der her er Tale om, og det er derfor let forstaaeligt, at Procenttallene ere af saa forskjellig Størrelse. Som Exempel tænker Rodbertus sig, at Raaproduktets Produktion koster 8 af en vis Møntenhed til Arbejds løn og Redskaber, 2 til Renter, Jordrente osv., saaledes at Værdien bliver 10. Det skifter derefter Ejer for at blive omdannet til et færdigt Produkt, og under denne Produktion ere Forholdene de samme, saaledes at den endelige Værdi bliver 20. I det moderne Samfund bliver altsaa Udbyttet $\frac{2}{10+8}$ eller $\frac{1}{9}$, thi af den samlede Værdi er 18 Omkostninger, nemlig 10 til at købe Raaproduktet og 8 til den videre Forarbejdelse. I det antike Samfund stiller Forholdet sig helt anderledes. Produktet skifter ikke Ejer, og Producentens samlede Udgifter $8 + 8$ maa sammenstilles

nemlig være den samme, hvad enten man beregner den umiddelbart for hele Tidsrummet, eller gjør Holdt paa det Tidspunkt, da Priserne ere x, y , osv. og derefter gaar videre til det næste Tidspunkt. Man faaar derved let $U = x^a y^b z^c \dots$ idet Værdien af U i Begyndelsesøjeblikket sættes

til 1, og heraf er $U = \sqrt[n]{x \cdot y \cdot z \dots}$ et specielt Tilfælde.

¹⁾ Ein Versuch, die Höhe des antiken Zinsfusses zu erklären. Jahrbücher für Nationalök. und Stat. N. F. VIII. 1884.

med Udbyttet 4, saa at Procentforholdet bliver 25 i den antike Stat mod 11 i den moderne Produktion, og af dette Udbytte kan man da meget vel tænke sig, at der i Oldtiden blev saa meget tilbage til Forrentning af Kapitalen, at Rentefoden kunde blive 16 pCt., naar den i Nutiden maaske blev 5 til 6 pCt. Om Talforholdene passe nøje paa Nutiden, har selvfølgelig ingen-somhelst Betydning, ligesom man ikke kan svække Argumentet ved at angribe den Maade, hvorpaa Rodbertus fordeler Udbyttet mellem Rente og „Driftsherreevinst“ osv., og det kan ikke nægtes, at Forklaringen i første Øjeblik har noget tiltalende ved sig.

Ved nærmere Overvejelse vil man imidlertid finde, at der er en Fejl tilstede, som aabenbart havde været undgaaet, hvis Rodbertus havde anvendt Matematikens Tegnsprog, eller i alt Fald en mathematisk skoleret Tænkning. Naar Rodbertus i sin Afhandling siger, at Udbyttet beregnes i Procent, saa glemmer han et meget vigtigt Moment, som hører med ved enhver Rente-beregning, nemlig Tiden. Hvis der nu til Dags medgaaer dobbelt saa lang Tid til Produktionen er det rimeligt nok, at Udbyttet maa være langt mindre end i Oldtiden, men dette kan aabenbart ikke være Rodbertus' Mening. Tænker man sig derimod, at der bruges samme Tid nu som før til at fremstille det færdige Produkt, og at de to Producenter, der nu dele Arbejdet imellem sig, hver bruge et halvt Aar, saa faaer man det Resultat, at den første Producents Udbytte i et halvt Aar (Jordrente, Driftsherreevinst og Kapitalrente) er 2 af 8 eller 25 pCt., medens det næste Led i Produktionen giver et halvaarligt Udbytte af 11 pCt., hvorimod i Oldtiden det samlede hel-aarlige Udbytte bliver 25 pCt., og der bliver da aabenbart intet Misforhold imellem Nutidens og Oldtidens Forhold.

Selvfølgelig behøver Mathematiken ikke at fremtræde med noget stort Apparat for at paavise saadanne Tankefejl; den bør snarere ved den økonomiske Tænkning være tilstede som en Understrøm, der øver sin Virkning uden at sees. Paa den anden Side er det indlysende, at naar Matematikens Betydning saaledes for en Del er rent negativ, vil man ofte slet ikke lægge Mærke til den Rolle den spiller; havde Rodbertus anvendt Mathematik til Prøve paa Rigtigheden af de Slutninger han drog, vilde simpelthen den her citerede Afhandling aldrig være blevet fundet blandt

hans Papirer. Om Forklaringen iøvrigt maa søges i de sædvanlige Aarsager, der antages at paavirke Rentefoden, eller i særlige historiske Forhold, er det ikke her Stedet at undersøge.

Af det foregaaende vil det formentlig fremgaa, at Mathematiken ikke kan undværes i Nationaløkonomien, men derfor bliver den ikke Enehersker; Økonomien vil aldrig kunne trives uden at støtte sig til Historien og andre positive Videnskaber. Det er ved økonomiske Undersøgelser ubetinget nødvendigt for den matematiske Tænkning at faa sine Forudsætninger berigtigede, saaledes at de ere i fuld Overensstemmelse med de virkelige Forhold, og jo mere omfattende Videnskaben bliver, jo større Stofmassen bliver, desto større Samarbejde vil ogsaa kræves mellem Repræsentanter for de forskjellige Videnskaber, for at Resultaterne kunne blive saa paalidelige som muligt, og desto bedre Plads vil der blive for Forskere med forskjellig Uddannelse. Historikeren vil kaste sig over saadanne Undersøgelser, der særlig ligge for ham, Matematikeren vil udsøge sig Opgaver af en mere abstrakt Natur, og ved de forskjellige Forskeres samlede Arbejde og gjensidige Kritik vil Nationaløkonomien arbejde sig frem til større og større Klarhed.

Christian Frøderik og Conventionen til Moss 14. August 1814.

Af Yngvar Nielsen.

Den 14 Dages Krig, der førtes i Smaalehnenes Amt i August 1814, har oftere været betragtet fra et militært Synspunkt og har ud fra dette vakt Forestillinger om Seire og Nederlag, der neppe havde noget tilsvarende i Virkeligheden. Som en Prøve paa den Krigsstyrke, der i Aaret 1814 kunde udfoldes af de to Kongeriger paa den skandinaviske Halvø, har den blot underordnet Betydning. Om Mænd som den norske Hærs daværende Førere, Hegermann, Ahrenfeldt, Staffeldt, Seiersted, Ohme osv. vare Krigere, der kunde maale sig med Heltene fra Sveriges sidste Kamp for Finland, er efter det, som skete paa den norske Krigsskueplads i 1814, et Spørgsmaal, der faar staa aabent for alle Tider. Hvorvidt den nationale norske Hær, henvist alene til sig selv og til sine Føreres Dygtighed, var istand til at optage en heldig Forsvarskamp mod den svenske, naar de to Riger for første Gang paa lange Tider stode overfor hinanden, uden at Sverige havde andre Fjender at bekjæmpe, — det er et ligesaa aabent Spørgsmaal. Krigen i 1814 bragte derpaa ingen Afgjørelse, og forsaavidt Hærene fandt Anledning til at maale Styrke med hinanden, saa var det dog, bortset fra en enkelt Undtagelse, mere Bevægelser, der foretoges for at frembringe et Resultat, som den øverste Leder paa begge Sider ventede sig, end virkelige Kampe, der førtes af fortvivlede Fædrelands-

forsvarere mod Fjender, der vare fast bestemte paa at seire eller dø.

Christian Frederik, der i Februar 1814 midlertidig greb Roret som den, der havde været Norges som Danmarks Thronfølger, indtil Rigerne skiltes ved Kielerfreden, og som derpaa i Mai havde modtaget den norske Krone, som blev ham budt paa Eidsvold, inden Rigsforsamlingen opløstes, — havde neppe nogen-sinde tænkt at opretholde sin Stilling alene ved den Modstandskraft, der kunde udfoldes af det gennem en lang Krig til det Yderste udpinte Land, hvis Styrelse var lagt i hans Hænder. Han havde opgjort sine Beregninger efter helt andre Faktorer. Uden at overse de Fordele, som han kunde opnaa ved de fuldbragte Kjendsgjerninger, naar Norge først havde afsluttet Arbeidet paa sin Forfatning og valgt en Konge, der tilhørte et af Europas ældste Kongehuse, som desuden havde styret Landet i henimod 400 Aar, — byggede han alligevel sit Haab paa de allierede Stormagters Holdning. Saadan som Christian Frederik allerede gennem flere Aar havde betragtet den almindelige politiske Situation i Europa, havde han levet sig ind i overdrevne Forestillinger om de Baand, der skulde forene Norge med England. For ham stod det som noget høist Urimeligt, at den engelske Regjering kunde give sit Samtykke til, at Norge blev sammenkjædet med Sverige. Efter hans Opfatning skulde Englands Interesser tilsige dette Lands Regjering, at Norge for alle Tider maatte holdes adskilt fra Sverige, enten som en aldeles isoleret Stat, eller paa den Maade, at den gamle Forening med Danmark atter maatte blive til Virkelighed.

Denne Tro paa Englands Interesser i og for Norge, der ogsaa tidligere, rigtignok med Frygt for andre Følger, havde været delt af Frederik VI, er det ene Fundament for den Politik, som Christian Frederik fra Januar til Juli 1814 fulgte i Norge.

Ved Siden deraf nærede han det Haab, at de tre andre Stormagter, der sammen med England skulde raade for vor Verdensdels fremtidige Skjæbne, ikke vilde anstrenge sig synderlig for at opfylde de Løfter, som vare givne Sverige og dets virkelige Styrrer, Kronprins Carl Johan. At sikre sig Englands, Ruslands, Preussens og Østerriges Velvilje, at sætte dem foran sig op mod Sverige, — det var den røde Traad, der gik igjennem

Christian Frederiks udenrigske Politik i Aaret 1814, medens han stod i Spidsen for Norges Styrelse¹⁾.

Saasnaart det havde vist sig, hvad der for Alvor var de fire Magters Vilje, var det ogsaa afgjort, at han ikke i Længden kunde vedblive at være Norges Konge, med andre Ord, at han i den nærmeste Fremtid maatte takke af og forlade det Land, som han i 1813 havde betraadt med levende Forhaabninger om at blive dets Redder og i værste Fald engang i kommende Dage det dansk-norske Monarkis Gjenopretter, naar ved Frederik VI's Død Danmarks Krone maatte tilfalde Rigets lovlige Thronarving.

Christian Frederik kunde derfor aldrig behøve en heldig Udgang af nogen Krig for at naa det Maal, som han havde stillet sig. Hvordan end Vaabenlykken faldt ud, saa var dette uden Indflydelse paa hans Stilling, naar det endelig kom til et diplomatisk Opgjør. Hans Plan var, hvis han skulde naa sit Maal, da at komme dertil uden Kamp, medens selv den heldigst førte Krig Intet vilde gavne, saafremt han fik Stormagterne imod sig. Christian Frederik kjendte de Traktater, hvorved i 1812 og 1813 Rusland, England og Preussen havde tilsikret Carl Johan Besiddelsen af Norge, — han kjendte dem ligesaa godt som Freden i Kiel, og han kunde heller ikke være uvidende om de Forhandlinger, der vare gaaede forud for denne²⁾. Alle de faktiske Forudsætninger laa ligefra hans Ankomst til Norge i 1813 aabne for ham, og han var ligesaa nøie inde i dem, som han i 1814 var paapasselig, hvor det gjaldt at skjule Situationens virkelige Beskaffenhed for det norske Folk. Synderligt Haab skulde der ikke kunne være; men alligevel tvang han sig ind i Troen paa, at de afsluttede Traktater ikke vilde bevare sin bindende Kraft, naar det kom til Stykket. Han regnede derved ikke lidet paa sine egne og en enkelt af sine fortrolige Raadgiveres personlige Forbindelser.

Men om saaledes Christian Frederik i sin Stilling havde

¹⁾ Herom kan i Almindelighed henvises til, hvad der er anført i Forfatterens Værk, Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 23—174.

²⁾ Her kan ligeledes i Almindelighed henvises til de to Afhandlinger fra Forfatterens Haand, der ere trykte i Christiania Videnskabselskabs Forhandlinger for 1876, Nr. 7 og 1877, Nr. 12; begge disse ere byggede paa Undersøgelser af vedkommende diplomatiske Aktstykker.

den stærkeste Opfordring til at undgaa enhver Appel til Vaabnene, saa gjaldt ogsaa det Samme for hans Modstander, Carl Johan. Sveriges Kronprins var ligesaa vel som Norges Konge overbevist om, at Afgjørelsen tilsidst neppe blev bestemt efter Vaabenlykken, naar han gjorde et Angreb mod Norge. Det kunde tænkes, at en dristig Indskriden, lig den, da han i Kiel fravristede Frederik VI en Fred, der skulde berøve denne hans ene Krone, endnu var istand til at ændre Stormagternes Beslutning, om denne gik ham imod. Men det var dog kun en sidste Mulighed, og Carl Johan begjærede selv Englands, Ruslands og Preussens diplomatiske og militære Medvirkning til det Maal, han haabede at naa, og som han helst vilde naa uden Appel til Krigslykken. Men det var kun Faa, der havde Anledning til at forstaa, at dette var hans Tankegang.

I Sverige havde man saaledes allerede paa Forhaand nydt Henrykkelsen over det nyvundne Landomraade. Paa Carl Johans første Fødselsdag efter Kielerfreden havde ingen ringere Digter end Carl Gustav af Leopold sunget følgende Vers:

Hvad Förste, (Häfderna må svara)

Gaf nånsin, Ädle Prins, åt något Folk ännu,

Ett hopp, som lofvat mer, — och hållit mer — än DU?

Af skakningarnas våld, låg Svea snart begrafven,

Med styckad makt, och slocknad sken,

Du kom, Din hjeltehand tog opp dess fallna Glafven;

Och se: Hon sitter nu en mäktig Drottning ren,

På Thronen, mellan begge Hafven,

Med tvenne Kronor prydd — hvaraf DU gifvit en!

Hvad segervanda svärd och dundrande metaller

I Sekler ej förmått, — DU syns och DU förmår!

Med Dig, i Norden, CARLA-Stjernen rår,

Och, der den TOLFTE föll, den TRETTONDE befaller!

Ja, SVEA, hvilka ödens lopp!

• Knappt ögat från ett Land Du med förtviflan vänder,

Som, bortom Österns våg, af Kriget slukats opp,

Förr än, till Dig, en Half-Gud länder,

Och stolt af nya torn, och ökt med nya stränder,

Den jord Du sjelf bebor, fördubblas för Ditt hopp!

Ditt hopp? Nej, värda mer ett mäktigt Ödes lagar:

Ren stunda de ej blott, de lysa dessa dagar,

Då Norden skall ej mer till pris af blod och frejd,

Två Throners täflan se, och Stat mot Stat i fejd, \

Ett stort gemensamt väl, för skilda syften, svika;
 Och då, till språk och mod och enkel mannadygd,
 Två Brödra-Folk, hvarandra lika,
 Föreana sig, O Prins, i dina Lagrars skygd!
 Sin kedja nu, på nytt, lät Seger-våldet smida:
 Vid Hafvet är dess gräns, — så bjöd en vis Natur.
 En stark Nation, står opp derur,
 Som mot dess hela makt, skall obesegrad strida,
 Med CARL på Thron, DIG vid Hans sida
 Och Himlen till beskydd, och böljorna till mur.

Saadan var der sunget i Stockholm 26. Januar 1814. Men endnu 6 Maaneder derefter lod Virkeliggjørelsen af de stolte Ord vente paa sig, idet den anden Krone fremdeles ikke var sat paa Carl XIII's Hoved af den Halvgud fra Syden, hvem Leopold havde besunget. Alligevel nærmede Afgjørelsens Øieblik sig. Christian Frederiks Optræden i Norge og Indkaldelsen af Rigsforsamlingen paa Eidsvold var her kommen imellem. Men imidlertid foregik der ogsaa udenfor Landets Grænser betydningsfulde Forhandlinger, hvis Resultat i de første Dage af Juli blev bekjendt for den nye norske Regjering.

Fra de fire allierede Stormagter ankom der til Norge lige saa mange Commissærer, som i Hovedstaden forhandlede med Kong Christian Frederik¹⁾. Hvad de fordrede, var, først af Alt, hans egen Fjernelse, som en *conditio sine qua non*. Men mod dette personlige Offer fra hans Side, indrømmedes for Landet væsentlige Fordele, først af alt: Bibeholdelsen af den engang færdige Forfatning, med de Forandringer, der vilde blive uundgaaelig nødvendige, naar Riget indtraadte i Forening med Sverige. Ved Siden heraf opstilledes Kravet paa visse Garantier, der for den Tid, Underhandlingerne stod paa, skulde indrømmes Sverige. Saaledes bleve Commissærernes Fordringer 7. Juli 1814 formulerede paa følgende Maade i den Collectivnote, som af dem paa denne Dag tilstilledes Christian Frederik:

1. Christian Frederik paatager sig en høitidelig Forpligtelse overfor den svenske Konge og hans høie Allierede, til at nedlægge i Nationalrepræsentationens Hænder alle de Rettigheder, som han har modtaget af Folket, og til at anvende al sin Ind-

¹⁾ Smlgn. Forfatterens Bidrag til Norges Historie i 1814, II, S. 177—370.

flydelse hos dette for at bevæge det til at samtykke i Foreningen.

2. Landet mellem Glommen og den svenske Grænse rømmes af de norske Tropper, ligesom Hvaler og Fæstningerne Frederikstad med Citadel, Frederiksten og Kongsvinger. Landet erklæres neutralt, og Fæstningerne besættes af svenske Tropper.

3. Efter Fæstningernes Besættelse hæves Blokaden for de 3 Havne, Christiania, Christiansand og Bergen, med de nødvendige Modifikationer, og saalænge Vaabenstilstanden varer.

Dette skulde være Stormagternes Ultimatum.

Christian Frederik erklærede sig villig til at indgaa paa disse Fordringer i Hovedsagen og da navnlig paa det første Punkt, idet han opfattede dette saaledes, at han først skulde nedlægge sin Krone i det sammentrædende Storthings Hænder, og at det derefter skulde være afhængigt af dettes Vilje, om han kunde skille sin Skjæbne fra Folkets eller ei¹⁾. Han foreslog derhos enkelte andre Ændringer. Han vilde saaledes kun lade de norske Tropper rømme de to sydlige Fæstninger, derimod ikke Kongsvinger, med en Strækning paa 3 Mile rundt omkring dem. Vagttjenesten kunde under Vaabenstilstanden udføres af Borgervæbningen; men hvis det endelig skulde være nødvendigt at lade dem faa en Garnison, da foresloges, at dette maatte være en Garnison af allierede Tropper.

Med disse Modifikationer ansaa Christian Frederik sig for at have budt, hvad det norske Folks og hans egen Ære maatte kræve, for at undgaa en Krig; han skrev til Frederik VI, at hans Samvittighed Intet havde at bebreide sig, og at Ansvaret for den paafølgende Blodsudgydelse maatte falde paa den svenske Kronprins, hvis denne negtede at modtage den Vaabenstilstand, der blev ham buden paa disse Betingelser.

Carl Johans Svar, med de endelige Betingelser, der opstilledes fra svensk Side, indeholdes i den Note, som den svenske Udenrigsminister, Grev L. von Engström under 26. Juli tilstillede Commissærerne. Heri fastholdtes som ufravigelig Betingelse den første af de under 7de Juli opstillede Poster, og denne maa have haft en langt større Betydning, end der ellers skulde kunne lægges i de Ord, hvori man her paa begge Sider søgte at for-

¹⁾ Bidrag, II, S. 303.

mulere sine Meninger. Carl Johan har ikke villet give Christian Frederik Medhold i hans Opfatning af, hvad der laa i dette Krav. Men for Resten vistest der fra hans Side i de to øvrige Poster en væsentlig Imødekommen mod Christian Frederiks Forlangender. Fordringen paa Kongsvinger opgaves, og det indrømmedes, at Blokaden kunde hæves for hele Norge. Hvad der altsaa i denne sidste Henseende nu skilte, var — som ogsaa Christian Frederik fremhævede — kun Spørgsmaalet, om de to sydlige Fæstninger skulde besættes af svenske eller af allierede Tropper.

Christian Frederik, hvem Commissærerne den følgende Dag, ved sin Tilbagereise til Norge, traf i hans Hovedkvarter paa Moss, svarede, at Fordringen om Fæstningernes Besættelse med svenske Tropper var uantagelig af Hensyn til den norske Nations Ære, og at han ikke kunde nedlægge Kronen uden i Nationalforsamlingens Hænder, af hvilken han havde modtaget den. Dermed var Meningsforskjellen bleven tilspidset. I sin Proclamation af 28. Juli ¹⁾ forklarede Christian Frederik det norske Folk, hvad det her dreiede sig om: „Den svenske Regjering har, under Skin af at ønske Fred og at ville bevilge Vaabenstilstand, fordret som Vilkaar for samme en ubetinget Erklæring af Os, at vi fra denne Stund af nedlagde Kronen, samt at svenske Tropper skulde besætte Fæstningerne. Vi ville og Vi kunne aldrig svige vor Ed og Pligt imod det norske Folk.“

Saaledes var Stillingen i Øieblikket. Men Meningsforskjellen var dog ikke større, end at der med nogen god Vilje maatte kunne findes et Middel til at udjævne den. Saaledes blev ogsaa Sagen opfattet af de fire Commissærer, og en af disse, Preuseren Major Martens, har for sin Regjering udtalt, at Stillingen i Øieblikket var en saaadan, at Christian Frederik ikke kunde indgaa paa de svenske Fordringer, forinden han havde kjæmpet. Adlercreutz, denne prøvede Helt fra Sveriges sidste Krig i Finland, havde selv sagt til Martens om den norske Konges Stilling i Øieblikket: „Vi maa slaaes, og naar vi have vundet nogle Fordele, maa vi bygge ham en Guldbro til at komme sig væk.“ Sverige maatte, saa sagde Commissærerne, da de atter traf Carl

¹⁾ „Tiden“ for 1814, Nr. 117; G. P. Blom, Norges Statsforandring i 1814, S. 301 fl.

Johan, til denne, naar den Tid kommer, da der er bragt Ofre, byde de samme Betingelser, som de nu paa den svenske Konges Vegne havde forelagt. De troede at kunne bemærke, at Carl Johan ikke var uvillig til at erkjende Sandheden af, hvad de saaledes fremførte, uagtet han gav det Udseende af, at han ikke vilde høre derpaa. Imidlertid var det langt fra, at de kunde sige om sig selv, at de vare komne til Klarhed angaaende hans virkelige Hensigter.

Ingen er mere competent til at afgive en Forklaring over, hvordan Stillingen var i det Øieblik, da Krigen udbrød, end Commissærerne, og der var heller ikke i Øieblikket Nogen, hvis Ord i de to stridende Parters Øren kunde have en større Vægt. Fra dem var der nu, idet de for sidste Gang forlod det svenske Hovedkvarter for at vende hjem, udtalt det Ord, at der kunde føres en liden Krig, og naar saa Sverige gjentog sine Tilbud af 26. Juli, vilde Alt med Lethed udjævnes.

Krigens Program var givet paa Forhaand, og det kunde, efter hvad nylig var skeet, ikke komme overraskende for nogen, da der den 7. August i det norske Hovedkvarter paa Spydeberg Prestegaard, hvor Christian Frederik selv opholdt sig, indfandt sig to Underhandlere, der paa Carl Johans Vegne overbragte Forslag om Vaabenstilstand. Disse vare to Nordmænd, fhv. Statsraad Carsten Tank og Provst Hount. Hvad Commissærerne inden sin Afreise havde forudsagt, gik saaledes hurtig i Opfyldelse.

Carl Johan erklærede gennem sine to Underhandlere, at han var villig til at antage Eidsvoldsgrundloven og deri ikke foreslaa andre Forandringer end saadanne, som bleve en nødvendig Følge af de to Rigers Forening, om hvilke han desuden skulde forhandle med et sammentrædende Storthing. Christian Frederik maatte imidlertid forpligte sig til straks at sammenkalde Storthinget og i dets Hænder nedlægge den ham overdragne udøvende Myndighed, hvorhos han under et eller andet Paaskud umiddelbart efter Vaabenstilstanden skulde overlade Regjeringen til Statsraadet¹⁾. Dette tænktes imidlertid at skulle styre Riget i den svenske Konges Navn²⁾,

¹⁾ Indholdet af det saaledes overbragte Tilbud meddeles hos Schinke Bergmann, VIII, S. 204.

²⁾ Schinkel-Bergmann, Bihang, III, S. 272.

uden at det er bekjendt, hvorvidt dette i rene Ord blev nævnt i det overbragte Forslag.

Man har længe troet, at Carl Johans Holdning ved denne Anledning var en Følge af de til ham indløbne Meldinger om det fuldstændige Nederlag, et svensk Corps under Generalmajor Gahn havde lidt ved Matran 5. August mod en noget overlegen norsk Styrke under Oberstlieutenant Krebs. Men dette tør være mere end tvivlsomt. Efterretningen derom maatte for det første i dette Tilfælde være indløben til Carl Johans Hovedkvarter inden de to Underhandlers Afreise. Beslutningen om at sende disse til Spydeberg, kan dog neppe være tagen senere end Aftenen den 6te, senest om Morgenen den 7de; men til den Tid er det sandsynligt, ja, endog næsten sikkert, at Gahns Bud ikke kunde have naaet frem, ad de Omveie, som det under de daværende Omstændigheder var nødvendigt at reise. Selv om Tank og Hount ikke ere naaede frem til Christian Frederiks Hovedkvarter før om Aftenen 7. August, saa maa de dog have reist tidlig ud fra Ingedal, hvor Carl Johan nu opholdt sig. Med de i alle Retninger af marscherende Tropper opfyldte Veie, med Overfarten over Glommen, med Passagen gjennem Forposterne o. s. v., maatte Reisen, hvor kort den end kunde være efter den tilbagelagte Afstand, dog tage sin Tid. Ovenikjøbet er det efter, hvad der nu kjendes, al Grund til at tro, at Carl Johan først kan have modtaget Gahns Rapport om Aftenen den 8de eller om Morgenen den 9de August, saaledes at det neppe er berettiget at lægge nogen Vægt paa Gahns Nederlag som et af de Momenter, der skulde have paavirket Carl Johans Holdning.¹⁾

En saadan Antagelse bliver desuden, efter at man kjender, hvad der er forefaldet mellem ham og de fire Commissærer, aldeles overflødig. Det er ogsaa værd at lægge Mærke til, at det norske Statsraad i Sagens Anledning i sin Protokol henholder sig til, at de nu afgivne svenske Forslag vare „paa det nærmeste overensstemmende med de Vilkaar, som forhen have været antagne til Forelæggelse for et kommende Storthing,“ og

¹⁾ Allerede af Schinkel-Bergmann, VIII, S. 202 synes at fremgaa, at Carl Johan ikke kjendte Gahns Nederlag før den 9de. Dette bliver imidlertid endnu sikrere af de Breve fra ham af 8de og 9de August, der ere trykte i det til samme Verk fœiede Bihang, III, S. 271 flg.

at der forsaavidt intet Videre kunde være at erindre, „end at de jo kunne være at forelægge det sammenkaldende Storting til Overlæg, Antagelse eller Forkastelse.“

I det Statsraad, som Christian Frederik holdt paa Spydeberg Prestegaard 8de August, deltog Statsraaderne Rosenkrantz, Sommerhielm, Haxthausen og Collett, hvorhos Generalmajor Seiersted og Oberst Hegermann vare tilkaldte for at afgive bestemt Erklæring, „om og hvorvidt det endnu var militærisk muligt, at Armeen kunde dække Christiania, uden at denne Hovedstad havde nogen videre Invasion at befrygte.“ Svaret lød, at Christiania ikke kunde holdes, og Haxthausen erklærede, at der kun var Proviant for Hæren indtil Midten af August Maaned. Statsraadet mente derhos, at man ikke kunde afvise Forslaget, da Frederikstad allerede var overgivet og Frederiksten omringet uden nogen Udsigt til Undsætning, „saa at denne Vaabenstilstand, som nu bringes i Forslag, i Grunden ikke er andet efter de forandrede Omstændigheder, end hvad forhen har været tilbuden den svenske Regering.“ Derhos lovede Kongen at ville gjøre, hvad der stod i hans Magt for at udvirke Blokadens Ophævelse og fri Tilførsel, „samt tillige at udvirke saadanne Betingelser for det norske Folks fremtidige Rettigheder, der i det Mindste var ligesaa fordelagtige, som det fremlagte Udkast indeholder, og overalt at sikre Nationen en Vaabenstilstand, hvorunder dens Repræsentanter kunne sammenkaldes til et holdende Storting for der nærmere at bestemme Vilkaarene mellem begge Nationer, Norges Selvstændighed uforkrænket.“ Om Thronfrasigelsen er intet nævnt i Statsraadets Protokol. Efter det Standpunkt, hvorpaa nu engang Christian Frederik havde stillet sig, kunde der heller ikke vel ved en saadan Anledning blive Tale derom i et officielt Dokument, da dette vilde være at binde det senere sammentrædende Storthings Hænder.¹⁾

Hvad der saaledes var vedtaget i Statsraadet, blev samme Dag nærmere formuleret i en Skrivelse til Carl Johan, som Christian Frederik medgav Statsraad Tank ved dennes Afreise

¹⁾ Protokollen for dette Statsraadsmøde er trykt i Aalls Erindringer, S. 500 flg.

fra Spydeberg.¹⁾ Dette Brev, der er dateret 8. August, begynder saaledes: „Da den væsentligste Hindring for Afslutningen af en Vaabenstilstand, der kunde føre til en Forening med det Gode, er hævet ved den milftære Besættelse af Frederikstad og af en Del af Landet paa Glommens østlige Bred, tror jeg at kunne forsvare det for Nationen at indgaa paa Rømningen af Frederiksten som Garanti for en Vaabenstilstand, som da foresloges. Demarkationslinjen skulde være Glommen.“ Christian Frederik meddelte videre, at den engang givne Forfatning skulde tjene som Grundlag for Foreningen, „med Undtagelse af de Forandringer, som Nationalforsamlingen maatte anse nødvendige, og som skulde underkastes Godkjendelse af Kongen af Sverige, der allerede har givet Nationen liberale Løfter, med Hensyn til Bevarelsen af dens Rettigheder og Friheder.“ Desuden erklærede Christian Frederik sig bestemt paa at ville give Nationen de Rettigheder tilbage, som den havde overdraget ham med den udøvende Magt; men dette kunde, som han erklærede, blot ske for Stortinget. Endelig udtalte han Ønske om en personlig Sammenkomst med sin Modstander strax efter Vaabenstilstandens Afslutning.

I et andet kortere Brev af samme Dag, der ligeledes blev medgivet Statsraad Tank, udviklede og begrundede Christian Frederik det samme Ønske om, at han maatte faa Adgang til at træffe sin heldigere Modstander og saaledes kunne i Fortrolighed tale med ham „om Maaden, hvorpaa man skal ordne de Sager, der gjensidig ligge os paa Hjerte for de skandinaviske Folks Lykke, og som ikke kunde blive bedre behandlede end ved en Sammenkomst efter Vaabenstilstandens Slutning.“

Med disse Breve afreiste Tank og Hount i Løbet af den 8de fra Spydeberg og traf den 9de Carl Johan i hans Hovedkvarter, som fra den foregaaende Dag var i Frederikstad. Christian Frederik reiste til Langenæs, hvor han ved sin Nær-

¹⁾ Smlgn. Aall, S. 501 flg. og Schinkel-Bergmann, VIII, S. 205. Saa vel dette, som det straks nedenfor omtalte Brev forefindes i Original i Udenrigsministeriets Archiv i Stockholm, hvorefter de i Oversættelse ere gjengivne i Forfatterens lille Brochure, Hvor ligger Tyngdepunktet i Begivenhederne i 1814?, S. 6 flg. Denne Brochure er et Separataftryk af nogle Artikler i „Aftenposten“ for 1886 og er i Boghandelen.

værelse øvede en uheldig Indflydelse paa Fægtningens Gang, og flyttede derefter sit Hovedkvarter til Vægger og siden til Moss. Paa det første af disse Steder¹⁾ modtog han Carl Johans Svar, der overbragtes ved en af dennes Adjutanter, Major G. Toll. Brevet, der var skrevet i Frederikstad 10. August, var i Formen venligt, men bragte alligevel et bestemt Afslag med Hensyn paa en personlig Sammenkomst, saalænge ikke Christian Frederik havde nedlagt den udøvende Magt i Nationens Hænder; det kunde ikke hjælpe meget, at Carl Johan forsikrede om, at det skulde være ham en sand Fornøielse, naar denne Betingelse var opfyldt, da at begive sig did, hvor hans hidtilværende Modstander maatte ønske det, og der overbevise ham om, at han fra nu af var den andens oprigtige Ven.²⁾

Uagtet Christian Frederik følte sig ubehagelig berørt ved denne Vægning, erklærede han sig dog beredt til at aabne Underhandlinger. Ifølge en svensk Beretning skal Christian Frederik allerede nu have lovet at sende hurtigst muligt Befaling til Frederikstens Kommandant om at overgive denne Fæstning, — et Forlangende, der allerede synes at være fremsat gennem Tank og Hount.³⁾ Men dette synes, om der virkelig er givet noget saadant Løfte, alene at kunne have Hensyn til, hvad der skulde ske efter Afslutningen af en Vaabenstilstand. Carl Johan kan imidlertid derfor nok have opfattet Christian Frederiks Ord, som om de indeholdt et Tilsagn om, at han paa Stedet vilde udfærdige Ordre til at overgive Frederiksten.

Toll vendte tilbage med Underretning om Christian Frederiks Stemning, og derefter udnævnte Carl Johan den egentlige Underhandler, Generalmajor Björnstjerna, som afsendtes 10. August og samme Aften maa være ankommen til Moss og der øieblikkelig have faaet Foretræde hos Kongen. Nu kjendte Carl Johan utvivlsomt Gahns Nederlag; men dette kan ikke have bevæget ham til at slaa af paa sine Fordringer. De Forslag, som den nye svenske Underhandler overbragte, gik nemlig adskillig

¹⁾ Hos Schinkel-Bergmann, VIII, S. 205 henlægges denne Sammenkomst til Moss, men det er vistnok rigtigst, som paavist af J. Mankell, Fälttåget i Norge år 1814. S. 105, Note 2, at den fandt Sted paa Vægger.

²⁾ Schinkel-Bergmann, VIII, S. 205 og 351; Aall S. 502.

³⁾ Schinkel-Bergmann, VIII, S. 206.

udover, hvad der havde været paa Banen i Juli, idet der nu reistes et nyt Krav, paa Bergens Besættelse ved svenske Tropper, ligesom det nu for første Gang synes at være bragt i Forslag, at Demarkationslinjen under den forestaaende Vaabenstilstand skulde gaa vesten for Glommen.¹⁾

Om Aftenen 10. August aabnedes Forhandlingerne mellem Christian Frederik og Björnstjerna. Som naturligt kunde være, følte den første ingen Lyst til at lade Bergen faa svensk Garnison under Vaabenstilstanden, og han gjorde derfor paa dette Punkt en stærk Modstand. Han kunde gjøre det med Rette, da derom ikke havde været Tale med Stormagternes Commissærer, og der heller ikke havde været fremsat noget dertil sigtende Forslag gennem Tank og Hount. Christian Frederik modsatte sig ligeledes Forlangendet om at trække Demarkationslinjen i Nærheden af Moss, og vilde ikke indgaa paa Kravet om den øieblikkelige Overgivelse af Frederikstens Fæstning, som Indledning, ikke som en Følge af Vaabenstilstanden.²⁾

Björnstjerna medbragte til Moss følgende Aktstykker:

et Udkast til en Vaabenstilstand, affattet i 11 Punkter, to saakaldte Separatartikler, hvori vare optagne de Stipulationer, der angik Christian Frederiks Nedlæggelse af Kronen og Regjeringsmagten, Afreise o. s. v., — samt derhos

en af den svenske Kronprins undertegnet, saakaldet Erklæring (*déclaration*) til det norske Folk af 10. August, hvori gjentoges hans Løfter angaaende Amnesti og Antagelsen af den norske Forfatning med de Forandringer, der bleve nødvendige som en Følge af Foreningen med Sverige.³⁾

Det var Hensigten, at Björnstjerna skulde udvekle dette

¹⁾ Schinkel-Bergmann, VIII, S. 207 flg.

²⁾ Ifølge Schinkel-Bergmann, VIII, S. 206 flg. kom Björnstjerna først den 11te til Moss. Men i et Brev af 11te August paaberaaber Christian Frederik sig, hvad der den foregaaende Aften, altsaa den 10de, skulde være aftalt mellem ham og Björnstjerna (Hvor ligger Tyngdepunktet o. s. v., S. 10). Der er jo dog en Mulighed for, at Brevet kan være urigtig dateret, og at det ikke er skrevet før den 12te.

³⁾ „Que nous acceptons, au nom de S. M. le Roi de Suède et de Norvége, la constitution faite par la diète d'Eiswolde et qu'il n'y sera fait de changemens que pour ce qui la mettrait en opposition avec l'union des deux Royaumes, et que ces changemens seront faits de concert avec l'assemblée nationale.“

sidste Dokument imod de to Separatartikler, naar Christian Frederik havde forsynet dem med sin Underskrift, — som en Indledning til de følgende Forhandlinger om en Vaabenstilstand. Men dette er aldrig skeet, og Carl Johans Erklæring gik ikke ud af svenske Hænder. Björnstjerna var desuden forsynet med Befalinger til de svenske Befalingsmænd om at indstille Fjendtlighederne indtil videre, — selvfølgelig dog kun for det Tilfælde, at der opnaaedes Enighed med Christian Frederik.

Denne gjorde for sit Vedkommende ingen Indvending imod at paatage sig en bestemt Forpligtelse til at nedlægge Kronen og derefter at forlade Norge. Hvad der vakte hans Uvilje, var derimod de Bestemmelser, som indeholdtes i den anden Separatartikel, nemlig, at han strax skulde nedlægge sin Magt i Statsraadets Hænder. Dette var den samme Fordring, som allerede kjendes, og dermed maatte det være Tanken fra svensk Side, at Norge indtil videre skulde styres ved Statsraadet i den svenske Konges Navn. Under denne Forudsætning er det let at forstaa Christian Frederiks Holdning, der bliver i den bedste Overensstemmelse med det Standpunkt, hvorpaa han havde stillet sig under de forudgaaende Forhandlinger med Commissærerne.

Her var et Hovedpunkt. Gik Christian Frederik ind paa denne Fordring, saa erkjendte han med det samme Freden i Kiel, og da stemplede han sig selv som en Usurpator af de samme Rettigheder, som Kongen af Sverige skulde have besiddet efter denne. Paa denne Vanskelighed truede nu den hele Underhandling med at strande. Naar det fortælles,¹⁾ at Christian Frederik, da han vægrede sig ved at nedlægge sin Magt i Statsraadets Hænder med det Samme, udbød, at man vilde vanære ham, da maa det have været dette Krav, som især foranledigede ham til at betragte Forslagene i et saadant Lys. Björnstjerna foreslog imidlertid en Udvei til at jævne de afvigende Synsmaader, og Christian Frederik fandt denne anvendelig.²⁾ Med lignende Seighed og Fasthed kjæmpede ogsaa Christian Frederik imod den fra svensk Side forlangte Demarka-

¹⁾ Schinkel-Bergmann, VIII, S. 208.

²⁾ Hvor ligger Tyngdepunktet i 1814?, S. 9. Formodentlig er det derfor Björnstjerna, der i den hemmelige og særskilte Artikel har fundet den endelige Redaktion af Post 3.

tionslinje, idet han ikke vilde ofre noget Land udenfor, hvad der allerede var besat af svenske Tropper. Han fremholdt med fuld Ret, at hvis der nu opstilledes nye Krav, gaaende ud over, hvad før var forudsat, da vilde dette blot tjene til at fjerne fra Maalet, — og at han ikke paa nogen Maade vilde give Ordre til at overlevere Frederiksten, forinden der var sluttet Vaabenstilstand. For sit eget personlige Vedkommende var han fremdeles, som tidligere, beredt til at gjøre enhver Opofrelse; hvad han derimod ikke under nogen Forudsætning kunde eller vilde opgive, var, at den Sikkerhed og Discussionsfrihed, hvorpaa Folkets Repræsentanter maatte kunne gjøre Fordring under sine forestaaende Overlægninger, skulde opretholdes; naar Administrationen strax skulde føres i Carl XIII's Navn, blev jo dette kun et Skin. Christian Frederik forlangte derhos de allierede Magters Garanti for enhver Aftale, der skulde træffes med den svenske Konge.¹⁾

Der hviler i denne Henseende ingen Svaghed eller Forsagthed over Christian Frederiks Holdning under de første Forhandlinger mellem ham og Björnstjerna alene, paa Moss. Han havde personlig sat Meget ind paa den Sag, for hvilken han skulde kjæmpe, og til det sidste arbeidede han paa at opnaa for Norge de bedste Betingelser og erholde, hvad der overhovedet lod sig opdrive.²⁾ Han havde neppe endnu opgivet enhver Tanke paa, at Fremtiden kunde bringe ham bedre Chanser; men det mere personlige Element var dog trængt ud af hans Politik, og han kjæmpede nu med Pen og Mund for det Folk, der nys havde lagt Ledelsen af sine Anliggender i hans Hænder. Forhandlingerne paa Moss ere ikke et uheldigt Afsnit i denne Fyrstes norske Historie.

Björnstjerna havde efter den mellem de høiere svenske Militære herskende Opfatning af den unge norske Konges Personlighed neppe ventet sig denne Modstand. Han kunde ikke overvinde den, og han indberettede derfor Sagernes Stilling til Carl Johan.³⁾

¹⁾ Hvor ligger Tyngdepunktet i 1814?, S. 11.

²⁾ Intet kan derfor være mere uretfærdigt og upassende end den Dom, der fældes over Christian Frederik i et nylig udkommet norsk Skrift (O. A. Øverland, Lærebog i Norges nyeste Historie, S. 29): „Han følte, at den Skjændsel, som ved den uheldige Krig var væltet over Nationen, ene og alene var hans.“

³⁾ Schinkel-Bergmann, VIII, S. 208.

Imidlertid havde Christian Frederik tilkaldt sit Statsraad, sammen med Justitsraad Diriks, Sorenskriver Falsen og Professor Sverdrup, hvilke vare tilstede i det Statsraadmøde, som 13. August holdtes paa Moss. Den sidstnævnte rak dog først at indfinde sig nogen Tid efter Mødets Begyndelse. Statsraad Aall, der netop var vendt tilbage fra sin mislykkede Reise til England, var nu atter tilstede i Statsraadet, og deltog i dettes Forhandlinger. Hvad han havde at berette om sin Sendelses Udfald, synes mindre at have gjort Indtryk paa ham end paa Kongen.¹⁾

I dette, for den skandinaviske Halvøs Fremtid afgjørende Statsraadmøde, fremlagdes de af den svenske Udsending overleverede Aktstykker, samt Carl Johans Svar paa de to Breve, denne havde modtaget fra Christian Frederik. Naar det har været anført, at Statsraadet ikke kjendte disse, da er det urigtigt, idet de netop omtales i Svarskrivelsen. Muligt er, at dets Medlemmer kunne have lagt mindre Vægt paa deres Indhold, ja, maaske endog have overseet dem. Men Christian Frederik har, naar han fremlagde Carl Johans Svar, ikke ved denne Leilighed holdt tilbage nogen Meddelelse, der rettelig skulde være hans Raadgivere bekjendt, for at de kunde opgjøre sig en fuldt begrundet Mening om Stillingen saadan, som den var den 12te og 13de August.

En krigersk Stemning var fremherskende hos de civile Mænd, med hvilke Christian Frederik nu forhandlede paa Moss. Statsraadet og de Tilkaldte fremholdt, saavel under disse Forhandlinger, som efter deres Tilendebbringelse, som sin bestemte Mening, at der burde kjæmpes. En offensiv Bevægelse med Hæren, et Angreb, hvorved der førtes et kraftigt Stød mod den fremrykkende Fjende, var i deres Øine noget, der kunde bringe heldige Virkninger, og de anbefalede derfor Kongen i indtrængende Ord at rette dette Stød mod den svenske Hær. Alene Professor Sverdrup synes at have næret Betænkeligheder, hvorved dog er at mærke, at Statsraadsprotokollens Referat ikke er aldeles klart.

Men Christian Frederik var her uvillig. Der skulde under-

¹⁾ Aalls Erindringer, S. 503 flg., der er Hovedkilden for det, som nu passerede i det norske Hovedkvarter.

handles, og Kongen gav Collett og Aall Befaling til at sætte sig i Forbindelse med Björnstjerna. De vægrede sig begge længe ved at modtage dette vanskelige Hverv, som de ikke troede sig istand til at udføre, men gavedog tilsidst efter for Kongens indstændige Anmodning. Som Grundlag for de Underhandlinger, der saaledes skulde aabnes, var Statsraadsprotokollen for Mødet 13. August at betragte. Hvad der navnlig var gjort Udsættelser ved, var den Form, under hvilken Kongen skulde nedlægge den norske Krone. Statsraadet vilde ikke, uden hans personlige Nærværelse i Landet, paatage sig Ordenens Opretholdelse, indtil Storthinget traadte sammen, og det kunde ikke tilraade, at han fjernede sig fra Regjeringens Sæde, i det mindste ikke, forinden han havde nedlagt den udøvende Myndighed i Nationens Hænder. Saalænge Christian Frederik blev i Landet, kunde der heller ikke være Tale om at styre dette i en anden Konges Navn, og efter den Vægt, dette Spørgsmaal i Realiteten maa have havt, er det sandsynligt, at dette Hensyn har været det, som især indvirkede paa Statsraadernes Holdning ved denne Leilighed.

I Løbet af 13. August foregik Underhandlingerne. Collett og Aall havde forladt Statsraadmødet, inden dette endnu var fuldt afsluttet, og indfundet sig hos Björnstjerna, der var indkvarteret i et af Byens private Huse. Sandsynligvis har det norske Hovedkvarter været i Jernverkets Hovedbygning, hvør ogsaa Christian Frederik havde opslaaet sin midlertidige Residens. Om Eftermiddagen afholdtes et nyt Statsraad, hvori Collett og Aall fremlagde Resultaterne af de hidtil førte Underhandlinger. Disse indeholdtes i 2 forskjellige Aktstykker, en saakaldet *convention d'armistice*, der fastsatte Reglerne for den Vaabenstilstand, der maatte indgaaes, og en saakaldet *traité*, der indeholdt de Bestemmelser, som nu indbefattes under Navn af Conventionen. De to Statsraader anførte, at disse vare egenhændig nedskrevne af den svenske Underhandler, men at han, skjønt han for sin Person antog, at Propositionerne kunde være antagelige, dog ikke dristede sig til at underskrive dem; Björnstjerna var derfor bestemt paa, saafremt der ikke samme Aften indløb en ny og udvidet Fuldmagt, da at reise direkte til den svenske Kronprins for at indhente hans Vilje. Collett og Aall

fremlagde ogsaa en af Björnstjerna bekræftet Afskrift af den Deklaration, som Kronprinsen havde udstedt den 10de, medens Originalen forblev i den svenske Underhandlers Besiddelse. Samtlige disse Dokumenter bleve renskrevne *in duplo*, og derpaa samme Aften tilstillede Björnstjerna med Tilkjendegivelse af Ønske om, at der maatte komme en hurtig Afgjørelse.

Imidlertid havde der ogsaa i Løbet af den 13de fundet Overlægninger Sted i Carl Johans Hovedkvarter, der fremdeles befandt sig i Frederikstad. Kronprinsen lod de Aktstykker, der vare Resultatet af Forhandlingerne paa Moss den 12te, og som vare ham tilstillede fra Björnstjerna, oplæse for General-admiral, Baron Puke, Baron Cederhjelm, General Adlercreutz og de øvrige tilstedeværende Generalspersoner. Her blev det besluttet at forandre Redaktionen, efter hvad Carl Johan selv paastod, af sproglige Grunde, medens man for øvrigt vilde fastholde det gamle Grundlag. Kronprinsen gav i den Anledning Björnstjerna fornyede Ordre og paalagde ham at forklare Christian Frederik, at den af ham for de svenske Tropper forlangte Demarkationslinje ikke indrømmede ham videre Landomraade, end hvad han i alle Tilfælde vilde have erobret i Løbet af to eller tre Dage. Han sendte nu, 13de August, Generallieutenant A. F. Skjöldebrand til Moss, som Overbringer af sit Ultimatum, og samtidig afsendtes Ordre til General Suremain om øieblikkelig at begynde Bombardementet af Frederiksten.¹⁾

Saalangt var man altsaa rykket med disse Forhandlinger den 13de August. Krigen var fremdeles i fuld Gang, og den svenske Hær under Fremrykning, medens Christian Frederik blot ønskede at kunne standse denne ad Underhandlingernes Vei. Fra hans Side vilde ingen Hindring møde, udover hvad han allerede havde angivet, og nu blev ogsaa i Virkeligheden Alt op- og afgjort, inden Skjöldebrand naaede frem til Moss. Dennes Reise blev ogsaa forsinket derved, at hans Søn, der var Oberstlieutenant, blev haardt saaret netop paa den Vei, hvor-Faderen skulde reise for at naa til sit Bestemmelsessted.

Skjöldebrand overbragte altsaa en ny Redaktion af de

¹⁾ Schinkel-Bergmann, Bihang, III, S. 276.

gamle Forslag, der i formel Henseende adskilte sig fra den tidligere. Men udenom dette har han efter al Sandsynlighed ingen Indflydelse øvet paa Underhandlingerne, der i Henseende til alle faktiske Spørgsmaal vare at betragte som afgjorte den foregaaende Dag. De af Collett og Aall i det andet Statsraad den 13de, om Eftermiddagen, fremlagte Aftaler, bleve ogsaa nu den 14de lagte til Grund, og iklædte den nye Redaktion, som alligevel, tiltrods for Kronprinsens Rettelser, i sin franske Ordlyd fik en Form, der viser, at Underhandlerne have skyndt sig meget. Man blev, uanseet Kronprinsens sidste Meddelelse til Björnstjerna, staaende ved den Dagen forud afgjorte Demarkationslinje for de svenske Tropper, dog under Reservation fra Björnstjernas og Skjöldebrands Side.

Disse afreiste 15. August til Frederikstad, ledsagede af Christian Frederiks Adjutant, Major Brock, der fortsatte Reisen til Frederikshald, hvor han overbragte Frederikstens Commandant, Generalmajor Ohme, Befalingen til at rømme Fæstningen. Allerede den 15de meddelte Carl Johan til Carl XIII, inden endnu hans Underhandlere vare komne til Frederikstad, at han vilde undertegne Conventionen, som han vidste var afsluttet. Han gjorde ogsaa dette, forinden Frederiksten, i Henhold til Christian Frederiks Befaling, var forladt af sin norske Garnison. Hans Ratifikation er dateret den 15de August. Vaabenstilstanden traadte øieblikkelig i Kraft, og overalt bleve Fjendtlighederne indstillede, saasnt det blev bekjendt, hvad der var foregaaet.

Den Overenskomst, som blev indgaaet 14de August 1814, og som er kjendt i Historien under Navn af Conventionen til Moss, existerer for Tiden kun i et eneste Exemplar, der forvares i Udenrigsministeriet i Stockholm. Dette vigtige Dokument har et meget tarveligt Udseende, der viser, hvorledes der i Skyndsomheden ikke blev lagt synderlig Vægt paa Udstyret. Af hvad der er bekjendt om Forhandlingerne i det sidste norske Statsraad, der holdtes, forinden Conventionens Afslutning, sees, at det da var Tanken at lade alle dertil hørende Aktstykker udfærdige in duplo. Et norsk Exemplar af Conventionen har imidlertid ikke hidtil været at opdrive, og der vides Intet om, hvor det for Tiden er at søge. Men det viser sig af Formen

for den første norske Kundgjørelse af Conventionen i Bladet „Tiden“ for 24. August, at der maa have existeret et saadant.¹⁾

Som det blev forklaret i Statsraadet af Collett og Aall, falder den Overenskomst, som de paa Norges Vegne indgik i Moss 14. August, i to Dele, en militær og en politisk, — det er en Vaabenstilstand og en politisk Convention, hvilke derfor begge maa adskilles.

Conventionen, det samme Aktstykke, der af Collett og Aall den foregaaende Dag var givet Navn af *Traktaten*, bliver paa Grund af sit vigtige Indhold det egentlige Hoveddokument. I dette indgik Ord til andet de væsentligere Dele af den ovenfor omtalte Erklæring fra Carl Johan af 10. August, som derved blev overflødig. Det svenske Exemplar af Conventionen er alene ratificeret af Christian Frederik, paa det første norske Aftryk staar kun Carl Johans Ratification. Ved dette Dokument sikredes Norge Bevarelsen af sin Forfatning, og dets Indbyggere fuld personlig Sikkerhed.

Som et særeget Dokument ligger Vaabenstilstanden, der er ratificeret af begge Fyrster. I Hoveddokumentet er den for de norske Tropper ugunstigste Demarkationslinje fastslaaet, medens den gunstigere, der gaar mere sydlig, og lader *status quo* være afgjørende for de svenske Troppers Fremrykning, er tilføjet i en Reservation under Colletts og Aalls Navne. Den sidste blev ratificeret af Carl Johan.

Det tredie Dokument er den „særskilte og hemmelige Artikel“, og det fjerde den norske Konges Thronfrasingelse. Men den Redaktion, hvori begge disse ere affattede, er valgt med Hensyn til Christian Frederiks tidligere bestemte Vægning. Han havde ikke behøvet at fravige det Standpunkt, hvorpaa han af Hensyn til det norske Folk fra Begyndelsen af havde stillet sig. Der var nu Intet i Veien for, at han paa norsk Grund oppebiede Storthingets Sammentræden, og at han i dettes Hænder personlig nedlagde den Magt, der var overdragen ham ved det norske Folks frie Valg. Christian Frederik havde her seiret i

¹⁾ Med Hensyn til en Uoverensstemmelse mellem det norske og svenske Aftryk af Conventionen i Gjengivelsen af dennes tredie Artikel, kan henvises til en Skrivelse fra det juridiske Facultet ved Christiania Universitet til det norske Justitsdepartement, der er trykt i Norsk Rets-tidende for 1881, Nr. 43.

et formelt Spørgsmaal, der var af den største fremtidige Betydning, og han havde faaet istandbragt en Ordning, hvorved Norge ikke blev styret i den svenske Konges Navn. Der var ikke mere Tale om at overdrage denne den udøvende Magt, forinden Christian Frederik havde nedlagt den i Nationens Hænder, og Kielerfreden var dermed paa ny skudt til Side.

Med Hensyn til Blokadens fuldstændige Ophævelse og Fæstningernes Besættelse, da stod man paa samme Standpunkt, som det sidste svenske Tilbud fra Juli, idet jo Frederikstad allerede forinden var i svensk Besiddelse. Demarkationslinjen blev derimod, uagtet Carl Johan holdt sig til det mindst vidtgaaende Alternativ, nu i August mindre gunstig for Norge, end den var buden i Juli. Men dette var dog for intet at regne mod den store Fordel, Christian Frederik havde vundet ved sin Fasthed i et formelt Spørgsmaal.

Han havde modtaget Norge som et selvstændigt Rige, og som saadant kunde han nu, med sin Modstanders Samtykke, love at give det tilbage. Der var fundet en Vei til at udjævne den Meningsforskjel, der bestod mellem de stridende Parters Opfatning, inden Krigen udbrød.

Uagtet forsaavidt Christian Frederik for sit personlige Vedkommende med Tilfredsstillelse kunde se tilbage paa, hvad han havde udrettet til Norges Bedste, havde dog den Stilling, hvori han samtidig havde befundet sig, virket paa hans Nerver og hensat ham i en nedtrykt Stemning.¹⁾ Han havde gennemgaaet meget, og det tog Tid for ham atter at vinde Ro og Herredømme over sit stærkt rystede Sind. Et Udtryk for disse

¹⁾ Aals Erindringer, S. 508. Smlgn. Sagens og Platous Biografi af Christie, der først er trykt i Bergenske Blade for 1848, Nr. 186 og 187, senere optrykt i Christianiaposten for s. A., Nr. 456, i Mindeblade over Christie og i H. P. Selmer, Nekrologiske Samlinger, II, S. 603 flg. Ogsaa Christie var nemlig 13. August kommen til Moss og var der Vidne til Kongens nedtrykte Sindstilstand. Med Hensyn til de Samtaler, der angivelig paa Moss ere førte mellem Christian Frederik, Sverdrup og Christie, haves neppe anden Hjemmel end Langes Note til Aall, S. 508.

Stemninger findes i følgende Brev, som han sendte sin lykkeligere Medbeiler:¹⁾

„Min Hr. Fætter! Det er idag for første Gang efter en meget haard Nervesygdom, at jeg ser mig istand til at skrive nogle Linjer til Dem for at bede Dem om Passer for Major Brock. Han maa overbringe mine Breve til Kongen af Danmark for at ordne min tilkommende Stilling. Undskyld, min Prins, at min Helbredstilstand uheldigvis har afbrudt de Meddelelser, som jeg skulde havt at gjøre Dem. Ligeledes har den forsinket den Sammenkomst, som jeg ønskede at have med Dem; men jeg forbeholder mig denne Glæde indtil min fuldstændige Helbredelse, og det skulde være da, at jeg vilde være meget henrykt ved at modtage Beviser paa Deres Tillid, som jeg gjør mig en Ære af at fortjene, idet jeg kalder mig, min Hr. Fætter, Deres Kongelige Høiheds

meget hengivne

Christian Frederik.“

Ladegaardsøen

ved Christiania 28. August 1814.

Der foreligger endnu et Brev fra Christian Frederiks Haand fra denne Tid, der viser, hvorledes han opfattede sin Stilling, saadan som den var bleven efter Conventionens Afslutning.²⁾ Carl Johan havde i et Brev af 28de September opfordret sin tidligere Modstander til at paavirke det snart sammentrædende Storthings Stemning med Hensyn paa Foreningen,³⁾ hvad imidlertid Christian Frederik afslog. Hans Svarskrivelse lyder saaledes:

„Min Hr. Fætter! Jeg beder Dem tro, at jeg forstaar at sætte Pris paa det Skridt, som Deres Kgl. Høihed har villet

¹⁾ Original paa Fransk i Udenrigsministeriets Archiv i Stockholm.

²⁾ Original paa Fransk i Udenrigsministeriets Archiv i Stockholm.

³⁾ Trykt i Forfatterens Skritt, Det første overordentlige Storting, S. 40 flg., hvor man ogsaa vil finde de øvrige Aktstykker, der staa i Forbindelse med dette Brev. Herved maa imidlertid bemærkes, at det S. 73 trykte Concept til Christian Frederiks Brev af 9. November er meget afvigende fra den Skrivelse, som virkelig blev afsendt og modtoges af Carl Johan; denne Original findes i Udenrigsministeriets Archiv i Stockholm.

gjøre lige over for mig ved Sendelsen af Statsraad, Admiral, Baron von Platen. Det er ligesaa væsentligt for mig som for Deres Kgl. Høihed at se Norge skaanet for en ulykkelig Krigs Lidelser. Meget langt fra at ville ophidse Stemningen skal jeg forsøge paa at berolige den ved at give Stortinget en Redegjørelse for Landets nuværende Stilling, og jeg skal opfordre det til moderat at overveie Rigets Interesse; men jeg kan ikke paatage mig at veilede dets Opinion, hverken for eller imod de Tilbud, som Hs. Maj. Kongen af Sverige vil lade gjøre. Deres Kgl. Høihed vil selv kunne forstaa, at jeg ikke skal kunne gjøre det, uden at blotstille min Karakter i Nationens og hele Europas Øine. Jeg skjuler ikke for Deres Kgl. Høihed, at den offentlige Mening er yderst ophidset mod Foreningen, og at det alene vil være Deres Kgl. Høiheds Maadehold, saavelsom de svenske Commissærers Klogskab, som kan bringe Stortinget til en Beslutning, svarende til Deres Hensigter. Forhandlingernes fuldstændige Frihed og til dette Øiemed den Tid af 15 Dage, der er sikret Forsamlingen ved Conventionens 1ste Artikel og ved Vaabenstilstandens 10de Artikel, ere Bestemmelser, der samvittighedsfuldt maa overholdes, hvis de øvrige Følger af Conventionen skulle gjælde. Jeg vil gjerne tro, at med Klogskab vil man i denne Tid kunne række at afslutte de Tvistepunkter, som kunne opstaa. Jeg har talt mere udførlig om dette med Statsraad, Baron von Platen, ganske som jeg har villet tale med Deres Kgl. Høihed, hvis Omstændighederne havde tilstedt os at have en Sammenkomst i Norge. Imidlertid er jeg meget glad ved at kunne træffe Aftale med en Mand, saa klog som Hr. von Platen, angaaende den værdigste og mest med Omstændighederne stemmende Fremgangsmaade, som man kan vælge ved Stortingets Aabning.

Med Hensyn til min Afreise har jeg ønsket at undgaa Alt, som kunde ophidse Stemningen, og saaledes ogsaa en dansk Brigs Ankomst. Jeg har skrevet derom til Hds. Maj. Dronningen af Danmark; men jeg har modtaget Tilbudet om et engelsk Skib for at benytte mig deraf i det Tilfælde, at der møder Hindringer for at foretage Overfarten med et norsk Fartøi. Tiden for min Afreise vil — man kan ikke negte det — kunne give Anledning til Agitationer, og det er vel mig, som vilde lide derved. Men jeg besværges Deres Kongelige Høihed om ikke

at ængste sig derover, og fremfor Alt om ikke deri at se en Krigsgrund, hvilket vilde gjøre en fredelig Forening umulig, til trods for de Ofre, som jeg har villet bringe, og de Hensigter, som Deres Kgl. Høihed har lagt for Dagen. Stemningen maa da have Tid til at beroliges, og Storthinget vil neppe mis-kjende, hvad Rigets Stilling foreskriver. Erindre Dem, min Hr. Fætter, at det Maadehold, som De vil vise overfor Storthinget i 15 Dage, og som ikke kan være i Strid med de Følelser, som De nærer for Nordmændene, vil skaane Dem for 15 Maaneder Krig og Tabet af Tusinder af Deres Undersaatter.

Jeg er, min Hr. Fætter, Deres Kgl. Høiheds
særdeles hengivne Fætter

Christian Frederik.

Ladegaardsøen 3. Oktober 1814.

Til Hs. Kgl. Høihed
Kronprinsen af Sverige.“

Faa Dage efter tiltraadte Christian Frederik sin stormfulde Høstreise til Danmark.

Bemærkninger om Arrest før Dom i civile Sager og dette Retsmiddels Udvikling efter 1683.

Af J. H. Deuntzer.

I.

Længe før Christian V.s Lovbog har Arrest i civile Sager, inden exigibel Dom er vundet, været et velkjendt og meget benyttet Retsmiddel i Danmark.¹⁾ Man træffer tidligst Bestemmelser om Arrest eller dog Forbud mod Bortfjernelse af en Skyldners Person eller Gods i et stort Antal af Middelalderens Bylove f. Ex. Haderslev Stadsret 1292 Art. 16, Privil. for Malmø 1360 Art. 23 jfr. 22, for Malmø og Landskrona 1415 Art. 21, for Viborg 1440 Art. 13, Kjøbenhavns Stadsret 1443 Art. 50, Privil. for Odense 1477 Art. 16, Kong Hans' alm. Stadsret Art. 119. Bestemmelserne af denne Art gaa ud paa at tillade Indenbyesmand ved Fogden at hindre eller besætte (impedire, arrestare) Udenbyesmands Person eller Gods, indtil han retter for sig, og deres Hensigt er at afværge den efter de daværende Forhold nær liggende Fare for, at Bymænds Retsforfølgning mod Fremmede

¹⁾ Arrestinstituttet, der ikke synes at stamme fra den romerske Ret men snarere at staa i Forbindelse med den gamle Udpantning ved Privatmagt, er først udviklet i Italien, jfr. A. Wach, *Der italienische Arrestprocess* (1868), og har derfra udbredt sig videre. Som Aubert, *De norske Retskilder* 1. 161 antager, er det sandsynligvis kommet til Norden fra Hansestæderne.

skulde blive vanskelig eller uigjennemførlig derved, at Skyldneren bortffjernede sig selv eller sit Gods fra Byen. At dette Retsmiddel blev hyppigt benyttet, er i sig selv rimeligt og bekræftes bl. a. derved, at man allerede tidligt finder forvanskede Former af Ordet Arrest som „rastere“ „Rustering“ f. Ex. i Christiern II.s verdslige Lov Kap. 9.¹⁾

Med den stigende Samfundsudvikling maatte der opstaa Trang til Lovregler, der dels vare nøiere bestemte end de nævnte i Almindelighed meget kortfattede specielle Forskrifter, dels gav en mere udvidet Adgang til at benytte Arrestinstituttet, men Lovgivningsmagten har dog ikke været synderlig virksom paa dette Omraade før Christian V.s Lov.²⁾ Ved Fr. 9 Sept. 1638 Art. 4 blev den vigtige Forskrift givet, at en gjort Arrest strax skal forfølges, og dette blev gjentaget i Christian IV.s Store Reces af 1643 2—6—25, men iøvrigt indskrænkede Lovgiveren sig til i Christian IV.s Birkeret af 1623 Art. 13—15 dels at fastslaa, hvad der vistnok allerede i alt væsentligt var gjældende

¹⁾ Bang og Larsen i Jur. Tidsskr. 39. 311. At Arrest tidligt blev stærkt benyttet i det Offentliges Interesse, viser f. Ex. Kancelliets Brevbøger 1551—1555 udg. af Bricka (1885—6) jfr. Sagregistret under „Beslaglæggelse af Skibe og Gods.“

²⁾ I et Udkast til en almindelig Stadsret, affattet omtrent 1637, findes i Iste Bog Art. 9 om Bything en § 4 om Gjæld og Arrest, der bestemmer: „Hos Byfogden fordres al vitterlig Gjælds Søgning, Husleie saa og Arrester særdeles for vitterlig Gjæld, som Gjæst og Borger saa og Gjæst og Gjæst, som Bopæl i Riget ei have, imellem er. Dog skal Byfogden, før han begge Parter hørt haver (om den Skyldige sig vil finde lade og ikke er bortdragen) ingen Arrest stede. Dersom og i noget forbemelt Tvivl, Vidtløftighed og Regnskab mod Regnskab forefalder, da kan saadant af Byfogden strax i Sagens Begyndelse til Raadstuen indsættes.“

Et Andragende af 1661 fra de norske Kjøbstæder udtalte bl. a. det Ønske, at „hvis Gjæld anden Udenbyesboende udi Kjøbstedet sig forpligter at betale og ei i rette Tid efterkommer, han og hans Bohave efter Birkeretten maatte arresteres og ei undvige, førend Betaling er sket, og han fyldest for sig retted,“ men Statskollegiet fandt det raadeligst „at den norske Lov blev observeret saa som hidindtil, indtil saalænge H. K. M. for sær Aarsagers Skyld kunde naadigst for godt anse nogen videre Forandring deri at gjøre“, jfr. Medd. fra det norske Rigsarkiv 1. 38 og 46, samt Aubert anf. V. 1. 85 om Udvidelsen 1662 af „den danske Stadsret“ til de norske Kjøbstæder.

Ret i Kjøbstæderne, dels at give Arrestinstituttet nogen Anvendelighed udenfor disse. Birkeretten bestemmer, at Indenbyes- eller Indenbirkensmand kan lade ufri Udenbyes- eller Udenbirkensmands Person eller Gods arrestere, forsaavidt han eller det findes i Byen eller Birket, naar Gjælden er vitterlig og ikke betalt til rette Tid. Arresten skal ske ved Fogden og kan kun, naar denne ikke er tilstede, iværksættes ved tvende Dannemænd. Bryder Skyldneren Arresten, ifalder han Voldsbøder.

Arrestinstituttets Udvikling blev saaledes kun lidet fremmet ved nye Love, men det praktiske Livs mest paatrængende Krav bleve afhjulpne ved specielle Bevillinger, som man møder allerede i det 16de Aarhundrede, og hvis Tal stiger betydeligt, jo mere man nærmer sig Lovbogens Tid. Det finder sin fulde Bekræftelse i Registranterne, naar det i Reskr. 29 Marts 1671 udtales, at „Vi tidt og ofte bemøies med Supplikationer anlangende Arrester over en og anden, som uvederhæftige ere, alligevel Dom ikke gangen er, og ikkun pur Obligation forevises,“ og Reskriptet paalægger derfor Statskollegiet at afgive Betænkning om, hvorledes med Arrester skal forholdes. Statskollegiet enedes den 28 Okt. 1671 om „at Arrester ere fornødne og i alle Lande brugelige. Mens eftersom det er en vidtløftig Materie, var det bedst, at den Høieste Ret samtlige gav deres Betænkning derom, og at enhver efter Materiens Vigtighed tog sig Tid at opsætte paa Papir omstændelig, hvad herudi bedst kunde ske.“ Ved Reskr. 8 Nov. 1671 blev Lassen, Vinding og Scavenius tilkaldte for at gjøre Udkast om „paa hvad Maade og i hvilke Tilfælde de (Arrester) paa Personer, Gods eller andet bør at udstedes“, men et saadant Udkast har ikke været til at finde.¹⁾ De omtalte Reskripter godtgjøre, at man har skjænket Arrestinstituttet særlig Opmærksomhed, og selve Indholdet af D. L. 1—22 om Arrest og Beslag viser ogsaa, at der her maa være anvendt et ikke ringe Arbeide. Lovbogen udvider An-

¹⁾ I det Udkast til Lovbogen af 1667, der benævnes *codex Fredericius*, findes kun en Gjentagelse af Forskrifterne i Chr. IV.s Birkeret, men allerede det Udkast, der almindeligt antages at være affattet 1669, har Bestemmelser om Arrest, der i alt væsentligt stemme med de ifølge Lovbogen gjældende. At de i Texten anførte Udtalelser kunde fremkomme 1671, synes herefter noget besynderligt.

vendeligheden af Arrest temmelig stærkt;¹⁾ ikke blot tillader den Arrest overalt, medens denne forhen kun kunde finde Sted i Byer og Birker, men den giver ogsaa Adgang til at arrestere Personer (eller deres Gods), der boe i samme Retskreds som Fordringshaveren, hvilket ikke var hjemlet i den ældre Ret,²⁾ og den tilsteder Arrest uden Hensyn til Skyldnerens Stand.³⁾ Endvidere kan fremhæves den hele Række af specielle Tilfælde, som nævnes i 1—21—10 til 16, Bestemmelserne om Fogdens og Rekvirentens Ansvar, om Rekvirentens Adgang til at afværge Arrest ved Sikkerhedsstillelse m. m., der for største Delen indeholde nye Regler. At Lovgiveren her har gjort sig Flid, kan saaledes ikke bestrides, men om Arbeidets Værd møder man høist forskjellige Domme hos de Lovkyndige; snart hedder det,⁴⁾ at Lovgiveren her har løst sin Opgave „paa en udmærket heldig Maade“, snart paastaas det,⁵⁾ at der mangler „Plan og

¹⁾ I en kort efter 1700 affattet Afhandling (som af Langebek tilskrives Slange) om Danske Kancelli i Suhms Nye Samlinger 1. 26 findes en Opregning af de Sager, som expederedes i Kancelliet 1680—1700. Deri nævnes „ . . . 7. Passer, Salvekondukt, Arrester (dog disse sidste ceserede strax, da den nye Lov udkom, og siden ei synderligen udstedt uden i sær Tilfælde).“ Efter Registranterne er dette dog ikke aldeles nøiagtigt, idet Arrestbevillinger endnu i nogle Aar efter Lovbogen gaves i temmelig stort Antal, og først ophørte henved 1690.

²⁾ Urigtigheden af den modsatte Paastand i G. H. Dreiers Disput. de arresto civili ante latam definitivam judicis sententiam efficiendo (1836). 28 er paavist af J. C. Kall i hans Anmeldelse af nævnte Værk i Maanedsskrift f. Litteratur 19. 184.

³⁾ Jfr. Kall anf. St. 181 kfr. for Sverige J. A. Posse Bidrag till svenska lagstiftningens historia (1850). 204 og Exekutionsstadg. 10 Juli 1669. Maningsinstitutet, der for Adelens Vedkommende erstattede Arrest, omhandles vel i D. L. 1—22, men blev overflødig ved Lovbogens Arrestregler. Højer Jur. Koll. (1742). 346 beretter, at Maning „efter Suveræniteten er ikke brugt her, i det mindste i 30 Aar er derpaa intet Exempel,“ men den første af disse Angivelser er ganske urigtig. I Høiesteretsdomme indtil 1700 forekommer Maning af og til f. Ex. i Dom af 13 Juli 1692. En Høiesteretsdom af 26 Febr. 1690 omhandler en Obligation, hvori Skyldneren tillod Kreditor „at lade mig og mine Arvinger ved Indmanings Forkyndelse indføre udi Hs. Kgl. Majs Arresthus udi Kjøbenhavn,“ men denne Sammenblanding af Arrest og Maning var ifølge Voteringen noget usædvanligt.

⁴⁾ Kall anf. St. 155.

⁵⁾ Bang og Larsen. 226—7.

indvortes Sammenhæng“ i Lovbogens Bestemmelser om Arrest, og at de give Anledning til „uendelig megen Tvivl og Uvished.“ Af det følgende vil fremgaa, at om end Lovbogens Ordning af dette Emne ikke er hævet over enhver Anke, er dog den nævnte stærke Fordømmelse ugrundet og tildels bygget paa Misforstaaelse af Hensigten med og Indholdet af Lovbogens Arrestregler.

Som bemærket har Lovbogen kun for en Del taget sine Arrestregler fra den ældre danske Ret, og hvad der er nyt, er ganske vist hverken hentet fra Retsbrugen eller fra den ved Arrestbevillingers Meddelelse fulgte Praxis, der, saavidt det kan ses, ikke har hvilet paa anden Grundsætning end den i Almindelighed kun at tillade Arrest, naar det maatte anses for særligt nødvendigt til Sikring af et ubestrideligt eller dog temmelig klart Krav. Under disse Omstændigheder ligger det nær at undersøge, om der i Lovbogens Arrestbestemmelser kan spores en Paavirkning af fremmed Ret, saa meget mere som der i den ovenfor anførte Udtalelse af 1671 fra Statskollegiet findes en — rigtignok i stor Almindelighed holdt — Henviisning til andre Landes Regler, og det er en afgjort Sag, at disse vare vel kjendte her baade ad praktisk og theoretisk Vei. Paa den Tid, da Kodifikationsarbeidet foregik hos os, havde Arrestinstituttet allerede antaget en fast og temmelig udviklet Form andetsteds, og var gjort til Gjenstand for mange og tildels fortrinlige Behandlinger i Retslitteraturen navnlig den tyske, hvis betydeligste herhen hørende Frembringelser sikkert have været kjendte af vore ledende Jurister. Især kan fremhæves Andr. Gaill: *Tractatus de manuum injectionibus, impedimentis sive arrestis imperii* (1586), Dav. Mevius: *Synoptica tractatio de arrestis* (1646) og B. Carpzov: *Processus juris in foro Saxonico* (1657), tre Arbejder, der nød en udstrakt og fortjent Berømmelse.¹⁾ Medens Gaill holder sig til den almindelige tyske Ret, kommenterer Carpzov den af Churfyst Johann Georg I af Sachsen den 28 Juli 1622 givne Process- und Gerichtsordnung, der i Art. 51 indeholder udførlige Regler om Arrest. Mevius beskæftiger sig særligt med lybske og hamborgske Arrestbestemmelser, der

¹⁾ Om Carpzovs og Mevius' Værker findes rosende Udtalelser bl. a. hos Endemann: *Das deutsche Civilprocessrecht* (1868). 30 Note 10 og 1049 Note 4.

findes i Lübecks Stadsret af 1586, hvis 5te Bogs 12te Kap. indeholder 10 Artikler om Arrest, og Hamburgs Stadsret af 1603, hvis 1ste Bogs 17de Kap. har 17 Artikler derom. Det stærke Samkvem med de nordtyske Søstæder maa have givet rig Anledning til praktisk Erfaring om de der gjældende Arrestregler ikke at tale om Forholdet til Slesvig og Holsten, hvis Lovgivning allerede indeholdt talrige Bestemmelser om Arrest, jfr. saaledes Schleswig-Holsteinische Landgerichtsordnung 1573, revideret 1636, 3die Bogs 3die Kap.: Von Sequestration und Arresten, og Frederikstads Stadsret 1633, hvis 2den Bog 12 Kap. i 31 §§ giver vidtløftige Regler om Arrest eller Besætning. I Sverige træffes 1643 et Lovudkast, der indeholder temmelig indgaaende Bestemmelser om Qvarstad (Arrest) m. m.,¹⁾ og i Exekutionsstadg. 10 Juli 1669 og et Paabud angaaende Exekution af s. D. findes udførlige Regler om dette Emne.

Lovbogens Forfattere have saaledes haft Adgang til fra Nabolandenes Ret at hente Veiledning ved Arrestreglernes Affattelse, og der er al Rimelighed for, at de have benyttet sig heraf, men at nogen bestemt fremmed Lov har tjent dem til Mønster kan næppe antages. Stampe udtaler vel i sine Erklæringer 2. 26, at vor Arrest er laant af den lybske Ret, men dette synes efter Udtryksmaaden at være en blot Gisning. Den lybske Retsregel, at Arrest ikke giver Fortrinsret, som Stampe særligt omtaler paa det anførte Sted,²⁾ var ikke eiendommelig for den lybske Ret og er ikke udtrykkeligt fastsat i Lovbogen, hvilket man dog vistnok vilde have gjort, hvis man havde taget en Lovgivning til Mønster, hvori den nævnte vigtige Bestemmelse fandtes. Heller ikke giver en Sammenligning mellem Stoffets Ordning, Bestemmelsernes Ordlyd m. m. i vor Lovbog og i den lybske Stadsret mindste Grund til at formode, at denne har spillet en saa stor Rolle for vore Lovkoncipister, hvilket for-

1) Åtgärder för lagförbättring 1633—1665 udg. af C. J. Wahlberg (1878) 202—4.

2) Det Værk af Mevius, hvorpaa Stampe Erkl. 2. 75 beraaber sig, nemlig hans Commentarii in jus Lubecense, indeholder forøvrigt kun leilighedsvis nogle faa Ytringer om Arrest, idet Mevius netop standser sin Kommentar ved Stadsrettens 5te Bog og henviser Læren om Arrest til særlig Behandling i den ovenfor nævnte tractatio.

resten efter dens store Anseelse og Udbredelse¹⁾ ikke vilde have været forunderligt.²⁾

Det er imidlertid ikke af særdeles stor Vægt, om det kunde godtgjøres, at den lybske Stadsret eller en anden bestemt fremmed Lov har været Danske Lovs Kilde i Arrestlæren, thi det kan i alt Fald paavises, at det er fremmede Landes Arrestinstitut, som Lovbogen har havt for Øie, og dermed er i det væsentlige vundet lige saa megen Hjælp til dennes rigtige Opfattelse, som en paa rette Maade begrænset Benyttelse af Kilden vilde tillade at udlede af den enkelte Lov, hvis en saadan var fulgt som Mønster. Datidens, navnlig de tydske, Arrestlove havde ved Siden af enkelte individuelle Eiendommeligheder, der iøvrigt i Almindelighed angik mindre vigtige Punkter, et stort, fælles Stof, og dette findes i et saa vidt Omfang optaget i Lovbogen, at der næppe kan være Tvivl om Sagens rette Sammenhæng. Lovbogen har en hel Række Bestemmelser, der ikke ere hentede fra vor ældre Ret og have stærk Lighed med Regler, der vare almindeligt omtalte i Datidens Retslitteratur og sædvanligt fandtes optagne i de fremmede Arrestlove, saaledes 1—21—4 om den Forsikring, som Arrestrekvirenten skal give Rettens Betjente,³⁾ 1—21—7 om Afværgelse af Arrest ved at stille Sikkerhed, 1—21—11, 12 og 13 om Arrest for Husleie og Gjæld for Herberg og Fortæring og 1—21—14 om Trediemands Ansvar for det hos ham værende arresterede Gods. Heraf tør man vistnok drage den Slutning, der desuden efter de ovenfor berørte Forhold i sig selv er ganske rimelig, at Lov-

¹⁾ Jfr. herom Stobbe: *Geschichte der deutschen Rechtsquellen* (1864) 2. 293 ff. og særligt om lybsk Ret i Slesvig og Holsten E. Vedel: *Den slesvigske Privatrets alm. Del* (1857). 37 og Paulsen: *Lehrb. d. Privatrechts der Herzogth.* (1842). 6 ff.

²⁾ Aubert anf. V. 87 omtaler lybsk Rets Indflydelse i Bergen, men forsaa vidt der i Noten eksempelvis omtales civil Arrest, hvorved synes hentydet til den S. 66 Note 1 omtalte Bestemmelse i Byens Vedtægter om øieblikkelig Forfølgning af Arrest, bemærkes, at en saadan Regel ikke var eiendommelig for lybsk Ret.

³⁾ 1—21—4 svarer vistnok til den Regel, som ifølge Mevius de arr. 16 „*consuetudo ubique fere introduxit et recepit*,“ at Rekvirenten skulde stille Sikkerhed, naar Lovligheden af den begjærte Arrest fandtes tvivlsom paa Grund af, at de faktiske Omstændigheder ikke vare fuldstændigt oplyste.

bogens Arrest, om der end i flere Henseender derfor gjælder eiendommelige Regler, dog i sine Hovedtræk svarer til det andetsteds kjendte Arrestinstitut, og Erkjendelsen heraf er ikke uden Betydning til at lette Forstaaelsen af Arrestreglernes sande Indhold.

II.

Hovedbestemmelserne om de Betingelser, der kræves for at opnaa Arrest, findes i 1—21—8 og 9. Her handles først om det Tilfælde, at Skyldneren er Ubenydes-, birks- eller herredsmænd, og det tillades da at arrestere hans Person eller Gods, hvor han eller det antræffes i By, Birk eller Herred, saafremt han efter rigtig Haandskrift, Revers eller Dom¹⁾ er vitterlig Gjæld eller andet skyldig, som ikke til rette Termin er betalt eller efterkommet. Dernæst bestemmes det, at der ogsaa kan lægges Arrest paa Indenbyes-, birks- eller herredsmænds Person eller Gods, men hertil udfordres ikke blot alle de samme Betingelser, som naar Skyldneren er Udenbyesmand, men desuden at han er uvederhæftig og befindes at afhænde eller forstikke sit Gods til at bedrage sine Kreditorer. I 1—21—10 ff. omhandles dernæst en Række særlige Tilfælde, i hvilke Arrest er tilladt under mindre strænge Betingelser.

Naar Lovbogen i de omtalte Hovedbestemmelser foreskriver, at Kreditor skal have rigtigt (ægte) Haandskrift, og at Gjælden skal være vitterlig (klar, utvivlsom), for at Arrest kan

¹⁾ Da den her omtalte Arrest kan finde Sted, efterat Dom er faldet, er det unøjagtigt at benævne den „Arrest før Dom“, saaledes som det sædvanligt sker i Modsætning til „Arrest efter Dom“, der betegner den Arrest, som foretages til Exekution af en Dom. Rigtigere var det at bruge Udtrykkene „Sikkerhedsarrest“ og „Exekutionsarrest“. Her kan iøvrigt bemærkes, at den Paastand, at en Kreditor ikke kan gjøre Sikkerhedsarrest, naar han har en exigibel Dom jfr. Aagesen Indledn. til den danske Formueret. 475, er uhjemlet jfr. Schweigaard Den norske Proces 3, 1. 11 og ikke stemmer med Sagens Natur, da der kan indtræffe Tilfælde, hvor det er af Interesse for Kreditor at kunne gjøre Arrest, uaglet han har exigibel Dom f. Ex. for at forhindre Afhændelse af Gods, der befinder sig andetsteds end der, hvor Exekutionen skal begyndes.

finde Sted, er det givet, at disse Betingelser skulle foreligge paa den Tid, Arresten sker. Hermed er imidlertid ikke det Spørgsmaal besvaret, om Mangel af de nævnte Betingelser alene bevirker, at en desuagtet paalagt Arrest bliver ugyldig, eller om den tillige medfører, at Arrest ikke maa paalægges, altsaa om de nævnte Omstændigheder ere Betingelser for at erholde Arrest udført eller blot Betingelser for Gyldigheden af en udført Arrest.

Efter Lovordene kan det ikke betvivles, at rigtigt Haandskrift og vitterlig Gjæld danne Betingelser for Arrestens Gyldighed,¹⁾ og dette fastholdt man længe i Theori som i Praxis, dog saaledes at der stadig var Tvivl, om det ubetinget var nødvendigt, at Fordringen var skriftlig, eller om ikke Haandskrift blot var nævnt i Loven som en Omstændighed, der i Almindelighed maatte foreligge, for at et Krav kunde siges at være vitterligt, og sidstnævnte Anskuelse blev efterhaanden den sædvanlige, uagtet den næppe stemmede med korrekt Fortolkning. Denne Opfattelse, hvorefter Arresten var ugyldig, naar Kreditors Krav ikke kunde anses som vitterligt, da Arresten blev foretaget, vedvarede indtil henimod Slutningen af forrige Aarhundrede,²⁾ og afløstes lidt efter lidt af den nu almindelige Anskuelse,³⁾ at Arresten, naar Kreditors Krav i Virkeligheden findes velgrundet, ikke kan omstødes, fordi Fordringen ikke var vitterlig, da Arresten blev gjort. Til denne Udvikling har det vistnok bidraget, at Arrestens Lovlighed paakjendes sammen med Arresthaverens Paastand om Namsdom for sit Krav jfr. nedenfor, og at det derfor maatte stille sig som en Formalisme at ophæve en Arrest, fordi Fordringen ikke var klar, da Arresten skete, men samtidigt give Namsdom og derved tilkjendegive, at Arresten dog ikke i Realiteten var en Uret mod Skyld-

¹⁾ Dette stemmer i det væsentlige med, hvad der lærtes i Datidens Theori jfr. Mevius de arr. 101 ff.

²⁾ Herom vidne en stor Mængde Høiesteretsdomme f. Ex. af 20 Sept. 1687, 15 Apr. 1689, 15 Juli 1692, 13 Aug. 1692, 30 Juni 1693, 6 Apr. 1698, 26 Nov. 1718, 11 Juni 1732, 2 Dec. 1743, 20 Dec. 1748 og 10 Marts 1776, se ligeledes Fyens Landsthingsdom 24 Marts 1697 og 4 Sept. 1709. Der træffes vel Domme, som ikke synes stemmende hermed, men det er sjældent. Hvad Litteraturen angaar, skal her blot nævnes Dons Forel. 4 (1781). 432 og 434 og Nørregaard Forel. 6 (1790—7). 158, se iøvrigt nedenfor.

³⁾ Dreier de arr. 27 ff., Bang og Larsen. 225 ff., Schweigaard. 18.

neren. Det anførte gjælder iøvrigt nærmest kun om 1—21—8, thi med Hensyn til 1—21—9 gjorde sig tidligt¹⁾ den feilagtige Fortolkning gjældende, at dette Lovbud ikke krævede Skrift eller Vitterlighed, idet man oversaa, at dets Ord, „som efter forrige Artikel er noget skyldig“ henviser til de samme Betingelser, som 1—21—8 opstiller.²⁾

Spørger man dernæst, hvorvidt rigtig Haandskrift og vitterlig Gjæld efter Lovbogen være Betingelser for at erholde Arrest paalagt, er det klart, at det ikke kan have været Meningen, at disse Omstændigheders Tilstedeværelse skulde være fuldt beviste, inden Fogden kunde gjøre Arrest, thi dette Retsmiddel vilde da være omtrent uanvendeligt.³⁾ Noget saadant er heller ikke udtalt i Lovbogen, der tværtimod i 1—21—4 forudsætter, at en Arrest kan være ulovlig, og derved nærmest maa have tænkt paa, at Fordringen viser sig at være urigtig, hvilket vilde være et temmelig sjældent Tilfælde, saafremt Fogden skulde kræve fuldt Bevis. Det kan altsaa kun fordres, at der forelægges Fogden saadanne Bevisligheder, som under Hensyn til Retsmidlets Natur gjøre det rimeligt for ham at antage, at Kreditor har rigtigt Haandskrift og vitterligt Krav.⁴⁾ Denne Bevisfordring har imidlertid saa ringe Betydning, at den faktisk omtrent kan betragtes som ugjældende, thi dens Tilsidesættelse vil som oftest ikke medføre nogensomhelst Følge. Hvad saaledes Fogdens Ansvar angaar, ere Reglerne herom i 1—21—2 til 4 vistnok lige fra Lovbogens Tid forstaaede paa den med Lovordene ganske vel stemmende Maade, at Fogden bliver ansvarlig overfor Rekvirenten, naar han urigtigt nægter at gjøre Arrest paa Person eller Gods, som ikke er undtaget fra Arrest, og at endvidere Fogden (se Ordene i 1—21—3 „de selv“ : ikke Rekvirenten) er ansvarlig overfor Rekviritus, saafremt han gjør Arrest paa Person eller Gods, som er arrestfri, men ikke bærer Ansvar for Arrest, der af anden Grund er ulovlig, naar han

¹⁾ Højer Jur. Koll. (1742). 236, Stampe Erkl. 2. 23.

²⁾ De omtalte Ord fandtes ikke i Lovudkastet, men blev tilføiede under Revisionen den 2 Apr. 1680.

³⁾ Schweigaard. 17.

⁴⁾ At der ikke af Lovens Forudsætning om, at Arresten kan findes ulovlig, kan udledes mere, vise Bang og Larsen. 335 mod Ørsted i Ark. f. Retsv. 5. 483.

har forsynet sig med Sikkerhed fra Rekvirenten, og forudsat at han ikke ved selve Arrestens Udførelsesmaade har begaaet nogen Feil. Bedømmelsen af Arrestbetingelsernes Tilstedeværelse sker saaledes paa Fogdens Ansvar, naar han nægter Arresten, men paa Rekvirentens Ansvar, naar Fogden udfører Arresten mod Sikkerhed. Endvidere har Skyldneren efter vor Rets Forfølgningsregler, hvorom nedenfor, ingen Adgang til at faa Arresten ophævet og sig tilkjendt Erstatning, alene fordi Fogden har skjønnet urigtigt, men kun naar Arrestbetingelserne virkelig vise sig at mangle, og er dette Tilfældet, bliver Arresten hævet og Erstatning tilkjendt, selv om Fogden efter det ham forelagte har havt al mulig Grund til at anse Arrestbetingelserne for tilstedeværende. Naar Arrest er gjort mod Sikkerhed, bliver det følgelig omtrent uden Betydning, om Fogden har havt tilstrækkelig Grund til at anse Arresten for lovlig eller ei, og praktisk taget kan det siges, at Sikkerheden træder i Stedet for Bevis for Arrestbetingelserne.¹⁾

Den anførte Betragtningssmaade er ikke blevet uanvendelig derved, at Fogdens Ansvar nu antages at være stærkere begrænset end efter Lovbogen, idet det afhænger af de almindelige Regler om Retsbetjentes Ansvar, eller derved, at der nu

¹⁾ Det har vistnok lige fra Lovbogens Tid i Praxis været brugt at gjøre Arrest mod Sikkerhed uden Bevis, se ogsaa Hesselberg Jur. Koll. (1753). 634 og Brorson Fortolkn. 1. 2. 224, der begge dadle denne Praxis. Hesselberg synes at mene, at den medfører, at Fogden er pligtig til mod Kaution at gjøre Arrest uden Bevis, men om dette var antaget i Praxis, vides ikke, og i ovenstaaende Text er kun sigtet til Fogdens Berettigelse til at foretage Arrest. Iøvrigt ere de ældre Forfatteres Fremstillinger paa dette Punkt ikke aldeles klare. Højer Jur. Koll. (1742). 338 paabe- raaber sig 1—21—19 for, at Arrest ikke kan gjøres uden Bevisligheder jfr. Brorson 1. 2. 261, og Colbjørnsen bemærker i sit Kollegium (Haandskrift paa Universitetsbibl.) om 1—21—19 „Deraf ser man, at Arrest ei kan ske for ulikvide, men Fordringen skal være afgjort først,“ men antager dog ifølge 1—21—2, at naar der stilles Kaution, svarer ikke Fogden men Rekvirenten til Arresten. Dons Forelæsn. 4 (1781). 439 synes at mene, at der maa forelægges Fogden klare Beviser, men at Skyldnerens Benægtelse da ikke kommer i Betragtning; Nørregaard Forelæsn. 6. 168 omtaler ikke det her nævnte Spørgsmaal. Her kan iøvrigt bemærkes Udviklingen hos Mevius de arr. 106 om, at en Arrest, der var udført uden Bevis, ikke skulde hæves, naar Arresthaveren senere kunde fremlægge Dokumenter, som vilde have berettiget til at gjøre Arrest.

gyldigt kan gjøres Arrest for enhver lovlig Fordring. I den nyere Theori, men næppe i Praxis, antages dog i Almindelighed, at Kreditor skal forelægge Fogden Bevisligheder, der omtrent vilde være tilstrækkelige til i Domssager at paalægge Benægtelsesed, eller at Kreditor skal støtte sig enten til Beviser, der give lige saa stor Sandsynlighed som de i 1—21—8 nævnte Dokumenter, f. Ex. Udskrifter af autoriserede Handelsbøger, eller paa andre Data, som gjøre det paastaaede Krav sandsynligt.¹⁾ Mod at gjøre dette til Betingelse for Fogdens Berettigelse til at foretage Arrest, taler det foran anførte, hvorefter Betingelsens Tilsidesættelse ikke let vil kunne faa nogen Virkning, naar Rekvirenten har stillet Sikkerhed. Virkningen kunde kun blive, at Fogden, hvis Fordringen viste sig at være ugrundet, og Sikkerheden gik tabt eller ikke var tilstrækkelig, blev ansvarlig overfor Rekviritus, og maaske tillige at der kunde paalægges Fogden Straf for Embedsforseelse. Det samme gjælder forøvrigt om den jævnligt mødende Bemærkning, at Fogden i alt Fald ikke er berettiget til, selv mod Sikkerhed, at gjøre Arrest for et Krav, som, efter hvad der foreligger ham, maa anses for usandsynligt eller urigtigt. Dette er vel en ganske naturlig Sætning, og Arrest vil heller ikke let blive udført i deslige Tilfælde, men vor Ret frembyder ikke tilstrækkelige Midler til at haandhæve den, thi naar Fordringen dog viser sig grundet, kan Arresten ikke hæves eller Erstatning tilkjendes, og viser Fordringen sig ugrundet, indtræde de samme Følger, hvad enten Fogden har haft megen eller liden Grund til at udføre Arresten.

I det ovenfor udviklede ligger, at Fogden er pligtig at udføre en begjært Arrest, naar der forelægges ham et efter Omstændighederne tilstrækkeligt Bevis for, at der haves en lovlig Fordring, og hvis Fogden da nægter at udføre Arresten, vil han paadrage sig Ansvar til Erstatning overfor Rekvirenten. Af faktiske Grunde vil der dog ikke let blive Spørgsmaal herom, og heller ikke om at appellere Fogdens Nægtelse af at gjøre Arrest. Det er iøvrigt tvivlsomt, om det efter vore Procesregler vilde være muligt under saadan Appel at forhindre en Drøftelse af, om Fordringen virkelig var lovlig, og indskrænke Processen

¹⁾ Dreier de arr. 78, Schweigaard. 18, Bang og Larsen. 236.

til at angaa, om der for Fogden var oplyst saa meget om Fordringen, at han burde have udført Arresten.

Den i Lovbogen opstillede Sondring mellem Arrest paa Udenbyesmand og paa Indenbyesmand er bortfaldet, længe førend Betingelserne i Henseende til selve Fordringen bleve opgivne.

Ved Udenbyesmand forstaaer 1—21—8 utvivlsomt en Person, der hører hjemme andetsteds end i den By, hvor Kreditor er bosat, men er tilstede i denne ¹⁾. Herfor taler saavel Artiklens historiske Forbindelse med Birkeretten, der angik Indenbyesmands Arrest paa Udenbyesmand, som dens naturlige Grund nemlig Faren for den i Byen boende Kreditor ved, at den fremmede Skyldner bortfjernede sig, og endelig Slutningsbestemmelsen, hvorved Arresten begrænses til Kreditors Retskreds jfr. nedenfor. Efter denne Forstaaelse af Ordet Udenbyesmand i 1—21—8 maa Indenbyesmand i 1—21—9 opfattes paa tilsvarende Maade altsaa som en Skyldner, der boer i samme By som Kreditor og er der tilstede. Følgen heraf er, at 1—21—8 og 9 kun tillade en Kreditor at lade Arrest foretage i sin egen Retskreds ²⁾, men i Retsanvendelsen vistnok lige fra Lovbogens Tid synes man ikke at have erkjendt dette, idet man endog har tilladt Ud-lændinge at rekvirere Arrest her i Landet ³⁾. Udtrykkene Indenbyesmand og Udenbyesmand ere ogsaa flertydige, idet de i og for sig ikke blot kunne have den anførte Betydning, men lige saa vel kunne betegne en Person, der hører hjemme eller ikke hører hjemme i en anden By end Kreditor, eller en Person, der hører hjemme eller ikke hører hjemme i den By, hvor Arrest agtes foretaget. At man dernæst ikke tillagde den Betingelse i

¹⁾ Stampe Erkl. 2. 28.

²⁾ Den franske code de procédure civile art. 822 fastsætter: „Tout créancier même sans titre peut faire saisir les effets trouvés en la commune qu'il habite appartenant à son débiteur forain“. Denne Regel skriver sig fra det 12te Aarhundrede, og gjaldt oprindeligt kun som et Privilegium for visse Byer, som derfor kaldtes „villes d'arrêt“, se Boitard og Colmet Daage, Leçons de procédure civile, 12. Udg. 1876, 2. 496.

³⁾ Ex. Høiesteretsdomme af 27 Mai 1692 og 2 Mai 1698. I de første Lovudkast var 1—21—4 delt i to Stykker, og det sidste af disse foreskrev: „Er den, som Arresten begjærer, ikke vederhæftig eller bosat paa det Sted, som Arresten sker, da skal han stille nøiagtig Borgen for sig.“

1—21—9, at Skyldneren skal være uvederhæftig, nogen Vægt, kan forklares, idet man uden ganske at overskride Fortolkningens Grænser, kan betragte den som uvederhæftig, der ikke har tilstrækkeligt disponibelt Gods til at dække Rekvirentens Krav ¹⁾, og anse dette for bevist derved, at Skyldneren ikke afværger Arresten efter 1—21—7 ved at stille Sikkerhed. Derimod er det vanskeligt at se nogen Grund til, at man har ignoreret den Betingelse, at Skyldneren skal befindes at afhænde eller forstikke sit Gods til at bedrage sine Kreditorer, men dette er dog sket temmelig tidligt ²⁾, og dermed enhver Forskjel mellem 1—21—8 og 1—21—9 bortfaldet.

Ved Praxis, der er bekræftet ved Forudsætninger i flere Lovbud f. Ex. Fr. 28 Okt. 1702 § 5 (Arrest paa redelige Indenbyesmænd), Fr. 18 Mai 1825 § 69, Fr. 25 Jan. 1828 § 3, ere saaledes Betingelserne for en gyldig Arrest indskrænkede til, at der haves en rigtig Fordring, som ikke er opfyldt til Forfaldstid. At fastholde den Betingelse, at Rekvirentens Fordring skal være forfalden, stemmer sikkert ikke med Forholdets Natur, og i Theorien ³⁾ har der ogsaa af og til vist sig nogen Tilbøielighed til at opgive den under særlige Omstændigheder, men hverken vor ældre eller nyere Praxis ⁴⁾ har paa dette Punkt villet fravige Lovens klare Forskrift.

Hvad Arrestens Omfang angaar, udtaler Lovbogen ikke, at den skal være begrænset til saa meget Gods, som er tilstrækkeligt til at dække Kreditors Krav. Den eneste Bestemmelse, hvor noget saadant antydes, er 1—21—13, der siger, at en Vært kan arrestere Gjestens Person, naar dennes i Herberget værende Gods ikke synes at kunne tilstrække, men heri indeholdes dog intet Forbud mod at arrestere alt Gjestens Gods i Herberget, selv om det er af langt større Værdi end Værtens

¹⁾ I den lybske Stadsret af 1586 foreskrives: „Hat unser Bürger einer Erb und eigen, sein Gut soll nicht besetzt werden, es were denn, das sein Haab und Gut so viel nicht wirdig als die Schuldt antrifft,“ og i Hamburgs Stadsret af 1603 hedder det: „Keines Gut der gnughaftig Erbe oder Zins hat, soll man arrestiren,“ jfr. herved Mevius de arr. 61.

²⁾ Stampe Erkl. 2. 77, Hesselberg 640, Brorson 1, 2. 242.

³⁾ Bang og Larsen. 239.

⁴⁾ Høiesteretsdomme af 20 Dec. 1748 og 9 Nov. 1750, Jur. Tidsskr. 3, 1. 187, Ugeskr. f. Retsv. 1867. 462 og 1886. 648.

Krav. Paa den anden Side kan man ikke deraf, at Skyldneren ifølge 1—21—7 kunde befri sig for Arrest ved at stille Pant, drage den Slutning, at Arresten kunde omfatte mere Gods end nødvendigt til at dække Kreditors Krav, da det i modsat Fald ikke vilde være noget Beneficium for Skyldneren at slippe for Arrest mod at stille Pant. Hensigten med 1—21—7¹⁾ er ikke at skaffe Skyldneren nogen reel Lettelse, men at aabne ham Adgang til ved en frivillig Sikkerhedsstillelse at undgaa den Krænkelse og Kreditspilde, som en Arrest maa medføre, idet den hviler paa Forudsætningen om, at Skyldneren svingagtigt vil forholde Kreditor hans Retsnydelse. Man finder derfor ogsaa Bestemmelser, der svare til 1—21—7, selv i de ældre og yngre fremmede Love, der lade Arrest stifte Pant og begrænse Arresten ved Fordringens Størrelse²⁾. Heller ikke kan man for Arrestens ubegrænsede Omfang paaberaabe sig, at „da Lovbogen tilstod Kreditor strax at rette Arresten mod Skyldnerens Person, hvorved hans hele Bo tillige hæftedes, kunde den følgerigtigt heller ikke indskrænke ham til en Fordringen modsvarende Del af Godset, naar han lod sin Ret til at arrestere Skyldneren selv ubenyttet“³⁾. Denne og forøvrigt flere andre urigtige Slutninger hvile paa den Misforstaaelse af 5—3—18 jfr. 1—24—26, at det Forbud mod at raade over sit Gods, som denne Artikel hjemler, danner samme Baand for Skyldneren som Arrest, men at dette er en Feiltagelse, vil let ses ved at sammenholde 5—3—18 med 1—21—8. Sidstnævnte Lovbud omtaler nemlig udtrykkeligt Foretagelse af Arrest, efter at Namsdom er erhvervet, men dette vilde være meningsløst, hvis den Virkning, der efter 5—3—18 tilkommer Namsdommen, allerede var samme Virkning, som Arrest har. Der maa følgelig være en Forskjel mellem Virkningen efter 5—3—18 og Virkningen af Arrest, og da saaledes Arrest paa Person ikke er lig med Arrest paa alt Godset, kan der ikke deraf, at Kreditor strax kunde arrestere Skyldnerens Person,

1) Satisfatio medicina sequestri et arresti er en gammel og almindeligt anerkjendt Sætning. At Kreditor efter 1—21—7 ikke kunde fordre reel Sikkerhed men maatte nøies med solid Kaution, er antaget i mange gamle Høiesteretsdomme f. Ex. af 22 Nov. 1684 og 22 Nov. 1686.

2) F. Ex. den sachsiske Procesordn. 1622, Art. 51. § 12 jfr. § 2, den tyske Reichs- Civil- Process-Ordnung af 1877, § 803 jfr. § 810.

3) Schweigaard. 34 og 87.

sluttes, at han kunde arrestere alt hans Gods. Naar det dog ligger nærmest at antage, at Arrestens Omfang efter Lovbogen ikke er begrænset ved Gjældens Størrelse, maa dette støttes paa, at Loven ikke antyder, at saadan Begrænsning skal gjælde, og at der efter Arrestens Natur, hvorom nedenfor, ikke er noget besynderligt i, at den ikke skal finde Sted ¹⁾. Saavidt det kan ses, har ogsaa Praxis i den nærmeste Tid efter Lovbogen ²⁾ antaget dette, der iøvrigt havde saa meget mindre Betænkelighed, som Lovbogen vistnok hjemlede en Begrænsning af Arrestens Omfang ad en anden Vei. I 1—21—8 foreskrives det nemlig om Udenbyes- birks- eller herredsmand, at hans Person eller Gods maa „hvor han, eller det, antræffes, i By, Birk eller Herred, arresteres“. Herved er saa klart som muligt tilkjendegivet, at Arresten kun kan ske paa den Skyldner eller det af hans Gods, som antræffes i Kreditors Retskreds. Ikke blot vilde Ordene „i By, Herred eller Birk“ ellers være ganske overflødige, men de vilde være fuldstændigt vildledende, thi den ældre Ret, hvorfra 1—21—8 nærmest er hentet, Chr. IV's Birkeret, fremhæver netop gjentagende i Art. 13—15, at Arresten kun omfatter de i Kreditors Retskreds antrufne Gjenstande. Hvis dette ikke fremdeles skulde gjælde, vilde Lovforfatterens Udtryksmaade være ubegribelig uheldig, men det kan endog oplyses, at det har været Meningen at bibeholde den ældre Regel paa dette Punkt. I Udkastet hed det nemlig: „da maa hans Person, hvor han

¹⁾ I de ældre fremmede Love og Værker om Arrest findes i Almindelighed ligesaa lidt nogen Begrænsning af Arrestens Omfang omtalt som i vor Lovbog, men de forstaa dog i det mindste af de nyere Forfattere uden videre saaledes, at det er Meningen, at Arresten kun maa ramme saa meget Gods, som svarer til Fordringen. For at opfatte 8: 1 U. B. i den svenske Landslov af 1734 saaledes anfører Schrevelius Civilrätt 2. 331 et kgl. Brev 6 Sept. 1690, der udtrykkeligt nævner en saadan Begrænsning, og hvis Forskrift forøvrigt allerede findes i Paab. 10 Juli 1669. At Arrest er begrænset ved Fordringens Størrelse, er fremhævet i den nu gjældende svenske Utsökn. af 1877 § 145 og tyske Rigsprocesl. af 1877 § 808.

²⁾ Høiesteretsdomme af 16 Aug. 1684, 8 Marts 1687, 26 Okt. 1689, 5 Aug. 1692 o. fl. angaa Tilfælde, hvor der ifølge de i Dombøgerne indeholdte Oplysninger om Arrestforretningerne er gjort Arrest paa mere end nødvendigt for at dække Kreditors Krav, men Dommene indlade sig iøvrigt ikke paa Spørgsmaalet om Berettigelsen hertil.

antræffes i By, Birk eller Herred, eller hans Gods, hvor det findes, arresteres," men ifølge Revisionskommissionens Protokol blev dette forandret den 18 Marts 1680 til den nuværende Affattelse. Naar denne Forstaaelse af 1—21—8 fastholdes, er det rimeligt at opfatte de følgende Artikler paa tilsvarende Maade; 1—21—13 siger ogsaa udtrykkeligt, at det er Gjæstens Gods i Huset, som kan arresteres. Den rette Fortolkning af 1—21—8 er imidlertid snart blevet forladt, dels fordi Udtrykket „Udenbyesmand“ blev misforstaaet, og hele Lovbogens Sondring mellem Indenbyesmand og Udenbyesmand temmelig hurtigt blev tilsidesat jfr. foran, men vistnok især fordi N. L. 1—19—8 paa Grund af lokale Forskjelligheder, idet Herredsinddelingen ikke fandt Sted i Norge, har gjengivet Reglen i D. L. 1—21—8 med en saadan Forandring, at den ikke har samme Betydning ¹⁾).

Angaaende Arrest paa Person findes der vel for visse særlige Tilfælde i Lovbogen Antydninger om, at der var større Betænkelighed ved at tillade den end ved Arrest paa Gods jfr. 1—21—10 („baade“) og 1—21—11 til 13, men i 1—21—8 og 9, der indeholde de almindelige Arrestbetingelser, give Lovordene ²⁾ ikke mindste Vink om, at Kreditor først skulde holde sig til Godset, og det har sikkert heller ikke været Meningen, hvad efter Ordene snarere kunde antages, at Kreditor skulde nøies med enten at holde sig til Skyldnerens Person eller til hans Gods. I den nærmeste Tid efter Lovbogen synes ogsaa Praxis ³⁾ at have erkjendt, at Arrest paa Person ikke var betinget af, at Godset var utilstrækkeligt. Denne lette Adgang til personlig Arrest sigtede dog ikke til Skyldnerens Hensættelse i Gjældsfængsel. Ved Arrest paa Person forstaa Lovbogen blot et Forbud mod, at han forlader Retskredsen, hvilket tydeligt nok fremgaar af 1—21—18 og 5—14—26, ligesom Lovbogen, hvor den vil betegne, at Skyldneren fængsles, saasom i 1—24—33, 44 ff., aldrig udtrykker dette ved Ordet Arrest ⁴⁾). Personlig

¹⁾ Jfr. Brorson 2. 239 og Kall anf. St. 223.

²⁾ Efter Lovudkastet tillod 1—21—9 kun Arrest paa Gods, men ved Revisionen den 2 Apr. 1680 blev tilføjet „eller Person“.

³⁾ Jfr. f. Ex. de i Høiesteretsdomme af 27 Mai og 13 Aug. 1692 og 30 Juni 1693 omhandlede Arrester.

⁴⁾ Paa dette Punkt som paa flere andre, f. Ex. i Henseende til Brugen af Ordet „Skifte“, er Lovbogen forud for sin Tid i terminologisk Nøjagtighed,

Arrest i denne Form er i alt Fald indtil det 17. Aarhundredes Slutning hyppigt benyttet ¹⁾, og den Tvivl, som er fremsat ²⁾ om, at Lovens Forskrift herom nogensinde er anvendt, er altsaa ugrundet. Allerede længe før Lovbogen var dog Iværksættelse af personlig Arrest ved Skyldnerens Fængsling ikke noget ukjendt jfr. f. Ex. Bevill. 17 Juni 1662 sammenholdt med Bevill. 23 Sept. s. A., Bevill. 10 Okt. 1662, 27 Febr. 1672 kfr. 24 Marts og 24 Juli 1683 og 6 Okt. 1694, men blev kun anvendt under særlige Omstændigheder, og Lovbogen har optaget dette System med den Forbedring, at de særlige Omstændigheder ere præciserede i 1—21—18, der kræver, at den Paagældende enten er uvederhæftig ³⁾ eller foragter (∴ bryder eller tilsidesætter) Arresten. Skyldnerens Fængsling, der saaledes ifølge Lovbogen skulde være den ekstraordinære Form af personlig Arrest, blev imidlertid snart — vistnok allerede i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede — den eneste ⁴⁾, og de nyere Love gaa ligefrem ud fra, at personlig Arrest betyder Indsættelse i Slutteriet, jfr. f. Ex. Pl. 8 Jan. 1776 og Fr. 10 Dec. 1790. Denne Udvikling er efter al Sandsynlighed foranlediget ved, at det ikke længe efter Lovbogen, sikkert som Følge af den Anskuelse, at Arrest gav Panteret, blev antaget, at Arrest kun kan omfatte saa meget Gods, som er nødvendigt til at dække Fordringen ⁵⁾, hvilket atter naturligt maatte føre til, at Skyldnerens Person

thi „Arrest“ betegner ellers i det daværende Retssprog hyppigt Fængsel, se f. Ex. Fr. 23 Juni 1683 § 1.

¹⁾ Høiesteretsdomme 18 Okt. 1689, 18 Jan. 1690, 27 Juni og 15 Juli 1692, 29 Juni 1693, Akterne til Fyenbo Landstingsdomme af 18 Nov. 1691, 23 Okt. 1695 og 24 Marts 1697.

²⁾ Bang og Larsen. 318.

³⁾ Uvederhæftighed var ganske vist allerede en Arrestbetingelse efter 1—21—9 og 15 men ikke i de andre Tilfælde, og Bemærkningen hos Bang og Larsen. 318 om, at Lovbogen selv saa godt som havde hævet Forskjellen mellem de to Arrestformer, er derfor ugrundet.

⁴⁾ Højers Jur. Koll. (1742). 331, Hesselberg Jur. Koll. (1753). 648 og Stampes Erkl. 2. 30 og 31.

⁵⁾ Se allerede de i Høiesteretsdomme af 12 Juli 1693, 22 Juni 1695 og 2 Mai 1696 omhandlede Arrester og Fyenbo Landstingsdom 4 Sept. 1709. At den nævnte Sætning, der er anerkjendt i mange nyere Love f. Ex. Fr. 15 Dec. 1797, allerede i Midten af forrige Aarhundrede var hævet over al Tvivl, ses af Luxdorps Ytringer i Stampes Erkl. 2. 67 og 89.

ikke kan arresteres, saalænge der findes tilstrækkeligt arrestabelt Gods, thi det er en „Regel in jure, at man ikke maa bruge de haardere Midler, naar de mildere ere tilstrækkelige“ ¹⁾. Arrest paa Person kunde altsaa kun anvendes, naar Skyldnerens ubehæftede Gods var utilstrækkeligt til at dække Kreditors Fordring, men i saa Fald var han uvederhæftig og kunde følgelig efter 1—21—18 tages i Forvaring paa et ærligt Sted til Sagens Udrag. Da det altsaa, naar Kreditor overhovedet kunde benytte personlig Arrest, altid stod ham frit for at bruge den strængere Form, Fængsling, og da det blotte Forbud mod at forlade Retskredsen var af ringe Betydning overfor en insolvent Skyldner, var det naturligt, at den mildere Form af Arrest forsvandt ²⁾.

Om Arrestens Virkning indeholder 1—24—26 den Regel, at Kreditor kan lade sig indføre i det Gods, som Skyldneren har afhændet eller pantsat til Andre, efterat der er gjort Arrest paa hans Gods eller Person, og 5—3—18 foreskriver, at Ingen, som lovligt er arresteret, maa forflytte, afhænde, pantsætte eller opbyde sit Gods. De anførte Lovbud lade imidlertid de selv samme Virkninger følge af flere andre Retshandlinger bl. a. af Erhvervelse af Nams- eller Indførselsdom, men da 1—21—8 netop henviser Domhavere til at gjøre Arrest, maa der, som foran berørt, heri ligge noget andet og mere. Hvad dette er, har Lovbogen ikke udtrykkeligt tilkjendegivet, sikkert fordi den har fundet det ganske overflødig, da det tilstrækkeligt tydeligt var udtalt ved selve Ordet Arrest. Det er nemlig et Faktum, der uimodsigeligt fremgaar saavel af Retsbrugen længe før Chr. V's Lov og i lang Tid efter den og af hele den herhen hørende Litteratur, at Arrest paa Gods vil sige en fuldstændig Udelukkelse af Paagjældendes fysiske og retlige Raadighed derover, der bevirkes ved, at han ad retslig Vei sættes ud af Besiddelsen af Godset ³⁾. Naar dette fastholdes, vil det let ses, at

¹⁾ Hesselberg. 631.

²⁾ I den svenske Landslov af 1734 betyder Bysætning (Arrest paa Person) Fængsling jfr. 8: 10 og 13 U. B.

³⁾ Udenfor Danmark og Norge er det overflødig at betone det i Texten anførte, da der ikke er eller nogensinde har været mindste Tvivl derom. Hos de ældre Forfattere findes i Almindelighed Udviklinger derom for at vise Arrestens Karakter i Modsætning til andre lignende Akter jfr. f. Ex. Gaill de arr. 36 „omne arrestum est turbatio possessionis sed non

det kunde have sin store Interesse for en Kreditor, der allerede havde Namsdom med de i 5—3—18 dertil knyttede Virkninger, men endnu ikke kunde exekvere den, at lægge Arrest paa Skyldnerens Gods, ligesom det da bliver klart, at Arrest paa Skyldnerens Person ingenlunde omfatter Arrest paa hans Gods. Endvidere maa da Opmærksomheden henledes paa, at 1—24—26 efter sit bogstavelige Indhold ikke nøies med at afskære Skyldneren fra at afhænde eller pantsætte det arresterede Gods, men siger, at naar der er gjort Arrest paa hans Gods, være sig lidt eller meget, kan han ikke afhænde eller pantsætte noget, være sig arresteret eller ikke arresteret Gods. I Almindelighed finder man det desuagtet uden videre Undersøgelse betragtet som en Selvfølge, at 1—24—26 kun sigter til Afhændelse eller Pantsættelse af det Gods, der er arresteret, vistnok fordi man, da Arrestens Karakter som berøvende Besiddelsen er forglemt,

e contrario* og Mevius de arr. 89, hvor Arrest sammenlignes med et præceptum de non alienando og dette erklæres for langt mildere „non tollit dominium aut possessionem nec suspendit aut impedit fructuum perceptionem aut custodiam“, se ogsaa A. Wach, Der italienische Arrestprocess (1868). 162. De senere tyske Forfattere lige til Nutiden ere alle enige deri jfr. f. Ex. Endemann Civilprocess. 1054, om end enkelte antyde, at det arresterede Gods med Kreditors Samtykke eller under særlige Omstændigheder kan lades i Skyldnerens Besiddelse. Den tyske Rigsproceslov § 810 jfr. § 712 viser ligeledes, at Arrest sætter Skyldneren ud af Besiddelsen af det arresterede Gods. For Sveriges Vedkommende fremgaar det samme af Schrevelius Civilproces. 569, forsaavidt Lovbogen af 1734 angaar. Utsökningsl. af 1877 § 145 ff. sondrer mellem Qvarstad og Skingringsförbud, af hvilke det førstnævnte ifølge Mot. 124 svarer til Realarrest og medfører Besiddelsens Fratagelse, medens det andet blot er et Forbud mod at disponere over Godset ved Retshandler eller ødelægge og forbruge det. Om det ene eller det andet Retsmiddel skal anvendes, afhænger, forsaavidt Kreditor ikke selv nøies med at begjære Skingringsförbud, af, om der er større eller mindre Fare for hans Retsnydelse. For vor Rets Vedkommende vise en Mængde Bevillinger og Domme, at Arrest udførtes saaledes, at Skyldneren blev sat ud af Besiddelsen af Godset jfr. f. Ex. Høiesteretsdomme af 16 Aug. 1684, 26 Juli 1692 og 22 Juni 1702, endog undertiden i et saadant Omfang, at Skyldneren med Familie strax blev nødt til at søge en anden Bopæl. Her kan endnu bemærkes, at Lovbogen ikke kjender anden Straf for Til sidesættelse af Arrest end Voldsbøder se 1—21—17 jfr. svensk Straffelov 16 Febr. 1864, Kap. 10 §§ 21 og 22, først ved Fr. 11 April 1840 blev Bedrageristraf her anvendelig i vor Ret.

ellers ikke kan opdage nogen Forskjel mellem, om der er arresteret mere eller mindre. Men naar Arrestbegrebet rigtigt opfattes, er det ikke saa givet, at man kan forlade den strænge Ordfortolkning af 1—24—26, som da ogsaa har enkelte betydelige Forsvarere ¹⁾ og efter Lovbogens Tankegang ikke i sig selv er urimelig. At en Arrest paa en Del af Skyldnerens Formue bevirker Uraadighed over hele hans Formue, er i Realiteten ikke synderligt mærkeligere, end at en Namsdom for et ringe Beløb efter 5—3—18 medfører denne totale Uraadighed, og ligesom Lovbogen i 5—3—18 til Arrest paa Person har knyttet en ikke i og for sig i Arresten liggende — og derfor, saavidt vides, andetsteds aldeles ukjendt — total Uraadighed over Formuen, saaledes er det muligt, at Lovgiveren kan have villet knytte en saadan Virkning til Arrest paa Gods. Der vilde dog altid blive den betydelige Forskjel mellem delvis Arrest af Formuen og fuldstændig Arrest af den, at Skyldneren i første Fald ikke var udelukket fra at besidde, bruge og forbruge det ikke arresterede Gods og maaske heller ikke fra at forflytte dette. I sidstnævnte Henseende kan bemærkes, at 5—3—18 efter sine Ord kun angaar Arrest paa Person, og at 1—24—26 kun taler om Afhændelse og Pantsættelse, men ikke om Forflyttelse af Godset.

Vor nuværende Theori ²⁾ og Praxis lærer derimod, at Arrest ikke berettiger til at tage de arresterede Ting ud af Skyldnerens Besiddelse, medmindre der i deres Beskaffenhed, f. Ex. naar Arrestgjenstanden er rede Penge, eller i Skyldnerens Person eller Forhold foreligger særlig Grund dertil. Den mærkelige Udvikling har altsaa fundet Sted, at medens Lovbogen ordinært begrænser Arrest paa Person til et verbalt Forbud, men ved Arrest paa Gods tager Gjenstandene ud af Skyldnerens Besiddelse, er nu Arrest paa Person blevet skærpet til Fængsling, men Arrest paa Gods ordinært formildet til et verbalt Forbud. At Arrest ikke i Almindelighed berører Skyldneren Besiddelsen af Arrestgjenstanden, stemmer ikke med, hvad der gjælder i Tilfælde af Exekution ³⁾, skjøndt Reglerne herom iøvrigt ere overførte paa Arrest i meget vidt Omfang, men er en vistnok i

¹⁾ Stampe Erkl. 2. 74 og Kall anf. St. 208.

²⁾ Bang og Larsen. 311, Schweigaard. 36.

³⁾ Nellesmann Exekution og Auktion (2. Udg.). 231.

sidste Halvdel af forrige Aarhundrede opstaaet Anskuelse ¹⁾, der rimeligvis staar i Forbindelse med den Opgivelse af Lovbogens strænge Arrestbetingelser, som da naaede sit Høidepunkt, i alt Fald maatte der naturligt være en Tilbøielighed til at gjøre det foreløbige Retsmiddels Virkninger saa lidet indgribende som muligt, jo mere man lettede Adgangen til at benytte det.

Det nuværende Forhold kan betegnes derved, at ligesom Lovbogen havde to Former af Arrest paa Person, saaledes have vi nu to Former af Arrest paa Gods, af hvilke den mildere ikke medfører Besiddelsestab for Skyldneren, medens den strængere Form har denne Virkning ²⁾. Herved maa ikke tabes af Sigte, at Anvendelsen af den ene eller den anden Form blot vil sige, at den efter Omstændighederne findes tilstrækkelig eller nødvendig til at opnaa Formaalet, men at dette i begge Tilfælde er det samme nemlig at bevirke Tilstedeblivelsen, indtil Exekution kan ske, af Ting, hvori Exekution kan gjøres. At Arrest kan ske, uden at Besiddelsesstanden forandres, maa derfor ikke føre bort fra den Grundregel, at Iværksættelsen af Arrest — i Modsætning til et blot Forbud — er knyttet til bestemte tilstedeværende Ting. Der kan tales om „Totalarrest“, forsaavidt som man derved blot forstaar, at alle Skyldnerens Eiendele blive arresterede, idet Kreditors Krav er ligesaa stort som eller større end deres Værdi, men en Totalarrest i den Forstand, at den rammede hele Skyldnerens Formue, nærværende eller ei, allerede erhvervet eller fremtidig, har næppe nogensinde fundet Sted i civile Sager og er ikke hjemlet i Lovene, navnlig ikke i Fr. 18 Mai 1825 § 67, der vel berettigede til at arrestere alt Skyldnerens Gods uden Hensyn til Vexelkravets Størrelse, men ikke til at give Arresten et Omfang, som den ikke ellers kunde have, hvor stor end Kreditors Fordring var ³⁾.

¹⁾ Endnu Nørregaard, Forel. over den danske og norske Privatret (1790—7) 6. 169 tillader kun Skyldneren at beholde det arresterede Gods i sit Værge, naar han kan stille Sikkerhed.

²⁾ Praktisk taget er Forholdet omtrent det samme som efter den nu gjældende svenske Ret jfr. foran S. 179, Noten.

³⁾ Omtalte Bestemmelse i Fr. 1825 er nu bortfaldet ved Lov om Vexels. 28 Mai 1880. Naar Aagesen, Indledn. til den danske Formueret. 425 endvidere nævner, at Totalarrest paa Gods er en Følge af personlig Arrest, er dette, som foran paavist, en Vildfarelse.

Med Arrestens Karakter som rammende Besiddelsen staa ogsaa den almindeligt anerkjendte Sætning i Forbindelse, at Arrestens Udførelse maa ske paa det Sted, hvor den Ting, som agtes arresteret, befinder sig. Denne Sætnings Anvendelse volder ingen Vanskelighed ved Arrest paa legemlige Ting ¹⁾, og naar mundtlige Gjældskrav, der tilkomme Rekvisitus, skulle arresteres, hævdes det saavel i Theori som Praxis ²⁾ med megen Styrke, at Fordringen maa betragtes som værende hos den Berettigede, og altsaa Arresten iværksættes paa hans Bolig eller Opholdssted, dog maa den udførte Arrest anmeldes for Debitor efter Fordringen for at forhindre, at han ved i god Tro at betale sin Gjæld til Rekvisitus skal blive frigjort for den ³⁾. Herfra er der imidlertid i Praxis gjort en meget vigtig Undtagelse, idet en Mængde Domme ⁴⁾ have erkjendt, at Arrest efter Pl. 30^v Nov. 1821 paa en Udlændings Krav hos en herboende Person, kan iværksættes hos Debitor, og dette sidste burde vistnok være den almindelige Regel. Da Fordringen er ulegemlig, er det en Fiktion at betragte den som værende hos Kreditor, og vil man her fingere noget, er det vel ligesaa rimeligt at betragte Fordringen som værende hos Debitor, der har eller bør have de Midler, hvoraf den skal fyldestgøres. Naar man tilsteder Arrest paa Fordringer, er det Analogien af,

1) Ved Arrest paa Person antages det i nyere Tid, at der kan afsiges et saakaldt eventuelt Arrestdekret over en ikke tilstedeværende Person, som da i Henhold dertil senere uden nyt Dekret kan indsættes i Gjælds-fængsel, jfr. Bang og Larsen. 323, Nyt Ark. f. Lov og Ret. 129, 134 og 139, Jur. Tidsskr. 23. 341 og Ugeskr. f. Retsv. 1871. 908. Meningen er dog vistnok, at Dekretet kun kan afsiges paa et Sted, hvor Vedkommende burde være tilstede eller dog normalt befinder sig, og maaske at det kun kan fuldbyrdes i den Fogeds Retskreds, der har afsagt det. Eventuel Arrest paa Gods synes lige saa meget eller lidt berettiget som paa Person, men anerkjendes dog næppe.

2) Dette gjælder dog kun den nyere Praxis. Høiesteretsdomme af 13 Aug. 1685, 15 April 1689, 14 April 1692 o. m. fl. vise, at Praxis tidligere, og vistnok i hele forrige Aarhundrede var den modsatte. En Høiesteretsdom af 9 Juni 1737 statuerede, at Arrest gjort hos Skyldnerens Skyldner og ikke forkyndt for førstnævnte, gik foran for en senere Arrest, der var gjort baade hos Rekvirentens Skyldner og dennes Skyldner.

3) Bang og Larsen. 315 udtrykke sig saaledes, at Arrestens Ankyndigelse for Debitor „hører til dens Fuldførelse“.

4) F. Ex. Ugeskr. f. Retsv. 1875. 196, 1879. 346 og 1165, 1881. 364, 1882. 1261 og 1883. 446.

hvad der gjælder om Arrest paa legemlige Ting, hvortil man er henvist, og den fuldstændige Standsning af al Raadighed over den mundtlige Fordring kan iværksættes ved at udføre Arresten i Form af et for Debitor nedlagt Forbud, medens et saadant Forbud nedlagt for Kreditor ikke er tilstrækkeligt til at afskære Raadighed over Fordringen, idet hertil desuden kræves, at Forbudet anmeldes for Debitor ¹⁾.

Ikke længe efter Lovbogen opkom den Anskuelse, at Arrest stiftede Panteret ²⁾. Om dette, som Stampe formoder ³⁾, skyldes Paavirkning af den sachsiske Ret, lader sig næppe oplyse, men i alt Fald frembød Loven selv nogen Anledning til den nævnte Paastand. Dels kunde denne søge en vis Støtte i 5—3—18, hvorefter Arrest hindrede den eneste i Lovbogen kjendte Art af Konkurs i Skyldnerens levende Live nemlig Opbud, dels ses det, at man af 1—21—7 sluttede, at Arrest skulde tjene til at tage den Sikkerhed, som Skyldneren ikke frivilligt vilde give ⁴⁾. Fr. 17 Mai 1690 om Fallitter taler ogsaa i Indledningen (Kvartudgaven) om, at Kreditorer ved Arrest bemægtige sig Skyldnerens Gods fremfor andre Kreditorer, og Fr. 28 Okt. 1702 § 2 foreskriver, at Arrest, hvorpaa Dom ikke er falden, førend Fallenten undveg, ikke giver Prioritet fremfor de andre Kreditorer, og forudsætter altsaa, at Arrest, som er bekræftet ved Dom, giver Prioritet i Boet, hvoraf atter konsekvent maa følge, at en ved

¹⁾ I den tyske Proces har det altid været antaget, at Arrest paa Fordringer skal ske ved en inhibito til Skyldneren efter Fordringen jfr. f. Ex. Mevius de arr. 90, Francke Civilprocess (1844) 2. 241, Endemann Civilprocess. 1054. Her kan ogsaa mærkes, hvad der i den tyske Rigsproceslovs Motiver 423 siges om Exekution i Fordringer: „An Forderungen ist zwar kein Besitz aber etwas der Besitzergreifung entsprechendes möglich, so dass Dritten gegenüber auch bei Forderungen ersichtlich gemacht werden kann, dass dieselben der Disposition des Schuldners entzogen sind. Dem entsprechend wird bei Forderungen die Pfändung dadurch bewirkt, dass das gerichtliche Verbot zu zahlen dem Drittschuldner zugestellt wird.“

²⁾ Strax efter Lovbogen synes man ikke at have antaget dette, se Høiesteretsdomme af 3 Okt. 1685 og 1 Dec. 1686, men derimod senere Domme af 29 Marts 1699, 31 Marts 1700 og 31 Marts 1701. At Læren om, at Arrest giver Pant, ogsaa har været fremsat i Sverige, viser Schrevelius Svensk Civilrätt 2. (2. Udg.) 333.

³⁾ Erkl. 2. 29.

⁴⁾ Luxdorph i Stampes Erkl. 2. 67.

Dom bekræftet Arrest ikke kan omstødes ved en enkelt Kreditors Exekution. Indtil 1758 var det den gængse Mening, at en ved Dom stadfæstet Arrest giver „et jus reale og Prioritet i Skyldnerens Midler for andre Kreditorer“¹⁾ og Stampe meddeler, at dette var „en næsten almindelig Praxis“ og godkjendt ved adskillige Høiesteretsdomme“²⁾. En Forandring heri blev foranlediget ved, at endel Grosserere i Kjøbenhavn, der drev Handel paa de vestindiske Øer, i Aarene 1756 og 1757 androg om, at Arrest i Gjældssager aldeles maatte blive afskaffet paa disse Øer, eller at Arrest i alt Fald ikke maatte give Ret til fortrinlig Betaling i Skyldnerens Fallitbo. I sin i den Anledning afgivne Erklæring udviklede Stampe, at det ikke blot var heldigst for Handel og Vandel, men ogsaa var Lovbogens sande Mening, at Arrest ikke stifter Pant, og begrundede udførligt denne Opfattelse under en Skriftvexling med sin Kollega i Kancelliet, Luxdorph³⁾. Stampe fastholdt det utvivlsomt rigtige Standpunkt, at der ikke i Arrestens Natur er nogen Nødvendighed for, at den skal give Panteret, og at denne derfor ikke kan anses for hjemlet, da Lovbogen intet foreskriver derom, men erkjendte, at Arrest ifølge Fr. 1702 § 2 stifter Pant, naar den er bekræftet ved Dom. Denne sidste Sætning medførte efter Stampes Mening kun, at Panteretten indtraadte fra Dommens Afsigelse, medens den almindelige Anskuelse var, at Arresten, naar den blev bekræftet ved Dom, stiftede Panteret allerede fra Arrestens Foretagelsestid. Derhos udviklede Stampe nærmere, hvad der maatte forstaas ved „Dom paa Arresten“ se herom nedenfor. Selve det reiste Spørgsmaal blev efter den daværende Lovkommissions Erklæring afgjort ved et for de vestindiske Øer ud-

¹⁾ Højer Jur. Koll. (1742) 335 og 341.

²⁾ Erkl. 2. 64 og 92. Praxis fastholdt i Overensstemmelse med Fr. 1702, at Arrest, hvorpaa Dom ikke var faldet før Skyldnerens Fallit, ikke gav Fortrinsret, se saaledes Høiesteretsdom 20 Okt. 1745.

³⁾ Stampes Erkl. 2. 22 og 64 ff. Af en Disputats af A. Badstuber de discrepantiis præcipuis juris communis Danici et Saxonici circa arrestum (1748) ses, at Stampe tidligere i sine Forelæsninger over Processen havde forfægtet samme Anskuelse. En Disputats af Chr. Schow (1761) om, hvorvidt Arrest giver Pant, der iøvrigt er meget kort og ender midt i en Sætning, indeholder kun de samme Betragtninger, der af Stampe og Luxdorph vare anførte, og som Forf. paa en eller anden Maade maa have erholdt Kundskab om.

færdiget Reskript af 19 Mai (Pl. 14 Juni) 1758, der foreskriver, at Arrest, selv om den er stadfæstet ved Dom, ikke medfører nogen Præferencé fremfor de andre Kreditorer eller hindrer dem fra at deklarere Skyldneren fallit, og dette erklæres i Præmisserne at være stemmende med Lovens Hensigt og Mening. Skjøndt man i Henhold til denne Ytring i Præmisserne ansaa Reglen i Reskr. 1758 for gjældende i hele Riget, og Stampe selv ikke synes at nære Tvivl herom, fastholdt han dog mærkeligt nok, at naar Arrest er stadfæstet ved Dom giver den Prioritet i Skyldnerens Fallitbo og stifter et pignus giudiciale¹⁾, men den almindelige Mening blev dog snart, at Arrest aldrig giver Fortrinsret²⁾. Dog. var det omtvistet, om ikke 5—3—18, som forbyder den, der personligt er arresteret, at opbyde sit Gods, ogsaa maatte gjælde for den, hvis Gods er arresteret, og medføre, at Rekvisitus ikke til Skade for Arresthaveren kunde erklære sig fallit, saa at denne kunde omstøde Fallitten eller uden Hensyn til den gjøre Exekution i Boet³⁾. Denne Tvivl løste Lovgiveren ved Fallitl. 30 Dec. 1858 § 2 saaledes, at Arrest aldrig er til Hinder for Fallit eller medfører Fortrinsret i Boet, og nu hedder det i Konkursl. 1872 § 10 og Skiftel. 1874 § 35, at Arrest „taber sin Virkning“, naar Skyldnerens Bo kommer under Konkursbehandling.

I den lange Tid, i hvilken Læren om, at Arrest gav Panteret, var herskende, maatte den i flere Henseender ytre sin Indflydelse paa Arrestreglerne. Det skyldes vistnok den, at Arrest paa Gods blev begrænset til saa meget af Skyldnerens Formue, som var tilstrækkeligt til at dække Kreditors Fordring, og at Arrest paa Person blev betinget af, at der ikke fandtes tilstrækkeligt

¹⁾ Erkl. 2. 717 (1759) og 3. 36 (1760). Stampedes Mening har muligvis været, at Arrest vel ifølge Reskr. 1758 ikke giver Fortrinsret, fordi der er faldet Dom, som stadfæster Arresten, men at det forbliver ved Fr. 1702 § 2, naar der er faldet Dom for selve Arresthaverens Fordring.

²⁾ Endnu i Dons' Forelæsn. 4. 431 (udgivne 1781 men skrevne omtrent 1770) meddeles, at „det ikke endnu er saa aldeles afgjort mellem vore Jurister, hvorledes og hvorvidt en Arrests Effekt bør strække sig“, se derimod Lybeckers Applikationsudtog 3 (1784). 801, jfr. Fr. 30 Sept. 1778, Indledn.

³⁾ Det væsentligste af Litteraturen herom findes anført hos Gram Obligationsr. alm. Del. 154 Note 4.

ubehæftet Gods, ligesom ogsaa at Reglerne om Exekution i stort Omfang gjordes anvendelige paa Arrest. Disse Resultater ere blevne staaende, efterat den nævnte Lære er opgivet, og Anvendelsen af Exekutionsreglerne gaar endog i nyere Tid altfor vidt, f. Ex. naar man uden videre anvender 1—24—17 paa Arrest, saaledes at denne skal begynde paa Skyldnerens Bopæl¹⁾. At gjøre dette til Regel, er efter Arrestens Natur en Urimelighed, medmindre man opstiller saa vide Undtagelser, at Reglen omtrent forsvinder, og at det ikke stemmer med Lovbogen, er efter 1—21—8 og 13 tydeligt nok²⁾.

Sætningen, at Arrest ikke giver Panteret, betragtes undertiden som selvfølgelig, naar man fastholder Arrestens sande Natur, nemlig at forbyde Skyldneren visse Handlinger, thi man kan jo ikke forbyde Nogen at lide Exekution,³⁾ og herimod kan Arresten derfor ikke sikre. I Virkeligheden er imidlertid Sagen den, at en Arrest ikke fuldtud kan beskytte mod Skyldnerens Afhændelse, Pantsættelse osv. af det arresterede Gods, naar den ikke tillige forhindrer andre Kreditors Exekution deri. For det første kan det lidet nytte, at Skyldneren ikke kan afhænde en Ting, naar det — hvad der nu⁴⁾ vistnok er almindeligt anerkjendt — staar ham frit for at stifte Gjæld, som derpaa kan søges dækket ved Exekution i Tingen, især da Dom og Exekution ved Skyldnerens Imødekommen kan opnaas meget hurtigt. Men dernæst maa bemærkes, at hvis ingensomhelst Exekution afskæres ved Arrest, kan denne ikke engang hindre den direkte Afhændelse af den arresterede Ting, men egentlig blot bevirke, at Erhververen ikke kan nøies med en frivillig Overleverelse af Tingen men maa tage Dom og i Henhold dertil bemægtige sig det afhændede ved Exekution. Rigtignok synes det hos os (næppe i Norge) at antages af Nogle, at Arrest sikrer mod Exekution, naar selve Stiftelsen af den Ret, der skal exekveres, strider mod Arresten, saa at f. Ex. den, der har kjøbt en arresteret Ting og taget Dom til dens Udlevering, ikke uden Arresthaverens Samtykke kan tage Tingen ved Udlæg,

1) F. Ex. Ugeskr. f. Retsv. 1886. 812. I Konkursl. § 164 i Slutn. synes ogsaa at ligge en Forudsætning herom.

2) Schweigaard. 45.

3) Schweigaard. 2.

4) Se derimod Ørsted i Jur. Tidsskr. 15, 2. 252 og Haandb. 6. 257.

men om dette er rigtigt, er høist tvivlsomt. Det er nemlig vel meget besynderligt, at en Ret, der som stridende mod Arresten maa vige for denne, skal kunne gjøres gjældende uden Hensyn til Arresten, fordi den er exigibel overfor Skyldneren, men paa den anden Side foreskrive Konkursloven og Skifteloven ganske ubetinget, at Arrest taber sin Virkning i Konkurstilfælde. De i Strid med Arresten stedfundne Afhændelser og Pantsættelser ville følgelig i Konkursen erholde Dækning lige med eller muligvis endog forud for Arresthaveren, og Konsekvensen byder da, at denne ogsaa ved Enkeltforfølgning maa vige.

Naar Arrest fuldstændigt skal svare til sin Hensigt, og man ikke vil lade den medføre total Uraadighed over hele Skyldnerens Formue, haves der ingen anden Vei end at lade den stifte Retspanteret. Dette er saa langt fra at være „en genetisk Modsigelse af stærkeste Art“,¹⁾ at det tvertimod er en simpel Konsekvens,²⁾ naar man lader Exekution (Udlæg til Forauktionering) stifte Retspant,³⁾ og i den nu gjældende tyske Ret er derfor ogsaa foreskrevet, at Arrest stifter Panteret.⁴⁾ At Arrest efter vor Ret giver en mindre Beskyttelse end dens egentlige Hensigt kræver, hænger sammen med, at Adgangen til at gjøre Arrest er saa vid, at den kan finde Sted i mange Tilfælde, hvor dens Grund, en Fare for Kreditors Udsigt til at erholde Fyldestgjørelse ved Exekution, i Virkeligheden ikke foreligger, og hvor det derfor vilde være urigtigt at give Kreditor et Fortrin fremfor andre Kreditorer. Arrest, der anvendes forholdsvist meget stærkt i vor Praxis,⁵⁾ benyttes utvivlsomt hyp-

¹⁾ Kall anf. St. 155.

²⁾ I Motiverne til den tyske Rigsproceslov af 1877 hedder det S. 455: „Der Zweck des Arrestes, die Sicherung der Zwangsvollstreckung, fordert, dass der Vollziehung des Arrestes dieselben Wirkungen beigelegt werden müssen wie der Zwangsvollstreckung selbst.“

³⁾ Nogen begrebsmæssig Nødvendighed for, at Exekution skal give Retspant, er der forøvrigt ikke, men Reglen derom, der ingenlunde er universel, f. Ex. ikke gjælder i fransk Ret og før Loven af 1877 heller ikke gjaldt i de vigtigste tyske Lande, beroer paa Hensigtsmæssighedshensyn eller, som i vor Ret, paa historiske Grunde.

⁴⁾ Rigsprocel. 1877 § 810. Den svenske Utsökningsl. 1877 lader ikke Arrest stifte nogen Fortrinsret, uagtet dette var foreslaaet i de tidligere Lovforslag jfr. Mot. 125.

⁵⁾ Ifølge statistisk Tabelværk skete der i Aarene 1871—5 i hele Landet 2072 Arrester før Dom og 3117 Exekutioner efter Dom i civile Sager,

pigt som Tvangsmiddel eller i andre endnu mindre af Lovgiveren tilsigtede Øiemed, og det er et Spørgsmaal, om det ikke var at foretrække at drage snævrere Grænser for Anvendelsen af Arrest men da tillægge den en større Retsvirkning.¹⁾

De Grundsætninger, hvorpaa Lovbogens Arrestregler hvile, kunne uden Vanskelighed udledes af selve Bestemmelsernes Indhold og Arrestinstitutets Karakter. Dettets Hensigt har overalt og til alle Tider været at sikre Gjennemførelsen af en Retsforfølgning, og har i saa Henseende tjent ikke blot og især til at afværge, at Skyldneren foretager Handlinger, hvorved Kreditors eventuelle Exekution af en Dom over ham bliver særdeles vanskelig eller umulig, men ogsaa til at sikre eller lette Kreditors Adgang til at faa Dom over Skyldneren.²⁾ I Chr. Vs Lov findes dog næppe Spor af Anvendelse af Arrest i sidstnævnte Øiemed, naar bortses fra Spørgsmaalet om, hvorvidt Arrest skaber et særligt Værnething, hvorom nedenfor. Derimod kan af vor nyere Lovgivning her anføres Konkursl. 1872 § 165, der tillader Arrest paa Person paa Indlændinge, der staa i Begreb med at forlade Landet for bestandigt eller paa ubestemt Tid, saavelsom paa Udlændinge i Anledning af Fordringer, for hvilke de Paagjældende uden Hensyn til Arrestværnethingsbestemmelserne ifølge Lovgivningens almindelige Regler vil kunne sagsøges ved danske Retter. I alt Fald angives det i Konkurslovens Mot. 145 at være Hensigten, at Arresten skal tjene til at sikre Opnaaelsen af exigibel Dom, naar Skyldneren maa befrygtes at ville unddrage sig Retsfølgningen ved Bortreise, men Lovbudet gaar iøvrigt langt videre, end denne Hensigt tilsiger. Adgangen til at gjøre personlig

deraf i Kjøbenhavn henholdsvis 857 og 761. I Femaaret 1876—80 var Antallet af Arrester før Dom i hele Landet 4091, af Exekutioner 6128, i Kjøbenhavn henholdsvis 1675 og 1837. Det bemærkes, at samtidigt var Tallet af Exekutioner „efter Forlig eller Kontrakt“ ikke langt fra at være dobbelt saa stort som Tallet af Exekutioner efter Dom.

- ¹⁾ Adgangen til Arrest er stærkt begrænset ifølge den østerrigske Allgm. Gerichtsordn. af 1781 §§ 275 ff., og noget lignende gjælder, saavidt vides, om den engelske Ret. Ogsaa efter fransk Ret er Anvendelsen af Arrest temmelig indskrænket se code de procédure civile art. 557 ff. og 819 ff.
- ²⁾ Jfr. Endemann Civilprocess. 484 om, at Arrest tildels afløste cautio judicio sisti et judicatum solvi.

Arrest efter Konkursl. § 164 er nemlig ikke indskrænket til det (i Motiverne alene omtalte) Tilfælde efter 1—2—19 2det St., hvor Skyldnerens personlige Forbliven her er nødvendig for at kunne sagsøge ham ved dansk Domstol, men er ogsaa anvendelig, f. Ex. hvor der er vedtaget Værnething efter 1—2—20. Derhos vedbliver Arresten efter Konkursl. § 164 længere end den omtalte Hensigt nødvendiggjør, thi den vedvarer, indtil Kreditor kan gjøre Exekution eller Konkurs indtræder, medens der, selv naar Skyldnerens personlige Forbliven her er nødvendig for at sagsøge ham her, ikke vilde kræves mere til at opnaa det nævnte Øiemed, end at han arresteredes, indtil Sag var anlagt, thi at han derefter bortfjerner sig, hindrer aldeles ikke i at faa Dom over ham.

Naar man betragter Arrest i dens sædvanligste Anvendelse, altsaa som Middel til at sikre Exekutionsobjektets Tilstedeværelse, indtil fornødent Exekutionsfundament kan opnaas, er det indlysende, at den altid tilstedeværende blotte Mulighed for, at Skyldneren vil foretage Handlinger, der hindre Exekutionsadgangen, ikke kan berettige en Kreditor til at se dette Retsmiddel anvendt, men at der maa foreligge en særlig Fare, en særlig Grund til Frygt i saa Henseende (justa causa arresti). Dette er ogsaa altid blevet anerkjendt som en Hovedbetingelse for Arrest,¹⁾ men hvis man ikke vil indskrænke Retsmidlets Anvendelighed i saa høi Grad, at det omtrent bliver afskaffet, maa man ikke blot nøies med, at der oplyses Omstændigheder, som give Formodning for Fare, men vistnok endog tillade Arrest efter Rettens Skjøn, selv om der ikke kan siges at være tilveiebragt Formodning, og i saa Fald søge Garanti mod Misbrug af Retsmidlet ved at fordrø Sikkerhedsstillelse.²⁾ Det kunde synes, at Forholdet da i Virkeligheden bliver det samme, som om man aldeles frafaldt den Betingelse for Arrest, at der

¹⁾ Herom vidne alle fremmede Værker om Arrest lige fra Gaill til Nutiden. Den omtalte Betingelse er udtrykkeligt fremhævet i 8:1 U. B. i den svenske Lov af 1794 og i Utsökningsl. 1877 §§ 145 og 147 samt den tyske Rigsprocel. 1877 §§ 797 og 798.

²⁾ Saaledes den tyske Rigsprocel. § 801. I Sverige kræves derimod baade til Qvarstad og Skingsringsförbud, at „verklig anledning förefinnes, att gäldenären till förfång för borgenären undanskaffar eller förstör egendomen“ jfr. Utsökningslagens Mot. 124.

skal være særlig Grund til Frygt, men dette er dog ikke Tilfældet. Ikke blot vil det, at det sættes som det normale, at Paalæggelse af Arrest er betinget af grundet Formodning for Fare, faa Betydning, naar Kreditor maa erkjende, at der ingen Fare er, men det vil overhovedet modvirke en for stærk Benyttelse af dette Retsmiddel uden virkelig Grund, hvorimod man ved at opgive den nævnte Betingelse let bringer Arrestens sande Natur i Forglemmelse og derved i Retsbrugen kan føres paa Afveie.

I vor Lovbog viser Arrestinstituttet sig klart grundet paa Forudsætningen af en særlig Fare. Efter 1—21—8 ligger denne i Skyldnerens Stilling som Udenbyesmand og den deraf følgende nærliggende Mulighed for, at han efter ikke til rette Tid at have betalt sin Gjæld vil fjerne sig selv eller sit Gods. 1—21—9 fordrer, at Skyldneren er uvederhæftig og befindes at afhænde eller forstikke sit Gods for at bedrage sine Kreditorer, og 1—21—10 jfr. 3—3—3 og 1—21—11 til 16 handle alle om Tilfælde,¹⁾ hvor Skyldnerens Adfærd eller hele Forhold give Anledning til at frygte for, at han vil forhindre eller besværliggjøre Kreditors Retsnydelse. Det kan ogsaa bemærkes, at 1—21—21 paalægger den, der har ladet gjøre en ulovlig Arrest, at erstatte den Arresterede „hans Spot og Skade“, og derved naturligt henviser til en svingagtig Handlemaade fra Skyldnerens Side som Arrestens Forudsætning, hvorved denne, naar den var ulovlig, fik en ærekrænkende Karakter.²⁾ Ved den foran omtalte urigtige Opfattelse af Begrebet Udenbyesmand i 1—21—8 og ved Tilsidesættelsen af de særlige Betingelser i 1—21—9 maatte man tabe Blikket for den sande Grund til Arresten, og denne findes derfor knap berørt i vor Litteratur, ligesom det vistnok i Praxis aldrig fordres, at Arrestekvirenten skal oplyse

1) Af 1—21—15 gjordes der i ældre Tid jævnlig Brug til at arrestere den Mand, der ifølge Beliggelse var pligtig at ægte en Kvinde, idet han kunde dømmes hertil under Straf af at blive Mindremand, se f. Ex. Høiesteretsdomme 17 Juli 1691 og 23 Marts 1699.

2) Dette fremhæves ogsaa af Datidens Forfattere, f. Ex. Mevius de arr. 163—4. Muligvis stod det i Forbindelse hermed, at Arrest i Lübeck udførtes af en carnifex (Bøddel) jfr. Mevius. 119. I Hamburgs Stadt-recht af 1603 findes Udtrykket „Schaden und Schmach“.

eller paaberaabe sig en *justa causa arresti*.¹⁾ Det bemærkes undertiden, at Arrest efter Lovbogen var et Tvangsmiddel men senere er omdannet til et Sikkerhedsmiddel, men om end dette var rigtigt, er der samme Grund til at kræve en *justa causa*, hvad enten Arresten har den ene eller den anden Karakter. At iøvrigt Arresten efter Lovbogen faktisk kunde virke som en Tvang paa Skyldneren til snarest muligt at afgjøre sin Gjæld og i høiere Grad end efter de nu gjældende Arrestregler, maa vel indrømmes, men der foreligger ingen Grund til retligt at betragte Lovens Arrest som andet end et Sikkerhedsmiddel, thi ingen af de dertil knyttede retlige Virkninger gik videre end nødvendigt for at skaffe Kreditor en virkelig Sikkerhed. Navnlig gjælder dette om Arrestens vide Omfang efter Lovbogen, thi naar Arrest ikke giver Panteret og Arresthaveren følgelig maa finde sig i, at andre Kreditorer ved Exekution bemægtige sig de arresterede Ting, er det for at sikre Arresthaverens Adgang til Exekution ikke nok, at Skyldneren udelukkes fra at raade over en til Fordringen svarende Del af sit Gods.²⁾ 1—21—7 viser ogsaa, at Kreditor ikke havde retligt Krav paa, at der allerede nu blev øvet Tvang mod Skyldneren for at bringe ham til at betale, men kun paa at erholde Sikkerhed for sit Krav. Men medens det saaledes maa erkjendes, at Arrest før som nu maa betragtes som et Sikkerhedsmiddel, ikke et Tvangsmiddel, kan det meget vel forsvares, at henregne Arrest til de eksekutive Retsmidler, da den slutter sig accessorisk til Exekution, eller endog at betegne den som en foregreben Exekution, saaledes som det var almindeligt i Retslitteraturen paa Lovbogens Tid.³⁾ Af nyere Forfattere er det Spørgsmaal opkastet, om Arrest skal betragtes som en anticiperet Exekution af Kreditors Hovedfordring eller som Exekution af en Ret til at erholde Sikkerhed, der maa tillægges Kreditor, naar der fra Skyldnerens Side foreligger Grund til at

¹⁾ Th. Hindenburgs Jurid. Formularbog (2. Udg.) 336.

²⁾ Nutildags, da Arresten ikke kan omfatte mere Gods end nødvendigt til at dække Kreditors Fordring, og da Arrest paa Gods ikke antages at medføre Uraadighed over andet Gods end det arresterede, møder man jævnlig den ganske rigtige Bemærkning, at Arrest ikke svarer til sin Hensigt at sikre Exekutionen, jfr. Brorson 1, 2. 226 og Schweigaard. 55.

³⁾ Mevius de arr. 6 „Executionis vero species arrestum et remedium executivum“.

frygte for hans Retsnydelse. Denne Sondring, som det endog falder besværligt for Tanken at fastholde udenfor det Tilfælde, at der gjøres Arrest for en endnu ikke forfalden Fordring, har næppe nogen reel eller videnskabelig Betydning. At man erkjender en Kreditor for berettiget til at erholde Arrest under visse Omstændigheder, kan ganske vist udtrykkes saaledes, at der da tillægges ham en Ret til Sikring mod den truende Fare, men om denne Ret betragtes som indeholdt i hans Hovedkrav eller som et accessorisk Krav ved Siden af dette, kan vistnok ikke være af Vigtighed.

III.

I de Lovgivninger, hvor Arrest er hjemlet, er der i Almindelighed paalagt Arresthaveren en Pligt til hurtigt at forfølge Arresten, og vor Ret fastsætter herom i 1—21—20 jfr. Fr. 10 Juli 1795 § 20, at Kreditor strax skal forfølge Arresten og gjøre Sagen anhängig til næste efterfølgende Thing, som han kan faa Stævning til. Opholdes med Forfølgningen, og fornævnte Thing forbigaar, da er Arresten dermed ophævet. Der har aldrig hersket Tvivl om, at denne Bestemmelse er givet i Skyldnerens Interesse og navnlig tilsigter at give ham Leilighed til snarest muligt at faa Forholdet bragt for en Domstol uden at behøve at optræde som Klager. Derimod kan det omtvistet, efter hvilke nærmere Regler Lovgiveren har tænkt sig Arresthaverens Forfølgningspligt gennemført.

Efter den ældre tyske Civilproces krævede Arrestens Foretagelse et Dekret af en Domstol, der blev afgivet, uden at Rekvisitus var hørt, og uden at der fra Rekvirentens Side fordredes fuldt Bevis for det af ham anførte. Hensigten med Arrestforfølgningen var at raade Bod paa den, ved Arrestens Øiemed nødvendiggjorte Mangel, at Arrestdekretet var givet uden tilstrækkelig Undersøgelse af, om der var Grund til at paalægge Arrest. Forfølgningssagen tilsigtede derfor at give Rekvirenten Leilighed til nærmere at begrunde sin Begjæring om Arrest og Rekvisitus Adgang til at fremsætte sine Indsigelser derimod, men den gik ikke ud paa at afgjøre Arrestens Lov-

lighed, forsaavidt denne beroede paa Rigtigheden af Kreditors Krav. Rekvisitus kunde vel fremsætte Indvendinger mod Kravets Existens men i Almindelighed kun, saafremt de vare fuldkomment likvide. Gyldigheden af den Fordring, for hvilken Arrest var gjort, og forsaavidt Gyldigheden af Arresten blev at afgjøre under en derom anlagt Sag til Exekution (Hovedsagen), med hvilken iøvrigt efter Omstændighederne Arrestforfølgningen kunde forenes.¹⁾

Grunden til, at dette System ikke kan anvendes i vor Ret, ligger ikke deri, at det her er Fogden, der uden foregaaende Dekret af en Domstol tager Beslutning om Arrestens Udførelse, thi hermed lod det sig vel forene, at der siden skulde ske en med den tyske Ret overensstemmende Forfølgning for en Domstol. Derimod er Grunden dels den, at den summariske Bedømmelse af, om der er Føie til at paalægge Arresten, som i den tyske Ret sker efter dens Udførelse, hos os kan finde Sted for Fogden, forinden Arresten paalægges, dels den, at der ikke under Forfølgningssagen efter vor Ret haves Hjemmel til at nægte Fremsættelsen og Paakjendelsen af enhver Indsigelse mod Fordringens Existens. I dansk Ret omfatter saaledes Forfølgningen mere end den tyske Forfølgning, nemlig ikke blot Spørgsmaal, om der er justa causa arresti, og om Arresten er rigtigt udført, men ogsaa om det Krav eksisterer, for hvilket Arrest er paalagt.

I nyere Tid er der dog fremsat en Lære,²⁾ hvorefter Forfølgningssagen vilde have et langt mindre Omfang, idet den i det væsentlige kun skulde angaa Arrestens Lovlighed, forsaavidt denne beroer paa Retmæssigheden af den Fordring eller det Retsforhold, der har foranlediget Arresten, hvorimod de øvrige Omstændigheder, hvoraf dens Lovlighed afhænger, skulde være Forfølgningssagen uvedkommende, saa at Skyldneren, hvis han i saa Henseende har nogen Indvending mod Arresten, maa gjøre den gjældende ved Appel af Arrestforretningen. Denne Lære støttes navnlig derpaa, at det er en fast Grundsætning i vor Ret, at en Retsbetjents judicielle Handlemaade ikke kan censureres af en sideordnet Retsbetjent men kun af den ham

¹⁾ Endemann Civilproc. 1056, Francke Civilproc. 2. 262.

²⁾ Bang og Larsen. 330 ff.

overordnede Ret, og at der ikke er Tvivl om, at dette ogsaa gjælder for Fogdens Vedkommende.¹⁾ Mod denne Grundsætning strider det ikke, at Fordringens Lovlighed prøves under Forfølgningssagen af en Fogden sideordnet Dommer, thi Spørgsmaalet herom er vel allerede paakjendt af Fogden, men kun foreløbigt, og dette kan ikke hindre Dommeren fra at paakjende samme Spørgsmaal endeligt. Derimod vilde den nævnte Grundsætning blive brudt, hvis Arrestens Formalitet, navnlig Spørgsmaal om Fogdens Kompetence og Habilitet og hans Fremgangsmaade ved Arrestens Iværksættelse, kunde prøves af Dommeren i 1ste Instans, thi om de anførte Punkter fælder Fogden en endelig Kjendelse. Det vilde ogsaa være besynderligt, at Fogdens Stilling skulde være en ganske anden, naar han foretager Arrest, end naar han nægter at foretage den, og da det er en afgjort Sag, at Rekvirenten kun ved Appel til høiere Ret kan faa Nægtelse af Arrest paakjendt, vilde det altsaa være mærkeligt, at Rekviritus kunde faa Udførelsen af Arrest paakjendt i 1ste Instans. Endelig fremhæves det, at den Arrest, der er udført som Exekution af en Dom eller et Forlig, ikke skal forfølges, og da Grunden hertil kun kan være, at Fordringens Lovlighed i dette Tilfælde allerede er bedømt, fremgaar heraf, at Spørgsmaalet om Fordringens Lovlighed er Forfølgningssagens egentlige Gjenstand, men at Arrestens Formalitet ikke hører dertil, thi om denne kan der i samme Grad reises Tvivl, enten Arresten udføres ifølge Dom eller ei.

Mod disse Betragtninger kan først erindres, at det dog ikke er besynderligt, at Fogdens Stilling bliver forskjellig, naar han foretager Arrest, altsaa anvender et ekstraordinært Retsmiddel, og naar han nægter at foretage Arrest, og altsaa intet ekstraordinært sker. Men i alt Fald er denne forskjellige Stilling uundgaaelig ogsaa efter den anførte Lære, thi Fogdens Nægtelse af at gjøre Arrest kan grunde sig paa, at han anser Fordringen for urigtig, og dette hans Skjøn kan da kun bedømmes af Overdomstolen, uagtet hans Skjøn over Fordringens Rigtighed kan prøves af Dommeren i 1ste Instans, naar Arresten er foretaget. Heller ikke de Slutninger, der drages af, at Exekutionsarrest

¹⁾ Se saaledes om Exekution Nellemann Exek. og Aukt. 2. Udg. 253 og om Udpantning L. 29 Marts 1873 § 12.

ikke skal forfølges, ere velgrundede, thi Sikkerhedsarrest, som udføres, efter at Dom er gaaet og altsaa Fordringens Lovlighed afgjort, skal forfølges,¹⁾ og Forfølgningssagens Gjenstand er altsaa ikke udtømt ved Konstateringen af Fordringens Rigtighed.

Hovedindvendingen mod den omtalte Lære er, at Loven bestemt foreskriver i 1—21—20, at Arresten skal forfølges, og dette kan ikke siges at ske, naar en hel Klasse af Omstændigheder, hvorpaa dens Lovlighed beroer, holdes udenfor Forfølgningen. Selv om man kunde undgaa at afvige fra den ellers i vor Ret anerkjendte Grundsætning; at en Retsbetjent ikke kan censureres af en sideordnet Retsbetjent, ved at indskrænke Forskriften i 1—21—20, er det tvivlsomt, om man vilde være berettiget dertil, men den nævnte Grundsætning kan overhovedet ikke her bevares ved at udelukke Arrestens Formalitet fra Forfølgningen.²⁾ Det er vel sandt, at Spørgsmaalet om Fordringens Rigtighed ofte ikke vil eller kan foreligge fuldstændigt oplyst for Fogden, og at det derfor, naar der for Dommeren fremlægges andre Oplysninger, og disse føre til et andet Resultat, end Fogden har antaget, ikke kan siges, at der er Strid mellem Dommerens og Fogdens Kjendelse. Derimod er saadan Strid uundgaelig, naar der ikke for Dommeren fremkommer andet, end hvad der allerede var oplyst for Fogden, men Dommeren dog kommer til et andet Resultat end denne, f. Ex. naar hele Faktum strax for Fogden er in confesso, og der kun er Uenighed om en vis Retssætning. Da man altsaa ikke her kan overholde den omtalte Grundsætning, selv om Forfølgningen begrænses til at omfatte Paakjendelse af Fordringens Rigtighed, maa det erkjendes, at 1—21—20 danner en Afgivelse fra det nævnte Princip.

Efter vor Ret maa det saaledes antages,³⁾ at enhver Indsigelse mod Arrestens Lovlighed kan fremsættes og paa-
kjendes under Forfølgningssagen, og Spørgsmaalet kan kun være,

¹⁾ Herom har der aldrig været Tvivl. I Bevillinger til at gjøre Arrest, efter at Dom var gaaet, udtaltes det undertiden udtrykkeligt, at Arresten skulde forfølges, se f. Ex. Bev. 16 Juni 1683.

²⁾ Schweigaard. 59.

³⁾ I Praxis findes endnu af og til Anvendelser af Bang og Larsens Lære, se f. Ex. Ugeskr. f. Retsv. 1871. 708 og 1885. 1034 jfr. ogsaa et Forbehold i Høiesteretst. 1886. 520.

om Forfølgningen ikke skal omfatte endnu mere, nemlig om Arresthaveren ikke blot skal paastaa Arresten kjendt lovlig, men tillige skal kræve exigibel Dom for sin Fordring, altsaa i Almindelighed Namsdom.

En saadan Pligt for Arresthaveren kan ikke søges begrundet ved de almindelige Regler om Retsfølgning, thi det er ikke en Grundsætning i vor Ret, at den, der har begyndt en Retsfølgning, er pligtig til snarest muligt at gennemføre den, f. Ex. efter at have faaet Dom hurtigst muligt gjøre Exekution. Heller ikke kan den nævnte Pligt for Arresthaveren udledes af Arrestens Begreb, thi den kan ikke være ubetinget, idet der, f. Ex. naar Arrest gjøres for en Fordring, der allerede er afgjort ved Dom, eller som staar under Procedure ved en Overret, ikke kan være Tale om, at Forfølgningen tillige skal omfatte Paastand om Namsdom.¹⁾ Imidlertid maa det dog vistnok anses for det naturligste efter Arrestens accessoriske Karakter, at Kreditor saavidt muligt skal lade sin Paastand om Arrestens Stadfæstelse slutte sig til en Paastand om Namsdom, og den eneste Forfatter²⁾ i den danske og norske Litteratur, der har omtalt dette Spørgsmaal, bemærker ogsaa herom, „at Arrestens Hensigt er at sikre Gjældsinddrivelsen, og at den tagne Sikkerhed derfor ikke fortjener at opretholdes gennem Rettens Beslutning, medmindre Kreditor ved at nedlægge Paastand om Namsdom i Gjerning godtgjør, at det er Fordringens Fyldestgjørelse, som han lægger an paa at vinde. Den modsatte Regel vilde især være stødende, naar Arresten var iværksat paa Person.“ At der paahviler Arresthaveren den omtalte Pligt, maa for et enkelt Tilfældes Vedkommende betragtes som tilkjendegivet i Lovgivningen, nemlig med Hensyn til Arrest paa Person, paalagt ifølge Konkursl. § 164, thi en saadan Arrest ophører efter Konkursl. § 165, saasnt der i Henhold til en i Forfølgningssagen erhvervet Dom kan gjøres Exekution, og det kan naturligvis ikke være Meningen, at Kreditor skulde kunne forlænge Arresten ved at nøies med at paastaa Arresten stad-

¹⁾ Det samme vil gjælde, hvis man tillod Arrest for en uforfalden Fordring.

²⁾ Schweigaard. 66.

fæstet.¹⁾ Enkelte nyere Love, f. Ex. Pl. 30 Nov. 1821, synes ogsaa at forudsætte, at det hører til Arrestforfølgningen, at der nedlægges Paastand om Namsdom, og dette er og har vistnok meget længe været den almindelige Anskuelse.²⁾

Gjennem hele forrige og endnu ind i nærværende Aarhundrede har den Lære været herskende³⁾, at Arrestforfølgningen kunde eller skulde deles i to Sager, en, hvorved Arresten forfulgtes i Henseende til Formaliteten (quoad formalia) og en, hvorved den forfulgtes i Realiteten (quoad realia). Der kan næppe være Tvivl om, at der her foreligger en Overførelse af den tyske Proces' Regler, idet Forfølgningen quoad formalia skal svare til den tyske Arrestforfølgning, og Forfølgningen quoad realia omfatte det, som i Tydskland afgjordes under Hovedsagen, men Grænsen mellem de to Forfølgninger er iøvrigt ikke ganske klar⁴⁾. Grunden til Arrestforfølgningens Deling laa oprindeligt i Kreditors Interesse. Da nemlig Fr. 28 Okt. 1702 § 2⁵⁾

1) Ved Affattelsen af Konkursl. § 165 er iøvrigt overset, at de fleste Domme ikke kunne eksekveres, uden at Domhaveren forud lader dem forkynde, og at der derfor burde tilføies en Forskrift om, at Arresthaveren snarest muligt skal lade Dommen forkynde.

2) Højer Jur. Koll. 340 ytrer, at „Arresten bør saaledes forfølges, at baade paa den og Hovedsagen maa stævnes til næste Thing“ og tilføier, at der „kjendes ved endelig Dom ikke alene paa Hovedsagen men og paa Arresten.“

3) Schweigaard. 70 bemærker, at den „har formodentlig aldrig vundet særdeles Indpas i Norge“.

4) Hesselberg Jur. Koll. 644 regner til Formaliteten Spørgsmaal, om Arresten er lovlig gjort, og til Realiteten, om man har havt lovlig Aarsag til Arresten. Badstuber beretter i sin foran nævnte Disputats af 1748, at man i Praxis indsaa det urimelige i at sondre formalia fra realia, men da indførte en anden Urimelighed, nemlig at Forfølgningen quoad formalia kun skulde angaa Spørgsmaalet, om Arresten var betimeligt forfulgt. En lignende Meddelelse findes i Stampes Erkl. 2. 82 og hos Dons Forelæsn. 4. 445 se ogsaa Ørsted i Ark. f. Retsv. 2. 90. Det maa dog betvivles, at det virkelig har været antaget, at Skyldneren under en saadan Forfølgning quoad formalia var afskaaret fra Indsigelser mod Arrestens Formalitet, i hvilket Fald denne Forfølgning var et rent Spilfægteri, se Bang og Larsen. 358.

5) Luxdorph i Stampes Erkl. 2. 91 mener, at Fr. 1702 maaske har givet Stødet, og dette bekræftes ved, at der vistnok ikke i Praxis forinden kan

havde udtalt, at Arrest, hvorpaa Dom ikke er faldet før Fallentens Undvigelse, ikke nyder Fortrin fremfor de andre Kreditorer blev det af Interesse for Kreditor hurtigst muligt at faa „Dom paa Arresten“, og dette kunde i Reglen bedst opnaas ved at holde Namsdomspaaestand og derunder Spørgsmaal om Arrestens Lovlighed i Realiteten for sig og særskilt forfølge Arresten quoad formalia ¹⁾. Forfølgningens Deling af denne Grund bortfaldt med Sætningen om, at Arrest gav Fortrinsret, men den holdt sig af andre Grunde. Dels antog man længe, at det var tilstrækkeligt til at opfylde Forskriften i 1—21—20, at Arresten forfulgtes quoad formalia, og Kreditorer kunde da finde deres Regning ved at nøies hermed og lade Hovedsagen henhvile, en Praxis, hvorpaa der først blev gjort Ende i Slutningen af forrige Aarhundrede ²⁾. Dels ansaa man Forfølgningens Deling for nødvendig, naar Skyldnerens Værnething var andetsteds end der, hvor Arresten var gjort, idet man mente, at Arresten skulde forfølges paa sidstnævnte Sted, men at der ikke var Hjemmel til at tage Namsdom over Skyldneren andetsteds end ved hans Værnething. Man finder iøvrigt endog den Anskuelse, der dog næppe har været almindelig, at Forfølgningen skulde ske i to særskilte Sager, selv om Skyldnerens Værnething og Arreststedet var det samme ³⁾, en Anskuelse, der muligvis har været grundet paa Hensynet til at give Skyldneren Leilighed til hurtig Afgjørelse af Indsigelser mod Arrestens Formalitet. At det har været Lovbogens Mening, at Arrest skulde eller dog kunde forfølges paa Arreststedet, er ret rimeligt. Naar 1—21—8 ser en Fare for Kreditors Retsnydelse i Skyldnerens Egenskab af Udenbyesmand og den deri liggende Eventualitet, at hans Person eller Gods fjernes fra Byen, er det naturligt at give Kreditor Adgang til Retsforfølgning i Byen, saa at Ar-

paavises Spor af Forfølgningssagens Deling paa den omtalte Maade. Under Voteringen til Høiesteretsdom af 6 Aug. 1701 misbilligede man stærkt et ved særlige Omstændigheder foranlediget Forsøg paa „at separere Arresten fra Maaden af Arresten“.

¹⁾ Stampedes Erkl. 2. 82.

²⁾ Høiesteretsdom af 19 Mai 1798 i Themis 3. 220 kfr. 2. 226. Landstinget havde endog paalagt Underdommeren Mulkt pro meliore informatione, men Høiesteret fritog ham derfor.

³⁾ Stampedes Erkl. 2. 86 og 91 og Hesselberg Jur. Koll. (1753). 647.

resten der kan stadfæstes og Namsdom erholdes¹⁾, og for en udenbys Skyldner vilde det ofte, og navnlig naar hans Person var arresteret, være lidet hensigtsmæssigt, om Processen derom skulde finde Sted ved hans maaske fjerne Værnething. Bestemmelserne om Arrest i Chr. IV's Birkeret, hvortil 1—21—8 temmelig nær slutter sig, ere ogsaa givne i umiddelbar Forbindelse med særlige Regler om Værnething. I den nærmeste Tid efter Lovbogen synes det ogsaa at have været den almindeligste Mening, at Arresthaveren kunde forfølge Arresten og hænde Dom over Skyldneren paa Arreststedet²⁾, men efterhaanden blev det de Flestes Anskuelse³⁾, at kun selve Arrestforfølgningen kunde ske der, og nu er det vistnok den almindelige Opfattelse, at man under Lovens Taushed⁴⁾ ikke har Hjemmel til at forfølge Arresten eller tage Namsdom andetsteds end ved Skyldnerens Værnething⁵⁾.

Hele Læren om Forfølgningssagens Deling, der er i aabenbar Strid med 1—21—20 jfr. Ordet „Sagen“, maa nu anses som opgivet, og alle Spørgsmaal om Arrestens Lovlighed blive altsaa at behandle og paakjende under samme Proces, der, som bemærket, i Almindelighed tillige omfatter Paastand om Namsdom. Ifølge de strænge Regler, der anses gjældende i vor Ret med Hensyn til Procedurens Udstykning, bliver Skyldnerens Stilling i flere Henseender mindre heldig. Naar han har Indsigelser imod Arrestens Formalitet, er han ikke i Stand til at fordre dem

¹⁾ For Udlændinges Vedkommende er det selvfølgeligt, at Forfølgning maa kunne ske paa Arreststedet, hvis man ikke vil gjøre dem eller deres Gods arrestfri i alle Tilfælde, hvor de ikke have et særligt Værnething her i Landet jfr. Pl. 30 Nov. 1821.

²⁾ Højer Jur. Koll. 335, Stampe Erkl. 2. 27 og Høiesteretsdomme af 23 Nov. 1686 og 27 Juni 1692, samt Fyenbo Landstingsdom 17 Dec. 1691. Efter den tyske Proces maatte Arresten selvfølgelig forfølges ved den Ret, der havde befalet den udført, og de fleste ældre Forfattere antog, at Hovedsagen da tillige kunde paakjendes der, hvilket dog var ugrundet se Endemann Civilprocess. 222.

³⁾ Stampe Erkl. 2. 68, 3. 39 og 673, se endnu Bang og Larsen. 355—6.

⁴⁾ I et af Lovudkastene var i Overensstemmelse med en Anmærkning af P. Lassen til 1—21—20 føiet: „mens er den arresterede Gjæst, da strax at forfølges med Gjæsteret,“ og til 1—21—7 havde Lassen bemærket: „Forsikring add. at svare til sit Værnething, naar Sagen for sine Omstændigheder bør der at henvises og paakjendes vid. Birk. R. art. 12“.

⁵⁾ Stampe Erkl. 2. 81 og Schweigaard. 81.

særskilt paakjendt, men maa vente dermed og altsaa med Op-hævelsen af Arresten, indtil en maaske langvarig Procedure om selve Fordringen er endt. Det samme gjælder, naar Skyldneren har den Indsigelse, at Kravet ikke er forfaldet, idet han da for Sikkerheds Skyld er nødt til samtidigt at fremsætte alle andre Indsigelser mod Kravet og ikke kan faa førstnævnte Indsigelse paakjendt særligt og derved muligvis Arresten hurtigt hævet. Endvidere følger af det anførte, at den vigtige Indsigelse fra Skyldnerens Side, at Arresten urigtigt er udført, uden at Rekvirenten har stillet Sikkerhed, gaar aldeles tabt, thi der kan ikke gives særskilt Kjendelse derfor, og skal den først bedømmes i Forbindelse med Spørgsmaalet, om Fordringen er lovlig, bliver Indsigelsen retligt ligegyldig, thi er Fordringen lovlig, kan Arresten dog ikke hæves, fordi en, som det viser sig, overflødig Sikkerhed ikke er stillet, og er Fordringen ulovlig, bliver Erstatningen for Arresten lige stor, hvad enten Sikkerhed er stillet eller ei¹⁾. Ligeledes ville saadanne Indsigelser som, at Fogden har paalagt Arresten uden tilstrækkelig Grund eller endog har udført den, skjøndt han havde Grund til at anse Fordringen for urigtig, blive betydningsløse, da det for Arrestens Omstødelse og Erstatnings Tilkjendelse alene kommer an paa, om den nu viser sig ugrundet, men ikke paa hvad Fogden burde have antaget derom, jfr. foran S. 153.

I den nu gjældende Praxis søger man at raade Bod paa de anførte Ulemper ad forskellige Veie. Saaledes er det vistnok den almindeligste Mening, at Skyldneren kan henvende sig til Fogden, som har paalagt Arresten, og at denne atter kan hæve den, naar der forelægges ham Oplysninger, hvorefter Arresten allerede, da den blev udført, var ulovlig. Derimod vil man næppe indrømme Skyldneren denne Adgang til at henvende sig til Fogden, naar han ikke har nye Oplysninger at forelægge, men blot paastaar, at Fogden har bedømt de allerede foreliggende Oplysninger urigtigt, men dette er maaske ikke konsekvent. Hvad der nemlig i begge Tilfælde danner den afgjørende Hindring for Henvendelsen til Fogden, er, at Loven udtrykkeligt henlægger Kompetencen til at bedømme en udført Arrest til Domstolen i 1ste Instans, og kunde dette tilsidesættes i det ene

¹⁾ Se Dom i Ugeskr. f. Retsv. 1867, 466.

Tilfælde, kunde det vistnok ligesaa godt tilsidesættes i det andet. At der kan fremkomme høist besynderlige Forhold, naar saaledes Skyldneren henvender sig til Fogden med nye Oplysninger, medens samtidigt selv samme Spørgsmaal staar under Paa- kjendelse ved Domstolen, behøver ikke videre Paavisning. Det samme gjælder om den i Praxis fast antagne Regel, at Skyldneren uden Hensyn til Forfølgningssagen kan appellere Arresten til den Fogden overordnede Ret¹⁾. Da dette kun kan støttes paa den almindelige Adgang, der i vor Ret haves til Appel af judicielle Dekreter, synes det ikke muligt at begrænse Parternes Appelprocedure saaledes, at den kun maatte omfatte visse Punkter, navnlig Arrestens Formalitet, eller kun angaa Spørgsmaalet, om Arresten efter det for Fogden oplyste burde have været udført eller udført uden Sikkerhed. Adgangen til Appel strider imidlertid da mod 1—21—20, der netop betyder, at Skyldneren er pligtig til at fremsætte sine Indsigelser i 1ste Instans, hvormed en Ret til samtidigt at appellere er uforenelig.

Vor Rets Regler om Arrestforfølgning stemme i det væsentlige med den nu gjældende svenske Rets²⁾, ifølge hvilken Arresthaveren inden fjorten Dage skal anhängiggjøre sit Krav, eller, hvis det allerede er anhängiggjort, uophødeligt føre Sagen videre. Under Sagen kan Skyldneren fremsætte enhver Indsigelse mod Fordringen eller Arresten og erholde denne ophævet. Samtidigt kan Skyldneren indanke Arresten til Hofretten og der fremsætte enhver Indsigelse, som kan lede til dens Ophævelse.

Den nuværende tyske Ret³⁾ har bibeholdt den ældre Proces' System, men gjort det mere simpelt og hensigtsmæssigt. Inden Arresten paalægges, kan der for vedkommende Ret finde en mundtlig Forhandling Sted derom. Fører den til, at Arresten besluttet, afgives der herom et endeligt Dekret (Endurtheil), og

¹⁾ Bang og Larsen. 330 sige, at dette er expediti juris jfr. Ugeskr. f. Retsv. 1885. 956 og Schweigaard. 61, der iøvrigt stærkt misbilliger denne Lære. I ældre Tid synes den ikke at have været antaget, hvis man kan dømme derom efter den fuldstændige Taushed hos Forfatterne i saa Henseende.

²⁾ Utsökningsl. 1877 § 154. Denne stemmer iøvrigt i det væsentlige med den tidligere svenske Ret se 8: 3 U. B. og Schrevelius Civilprocess. 559 og Civilrätt 2. 235.

³⁾ Rigsprocesl. 1877 §§ 801 ff.

der bliver da ikke Tale om Arrestforfølgning. Paalægges der imod Arresten uden foregaaende Forhandling, sker det ved et foreløbigt Dekret (Beschluss), og Arresten skal i saa Fald justificeres, naar Rekvisitus begjærer det. Dommen i Forfølgningssagen kan ikke blot gaa ud paa at ophæve eller stadfæste Arresten, men ogsaa paa at forandre den eller gjøre Ophævelsen, Stadfæstelsen eller Forandringen afhængig af en Sikkerhedsstillelse. Under Forfølgningssagen kan Spørgsmaalet, om Kreditors Krav er begrundet, ikke ganske udelukkes, men der kan i saa Henseende ikke gaas videre end til at undersøge, om Fordringen er sandsynlig¹⁾. Iøvrigt hører Bedømmelsen af Fordringens Existens og forsaavidt af Arrestens Lovlighed under Hovedsagen, og denne skal efter Rekvisiti Begjæring anlægges inden en vis af Retten fastsat Frist, hvis den ikke allerede er anhängig. Formener Skyldneren at kunne fordre Arresten hævet paa Grund af Omstændigheder, der ere indtraadte, efter at Arresten er paalagt, maa han derom henvende sig til den Ret, der har dekretet Arresten, eller, hvis Hovedsagen er anhängig, til Retten, hvorved denne behandles.

¹⁾ Rigsproceslovens Mot. 453.

Det norske Postvæsen i dets Oprindelse og første Begyndelse.

Af M. Birkeland.

Af de store Kommunikationsmidler: Post, Dampskibe, Jernbaner, Telegrafer, som nu tilsammen danne Grundlaget for en Verdenssamfærsel, hvorom ingen tidligere Tidsalder har haft nogen Forestilling, er det alene Postvæsenet, som har en Historie, der kan stille Krav til den videnskabelige Forskning. Det kan forfølges tilbage til en hel Række af Begyndelser, hvoraf ikke faa tabe sig uden varigt Resultat, medens andre kunne indordnes som Led i en langsom Udvikling, der først i vore Dage har taget en overordentlig Fart.

I store og vidtstrakte Riger har Regjeringerne, naar Folkene have naaet en vis Kultur og Administrationen en vis Udvikling, følt Behovet og Nyttens af en ordnet Forbindelse mellem Administrationens Centrum og de fjerntliggende Landsdele. Det er fra dette Synspunkt, man kan tale om Postindretninger i fjerne Tider og i de forskjelligste Lande, — saaledes i det gamle Peru og Mexiko, i Japan og China, i Persien og Romerriget, i Chalifatet og Karl den Stores Monarchi. Characteristisk for dem alle — lige til den tydske Ordens Postvæsen i det nordostlige Tydskland, der siges i sin Technik at minde om det romerske, — har det været, at de kun have tjent Statens Behov; forsaavidt Private have kunnet benytte dem, har det været en speciel

Gunst og en Naadessag. Saadanne Postanstalter have i Almindelighed delt Glands, Forfald og Undergang med de store Riger, som have skabt dem. Ikke engang det romerske Postvæsen, der havde naaet en beundringsværdig Organisation, har været istand til at begrunde en varig og frugtbar Udvikling.

I Middelalderen er det den almindelige Samfærrels Behov, der fremkalder Postforbindelser, som organiseres og ledes, ikke af Staten, men af Korporationer og Institutioner, der repræsenterer Kultur- og Forretningslivet. Universiteter, geistlige Stiftelser, store Byer og Laug ere de Organer, som søge at tilfredsstille det almindelige Behov. Universitetet i Paris, der var en Lærestanstalt for hele Verden, tilveiebragte først til Fordel for sine Lærlinge, siden til Alles Benyttelse ordentlige Postforbindelser saavel med Udlandet som med Inlandet, og dette Postverk blomstrede fra det trettende lige ind i det sextende Aarhundrede og blev først i 1719 definitivt ophævet. Det er ligeledes fra det trettende Aarhundrede, der begynder at tales om Budforbindelser mellem de større Byer i Tydskland, som organiseres af Magistraterne eller Kjøbmandskorporationerne. Til enhver Tid have naturligvis Forretningsmænd og Andre, som foretog regelmæssige Reiser, i stor Udstrækning været benyttede som Brevbærere, men en særegen Rolle have de paa sin Nærings Vegne omreisende Slagtere spillet. Det ansees for afgjort, at de paa mange Steder mod Erstatning eller mod Frihed for visse Kommunalbyrder have overtaget Posttjeneste inden visse Grændser og til bestemte Tider; endnu i det syttende Aarhundrede omtales Slagterposterne.

Antydninger til et Statspostvæsen viser sig ved Overgangen fra Middelalderen til den nyere Tid. Den kraftigere organiserede Stat føler Behovet af stadige og faste Forbindelser med de forskellige Landsdele. Efter kortere eller længere Tids Forløb gaae disse til Embedsbrug anlagte Statsposter over til offentlige Indretninger, beregnede paa almen Benyttelse. De store Omvæltninger i det økonomiske og aandelige Liv, der characterisere denne Overgangstid, kræve dette Samfærslsmiddel og fremkalde en gjensidig Tilnærmelse mellem Folkene. I Frankrig anordner en Forordning af 1464 for Statens Regning og Behov ordentlige Rideposter med faste Stationer i regelmæssige Melleumrum paa Rigets Hovedveie. Men det er først

under Ludvig XIII og Richelieu, man kan tale om et til almindelig Nytte og Brug bestemt Postvæsen; Kardinalen betragtes for Frankrigs Vedkommende som Skaber af Brevposten i Ordets moderne Forstand. I 1622 begynder en fast ugentlig Postgang mellem de store Byer i Frankrig, og fra 1630 gaaer Posten to Gange om Ugen. I England tales der, ligesom andendsteds, i Middelalderen om Brevbefordring gennem Universiteterne, enkelte Byer og Fremmed-Korporationerne i London, og Statsposter vise sig sporadisk mod Middelalderens Slutning. Først under Henrik VIII antages Postvæsenet at have faaet et varigt Grundlag, i det han ansatte en Master of the Postes, hvem det overdroges at organisere en fast Posttjeneste. Men dette Postvæsen var kun til Statens Tjeneste; først i 1635 synes det at være aabnet til almindelig Afbenyttelse. I Tydskland er der i Slutningen af det femtende Aarhundrede paa enkelte Steder Brevbefordringer, der ere ordnede af Landsstyrelsen. I 1516 erhvervede Francesco de Tassis keiserlig Bevilling paa en Postforbindelse mellem Brüssel og Wien, der sluttede sig til den allerede bestaaende østerrigsk-tyrolske Post, som snart udstrakte sig til Mailand og Rom. Hans Broder, Leonhard von Taxis, der af Keiser Karl V i 1543 udnævnes til Generalpostmester i hans Stater, er den egentlige Skaber af det tyske Rigspostvæsen. Om end disse Postanstalter oprindelig vare anlagte i det Habsburgske Huses Interesse, maatte det dog fra det første Øieblik være til de private Eieres Fordel, at de aabnedes til almindelig Benyttelse. Det hedder ogsaa, at den nederlandsk-østerrigsk Post allerede i 1519 gjordes tilgjængelig for Publikum. Rigsposten, der i 1615 blev et arveligt Len i Familien Taxis's Besiddelse og i Midten af det 17de Aarhundrede allerede skal have givet en aarlig Nettoindtægt af 100,000 Dukater, var imidlertid indskrænket til en Del af Tydskland. I de østerrigsk Arvelande havde Keiseren sin egen Statspost. Kurfyrsterne af Brandenburg havde sit eget Postvæsen, som de opretholdt med Kraft og pleiede med Omhu, men endnu i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede tales der om, at private Breve alene kunde befordres med Overpostmesterens Tilladelse. Under Frederik Wilhelm, den store Kurfyrste, der tog sig virksomt af Postvæsenet som af Samfærselesmidlerne overhovedet, betragtedes det preussiske Postvæsen som

et Mønster for hele Tydskland og gav en Nettoindtægt af 20,000 Thaler. Ogsaa Sachsen, Braunschweig og Hessen havde sine egne Landsposter. De middelalderiske Brevbefordrings-Indretninger holdt sig længe; endnu i 1680 udfærdigedes et strengt keiserligt Forbud mod Slagterposter og lignende Indretninger.

Til Norden kom den nye Institution i den første Halvdel af det syttende Aarhundrede. Christian IV var den Første, som tog den i sin Tjeneste. Det var, som bekjendt, i 1624, at hans Forordning om Postbud i Danmark udkom. Hvad der dengang istandbragtes, var en Hovedrute fra Kjøbenhavn til Hamburg, hvortil sluttede sig fem Biruter. Særegen for dette Postvæsen var den Maade, hvorpaa Bestyrelsen ordnedes. Det var Borgermester og Raad i Kjøbenhavn, som skulde udnævne fire Kjøbmænd til at forvalte Posterne, og under denne Forvaltning henhørte den virkelige Bestyrelse af Postvæseret. Tydeligere kunde det ikke betegnes, at det var i det Almenes og særlig i Handelens Interesse, at Posterne oprettedes, om end andre Hensyn og Interesser vare medvirkende. Statholder Jens Juel, der i Aarene 1618—29 stod i Spidsen for den norske Forvaltning, androg strax om, at Postverket skulde udstrækkes til Norge, og at Postbud der maatte forordnes. Svaret, der indeholdes i et Kongebrev af 4de Mai 1625,¹⁾ var ikke afvisende, men det syntes at forudsætte, at de fornødne Midler maatte tilveiebringes deroppe. Kongen forlangte Statholderens Erklæring om, „hvad Middel bedst kunde findes samme Bud at underholde, Landet til ringeste Besværing, saavel som og en Postmester i Christiania, som Kongens Breve fremdeles til andre Steder kunde forskikke, og hvad Middel bedst kunde være dennem fremdeles at fremsende.“ Statholderens Erklæring, om den er bleven afgivet, kjendes ikke; sikkert er det, at intet Postvæsen mellem Danmark og Norge dengang kom istand.

¹⁾ N. R. Reg. V. 474 f. — Tanken om et Slags Postindretning i Norge har allerede foresvævet Biskop Hans Reff af Oslo, da han i 1525 foreslog for Erkebiskop Olaf „at gjøre en Ordinants paa Heste paa den Vis som med Poster er i Italien,“ for at deres Brevvexling kunde komme saa meget hurtigere frem (Dipl. Norv. VII. 645. 648 f.). En tydsk Beretning, der taler om en mellem Kjøbenhavn og Christiania i 1611 indrettet Brevpost (jfr. Tidsskr. f. Postvæsen 1877 S. 162 f.) fortjener neppe nogen Opmærksomhed.

Paa samme Tid bragtes ogsaa i Sverige Oprettelse af et Postvæsen paa Bane. Ialfald haves et i Marts 1624 forfattet og med Axel Oxenstjernas egen Haand rettet Forslag til „Ordinantie om gästning och skjutsfärder,“ som forudsætter Ansættelse af Postmestere og Indretning af Poster over hele Riget. Det er mærkeligt, at den fra Udlandet kjendte Indretning her fra det første Øieblik stilledes i Forbindelse med det eienommelige Skydsvæsen og betragtedes som det bedste Middel til Lettelse af Skydsbyrden. Det samme blev ogsaa Tilfældet i Norge. I begge den skandinaviske Halvøs Lande staaer altsaa Postvæsenets Indrettelse i nær Forbindelse med Skydsvæsenet og dets Onder. Det norske Postvæsens Historie maa, ligesom det svenske, der, som bekjendt, sattes i Verk 1636, begynde med en Fremstilling af de med Skydsvæsenet forbundne Misbrug og Forhandlingerne om sammes Afhjælpning.

Fra gammel Tid var det Lov og Ret i Landet, at Bønderne skulde yde Kongen Skyds eller, som det senere udtryktes, gjøre Skydsfærd til Kongens Behov. Misbrugene af denne Ret vare ligesaa gamle som Brugen. Allerede i Slutningen af det trettende Aarhundrede indskjærper Lovgivningen, at fri Skyds kun kan kræves af Kongen, Biskoppen og de Sendemænd, der fare i Kongens og Landets Ærinder. Siden gaaer der Aarhundreder hen, uden at Lovgivningen beskæftiger sig med Skydsfærden. Først i den sidste Halvdel af det sextende og Begyndelsen af det syttende Aarhundrede møder man Gang efter Gang Udtalelser af Lovgiverne om, at Bønderne ikke ere pligtige til at befordre Nogen uden Betaling, med mindre han har Kongens eller hans Befalingsmands Brev og Segl.¹⁾ Saadanne

¹⁾ I Christian IVs Norske Lov (II. 15) fik Bestemmelsen saadan Lydelse: „Ingen skal Bønderne føre, alligevel de have Sadel og Tømme med sig, uden at de have Konningens Ombudsmands Pasbord, at de have nødvendige Hverv paa Konningens eller Ombudsmands Vegne. Vil og nogen Adelsmand forskikke nogen hans Folk udi hans Ærinde nogensteds igjennem Landet, da skal han give dennem sin Pasbord paa en eller to visse Personer, som dog er udi hans Tjeneste, hvilke efter samme Adelsmands Formue og Bestilling med Skydsfærd skulle befordre til Nød-

Forordninger hjalp ikke stort. Sagen var den, at Bønderne ikke godt kunde negte Skyds, naar En kom og viste frem Noget, der saa ud som Friskydspas; thi Bønderne kunde sjelden læse Brevet og endnu mindre kontrollere dets Gyldighed. Adelen ansaaes berettiget til fri Skyds for sig, sin Familie og sine Tjenere, hvad enten de reiste i offentlige eller i private Anliggender, men de fandt sig ikke forpligtede til at erhverve Skydspas hos Kongens Ombudsmand eller Lensherren, og for sine Tjenere udstedte de selv Friskydspas. Af sin Ret gjorde de udstrakt Brug, og det lader til, at Mislighederne ved Friskydsen hovedsagelig skriver sig fra dem. I Begyndelsen af det syttende Aarhundrede blive Klagerne over Skydsfærden talrige, stærke og høilydte, og Administrationen, som i Christian IVs Tid er mere opmærksom og aarvaagen end tidligere, lader den ene Forordning efter den anden udgaa for at begrænse den. Allerede i 1602, da to Forordninger udkom,¹⁾ hedder det, at Besværingen med Skydsfærden nu er større end den fra gammel Tid har været, og der foreligger fra Aarhundredets første Halvdelen en Række af Vidnesbyrd om, at det ikke blot var Bøndernes men ogsaa Administrationens Mening, at Skydsfærden var en særdeles trykkende Byrde. Der er noget paafaldende i, at Byrderne skildres som stigende netop paa en Tid, da Lov og Ret øiensynlig har vundet større Magt i Landet end nogensinde før. Man fristes til at tro, at Klagemaalene ere blevne stærkere og lydeligere, fordi det nu, selv for Bønderne, nytter mere at klage end før. Vistnok var Statsstyrelsens og Administrationens Virksomhed bleven langt mere omfattende, og Antallet af dem, der reiste i offentlige Anliggender, og særlig af dem, der sendtes ud for at bringe Kongens og Lensherrens skriftlige Befalinger til de underordnede eller til Almuen, maatte som Følge deraf være steget betydeligt. Men den virkelige Grund til det følelige Tryk og de lydelige Klager maa dog efter de samtidige Udtalelser snarere have ligget i de overhaandtagende Misbrug end i Stigningen af den lovlige Brug af Fri-

tørft, dog udi samme hans Pas navngives samme hans Tjenere, som med Skydsfærd skulle beforders. Findes Nogen, som vil true sig Forindskab til, som ikke haver Pas, da maa de gribes og føres til Ombudsmanden, og straffes som vedbør.“

¹⁾ N. R. Reg. III. 693—96.

skydsen. Man kan med Sikkerhed antage, at Landets Næringsveie, Omsætningen og Samfærslen under de fredelige og rolige Tilstande i den sidste Menneskealder har været i rask Udvikling, og det er sandsynligt, at det dermed følgende Behov af Reiser inden Landet er bleven tilfredsstillet paa Almuens Bekostning gjennem Misbrug af Friskydspasse. Noget ordnet Skydsvæsen i den Forstand, som Ordet senere har faaet, fandtes dengang ikke, og Enhver, som skulde reise i private Anliggender, var henvist til gjennem Overenskomst at skaffe sig Befordring af Bønderne, som altsaa selv i mange Tilfælde kunde sætte Prisen efter Behag. Ligesom Adelen i 1591 paastod, at Ingen efter Landsens Leilighed kunde vandre derigjennem, om ikke den samme Skydsføring, som fra Arilds Tid havde været, fremdeles holdtes ved Magt, saaledes er det rimeligt, at andre private Mænd have fundet Landet ufremkommeligt paa anden Maade end gjennem Benyttelse af Friskydspas, som de maa antages at have erhvervet hos Lensherren eller hos Adelsmænd, enten ved at paatage sig at udføre Ærinder for dem eller paa anden Maade. Det gik snart op for Administrationen, at det for med Kraft at kunne optræde mod Misbrugen af Skydsfærden eller Friskydsen var nødvendigt at istandbringe et Skydsvæsen, der sørgede for de private Reisendes Befordring til en rimelig Pris. Den første Fordning, der anordner en Skydstaxt for Privates Befordring, er af 1610.¹⁾ Den er foranlediget ved Klager fra Thronhjems Borgerskab over, at Bønderne over hele Lenet var „ganske ulidelige“ i sine Fordringer paa Betaling for Skydsheste og Flytningsbaade, saaledes at Borgerne, naar de vare nødte til at reise, „endeligen trængtes til at udgive, hvad Bønderne begjærede, saafremt de ellers paa saadan deres nødvendige Reise vilde være befordrede.“ Forordningen forudsætter Forpligtelsen til at skydse Folk i privat Ærinde som given og hvilende paa Bønderne og bestemmer kun, at ingen Bonde i Thronhjems Len skulde have Lov til at tage mere end 4 Skilling Milen for Landskyds; for Flytningsbaade skulde den veifarende Mand fremdeles betale efter Overenskomst med Bonden. En for hele Riget gjældende Skydstaxt fik man først i 1622 under

¹⁾ N. R. Reg. IV. 378 f.

Christian IVs Ophold ved Herredagen i Bergen.¹⁾ Det var en Befaling til alle Lensherrer i Norge, at de, saavidt Landsens Leilighed tillod, skulde gjøre saadan Anordning, at Heste og Baade kunde være at erholde tilleie for Reisende, som ikke vare berettigede til fri Befordring, mod en Betaling af 8 Skilling Milen for hver Hest og ligesaa meget for hver Rorskarl.

Hvor besynderligt det end kan synes, kan det dog neppe være Tvivl underkastet, at det nuværende Skydsvæsen, hvis Character væsentlig er betegnet derved, at Bønderne ansees forpligtede til for en af offentlig Autoritet fastsat Betaling at befordre dem, der reise i private Anliggender, først er fremkommet i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede og som et Middel til at indskrænke og lette den af Misbruget af den gamle Skydsfærd eller Friskyds flydende Byrde. Men det tog lang Tid, inden den nye tvungne Betalingsskyds kunde komme til at virke efter sit Øiemed. Den private Reisende vedblev naturligvis at forsyne sig med Friskydspas, saalænge de vare at faa og faldt billigere end at lade sig skydse efter Taxten²⁾ Det varede desuden længe, inden den nye Ordning med Skydsskaffere og Gjæstgivere traadte i Virksomhed paa de forskjellige Kanter af Landet. Man skulde tro, at den gamle Skydsfærd havde af sig selv skabt et helt Apparat med Skifter, hvor den Reisende stadig forsynedes med ny Hest, med Skydsskaffere, som sørgede for, at Skydsen gik for sig efter rigtig Omgang mellem de Skydspligtige, og med Gjæstgivere, som herbergerede de Reisende. Hvorledes end Sammenhængen hermed kan have været, synes dog paa mange eller maaske de fleste Steder Alt at have maattet ordnes fra Nyt. Man seer

¹⁾ N. R. Reg. V. 275.

²⁾ Dr. Otto Sperling, en fremmed Videnskabsmand, som paa den Tid reiste i Norge, fik den ene Gang efter den anden af Statholderen og af Kansleren Fripas paa længere og kortere Reiser i privat Øiemed, se hans af S. Birket Smith oversatte og udgivne Selvbiografi (Kbh. 1885) S. 10, 11, 19. — Endog Regjeringen kunde udstede Friskydspas til Reiser i private Øiemed. Saaledes fik Gabriel Marselis, Kongens Faktor i Amsterdam, i 1641 et Pas, der sikrede ham og hans Fuldmægtige fri Befordring med tre Skydsheste eller Flytningsbaade, hver Gang de reiste enten sønden- eller nordenfjelds til hans norske Bergverker (N. R. Reg. VIII. 60). Men dette Tilfælde er maaske enestaaende.

imidlertid, hvorledes Bestræbelserne for at udvikle det almindelige Skydsvæsen gaa Haand i Haand med Foranstaltninger til at hindre og indskrænke Misbrugen af den gamle Friskyds. Mærkelige ere de Lovbud, som udkom i Aarene 1632 og 1633. Efter et Pestaar i 1629 fulgte flere svære Dyrtdids- og Hungersaar. Under saadanne Forhold stiger den norske Almues Fordringer til Statsstyrelsen ganske overordentlig. Administrationen var mere lydhor end tidligere for Almuens Klagemaal, og der blev virkelig i enkelte Retninger udviklet en vis reformatorisk Travelhed. Blandt de mange nye Lovforskrifter og administrative Forføjninger, som Regjeringen traf, var et Par af Betydning til Skydsbyrdens Lettelse. I en Anordning af 29de Juli 1632, der er fremkaldt ved de paa den kort før afholdte Herredag i Bergen fremkomne Supplikationer, blev der i Art. 13¹⁾ givet de første famlende Forskrifter om, hvem de Friskydsberettigede kunde tage med sig, og hvormange Heste de kunde kræve; man finder Antydninger til et formeligt Regulativ for Embedsmændenes Friskyds, men Adelens Friskyds berøres kun med let Haand, og det er egentlig kun Antallet af Adelstjenernes Heste, man vover at røre ved²⁾. For første Gang fik man her ogsaa Bestemmelser om, hvor længe Bonden skulde vente paa den Reisende. Hvad det almindelige Skydsvæsen angik, indeholdt Art. 14 Forskrifter, som vidne om, hvorledes Alt fremdeles var i sin første Begyndelse; Kongens Befalingsmænd skal, hver i sit Len, forordne visse Skifter og Skydsskikkere,³⁾ som for Betaling skal forsyne enhver med nødtørfdig Fordringskab og Kost. Derhos bestemmes, at Statholderen og Kansleren skal hvert femte Aar sammen med to Adelsmænd og to Lagmænd fastsætte, hvad den Reisende skal give for hver Mils Skyds og for hvert Maaltid Mad.

Det er ikke vanskeligt at samle sammen Træk, som give en Forestilling om, hvor trykkende Skydsfærden eller Friskydsen maatte være, og hvilke Misbrug den medførte. Skyds var den-

¹⁾ Paus, Forordn. S. 742.

²⁾ Jfr. N. R. Reg. V. 274 f. og Jens Bjelkes Bemærkninger i Chr. IVs N. Lov ved Fr. Brandt S. 37.

³⁾ Skydsskikkere og Skydsrettere (N. R. Reg. III. 695) ere Navne, som endnu i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede bruges ved Siden af Skydsskaffere.

gang i Almindelighed Rideskyds; Bonden leverede ikke Andet end Hesten, og den Reisende maatte selv medbringe Sadel eller Kjøretøi¹⁾. Naar den Fremmede havde sat sig op paa Hesten, maatte Bonden eller hans Dreng løbe bag efter ham. Skydsbyrden er ikke tilstrækkelig betegnet derved, at det er Skydsbondens Pligt at befordre den Reisende fra Skifte til Skifte. Han kunde ofte have lang Vei for at komme tilstede ved det Skifte, hvor han skulde modtage den Reisende. Et Exempel, der viser Adelen Friskyds i dens hele Byrde og Forargelighed, frembyder den Sag, som Anders Blome til Kambo i 1619 anlagde mod Bønderne paa Jeløen i Rygge Sogn²⁾. Denne Adelsmand pleiede, naar han vilde gjøre en Tur til sin Hustrues Slægt paa Thom, at lade tilsige Skyds for at spare sine egne Heste. Almuen paa Jeløen eller Skydsskikkeren negtede ham Skyds, idet de paastod, at Adelen Friskyds kun gjaldt, naar Adelsmændene eller deres Tjenere var langreisendes gennem Landet og ikke kunde bruge sine egne eller sine Bønders Heste, ikke derimod naar de „forreiste en Mil Veis eller to fra deres Gaarde paa deres egne Hverv eller Bestillinger“. Bønderne tabte naturligvis Sagen, ligesom de i 1609 havde tabt en lignende Sag med Olaf Galde, der krævede Skyds, naar han fra Moss skulde reise hjem til Thom, men de havde vistnok god Grund til at harmes over, at de skulde reise den ikke korte Vei til Kambo for at skydse Adelsmanden paa en Ridetur, og deres Harme var saa meget mere berettiget, som de dengang omtrent 27 Gaarde paa Jeløen havde en „ulidelig Tribulats“ med den store Skyds, som faldt ved Færgestedet Throndivgen, idet de maatte befordre talrige Reisende tvertover Fjorden til Horten³⁾. Kunde Turen hjemmefra til Skydsstationen eller Skydsrekvirentens Bolig ofte være et betydeligt Tillæg til selve Skydsbyrden, saa var dette i endnu højere Grad Tilfældet med Ventepligten. Hvorledes det hermed kunde gaa til, kan man skjønde af hvad Lovgivningens foreskrev til Beskyttelse for Skydsbønderne.

¹⁾ Det er vel først i Forordn. 24. Decbr. 1648 § 18 (N. R. Reg. IX, 215), at der tales om Forpligtelser for Gjæstgivere til at holde de Reisende med Sadler, Kløv, Slæber og Slæder, om det begjæres.

²⁾ Dom i N. RA. (Stath. Arch.)

³⁾ Jfr. Meddelelser fra N. RA. I, 129.

Den allerede nævnte Forordning af 1632 bestemte, at Bonden ikke skulde være pligtig at vente mere end 3 Timer, hvis det var om Høsten, men til andre Tider skulde Bonden blive liggende ved Stationen „den Nat og halve Dag“, om den Reisende ikke før kunde komme afsted. At der var Folk, som laa og drak paa Skydsskifterne og lod Skydsbonden vente, seer man af det samme Lovsted, som udtrykkelig siger, at efter den Reisendes Drikken skal Bondens Tyende ikke være pligtig at tøve. Disse Forskrifter modificeredes i nogen Grad ved den paafølgende Forordning af 15de Marts 1633¹⁾, forsaavidt angik store Skydsfærder, hvor mange Heste eller Rorsfolk skulde samles sammen, eller naar der skulde sættes over store Fjorde, eller naar Veirforhindringer indtraadte o. s. v., men i det Væsentlige bleve de bestaaende. At mange Reisende for ilde med Bonden eller hans Dreng, siger sig selv. Af de virkelig Skydsberettigede kunde Adelsmændene nok være slemme, men Fogderne vare vist ofte endnu værre Bondeplagere. De drev hyppig Handel og lod da Bønderne under Navn af Skyds transportere Varer for dem fra og til Byen. Der tales endog om Sagtømmer og Møllestene, som sendtes afsted i Skyds²⁾. Værst vare sandsynligvis de, som slet ingen Ret havde til fri Skyds, men for frem med Trusler og Vold. I 1578 klagede Bønderne søndenfjelds over, at naar Nogen besøgte dem og havde Sadel og Bidsel, maatte de skaffe dem Skydsfærd, og tit og ofte kom en Hob unyttige Kompaner, som ingen Besked (Pas) havde, hvilke „oversnorkede“ Bonden, naar han ikke var saa hurtig til deres Tjeneste, som de krævede, og endog undertiden bød ham Hug og Slag³⁾. I 1602 klagedes, ligeledes — saavidt man kan skjønne — søndenfjelds, over Løsgjængere, tjenesteløse Folk og skalkagtige Kompaner, som løb om blandt Bønderne paa Landet og hos Skydsretteren løi sig Skydsfærd til og undertiden med Hug og Trudsel tvang Bønderne til at skydse dem⁴⁾. I Almindelighed var det dog ganske andre Folk, man havde for Øie, naar man klagede over den

1) Paus, Forordn. S. 762.

2) Forord. 24. Decbr. 1648 § 15 (N. R. Reg. IX. 214 f.). Jfr. N. R. Reg. III. 129 f.

3) Paus, Forordn. S. 374.

4) N. R. Reg. III. 695.

ulovlige Skydsfærd. Naar nogen af Adelen, hedder det i 1602, forskikkede sine Folk og Tjenere igjennem Landet, saa tog disse Betjente og Fuldmægtige med sig i Følge baade Borgerfolk og Andre, saa at den, som selv kunde hjælpe sig med 1—4 Heste, besværede Bønderne med 10—16 Skydsheste eller endog mere. Til disse Klagemaal fra 1602, der i det Hele synes noget overdrevne, hører ogsaa Besværinger over, at naar Borgerne i Kjøbstæderne reiste gjennem Landet med deres Handel og Kjøbmandskab, maatte Bønderne flytte og føre deres Gods, og at der endog blandt Bønderne selv var Folk, som i Kongens Navn tog Skydsfærd, som om de reiste i hans Ærinde¹⁾. De jævnlige tilbagevendende Misbrug, der fremkaldte de stærke Klager, maa dog antages at have været Lensherrernes Udstedelse af Friskyds-passe til Uberettigede, Adelstjeneres, Fogders og andre offentlige Betjentes uvittige eller egennyttige Brug af sine Passe eller Rettigheder samt Uberettigedes Tilsnigelse af Friskyds ved Forevisning af tidligere brugte Passe, paaskrevne Supplikationer eller andre Dokumenter. Vil man dømme billig om dem, som udøvede og dem, som taalte Trykket, maa man ikke glemme, at Tid dengang slet ikke var Penge for Bonden undtagen i Aantiderne, og at Bonden selv havde Lyst til at se de fornemme Reisendes Stads og store Optog og høre Nyheder af deres Følge og af de almindelige Reisende. Men selv med alt muligt Hensyn til disse Tidens eiendommelige Vilkaar er det uimodsigeligt, at Trykket af Skydsfærden paa de store Førselslinjer var svært og paa sine Steder utaaleligt. Saaledes f. Ex. for Akerssogningerne, som i 1634 oplyste, at hvad der for dem gjorde Skydsfærden saa tung, var dels, at mange Gaarde uden Hjemmel holdtes fri for Skyds, dels at den svære Transport med Toldpengene og Skatten, som fra alle Len dengang sendtes til Akershus, gik over deres Sogn. Det erkjendtes ogsaa, at deres Skydsfærd var uudholdelig, og man søgte ved Kongebud²⁾ at lede Strømmen af de Reisende saaledes, at Skydsfærden lige ved Christiania formindskedes. Baahus Lens trykkende Skydsbyrde var en uundgaaelig Følge af den store Trafik mellem Danmark og Norge og medførte tilsidst en Ophævelse af Adelens Friskyds for denne

¹⁾ l. c. S. 693 f.

²⁾ N. R. Reg. VII. 251, jfr. VI. 674. Ansøgn. i N. RA. (Stath. Arch.).

Landsdels Vedkommende. Aldeles extraordinære vare Forholdene paa de enkelte Gaarde, som laa ved de store Fjeldovergange, hvor allerede fra gammel Tid Staten hyppig havde maattet træde til med specielle Begunstigelser for at opretholde Skydsvæsenet.

En ny Æra i Skydsfærdens Historie begynder med Hannibal Sehesteds Statholderskab. Det var allerede i Januar 1642 en afgjort Sag, at denne knapt 32aarige Mand, der længe havde været udseet til Kongens Svingersøn, skulde blive Christoffer Urnes Efterfølger som Lensherre paa Akershus og Statholder i Norge. Efter at have faaet den officielle Udnævnelse, gjorde han i den sidste Halvdel af Juni en Reise op til Norge, hvor han dog ikke kan have opholdt sig længere end et Fjerdingaars Tid i det Høieste. I Begyndelsen af October var han igjen i Kjøbenhavn, og blandt de Kongebreve, han her udvirkede, er en Befaling af 13de Oktober til ham og Kansler Jens Bjelke, at de skulde overveie og betænke, hvorledes Skydsfærden i Norge, hvormed stor Misbrug foregaaer, og som er Almuen til stor Tyngsel, kan lattes eller ganske afskaffes, saa at der kunde paa Veiene forordnes visse Gjæstgivere og Bønderne istedetfor deres Ægter give Ægtpenge, i hvilken Anledning der forlanges Overslag over, hvor meget enhver skulde udrede for denne Forskaansel. I samme Kongebrev¹⁾ er der ogsaa Tale om, hvorledes Veiene saavidt muligt kunde forbedres, og Postbud anordnes mellem Christiania og Kjøbenhavn. Det var omfattende Reformer, som paa denne Maade bragtes paa Bane. Det er ikke antageligt at Tanken herom oprindeligt kommer fra Norge, hvor Meningerne, som man snart vil see, ikke gik i denne Retning. Den er neppe engang støttet til nogen Erfaring om Forholdene i Norge i det Hele; Sehested kan ikke forudsættes at have været kjendt andendsteds end i Baahus Len, hvor han i et Par Aar havde været Lensherre. Det ligger nærmest at antage, at Sehested var paa-virket ved Exemplet fra Sverige, hvor Friskydsens Indskrækning, Skydsvæsenets Ordning og Postvæsenets Indførelse havde været behandlede under Et, og ved danske Ideer, som i Ægters og Hoveriarbejders Afløsning med Penge øinede et Middel baade til

¹⁾ N. R. Reg. VIII. 227.

Bondens Ophjælpning og til ny Indtægt for Kronen¹⁾. Statholderen vedblev for det Første at opholde sig i Danmark, hvor hans Bryllup den 6te November feiredes med stor Pomp, og kom først i Februar 1643 op til Norge. Her bleve hans Planer drøftede paa et Stændermøde, som den 24de April samledes paa Akershus. Meningen var, at Stænderne skulde bevilge en Landehjælp til Norges Forsvar i disse farlige Tider; men ved Siden heraf bleve de ogsaa opfordrede til at give sin Erklæring om, hvorledes „den store og ulidelige“ Skydsfærd, der netop i den sidste Tid havde faaet en overordentlig Forøgelse ved de mange Officierer, som Almuen maatte befordre frem og tilbage ved Mønstringer og Exercitser, kunde afskaffes eller ialfald formindskes. Sehesteds Planer, forsaavidt som de gik ud paa Friskydsens Afløsning, synes ikke at have vundet synderlig Tilslutning. De tilstedeværende Adelsmænd, hvis Erklæring er bevaret, fraraadede Skydsfærdens Afskaffelse og, forsaavidt det alligevel skulde komme dertil, forbeholdt de Adelen Erstatning i Form af „anden jævngod Frihed“, eftersom Friskydsen var „næsten den største Frihed“, de nu havde. Derimod mente de, at Byrden paa forskjellige Maader kunde lettes for Bonden. Ingen burde kunne holde nogen Gaard eller Bønder fri for Skyds, hvorved den faldt saa meget hyppigere og tungere paa de øvrige. Heller ikke maatte Friskydspas udstedes „uden ved dennem og til dennem, som dertil vare berettigede“. Skyds skulde hverken kunne kræves eller ydes paa Helligdage uden Betaling, heller ikke længere end fra et Skydsskifte til et andet uden Betaling; Bønderne maatte ikke besværes med „noget tungt Tøndegods“ at føre for Adelsmænd, Fogder eller andre uden billig Godtgjørelse; Ingen maatte tage flere Skydsheste eller Rorsfolk end fornødent og stemmende med hans Stand; den gjældende Regel, at de skydsende Bønder ikke vare pligtige til at vente længere paa den Reisende end en halv Dag i det Længste, burde strengt opretholdes. De, som havde faaet Svar paa sine Supplikater eller Befaling om at forhjælpes til Rette, maatte ikke

1) Hvorledes Christian IV interesserede sig for denne Tanke, kan sees i Bricka og Fredericias Udg. af hans egenhænd. Breve 1641—44 S. 418 f. Om hans Planer og Forsøg paa at lade Hoveriet afløse ved Arbejdspenge se Skand. Litt. Selsk.s Skrifter 1813 S. 13—14 og D. Mag. 3 R. IV. 139 ff. 241 ff. V. 9—17.

bruge de Kongebreve, de medbragte, som Reisespas, hvilket ofte skede; alle, som truede sig til Skyds, slog Skydsbønderne, tog Slæder eller andet Sligt fra dem, brugte sine Passe længere end lovligt, afhændede dem til Andre eller tog Flere med sig end Passet tillod, burde strengt straffes. Til de Misligheder, som omtales, hører ogsaa, at Tjenere og Andre, som reiste Landet igjennem, undlod at betale sin Fortæring. Det vigtigste af Adelen's Forslag var uden Tvivl, at Skydsskaffere skulde ansættes ved alfare Veie, i fornødent Fald med en Løn af 3 eller 4 Daler aarlig af Bønderne. Men Vanskelighederne ved paa denne Maade at hindre Misbrug af Friskydsen fremgaaer tydelig af selve Erklæringen. Det siges nemlig, at til Skydsskaffere skulde tages Folk, som kunde læse Passene og gjøre Forskjel paa de gyldige og ugyldige, eller som boede nær ved Folk, som kunde læse, saasom Præsten, Fogden, Skriveren, Bondelensmanden (om han kunde læse) eller Degnen i Sognet; var ikke nogen saadan at opdrive i Nærheden, giver Erklæringen Anvisning paa, at Bønderne kunde holde en duelig Mand dertil. De læsekyndige Mænd, der vare Skydsskaffere eller bistod disse, skulde holde Bog over dem, der krævede og fik Friskyds, og Lensherren skulde da hvert Aar konferere denne Fortegnelse med sin Liste over udstedte Friskydspas. Selv om Friskydsen ganske afskaffedes, kunde dog efter de tilstedeværende Adelsmænds Formening vanskelig nogen Skat i den Anledning paalægges Bonden, som allerede før havde mange Slags Skatter at udrede, forinden man saa, hvad Lettelse der opnaaedes. Erklæringen er i sin Helhed af ikke ringe Interesse. Der tales bl. A. om Afskaffelse af „Tobaks-Drikken, nu altfor gemen, der skader Bønderne vel saa meget om Aaret som en Skat“, om „anden Drikkens og Fylderiers Abrogation“, især paa Helligdage, om de med den i 1629 anordnede Medhjælper-Institution forbundne Misbrug, idet Medhjælperne hemmelig lod Bønderne med dem afsone sine Forseelser og derved skadede Kongens Sigt- og Sagefaldsrettighed o. s. v.¹⁾ Foruden denne Betænkning af Adelen kjender man af Forhandlingerne om Skydsvæsenet kun en skriftlig Erklæring af Lensherren paa Bergenhus Henrik Tott, der var forhindret i at møde per-

¹⁾ Jfr. Dr. Y. Nielsen, Jens Bjelke S. 349 f. Orig. i N. RA. (Stath. Arch.).

sonlig¹⁾. Han forklarer, hvorledes Forholdene i Bergens Stift vare ganske forskjellige fra de østlandske Tilstande, og hvor meget lettere Skydsbyrden der traf Bønderne end i Akershus og Baahus Lene; han paaviser derhos, hvorledes Friskydsen vanskelig kunde undværes: de offentlige Functionærers Reiser til visse Tider af Aaret vare uundgaaelige; selv kunde de ikke sørge for sin Fremkomst; en Gjæstgiver, om han beskikkedes, kunde ikke holde saa mange Folk, at han paa en Tid kunde skaffe 10—30 Rorskarle, som til sine Tider kunde behøves, men siden i Ugevis Intet vilde have at gjøre; det blev de samme Bønder, som maatte skaffe Befordringen, enten man indrettede sig saa eller saa; vistnok var det godt for de skydsende Bønder at faa Penge for hvad de nu maatte gjøre uden Betaling, men for dem, der boede afsides og sjelden havde nogen Skydsbyrde, — og det var de fleste, — vilde det falde tungt at udrede noget Vederlag for Friskydsens Afskaffelse. Skulde der betales Noget af Betydning, frygtede han for, at „den Forskaansel vilde falde Bønderne fast besværligere end Fordringskabet i sig selv.“

Efter Stændermødet udarbejdedes Udkast til en Forordning om Skydsvæsenet, bygget paa de ved Mødet fremkomne Udtalelser²⁾, og dette Udkast blev formodentlig i Mai sammen med Statholderens Indberetninger og Erklæringer vedkommende Stændermødet nedsendt til Danmark. Udfaldet svarede ikke til hvad man kunde vente. Kongen udtalte i Brev til Hannibal Sehested af 1ste Juni, at han havde gennemseet hans Betænkende og Forslag, hvorledes Skydsfærden til Lands og Vands, den gemene Mand til Bedste, kunde forlindres, og erklærede sig naadigst tilfreds med, at han „samme Betænkende og Forslag med forderligste lader iværksætte“. Samtidig udfærdigedes et kongeligt Brev til alle Lensherrer i Norge, som gik ud paa, at de hver i sit Len med det Forderligste skulde jævne og forbedre de vigtigste Alfarveie „med Udskjærelse af Sten, Sand, Grus, Bark eller Brolæggelse“ og siden dele Veiene mellem Gaardene, „saa

¹⁾ N. RA. (Stath. Arch.).

²⁾ Dette Udkast er bevaret i et renskrevet Exemplar i N. RA. med samtidig Paaskrift om, at det er „efter Afsked med Stænderne til Mødet in Aprili 43 straxen forfattet, mens formedelst paakommende Krig ikke før in Julio 45 publiceret“.

at hver Bonde eller Gaardsidder kan vide, hvormeget han deraf siden skal vedligeholde.“ Dette er en Gjengivelse i forkortet Form af den § i det efter Stændermødet udarbejdede Udkast, som omhandlede Veivæsenet. Saalænge man ikke kjender Indholdet af Sehesteds Betænkning og Forslag, er det vanskeligt at forklare Meningen med disse Resolutioner¹⁾, men det sandsynligste er, at Statholderens Indstilling er gaaet i en anden Retning end Stændernes Udtalelser og det derpaa byggede Udkast, og at han har fastholdt sin ogsaa af Kongen tiltraadte Mening, at Friskydsen burde ophæves og en Skat i denne Anledning paalægges Bønderne. Sikkert er det, at ingen Forordning om Skydsvæsenet dengang blev udfærdiget enten af Kongen eller Statholderen. At den sidste ikke for det første kom til at benytte den Bemyndigelse, han havde faaet af Kongen til at ordne dette Anliggende efter sin egen Opfattelse, er forklarligt, naar man seer hen til, at henimod Aarets Udgang den Krig udbrød, der i over halvandet Aar optog Statholderens Interesse og medtog Landets Kræfter. Endnu forinden Krigens Ophør, som først indtraadte i August 1645, synes der dog at være gjort et vigtigt Skridt til Reform af Skydsvæsenet. En Forordning maa nemlig antages at være udfærdiget i Juli 1645 enten af Statholderen eller af denne i Forening med Kansleren, i Henhold til den i Kongebrevet af 1ste Juni 1643 givne Bemyndigelse²⁾. Indholdet af denne „Ordinants“ kjendes ikke; dog synes den at have indeholdt Bestemmelse om, at Bonden ikke skulde være pligtig at skydse Nogen, være sig Adel eller Uadel, uden Statholderens (Lensherrens) Pas, med mindre det var Kansleren, Bispen, Lagmanden eller Fogden i deres Embedsgjerning³⁾.

Allerede i April 1645, medens Sehested var nede i Danmark, havde Kongen anordnet et Møde af de norske Stænder til Forhandling om en Forøgelse af Kronens Indtægter ikke alene saalænge Krigen varede, men ogsaa i den efterfølgende Fredstid⁴⁾. Mødet kom ikke istand førend i October 1645. Spørgs-

¹⁾ N. R. Reg. VIII. 282 f. Jfr. Chr. IV.s egenh. Breve 1641—44, S. 347.

²⁾ Se næstforeg. Note, jfr. Samll. III. 448, 463 og Præmisserne til Forordn. 24. Decbr. 1648.

³⁾ Samll. V. 486.

⁴⁾ N. R. Reg. VIII. 355 f.

maalet om Skydsfærdens Forlindring blev ved denne Leilighed paany optaget. Kansler Jens Bjelke udtalte sig i en Erklæring, som afgaves før Mødet, om Ønskeligheden af Bestemmelser angaaende Officerernes, deres Hustruers og Børns Ret til fri Skyds; han fandt det ogsaa tjenligt, at et Paabud udfærdigedes om, at „en Træhest eller andet sligt terriculum skulde sættes op paa hvert Skydsskifte til Skræk og Advarsel for dem, som uden Beføielse krævede Skydsfærd.“¹⁾ Stændermødets Udtalelse gik ud paa, at Friskydsen efter de flestes Mening „ikke uden største Uleilighed ganske kunde afskaffes“; heller ikke troede de, at Riget derved nogen anselig Indkomst kunde formeres. Derimod fandt de, at de med Skydsfærden forbundne Misbrug mestendels kunde forekommes „ved den sidste derom udgangne Forordning, naar den ellers fuldkommen kommer i Verk,“ — hvorved vel maa forstaaes den nylig nævnte Ordinants af Juli s. A., — og foreslog i Forbindelse dermed, at Officerer ikke skulde have Friskyds, uden de „paa hver Reise særdeles“ havde Lensherrens Pas og Bestemmelse, hvormange Folk de maatte have med og hvormange Heste de kunde kræve. Endvidere udtalte Stænderne sig for, „at visse ordinarie Postbud mellem de principaleste Steder blev forordnet, hvorved hver Mand kunde faa sine Breve vist frem.“²⁾ Kongens Resolution i Anledning af Stændernes Andragender og Forslag afgaves under 17de April 1646 og gik for dette Punkts Vedkommende ud paa, at Sagen skulde henstaa til videre Deliberation ved Kongens Opkomst til Herredagen. Paa samme Tid blev imidlertid Spørgsmaalet om et norsk Postverk udløst af Forbindelsen med de Røformplaner, som gjaldt Lettelse i Skydsbyrden og en dermed forbunden Forøgelse af de kongelige Intrader. Ved kongl. Befaling af 4de April blev det nemlig paalagt Korfitz Ulfeldt og Hannibal Sehested at indlede Forhandlinger om Istandbringelse af et norsk Postvæsen. Denne Tanke gik fra nu af rask sin Virkeliggjørelse imøde, medens Sehesteds Projecter om Skydsvæsenet endnu havde forskjellige Omvexlinger at gennemgaa.

Et afgjørende Skridt blev virkelig taget paa Herredagen i Juli 1646, — et Tidspunkt af ikke ringe Interesse i Norges Hi-

¹⁾ Samll. III. 448, jfr. 438.

²⁾ Samll. III. 463.

storie, da vigtige Beslutninger fattedes, tildels for atter efter kort Tids Forløb at tilbagekaldes eller omgjøres.¹⁾ Hannibal Sehested stod dengang paa sin Magts Høidepunkt. For ham var bestandig Skydsfærden Bondens tungeste Byrde, — en Opfattelse, der, som vi tidligere har haft Anledning til at antyde, neppe havde fuld Gyldighed udenfor Baahus og Akershus Len, og selv i det sidstnævnte Len nærmest gjaldt Bygderne omkring de store Landeveie, — og med dens Afskaffelse, som han ansaa for den største Velgjerning, der kunde ydes den norske Bonde, troede han, at en ny Skat, som Riget høilig tiltrængte, kunde forbindes. Denne Anskuelse havde mødt Modstand paa de norske Stændermøder i 1643 og 1645, hvor de fleste havde udtalt sig derhen, at Friskydsen efter Forholdenes og Landets Beskaffenhed ikke kunde undværes, og at dens Ophævelse heller ikke, om den var mulig, vilde bringe Rigets Finanser de Fordele, man tænkte sig, men at man derimod burde indskrænke sig til at afskaffe eller ialfald begrænse de dermed forbundne Misbrug. Sehesteds Mening seirede fuldstændig paa Herredagen i 1646, sandsynligvis fordi den støttedes af Kongen.

Spørgsmaalet var ikke nogen simpel og almindelig Lovgivningssag. Skydsfærdens Afskaffelse var et dybt Indgreb i den norske Adels ikke meget store Privilegier, og den kunde derfor ikke vel tænkes iverksat uden dennes Samtykke, som berode paa, hvad der bødes den til Vederlag. Kongen befalede den 11te Juli 1646 Statholderen og Kansleren i Forbindelse med tre Medlemmer af det danske Rigsraad, nemlig Rigsadmiralen Ove Gedde, Rigskansleren Christoffer Urne, der havde været Statholder i Norge, samt Iver Wind, at tage under Overveielse og med det forderligste afgive Erklæning om visse Punkter, deriblandt Skydsfærdens Afskaffelse „og hvorledes saadant bedst og bekvemmeligst kan sættes udi Verk, saa at Almuen for saadan stor og ulidelig Besværing engang kunde vorde forskaanet udimod en visse Penge aarlig.“²⁾ En Uge efter var Sagen afgjort, uden Tvivl i Overensstemmelse med disse Mænds

¹⁾ Paa denne Herredag bleve Bestemmelser truffne angaaende den norske Hærs Størrelse, delvis Anvendelse af de norske Indtægter inden Landet til Dækkelse af den under Krigen paadragne norske Gjæld, Religionsfrihed for Fremmede i visse norske Byer o. s. v.

²⁾ N. R. Reg. VIII. 417 f.

Erklæring. Et Kongebud af 17de Juli afskaffede virkelig Skydsfærden.¹⁾ Samtidig dermed foregik den nye Ordning af Adelens Privilegier, der var en Betingelse for, at Forandringen kunde sættes i Verk. Den norske Adel havde ikke blot givet slip paa Skydsfærden og Accisefriheden, men ogsaa vedtaget for sit Vedkommende alle de Udredslser, som deres Standsbrødre i Danmark i Fremtiden maatte vedtage,²⁾ og paa disse Vilkaar havde de opnaaet nye Privilegier, -som udfærdigedes den 18de Juli,³⁾ og som skjænkede dem den eftertragede „Hals og Haand med Sagefald og anden Herlighed,“ som den danske Adel udøvede over sine Tjenere og sit Gods. Det var paa denne Maade, ved et saadant Kompromis, at Adelens Modstand fjernedes og det Maal naaedes, som man satte saa stor Forhaabning til. Skydsfærden blev vistnok ikke „ganske“ afskaffet, som Kongebrevet af 17de Juli 1646 udtrykte sig; Rigets Statholder og Kansler skulde fremdeles have Friskyds, ligeledes Lensherren i sit Len og alle hans og Kongens Tjenere og Betjente, naar de reiste i Kongens Ærinde. Skjønt disse Ord vistnok holdt Døren for Misbrug aaben, var dog Reformen af stort Omfang og ubestridelig Betydning. Ikke blot Adelens Friskyds og de med den forbundne mangfoldige Misbrug forsvandt, ogsaa Lagmændenes, Biskoppernes, Stiftsskrivernes erklæredes ophævet mod Erstatning til disse Embedsmænd, som herefter selv skulde sørge for sin Befordring. Lagmændene skulde have 200, Biskopperne 300, Stiftsskriverne 300 Rdl. hver aarlig som Vederlag for den tabte Friskyds. Officerernes Friskyds var sandsynligvis ophævet allerede ved den i Juli 1645 udstedte Ordinants. Den Skat, som samtidig paalagdes Bønderne, og som fra først af havde været et Hovedøiemed med Reformen, fastsattes ved Kongebrevet af 17de Juli saaledes, at der af hver fuld Gaard skulde svares 1 Rdl. aarlig og af halve og Ødegaarde i Forhold dertil. For denne Skat vare Adelens Bønder fritagne, hvilket vilde sige, at Adelen selv oppebar Skatten, paa samme Tid som dens Bønder ogsaa vare fritagne for Skyds in natura til de friskydsberettigede Tjenestemænd, eftersom Kronens Bønder ikke læn-

¹⁾ l. c. S. 432.

²⁾ Budstikken f. 1823, Sp. 785 f.

³⁾ Aschehoug, Statsforfatn. indtil 1814, S. 407.

gere skydsede for Adelen; det blev for Fremtiden Kronens og de uadelige Jorddrotters Leilændinger samt Odelsbønderne, som kom til at bære den tilbageværende Skydsbyrde. Endelig indeholdt Kongebrevet ogsaa en Skydstaxt, hvorefter 8 Skilling Milen skulde være Betaling for hver Rorskarl til Vands og 16 Skilling for hver Hest til Lands.

Hannibal Sehesteds Seier blev ikke af lang Varighed. Hans Anskuelse maa antages at have haft sin Grund i en almindelig Tanke om Afløsning af Hoveri og Arbejdsydelser, saaledes at Pengeafgifter skulde træde i deres Sted, men denne Tanke kom et Aarhundrede for tidligt; Almuen selv foretrak og maatte foretrække Naturalydelse. I den ikke ganske naturlige Anvendelse, som denne Tanke havde faaet paa Skydspligten, mødte derhos den eiendommelige Vanskelighed, at Skydsen hvilede med et overordentlig Tryk paa visse Strækninger og Districter, medens den andensteds følte ganske let. En Afløsning, som fordelte Byrden ligelig over det hele Land og altsaa kunde medføre et nyt og føleligt Tryk paa Egne, som slet ikke havde klaget over Skydsbyrden, kunde ikke i Almuens Øine staa som retfærdig eller nødvendig. Den ved Herredagen i 1646 tilveiebragte Ordning viste sig ogsaa snart umulig at opretholde. Hvilke Erfaringer man gjorde om dens Virkninger, vides ikke nogensteds at være oplyst, men det er vist, at det ikke varede et halvt Aar, førend Ordningen undergik en væsentlig Forandring. I Slutningen af 1646 kom Sehested ned til Danmark. Det fortælles paa denne Tid, at nogle Bønder fra Norge havde været dernede og klaget over ham,¹⁾ men der er ingen Grund til at sætte dette i Forbindelse med Skydsfærdeskatten. Paa samme Tid begyndte ogsaa det danske Rigsraad at opponere mod den selvstændige Stilling, Sehested havde skabt sig i Norge; hans Magt og Indflydelse havde naaet sit Høidepunkt. Hvad end Grunden eller Anledningen kan have været, saameget er sikkert, at han i Januar 1647 udvirkede en kgl. Befaling, som ophævede Skydsfærdspengene, ligesom ogsaa de under Herredagen i 1646 paalagte Udskrivningspenge, der ogsaa skulde tjene til Erstatning for en ophævet Forpligtelse. At denne Skattelettelse ikke er ganske frivillig, antydes i Kongebrevet

¹⁾ Dureels Indberetn. af 25. Decbr. 1646 (Sv. RA.)

paa den Maade, at de nye Paabud siges ikke alene at falde Almuen besværlig at udrede tilligemed Sexdalersskatten samt anden kongelig Rettighed, men ogsaa „lettelig at skulle forarsage stor Uleilighed udi adskillige Maader, til Kongens og Rigets Tjeneste udi Længden præjudicerlig.“ Af disse Ytringer er man maaske berettiget til at slutte, at der blandt Almuen har vist sig en saa bestemt Uvilje mod de ny Skydsfærdspenge, at Styrelsen har troet at burde opgive denne Indtægt. Var det nu blevet derved, at Bønderne skulde være fri baade for Friskydsen og for Skydsfærdspengene, saa havde de havt al Grund til at være tilfredse. Men det var ikke Meningen. Kongebrevet af 19de Januar 1647¹⁾ udtrykker sig, som om det var Tanken at føre alle de gamle Misbrug tilbage i endnu større Udstrækning og endnu værre Form. „Paa det den Reisende,“ hedder det, „som ikke til fri Skydsfærd er berettiget og dog nødvendig haver at bestille, maa vorde befordret for Betaling, saa og paa det at Vi og Vore Betroede udi Riget kan vide og kjende, hvo der reiser, og hvad de haver at bestille: da ville Vi naadigst lade gjøre den Anordning, at Lensmændene udi Vort Rige Norge skulde tilstilles trykte Passer under Vores Haand og Segl at meddele den Reisende for Penge efter Taxten, som han ogsaa strax til Lensmanden skal erlægge, førend han reiser, og levere Passet fra sig til næste Lensmand, hvor han ligervis for Penge igjen forpasses uden nogen Modsigelse eller Ophold, under Straf som ført er rørt, hvorefter Lensmændene ogsaa have at gjøre Rigtighed for samme Passer og des Betaling paa Akershus til videre Forklaring udi Vort eget Kammer ved de forordnede Kommissarier.“ Disse Ord kan neppe forstaaes anderledes, end at Lensherrerne skulde drive en formelig Handel med Friskydspasse, som Alle og Enhver uden Forskjel skulde kunne faa mod at betale til Kronen Skydsens Kostende efter den anordnede Taxt. Det var et kløgtigt Paafund for at skaffe Kronen ialfald nogen Erstatning for hvad den mistede ved Skydsfærdspengenes Ophævelse og for at forhindre, at Almuen ikke alene skulde blive fri for Skydsfærdspengene men ogsaa for Skydsfærden. Men var det virkelig sandsynligt, at nogen vilde reise fra Lensherre til Lensherre og købe Friskydspas fremfor med samme

¹⁾ N. R. Reg. VIII. 465 ff.

Bekostning hos Bønderne selv at skaffe sig hurtig Befordring?

For alle Parter maatte det snart stille sig som en klar Sag, at denne nye Ordning opløste sig i Bedrag og Illusion. Enten maatte Friskydspassene nu efter Skydsfærdens Ophævelse blive talrigere og Skydsbyrdens Tryk haardere end nogensinde, eller ogsaa maatte Fordelen for Kronen blive illusorisk. I hvilken Retning Erfaringen gik, viser sig deraf, at Kronen ikke holdt paa den nye Ordning, men snart vendte tilbage til den gamle med de Ændringer, som de norske Stænder havde bragt paa Bane.

Det første, der blev omgjort, var Adelsprivilegierne. Da Kong Frederik III i det følgende Aar hyldedes paa Akershus, fik den norske Adel nye Privilegier, som udfærdigedes den 31te August 1648.¹⁾ Ved denne Leilighed gjenvandt Adelen sin gamle Skydsfrihed, dog ikke i Baahus Len, hvor Bønderne vare saa stærkt bebyrdede, og Kongen udtalte som sit Haab, at Adelen herefter ville benytte sin Frihed, som forsvarligt kunde være. Dermed var Grundlaget givet for den nye Forordning om Skydsvæsenet, som endelig kom istand og publiceredes den 24de December 1648.²⁾ Adelsens Friskyds blev her erkjendt og saaledes begrændset, at de selv, deres Hustruer og Børn frit skulde kunne reise inden Lenet, hvor de vare bosatte (med Undtagelse af Baahus Len), men dersom de eller deres Tjenere maatte reise udenfor Lenet, skulde de tage Pas hos Lensherren, og i dette Pas skulde specificeres, hvormange Heste de kunde kræve.³⁾ Hvad de andre Friskydsberettigede angaaer, var det Forudsætningen, at man skulde vende tilbage til Tilstanden før 1646. Forøvrigt var Forordningen i alt Væsentligt af samme Indhold som Udkastet af 1643, der nu opnaaede fuld Gyldighed. Det var ikke faa Bestemmelser, som her kom frem til Beskyttelse

¹⁾ D. Mag. 1 R. III. 368 ff. N. R. Reg. IX. 151 ff. Om Forhandlingerne i denne Anledning se Budstikken f. 1823 Sp. 769 ff. N. R. Reg. IX. 128—32.

²⁾ Trykt i forskjellige Lovsamlinger og senest i N. R. Reg. IX. 209 ff.

³⁾ Til disse Bestemmelser henvistes i den nye Form, som Adelsprivilegierne fik i Kongebrevet af 1ste Januar 1649, N. R. Reg. IX. 260 ff. Budst. f. 1823 Sp. 775 ff. — Om Skydsfærden i Baahus Len Budst. l. c. Sp. 772 f. og N. R. Reg. l. c. S. 165.

for Skydsbonden, Lettelse af Skydsfærden og Forebyggelse af Misbrug ved Udstedelse og Benyttelse af Friskydspas. Ikke mindre vigtige vare de mange og detaillerede Bestemmelser angaaende Skydsen i Almindelighed og specielt Betalingsskydsen: Oprettelse af Skydsskifter paa hver Mil og Gjæstgiverier paa hver tredie Mil, — Ansættelse af Skydsskaffere, som kunde læse og skrive, havde Forstand paa Skydsspassene og rigtig kunde optegne de Reisende, eller som boede i Nærheden af læse- og skrivekyndige Mænd; i fornødent Fald Antagelse af en til Bedømmelse af Skydsspassene og Førelse af Skydsregisteret skikket Person, — Betaling af 2 Skill. til hver Skydsskaffer af Alle, som reiste med Friskydspas, — Løn af Almuen til Skydsskafferen og hans Medhjælp, — Skydsbetalingens Fastsættelse for hver Mil tillands til 12 Skill. for hver Hest og for hver Mil tilsøs 8 Skill. for hver Rorskarl, undtagen Skydsen gik uden-skjærs eller over Fjorde eller hvor Milene vare meget lange, i hvilket Tilfælde Skydsen skulde betales med 12 Skill. — o. s. v. Den Anordning om Veivæsenet, som var bleven udfærdiget den 1ste Juni 1643, fik her sin Plads i en fyldigere Form, idet Veienes Forbedring pristis som „et af de fornemste Midler til Fordringskabs Forskaansel, udi det at man da paa en Slæde, Vogn eller Kjærre om Sommeren kan føre meget mere Gods end ellers paa tre eller fire Slæder eller Heste til Kløvs der de ujævne og moradsige Veie ere.“ Der vare mange forstandige og nyttige Bestemmelser i denne Forordning, men det varede lange Tider, inden dens Bestemmelser practisk gjen-nemførtes.¹⁾ Og hvorledes man fremdeles listede sig til Fri-skyds, derom kan man læse i „Nordlands Trompet“.²⁾

Medens Hannibal Sehesteds Planer til Skydsfærdens Af-skaffelse og en dermed forbunden ny Indtægt for Kronen mis-lykkedes, og Resultatet af hans Bestræbelser indskrænkede sig til

- ¹⁾ Af en Anordning for Akershus Len, som er udstedt af Statholder Gre-gers Krabbe den 24de Marts 1654, sees, at de Reisende dengang klagede stærkt over, at det selv der paa mange Steder var vanskeligt at komme frem for Betaling, og at der paa endel Steder manglede Skydsskaffere.
- ²⁾ Petter Dass's Skrifter ved A. E. Eriksen I. 54 ff.

en ny og omfattende Skydsanordning, der hævdede sin Plads i vor Lovgivning lige til 1816 og for en enkelt Paragrafs Vedkommende blev endnu længere bestaaende, havde han det ønskeligste Held i sit Arbejde for Istandbringelsen af et norsk Postverk, og det varede ikke længe, førend et saadant traadte i Virksomhed.

Det var, som allerede fortalt, den 4de April 1646, under Sehesteds Ophold i Kjøbenhavn, at Sagens Fremme lagdes i hans og hans Svoger Rigshofmesteren Korfits Ulfeldts Hænder.¹⁾ I et Kongebrev af 23de s. M. tales der om, at Sehested jævnlig „overland ved de forordnede Postbud“ skulde korrespondere med Rigshofmesteren og give denne Underretning, naar der af Kronens norske Indtægter sendtes Penge til Danmark,²⁾ — et Vidnesbyrd om, hvorledes man allerede ansaa en norsk Post for en sikker Sag. I det Hele synes dette Anliggende, efterat endelig Beslutning var fattet, at være fremmet med en i de Dage sjelden Kraft og Hurtighed. Ved Organisationen af Postvæsenet benyttede Sehested sig af Henrik Morjan, en fremmed Mand, som ved denne Tid maa være kommen til Norge og der blev ansat som Generalauditor.³⁾ Han var uden Tvivl Hollænder af Fødsel, men havde i længere Tid opholdt sig i Sverige. Den bekjendte svenske Resident i Danmark Magnus Dureel omtaler ham i sine Indberetninger til Kansleren Axel Oxenstjerna, og i et Brev fra Helsingør af 3die Juli 1646 giver han en Characteristik, som viser, hvilken Eventyrer denne Morjan

1) Den kongelige Befaling til disse to Mænd var saalydende: „Vi beder Eder og naadigst ville, at I paa Middel og Veie værer betænkt, hvorledes der visse Postbudde bekvemmeligst kan anordnes, som ordinarie kan reise imellem Vore Riger Danmark og Norge og særdeles mellem Vor Kjøbstad Kjøbenhavn og Vore Slotte Baahus og Aggershus, og siden med dennem handler, som det gjøre og forrette skulle, og os om Alting forstændiger“ (N. RA.).

2) N. R. Reg. VIII. 391.

3) Under 1ste Mai 1646 har Sehested paa Kongens Vegne bestilt og antaget „den veste og mandhafte Hendrich Morian“, — saaledes skrives hans Navn i Almindelighed; selv skrev han sig Morjaen — til Generalauditor søndenfjelds med en aarlig Gage af 300 Rdl. (Bestall. Protok. bl. Gen. Kommiss. Regnsk. i N. RA.). — Efter en Notiis af Chr. Lange var Morjan fra samme Dato ansat som Chef for det norske Postvæsen med en Gage af ligeledes 300 Rdl.

var. Efterat Dureel har omtalt, hvorledes han under et kort Ophold i Kjøbenhavn var kommet i Berørelse med en Sekretær i det tydske Kancelli Memmius, der var meget misfornøiet,¹⁾ og med en Rigshofmesterens „Domesticus“ ved Navn Kock, som han troede at kunne have Nytte af,²⁾ fortsætter han: „Jeg kom og i Bekjendtskab med En, som hedder Morian, haver tilforn været i svensk Tjeneste og malcontent kommet derfra, men (har) nu, som jeg mærker, angret sig. Den Karen kan inte vel regjere sin Tale, men giver fra sig quicquid venerit in buccam; han priste vor Nation altid extraordinaire meget og vidste temmeligen Particularia, hvorledes med og hos os stod til; han haver og været Hofmester hos Gr. Woldemar i Holland³⁾ og bød mig etiam me non postulante, at han mig vilde communicere nogle secreta, ligesom og han reiser snart her igjennem og til Norge („Norwäghen“), hvor Kongen vil give ham en Charge og gjøre ham til General Auditør. Jagh skall carresseran, tracteran höfligen och hörän Jeg troer næsten („så nær“), at (dersom) der om denne Armatura eller noget Andet i Norge passerer, at jeg det og fremdeles af denne Morian skal faa vide. Denne Karen skal jeg tro, saavidt jeg seer Sandheden Crederem et venalem esse et exiguo pretio emi posse, si adesset emtor.“ Til det Hverv, som Sehested anviste ham, synes han at have været brugbar nok. Hvad det især kom an paa, var, hvilke Privilegier man vilde tilstaa Postbønderne, som skulde føre Posten. Dette Spørgsmaal blev afgjort ved den saa-

¹⁾ Om Memmius Burinus se Chr. Bruun, Gunde Rosenkrantz /S. 100 og Chr. IVs egenhænd. Breve, udg. ved. C. F. Bricka og J. A. Fridericia, 1645—48, S. 179 f. 328 ff. og 364.

²⁾ Denne Mand, der af D. characteriseres som „en Kar af statelige Qualiteter og af Rigshofmesteren vel æstimeret, saasom han og vel haver studeret og nogle Gange reist Europa igjennem samt en Gang Orientem, hvilken jeg ogsaa udi Italien tilforn vel kjendt haver, da han var en Hofmester for Kanslerens Søn af Norge Christian Bjelke,“ antages at være den samme som Nickel Helmer Kock, der omtales i Chr. IVs egenhænd. Breve 1632—35. I. 165 f. (og i D. hist. Tidskr. 1 R. III. 330?).

³⁾ Naar Morjan har været med Grev Valdemar Christian, Christian IVs Søn med Kirsten Munk, i Holland, formodentlig paa den Reise, denne foretog i 1642 (Slange S. 1137), maa der mellem hans Ophold i Sverige og hans Flytning til Norge ligge flere Aar, som han formodentlig har tilbragt i Danmark.

kaldte Postordinants, der synes at være udfærdiget af Sehested fra Akershus den 15de December 1646.¹⁾ Den indeholdt Bestemmelse om, at Postbønderne skulde være fri for Skydsfærds- og Udskrivningspenge samt for Udskrivning og Skydsfærd i sig selv, undtagen i Krigs- og Feidetilstand og naar det gjaldt at føre frem Kongens Penge, at de ligeledes skulde være fri for al Indkvartering af Krigsfolk og Officerer, at de med deres daglige og fornødne Husfolk og Tjenere skulde være fri for Dagverker og andet saadant Arbeide, som de vare Kongen og Kongens Slotsherre skyldige o. s. v. Paa dette Grundlag kunde Postbefordringen ordnes inden Norges Grændser.²⁾ En anden Ordning maatte naturligvis tilveiebringes for den korte Strækning, hvor Posten befordres paa svensk Grund. Her kunde directe Pengebidrag ikke undgaaes, som man seer deraf, at der senere tales om et Pengebeløb, som Kronen udredede for Postførelsen gjennem Halland.

I de sidste Dage af Aaret 1646 reiste Sehested ned til Danmark. Morjan var med i hans Følge. Under dette Ophold i Kjøbenhavn blev den sidste Haand lagt paa Verket.³⁾ I et Kongebrev af 19de Januar 1647 nævnes Postverket blandt de forskjellige Anliggender, som Sehested med det allerførste og senest inden Philippi & Jacobi Dag (1ste Mai) skulde bringe i

¹⁾ Denne Postordinants kjendes kun af en af Statholder Iver Krabbe den 7de Marts 1662 udfærdiget Kundgjørelse, hvori han erklærer at have erholdt en kongl. Befaling af 24de December næstfør om at maintainere Ordinantsens Bestemmelser. Naar Ordinantsen her af Statholderen omtales som udfærdiget af Kongen selv, maa det bero paa en Feiltagelse, da Christian IV ikke var i Norge i December 1646 (N. hist. Tidsskr. 1 R. III. 509 f. N. R. Reg. VIII. 457). Det maa være Sehested, som i Medhold af Kongebrevet af 4de April eller en senere Bemyndigelse har udstedt samme.

²⁾ Om Postbønderne inden Baahus Len jfr. C. O. Arcadius, Om Bohusläns införlifvande med Sverige (Stockh. 1883) S. 17.

³⁾ Magn. Dureel skriver fra Helsingør den 1ste Januar 1647 til Axel Oxenstjerna, at Morjan er hidkommen med Sehested og „stedt i fuld Action at anrette saavel her som i Norge et ordentligt Postvæsen, saasom er i Sverige.“ „Morian udlod sig temmelig med mig,“ tilføier han, „ligesom Ed. Grevel. Naade og Excell. ved, at han er talefør.“ Dureel havde imidlertid ikke kunnet tro Alt hvad han sagde.

Stand¹⁾. I dette Tidsrum maa altsaa Postbefordringen mellem Kjøbenhavn og Christiania antages at være endelig ordnet. Skal imidlertid det norske Postvæsens Oprettelse sættes til en bestemt Dag, maa det være den 17de Januar 1647. Denne Dag er nemlig Begyndelsesterminen for de Privilegier, som tilstodes Morjan. Postverket organiseredes ikke som en Statsinstitution, men som et privilegeret Foretagende af en Privatmand, der selv skulde bære Resicoen og nyde den mulige Fordel. Ordlyden af disse Privilegier kjendes ikke,²⁾ men saaledes som Hovedbestemmelsen gjengives i et senere Kongebrev (af 15de September 1666), maa de antages at have gaaet ud paa at forunde Morjan Generalpostmesters Bestilling i Norge „hans Livstid og desuden efter hans Død hans Arvinger paa tyve Aars Tid,“ — en Bestemmelse, om hvis rette Fortolkning der siden opstod Strid, idet Arvingerne vilde regne de tyve Aar fra Morjans Død, medens Kongen ikke vilde gaae ind paa, at Privilegierne skulde udstrækkes længere end tyve Aar fra deres Begyndelse, nemlig 17de Januar 1647.

Æren af at have grundlagt det norske Postvæsen tilkommer uimodsigelig Hannibal Sehested.³⁾ Fra det første Øie-

¹⁾ N. R. Reg. VIII. 468.

²⁾ Det 7de Bind af Kancelliets Norske Registre (for 1643—47), hvori Privilegierne maa antages at have været indførte, var allerede i forrige Aarhundrede tabt, se Meddelelser fra det kongl. Geh. Arkiv 1883—85 S. 171, jfr. Budstikken f. 1823 Sp. 769. — Det lader til, at Privilegierne have været indførte i en Postordning (jfr. N. R. Reg. X. 70).

³⁾ I denne Ros kan det ingen Afbrek gjøre, om det antages, at der allerede i 1645 af Lensherren paa Bergenhus Henrik Tott er bleven ansat en Postmester i Bergen. Noget saadant maa vel være skeet, siden Andreas L. Leck i sine Livsoptegnelser fortæller, at han den 24de Februar 1645 blev af bemeldte Lensherre samt Borgermester og Raad paa Raadstuen forordnet og antaget til Postmester og var den første Postmester i Bergen (Personalhist. Tidsskr. 2 R. I. 23, jfr. P. M. Stolpe, Dagspressen i Danmark I. 186). Denne Ansættelse er maaske saaledes at forstaae, at en Mand i Bergen er bleven beskikket til at forestaa Forsendelsen af Lensherrens og Andres Breve til Folk ude i Lenet og til saaledes at tilveiebringe en Postforbindelse inden Lenet, som senere kunde knyttes til et fra Christiania udgaaende Postverk, som man har tænkt sig snart istandbragt. Leck kan, som det senere vil sees, ikke længe være bleven staaende i denne Stilling. Beretningen passer saalidt til hvad man forøvrigt veed, at man kunde fristes til at gjætte paa, at Postmester her

blik, hans Skjæbne knyttedes til Norge, havde han interesseret sig for denne Sag, om hvis Betydning han havde en selvstændig Mening. Han havde stadig holdt den frem, og han havde nu ført den ud i Virkeligheden. Ved Siden af ham er der imidlertid en Anden, som trænger sig frem og kræver sin Del i Æren. Det er Selio Marselis, en hollandsk Kjøbmand, der nylig havde bosat sig i Christiania. Om hans Virksomhed for Sagen har man intet andet Vidnesbyrd end hans eget. I en Ansøgning, som han i 1653 indgav til Kongen, anfører han som almindelig bekjendt, at Postvæsenet i Norge var indrettet efter hans Forslag eller hans Anvisning.¹⁾ Udtrykket er ikke klart og maaske mere omfattende end tilbørligt. Det er rimeligt, at Selio Marselis som den mest fremtrædende Repræsentant for Handelens og Industriens Interesser i Norge har været ivrig for Tilveiebringelsen af offentlige Poster og har været istand til at at give gode Raad om deres Ordning. Men Indrettelsen af et Postvæsen var bragt paa Bane, førend han kom til Landet, og hans Virksomhed for Sagen kan alene have været af underordnet Betydning ved Siden af Hannibal Sehesteds. Han fik imidlertid senere en betydelig Indflydelse paa det norske Postvæsens Udvikling, og hans Livsforhold ville i den Anledning komme under nærmere Omtale.

Det norske Postvæsen vedblev kun i et Par Aar at staa under Henrik Morjans Bestyrelse. Han døde nemlig i Slutningen af 1648.²⁾ Den 13de November s. A. udfærdigedes en kongl. Befaling til Sehested, at han paa Kongens Vegne skulde bestille og antage en skikkelig og bekvem Person til at underholde og forvalte Postverket, dog Morjans og hans Arvingers

er det samme som Vandpost-Mester (jfr. Vid. Selsk.s Ordbog V. 148), hvilket dog neppe gaaer an.

¹⁾ „Das das Postwesent auf myn Angebben in Norwegen is ingesteldt, is eyn Ieden bekandt,“ er hans Ord i Ansøgningen af 16de Juli 1653 (N. RA. Kanc. Indl.).

²⁾ Han blev, som man seer af det tidligere nævnte Kongebrev af 15de Septbr. 1666, begravet i Kongself den 23de Novbr. 1648.

Privilegier i alle Maader uforskrænket.¹⁾ Hvad Foranstaltning der i den Anledning blev truffet, kan ikke med Bestemthed siges. Men i Kraft af Privilegiet blev Postverket i flere Aar forvaltet af Enken Anne Morjan eller i hendes Navn. Hun erhvervede ogsaa en kongelig Konfirmation paa sine Rettigheder, dateret 1ste Juli 1650.²⁾ Af dette Kongebrev seer man, at hun, ligesom hendes Mand, „foruden de Brevpenge eller Porti, som dennem efter Postordningens Indhold er bevilget,“ skulde oppebære i aarlig Pension og Besoldning 300 Rdl. og for de hallandske Postbud 400 Rdl. aarlig, hvilke Beløb, tilsammen 700 Rdl., skulde udbetales af Lensherren paa Baahus, hvorimod hun og hendes Arvinger, saalænge Privilegiet varede, skulde tilbørligen vedligeholde Postverket uden videre Omkostning og Udgift for Kongen og Kronen. I et Brev af 1652 fra Lensherren i Stavanger til Oversecretæren Otte Krag, som senere skal blive omtalt, kaldes hun ligefrem „Postmesterinden i Christiania“. Den virkelige Bestyrer i hele denne Tid var maaske hendes Svigersøn J. van Geelkerck,³⁾ men efter dennes egen Erklæring var det kun Tilfældet i det sidste Aar forinden Enkens Død, der maa være indtruffet i Juli 1653.⁴⁾

I hvilken Udstrækning Postverket, der i Begyndelsen naturligtvis kun var en Forbindelseslinje mellem Kjøbenhavn og Christiania, i Morjans og hans Enkes Tid er bleven udvidet, er ikke let at angive med nogen Bestemthed. I Enkens Tid ud-

¹⁾ N. RA. Indb. Kbr. Paa det originale Kongebrev har Sehested skrevet en Ordre om Sagens Expedition, der synes at gaa ud paa, at D. Brun skulde have Bestalling som Generalauditør og J. Geelkerck som Forvalter af Postverket.

²⁾ N. R. Reg. X. 70 f.

³⁾ Henrik og Anne Morjan havde ingen Sønner, derimod nævnes fem Døttre, hvoraf den ældste Christina var gift med Geelkerck, den anden Catharina med den „nordiske“ (norske) Postmester i Kjøbenhavn Anders eller Andreas Jørgensen Klingeberg (Klingenberg), og de tre øvrige i 1653 kaldes umyndige; af disse sidste blev en, Mette Kirstine, gift med den senere Generalpostmester Jacob Jensen. — En Henrik Morian, Barbersvend og født i Kjøbenhavn, omtales i 1676 (Jørgen Bjelkes Acter).

⁴⁾ „Jeg haver allerede et Aar som Fuldmægtig samme Bestilling betjent,“ siger Geelkerck i en Ansøgning af 9de Juli 1653 (N. RA. Canc. Indl. 1653), som i det Følgende oftere vil blive citeret.

kom Forordningen af 9de August 1650 „om Postverket imellem Danmark og Norge,“ som synes at forudsætte, at betydelige Forbindelser ere istandbragte, idet den fastsætter Postporto fra Christiania til efterfølgende Byer: Til Moss 2 Skill., Fredrikstad 3, Halden 4, Oddevald 5, Marstrand 7, Baahus 8, Kjøbenhavn 10, Bragernæs 2, Kongsberg 3, Tønsberg 4, Laurviggen 5, Skien 6, Christianssand 7, Stavanger 10, Thronhjøm 10 og Bergen 10 Skill. Det er dog ikke sikkert, at Postforbindelsen var færdig, fordi man fik Bestemmelse om Porto. Selve Udtryksmaaden i Forordningen tyder hen paa, at man her kun har for sig en maaske allerede ved Postverkets første Indretning tilladt eller autoriseret Brevtaxt, som skulde træde i Kraft, efter hvert som de nævnte Byer indlemmedes i Postnettet.¹⁾ Imidlertid maa det ansees som sikkert, at Forbindelse mellem Christiania og Bergen var tilveiebragt enten allerede i Henrik Morjans Tid eller ialfald i 1649 og at en Christianssands- og Thronhjømepost ialfald existerede i 1652, medens Stavanger paa den Tid endnu ikke var inddraget i Postnettet. Hvad Bergen angaaer, har man en Bemærkning om, at i Ove Bjelkes Tid „begyndte 1649 den kongelige ordinarie Post allerførst at gaae fra Bergen til Christianiam og andensteds og derfra til Bergen igjen, hvortil han (Bjelke) da og gjorde ikke den mindste Befordring.“²⁾ Det er sandsynligt, at en Del af den Fortjeneste, der her tillægges Ove Bjelke af det bergenske Postvæsen, egentlig tilkommer hans Forgjænger Henrik Tott, der fratraadte Lenet den 1ste Mai 1648 og forlod Bergen den 25de s. M.³⁾ Det er ialfald sikkert, at Helmiche Welding, der maa ansees for den første virkelige Postmester i Bergen, var ansat i Henrik Totts Tid og medens Morjan endnu styrede Postvæsenet.⁴⁾

1) „Have vi naadigst udi Begyndelsen af dette Postverk bevilget, indtil at det tager noget mere til, at Alle de, som deres Breve med Posten fremsender, Brev-Lønnen eller Porto efter følgende Taxt skulle betale,“ — dette er Forordningens Ord (Paus, Forordn. S. 873). Ikke destomindre er Forordningen bleven opfattet som Vidnesbyrd om Postverkets Omfang; jfr. Illustr. Nyhedsbl. 1859. Nr. 4 („Om vort Postvæsens Oprindelse og ældste Historie“).

2) N. Magas. II. 534.

3) N. Maags. II. 213.

4) Da Helmiche Welding i 1655 reiste ned til Kjøbenhavn for at søge kongelig Bevilling paa Bergens Postmesterskab til Beskyttelse mod da-

Beviset for Postverkets Udstrækning til Christianssand ligger i det før nævnte Brev af 16de Mai 1652 fra Lensherren i Stavanger, som gaaer ud paa at bevirke Postforbindelse mellem Stavanger og Christianssand, hvilket ikke vilde have nogen Mening, dersom ikke den sidstnævnte By allerede stod i Forbindelse med Christiania.²⁾ Hvad Thronhjemsposten angaar, er det sikkert, at Selio Marselis i Slutningen af 1652 klagede over Uefterretteligheden og Sendrægtigheden i denne Postrute, ligesom i de norske Postruter overhovedet. Han paastod, at medens Breve fra Kjøbenhavn til Hamburg i Sommertiden kunde komme frem i 5 Døgn og om Høsten og Vinteren i 6 eller i

værende Generalpostmester Geelkerck, som vilde afsætte ham, paabe-
raabte han sig, „hvad Omhu og Besværing han i Begyndelsen, der Post-
verket blev anordnet her paa dette Sted, havde havt“. Ove Bjelke, der
anbefalede hans Andragende, mente, at Geelkerck alene ikke havde Magt
til at afsætte ham, „eftersom Welding tilforn var indsat til denne Be-
stilling baade af Velbyrdig Henrik Tott, Velvise Borgermester og Raad
samt Geelkercks afg. sal. Fader [Svigerfader], da Generalpostmester;“
Bjelke vidste heller ikke rettere, end at Postordinantsen vilde, at saa
skulde forholdes. Videre havde Ove Bjelke i Brev til Geelkerck givet
Welding det Vidnesbyrd, „at Borgemester og Raad samt Borgerskabet
er med hannem ret vel tilfreds, formedelst hans Flittighed Brevene
rigtig at bestille, han haver og først efter for^{ne} Eders Sal. Faders Be-
faling bragt Postvæsenet her med temmelig Umage i god Skik.“ Af-
gjørelsen af Weldings Klagemaal blev ved Kongebrev af 11te Septbr.
1655 henstillet til Statholder Gregers Krabbe, saaledes at denne, hvis
han fandt Geelkercks Beskyldninger mod W. saa vigtige, at denne for-
tjente at afskediges, skulde indsende Erklæring derom til Kancelliet,
men i modsat Fald skulde han betyde G. paany at indsætte W. og for
Eftertiden ikke paa egen Haand at ind- eller afsætte Underpostmestere.
Hvad forøvrigt Welding (jfr. Bergens Borgerbog, udg. af N. Nicolaysen,
S. 67) angaar, kan det bemærkes, at han den 27de August 1648 fik
kgl. Bevilling paa Vinhandel i Bergen (N. Mag. II. 216. N. R. Reg. IX.
105), — en Bevilling, som synes hyppig at have været forbundet med
Postmesterskabet.

1) Malte Sehested beder i den nævnte Skrivelse Oversekretæren i det
danske Kancelli „om en kongelig Befaling til Postmesterinden udi Christi-
ania Anne sl. Henrik Morians, at hun med forderligste kunde anrette Posten
imellum Christianssand og Stavanger, eftersom Saadant er hoinødigt for-
nøden, og Bønderne til des større Forskaansel, som ellers maa idelig
føre Soldater og Andre, som med Kongebreve til Lenet forsendes, til-
med Veiene langt kortere kunde tages, og Kongl. Befalinger og Breve
desto snarere efterkommes“ (N. RA. Kanc. Indl. 1652).

det længste 7 Døgn, uagtet de maatte passere to Vande, saa var Christianiaposten om Sommeren 8 og 9 Dage underveis, om Høsten og Vinteren 10 eller endog 11 Dage, og havde dog kun Sundet at passere. Hvad Tid Bergens- og Thronhjems-Posten brugte, har han ikke opgivet, men han bemærker, at naar disse Poster bragtes i god Orden, kunde Brevene meget vel komme frem om Sommeren i 5 til 6 og om Høst og Vinter i 6 til 7 Dage, eftersom han selv og hans Betjente flere Gange havde tilbagelagt Veien i denne eller endog kortere Tid. Forøvrigt klagede han ogsaa over den høie Porto og paapegede, at et Brev fra Kjøbenhavn til Christiania kostede mere end et Brev fra Kjøbenhavn til Hamburg¹⁾. Denne Forestilling blev ikke uden Virkning. En kongelig Befaling af 2den Januar 1653 gaaer ud paa, at Statholderen Gregers Krabbe skulde kræve for sig Selio Marselis „og Andre, søm derpaa Forstand have,“ og af dem fornemme, hvorledes Postvæsenet i Norge kunde bringes i god Skik og Brevene hastigere end hidtil fremkomme. Herom skulde Statholderen indgive Beretning og Forslag til Kancelliet, „at herudinden, eftersom der ikke ringe Magt paaligger, fornøden Anordning gjøres kan“. Dette Kongebrev, der forøvrigt indeholder en Gjentagelse af Selio Marselis's Anker mod det norske Postvæsen, havde, som man erfarer fra flere Kanter, den tilsigtede Virkning, at Postgangen blev paaskyndet.

I Juli 1653, da Enken Anne Morjan var død, var der To, som meldte sig til Overtagelse af det norske Postvæsens Bestyrelse.

Først og fremst optraadte naturligvis Isaaç van Geelkerck som den ældste af Henrik Morjans Svigersønner paa egne og Medarvingers Vegne med Ansøgning om, at Kongen vilde konfirmere og stadfæste dem i Besiddelse af Norges Riges Post-Direction samt dertil hørende Privilegia „til Underholdning for de fattige, fader- og moderløse Børn“. Han skulde da selv — med Bistand af en Fuldmægtig, siger han, — overtage Bestyrelsen og lovede

¹⁾ Selio Marselis's Ansøgning til Kongen, dat. Kbh. 20de Decbr. 1652 (N. RA. Kanc. Indl.)

hverken at spare Flid eller Bekostning for at bringe Postverket i Norge paa en bedre Fod. Selv paastod han, at han i det sidste Aar, da han havde bestyret Postverket som sin Svigermoders Fuldmægtig, havde „bragt samme Postverk i en stor og mægtig Forbedring“, men han giver i sin Ansøgning ingen Oplysning om, hvori Forbedringen bestod. I den Anbefaling til Oversekretæren Erik Krag, hvormed den daværende Statholder Gregers Krabbe ledsagede Geelkercks Ansøgning om „at erlange Direction over Postverket“ i Norge, anføres ogsaa, at G. havde havt flittig Indseende med Verket i den Tid, han havde forvaltet samme paa sin Svigermoders Vegne, og „nu nylig havde gjort den Anordning og Forandring, at Posten kommer nogle Dage førend den pleier (pleiede) at gjøre“. Skjønt Geelkerck, som Ansøgningen viser, ikke var istand til at skrive Landets Sprog ganske korrekt, vovede han dog at forsikre, at han kjendte Landets Leilighed¹⁾. Det er muligt, at han havde nogen Ret deri. Han var vistnok en Fremmed, uden Tvivl en Hollænder, ligesom Morjan formodentlig havde været, men han havde dengang opholdt sig mindst ni Aar i Landet og havde havt Anledning til at reise meget omkring. Han havde gjort Tjeneste i Krigen 1644—45, som maaske har givet Anledning til, at han er kommen ind i Landet, og fik efter Krigens Slutning af Hannibal Sehested Bestalling paa fremdeles at være Ingeniør i Kongens Tjeneste²⁾. I 1650 havde han fremlagt Prøve paa et Landkart over Norge og havde af Kongen faaet Opmuntringer og Befalinger til at fortsætte³⁾. Hvilken Fremgang dette Arbeide har havt, vides ikke, — man seer, at Kongen i Octbr. 1650 havde faaet et

¹⁾ Ansøgning af 9de Juli 1653 i N. RA. (Kanc. Indb.) Gr. Krabbes Skr. til Erik Krag af 10de s. M. bl. Adelsbrevene p. d. st. kgl. Bibl. i Kbh.

²⁾ Efter Bestallingen (N. RA. Gen. Kommiss.s Regnsk.), der er dateret Akershus d. 14de Septbr. 1645, skulde J. G. være forpligtet „at forrette og udrette Alt hvis en Ingeniør udi Freds- eller Feide-Tid tilkommer og dette Riges Tjeneste behøver, ihvor og naar hannem befales og tilsiges“. Hans Gage fastsættes til 600 Rd., deri indbefattet Reise- og Tærepenge, „efterdi Skydsfærd er afskaffet“ (for militære Tjenestemænd efter Sehesteds Ordinants af Juli 1645?). Senere kgl. Bestalling for ham som Ingeniør med samme Løn er udfærdiget 1ste Decbr. 1649 (N. R. Reg. IX. 492).

³⁾ Suhms Nye Samll. II. 2. S. 134 f.

Kart over en Del af Akershus Len, — men det er klart, at Arbeidet, som var forbundet med en Undersøgelse af Grændserne og Grændsepasserne mod Sverige, forudsatte og medførte Kjendskab til Lokalforholdene her i Landet. Forøvrigt havde han efter sin Stilling sandsynligvis sin meste Sysselsættelse med Fæstninger og Fæstningsarbeider, men har heller ikke været uden Beskjæftigelse som civil Ingeniør¹⁾. Til de Tegninger af Geelkerck, der ere komne til Efterverdenen, hører ogsaa den ældste Plan over Christiania, der hyppig reproduceres paa de moderne Karter over Byen.

Ved Siden af og samtidig med ham optræder en anden Fremmed som Ansøger om Bestyrelsen af eller Tilsynet med det norske Postvæsen, under Forbehold af de Morjanske Arvingers Ret. Det er Selio Marselis, hvis Interesse og Virksomhed for det norske Postvæsen nylig er nævnt. I sin Ansøgning²⁾ taler han om disse sine Fortjenester og fremhæver især, hvorledes Postvæsenet nu, efter hans Forestilling og efterat Statholderen i Norge derom havde konfereret med ham, er bragt paa en anden Fod. Postbefordringen bruger kun den halve Tid mod før: „de Breve, som gaa mellem Kjøbenhavn og Christiania, vare ti, elleve og flere Dage underveis, kommer nu frem i fem Dage, — mellem Kjøbenhavn, Bergen og Throndhjem i tolv Dage, medens de pleiede at være tre eller fire og tyve Dage underveis.“ For at Verket ikke skulde falde tilbage i den tidligere Slendrian, ansøger han Kongen om, at Postvæsenet maa blive stillet „under hans Opsigt“, saalænge Arvingerne have det, uden at han begjærer at nyde eller oppebære Noget for sin Umage, dog saaledes at Kongen efter Udløbet af Arvingernes privilegerede Aar vil benaade ham med Postvæsenet for en af hans Sønner for hans Livstid paa samme Konditioner og Privilegier som Henrik Morjan og hans Enke har havt det. Man fristes til at troe, at det norske Postvæsen i kort Tid er bleven eller ialfald har havt Udsigt til at blive en meget lønnende Entreprise, naar man seer en Mand af Selio Marselis's Betydning være saa begjærlig efter at sikre sin Familie en saadan Indtægtskilde. Det siges

¹⁾ N. R. Reg. IX. 431.

²⁾ Den er skrevet paa Tydsk, dateret Kjøbenhavn den 16de Juli 1653 og findes i N. RA. (Kanc. Indl.).

om ham, at han var af en gammel og fornem brabantisk Familie. Hans Forældre, der tilhørte den reformerte Bekjendelse, havde paa Grund af Religionsforfølgelser forladt sit Fædreland og tilsidst bosat sig i Hamburg, hvor Faderen Gabriel under Christian IV blev Agent eller Factor for den danske Regjering¹). Sønnen Selio (f. 1600) fik en omhyggelig Opdragelse, og efter at have tilbragt elleve Aar paa Reiser nedsatte han sig i Holland og ægtede her i 1631 Anna van der Straten, der siges at have været af brabantisk Adel²). Antageligvis har han levet som Handelsmand i Amsterdam, ligesom Broderen Gabriel, der her stod i samme Forhold til den danske Regjering som Faderen i Hamburg. Da Krigen udbrød i Slutningen af 1643, virkede Gabriel Marselis i Amsterdam for Danmarks Sag; navnlig ydede han Brødrene Henrik og Jørgen Bjelke, der dengang opholdt sig i Holland, Understøttelse i deres Bestræbelser for at samle og hjemsende Krigsfornødenheder og Officerer, — en Virksomhed, som især for Krigsrustningerne i Norge blev af ikke ringe Betydning³). Sandsynligvis opstod herved Forbindelser, som førte til, at Broderen Selio flyttede over til Norge, hvilket maa være skeet i Slutningen af 1644 eller i Begyndelsen af 1645⁴). Det ligger nærmest at formode, at hans Bosættelse i Christiania er foranlediget derved, at han har paataget sig at stille Orlogsskibe til Norges Krones Tjeneste. Hannibal Sehested havde nemlig i Juni 1644 faaet Bemyndigelse til at forhandle med fremmede Kjøbmænd om Leie af fremmede Skibe til Krigsbrug „efter den Pris og Maade, som udi England vorder holden og observeret.“ Da Kronen ikke var istand til at betale med rede Penge, maatte man paa anden Maade søge at holde de fremmede Kontrahenter skadesløs. Forhandlingerne med Selio Marselis gik, som man seer af en Række Kongebreve af 30te Marts 1645⁵), ud paa at lægge idetmindste Halvdelen af hele Landets Trælasthandel i hans Haand. Ved denne Finantsoperation tænkte man ikke blot at bevirke en øieblikkelig Lettelse, men ogsaa at „opnaae større Trafik i Riget“ og tvinge de Fremmede til at „kjøbe Lasten dy-

¹) Fridericia, Danm.s polit. Hist. I. 105.

²) Budstikken f. 1825 Sp. 706 ff.

³) Fridericia I. c. II. 412.

⁴) Samll. IV. 455. III. 81.

⁵) N. R. Reg. VIII. 347 ff.

re" og „handle mere med Penge udi Steden for de Vare, de gemenlig haver pleiet at give“; men hvad Resultatet blev af den hele Affære, og i hvilken Grad de forskjellige Formaal opnaaedes, vides ikke. Hans Virksomhed var forøvrigt under Krigen meget betydelig; gjennem ham anskaffedes i stor Udstrækning Krigsfornødenheder, og han fungerede som Regjeringens Banquier, i hvilken Egenskab han maatte gjøre store Forstrækninger. Ved Siden deraf drev han almindelige Handelsforretninger og speculerede i de norske Bergværker, hvortil man dengang satte store Forhaabninger. Af de Tjenester, han under Krigen havde vist Kronen, høstede han store Fordele. Vistnok maatte han vente længe, inden han fik sine Udlæg dækkede; — endnu i 1649 angives hans Tilgodehavende til 79,100 Rdlr.¹⁾ — men han blev paa andre Maader holdt skadesløs. Allerede under 18de Juli 1646 var der ved kongl. Privilegium tilstaaet Selio Marselis borgerlige Rettigheder i Christiania, uden at han skulde behøve at tage Borgerskab i Byen, dog at han skulde svare for Christiania Bything og Raadstue, endvidere tre Aars Frihed for Byens ordinære Skatter, Indkvartering og borgerlig Tyngde, Religionsfrihed for sig og sin Familie og Ret til at forlade Landet efter Godtbefindende og med ubeskaaret Formue²⁾. Disse Privilegier stadfæstedes under 24de December 1648 og forlængedes da paa 12 Aar med det meget væsentlige Tillæg, at den Frihed for Ind- og Udførselstold, som under Hyldningen i 1648 tilstodes Christiania Borgere for et Tidsrum af tre Aar, for hans Vedkommende skulde gjælde i tolv Aar. Alle disse Friheder bleve den 30te November 1659 atter forlængede paa 12 Aar. Det er tydeligt, at disse Begunstigelser maatte bringe Selio Marselis i en overordentlig heldig Stilling ligeoverfor alle Konkurrenter. Den Told, han ved sine Privilegier spares for, udgjorde i de tre Aar 1658 til 1660 tilsammen 15,976 Rd. ved Christiania Toldsted, men ved Siden deraf foregik ogsaa andensteds toldfri Ind- og Udførsel for hans Regning³⁾. En saadan Undtagelsesstilling maatte virke trykkende paa hele Handels-

¹⁾ D. Mag. 3 R. IV. 15, jfr. D. hist. Tidsskr. 3 R. II. 84 f.

²⁾ Om disse og de efterfølgende Privilegier se Meddelelser fra N. RA. I. 77 f. Christiania Borgerskabs Klagemaal i den Anledning l. c. og Y. Nielsens Jens Bjelke S. 369.

³⁾ Medd. fra N. RA. I. 78, jfr. Samll. IV. 36.

standen, og Misfornøielsen, navnlig i Christiania, maa have været stærk og almindelig. I de Styrendes Øine opveiedes disse mislige Forhold ved det Opsving, som saadanne kyndige, driftige og kapitalstærke Fremmedes Bosættelse antoges at give Handel og Industri. Hvorvidt dette blev Tilfældet med Selio Marselis's Indflytning er ikke godt at sige; dog er det sandsynligt, at han har haft en betydelig Indflydelse paa Udviklingen af Bergverksdriften og den dermed sammenhængende Industri. Der er umiskjendelig en vis Lighed tilstede mellem ham og Ludvig de Geer, ligesom mellem Hannibal Sehesteds og Axël Oxenstjernas økonomiske Politik. Paa den Tid, hvorom her er Tale, synes Selio Marselis, skjønt fremdeles bosat i og Borger af Christiania, jævnlig at have opholdt sig i Kjøbenhavn.. Muligens var hans økonomiske Stilling rokket; men han var fremdeles en Mand af Anseelse og Betydning lige til sin Død i 1663, da han hædredes af Universitetet ved et trykt Program, der er den vigtigste Kilde til Kundskab om hans tidligere Liv.

Begge de Fremmede, som ønskede at stilles i Spidsen for det norske Postvæsen, fik sine Ønsker opfyldte, hver paa sin Maade.

For Isaac van Geelkerck udfærdigedes under 20de Juli 1653 en Konfirmation paa de Morjan og hans Arvinger tildelte Privilegier, og det overdroges ham paa egne og Medarvingers Vegne at forvalte Postvæsenet, — Alt i de samme Udtryk, som vare brugte i 1650, da Morjans Enke fik Privilegierne konfirmerede. Kort Tid efter, nemlig den 6te November 1653, betroedes det Selio Marselis at føre „Direction og Inspection“ over det norske Postverk. Den attraaede Belønning udeblev; det var først et Par Aar efter, at Kongen gav ham Tilsagn om, at hans Søn Gabriel skulde efterfølge ham i Tilsynsstillingen og faa Privilegiet efter de Morjanske Arvinger. Nogen Godtgjørelse for sit Arbejde fik han dog i 1654, da der tilstodes ham Portofrihed for hans egen Brevvexling.

Det kan være tvivlsomt, om den Selio Marselis overdragne Myndighed rettelig er at betragte som en umiddelbar og directe Frugt af hans Ansøgning. Det er allerede paafaldende, at Resolutionen falder et Fjerdingsaar efter Postforvaltningens Overdragelse til Geelkerck. Mærkelige ere ogsaa de Udtryk, som Resolutionen bruger. Den nye Ordning med en Inspection og

Direction over det norske Postvæsen, hvis Indehaver skal gjøre den Anordning, „at Brevene paa alle Steder rigtig fortkommer“, motiveres derved, at Kongen „har ladet anrette en general Postverk i Danmark“, hvorefter han vil, at Postvæsenet i Norge, „som temmelig urigtig befindes,“ skal „sig rette og overenskomme“. Man henvises her til at søge Forklaringen til den nye Ordning for Norge i Foranstaltninger, som vare trufne i Danmark. Virkelig var netop paa denne Tid en stor Forandring foregaaet i det danske Postvæsen.

I 1652 kom halv tilfældig en tydsk Mand til Danmark, som var bestemt til at spille en stor Rolle der. Det var Paul Klingenberg, hvis Fortjenester af Postvæsenet prises i enhver Danmarkshistorie. Han hørte til en fornem lybsk Æt, som i Midten af det femtende Aarhundrede skal være flyttet til Hamburg. Født i denne By, kom han i 1631, i en Alder af henimod 16 Aar, i det bekjendte Handelshus Albert Baltzar Berns's Tjeneste og blev tilsidst dets Kompagnon. Efterat Husets Chef i August 1652 var afgaaet ved Døden, blev han i November sendt til Kjøbenhavn, hvor Huset længe havde haft vigtige Forbindelser med den dansk-norske Krone. Efter sin egen Fremstilling¹⁾ havde han ingen Lyst til at vende tilbage til Hamburg,

¹⁾ I det i Kammerherre, Kommandørkaptein F. J. Wedel-Jarlsbergs Besiddelse værende Wedelske Familie-Arkiv findes nogle Optegnelser af ham, hvoraf her et Uddrag skal meddeles: Paul Klingenberg var født i Hamburg d. 18de Octbr. 1615; hans Forældre vare Jochim Klingenberg og Gardruth Alers. 1631 ved Pintsetid kom han i Tjeneste hos Albert Baltzar Berns; stilledes sig saa, at han i det tredie Aar blev Bogholder. Et Aar eller to derefter optog Berns ham som Kompagnon i Handelen. 1651 d. 8 Febr. begyndte han sin Reise, først til Tydskland, derfra i Italien, Frankrige, England, Brabant og Holland. (Hans originale Reisepasse, udstedte af Frederik III d. 3 Jan. 1651 paa Tydsk og Latin, vedligge.) 1652 d. 21 Juni kom han tilbage til Hamburg, hvor han fandt Berns temmelig svag. Kort efter Hjemkomsten anholdt han hos dennes Hustru Fru Elisabeth Berns om, at hans Forlovelse med hendes ældste Datter Jomfru Anna maatte blive fuldbyrdet. Om et saadant Ægteskab havde der allerede i mange Aar og lige siden hendes Fødsel været Tale mellem Moderen og ham, men aldrig var det kommet til noget virkeligt Tilsagn eller til nogen Forlovelse, og Moderen havde udsat Alt, indtil Datteren naaede sine myndige Aar og selv kunde bestemme sig. Moderen havde ogsaa nu den samme Undskyldning, men gav ham dog godt Haab om, at det inden kort Tid skulde skee. Selv vilde han gjerne have Sagen

hvor han havde lidt en stor Skuffelse, idet et længe paatænkt Giftermaal mellem ham og Berns's ældste Datter Anna stran-

paaskyndet og klagede derfor til Berns, som trøstede ham med, at det snart skulde blive anderledes, og talte med sin Hustru derom. Imidlertid tiltog hans Svaghed, og han døde i August paa Wandsbeck (jfr. Chr. IV's egenh. Bfeve 1645—48 S. 78, 84). I denne Sorgens Tid kunde der ikke tales om Forlovelsen, og i November maatte han paa Boets og Kompagniets Vegne gjøre en Reise til det kongelige Hof i Kjøbenhavn. Han vilde gjerne forinden have Forlovelsen afgjort og kom saavidt, at Moderen gav sit Samtykke, hvilket hun aldrig før havde gjort, og Forsikring om, at Datteren ogsaa var temmelig inclineret, hvorpaa han begav sig til Kjøbenhavn og bragte Kompagniets Affærer til en god Ordning. Men da han af Moderens Breve kunde mærke, at Jomfru Anna viste sig koldsindig, ansaa han det for rettest at holde sig i det Fjerne og lod sig bruge i H. M. Kongen af Danmark og Norges Tjeneste, idet han af Hs. Kongl. Maj. blev sendt til de holstenske Laandraader ved Kieler Omslag og derfra til Nyborg til Rigsraaderne i Jylland. Medens han var i Kiel, gjorde han en kort Reise til Hamburg og talte da efter Moderens Raad til Jomfru Anna om sin Inclination, men fandt hende temmelig koldsindig, hvorfor han besluttede sig til fremdeles at holde sig i det Fjerne, indtil Datteren kunde bringes paa andre Tanker, hvortil Moderen lovede at gjøre sit Bedste, og hvorom hun i sin Tid skulde give ham skriftlig Underretning. Imidlertid lod han sig fremdeles bruge i Kongens Tjeneste i Kjøbenhavn. For at bringe Giftermaalssagen til Endskaab formaaede han Hs. Exc. Rigshofmesteren Hr. Joachim Gerstorff til at skrive til Moderen og recommandere hans Person og Sagen, og gav den høiedle Hr. Brostrup Gedde Fuldmagt til at tale med Moder og Datter og deres Venner og begjære Ja eller Nei; den Sidste fik af Moderen god Besked, men hos Datteren og Slægtningerne mærkedes kun liden Inclination, hvorfor han resolverede sig til ved Skrivelse til Moderen at afbryde Sagen. Han indlod sig da videre i Hs. Kongl. Majs Tjeneste og blev den 16de Juli (1653) af Kongen antagen til General-Post-Mester, ligesom han ogsaa ellers lod sig bruge i visse Kommissioner. I Februar 1654 reiste han til Hamburg, ikke for Giftermaalets Skyld, som han ganske havde slaaet af Tanke, men for at ordne sine Forhold til Kompagniet. Under Opholdet i Hamburg mærkede han Moderens gode Intention, at hun gjerne vilde holde ham ved Huset, og han vendte sine Tanker til den anden Datter Jomfru Elisabet. Her havde han større Held, en Forlovelse kom istand, og i Juni 1654 holdtes Bryllupet paa Wandsbeck, hvorved Grev Christian Rantzau var tilstede paa Kongens Vegne, Amtmand Fredrik von Ahlefeldt paa Hertugen af Slesvig og Holstens Vegne og mange fornemme Herrer og Venner. 1654 den 4de Juli udnævntes han til Admiralitetsraad med 1000 Rd. Gage. — Derefter omtales hans Børn: 1, Albrecht Baltasar, født 10de Marts 1656 i Hamburg, død 1657 i Kjøbenhavn. 2, Elisabet, f. 28de, d. 29de Januar 1658

dede paa den sidstes Utilbøielighed. Han traadte da i dansk Tjeneste, og fik den 16de Juli 1653 fast Ansættelse som Generalpostmester samt den 4de Juli 1654 som Admiralitetsraad, — en Karriere, der forudsætter ikke blot Talenter, men fremfor alt Protection og Held. Han har uden Tvivl været en Mand af Dygtighed, og formodentlig har han med Hensyn til Postvæsenet havt Ideer og Planer, som strax have vundet Bifald. Han maa have seet, at der ogsaa med Hensyn til det norske Postvæsen var noget at gjøre, og det lader sig uden Vanskelighed forklare, hvorfor han i Selio Marselis har øinet den rette Mand til Reformer og har støttet dennes Planer og Ønsker. Begge vare de Hamburgere og kunne have staaet i gammelt Bekjendtskabsforhold, skjønt Klingenberg var femten Aar yngre end Marselis, og denne maa have forladt Hamburg før Klingenberg havde naaet voxen Alder. Vist er det, at begge har staaet i nær Forbindelse med Huset Albert Baltsar Berns, og at Selios Fader Gabriel var Svigerfader til dette Huses Chef.¹⁾ Begge optræde de i Fællesskab forhandlende med den danske Regjering baade i Juli 1653²⁾ og i 1654, sidste Gang paa Marseliernes og Berns's Arvingers Vegne i Anledning af disses Pengefordringer.

Den Forbindelse og Samvirken mellem det danske og norske Postvæsen, som var tilsigtet ved, at Klingenberg og Marselis stilledes i Spidsen for disse Institutioner, fik sit Udtryk i Forordningen af 30te Novbr. 1653,³⁾ som giver Forskrifter om

i Kjøbenhavn; blandt Fadderne nævnes først Selio Marselis. 3, Paul, f. 7de Aug. 1659 i Hamburg; Selio Marselis stod Fadder ved Fuldmægtig. 4, Anna, f. 5te Decbr. 1660 i Hamburg, medens Faderen var i Kjøbenhavn; blandt Fadderne nævnes Aletta Marselis. 5, Sophia Elisabet, f. 14de Septbr. 1662 (i Hamburg?) — Af senere Begivenheder nævnes kun hans Sendelse til Holland som Envoyé extraordinaire i 1665, hans Sendelse til Breda som Ambassadør og Plenipotentarius i 1667 og hans Ophøielse i Adelstanden den 4de Septbr. 1669. Forøvrigt vedligger hans Udnævnelse til Kommerceraad, dat. 16de Decbr. 1679 (Orig.), et latinsk Æredigt af Johannes Olavius, Pastor Rhandrusiensis, dat. 28de Jan. 1668, og hans og Hustru Ulderica Augusta von Speckhans Testamente af 2den Febr. 1714 (i Afskr.)

¹⁾ Chr. IVs egenhænd. Breve, udg. af Bricka og Fridericia 1632—35 S. 38. 301.

²⁾ Sjæll. Tegn. XXXII. 473.

³⁾ Paus, Forordn. S. 887 ff.

begge Postvæsener under Et og maa formodes at være Resultat af begge disse Mænds Arbeide. Man ser af denne Forordning, der er at betragte som en Plan for Postvæsenet, at Klingenberg allerede havde bragt Hamburgerposten i saadan Orden, at Veien fra denne By til Kjøbenhavn tilbagelagdes i tre Dage. For den norske Post stilles det som Maal og Regel, at Brevene fra Kjøbenhavn til Christiania saavel Vinter som Sommer skulle fremkomme præcis i 6 Dage. Derhos indeholder Forordningen en Opregning af den norske Posts Biruter, som viser, at Postforbindelsen med Stavanger er istandbragt, Bestemmelser angaaende Afgangstiderne fra Kjøbenhavn og fra Christiania samt en ny Portótaxt, der for Endestationerne er den samme, men for de mellemliggende Smaabyer er høiere end den i Forordningen af 1650 indeholdte. Forøvrigt antages Forordningen at være af større Betydning for det danske Postvæsens Historie end for det norske.

Efter at have fremstillet Forhandlingerne om et norsk Postvæsens Oprettelse i deres Sammenhæng med Tanken om Afskaffelsen af den byrdefulde Friskyds samt Postvæsenets ydre Vilkaar i de første syv Aar af dets Tilværelse (1647—53), maa jeg af forskjellige Grunde her bryde af. Da imidlertid Postadministrationens senere Historie er lidet kjendt, anseer jeg det rettest at tilføie hvad jeg af tilfældig samlede Notitser kan oplyse om det norske Postvæsens ydre Skjæbne, indtil det i 1720 kom directe under Statens Bestyrelse.

Den i 1653 istandbragte Ordning med en dobbelt Bestyrelse maatte naturligvis frembringe Rivninger. To Kongebreve af 16de August 1654 viser, at Tvistigheder allerede da vare opkomne mellem Isaac van Geelkerck og Selio Marselis, og at kongelige Kommissarier havde været anordnede til Undersøgelse af Sagen, som nu afgjøres saaledes, at Kongen stadfæster S. M. i den ham anbefoede Direction og paalægger I. G. uden videre Modsigelse at forholde sig efter S. M.s Direction og Ordre. Har den S. M. i 1653 overdragne Stilling maaske oprindeligt været tænkt som en Inspections- og Tilsyns-Myndighed, der, uden at krænke Privilegiet, skulde varetage Statens og det

Offentliges Interesser ligeoverfor Privilegiets Indehavere,¹⁾ saa er det fra nu af klart, at Directøren er en overordnet Myndighed, som skal lystres. I 1655 opnaar S. M. sit egentlige Ønske, idet Kongen under 12te September fastsætter, at da S. M. har lovet „at ville gjøre den Anordning, at Posten udi Krigstid skal komme og gaa en Gang hver Uge mellem begge Riger, som det nu skeer udi Fredstid,“ skal hans Søn Gabriel efter Faderen nyde samme Inspection og Direction, indtil det Morjanske Privilegium er udløbet, fra hvilken Tid samme Gabriel Marselis for sig og sine Arvinger som Generalpostmester skal bekomme hele det norske Postvæsen i de næstfølgende 20 Aar paa samme Vilkaar, som Morjan og hans Arvinger har havt det.

Efter Isaac van Geelkerck blev (i 1657?) Jakob Jensen, der ogsaa var gift med en af Morjans Døttre, Generalpostmester og Bestyrer af Privilegiet. Postverket, som i 1655 var bleven udvidet ved en Postforbindelse mellem Bergen og Thronhjelm, kom i de paafølgende Krigsaar i Forvirring og Opløsning. Af et Kongebrev af 11te Septbr. 1658 (Sjæll. Tegn. XXXIV. 711 f.) sees, at Selio Marselis efter Begjæring af den norske Postmester i Kjøbenhavn Anders Klingenberg havde til den norske Posts Brug forskrevet en Hukkert eller Galliot fra Holland, som Klingenberg ikke havde betalt, i hvilken Anledning det indskjærpes ham og Morjans Arvinger ikke alene at opfylde denne Forpligtelse, men ogsaa at efterkomme S. M.s Anordninger i det Hele. Den 14de Juni 1660 anordnes en Kommission, bestaaende af Rentemester Henrik Møller og Selio Marselis til Undersøgelse af, hvorledes Postverket med mindst Bekostning igjen kunde bringes paa Fode. Det lader til, at Statens Tilskud til Postvæsenet ved denne Leilighed er bleven forhøiet fra 700 til 900 Rdl. aarlig, hvilket kan have havt sin Grund i den Forandring i Forholdene, som Baahus Lens Overgang til Sverige maatte medføre. Som Directør ved Postvæsenet i Norge afløstes Selio Marselis ved sin Død i 1663 af Sønnen Gabriel. I 1666 skulde de Morjanske Privilegier være udløbne. Men det lykkedes Arvingerne at udvirke en kongelig Befaling af 15de September 1666, hvor-

¹⁾ Det var dog allerede i Resolutionen af 3die November 1653 sagt, at den norske Postmester havde at rette og forholde sig efter, hvad Selio Marselis anordnede, for at Brevene allesteds skulde komme rigtig frem.

efter Privilegietiden skulde regnes ikke fra 1646 men fra Morjans Død i 1648 og saaledes vedvare til Udgangen af 1668. Denne Befaling blev imidlertid, som grundet paa „vrang Beretning“, tilbagekaldt ved Kongebrev af 9de Marts 1667, og Statholder U. F. Gyldenløve bemyndigedes til at indsætte Gabriel Marselis til Generalpostmester, — dog saaledes, at han efter sit Tilbud skulde give slip paa de 300 Rd. Besoldning og forpligte sig til paa egen Bekostning, naar det behøvedes, at underholde tre Advis-Gallioter i Postvæsenets Tjeneste. Fra den Tid ophørte Directørposten. Gabriel Marselis's Privilegium konfirmeredes ved Thronskiftet i 1670, dog, som det synes, saaledes at alt Tilskud fra Kronens Side skulde ophøre (jfr. Meddelelser fra N. RA. I. 380 og 384). Han endte sine Dage ved Selvmord i Slutningen af 1671 (D. Samll. 2 R. III. 312), formodentlig uden at efterlade Børn. Efter ham blev Albert Schumacher (Gyldensparre), Griffenfelds Broder, under 5te Januar 1672 Generalpostmester i Norge. Hvorlænge han beholdt Stillingen, vides ikke. Den næste Efterretning, som haves, er fra 1684, da det norske Postvæsen var overdraget til Etatsraad og svensk Envoyé Christian Stockfleth, som lod det forvalte ved Borgermesteren i Christiania Jens Alexanderssøn Hoppener, der tituleredes Generalpostmester (og Vicepræsident, da han ogsaa bestyrede Stockfleths Embede som Præsident i Christiania). Under Hoppeners Styrelse forefaldt „allehaande Urigtighed med Brevene,“ hvorfor Statholder U. F. Gyldenløve under 21de August 1684 overdrog Postforvaltningen til Kommissarius Anders Boyesen mod 3000 Rd. Afgift og forøvrigt paa samme Vilkaar som Stockfleth havde havt den¹⁾. Det lader altsaa til, at Postvæsenet dengang har været bortforpagtet af Kongen; men denne Ordning blev ialfald ikke af lang Varighed. Den 5te Mai 1685 overdroges nemlig det norske Postvæsen til Ulrik Christian Gyldenløve, Broder til Generalfeltmarskalk Christian Gyldenløve, der fik det danske Postvæsen (jfr. Rasmussen, Gisselfeld S. 195). En udførlig Postordning, der for begge Riger udstedtes under 25de December 1694, viser blandt Andet det norske Postverks Omfang. Admiral U. C. Gyldenløve, der havde faaet Post-

¹⁾ Som Borgermester var han allerede ved kongl. Befaling af 29de Juli 1684 suspenderet.

væsenet paa saadanne Vilkaar, at det skulde gaa i Arv til hans ægte Børn, døde den 8de December 1719, uden at efterlade Enke eller Børn. Postvæsenet faldt saaledes tilbage til Kronen og underlagdes et fælles dansk-norsk Generalpostamt, for hvilket Anordning og Reglement udfærdigedes 15de April 1720.¹⁾

- ¹⁾ Som en Notits, der kaster Lys ogsaa over tidligere Forhold, kan til Slutning anføres, at to i det norske Rigsarkiv bevarede Extracter af den norske Postkasses Regnskaber for 1725 og 26 vise et Indtægtsbeløb af resp. 16941 Rd. 47 Skill. og 16538 Rd. 73 $\frac{1}{2}$ Skill. og et Udgiftsbeløb af resp. 4941 Rd. 14 Skill. og 4798 Rd. 2 Skill.
-
-

Et Liv, gjenoplevet i Erindringen.

Af Johanne Louise Heiberg.

Et Brudstykke.¹⁾

Reise til Paris i Sommeren 1836.

Ikke uden Ængstelse tænkte jeg paa at skulle gjøre den gamle Heibergs Bekjendtskab, og hvor let kunde ikke Samlivet med en gammel, svag og sær Mand indvirke uheldigt paa vort Ophold i den mærkværdige By, hvor saa meget gjorde Fordring paa vor Interesse. Men med sand Taknemmelighed maa jeg give ham det Vidnesbyrd, at det ikke var muligt at være beskednere i sine Fordringer, end den gamle blinde Mand var overfor os. Besøgte vi ham, hvilket skete hver Dag, da havde vi neppe siddet et Qvarter, før han sagde: „Nu skal I gaae! I Paris kan man gjøre meget Andet og Bedre, end sidde hos mig.“ En sand Glæde var det mig, at han modtog mig med stor Hjertelighed og lod til at finde Behag i mit Selskab. „Det gjør mig ondt,“ sagde han, „at jeg ikke kan see dig; nu maa jeg nøies med at høre din Stemme; og med at kjende dig gjennem Andres Omtale.“ Undertiden fik vi ham, ved megen Overtalelse,

¹⁾ Forfatterinden har ikke uden mange Betæneligheder bestemt sig til alt nu at lade disse Brudstykker af et større Hele, hvis Affattelse strækker sig gennem en lang Aarrække, komme frem for Offentligheden, — Betæneligheder, som kun det levende Ønske, at kunne slutte sig til den ved dette Festskrift tilsigtede Tak og Lykønskning, helt har kunnet overvinde.

til at spise med os paa en Restauration. Naar da hans Søn vilde følge og lede ham, sagde han: „Nei, du skal have Tak, jeg vil helst ledes af Hanne — det bedste er godt nok.“ Jeg var ganske stolt heraf. Det var et elskværdigt Træk hos Pariserne, at de havde en dyb Ærbødighed for Alderdommen. Naar jeg gik med den gamle, blinde Mand under Armen, da veg Alle tilside for os i de af Trængsel opfyldte Gader. Gik vi derimod ene, uden ham, da veed Gud at man ikke kunde rose Parisernes Galanterie mod Damer.

Den gamle Heibergs Stolthed fornegtede sig ikke; thi aldrig saasnart han havde modtaget vor Indbydelse, havde han ingen Ro paa sig, inden han havde gjort Gjengjæld med en Invitation til os. Han kunde heller ikke lide, at vi kom hver Dag, men fandt bestandig paa et eller andet Paaskud for at afværge det. At dette var af Frygt for at paalægge os en Byrde for hans Skyld, var ganske tydeligt.

Vi Fruentimmer have ofte et Instinkt, der siger os, hvad Mændene ikke bemærke; jeg havde en Følelse af, at den gamle Mand ønskede engang at tale med mig alene. Jeg sagde derfor til Heiberg: „Lad mig engang besøge din Fader ene, det var jo dog muligt, at han paa en eller anden Maade ønskede at udtale sig om din Moder; stolte og indesluttede Mænd udtale sig lettere for Qvinder i slige Sager end for andre Mænd; lad mig derfor give ham Leilighed hertil.“ „Naa, saa du troer,“ svarede han, „at min Fader vilde udtale sig i denne Sag til dig! Nei, saa kjender du ham rigtignok ikke.“ Imidlertid fik jeg Lov til en Dag at gaae ene til ham. Da jeg traadte ind i det lille Værelse, hvor den høie smukke Mand, som sædvanligt, sad i sin Lænestol, sagde jeg: „Du maa idag undskylde Ludvig, han kunde ikke følge med herhen; han har endeel Visitter at aflægge i Formiddag.“ Jeg mærkede strax paa hans Miner, at dette ikke var ham ukjært. Vi sad nu stille og talte om Alle-slags, og med Villie lod jeg et Ord falde om Heibergs Moder. Da dette var udtalt, blev han ligesom forlegen og lod den usædvanligt smukke Haand med de lange, fine, hvide Fingre glide uroligt frem og tilbage paa den Marmorconsol, han sad ved Siden af, som om han skrev noget paa den, udslettede det og atter og atter begyndte forfra. Det rørte mig at see hans Fingre feie Støvet af Pladen, uden at den gamle blinde

Mand vidste, hvortil han misbrugte sin hvide Haand. Endelig brød han Tausheden og sagde: „Fortæl mig, hvorledes hun har det.“ Jeg fortalte ham nu varsomt Alt, hvad jeg troede vilde interessere ham om hende, og sagde ham, som sandt var, at hun udtrykkelig havde bedet mig hilse ham paa det kjærligste. Hans Ansigtsmuskler vibrerede noget, og han sagde med tilbageholdt Bevægelse: „Vil du hilse hende igjen og sige hende: at af alle Qvinder er der ingen, som jeg nærer en større Agtelse for, end for hende.“ Jeg takkede ham for den Glæde, han gjorde mig, ved at lade mig overbringe en saadan Hilsen, som jeg med Bestemthed vidste, vilde være hende en usigelig Trøst og Glæde at modtage fra ham. — Vi havde ofte i Hjemmet talt om, at det vilde være en let Sag, ved mindste Begjæring fra hans Side, at faae udvirket Tilladelse for ham til at vende tilbage til sit Fædreland; jeg spurgte ham nu, om han ikke kunde have Lyst til at tilbringe sine sidste Dage i sit Hjem? „Ørsted har sagt,“ vedblev jeg, „kun et Ord fra din Side, og der vil Intet være til Hinder derfor.“ — Men her var jeg mindre heldig i mine Forsøg. Et lidenskabeligt Udtryk viste sig paa hans Ansigt, og med dirrende Stemme sagde han: „Et Ord fra min Side? Jeg skulde vel tigge om at faae Lov til at vende tilbage til mit Fædreland, hvorfra man paa den skammeligste og uretfærdigste Maade har forjaget mig! Jeg skulde trygle om min Ret? — Aldrig! De skyldte mig at kalde mig tilbage — fra dem maae det udgaae, ikke fra mig, — saa skal jeg komme. Vil de ikke det, saa kan jeg døe her, hvor man bedre har vidst at benytte mine Evner. Kaldes tilbage maa jeg og have en Æresopreisning, ellers bliver jeg her.“

Mærkeligt var det at høre den gamle blinde Olding udtale sig om Statsforhold; heri var han endnu en Republikaner paa 18 Aar. Ludvig Philip hadede han med en saadan Energi og Lidenskab, at der ikke var det af Slethed, som han jo troede om ham, selv saadanne Ting, paa hvis Sandhed et Barn vilde have tvivlet. Naar jeg beskedent modsagde ham og yttrede, at Dette eller Hint dog kunde være Bagtalelse, svarede han: „Du kjender ikke det kongelige Pak! De ere Alle eens.“ Han takkede mig for Besøget med et Udtryk, som om han havde længtes efter en Leilighed til at udtale sit forsonlige Sind, og

det lod som om han med et lettet Aandedræt sagde mig Farvel.

Saa godt som ingen Dansk kom til Paris, uden at aflægge et Besøg hos gamle Heiberg. Dette Tegn paa Agtelse af hans Landsmænd satte han stor Priis paa, det holdt ham i en stadig Forbindelse med sit Fædrelands Skjæbne, med Litteraturen og med hans fordums Venner. Forsømte Nogen at aflægge ham et Besøg, det være sig den ubetydeligste Person, da smertede dette ham. Selv Damer fulgte denne Skik, og han var da en galant og taknemmelig Vært. Han havde i tidligere Dage interesseret sig overordenlig for det kongelige danske Theatre og jo selv skrevet ikke faa Skuespil for det, som vare optagne med Bifald. Med stor Deeltagelse havde han derfor hørt om Sønnens Vaudeviller og Skuespil, og om den Opsigt, de havde gjort i Kjøbenhavn; han havde naturligvis læst dem alle. Interessant var det for mig at sidde og høre paa de to Mænds Samtaler, baade om Theatret og forskjellige andre Materier. En Dag afbrød den blinde Olding pludselig Sønnen i sin Tale, idet han med en Stemme, hvori Faderglæden ret udtalte sig, sagde: „Hør, Ludvig! Du har en ualmindelig smuk Stemme.“ Jeg blev ganske rørt over dette Udbrud. Det er saa naturligt, at den Blinde seer og føler gennem Øret. Det Udtryk, den Tone, der laae i hans egen Stemme, idet han udtalte disse simple Ord, har jeg aldrig kunnet glemme. Og virkelig veed jeg meget Faa, der have en saa reen, saa tydelig og saa dannet Stemme, som hans Søn.

At see Paris, med Alt hvad denne mærkværdige By indeholder, maatte naturligviis i høi Grad opfylde mig med Forundring. Af Alt gjorde Boulevarden stærkest Indtryk paa mig, ja, saa stærkt, at jeg indtil den Dag idag, da det er 22 Aar siden,¹⁾ af og til endnu drømmer, at jeg seer Boulevarden for første Gang, saaledes at jeg i dette Øieblik ikke ret veed, hvad der hører mine Drømme til, og hvad Virkeligheden.

At det i høi Grad maatte interessere mig at see de franske Theatre, falder af sig selv. Paa Theatre français saae jeg Mlle. Mars. Det er med en underlig Følelse man sidder og venter paa en Personligheds Indtrædelse paa Scenen, naar man i mange Aar og

¹⁾ Dette er nedskrevet i Aaret 1858.

af mange Munde er forberedt paa i denne at se noget Mærkeligt, noget Enestaaende. Ønsket om at skue dette Mærkværdige har saa tidt været levende uden at det er opfyldt, at nu, da Øieblikket er der, troer man neppe selv paa Virkeligheden. Hjertet banker af Forventning, man har ligesom en Frygt for, at et eller andet uventet Tilfælde i det afgjørende Øieblik atter skal tilintetgjøre vort Ønskes Opfyldelse; man tør neppe haabe paa, at dette Tilfælde kan udeblive. Med saadanne Følelser sad jeg og ventede paa Mlle. Mars i Theatre français. Er det heldigt eller uheldigt for den paagjældende Feirede at blive ventet med saadanne Følelser? Jeg troer begge Dele. Heldigt, fordi hun ved sin Indtrædelse bringer en heel Historie ind med sig som Baggrund; uheldigt, fordi netop denne Historie har sat Tilskuernes Phantasie i saa stærk Bevægelse, at Virkeligheden har ondt ved at svare til Phantasiebilledet. Paa den første Indtrædelse af en saadan Kunstnerinde beroer derfor meget. Hun maa indvirke paa den overspændte Phantasie og tvinge den ned til Virkeligheden, hun maa berolige, uden at slappe Spændingen hos Tilskuerne; Kunstnerinden maa ligesom uophørligt sige: „Vær skaansom, jeg er kun et Menneske.“ En Følelse heraf maa være tilstede i Skuespillerindens Indre, og er den der, da meddeler den sig ogsaa hurtigt til Tilskueren. Jo beskednere, fordringsfriere, simplere de første Repliquer henkastes, desto hurtigere vil Tilskueren blive skikkaet til fra det rette Standpunkt at modtage hvad der bydes. En Kunstnerinde af en saadan Betydning og med et saadant Indre som Mlle. Mars, kan med Aandens Sikkerhed sige: »Jeg skal snart bringe det urolige Hjerteslag til Ro.“ Og denne Magt udøvede hun ogsaa i et Nu paa mig og min Hjertebanken. Hun var dengang en Dame paa 50 Aar eller derover, men spillede dog den attenaarige Elskerinde i Comedien. For mit skarpe Syn saae hun vel ikke ved sin første Indtræden ud som en attenaarig Pige, men, hvor forunderligt har dog — Gud være lovet! — ikke Sjælen, naar denne virkelig er ung, frisk og blomstrende, Magt over Legemet! Idet hun udtalte sine naive, næsten barnlige Repliquer, hvor lyste da Ungdommen, Sjælens Ungdom, ud gennem dette Legeme, og gjorde det gjennemsigtigt! Hvem kunde, hvem ønskede, hvem vilde, hvem nænnede her at skille

Sjæl og Legeme ad? Illusionen var opnaaet, det Eneste, hvorpaa det kommer an for en virkelig god Tilskuere. Da jeg vendte mig om til Heiberg, for at udtale mig herom, stod Taa-
 rerne ham i Øinene. „Det bevæger mig,“ sagde han, „efter
 saa mange Aars Forløb at høre denne mageløse Røst igjen.
 Hendes Toner i Talen ere som Perler trukne paa en Snor.
 Man kunde lære at skrive Fransk, blot ved at høre hende ud-
 tale Sproget.“ En Franskmand fra den gamle Tid med et
 prægtigt hvidt Haar befandt sig i Logen med os. Af vore Miner
 gjettede han sig til vore Tanker; hans Øine hvilede paa os
 med en saadan Inderlighed, som om han havde været Mlle.
 Mars's Fader, der i Henrykkelse beundrede sit Barns Virkning
 paa os. Og virkelig er det de Franskes skjønne Egenskab: at
 være stolte af og taknemmelige mod de Personer, der skjænke
 dem kunstneriske Nydelser. De elske deres Digttere. Enhver
 ældre Franskmand kan sin Molière udenad, og vee den Skue-
 spiller, som vover at forvanske eller forandre, hvad der i Aar-
 hundreder har glædet Nationen og er paa Alles Læber. Kunde
 vi dog engang komme saa vidt! — Da vi forlod Logen, rakte
 den gamle Herre mig Haanden for at hjælpe mig forbi Stolene
 i Logen. Heiberg takkede ham, og efter at de havde vexlet et
 Par forbindtlige Ord, hilste vi gjensidigt paa hinanden og for-
 lode Theatret. Vi sad til langt ud paa Natten i Hotellet og
 talte om Mlle. Mars's fine Nuancering og den Dannelse, der ud-
 talte sig i hendes Spil. For Heibergs Erindring traadte alle de
 Roller frem, som han for 17 Aar siden havde elsket og beun-
 dret hende i. Det virkelige Genie ældes ikke, men Tilskuerne
 ældes og have ikke længer den Elasticitet til at modtage det
 Fuldendte; det have de en Følelse af, og trøste og berolige sig
 selv med, at det er Geniet, der er ældet, istedetfor at det er
 dem selv. De er ligesom en Kvinde, hvis Hud er fuld af
 Pletter, og som siger ved at see sig i Speilet: „Det Speil har
 et slet, elendigt Glas, fuldt af Fugtighedspletter, — det bør
 kasseres.“

To interessante Aftener havde vi i den store Opera, hvor
 jeg var saa heldig at see de to berømte Dandserinder: Taglioni
 og Fanny Elsler; den Første i „Sylphiden“, den Anden i „Le
 diable boiteux“. Taglionis Sylphide er noget af det mest Ideale
 jeg har seet af Dands og Plastik. Her var ikke Tale om at

beundre Skole og Færdighed, ikke om dette eller hiint Pas, ikke denne eller hiin Stilling — det var en af de græske Gudindeskikkelser, der her aabenbarede sig for os, levende og aandende, for at vise den nuværende Slægt, at slige Former og Stillinger, som vi beundre hos Antikerne, kunne have Kjød og Blod, og ere ikke blot hentede fra Phantesieverdenen. Uforglemmelig staaer hun for mig ved Tæppets Opgang i Sylphiden. Jeg har seet forskjellige Dandserinder paa forskjellige Theatre i dette Partie, den ene i hiin, den anden i denne kunstige Attitude ved Tæppets Opgang. Taglioni derimod stod simpelthen ved Stolen (hvori Elskeren sover) i dyb Beskuen, med den ene Haand støttet paa Stolearmen; netop dette Træk har bevaret sig uud-sletteligt i min Erindring. Hun stod der som en fiin, gennem-sigtig Marmorstatue, hvis første Bevægelse overraskede ligesaa stærkt, som om en virkelig Marmorstatue havde begyndt at røre sig. Hvad er det, som gjør et Menneske saa vidunderlig skjønt og gracieust? Som bekjendt var Taglioni ikke i Besiddelse af nogen fuldendt Formskjønhed, hendes Arme vare tynde og altfor lange, og der var intet enkelt Lem paa hende, som kunde kaldes fuldendt skjønt. Hvad var det da? Det var atter her Skjønheds-Idealet, der straaled fra Sjælens Dyb over i dette Legeme, beaandede det, løftede det med en saadan Styrke, at det Vidunderlige foregik for vore Øine, idet vi saae det Usynlige som noget Synligt. Balletten Sylphiden er en yndig Composition, især naar en Taglioni udfører Hovedrollen og Illusionen ikke forstyrres ved et slet Maskineri.

Det er mærkeligt at Bournonville, hvem vist Ingen vil fra-kjende en stor Begavelse som original Balletforfatter, ved at overføre Andres Arbejder paa vort Repertoire ofte har begaaet den Feil at oversee væsentlige Momenter i Compositionen og derved har forsyndet sig mod Forfatterens Ideer. Dette var saaledes i høi Grad Tilfældet i „Sylphiden“. Dette luftige Væsen sværmer omkring sin jordiske Elsker, der idelig vil gribe efter hende for at fastholde hende; men hun undgaaer uophørligt hans Berøring og bruger sine Sommerfuglevinger for at flagre om ham og fra ham; men da hans plumpe, jordiske Haand tilsidst virkelig griber og fastholder det Himmelske, da falde Vingerne af og Skikkelsen opløses i Intet. Det er Sommerfuglen, der dør, naar Støvet paa Vingerne berøres. Hos os lod man, i det Mindste i de

første Aar, Sylphiden dandse en lang Pas de deux med Elskerens, hvori de berøre hinanden og ideligt hvile i hinandens Arme; dette gaaer forud for Catastrophen, hvorved denne bliver uforstaaelig og aldeles meningsløs, ja hele Compositionens Idee bliver derved udslettet: thi har han mange Gange tilforn berørt Sylphiden, hvorved frembringes da hendes Opløsning tilsidst, kun fordi han berører hende? Derfor havde denne Ballet aldeles ikke tiltalt mig, da den gik over vor Scene. Først her i Paris forstod jeg dens Poesie, først her henrev Sylphiden mig ved den yndige Taglionis Fremstilling af Titelrollen.

En fuldkommen Contrast til Taglioni dannede Fanny Elsler, uden at være mindre interessant end hiin, skjønndt af en heel anden Natur. Man kunde maaske sige: at naar Taglioni var en Repræsentantinde for den græske Sculptur, da var Fanny Elsler det for den moderne, hiin en Gudinde, denne en Bachantinde, deilig, berusende, gjennemtrængt af gracieus Sandselighed, aandrig, med et skjønt jordisk Legeme, fuld af Liv og en Mimik, hvis Tydelighed og Bestemthed man skal lede efter. Hun talte uden Ord, skoggerlo uden lydelig Latter, skreg smertefuldt gennem den lukkede Mund. Hun henrev Tilskuerne, saa at de geraadede i et Slags Raseri, og det var vanskeligt at sige, hvem der var stærkest i Affect, hun eller de. Men Alt var hos hende endnu indenfor Dannelsens Grændse. Det platte, raa Coquetteri var endnu fjernt; det var Livet, det alt betvingende Liv, der udøvede sin Tryllemagt over Tilskuerne. Hun sagde ligesom triumpherende: „Vil du vækkes af din Døs, saa kom og see paa mig, og modtag noget af mit Liv.“

Det hører med til et Publicums Borneerthed, absolut at ville sammenligne to saadanne Talenter som Taglioni og Fanny Elsler, og sætte den Ene over den Anden. Som om det Uforlignelige lod sig sammenligne. Naar en Nation er saa heldig paa engang at eie to saa modsatte Naturer, med saa forskjellige Evner, burde de nyde dem begge i fuldt Maal, — istedet derfor kommer strax Massen, der ligesom ikke kan bære denne Rigdom, og hæver den Ene paa den Andens Bekostning. Der opstilles en Sammenligning mellem det, som ikke lader sig sammenligne; A. mener, at Taglioni staaer høiest, B. at Fanny bærer Prisen, og Følgen bliver da, at der dannes to Partier, der rase mod hinanden som Gale, fordi Rødt ikke tillige er Blaadt, og Blaadt

ikke tillige er Rødt, — som om man ikke havde Brug for begge Farver. Denne Sammenligning imellem to Personligheder er til stor Fordærvelse i Kunsten. Hvad er det man fordrer af en Kunstner? Er det ikke især en eiendommelig Personlighed? Men i denne Fordring ligger jo netop, at man vil have noget Modsat, noget Andet, end hvad man alt har. Og naar nu dette Modsatte træder frem, da harmes man over at det Nye ikke er det Gamle, og var det det Gamle, da vilde man af den Grund øieblikkelig forkaste det. Hvad vil man da? Nu dannes der Partier. Men hvem gaaer denne Træghed, denne Borneerthed hos Publicum ud over? Over Kunstnerne, der her maa udstaae en Kamp, just for deres Fortrin. Man tvinger disse to Kunstnerinder, der hver for sig anerkjende hinandens Fortrin, med Magt, igjennem Critiken, igjennem Applausen, til at stille sig fjendtligt lige over for hinanden, og derved bidrager man Sit til en Immoralitet, som kunde og burde undgaaes. Man forbittrer sig selv Nydelsen af dem paa Grund af sit snævre Blik, og man forbittrer begge en rolig Nyden af deres Talent paa en Kunstnerbane, som kunde glide roligt og lykkeligt hen for dem Begge. Det er ofte Dæmonerne hos Publicum, der opelske Dæmonerne hos Kunstnerne — Dæmoner, som, naar de først ere vakte, vanskeligt atter lade sig fortrænge eller bringe til Ro. Saaledes gik det Taglioni og Fanny Elsler. Just for deres Fortrins Skyld, deres Selvstændighed, og fordi de ikke vare Copier af hinanden, dannedes Partier, der fortrædigede dem Begge i Udøvelsen af deres Kunst; men fortrænge nogen af dem kunde Partierne ikke; dertil vare de hver for sig for eminent, og Europa for stort, — og de vare Dandserinder, — de forskjellige Sprog gav dem Intet at overvinde.

Ved at se disse to berømte Dandserinder, faldt jeg atter i en Reflektion, der oftere havde paatrængt sig mig. Nemlig, om der ikke i vor Tid næsten i enhver Art af Kunst er den Forvildelse, at man vil glimre ved selve Skolen istedenfor ved Resultaterne af Skolen. Det tekniske i Kunsten bør jo ikke vises, men skjules. For at blive Dandserinde kræves der, at man fra den tidligste Barndom indøver sit Legeme til den Smidighed, der tilveiebringer Letheden, idet Musklerne styrkes for at kunne udfolde den Spændkraft, som udfordres, og Legemet bøies og strækkes da ved Skolen i alle Retninger. Men disse

Øvelser, som man kunde kalde en skjøn Gymnastik, de ere kun Veien til den egentlige Dands, men ikke Dandsen selv. Hvad man nu fremstiller for Publicum som den høiere serieuse Dands, er meer eller mindre kun Skolen, der burde være en Hemmelighed for Publicum. Disse Beenstrækninger, hvor den synes at vinde Prisen, der kan løfte Benene høiest, har intet med skjøn Dands at gjøre. Hvem tænker sig en Sylphide i alle disse halsbrækkende Stillinger? Man tænker sig hende svævende, flyvende i yndige, lette Bøininger, men sandelig ikke staaende paa det ene Beens Taa, medens det andet strækkes høit over Hovedet, en Stilling som nødvendig maa ophæve al virkelig Ynde. Denne Carricatur af Dands skriver sig vist først fra Frankrig og er efterbet af andre Nationer. Taglioni nedlod sig ikke til at høste Bifald paa det Skjønnes Bekostning, og det maa siges til Bournonvilles Ros, at han har stræbt, saa meget som den fordærvede Smag tillod det, at holde disse Extravagancer borte fra vor Ballet; men Tiden førte denne Fordring med sig fra de udenlandske Scener, og ganske uberørt af disse blev vi heller ikke herhjemme. Naar Fanny Elser og hendes Søster udførte disse gymnastiske Pas de deux, da beklappedes de vel af det Publicum, der altid klapper af det, hvorom der kan siges at „det maa være uhyre svært saaledes at tvinge Legemet ind i Former, der ere unaturlige for det“. Men Bifaldet steg dog aldrig til den uhyre Jubel, som Fanny Elsers Cachutcha frembragte, thi dette var ingen Skoleøvelse, men virkelig skjøn Dands. Derfor sagde ogsaa Thorvaldsen engang til mig: „Jeg er henrykt over disse spanske Dandsere, som besøge Kjøbenhavn i denne Tid; den kunstige Dands i Balletterne bryder jeg mig ikke om, den tiltetgjør den legemlige Skjønhed, medens denne fremhæver den.“ Og gaaer det ikke ligedan i Musiken? De moderne Klavervirtuoser, er det ikke ogsaa her i Reglen Skolen, som sættès istedenfor den virkelige Musik? Disse uendelige Løb op og ned, Dobbeltgreb, Triller, kan de virkelig glæde og udfylde en musikalsk Sjæl? Jeg synes man bliver fuldstændig kold herved, thi en Nydelse kan det dog ikke være at bemærke, at Noget er overordentligt svært; Forberedelserne, Arbeidet ved en Kunst har i og for sig ingen Interesse, men vel Resultatet af Forberedelserne. Alle disse Virtuossager hører til Forberedelserne, til Skolen, men Skolen skal glemmes i det egentlig

færdige Kunstværk. Ja, dersom det ikke var formasteligt at sige, da synes mig, at ikke faa af Michel Angelos Statuer atter høre til Skolen, paa Grund af den stærkt udprægede Anatomi, som heri lægges for Dagen. Jeg vil nødvendig i en Statue tvinges til at tænke paa den menneskelige Beenrad, den vil jeg glemme saavel her, som ved at beskue et skjønt, levende Menneske. Mange af disse enestaaende Mesterværker høre Skolen til og ere ubetalelige Forbilleder for de unge Lærlinge, der skulle indøves til Billedhuggere; thi disse bør kjende og studere den menneskelige Bygning med alle dens Muskler, Scener og Knokler; men kjende de dem først rigtig, da antydes de i Kunstværket uden at dominere det. Man skal i dette føle, at alle disse Organer sidde paa deres rette Plads, men man skal glemme dem ved Beskuelsen af det fuldendte Kunstværk. Ethvert Mesterværk henriver os især ved Eenheden, men skal man gaae op i denne, da maa Beskueren ikke forstyrres ved, at Øiet drages bort til alle Enkelthederne.

En Formiddag Kl. 12, da Heiberg og jeg sad ved vor Caffé i Hotellet, meldte Tjeneren os en dansk Herre. Vi troede først, at det var vor kjære Andræ, der til vor Glæde var i Paris denne Sommer; men en os fremmed ung Mand traadte ind, og for første Gang saae vi theologisk Candidat Martensen (nuværende Biskop i Sjællands Stift). Poul Møller havde af og til talt til os om den unge Mand, af hvem han i Theologien ventede sig noget Ualmindeligt. Poul Møllers Roes var ingen liden anbefaling; det var os derfor en Glæde selv at gjøre Martensens Bekjendtskab. Samtalen gik let og livligt fra den ene Gjenstand til den anden; tilsidst kom begge Herrerne ind paa den Hegelske Philosophie, og her var Æmnet saa rigt, at inden vi selv bemærkede det, var Klokken bleven 5. Heiberg fandt nu, det var Tid at spise til Middag, og indbød Martensen til at gjøre os Selskab. Efter en Dinér, saa god, som man kun kan faae den hos Vefour, gik vi i en Café, hvor Heibergs og Martensens ivrige Disput i det danske Sprog tiltrak sig de Franskes Opmærksomhed. Jeg hørte En sige til en Anden: „Hvad er det for et Sprog, de tale?“ — „Hollandsk, troer jeg,“ lød Svaret. Deres

Disput var om Shakespeares Digterværker, mod hvilke Heiberg, som kan sees af hans forskjellige Afhandlinger, har et og andet at indvende; hvorimod Martensen udtalte sin Begeistring og ubetingede Hyldning og Beundring for den store Digter. Jeg kjendte vel et og andet af Digterens Værker, men var endnu saa lidt inde i dem Alle, at imens jeg fulgte denne Samtale med største Interesse, besluttede jeg i mit stille Sind, det skulde være noget af det Første jeg vilde læse, naar jeg atter kom til mit Hjem. At det gjordes mig muligt at læse disse Kæmpeværker med nogenlunde Nytte, skylder jeg denne for mig uforglemmelige Samtale imellem de to begavede Mænd. Paa mit daværende Standpunkt kunde jeg hverken holde med den Ene eller den Anden; det gik mig som Herman von Bremenfeldt, saa jeg syntes, at den, der talte sidst, havde Ret. Da vi forlod Caféen i Palais royal og traadte ud i Haven, overraskedes vi af den deiligste stjerneklare Himmel og en mild Sommeraftens velgjørende Indtryk. Vi gik nu frem og tilbage, rundt om Springvandsstraalen, hvis Plasken og Regnstøv afkølede vor af Maaltidet, Vinen og Disputen animerede Sindsstemning. Vi talte om Hjemmet og den Kjærlighed, man netop i Udlandet føler til „Den Plet af Jord, hvor første Gang mit Øie“ o. s. v. Et af de smukke Kæmpeverse faldt mig ind, og jeg nynnede det for Martensen, for hvem baade Text og Musik vare ubekjendte:

„Jeg gik mig ud en Sommerdag at høre
Fuglesang, som Hjertet kunde røre,
I de dybe Dale, blandt de Nattergale,
Blandt de andre Fugle smaa, som tale.“

Martensen blev saa rørt over denne Sang, at han bad mig gjentage den; og i senere Aar, naar vi ofte have mindet hinanden om hiin Aften, var dette Vers uadskillelig knyttet til vort Pariser-Ophold. Tiden løb, uden at vi mærkede det; omsider saae Martensen paa sit Uhr, og forfærdet opdagede han, at Klokken var tolv. „Gud bevares,“ sagde han, „hvad troer dog mine Reisetæller om min Udebliven“. Han tog nu Afsked, og saaledes havde hans første Besøg hos os varet i 12 Timer, uden at Nogen af os vidste, hvor Tiden var blevet af. De andre Danske, med hvilke han boede sammen, havde virkelig været alvorlig bekymrede for Martensens usædvanlige Udebliven,

og havde gjort sig allehaande Gisninger. Man stod just i Begreb med at gaae ud for at lede ham op, da han oprømt og munter traadte ind ad Døren. Nu maatte han døie mange Drillerier om sin 12 Timers Visit hos Heibergs, og man forsikkrede ham, at han ikke oftere fik Lov til at gjøre Visitter paa egen Haand, men herefter skulde han have en Formynderskab med, der kunde lede hans Veie. Imidlertid havde vi gjort et Bekjendtskab, som i mange Aar, lige til den Dag idag, har holdt trofast ud i Medgang og Modgang, og som har havt ikke liden Virkning, især paa min Uddannelse i mere end een Retning¹⁾. —

Øieblikket nærmede sig nu, da vort 6 Ugers Ophold i Paris var tilende. Min Nærværelse ved Prøvernes Begyndelse i Kjøbenhavn var nødvendig og man skrev atter og atter, at jeg endelig maatte komme til den fastsatte Tid. Afskeden fra den gamle Heiberg var Ingen af os let; man kunde med Rimelighed sige sig selv, at vi vist aldrig saaes mere. Med sin ridderlige Opmærksomhed skjænkede han mig en af de sidste Dage et Etui med Smykker til Erindring.

Da Afskedsdagen kom, indbød han os til at spise med ham og Andræ paa en Restauration. Vi pakkede vort Tøi, der blev sendt paa Jernbanestationen, hvorfra vi med Aftentoget skulde reise til Havre, for derfra at tage tilsøs til Hamborg. Da Alt var bleven besørget indfandt vi os paa Restaurationen i et Værelse for os selv, hvor en splendid Souper blev serveret for os. Tiltrods for al Anstrængelse for at holde sine Følelser tilbage var det godt at mærke, at Heibergs stakkels blinde Fader kjæmpede mod den Bevægelse, der ikke lader sig ganske vise tilbage, selv hos en Character som hans. Af og til foer der et smerteligt Træk over hans Ansigt, men intet Ord om det Savn, vi vilde efterlade, undslap ham. Andræ havde fortalt os om hans Utaalmodighed og Spænding, da han efter saa mange Aars Savn af sin Søn nu atter skulde gjensee ham og tillige gjøre sin Svigerdatters Bekjendtskab. Han havde sagt: „Naar jeg nu har haft den Glæde at være nogen Tid sammen med disse Tvende, da anseer jeg mit Liv for sluttet,“ og han gik stadig

¹⁾ Om dette Møde i Paris har Martensen selv i sit Levnet (udgivet 1884) udtalt sig paa en Maade, der gjør min Beretning overflødig, hvorfor den her er forkortet det mest mulige.

i Spænding og Frygt for, at vort Besøg skulde blive udsat. Nu sad denne gamle, haardt prøvede Mand her imellem os med Tanker, triste og mørke; men han indesluttede dem i sit eget Hjerter, saaledes som det altid havde været hans Skik; denne Indesluttethed havde ikke mindst bidraget til hans Livs sørgeligste Begivenheder.

Mod Slutningen af vort Maaltid blev han meer og meer urolig og saa ofte Stueuhret slog et Slag, sagde han, „nu maa I vist gaae for ikke at komme for silde til Jernbanen.“ Han frygtede øiensynligt for at hans indre Bevægelse skulde overmande ham. Kraftig og fattet tog han imidlertid Afsked med os, idet han omfavne os som om han ventede at see os paany om nogle Dage. Men Andræ har senere fortalt os hans Stemning, da vi havde forladt Stuen. Mørk satte han sig hen og sagde endelig til Andræ: „Jeg vil ikke gaae hjem nu og forfalde til Grublerier. Vil De være saa god at ledsage mig hen til den Caffé, hvor jeg om Aftenen plejer at træffe en af mine gamle, franske Venner.“ Andræ fulgte ham; de gik begge tause til Cafféen. Man satte sig ned, men den stakkels blinde Mand ventede forgjæves paa at Vennen som ellers skulde sætte sig ved hans Side. Omsider reiste Heiberg sig og sagde: „Min Ven er her ikke i Aften, ja, vil De saa være saa god at følge mig hjem til mit Logi.“ Ved Ankomsten til dette sagde han Godnat til Andræ paa en Maade, der tydede paa, at han nu helst vilde være ene. Med dyb Medfølelse tog Andræ Afsked med den tause Mand, idet han udbad sig Tilladelse til at besøge ham næste Dag. Da Andræ næste Dag kom til ham, sagde han: „Hvad siger De om den Storm inat? Hvorledes mon det er gaaet Skibet?“ Andræ, der ikke havde mærket noget til Stormen sagde: „Skibet? Det er vist i bedste Velgaaende paa Veien til Hamborg;“ men Heiberg saae mørk og tankefuld ud og saae taust hen for sig, og denne Uro og Angst for os vedblev indtil et Brev underrettede ham om, at vi lykkelig vare ankomne til Hamborg.

Hvilken Nat havde H. efter al Sandsynlighed gennemlevet ved vor Bortreise! I Phantasien havde han hørt Stormen hyle og skjælvet for Skibets Undergang. Hvilke Tanker, hvilke Følelser havde ikke raset i den gamle Mands Bryst! Han havde sagt: „Naar jeg nu har haft den Glæde i nogen Tid at være

sammen med disse Tvende, da anseer jeg mit Liv for sluttet.“ Han har altsaa upaatvivlelig ligget paa sit eensomme Leie, betagen af den Storm, hans Frygt havde fremmanet, og ladet sit Liv passere forbi Tanken indtil dette Øieblik, da han ansaae det for sluttet. Hvilke Hære af Tanker kan ikke den menneskelige Hjerne fremmane i en saadan Nat! Hvilke gyngende, bølgende Følelser formaaer ikke det arme Menneskehjerte at lade sig gjennemstrømme af! Hvor kjæmper ikke Hjernen og Hjertet en saadan Nat om det endelige Resultat af hvad Livet har ført med sig. Hvor opfindsom er ikke Hjernen i Anklagen over Andre og over sig selv; — og nu Hjertet! Hvor strider det ikke mod Anklagen, hvor brænder det ikke af Begjærighed efter Forsoning og Fred! Den sorte Nat bærer en heel Verden i sig. Mange Øine slumre i Tryghed og Ro, Tanken hviler og Hjertet slaaer sit rolige Slag. Men der rører sig ogsaa andre Magter, der tvinge Tanken til Virksomhed og gjennembore Hjertet med hvasse Stik, som vanskelig læges. Det stakkels Legeme kaster sig hid og did, frem og tilbage, som en Baad paa Havet, der arbejder mod Land for at ankre paa fast Grund. —

Det blev virkelig sidste Gang, vi mødtes; fem Aar efter, 1841, døde han stille og uden Smerter.

Vinteren 1836—37.

Til den fastsatte Tid indfandt vi os atter i Kjøbenhavn, modtagne med Glæde af Venner og Frænder. Saasnart jeg var kommen lidt til Ro i Hjemmet, tog jeg alvorlig fat paa at læse alt, hvad der var oversat af Shakespeare. At trænge ind i disse Værker faldt mig ingenlunde let; men jo mere jeg læste, des mere mærkede jeg, at noget nyt og stort her for første Gang traadte mig imøde. Det drog mig til sig med en forunderlig Magt, og megen Poesie, jeg tidligere havde været betagen af, forekom mig nu ringe imod hvad der her aabenbarede sig, og fra dette Øieblik fortsatte jeg alvorligt Studiet af en Aands Virksomhed, der forbauser, medens den glæder, og henriver og beriger vor Tankegang uden Ophør.

I denne Vinter var Martensen oftere og oftere kommet i

vort Huus og hørte tilsidst til vor stadige Omgang. Heibergs Moder fandt stor Behag i ham og hans Underholdning. Hun var, som jeg alt har berettet, et religiøst Gemyt, og havde tænkt over alle de dybe Spørgsmaal i Christendommen. Med Martensen havde hun nu rig Leilighed til at faa alle disse Spørgsmaal drøftede, og interessant var det at lytte til disse Samtaler, især for en lille Uvidende som mig, der var saa slet oplært i sin Christendom, som det vel var muligt. Disse Samtaler skylder jeg den første Spire til den Trang, der lidt efter lidt opstod i mit Indre, til at vide Besked om Guds Ord og lære det nye Testamente at kjende fra Grunden af. Men kun af og til følte jeg denne Trang, og endnu havde jeg ikke Kraft til paa egen Haand at sørge for min Gjenfødselse. Mit Liv splittede sig endnu i for mange verdslige Interesser, til at jeg med Alvor kunde frigjøre mig fra disse og begynde noget Nyt. Endnu optog den Kunst, jeg dyrkede, min hele Tænkning; endnu var jeg paa det Punkt, at jeg ikke begreb, hvorledes man udholdt Livet, naar man ikke spillede Comedie, eller hvormed Andre i det Sted udfyldte deres Tid.

Vi begyndte i denne Vinter, hvad vi i Spøg kaldte Læseballer. De bestod i, at endeel af vore Omgangsvener: Martensen, Andræ, den elskværdige Præst Paulli, og nogle faa til, kom paa en bestemt Aften, hvor snart den Ene, snart den Anden oplæste ældre Digterværker, Afhandlinger af forskjelligartet Indhold, eller deslige. Enkelte Gange læste Heiberg for en større Kreds en og anden af sin Moders Noveller, inden de udkom i Trykken. Til denne Kreds hørte Physikeren Ørsted og hans Kone, som vare gamle trofaste Venner af Heiberg og hans Moder, ligeledes af og til Juristen Ørsted, Madvig, med Flere. Denne Underholdning vedblev vi med et Par Vintre. Udtrykket „Læsebal“ skrev sig fra min Klage over ikke at maatte deeltage i Baller. Heiberg sagde derfor, at jeg skulde faae Lov til at komme med til Læsebal. Det var jo rigtignok ikke det Samme, men i Grunden var min Lyst til Bal neppe rigtig ment; thi kom det til Stykket, følte jeg altid en ubehagelig Fornemmelse ved at saaledes Enhver, som havde Lyst til det, kunde slynge sin Arm om mit Liv og med sit hede Ansigt komme mit saa nær, — saa ifald det havde været mig tilladt, havde

jeg rimeligvis frasagt mig denne, for Mange saa store Glæde. Jeg kunde sige som Konen i „Seer Jer i Speil“:

„Naar du kun ikke det forbyder,
Begaer jeg aldrig mere denne Feil!“

En Aften, da min kjære Jfr. Jürgensen og jeg sad i Paa-klædningsværelset og iførte os vore Costumer, faldt Talen paa den glade Juul, som nu nærmede sig. Hun fortalte mig da, hvor lykkelig hendes Barndom var hengaet, og hvilke Glæder hun, især i Julen, havde nydt; hvorledes hun i Aarets Løb havde samlet alle sine Ønsker, og da virkelig i Julen havde faaet dem alle opfyldte. „Disse Erindringer,“ vedblev hun, „gjøre, at jeg den Dag idag glæder mig til Julen, som om jeg endnu var et Barn.“ Med en udsigelig smertelig Fornemmelse hørte jeg paa hende. Hvilke modsatte Erindringer fremtrængte sig i dette Øieblik for min Phantasie fra mit ulykkelige Barndomshjem, hvor der aldrig havde været Juul, Juletræ eller Gaver; alt Sligt havde vi stakkels Børn intet kjendt til. Mit Barndomshjem stod nu med Et i hele sit Mørke for mig. Jeg sagde, ligesom for at trøste mig selv og undskylde mine Forældre: „Mange stakkels Forældre ere ikke i den Stilling, at de kan gjøre Juul for deres Børn.“ — „Aa,“ svarede hun, „saa fattige ere dog Ingen, at de ikke ved Et eller Andet skulde kunne helligholde Julen for deres Børn; det er jo en Pligt, som det vilde være skammelig at forsømme.“ Et dybt Suk trængte sig fra mit Bryst; jeg blev saa usigelig bedrøvet over, at ikke een Erindring om noget Glædeligt i Julen fremstillede sig for min Tanke. Det er et uerstatteligt Tab ikke at have glade Barndoms-Erindringer. Man er ligesom bleven bedraget for den Tid, der burde være den lykkeligste i Ens Liv, paa Grund af Uskyldighedstilstanden, paa Grund af at Angeren, denne fortærende Magt, endnu er fremmed for det uerfarne Barn. Kan man ikke see tilbage til denne Tid med ublandet Glæde — naar da? Man er bleven berøvet sit Paradis' Foraar, og dette har sikkert en Indflydelse paa vort hele kommende Liv. Alle mine Barndomssorger trak i Procession, en efter en, forbi min Sjæl hiin Aften. Da jeg kjørte hjem efter Forestillingen, følte jeg

mig usigelig beklemt. Jeg tænkte paa, hvormange fattige Børn, der vel ogsaa imødesaae den kommende Juul ligesaa blottede for Glæde, som jeg havde seet den imøde i min Barndom og Ungdom, og for hvem der vel altsaa heller ikke vilde være et Punkt, som Tanken med Glæde kunde dvæle ved i en sildigere Alder. Da fattede jeg en Beslutning, og alt som den blev bestemt hos mig, blev jeg lettere om Hjerte. Jeg besluttede at gjøre en Julefest for nogle fattige Børn, om hvem jeg var vis paa, at de ingen vilde faae uden min Hjælp. „Maaskee,“ sagde jeg til mig selv, „kunde jeg berede disse en Erindring, naar de blive Voxne, som jeg mangler.“ Vognen holdt nu ved Porten til mit Hjem. Jeg var saa optagen af alt Dette, at Heiberg strax bemærkede det og spurgte mig om Aarsagen. „Jeg er i Aften vred paa mine Forældre,“ svarede jeg. „Hvad skal det sige? Hvorfor?“ spurgte han. „Fordi jeg som Barn ingen Juleglæde har havt,“ og jeg tilstaaer min Barnagtighed, at jeg ved at udtale disse Ord for Heiberg, brast i Graad. Heiberg lo, og syntes det var noget sildigt at græde derover nu. Jeg fortalte ham da min Beslutning. Han bifaldt min Plan, og den blev virkelig udført til stor Glæde for mig og mine smaa Julegjæster. Mange Aar efter kom en Dag en net lille Tjenestepige til mig og spurgte, om jeg ikke skulde have Brug for hende. Da jeg svarede nei, ikke for Øieblikket, stirrede hun stivt paa mig og sagde: „Fruen kan vel ikke kjende mig igjen?“ Jeg saa forundret paa hende. „Jeg var,“ vedblev hun da, „en af de Smaapiger, som var hos Fruen Juleaften 1836; den Dukke, jeg fik den Aften, har jeg endnu, og hvergang jeg seer paa den, erindrer jeg den deilige Juul hos Fruen.“ Altsaa, tænkte jeg, mit Ønske blev dog opfyldt, jeg har hiin Juleaften virkelig nedlagt en kjær, uforglemmelig Erindring, idetmindste hos et af disse Børn.

Theatersaisonen var alt i fuld Gang, da vi kom hjem fra Paris. Publicums Interesse og Velvillie for mig var uforandret, og min Lyst til at virke i denne Kunst i stadig Tiltagende. Med min hele Sjæls Energie stræbte jeg at gaa fremad; det

var ikke længer en skøn Leg for mig, men for min aandige Krafts hele Alvor var ingen Anstrængelse, ingen Byrde for tung. Med Samvittighedsfuldhed, det tør jeg nok sige, udførte jeg mit Embede trods nogen Mand. Dog alle de Goder, jeg var i Besiddelse af: et Publicums store Paaskjønnelse, mine Foresattes Agtelse og Godhed, mine Kunstfællers Velvillie, — ja Kjærlighed, thi de kjælede formelig for mig, — alt dette var vel skikket til at styrke mig og give mig nye Kræfter, naar mit anstrængende Arbeide undertiden overvældede mig.

Heiberg havde bragt to Stykker med sig hjem fra Pariser-Theatrene: „En Criminalproces“, Skuespil i 5 Acter, og „Farinelli“; begge bleve oversatte og indrettede for den danske Skueplads. Det første opførtes i denne Vinter og det andet i den følgende; begge bleve de modtagne med Bifald. I det første spillede jeg Grevinden, i det andet Preciosa

Oehlenschläger havde skrevet sin Comedie: „Den lille Skuespiller“, der blev opført i Januar. Denne Rolle var en af de første nye, hvori jeg optraadte i denne Saison. Det, at jeg havde været ved Balletten fra Barn af og saaledes havde mit Legeme i min Magt, bidrog meget til det Held, hvormed jeg udførte mandlige Roller. „Den lille Skuespiller“ var skrevet for mig og jeg høstede megen Roes for denne Fremstilling; Ryge sagde: „Dette gjør ingen Dem efter.“ Stykket havde sine Mangler og det vilde ikke ret trænge ind hos Publicum. Heiberg havde, som jeg alt har fortalt, i endeel Aar staaet paa en spændt Fod med Forfatteren, paa Grund af den Polemik, han havde ført imod adskillige af hans Digtværker. I det sidste Aar havde den godmodige Oehlenschläger imidlertid gjort Skridt hen imod ham for at tilveiebringe en Forsoning. De talte nu venligt sammen, naar de mødtes, og Oehlenschläger havde flere Gange været hos os. Det glædede baade Heibergs Moder og mig, at det var kommet paa dette Punkt. Efter Opførelsen af hans „lille Skuespiller“ skrev han mig et Brev til, som jeg vil lade følge med for at give et Vidnesbyrd om min Udførelse af Rollen; thi vi stakkels Skuespillere ere efter vor Død ligesom de Fattige, der naar de tigge ved vor Dør, føle Nødvendigheden af at bringe Attester med fra paalidelige Mænd, for at vort Ord kan staae til Troende:

„Min ædle Veninde!

Tillad mig for det Første skriftligt at takke Dem af mit fulde Hjerte for Deres mesterlige Fremstilling af min „lille Skuespiller.“ Saamegen Ynde, Naivitet, Skalkagtighed, Følelse, Forstand kunde kun en stor Kunstnerinde vise i denne Rolle. Deres Spil var, som om det var skrevet ud af min inderste Sjæl, og det kom mig for, som om vi begge havde været om at digte Rollen. Og det have vi jo ogsaa! Derfor maa De, saavel som jeg, ønske at hjælpe den lille Skuespiller (jeg vil haabe) her, som i Stykket, af blot øieblikkelig Fare.“

Han foreslaaer nu endeel Forandringer og Forkortninger af femte Act i Stykket og beder mig sige min Mening herom. Brevet ender saaledes:

„Og nu endnu engang hjertelig Tak for Deres herlige Spil! Jeg kan ikke sige Dem, hvor den Flid og Omhu rørte mig, som de viste paa Prøven, ved at spille i Dragten og forberede Alt med den Iver og Kunstkjærlighed. Det glæder mig ogsaa meget, at den gode Heiberg og jeg ere blevne Venner igjen, og at denne ægte Comediedigter ynder og agter den gamle Tragikers Forsøg i det Comiske. Hils Deres fortræffelige Svigermoder. Jeg er vis paa, at hvis hun har seet den lille Skuespiller, saa har hun ogsaa faaet den kjær. Levvel!

Deres ærbødigst hengivne og forbundne
A. Oehenschlæger.“

Oehenschlægers forsonlige barnlige Sindelag var virkelig af en rørende Natur. Desværre havde Forsonligheden ikke nogen fast Grund, ligesaa lidt som Vreden. Som hos et Barn gik det derfor op og ned med hans Venskab for Heiberg. Var han vred, vilde han ikke hilse ham, var han god, trykkede han ham op til sit Hjerte. Slige Overgange vare Heibergs Natur imod, og han kunde ikke andet end betragte dette som noget Comisk. Vi Damer — min Svigermoder og jeg — toge naturligviis ikke Deel i deres Stridigheder. Vi lod ligeoverfor Oehenschlæger, som om vi intet kjendte dertil, og med os var Oehenschlæger derfor altid paa den venskabeligste Fod. Min Svigermoder bevarede altid en virkelig uforandret Hengivenhed for ham, og havde altid et godt og kjærligt Ord paa rede Haand,

hvormed hun undskyldte hans smaa Digter-Barnagtigheder for Sønnen. Ogsaa Heiberg var ham i Grunden hengiven, men kunde, ifølge sin kritiske Natur ikke forstaae, at man skulde være Fjender, fordi man i æsthetisk Henseende var af en anden Mening. Han selv havde ikke ringeste Ømfindtlighed for Kritik, og kunde derfor ikke sætte sig ind i denne Svaghed hos Andre; og kunde han endog sætte sig ind deri, saa havde han ingen Medlidenhed med denne forfængelige Ømfindtlighed. „Naar Raaheden og Dumheden kritisere mig, og Dette vinder Bifald hos Massen, da kan jeg vel harmes derover, ifald jeg gider være over det; men naar en virkelig æsthetisk Kæmper, han være sig for eller imod, med Interesse for Sagen, drøfter mit Digterværk med Aand og Smag, da kan jeg vel modsige ham og forsøge paa at overbevise ham om Vildfarelsen; men harmes paa ham og strax betragte ham som en personlig Fjende, der vil mig tillivs af Nid, er latterligt.“ Saaledes var omtrent Heibergs Raisonnement; men de færreste formaae at følge de Anskuelser, som Heiberg herom har yttret og levet efter. Det pirrelige Sind og Kunstnerforfængeligheden sætter Phantasien i Bevægelse; og er dette først sket, da seer og troer den Alt, hvad den letbevægelige Tanke tilhviser den, og det er ikke muligt for det rolige, besindige Ord at trænge igjennem denne hede, kogende Kunstnerforbittrelse. Dette har jeg desværre havt Leilighed til at sanke en grundig Erfaring i. Det er svært at være Kunstner, og ved Siden af dette et fornuftigt, beskedent Menneske. Det er svært, ikke at lade sin Kunstnersjæl opluge sin borgerlige Menneskesjæl; og dog er dette Opgaven, den store, nødvendige, den absolute Opgave, — dog herom vil jeg længer hen udtale mig udførligt, som noget af det vigtigste i min egen og andre Kunstners Livsopgave.

En Formiddag kom den gode Hertz til mig og sagde med sit egne beskedne Smil: „Kjære Fru Heiberg! Jeg har, med Skam at tale om, atter skrevet et Stykke, og længes meget efter at høre, hvad De og Heiberg vil synes derom. Jeg er saa bange for, at De skal have Noget imod den Rolle, som jeg ønsker, De skal spille, og hør De det, saa kan Stykket ikke op-

føres.“ Jeg havde sjælelig og legemlig lidt saa meget ved den idelige Gjentakelse af „Den stumme i Portici“, at en Gysen foer igjennem mig ved disse Ord, og jeg udrød; „Min Gud, Hertz! De har dog vel aldrig skrevet en stum Rolle for mig?“ Hertz brast i Latter, idet han lagde sin flade Haand paa Panden — en Gestus, der var ham egen, naar han fandt noget comisk — og sagde: „Nej, Gud bedre det! Hun taler nok; gid De blot ikke maa finde: altfor meget.“ Jeg var beroliget ved denne Ytring, og vi aftalte nu, at han nærmere skulde lade os vide, naar han ønskede at oplæse sit nye Stykke. Han kom da en Aften og læste: „Svend Dyrings Huus“. Enhver, som kjender dette Stykke, og især de, som endnu erindre den Virkning dette Arbejde gjorde fra Scenen ved dets første Fremtræden, kan sætte sig ind i vor Overraskelse og Glæde, ved at gjøre Bekjendtskab med dette Digtværk. Vi blev sammen til langt ud paa Natten, for atter og atter at tale om, hvad vi havde hørt Hertz læse. Det er en af Heibergs elskværdige Egenskaber, at han kan glæde sig ved en anden Digtters heldige Frembringelser som om det var hans egen. Med stor Glæde og Interesse hørte han til; Taarerne havde under Oplæsningen mange Gange staaet ham som hans Moder og mig i Øinene. Han omfavnede Hertz ved Slutningen, og Skaaler blev drukne, hvori vi ønskede det herlige Drama til Lykke paa sin vanskelige Bane. Uforglemmelig er mig denne Aften i vort gode, gamle Huus i Brogaden paa Christianshavn. Jeg lo nu over min Frygt for at Ragnhild skulde være stum; men denne Frygt afløstes af en anden: hvorledes det skulde lykkes mig at gjengive disse skønne, men vanskelige Repliquer i den interessante Rolle. Her fik jeg nu en ganske ny Opgave, idet den dæmoniske Lidenskab skulde fremstilles i hele sin Styrke. Vel kan man sige: at det Dæmoniske i Grunden maa vises næsten i enhver Elsker- eller Elskerinde-Rolle, ifald den skal gribe og interessere. En Elsker eller Elskerinde, hvis Talent ikke er istand dertil og mangler de nødvendige Betingelser i sin Personlighed, vil aldrig kunne udfylde sin Plads i dette Fag; thi Lidenskaberne have altid noget af Dæmonerne i sig. Men her i Ragnhilds Rolle var det Dæmoniske saa stærkt, saa fremtrædende, saa dominerende, at det her ikke er Lidenskab, der har noget dæmonisk, men snarere en Dæmon, der geraader i et ufrivilligt, et alt betvingende

Kjærlighedsraseri. Det er ikke det dæmoniske, der her vækkes ved den lidenskabelige Kjærlighed, men snarere Kjærligheden, der svækker det Dæmoniske i denne Qvindesjæl. Thi Ragnhild er raa, kold og overmodig, inden hun elsker, saa at Regisse, da Ragnhild spotter over hendes Smerte, udbryder: „O Ragnhild, du er saa ung og saa haard! Betænk, at Ingen kan vide, om Gud gjør altid dine Kaar saa blide.“ Men efter at denne lidenskabelige Kjærlighed er vakt i hendes Sjæl, da lærer hun Smerte, Ydmyghed, Resignation, ja Gudsfrygt at kjende; den stolte, overmodige Sjæl bøies, knækkes, og hun ender, hvor en anden Elskerinde begynder, med Sværmeri og Underkastelse. Ulykken gjør hende from, Lykken vilde have gjort hende rasende. Men da hun mangler alle Fundamenter til at hæve sig til en virkelig Resignation og Fromhed, gaaer hun tilgrunde. Publicum overraskedes ved min Fremstilling af Ragnhild; den greb dem, den interesserede dem, og lønnes med et udeelt Bifald; det Physionomi, jeg havde paatrykt hende, var smeltet sammen med Stykket og lod sig ikke længer ombytte med et andet. Hertz var lykkelig og taknemmelig for min Udførelse og Opfatning af Rollen, — en Lykke, jeg altid har havt, at Forfatterne fremfor nogen Anden have været tilfredse med det Præg, jeg har givet deres Figurer; og jeg tilstaaer, at deres Bifald altid har været det Vigtigste for mig, ligesom jeg stedse med Taknemmelighed har lyttet til deres Raad og Fingerpeg.

Man vil vanskeligt kunne forestille sig den Virkning, dette Stykke gjorde ved sin første Opførelse. Under hele den mesterlige første Act havde Tilskuerne forholdt sig i spændt Taushed, men efter at Tæppet var faldet, udbrød der en sand Jubel, og en Tummel, en Converseren lød i Tilskuersalen, hvor Enhver følte Trang til at give sin Forbauselse og Beundring Luft i Ord; og man kan gjerne sige, at Stykkets Lykke allerede var gjort og Udfaldet uomtvisteligt. Naar Guderne have været tilstede ved et Digterværks Fødsel, da følge de det til Slutningen af sin Bane; thi forunderligt er det at lægge Mærke til, hvorledes da det Mindste med det Største føier sig til Held for et saadant Arbeide. Alle Rollerne vare opfattede af Skuespillerne paa den heldigste Maade. Fru Holst gengav Regisse saaledes som vist neppe Nogen efter hende vil kunne gengive denne yndige, qvindelige Skikkelse. Saalænge man erindrer hende, kan ingen

anden Skuespillerinde gjøre Virkning heri, det er umuligt; thi det kan gaa med en Rolle som med et virkeligt Menneske: ingen Anden kan sættes i dets Sted, og blive den Samme; og hun fremstillede ikke Regisse, hun var Regisse, — hvor dette kan siges, er det den største Roes for en Skuespillerinde. Fru Nielsen reciterede Helvigs Repliquer med al den Inderlighed, der var hende egen. Den sidste Gang hun viser sig, i Stykkets Slutnings-Scene — det svageste Punkt forresten i hele Stykket — udtalte hun sine Repliquer med en saadan Fylde af Toner fra det menneskelige Bryst, at disse Toner endnu i dette Øieblik, da jeg nedskriver Dette, klinge for min Phantasie og mit Øre. Alle de øvrige Roller bleve meer eller mindre fortræffeligt udførte, og Ingen forstyrrede det hele ypperlige Ensemble. Stykket gik atter og atter over Scenen og Alle vilde see „Svend Dyrings Huus“.

Sommeren 1838.

Da Saisonen var tilende, var jeg som en Klud af Anstrængelse, mine Kræfter vare misbrugte og mine Venner bebrejdede mig idelig, at jeg ikke oftere sagde et bestemt Nei til alt det, man krævede af mig i de lange 9 Maaneder. Ryge, der jo selv havde været Læge, forinden han blev Skuespiller, sagde ofte til mig: „Dette her gaaer aldrig godt. De vil i Tiden komme til at bøde for, at De i en Alder af 13 Aar har begyndt at udføre anstrængende Roller; først i det 20de er Legemet udviklet, og før bør Ingen begynde paa denne for Sjæl og Legeme anstrængende Kunst.“ — Men et Pligtmenneske var jeg nu engang, saa Martensen i Spøg sagde om mig, at jeg mere stod paa Lovens end paa Evangeliets Standpunkt. Hvor aandede jeg derfor let, da jeg nu kunde vende de malede Træer Ryggen og indaande Duften af de levende friske. Jeg var henrykt over, ligesom en anden Vinterplante i Urtepotte, hvis Jord var bleven tør, at omplantes i ny frisk Jord, hvis Kraft atter satte Liv, Væxt og Styrke i Hjerteroden. Vi besluttede da dette Aar ikke som sædvanligt at ligge paa Landet, hvor Huusholdnings-Byrderne fremdeles tog paa mine Kræfter; men Heiberg og jeg havde lagt den Plan, at vi To vilde reise igjennem Sjæl-

land paa kryds og tvers, for rigtigt at lære vor kjære Fødeøes Skjønhed at kjende. Gid jeg kunde beskrive denne Reise og flere lignende, som de fortjene! Vi leiede os en lille aaben Vogn, kun til to Personer, med to raske Heste for. Heiberg var selv Kudsk, og en meget god Kudsk. Følgende Gjenstande tog vi med — og det vil jeg raade Enhver, der gjør lignende Reiser, til at efterligne — først: Thee og Caffé; thi Caffén i Kroerne, med den forfærdelige Cichorie, er ikke til at drikke; dernæst: en Flaske Cognac; thi denne findes sjelden, men kun det danske Kornbrændeviin; og endvidere Lagener; ikke fordi vore Almuesfolk jo have Linned trods Kjøbenhavnerne, men fordi det næsten hører til Umulighederne at faae dem afdampede; hvorfor man altid har den Lidelse at ligge paa fugtigt Linned. Naar man har disse Requisiteer, og iøvrigt stiller beskedne Fordringer, saa er man temmelig sikkret. Hverken Heiberg eller jeg vare Vane-Mennesker med Hensyn til alle disse Smaating, der antages for at høre til Livets Fornødenheder. Vi kunde tage Alt, som det faldt, med et glad og muntert Sind, af de smaa Gjenvordigheder uddrage det Comiske, men aldrig det Ærgerlige.

Den Følelse af Frihed og Glæde, hvormed jeg satte mig ved Heibergs Side paa vor lille Vogn, lader sig ikke beskrive. Imedens vi kjørte fremad, i den muntreste Samtale, betragtende de smukke, livlige og raske Heste, da syntes jeg, at hele Verden hørte mig til, og en Livsglæde, der styrkede Sjæl og Legeme, gennemstrømmede mig. Vi besaae nu, vidt og bredt, det yndige Sjælland, og nød ret alle dets Skjønheder. Og hvor er her ikke skjønt! Vi lagde aldrig nogen fast Plan, men lod Tilfældet bestemme vor Reise fra Sted til Sted. Stod vi nu af i en Kro og denne var reenlig og net, da blev vi her et Par Dage. Det kunde da hænde, at jeg saae mit Portrait hængende paa Væggen imellem de for vore Kroer eiendommelige Billeder, som pryde de kalkede Vægge. Kromanden eller Konen stirrede da undertiden opmærksomt paa mig, og lod Øinene med et spørgende Blik glide fra mig hen paa Billedet. Ofte kunde de ikke tilbageholde deres Nysgjerrighed, men kom tilsidst frem med det Spørgsmaal: „Tør vi spørge, er det ikke Fru Heiberg?“ Naar vi nu bekræftede dette, saa vidste de brave Folk ikke al det Gode, de vilde gjøre os. De bragte deres Børn, et efter et,

og sagde: „Det er Fru Heiberg; ræk hende Haanden.“ De smaa Unger stod da betuttede med Fingeren i Munden og gloede paa mig med en forlegen og spørgende Mine. Min Kjærlighed til Børn gjorde da, at vi meget hurtigt bleve gode Venner, og de løb efter mig, hvor jeg gik og stod, og gjorde sig alleslags smaa Ærinder til mig. Det hører med til mine stadige Oplevelser, at jeg aldrig er kommen i Berøring med Folk, især af den simple Klasse, uden at disse have fattet en særegen Fortrolighed til mig. Inden vor Afreise fra et saadant Sted var det sikkert, at jeg var indlemmet i hele Familiens Historie. Konen betroede mig sine Sorger og Gjenvordigheder, Døttrene deres, og de smaa Børn foresnakkede mig alleslags. Ved vor Afreise toge de Afsked med os som fra gamle Bekjendte, rakte os trohjertigt Haanden til Farvel, og bad os komme snart igjen. Børnene rakte mig til Afsked Blomster fra Haven, bleve staaende i Døren, og nikkede til os, saalænge de kunde øine os. Ak, det var deiligt!

Kjender Du, min Læser, den ubeskrivelige Følelse, naar man efter et saadant Ophold i en Kro paa Landet, i den tidlige friske Morgenluft sætter sig op paa Vognen? Naar Hestene staae og skrabe med Hoven af Utaalmodighed efter at komme videre, naar Pidsken da knalder og Vognen ruller let henad Veien? Kjender du denne Fornemmelse, det fornyede Haab, der ligger i den begyndende Dag? Naar Lærkerne juble i høien Sky og slaae deres Triller, som om det lille Bryst skulde sprænges? Naar Markerne endnu glimre af Dugperlerne, naar Landmanden vandrer med sine Redskaber paa Nakken og i Forbigaaende siger sit: Godmorgen! Naar Gaasedrengen driver sin Skare ud, idet den gækker sit hæse Pludder, og med et latterligt Skrig farer til alle Sider for at undgaae de muntre Hestes Trav? Du kjender alt Dette, jeg veed det — thi, hvilket Menneske har ikke fornummet den Sjøleglæde, som en saadan ung Morgen bebuder. Men kjender du da ogsaa Det, at sidde ved Dens Side, hvis Selskab er dig det kjæreste, med hvem du er forenet i alle Interesser, hvis Tale aldrig kjeder, hvis Taushed kun er en symphatetisk Følelse af, at du selv ønsker at tie, for uforstyrret at lade dine Tanker gaae paa fri Vandring hid og did? Gid du ogsaa kjendte Dette: Hvor enhver Tankeyttring forstaaes og opfattes rigtigt, hvor ikke disse forfærdelige

Bomme pludseligt slaaes ned, saa at en Fortsættelse af det Begyndte er en Umulighed, idet Bommene synes at sige: „Vend om, thi herigjennem kan du ikke komme; denne Vei kjender jeg ikke, og paa den kan jeg ikke følge dig; thi jeg veed ikke hvorfra og hvorhen.“ Disse Tankespærringer standsede aldrig vore glade og meddeelsomme Samtaler. Og nu at kjøre saaledes sammen i Solnedgangen, at see de gyldne Skyer drage over vore Hoveder og lidt efter lidt leire sig i Horizonten, medens denne forunderlige Taushed udbreder sig i Naturen, hvor man kun af og til hører en eensom Fugls Pib; seer Haren frygt-som springe i Kornet, idet den af og til standser og reiser sine spidse og lyttende Øren. Aftenduggen nøder En til at slutte Reisetøiet tættere om sig, idet man kvæges i den behagelige Kølighed oven paa den hede Dag. Hestene dampe ligesom Markerne og Moserne, hvor Elverfolket stiger op og begynder sin natlige Dands, indtil Mørket lidt efter lidt falder paa og man med en vis Spænding lader den eensomme Vandrør passere forbi Vognen, og uvilkaarligt vender sig om, for at see, om han fortsætter sin Vandring i modsat Retning af Vognen; indtil man forventningsfuld holder udenfor den Kro, hvor nye Eventyr vente paa os. Den næste Morgen gjør man en Vandring i Skoven paa de ubekjendte Steder; kommer hjem derfra med Haanden fuld af Markblomster, sætter sig ved Caffebordet og lægger Planer for den øvrige Dags Glæder. Kjender du alt Dette? Jeg har kjendt det. Du udbryder maaskee: „Hvor har dette Menneske dog været lykkeligt! Hvor mange Goder var hun dog ikke i Besiddelse af!“ Du har Ret; jeg var et begunstiget Menneske fremfor tusinde Andre; og dog var der dybt i min Sjæl en Smerte, en udsigelig — en Længsel, en Sjæleklage — en ubetvingelig. Engang, da jeg udtalte denne Sjæleklage for min Velynder, den elselige Biskop Mynster, sagde han: „Jeg kjender dette selv. Det er Sjælen, der længes efter sit rette Hjem, det er Aanden, der prøver sine Vinger, og længes efter at hæve dem til Flugt mod det Land, som er vort rette, og hvori vi ere indskrevne som Borgere. Bedrøves ikke, min Veninde,“ vedblev han, „over denne Higen, denne Smerte — vee Den, der intet kjender til denne Længsel, denne salige Sjælelængsel.“ Disse Ord af den høiærværdige Mand have uforglemmeligt indprentet sig i min Hukomelse. Ofte, naar mit Tungsind overfaldt mig,

gjentog jeg for mig selv: „Det er Sjælen, der længes, og prøver sine Vinger“ —. Og dog vilde jeg ikke uden denne Smerte kunne have havt den Glæde, som jeg følte over alt Skjønt i Naturen, i Kunst og Poesie. Som i Maleriet, hvor Skyggen fremhæver Lyset, saaledes er det ogsaa i Sjælen. Har Glæden ingen Baggrund af Alvor, da bliver den tom og uden Virkning paa vort indre Menneske. Og glæde mig kunde jeg i Sandhed — især i Naturen, i denne var jeg paa dette Punkt af mit Liv istand til at hæve min Sjæl til den høieste barnlige Glæde. Hvert Straa, hver Blomst, hver Belysning paa Himmelen og Skyerne kunde lette min Sjæl for denne Baglast, som af og til gjorde den blytung. Derfor var jeg aldrig gladere end paa disse smaa Reiser med Heiberg, hvoraf vi foretog os flere. Da følte jeg mig let og fri og havde gjerne fortsat dem i det Uendelige. Ofte lignede vor Reise en Flugt. Undertiden naar vi kom til en eller anden af de mindre Byer i Sjælland og vilde opholde os der for ret at bese Omegnen, og Heiberg var gaaet ud i Forveien for at kunne være min Veviser, kom han iilsomt tilbage og sagde: „Vi maa strax videre, thi her faae vi ingen Ro. Jeg har mødt denne eller hiin Herregaardsmand, og han vil nu endelig, at vi skal tilbringe nogle Dage hos ham og Familie.“ Eller ogsaa havde Nogen af den lille Byes Beboere hørt, at vi vare ankomne, og aflagde Visit for at indbyde os. Vi lavede os da strax til at kjøre videre. Engang da vi saaledes blev drevne paa Flugt fra Præstøe, sagde Heiberg: „Har du Mod, thi det regner saa smaat?“ Mod var i det Hele taget ikke Noget, jeg manglede, og vi satte os derfor hurtigt paa den aabne Vogn for at kjøre afsted. Men vi havde neppe kjørt et Qvarteerstid, før en skyllende Regn begyndte, og da vi ingen Station kunde naae før Aften, kjørte vi hele Dagen i denne, og bleve saa gennemvaade, at Heibergs Tobaksaase opløstes i hans Lomme, og han var ikke istand til selv at tage sin Pengepung op for at betale Staldkarlene paa de Steder, hvor vi maatte standse for at fodre Hestene. Vi tog det imidlertid Begge fra den lystige Side. Det Ubehagelige i saaledes at blive vaad, varer kun saalænge man kæmper for at holde sig tør. Har man først opgivet Dette, da er det værste overstaet. Vi ankom om Aftenen til Kjøge, saa vaade som druknede Muus. Heiberg ængstede sig kun for, at Værtshuset, vi kom til, skulde

være slet; ved vor Ankomst sagde han strax til Værten: „De seer, hvorledes vi have det; vil De nu give os det Bedste af, hvad Huset formaaer, thi vi have saa godt som Intet nydt i Dag. Har De Champagne, da giv os en Flaske til Maden at varme os paa.“ Denne Anmodning satte os strax i Respect hos Værten, og han lovede at gjøre sit Bedste. Vi klædte os nu om fra Top til Taa i tørre Klæder. Efter kort Venten satte vi os tilbords og blev til vor Overraskelse beværtede som om det havde været hos en af de første Restaurateurer i Paris. Dette satte os i den overgivneste Stemning, og mod Slutningen af Maaltidet kaldte Heiberg Værten ind og bevidnede ham sin Agtelse, idet vi drak hans Skaal i Champagnen. „Hvorledes kommer en Kunstner i Faget som de til at bo her i Kjøge?“ spurgte Heiberg ham. „Jeg har lært hvad jeg kan af en fransk Kok,“ svarede Værten, „men det er et bedrøveligt Ophold her for mig. De Danske bryde sig ikke om andet end Kyllinger og Agurkesalat, saa jeg agter, saasnart jeg kan, at flytte herfra.“ Vi sov fortræffeligt ovenpaa denne Dags Fata og stege næste Morgen tilvogns i det herligste Solskin, hvori hele Naturen duf-tede, forfrisket af det Regnbad, som den Dagen forud havde modtaget. Hestene vare neppe til at holde tilbage, saa over-modige vare de, thi Heiberg havde ikke mindre sørget for dem, end for os selv. Han overlod paa saadanne Toure aldrig deres Pleie til Staldkarlens Godtbefindende, men stod selv hos og holdt dem med Selskab under deres Maaltid. — Forfriskede og oplivede vendte vi efter denne Reise tilbage til Kjøbenhavn, for atter med fornyet Mod og Styrke at tage fat paa vore For-retninger.

Statsverksamhetens stegring
och
Det representativa styrelsesättet.

Af G. K. Hamilton.

I.

Vid nationalekonomiens första uppträdande såsom sammanhängande vetenskapligt system sattes såsom hufvudgrundsats för den „nya vetenskapen“, att statsverksamheten i möjligaste grad skulle inskränkas. „Laissez faire, laissez passer“ var fysiokraternas bekanta valspråk. Endels låg till grund härför den nya vetenskapens behof att häfda sin vetenskaplighet genom påvisning deraf, att för ekonomien fanns en „naturlig ordning“, hvars lagar kunde och borde utredas. Till en annan del innebar det en berättigad protest emot det befintliga mångregerandet, en protest, som på det närmaste sammanhänge med tidehvarfvets hela riktning. Ville man blott lemna individen i fred för samhället och hindra statens inblandning, skulle allt utveckla sig till det bästa. Förkonstlingen i det menliga lifvet skulle vika för naturligheten.

Ehuru med betydligt mer måttfull begränsning stödde sig ock Adam Smiths teori på samma hufvudgrunder och ledde praktiskt till samma resultat: inskränkning af statsverksamheten, åtminstone inom ekonomiens område.

Till senaste tid har också den uppfattningen förblifvit en hufvuddogm inom den ortodoxa nationalekonomien: statsverk-

samhet är ett ondt, i vissa fall oundvikligt, på det att ej värre må ske, men i alla fall i sig ett ondt, som alltså bör inskränkas till ett minimum. Allt hvad som af individen kan göras, göres af honom bättre. Utvecklingen bör därför ega rum i den riktning, att staten allt mer inskränkes till sin „naturliga“ funktion, att upprätthålla rättssäkerhet, skydda individernas lif och egen- dom. Gör staten blott detta, uppfyller den sin s. k. „nattväk- taretjenst“, så skola individerna, drifna af eget intresse, till- fyllest sörja för samtliga sina behof, andliga som materiela, och kulturutvecklingen ega rum spontant.

Utän tvifvel finnes i denna åskådning en kärna sanning af yttersta vikt: Staten bör icke bli allherskande, dess verk- samhet icke utsträckas till allt, dess utveckling icke i något af- seende hämma individens. Ytterst är det dock endast genom individuella personligheter, som äfven samhällets verksamhet ut- öfvas. Blott genom individernas fria sjelfverksamhet kan den individuella kraften vinna nödig spänstighet, ock styrka, dermed också de krafter, med hvilka samhället skall verka. „Kraftens och utbildningens egendomlighet är i sista hand det, hvarpå människans hela storhet beror, det som den enskilde städse måste kämpa att uppnå och det som den, hvilken vill inverka på människor, aldrig må förlora ur sigte.“ (W. v. Humboldt). Det utsträckta statsförmynderskapet skall förr eller sednare qväfva förmågan af utveckling, bringa det hela till stillastående, förfall och — död. Icke nog härmed! Något annat mål för sam- hällsverksamheten än en fullkomning af alla till samhället hö- rande individer och beredandet af allt rikare innehåll åt deras lif, är omöjligt angifva. Ehvad samhälle och stat betraktas såsom lefvande organismer eller icke, säkert är, att känsligheten och „lifsglädjen“ äro individuella och att samhällets organisation icke bör utvecklas i sådan riktning, att dervid allt mer inskränkes något, som är väsentligt för individens lycka och välbefinnande. Men den fria sjelfbestämningen, den individuella friheten, är icke blott ett hufvudmedel för fortskridandet, den är ock för de fleste individer ett eftersträfvadt och eftersträfvansvärdt godt. Ju högre den individuella utvecklingen stiger, desto mer oun- bärlig blir friheten för individens lycka. Samhällsorganisationen bör alltså äfven från denna synpunkt vara sådan, att den ten- derar till att öka individens makt och förmåga att vara fri.

Huru obestridligt allt detta är och huru viktigt alltså, att den individuella friheten allt jemnt må utvecklas, alldeles oriktigt och förhastadt är likväl att, såsom den äldre nationalekonomien gjort, deraf sluta sig till en förminskning af samhällsfunktionerna samt till naturenligheten af deras öfverförande till individerna. Det är felaktigt, först och främst, emedan försöket att en gång för alla uppdraga bestämda gränser för statsverksamheten, med stämpande af några grenar deraf såsom naturliga, andra såsom onaturliga, innebär ett misskännande af statens väsende att vara en af historisk utveckling beroende organisationsform för samhällslifvet. Med insigt häri blir klart, att gränserna för statsverksamheten måste dragas mycket olika under skilda tids- och folkförhållanden. En förändring deraf är icke i och för sig något våld på naturen. Vidare är det orätt derföre, att samhällsverksamheten långt ifrån att vara ett för individens fria utveckling hinderligt ondt, i sjelfva verket är ett hufvudmedel just för friheten, som är en ömtålig planta, hvilken först under gynnsam samhällsordning kan vinna sin fullkomning. Slutligen också derföre, att samhällenas utvecklingslag på det hela är alldeles motsatt, så att den offentliga verksamheten (statens och likartade organisationers) vid högre utveckling tilltager, hvilket med andra ord vill säga, att en allt större del af individens behof skall tillfredsställas genom förmedling af samhällig organisation.

Befintligheten af denna tendens till ökad social verksamhet kan visas så väl induktivt genom erfarenhets vitsord, som deduktivt ur rationella grunder. Den bevisning derför, som framlagts af Ad. Wagner ¹⁾ synes oss på det hela ovederlägglig och följes derföre hufvudsakligen i den följande framställningen.

Vid denna undersökning må bemärkas, att man i fråga om befintligheten af en dylik tendens öfverhufvud måste till statsverksamhet hänföra all samhällig med anlitande af offentlig tvångsmakt skeende verksamhet, oberoende deraf om verksamheten omedelbart utöfvas genom staten i inskränkt mening eller försiggår genom andra samhälliga organisationer, såsom kommuner m. m. Fördelningen af verksamhetsområdet mellan staten och dessa är också visserligen en fråga af genomgripande vikt och

¹⁾ A. Wagner, Allgemeine Volkswirtschaftslehre. Grundlegung ss. 308 o. f.

sammanhänger i viss grad med hufvudfrågan, men kommuner m. m. verka dock endast med den tvångsmakt, som af staten åt dem medgifves. Äfven deras verksamhet är social, icke individuell. Kostnaderne därför betäckas ej heller på det fria utbytets grund, utan i regeln genom beskattning och andra samhälliga inkomstslag.

Utsträckningen af samhällsverksamheten kan, som sagdt, i första hand ådagaläggas genom hänvisning till erfarenhetens vitnesbörd. Hvilken som helst jemförelse mellan i tiden eller rummet skilda folk i olika utvecklingsskeden ådagalägger oförtydligt både större omfång och större intensitet af den samhälliga (statsliga och kommunala) verksamheten hos mer framskridna folk. Både göres mera och göres det mer fullständigt. Mest slående framstår detta i den för hvar man uppenbara stegringen af de offentliga utgifterna, af den statsliga och kommunala budgeten. I enskilda fall är visserligen tänkbart, stundom också faktiskt, att dylik stegring härledt sig från obehörigt slöseri och bristande sparsamhet. Onekligen finnes också i nutidens demokratiska utveckling en fara af detta slag i följd af folkförsamlingars mindre motståndskraft emot åtskilliga der gällande enskilda intressen. Detta beror likväl mest af organisationsfel samt representanternas oförmåga att sjelfve bedöma behöfligheten af hvad som dem föreslås, hvarom mera längre fram. — Men underligt vore ändock, i sanning, om alléstädes ökad misshushållning skulle gå hand i hand med utvecklingen, och alldeles oförklarligt, när man besinnar, huru många nya skyddsvärn mot den offentliga misshushållningen, som uppresas just under en högre utveckling: representativa författningar, pressfrihet, revisionskontroller o. s. v., hvartill ock i nutiden kan läggas den starka påtryckning till sparsamhet, som följt af svårigheten att finna finansiella medel till de nödvändiga utgifterna, en svårighet, som nästan allestädes framkallat samhällenas skuld-sättning.

De som vilja underkänna betydelsen af det erfarenhetsbevis, som hemtas från statsutgifternas stegring, måste taga sin tillflykt till att skylla allt detta på tillväxten af vissa slags, förment onödiga utgifter, särskildt dem för försvarsväsendet, under hänvisning till den tryckande bördan af den „väpnade freden“. För vederläggning af denna invändning är det nog med att hänvisa

till statsutgifternas stegring i det från militärbörda nästan fria Nordamerika samt till det faktum, att stegringen temligen allmänt visat sig störst i fråga om de kommunala utgifterna, bland hvilka militärutgifter ej nämnvärdt ingå. För öfrigt glömmes allt för ofta vid talet om trycket af den väpnade freden, att upprätthållandet af statens sjelfständighet och yttre makt är det första hufvudvilkoret för all annan statsverksamhet och kostnaden därför alltså oundgänglig; att förökningen i dessa utgifter, också den, till ofantligt stor del är en följd af utvecklingen (förbättrade krigsredskap, krigskonstens framsteg, större massors användbarhet i följd af bättre förbindelsemedel o. s. v.); samt att dessa utgifter ingalunda kunna anses förspilda, vare sig man tar i betraktande den direkta vinsten af krigens förkortande, försvårande och humaniserande eller den militära utbildningens inverkan på befolkningen, såsom svårersättligt allmänt bildningsmedel.

Huru som helst: deruti att militärbudgeten fortfarande tar sin dryga andel i den allmänna stegringen af samhällsutgifterna, finnes intet som vederlägger, att en sådan stegring såväl häruti som i annat är nödvändig. Detta ådagaläggas ytterligare, om man undersöker de olika hufvudområdena för statens verksamhet, för att sålunda mera i enskildhet kunna bedöma, huruvida stegring eller tillbakagång normalt eger rum.

Tydligast visar sig då stegringen i det mest oomtvisteliga området för samhällsverksamheten: upprätthållandet af rättstillståndet samt statens oafhängighet och politiska makt.

Äfven om man antog det möjligt att genom sedvana m. m. utan samhällig organisation utbilda någon rätt, såsom rudimentärt och mest såsom uttryck för den starkares makt hos vilda folkstammar tör visas, så är sjelfklart, att fortgående samhällsutbildning icke kan ega rum utan fortgående stegring af verksamheten för att utbilda och trygga rätt. Knappt ett steg framåt tages, ej en uppfinning göres, ej ett förbindelsemedel danas, utan att dermed ock nya rättsförhållanden uppkomma. Ser man icke hos kulturfolken, hvilka ofantliga apparater som måste sättas i rörelse blott og bart för lagstiftningen: rättskolor, komitéer, lagberedningar, regering och representation o. s. v.? Och måste det icke för en hvar ligga i öppen dag, att, oafbrutet som denna verksamhet fortgått, uppgifterna icke blifva mindre! Vål må erkännas, att ständiga ändringar i lagstiftning-

gens hufvudgrunder äro farliga („corruptissima republica, plurimæ leges“) och att samhällets bestånd väsentligen beror af huru arvet från föregående generationer vårdas af den närvarande. Men äfven om lagstiftningen begränsas till det nödiga, så blir detta nödiga oundvikligen starkt tilltagande med stigande kultur.

Så ock med lagskipningen och polisverksamheten till rätts-tillståndets upprätthållande och skydd! Icke sällan antydes förhoppningsfullt, att kulturens stigande och förädlande makt skulle minska behöfligheten häraf, ithy att individernas högre förädling skulle göra dem mer benägna att utan lagtvång göra hvar man rätt och afhålla sig från lagbrott. Må vara! Men dels upprätthålles icke rätten ensamt genom eftergifvenhet och foglighet, dels blifva rättsfallen oändligt mer complicerade och talrika, dels utvecklas med kulturen också förmågan att eludera och undvika lagen. De grofva lagbrotten blifva möjliggen mer sällsynta, de listiga och försåtliga hafva tendens att tilltaga. Och hand i hand med denna utveckling, som försvårar lagskipningsarbetet, måste ock gå sträfvandet att genom präventiva åtgärder mer verksamt trygga rättstillståndet, så att icke blott rätten häfdas, när deremot brytes, utan rättsförmänelser i möjligaste grad förekommas. I betraktande af allt detta kan det icke vara ringaste tvifvel underkastadt, att ju statsverksamhet för rättens utveckling och skydd tilltagit och framgent skall tilltaga både extensivt och intensivt.

Alldeles samma gäller ock om verksamheten till upprätthållande af statens yttre sjelfständighet och makt, på sätt i fråga om militärväsendet redan blifvit antydt. Att förekomma krigen, att i alla händelser åtminstone förkorta dem och minska dermed förenadt lidande, att tillfredställande ordna förhållandet till andra stater, det kräfver oafslätlig fullkomning af statsverksamheten och medlen därför. Det gifves blott ett val: antingen följa med i denna utveckling eller ock uppgifva sjelfständigheten. Måste småstater underkasta sig det sednare alternativet och söka ökad styrka genom anslutning till andra, så måste de dock anstränga sig för att få rätt till att sjelfva bestämma, med hvem de skola förenas. Och äfven efter en sådan förening bortfaller icke uppgiften eller varder förminskad.

Vänder man sig från dessa statens närmaste uppgifter

till den andra hufvudsidan deraf, kulturvården, så finner man också der i hufvudsak samma företeelse: ett bestämdt tilltagande i den sociala organisationens direkta medverkan. Men naturligtvis med större skiftningar efter olika tider och förhållanden.

Minst tvifvelaktigt är socialverksamhetens allmänna tilltagande i fråga om vården af andlig kultur. Ju mer denna utvecklas kvalitativt i mångfaldiga förgreningar, desto omöjligare blir det för individen att öfvervinna de hinder, som möta dess utveckling, desto mer blir det ock nödvändigt att vidtaga omfattande åtgärder för att till alla samhällsmedlemmar utsträcka ökad mått af delaktighet deri, det viktigaste og riktigaste steget till genomförande af medborgerlig likställdhet. Eftersättandet af hithörande kraf tillintetgör säkrare än något annat ett folks lifsförmåga. Att statens och kommunens uppgifter i dessa afseenden måste få större både omfattning och innehåll, vitsordas af all erfarenhet och eftertanke.

Huruvida åter denna verksamhetsutvidgning sträcker sig också till den materiela kulturens befordran samt åstadkommandet af yttre sakliga förnödenheter kan deremot med något fog sättas i fråga. Icke så alldeles få fall kunna till och med uppvisas, der motsatsen egt och eger rum. Hit hör först och främst det vidgande af den enskilda jordeganderätten, hvilket nästan allestädes egt rum med undanträngande af samfällighet. Vidare har staten otvifvelaktigt dragit sig ifrån åtskilliga förvärfsgrenar, som den fordom bedrifvit o. s. v. Också är den materiela förvärfvsverksamheten alltmer allmänt öfverlemnad åt individuel sjelfbestämning. Enligt hvad ofvan derom blifvit sagdt bör ej heller denna genom samhället undanträngas, utan utvecklas.

Detta allt oakadt tör ett närmare skärskådande af faktiska förhållanden utvisa, icke allenast, att på det hela socialverksamhet äfven i denna riktning verkligen tilltagit, utan ock att många omständigheter i den nutida och framtida utvecklingen måste framkalla fortsatt rörelse i samma riktning.

Till en början må bemärkas, att den materiela produktionen allt mer måste stödjas på en högre grad af andlig utbildning samt att denna allt mer blifvit föremål för samhälliga inrättnings omvårdnad (teknisk undervisning m. m.). Och ju högre utvecklingen stiger, desto mer kan ifrågakomma, att vid-

taga omfattande gemensamma åtgärder till klimats förbättrande, jords torrläggande eller bevattning o. s. v., hvilka öfverstiga individens vare sig vilja eller förmåga.

Vidare bekräftar hvarje granskning, att det finnes åtminstone ett, stort och viktigt område af materiel verksamhet, der alldeles otvetydigt utvidgning af samhälligt öfvertagande deraf fortfarande egt och eger rum: i allt hvad som rör medlen för omsättning och samfärdsel. Endels är öfverförandet häraf till samhället redan så fullständigt genomfördt, att en tillbakagång till privat ordnande häraf knappt kan falla någon in att ens ifrågasätta, t. ex. mynt, post, landsvägar o. s. v. Till en annan del är tendensen härtill påtaglig, såsom i fråga om banker, telegraf och telefon, jernvägar o. s. v. Orsakerna härtill ligga nära till hands. Ju mer utvecklingen fortgår, dessmer måste alla dylika anstalter drifvas i stor skala och med inbördes enhet och sammanhang. Öfvertagas de då af enskilda personer eller associationer, måste verksamheten i alla fall drifvas genom anställd förvaltningspersonal, likasom statens, således utan samma eggelse af enskildt intresse, som eljest utgör den enskilda produktionens företråde. Finnes konkurrens, uppnås ändamålet ofullständigt och mindre ekonomiskt, t. ex. af flere konkurrerande jernvägs eller telefonbolag. Finnes åter icke konkurrens blir allmänheten på många sätt lidande; och enskilda intressen blifva otillbörligt dominerande. Både från produktionens och förmögenhetsfördelningens synpunkter vinnas påtagliga fördelar genom samhälligt ordnande af sådana angelägenheter.

Tendensen till samhälligt öfvertagande af dessa verksamhetsgrenar skulle otvifvelaktigt i ännu högre grad gjort sig gällande, om den icke motverkats å ena sidan af den herskande nationalekonomiska teoriens obenägenhet mot statsverksamhetens utsträckning, å den andra af svårigheten att under nuvarande statsliga organisation förena dylik utsträckning med det representativa styrelsesättet. Funnes fullt lämpliga former härför, så att äfven i dylika förvaltningsgrenar en ordnad och upplyst samverkan mellan regering och representation kunde ega rum, skulle otvifvelaktigt förökningen af socialverksamheten blifvit än mer påtaglig.

Der detta hinder ej i samma grad möter, näml. inom den kommunala förvaltningen, är tillökningen slående. Den kolos-

sala tillvexten i kommunernas budget härleder sig till aldra största delen just deraf, att åtskillig materiel verksamhet af dem öfvertagits: kommunikationer, vattenledningar, gasverk, saluhallar o. s. v. Det är sannt, att en vexande hufvudpost i den kommunala utgiftssumman icke är omedelbart af detta slag: kostnaderna för fattigvården. Men så otillfredsställande ordningen härför nästan allmänligen än är, utgiftens stegrande i trots af det allmänna bemödandet att inskränka den samt den allt mer oafvisliga nödvändigheten att icke stanna endast vid palliativer, utan att genom sammanhängande och planmessiga, till större områden utsträckta anordningar angripa det ondas rot samt bland annat genom lämpliga arbetsinrättningar tillvarataga den arbetskraft, som icke förmår hjälpa sig sjelf, och motverka det förderliga lösdrifveriet m. m., hänvisar oförtydbart äfven här till en oundvikligt förestående stor tillökning af socialverksamhet. Ingen som gjort sig någon reda för den s. k. sociala frågans innebörd kan betvifla, att dess approximativt tilfredsställande lösning måste medföra en ofantlig tillvext icke blott af den kommunala, utan ock af den statsliga verksamheten.

Ser man, slutligen, på statens verksamhet för egen hushållning, den finansiela förvaltningen, finner man visserligen i åtskilligt snarare ett tillbakaträdande, än tillökning. Staten har icke blott i stor skala afhändt sig jordegendom och dermed förbundna inkomstgrenar, den har ock mångenstädes betydligt inskränkt sin bergsverks- och fabriksdrift, så att det till och med hör till undantagen, när staten genom sjelfverksamhet producerar förnödenheter för eget behof, såsom krigsmateriel m. m. I de flesta fall vänder den sig äfven i sådant till den enskilda industrien, så snart blott någorlunda säkerhet finnes, att behovet af denna kan fyllas i tillräcklig qvantitet och fullgod kvalitet.

Icke desto mindre torde vara minst sagdt tvifvelaktigt, huruvida på det hela någon tillbakagång ens på detta område eger rum. Alldeles oberoende af svaret på den omfattande och omtvistade frågan, huruvida den enskilda jordeganderättens utvidgning till sina yttersta consequenser i allo varit gagnelig och om ej jordens „nationalisering“ åtminstone delvis bör ega rum, så är det alldeles påtagligt, att just i långt framskridna samhällen finnes åtminstone ett högst betydande undantag från den

förmenta tendensen till inskränkning af statshushållningens egenförvaltning, näml. statsskogarne. Deras ekonomiska betydelse är i starkt tilltagande. Ingenstädes ifrågasättes deras minskning, tvärtom sökes deras förökning. I sjelfva verket torde näppe- ligen den enskilda friheten i skogsvård kunna bibehållas, der ej offentlig skog i tillräcklig myckenhet förefinnes. Och värden af offentliga skogar står i regeln ingalunda tillbaka vid jemförelse med de enskildas.

Vidare visar sig allt mer, att åtskilliga ytterst betydande finansiela inkomstgrenar äro så beskaffade, att deras ändamåls- enliga tillgodogörande bäst sker genom vissa produktioners omedelbara öfvertagande för allmän räkning. Så är t. ex. i Sverige hufvudsakligen fallet med spritförsäljning (— formelt enskilda bolag, men drifna för allmän räkning under offentlig kontroll —). De både med afseende på inkomstens belopp och tungans billigare fördelning så ojemförligt fördelaktigare resultat, som uppnåtts, der tobaks förarbetning och försäljning öfver- tagits af staten, peka starkt åt det håll, att det blott är en tidsfråga, när detta system allestädes blir infördt. I båda dessa fall ligger fördelen icke ensam i statsinkomstens betydande stegring utan motsvarig förökning i tungan för den enskilde. Konsumtionen kan ordnas på lämpligare sätt, enkelt och billigt beredas reträttplatser åt underordnade statstjenare o. s. v. Om icke hinder mötte af samma slag som ofvan i fråga om kommunikationsmedlen blifvit antydt, skulle efter all rimlighet ännu mer dylikt komma att öfvertagas af det allmänna. Men i allt fall visar sig, att om det också är troligt, att i den rent materiela sakproduktionen samhällsverksamheten relativt min- skas, i följd af totalproduktionens stora tillvext, densamma äfven i fråga om sådan är tilltagande absolut i och för sig.

Under det alltså statsverksamheten i fråga om uppnående af rättens och sjelfständighetens häfdande är i stigande både absolut og relativt, samt det samma gäller icke blott i fråga om den andliga kulturen öfverhufvud, utan äfven med afseende på högst betydande områden af materiel kultur, finnes en del af den sednare, der tilltagandet eger rum blott absolute taget, men ej relativt. Den faktiska tendensen till denna verksamhets stegring på det hela kan alltså ej förnekas.

De inre grunderna till denna faktiska utvecklingstendens

äro af mångahanda slag. Såsom de mest hufvudsakliga kunna i korthet antydas följande: Krafvet på allt fullständigare fyl-
 lande af rent-sociala behof, hvarmed förbinder sig behofvens
 tillgodoseende præventivt; teknikens utbildning genom kraftigare
 hjälpmedel (ånga, electricitet o. s. v.), hvaraf följer en ekono-
 miskt nödvändig utsträckning af den skala, hvori verksamhet
 bör drifvas; den omständighet, att i följd af företagens större
 utsträckning och nödvändigheten äfven för enskilde att drifva
 dem med tillitande af lönad förvaltningspersonal, den enskilda
 verksamhetens specifika företråde, uti det egna intressets lifligare
 eggande af arbetets intensitet, åtminstone relativt aftager, enär
 den i allmän tienst anställda personalen hvarken i nit eller
 duglighet bör stå tillbaka för enskildes tjenare, utan snarare
 tvärtom, i samband hvarmed står, att tryckfrihet och andra
 kontrollmedel i betydlig grad ökat garantierna vid användning
 af tienstemen; den likaledes med företagens större utsträckning
 vexande faran af faktiska monopol, dervid enskilde blifva i
 stånd att beherska hela verksamhetsgrenar, i hvilka fall det
 utan tvifvel är bättre för alla, om monopolet är samhällets,
 än den enskildes; slutligen ock det allt mer stigande krafvet
 på tillgodoseende af alla samhällsmedlemmars andliga och
 materiela utvecklingsvilkor, så att genom höjande af allas kultur-
 ståndpunkt sann mensklig likhet allt mer må förverkligas.

På grund af allt detta bör statsverksamhetens fortgående
 stegring betraktas såsom en social utvecklingslag, visserligen
 såsom alla sådane endast af vilkorlig giltighet. En viss stat
 kan utan tvifvel underlåta att följa densamma. Men på likar-
 tadt sätt som det kan stå individen fritt underlåta att intaga
 föda. Gör han det icke, kan icke hans lif uppehållas. Följer
 någon stat icke den allmänna utvecklingslagen och i jembredd
 med andra utvecklar sin rättsordning, sitt militärväsende, sina
 kulturanstalter, sina ekonomiska tillgångar, skall han såsom stat
 gå under, vare sig våldsamt eller genom aftynande. Äfven
 ifrån en rent nationalekonomisk synpunkt är det af högsta vikt,
 att denna utvecklingstendens följes. Alla olika produktions-
 grenar stå nämligen uti inbördes relativitet, ömsesidigt befruk-
 tande hvarandra, ömsesidigt beredande hvarandra stöd och af-
 sättning. Om på något håll saknas den motsvarighet, som ut-
 vecklingen i öfrigt bjuder, så uppnås icke den ekonomiska full-

ständighet, som kunde och borde äga rum och arbetstillfällena förknappas otillbörligt. Icke att vi härmed vilja taga till orda för att försvara oförnuftig statslyx. Men statens verksamhet är i eminent grad produktiv. I dess hushållning äro utgifterna för ofruktbar konsumtion rena obetydligheter i jämförelse med den anpart, som ändamålslös eller rent skadlig konsumtion intager i den enskilda hushållningen. Huru kortsynt är det då icke, i förbigående sagdt, att såsom högsta regel för statshushållning uppställa s. k. sparsamhet, d. v. s. största möjliga inskränkning af statsutgiften? Den rätta hushållningen ligger tydligen icke i största möjliga begränsning af utgift, utan deruti att man tillser att för utgiften erhålles fullt motsvarig valuta. Sker blott detta, så gör statsutgiften samhället icke fattigare, utan tvärtom!

Att en fortgående stegring af direkt samhällsverksamhet är en social utvecklingslag, kan göras i hög grad sannolikt från ännu en, rent teoretisk, synpunkt. Om man också icke i allo delar den sociologiska åskådning, enligt hvilken samhällsorganismen i hufvudsak är underkastad alldeles samma utvecklingslagar som andra levande organismer, måste dock enhvar medgifva, att en stor öfverensstämmelse och analogi dem emellan förefinnes. I hela den öfriga naturen är otvifvelaktigt, att den högre organiska utvecklingen under ökad leddelning och utbildning af olika organer med skilda funktioner städse påkallar en större sammanhållningskraft för samverkan mellan organismens olika delar samt en större betydenhet af det helas verksamhet i jämförelse med delarnes. Under sådant förhållande fordrar analogien, att så ock förhåller sig med de samhälliga organismerna, ett antagande, som ju icke heller i någon mån motsäges af jämförelse mellan samhällen på högre och på lägre utvecklingsståndpunkt!

II.

Tilltagande af direkt samhällsverksamhet kan alltså antagas gälla såsom en social utvecklingslag. I allt fall kunna efter denna princip väsentliga fördelar vinnas, framsteg tillgodogöras, faror undvikas. För principens praktiska genomförande erfordras

dock tydligen alltid uppfyllande af ett hufvudsakligt vilkor: den samhälliga organisationen måste fullkomnas i samma mån som dess uppgifter förstoras. Endast i den mån detta sker, endast i den mån organer för ny samhällig verksamhet kunna utbildas, kan mer öfverlemnas åt samhället till utförande. Der detta vilkor icke uppfylles eller icke kan uppfyllas, t. ex. på grund deraf att den individuella utvecklingen ej hunnit motsvarande höjd, der får samhället nöjas med att tills vidare stanna på ett lägre utvecklingsstadium. Öfvergången till högre utan organisativ motsvarighet blir förfelad. Hvad som förut drägligt, om ock ofullkomligt, utförts genom individuell verksamhet, blir då alldeles försummadt eller utfördt på ännu mer otillfredsställande sätt. Historien hvimlar af exempel på misslyckandet af försök att i otjenlig jordmån omplantera en högre kulturs statsverksamhet och hurusom ett föregående århundrades alldeles förfelade försök till social verksamhets utsträckning i ett följande kunnat framgångsrikt genomföras, sedan nödiga förutsättningar för en bättre organisation framkommit. Det fanns en tid, då till och med personlig säkerhet kraftigare kunde upprätthållas genom individuell verksamhet än genom samhället!

I sjelfva verket hvila motviljan och motståndet emot statens öfvertagande af alla de funktioner, som utvecklingen eljest skolat fordra, förnämligast just på insigten deri, att staten redan har nog att sköta med det fullständigare uppfyllandet af de uppgifter, som den ej kan undvika, och på öfvertygelsen eller farhågan att, ifall mer öfvertages af staten, detta dels skall uträttas schablonmessigt och illa, dels individens fria verksamhet dermed försvagas. Men detta beror af, huru det göres, af statsorganisationen, om den kan vinna motsvarig utveckling. På organisationsfrågans lösning hänger därför allt annat, icke minst nutidens s. k. sociala fråga.

Endast delvis kunna svårigheterna vid den statsliga organisationen öfvervinnas genom stegring af den kommunala sjelfstyrelsen, genom fortgående decentralisation. Der åtgärder för fullt gagn måste omfatta hela landet eller större delar deraf, måste deras vidtagande i allt högre grad tillfalla staten.

Vid undersökning af grunderna för en tillfredsställande statsorganisation kunna vi icke uppehålla oss vid ordningen för den underordnade förvaltningen. Derom må blott nämnas, att

förvaltningens förande genom fast anställda embetsmän otvifvelaktigt visar sig förenad med högre statsutveckling. Ifrån den blott tillfälliga, sporadiskt, af ögonblickets behof framkallade verksamheten för det allmänna bästa genom personer, som icke särskildt utbildat sig, hafva samhällena allt mer öfvergått till att under ständigt fortgående fördelning och utsträckning af verksamheten använda särskildt anställda personer, på hvilkas yrkesmessiga, fullständiga utbildning allt högre anspråk kunna och måste ställas, och hvilka under fortfarande utöfning af enahanda slags verksamhet vinna allt större teknisk färdighet, på samma gång de moraliska garantierna genom utbredning af god tjänstemanna anda kunna blifva allt större. Denna del af styrelseapparaten kan tydligen med relativ lätthet utvecklas och afpassas efter vexande behof. Men dess duglighet och ändamålsenliga inrättning är alltid ytterst beroende af fullkomningen af de högsta styrelseorganerna, regering och representation. Anordningen af dessa är derföre det afgörande för vinnande af statens mål, som svårigen kan vara något annat än det af Bentham så formulerade: största möjliga välfärd för det största antalet.

Att för detta mål erfordras en fördelning af funktioner mellan regering och representation tarfvar ej någon bevisning. Väl synes ursprungligast inom primitiva samhällen och icke sällan äfven vid högre utveckling styrelsen ledas uteslutande genom en herskande styresman (familjefader, hordchef o. s. v.) men äfven i dessa samhällen saknas svårigen allt deltagande eller all kontroll från de styrdas sida. Äfven vid lägsta utveckling är enväldet åtminstone begränsadt genom de enskildes makt at uppressa sig deremot, en makt, som då är större, än sedan samhällsapparaten fullkomnats. Vid högre utveckling blir fördelandet af funktioner mellan en regering och folkmedlemmarne eller en representation allt mer regelbundet och ordnadt, så att hvardera får sina särskilda uppgifter under inbördes samverkan. Utan att närmare ingå på förklaring af orsakerna härtill, visst är att regeringens funktioner ej kunna fyllas af representationen, huru den än sammansättes; ej heller tvärtom. En omedelbart regerande representation är ett nästan omöjligt öting, utan enhet, kontinuitet och handlingskraft. En regering utan samverkan med folkrepresentation är väl möjlig, men saknar tillförlitlig upp-

lysning om folkets önsknings och behof, vet icke huruvidt den i sina syftens fullföljande skall understödjas af detta, saknar kontroll, föresensidigt i vissa klassers intressen och nedtrycker den individuella utvecklingen.

Teoretiskt bestrides ej heller detta åtskiljande af någon, om ej möjligen af en och annan „oförsonlig“ anarkist, mer eller mindre medvetet svärmande för det förgångna seklets med sann insigt i verkligheten oförenliga ideal: återgång till ett imaginärt naturtillstånd och de stora samhällenas söndersprängande i atomer.

Till och med den mest flyktiga blick på statslifvet kan öfvertyga en hvar, att organisationen af regeringen i nutidens stater hunnit en betydligt högre grad af fulländning och fasthet än af representationen. Om också innehafvarnes titel och regeringens befogenheter något vexla, så ledes öfverallt regeringen af en statschef, vare sig ärftlig eller vald, omgifven af ministrar, af hvilka vanligen enhvar har närmaste ledningen af någon viss förvaltningsgren, som med sina trådars väfnad sammanlöper i denna centralpunkt. Och huru än regeringens principer och personal vexla, huru olika dess maktbefogenhet göres, huru olika ärendena fördelas mellan skilda förvaltningsområden, organisationens hufvuddrag förblifva dock bestående och äro i hufvudsak likartade för alla civiliserade folk.

Deremot! Hvilken brokig tafla erbjuder icke anordningen af representationen? Genomgripande olikheter i maktbefogenhet, så väl i förhållande till regering som valmän (initiativ och beslutanderätt, parlamentarism, imperativt mandat, referendum, veto m. m.), vexlande sammansättning och arbetssätt (en eller flere kamrar, ständiga och tillfälliga utskott m. m.), olika sätt för dess bildande (sjelfskrifvenhet och val, klassval och allmänna val, rösträttens utsträckning, census och de otaliga kombinationerna för medkammarens daning), i allt möta icke blott de största olikheter, utan, vill det synas, rent af godtycklighet och virrvarr. Knappt någon principiell fråga synes fullt klar och difinitivt afgjord.

Hufvudgrunden till denna slående olikhet i fastheten af regeringens och representationens organisation är lätt insedd. Den ligger tydligen deri, att regeringsapparaten varit i första hand behöflig, att dess organisation från äldsta tider fortgått,

och att densamma under fortfarande organisk utveckling skett efterhand, allt eftersom olika uppgifter framträd och kraft lösning, samt den sålunda uppvuxit med fullt historisk kontinuitet. Behovet af representation har deremot långt sednare framträd, dess utbildning har sällan hög ålder, vanligast har den skett med språng i utvecklingen och anordningen är ofta frukt af medveten teoretisk spekulation, som hvilat på osäkra iakttagelser och ännu osäkrare antaganden.

I sjelfva verket äro de representativa författningarne otvifvelaktigt först framkallade under väsentligt högre statsutveckling i samband med tilltagandet af statsverksamheten. Hvertill behöfves väl folkrepresentation i små, primitiva samhällen, då samhällsverksamheten är inskränkt till någon omedelbar rättskipning och till krigföring. Deremot sedan stora folk bildats på utsträckta områden och statsverksamheten mångsidigt utvecklats, blir utbildningen af representativ författning ett allt mer oafvisligt vilkor för styrelsens godhet. Sjelfva fullkomningen af regeringsmaskineriet tjenar till förtryck, förqväfver all originalitet, förlamär all enskild handlingskraft, om icke i jemnbredd dermed går förökning af folkets makt och utveckling af dess förmåga att samverka med regeringen och, om så erfordras, hejda dess öfvergrepp. Allt mer måste gälla, att „icke allenast allt bör ske för folket, utan ock genom folket“! Och endast i stegradt deltagande i vården af allmänna angelägenheter kunna individerna fullt ersättas för den naturliga inskränkning af deras privata verksamhetsfält, som måste följa af den sociala verksamhetens utvidgning.

Om så förhåller sig, är det också klart, att den fulla utvecklingen af tendensen till ökad statsverksamhet framför allt kräfver motsvarig fullkomning af den representativa organisationen samt att just häri ligger den hufvudsakliga svårigheten för fortsatta sociala framsteg.

III.

Innan vi öfvergå till framställning af den hufvudgrund, efter hvilken vi förmena den representativa författningen or-

ganiskt böra utvecklas för att kunna motsvara fortskridandets kraf, måste framhållas två allmänt förekommande hufvuddrag i den representativa författningens nutida anordning: representationens vexande makt och dess demokratisering.

Det lider intet tvifvel, att ju folkmakten, företrädd af den valda representationen, numera intagit den principiellt herskande ställningen i statsorganisationen, detta i rak motsats till den föregående tidens uppfattning, då folket betraktades såsom det underlydande, regeringen såsom det herskande. Med andra ord: nutidens representativa styrelsesätt, hvilat hufvudsakligt på antagande af den s. k. folksuveräniteten. Så vidt dermed förstås, att styrelsen bör afse folkets bästa samt att folket bör organiseras på sådant sätt, att det sjelft eger afgörande inflytelse på valet af medel härför, så har också grundsatsen sin giltighet. Men icke i den mening, att representationen må omedelbart regera, ej heller i den mening, att hvilken som helst representation omedelbart anses identisk med folket och alltså bör utrustas med alla maktens attributer och funktioner, så att det utan begränsning kan heta: „Vox populi, vox Dei.“ Sjelfva begreppet „folk“ är ytterst obestämdt och obestämbar, då det oupphörligt nyttjas i flere olika bemärkelser. Menas t. ex. dermed samtliga statsmedlemmar eller blott den del deraf, som kan göra sig till majoritet? Menas dermed både de högre och lägre klasserna eller blott de minst bildade? Menas dermed alla individer, män och qvinnor, vuxna och barn, myndige och omyndige eller blott vissa ibland dem? Menas dermed blott den nu lefvande generationen eller omfattar folket jemväl förgångna och ofödde släkten? Likaså med begreppet „folkvilja“! Finnes en sådan? Är detta viljan hos största antalet? Eller skall något större afseende fästas vid viljan hos mer fortskridna medlemmar af folket?

Huru dessa begrepp än fattas, folksuveränitetens öfverförande från folket sjelft till dess representation kan endast ega rum under förutsättning, att representationen är en någorlunda trogen afspeglning af folket, helst af detta i dess mest ideala sträfvan, af det bästa som hos folket finnes, så att folkets representation icke allenast vill det största antalets välfärd, utan äfven har full insigt i de tjenligaste medlen för detta mål. °

Till betryggande häraf krävas uppenbart skyddsmedel

emot en tillfällig majoritets förhastade, omogna, med folkets verkliga afsigt och mening ej öfverensstämmande beslut. Sådane skyddsmedel kunna sökas så väl inom representationen som derutom. Genom representationens fördelning i två eller flere kamrar, genom viss arbetsordning, genom formela inskränningar i beslutanderätt, qualificerad pluralitet, beslutens förnyade pröfning o. s. v., kunna vissa garantier inom representationen åstadkommas. Äfvenså derutom, t. ex. genom bibehållande af vissa regeringsprerogativ, såsom upplösningsrätt m. m., eller genom vissa frågors hänskjutande till oberoende domstolar eller genom ett sådant vädjande omedelbart till folkets afgörande, som eger rum i Schweiz medelst det s. k. „referendum“ och „veto“, då under vissa vilkor rätt finnes att vädja från representationens beslut till allmän folkomröstning.

Införandet eller bibehållandet af dylika skyddsmedel innefattar likväl icke någon rubbning af den förut framhållna folkliga maktprincipen såsom sådan. Der folkets vilja blir fullt klar och bestämd, der bör den bli herskande. Deraf blir en tydlig följd, att den s. k. parlamentarismen allt mer göres gällande och representationen i allt högre grad får makt att bestämra regeringspersonalens sammansättning. Om också formelt rättigheten att utse ministrar förbehålles åt statschefen och rationellt bör tillkomna denne, reelt blir det för honom allt mer omöjligt att utöfva denna rätt utan hufvudsakligt afseende på representationens önskningsar och vilja. Hans formela rätt får reel betydelse, endast när dess utöfning understödjes af någon väsentlig del af representationen — t. ex. en af dess kamrar i motsats till den andra — eller ock möjligen i enstaka fall, när utom representationen finnes en upplyst, förherskande mening, i hvilken regeringen hemtar moraliskt stöd. Men äfven i sådane fall blir genom en dylik kamp mellan regering och representation landets kraft förlamad, allt verkligt framåtskridande försvåradt. Det blir „Visnepolitik“! Ett sådant tillstånd kan endast vara ett, äfven af de kämpande parterna på båda sidor beklagadt öfvergångstillstånd, hvilket, om det icke kan slutas annorlunda, måste föranleda författningsändring. Det normala blir: samverkan mellan regering och representation, en samverkan, som i fängden icke uppnås annat än derigenom att regeringens sammansättning hufvudsakligt blir beroende af representationens an-

slutning, samt att maktens tyngdpunkt förlägges till representationen.

Det andra hufvuddraget i de representativa författningarnes nutida utveckling är att finna i representationens demokratisering, deruti att det större inflytandet på representationen allt mer tillfaller det större antalet, såsom sådant. Med eller utan skäl synas nutidens folk förkasta icke blott representationens grundande på sjelfskrifvenhet, bördsrättigheter m. m., utan öfverhufvud alla klasskillnader. Utvecklingen tenderar uppenbart till allmän valrätt och valrättens utsträckning utan gradationer. Till och med den i så mycket grundade, i så många samhälliga förhållanden fast rotade förmögenhetsqualificationen har allestädes att bestå en hård kamp, som på de flesta ställen leder till afprutningar och eftergifter.

Alldeles obestriddigt synes vara, att denna demokratiska utvecklingstendens delvis hvilar på oriktiga och grundfalsa förutsättningar.

Den förutsätter, att hos det numeriska flertalet städse skall finnas högsta upplysning och största sjelfständighet. Det ligger dock i sakens natur, att den mest framskridna utvecklingen endast finnes hos ett fåtal, som är jordens salt, samt att endast få hafva en så oberoende lefnadställning och så utvecklade moralisk kraft, att de förmå fasthålla egen politisk öfvertygelse, oberoende af andras påtryckning. Den politiska insigten och sjelfständigheten äro sällsynta egenskaper, som kräfva hög grad af individuel utveckling.

Den förutsätter, att den numeriska majoriteten icke kan hafva några mot det helas väl stridande partikularintressen eller att, om sådane finnas, den talrikaste klassen skulle mer oegennyttigt än andra afstå från egna fördelars befordran, när de komme i kollision med allmänt väl. Kan ett sådant antagande öfverensstämma med verkligheten?

Den förutsätter, att hos folkets massa skall finnas största både vilja och förmåga att befordra reela framsteg. Men — ju lägre bildningsståndpunkt, dess mer fördom, dess mindre förmåga att fatta det obekanta, dess större benägenhet för stillastående, parad med blindt följande af andras auktoritet, af partiledare („wirepullers“)! Demokratiska folksamlingars otillgänglighet för skäl är välkänd. Erfarenheterna från „referen-

dum“ och „veto“ peka ock i samma riktning: den stora mängdens motvilja mot ändring af det bestående.

Den förutsätter, att det allmänna valet skall lemna till resultat utseende af hvarje partis bäste, mest insigtsfulle och mest sjelfständige män. För partiintresset äro desse dock icke de tjenligaste. De som gjort sig mest bemärkte och mest fruktade väcka lätt största valmotstånd, så att medelmåttor heldre tagas till valkandidater, helst desse äro mer lydiga redskap, mera blindt lystra ordres.

Den förutsätter, att partiernas kamp med nödvändighet måste åstadkomma tillräcklig mångsidighet hos representationen. Det beror dock af ren tillfällighet, huruvida detta inträffar. Och i alla fall är klart, att i hvarje särskild fråga speciel insigt icke kan förutsättas hos representationens flertal; hvaraf åter följer en opropotionerlig auktoritet för det fåtal, hos hvilket slik sakkunskap finnes.

Den förutsätter, slutligen, att valrätten är en individuell „menniskorätt“, som icke utan orätt fränkannes någon. I sjelfva verket är valet blott ett medel till att finna de personer, som äro lämpligast att främja folkets välfärd. I fall någons valrätt icke leder härtill, bör han icke ega den. Hvem vill väl på grund af allmän människorätt utsträcka valrätt til barnet, dåren eller brottslingen?

Icke desto mindre erkännes villigt, att den demokratiska utvecklingstendensen i mycket är fullt berättigad. Det är alldeles obestridligen i högsta grad önskligt, att deltagandet i vården af samhälliga angelägenheter utsträcket till största möjliga antal samhällsmedlemnar, som kan deltaga utan skada för samhällets välfärd. Endast sålunda kan fullständig upplysning vinnas om behofven hos alla folkklasser. Ju flere, som kunna känna sig medansvarige för samhällstillståndet, dess mera trygadt är detta. Ifall utan skada en individ kan deltaga i val, är det både orätt och oklokt förvägra honom det. Den individuela sjelfaktningen och sjelfkänslan böra så vidt möjligt stärkas, ingen god kraft aflägnas från vården om samfäldt bästa. Och ju mer statsverksamheten utvidgas, desto mer framstår utsträckning af befogenheten att deltaga i statens styrelse såsom ett berättigadt önskningsmål, hvars förverkligande är nödvändigt till förekommande af förtryck.

Det gäller alltså icke att bekämpa och söka undertrycka folkväldet och den demokratiska utvecklingen, utan att under genomförande af det berättigade i dessa nutidstendenser söka en sådan organisation af det representativa statskicket, att dermed förenade faror må afvändas, folkmakten göras skicklig lösa de allt svårare och större uppgifter som på den ställas, samt förutsättningarne för den demokratiska utvecklingen åtminstone tillnärmelsevis åstadkommas.

IV.

Genom hvilken representativ organisation skulle man alltså kunna åt folket gifva största makt med största sannolikhet att den brukades till allas välfärd?

Påtagligt är, att en sådan organisation icke ernås genom återgång till personligt envælde, äfven om detta stödjdes och sanktioneras genom majoritetsbeslut eller plebiscit. Majoritetsväldets öfvergång til envælde är nog mest öfverensstämmande med hittills gjord erfarenhet och ytterst naturlig. Huru ofta har icke, när demokratien alstrat af sig demagogien, folkledaren gjort sig till herskare, eller makten bortskänkts åt den, som med åtnjutande af popularitet hos den väpnade styrkan uppträdt såsom räddare från demokratiskt, öfverallt känbart förtryck? En sådan diktatur kan vara ett oundgängligt nödmedel mot fara för samhällets upplösning och despotismen af en ende i verkligheten mången gång vara lättare att fördraga än af en månghöfdad folkförsamlings majoritet; att betrakta densamma såsom definitiv slutpunkt i utvecklingen af statens styrelsesätt, kan dock icke falla någon in, som granskat historiens vitnesbörd. Äfven det „upplysta“, folkliga och välvilliga enväldet är icke egnadt att uppbära den högre utvecklingens vexande statsuppgifter.

Med föga större utsigt till framgång torde organisationsfrågan kunna tillfredsställande lösas genom återgång till ståndsmässig representation och klassval. I åtskilligt äro dessa otvifvelaktigt principiellt att föredraga såsom mer tryggande för allas rätt och för saklig utredning. Ståndsrepresentationen var också en historiskt naturlig organisationsform, innehållande en kärna

af sanning, som i en eller annan form bör komma til sin rätt. Men med fog kan ändå betviflas så väl lämpligheten, som möjligheten af en återgång dertill. En ny klassindelning måste bli i hög grad godtycklig, då klasserna såsom nu öfvergå i hvarandra. Den komme alltså att sakna fast och säker grund, samt blefve derigenom lätt anstötlig, för att icke tala om den eggelse till klasshat, som deri innebures. Dessutom blefve den stridande emot en af de mest ömtåliga sidorna af den demokratiska utvecklingen. Det skulle heta: heldre alla lika lida under en envåldsherrskares valde, än att till förmån för vissa klasser afstå från den makt, som redan tillerkänts åt alla!¹⁾

Till fullo erkännes den betydande förbättring i valens anordning, som skulle följa af en allmän och klok tillämpning af den s. k. minoritetsvalgrundsatsen. Men äfven om det lyckades öfvervinna dermed förenade praktiska svårigheter, förskaffa densamma allmänne erkännande och på sådana val grunda representationens sammansättning, hvilken sålunde blefve en vida trognare afspiegling af folket, är det föga sannolikt samt ej heller af hittills vunnen erfarenhet bekräftadt, att ensamt dermed partiväsandets olycksbringande inflytelser kunde aflägnas, så länge ändå all statens makt blefve förlagd till en allherskande representation och partiansträngningar kunde locka med stora partibelöningar såsom segerns frukt. Partiorganisationen blefve något försvårad, minoritetens röst blefve lättare hörd. Inom representationen skulle möjligen mot densamma förfaras så myc-

¹⁾ Uti ett föredrag, infördt i „Ugeskrift for Retsvæsen“ 4. Juni 1887 har Overretssagfører O. Liebe nyligen med sakkunskap och talent tagit till orda för representationssättets omdaning på sådant sätt, att särskilda valkorporationer skulle bildas af alla väsentliga intressekreter i samhället „i nøje Overensstemmelse med Samfundets naturlige Organisation.“ Med allt erkännande deraf, att representationens sammansättning sålunda borde blifva vida bättre och mer mångsidigt betryggande, må dock deremot framhållas, dels hvad här ofvan blifvit anmärkt, dels ock att representationens tid och förmåga att lösa vexande uppgifter ej derigenom gjordes mer tillräcklig, ej heller den svårighet öfvervunnes, att i de särskilda olikartade frågor, i hvilka beslut skulle fattas, den beslutande majoriteten komme att bestå af jemförelsevis mindre sakkunnige medlemmar.

ket hänsynslösare. Minoritetsvalet utgör ett ofantligt framsteg. Ensamt för sig är det dock otillräckligt.

Ej heller hjälpa kungliga prerogativ, flerkammerssystem, censusbestämmelser eller dylikt. Sådant kan erbjuda tillfälligt skydd af stort värde, men om det hinder derigenom uppreses emot folkmyndigheten visar sig fortfarande verksamt, skall det snart göras förhatligt och aflägsnas. Vanligen blifva sådana pappersgarantier lika lätt sönderslitna som det papper hvarpå de skrifvits.¹⁾

Slutligen bör såsom ett nyare hjälpmedel mot representationens maktmissbruk omnämnas det Schweitziska „referendum“ och „folkveto“. I viss mån synas de användbara. Oaktadt de svåra invändningar, som deremot göras, och framstegens försvärande i följd af dessa korrektiv, låter sig knappt bestridas, att de på det hela visat sig vara ganska kraftiga hinder mot obetänkta, plötsligt tillkomna nyheter. Positiva befordringsmedel för folkutvecklingen äro de dock näppeligen.

Denna korta öfversigt tör hafva visat, att de vanligen förekommande hjälpmedlen för det representativa styrelsesättets utveckling äro antingen otillfredsställande eller otillräckliga. Härtill kräfvades en mera djupgående principiell ändring i den demokratiska folkmaktens organisation. De hufvudanspråk som derpå böra ställas synas vara: att full och enig samverkan mellan regering och representation må ega rum; att representationen utan inkräktande på och hämmande af regeringsmaktens verksamhet bibehåller den afgörande makten; att representationen hvilat på fullt demokratisk grund, dock så att den med verklig insigt förmår handhafva sin makt och så att demokratiens goda sidor komma till sin fulla utveckling under framkallande af de förutsättningar, på hvilka den måste stödjas;

¹⁾ I de moderna författningarne synes oss endast en enda göra undantag härifrån: Nordamerikas konstitution! Denna innehåller verkliga och reela skyddsmedel emot folkväldets missbruk, vida mer än t. ex. Englands. Detta genom presidentens betydande makt, den framstående senaten, domstolsmaktens oafhängighet, svårigheten af grundlägsändring, den konstitutionella garantien för aftals helgd. Men icke allestädes finnas lika gynsamma yttre förhållanden, icke allestädes har öfvertygelsen om konstitutionens helgd kunnat blifva så djupt rotfäst. Jfr. H. S. Maine Popular Government, Essay IV.

samt att folket genom deltagandet i styrelsen allt mer uppfost-
ras till förmåga att inse de bästa medlen till allas välfärd samt
till att såsom representanter utse sina bästa män. Organisa-
tionen bör tillika ega förmåga af fortfarande utveckling allt i
mån af de stegrade uppgifter, som ställas till representationen
samt kunna i naturlig continuitet ansluta sig till redan för-
handenvarande samhällsförhållanden.

Den hufvudsakliga grunden för en sådan representativ
organisation tör vara att söka ensamt i samma allmänna ut-
vecklingslag, som är gällande för alla organismers större full-
ändning, vare sig det är fråga om de fysiska „konkreta“
organismerna eller de samhälliga, „diskreta“: den lag, som
i nationalekonomien benämnts arbetsfördelningens lag.

På ju lägre ståndpunkt organisk utveckling står, dess mer
bestrider hvarje del af det hela samtliga nödiga funktioner.
De lägsta organismerna känna, se, skaffa sig näring, skydda sig,
fortplantas, allt med samma apparater, hvilka få tjena alla
förefkommande mål, visserligen med stor ofullkomlighet i upp-
näendet af hvarje särskildt. Ju mer organismen utvecklas,
desto mer utbildas särskilda apparater för hvarje funktion, sär-
skilda organer framkomma, hvar och ett med minskad duglighet
för hvad som helst, men med utvecklande af ojemförligt större
kraft i viss riktning och allt starkare sammanhållning af
det hela.

Att samma utvecklingslag också gäller för de mänskliga
samhällena och deras styrelse, kan näppeligen dragas i tvifvel.
Särskildt på det ekonomiska området har den visat sig påtaglig.
Men också i allt annat! Om samhällena i deras primitiva ut-
vecklingsskeden jämföras med högre stående, finner man städse,
hurusom i de förra allt utträttas af en och samma apparat;
rätt, krig, hushållning, förvaltning allt går tilsamman i ett och
handhafves af personer, som utträtta det utan särskild utbild-
ning för något visst. Hvar och en handlar för sig allt efter
som nödvändigheten bjuder. Både arbetsfördelning och samman-
hållning äro ringa. Vid högre samhällsutveckling alldeles tvärtom.
Funktionerna åtskiljas, samverksamheten tilltager.

Vid utbildning af den för samhällsstyrelsen nödiga rege-
rings- och förvaltningsapparaten har denna utvecklingslag också
blifvit följd. Oupphörligt hafva nya organer afskilts, när de

gamla blifvit otillräckliga, oupphörligt fullkomnas det helas verksamhet genom organers speciela utbildning för särskilda slags funktioner.

Deremot saknas nästan aldeles motsvarighet härtill i den representativa organisationen. Der är ännu allt sammanfördt till ett, der skall ännu allting åstadkommas genom en och samma apparat. I ståndsrepresentationen förefanns visserligen en åtskilnad. Men den utgick icke på ett åtskiljande af funktioner, utan endast en åtskilnad af valmän för utseende af representanter med enahanda funktion. På sätt förut blifvit antydt är äfven en sådan åtskilnad af värde, men den är icke tillräcklig.

Hvad som just erfordras är deremot en funktionel åtskilnad, en fördelning af sjelfva representationen efter de frågor, som der skola handläggas och afgöras. Lägges maktens tyngdpunkt hos folkets valde representanter, så måste tillses, att folket sättes i stånd att sakligt bedöma, hvilka som för hvarje frågas handläggning äro de bäst kvalificerede. Endast i fall väljarne veta, hvilka slags frågor representanten kommer att handlägga, blir det en möjlighet för dem att på grund af egen uppfattning af hans insigt, duglighet och åsigter träffa det rätta valet. Ingen är kvalificerad till allt; men många hafva duglighet och verklig sakkunskap i något. Skola, såsom nu, alla möjliga slags frågor afgöras af en och samma representation, är det en sjelfklar sak, att i de flesta frågor endast ett fåtal af dess medlemmar skall ega speciell duglighet, hvaremot flertalet kommer att följa dem, som hafva största auktoritet eller dem som „tala bäst“. En fördelning af representationen måste alltså ega rum, så för valmännens skull, som för representanternes. Eljest måste oupphörligt inträffa, att valen ske blott på grund af allmänna partihänsyn med blindt följande af dem som „dra i repet“, samt att, äfven der så ej skett, representanter, som blifvit utsedda på grund af sina åsigter i en grupp af frågor, komma att utöfva bestämmande inflytande i en mängd andra, hvilka afgöras i rak strid emot valmännens åsigter och uppfattning. — Och skall folket genom det representativa statsskicket gå framåt i reelt stigande upplysning om det allmänna bästas kraf, så måste valen grundas på saklig diskussion af vissa bestämdt begränsade frågor, och dessa derföre skiljas från hvarandra. Allmänna

fraser och politiska slagord upplysa föga eller intet, förleda snarare än leda. Ju mera diskussionen rör sig på dessa allmänna frasers område („arbete, frihet, bröd“ o. s. v.) dess mer blindvis skall den stora mängden blott följa en viss fana, en viss partifärg, utan att kunna göra sig reda hvarför! Dess hetsigare skall partikampen rasa, ju mindre de stridande komma åt att i sak framlägga skäl.

Vår öfvertygelse är alltså den, att det icke bör öfverlemnas åt en enda allherrsande representativ församling — den må bestå af flere kamrar eller icke — att representera nationen i allt och „i en sal samla all landets makt!“ Deremot bör i öfverensstämmelse med alldeles samma utvecklingslag, som gjort sig gällande vid organisation af regering och förvaltning, äfven representationen fördelas i flera afdelningar eller specialrepresentationer, hvar och en af dem representerande hela folket och utöfvande all dess makt, men endast i en viss grupp af frågor, för hvilkas behandling den blifvit genom sin organisations beskaffenhet särskildt danad.

Detta synes oss böra blifva den ledande grundsatsen för det representativa styrelsesättets framtida utbildning till att kunna motsvara de vexande krafven på den sociala verksamheten. Huru denna grundsats i enskildheter skall gestaltas, det beror af historiska förhållanden, af folkets beskaffenhet och utvecklingsstadium. I mycket kan det också icke afgöras annat än genom fortgående erfarenhetsrön, t. ex. huru ofta en specialrepresentation bör sammanträda, huru talrik den bör vara o. s. v. De särskilda detaljerna af en sådan organisation kunna ordnas på flere ganska olika sätt utan principens rubbande. Ett förslag dertill kan icke i allo stödjas på fullt objektiv grund, ej heller göras tilfredsställande för enhvar. Att utarbета ett sådant detaljeradt förslag ingår ej heller i planen för denna uppsats. Det är derföre endast för att sålunda kunna närmare belysa och åskådliggöra grundsatsens möjliga tillämplighet, som vi i det följande göra ett försök att utveckla enskilda hufvuddrag af en derpå hvilande organisation, sådan vi tänkt oss kunna ifrågakomma för folk på den historiska utvecklingsståndpunkt, dit de Skandinaviska folken nu hunnit. Vi anhålla, att detta försök icke må uppfattas annat än såsom ett grundsatsen förtydligande utkast, utan vidare anspråk.

Antalet speciala representationer borde hufvudsakligen bestämmas efter regeringsdepartementen, dock så att der, t. ex. i civil och ecclesiastikdepartementen, flere bestämdt åtskilda förvaltningsgrenar finnas sammanförde i ett departement, detta mer tillfälliga förhållande icke bör hindra representationens fördelning efter sakens natur, t. ex. en representation för kommunikationer och jernvägar, en annan för näringarne o. s. v.

Representanternas antal behöfver icke vara större än som erfordras till att trygga fullständig och allsidig utredning af dithörande ärenden. Antalet kan och bör alltså betydligt inskränkas, i jembörelse med nuvarande representationer. Detta icke allenast för att ej onödigt öka kostnaden, utan fastmer af andra skäl. Den moraliska ansvarigheten inför nationen bör stärkas, derigenom att en hvars åsikter bli mer allmänt kända. Antalets begränsning gör ock sådana uppdrag mera ärofulla och eftersträfvade, urvalet strängare samt underlättar ärendenas skyndsamma gång utan onödig tidsutdrägt. Det stora antalet ombud i nuvarande representationer är behöfligt just för att genom mängden åstadkomma något slags garanti, att nödig sakkunskap må finnas i alla förekommande frågor samt olika åsikter i alla få sina målsmän. Men i och för sig och vid behandlingen af hvarje särskild fråga är mängden af deri okunnige, således också osjelfständige, andra följande representanter ett verkligt ondt, en onödig barlast, rent af hinderlig för saklig utredning, om också gynnsam för oratorisk deklamation.

Representanternas utseende borde naturligtvis ske genom val, helst samfäldt för hela riket efter uppgjorda och tillhandahållna listor på de kandidater, som anmält sig eller af någon valman blifvit anmälde, men åtminstone i någorlunda stora valkretsar, så att minoritetsval kunde användas. I allt fall borde näppeligen valbarheten vara inskränkt till valkretsen. I de statsliga angelägenheterna bör icke åt rent lokala intressen inrymmas afgörande plats. De tillhöra i regel kommunalförvaltningen. Der sådana intressen för hela staten äro af större vikt, skola de nog ändå göra sig gällande vid valen. Deremot kan ofta inträffa, att inom en viss ort finnes öfverflöd på lämpliga valkandidater för en viss grupp af frågor, hvaremot sådana

å andra orter alldeles saknas. Då det gäller att pröfva en representants lämplighet för en tydligt afskild grupp af frågor, i hvilka han ådagalagt mer framstående insigt, så kan antagligen verklig personalkännedom vara spridd i vidsträcktare områden.

Valrätten bör vara allmän och efter vår tanke utsträckas så långt som möjligt, så att en hvar kan hafva medvetande om sin andel i ansvaret för rikets styrelse och om sin pligt att medverka till det allmänna bästa. Huruvida åter den allmänna valrätten också skulle vara lika för alla, är en helt annan fråga. Att skälen för valrättens likhet ej äro på långt när så starka som för dess allmänhet, har J. St. Mill ovederläggligt visat. Valen äro till för att befordra allmän välfärd och åstadkomma bästa urval af de personer, som kunna fatta bästa beslut, icke för att uttrycka individuel personlig rätt. Åtminstone kan ingen väsentlig invändning göras mot en olikhet, som uteslutande vore grundad på rent personliga qualificationer och fullt öfverensstämd, så väl med de samhälliga förhållandena, som med naturen, hvilken icke danat alla menniskor lika. Den demokratiska principen skulle alls icke trädas för när, ifall alltså särskild högre rösträtt tillerkändes åt personer, hos hvilka särskild högre insigt påtagligen kunde förutsättas, t. ex. till en representation för allmänna arbetens utförande åt tekniskt bildade, i undervisningsfrågor åt lärare och examinerade personer, i försvarsfrågor åt militärer o. s. v. Men när ingen skilnad finnes i afseende på föremålen för representantens verksamhet, är ytterst svårt afgöra, hvilka personliga qualificationer som borde medföra höjd rösträtt. I vissa frågor kan finnas mer omedelbar sakkunskap hos den obildade, men tänkande arbetaren, än hos den skolbildade. Först genom representationens fördelning blir det möjligt ordna en röstskala på rationel grund. Ändamålet dermed vunnes likväl då i en annan vida bättre form, nämligen på det sätt, att i hvarje specialrepresentation ett visst antal medlemmar, utöfver det genom allmänt val utsedda, skulle väljas af den eller de samhällsklasser, hos hvilka särskild sakkunskap i dithörande frågor kunde förutsättas. Om t. ex. i undervisningsrepresentationen 50 medlemmar utsåges genom allmänna val, kunde något antal derutöfver väljas af lärarne vid rikets läroverk af alla slag samt examinerade personer. Det

berättigade i klassvalprincipen komme härigenom till sin fulla rätt på ett vida fördelaktigare och mer tryggande sätt, än genom klassval till en samfäld representation.

Ett visst samband mellan specialrepresentationerna bör åstadkommas annorledes än genom regeringen. Några af dem måste, till följd af ärendenas natur, vara af sådan beskaffenhet, att inflytandet af deras åtgärder sträckte sig till de fleste andra grenar af statsverksamheten. Så är t. ex. fallet med statsinkomsternas ordnande och finansförvaltningen, så ock med den egentliga lagstiftningen. Just i afseende på detta slags frågor är faran för maktmissbruk störst. Garantierna för saklig insigt böra der om möjligt skärpas. Detta synes lämpligast kunna ske, om, såsom motsvarighet till de af den särskildt sakkunniga medborgareklassen utsedde representanterne i de andra speciala representationerna, medlemsantalet i dessa mer samfälda något ökades, i det hvar och en af öfriga representationer egde rätt att till dem sända visst antal medlemmar. Då hvarje specialrepresentation skulle låta sig angeläget vara att blifva så väl representerad som möjligt i den naturligt mer samfälda representationen, vore sannolikheten mycket stor, att de så utsedde representanterna i duglighet och skicklighet att äfven i öfrigt vårda dessa samfälda angelägenheter icke komme att stå tillbaka för dem som genom direkt val dertill blifvit utsedde. Snarare tvärtom!

För öfrigt borde hvarje representation ega motionsrätt hos de öfrige, således rättighet att i frågor, hvars afgörande låge utom dess maktbefogenhet, väcka motiverade förslag samt rätt att genom utsedde deputerade, med yttranderätt, men utan rösträtt, låta hos en annan specialrepresentation utreda och försvara förslagets befogenhet. I slika fall blefve frågorna underkastade en dubbel pröfning af vida mer effektiv art, än i jemsides stående kamrar, der den ena icke ens får höra de skäl, som förebringas i den andra.

I vissa bestämda fall kunde ock möjligen åt specialrepresentationen inrymmas befogenhet, att der något af den väckt förslag icke godkändes af den mer samfälda representationsafdelningen vädja till allmän folkomröstning efter det Schweiziska föredömet.

Gränserna för hvarje special representations kompetens

följde hufvudsakligt af dithörande frågors beskaffenhet och kunde ske efter samma grunder som nu fördelningen mellan riksdagens utskott. Uppkommande tvistigheter finge afgöras genom den speciala grundlagsrepresentationen eller genom därför afsedda domstolar. Hvad representationernas maktbefogenhet för öfrigt angår borde tydligen hvar och en af dem ega utöfva hela den riksdagen nu tillkommande rätt, men naturligtvis endast inom det särskilda området för dess verksamhet. Sålunda borde de jemte ofvan anmärkta motionsrätt ega full beslutanderätt i alla dit hörande organisations- och förvaltningsfrågor. Af synnerlig vikt är ock, att hvarje special representation finge en fast ordinarie dotation, öfver hvilken den egde full rådighet. Till grund för denna dotations bestämmande kunde till en början läggas det förut för hvarje förvaltningsgren utgående beloppet, hvori nedläggning endast i viss proportion till de öfrigas kunde ske utan vederbörande special-representations hörande och bifall. Hvad derutöfver oundgängligt erfordrades, finge utverkas hos den samfälda finansrepresentationen. På detta sätt blefve hushållningen med allmänna medel långt mer noggrann och ändamålsenlig. Användningen blefve ju underkastad pröfning af personer, som borde ega långt större saklig insigt samt i följd deraf större förmåga att skilja det mera viktiga från det mindre angelägna. Med afseende på den naturliga svårigheten att hos finansrepresentationen utverka förhöjning i dotationen, måste de ock vara genomträngda af önskan att med det till buds stående åstadkomma bästa möjliga resultat för att icke mötas af invändningen, att deras hushållning kunde ordnas bättre. Granskningen af de olika behofvens relativa vikt är under närvarande förhållanden hufvudsakligen förlagd till regeringen. Då densamma nu ställes inför anspråk, som från alla håll med styrka framhållas, blir valet esomoftast ytterst vanskligt. Det är ej för mycket sagdt, om man vågar tro, att det icke sällan inträffar, att urskiljandet sker mindre efter ändamålets verkliga vikt och det reela gagn utgiften kan medföra, än efter utsigten, om förslaget skall kunna „drifvas igenom“ hos riksdagen. Vid denna sker det slutliga urvalet nästan slumpvis. Det viktigaste kan förkastas, det mest öfverflödiga beviljas, om inflytelsesrike representanter verka därför. Ingen känner sig personligt fullt ansvarig för hvad som

blir eftersatt i landets utveckling eller för det som af statsmedel bortslösas utan vinnande af full motsvarighet.

Beträffande till sist ordningen och tiden för specialrepresentationernas sammanträden, finge detta naturligtvis bestämmas på olika sätt allt efter beskaffenheten och omfattningen af hvarje afdelnings göromål. Endast det vilja vi framhålla, att de i regeln icke borde arbeta samtidigt, utan i viss ordningsföljd. Vissa afdelningar af en representation behöfde, på sätt förut utvecklats, samarbeta med andra. Personalen kunde delvis bestå af samma personer. Och det vore af vigt, att landet med odelad uppmärksamhet kunde följa hvarje representations förhandlingar, så att opinionen i hvarje grupp af ärenden kunde få ett fast stöd och landet lära fullt känna sina representanters åsikter och insigter.

V.

Det inses lätt att med en så beskaffad representation folkets makt reelt blefve betydligt stegrad. Folkviljan finge ett långt sannare uttryck och kunde i hvarje riktning kraftigare göra sig gällande. Det vore knappt tänkbart, att styrelsen i någon förvaltningsgren kunde föras i motsats emot de åsikter som i så sakkunniga och på folkviljan så omedelbart stödda representationer gjordes gällande. Ej heller vore det gerna tänkbart, att i spetsen för en hufvudgren af regeringen kunde ställas någon, som icke egde representationens fulla förtroende. Hvem som dertill vore lämpligast framginge med full klarhet af representationens förhandlingar. Ingen minister kunde finna sig i en så förödmjukande ställning, som uppkomme, ifall inom representationen någon visade sig honom i saklig insigt väsentligt öfverlägsen och alltså der finge ett bestämdt öfvervägande inflytande. En sådan blefve hans nästan sjelfskrefne efterträdare. Den sanning, som finnes i den s. k. parlamentarismen, komme alltså till sin fulla rätt: Styrelsen komme att föras i öfverensstämmelse med de åsikter, som inom representationen gjordes gällande och af de personer, som der egde största förtroendet.

Detta oaktadt erhöle regeringen i hvarje styrelsegren större fasthet och blefve näppeligen utsatt för så plötsliga och

af nyck eller tillfällighet föranledda ombyten. Representationen, som sjelf hade öfversigt af de personer, som lämpligast kunde komma i fråga, skulle frukta för risken att aflägsna den dugligaste, den som i högsta grad besute dess förtroende. Ej heller vore det sannolikt, att landets åsikter i visst bestämda grupper af frågor skulle undergå så hastiga vaxlingar, att deraf föranleddes omotiverade ändringar i regeringens sammansättning och i de principer, hvarefter styrelsen skulle föras. Härigenom kunde en regering med utsigt till längre fortvaro få erforderlig tid att förbereda ärendena till representationens handläggning. Sakkunnigheten af den granskning, som der förestode, manade ock till största omsorg härutinnan.

På sådant sätt öfvervunnes i hufvudsaklig grad de svåraste lytena vid det parlamentariska styrelsesättet: regeringens instabilitet samt det hastverk och slumpvisa sätt, hvarpå viktiga förändringar nu komma till, på samma gång vägen ändå blefve lättare för reela framsteg.

Öfverläggningarne och debatterna i så sammansatta församlingar borde blifva långt mer egnade att föra sakerna framåt samt att i hvarje fråga lemna allmänheten fullständigare ledning. De komme då att städse föras mellan personer, hvilkas sakkunskap väl kunde vara af olika grad, men hvilka åtminstone åt det slags frågor, som afhandlades, egnat sin uppmärksamhet och sitt intresse och på grund häraf gjort sig kände i vidsträcktare kretsar. I regeln ginge det då ej för sig att imponera genom att „vältaligt röra tungan i munnen“ (Carlyle), slå omkring sig med ofruktbara generalisationer och lösliga slagord. Prat komme att gälla mindre än skäl. Dessutom räckte tiden bättre till, när hvarje representation blott hade ett mindre antal spörsmål att behandla. Det blefve då icke sådan otålighet mot en i detalj gående diskussion. Den ena frågan trängdes icke så med den andra. Man behöfde icke i sista stund brådstörtadt afgöra de viktigaste frågor, ej heller frestades man i lika grad att vidtaga djupt ingripande förändringar ensamt derföre att förslag derom så ofta upprepats. Efter ett grundligt nederlag hade det sig icke så lätt att låta Thors slagtrade bocor åter lefva upp. Diskussionerna frambringade mer afgörande resultat och finge större inverkan på landets mening.

Utsigterna för valmännen att få representanter efter sitt

sinne blefve uppenbart märkligt förökade. För den sjelfständigt tänkande är det svårt nog att äfven i en begränsad krets af angelägenheter träffa full öfverensstämmelse hos en annan. När förtroendet skall gälla alla, äfven de mest olikartade samhällsfrågor, är en sådan öfverensstämmelse otänkbar. Man måste oupphörligt uppoffra sina åsikter i vissa ämnen, för att åtminstone i någon mån få sin mening representerad. Dylika kompromisser äro rent af demoraliserande.

Så vidt som i samhällsfrågor alltid olika meningar skola finnas och människor sammansluta sig för sina åsigers realiserande, så skulle också under den föreslagna organisationen politiska partier uppträda och partibildningar förekomma. Motsatsen vore ock långt ifrån önskelig. Likgiltighet för allmänna angelägenheter är nästan ett brott. „En hvar god medborgare bör taga parti.“ Ju mer intresset för allmän välfärd stegras, dess mer bör ock en hvar känna sig manad att lifligt omfatta bestämda åsikter och söka samverka med andra för deras genomdrifvande. Likgiltigheten hos de mera bildade, som icke känna sig ega motsvarigt inflytande och ansvar, öfverlemnandet af det allmännas vård åt partiledare och yrkesmessiga politici är också en farlig följd af den nuvarande organisationen. Faran deraf blefve förminskad under den föreslagna, då i de uppkommande partibildningarne sakkunskap lättare kunde göras gällande. Men oaktadt således partier med till och med större bestämdhet i mål komme att verka i den här föreslagna organisationen, vore det väl icke att hoppas för mycket, om man antog, att partibildningen skulle förlora åtskilligt af sina förhatliga sidor och icke så lätt urarta till allmänt majoritetsförtryck. Redan det blefve en väsentlig vinning, att partierna komme att bekämpa hvarandra för vissa mera klart begränsade mål. Man kan lättare förstå hvarann, när det gäller sak, än blott partifärg! Saken komme att betyda mer än personen. Vidare vore det icke så tröstlöst att i en grupp af ärenden tillhöra minoriteten, när man hade hopp om att i andra vinna majoritet. Nu blir en öfvervunnen minoritet alldeles orepresenterad. För att icke sjelf blifve undertryckt måste man söka vinna makt att förtrycka andra.

Ehuru maktstyrkan hos hvarje specialrepresentation stegrades inom dess verksamhetskrets, blefve majoritetsväldet på

det hela ej så tryckande. Ingen af folkrepresentationens afdelningar vore utrustad med absolut makt. Den vore begränsad genom samtliga de öfrige.

Tillsist bör också framhållas, att en på dessa grunder hvilande representativ organisation erbjöde väsentlig lättnad, för ordnandet af mellanfolkliga förbindelser. Ett folks sammanslutning med andra kan, såsom erfarenheten städse visat, ovilkorligt krävas af dess lifsintressen. Men då, såsom nu är fallet, samtliga statsangelägenheter skola handläggas af en och samma allherskande representation, blir det ytterst vanskligt att ordna förbindelsen på tillfredsställande sätt. Antingen måste folkens representativa maktbefogenhet i viktiga afseenden obehörigt inskränkas eller ock det talrikare folket erhålla möjlighet att bestämma för det andra äfven i sådant, der detta icke påkallas af förbindelsens ändamål. Häraf uppstå slitningar samt farhågor, att i följd af sammanslutningen folkegendomlighetens berättigade anspråk skola tillbakasättas. Genom systemet af specialrepresentationer öfvervunnes till hufvudsaklig del dessa svårigheter. Den representativa gemensamheten inskränktes naturligt till det nödvändiga. I dessa frågor, der verkliga lifsintressen påkallat gemensamhet, vore föga troligt, att de folkliga åtskilnaderna skulle menligt inverka till den ena partens skada. Gemensamheten kunde blifva så stor eller så liten som sakförhållandena påkallade.

VI.

Efter dessa antydningar om det föreslagna representationsättets beskaffenhet och företräden återstår blott att anvisa någon väg, på hvilken det kunde praktiskt förverkligas, genomföras och fullkomnas. Vi tro icke, att detta kunde eller borde ske genom någon plötslig, allt omstörtande författningsändring. — En sådan kunde möjligen inträda endast i det fall, att mångväldet på vanlig väg öfvergått till envælde och detta sedermera efterhand till sitt eget stöd komme att utbilda sådana specialrepresentationer, som föreslagits. — Plötsliga författningsändringar äro icke allenast svåra att fredligt genomföra, de äro

äfven ytterst skadliga. Den sunda utvecklingen bör ske med historisk kontinuitet och under anslutning till redan befintliga förhållanden.

Anknytningspunkter till sådan utveckling saknas ingalunda, men de förekomma vanligen blott sporadiskt och utan fast organisation.

Det har ofta blifvit sagdt och är för en hvar slående, att vår tid är „mötenas tid“! Det finnes knappt någon grupp af frågor, för hvilkas behandling och diskussion intresserade personer frivilligt ej samla sig från de mest olika håll. Sannt är, att dylika mötens diskussioner ofta äro skäligen ofruktbara och beslutna utan vägande tyngd. Hvem kan dock undra deröfver, som tar i betraktande dylika mötens sammansättning, arbetsätt, korta varaktighet m. m. Förunderligt är snarare, att diskussionerna kunna innehålla så pass mycket och ha det inflytande de trots allt ega, när deltagandet i regeln står öppet för hvem som helst och minsta delen af den korta samvaron kan egnas åt mer djupgående öfverläggningar. Tillika få förhandlingarne lätt en något ensidig prägel på grund deraf att endast fackmän delta. Ifall åter deltagarne vore valda ombud, hvar för sin krets af valberättigade, förhandlingstiden något utsträcktes samt resultatets offentliga framläggande vore en pligt, kunde dylika församlingars uttalanden icke undgå att utöfva ett ganska verksamt moraliskt inflytande på regering, representation och allmänhet, äfven om, såsom naturligt vore, mötenas uppgift till en början blefve inskränkt endast till åstadkommande af utredning och utlåtanden. I den mån organisationen blefve fastare och visade sig ändamålsenlig samt förstärktes med folkliga elementer, kunde efterhand nya befogenheter inrymmas åt dessa möten och de blifva en utgångspunkt för daningen af specialrepresentationer.

En annan anknytningspunkt til den föreslagna organisationen förefinnes i den allt mer framträdande benägenheten att genom komitéer låta utreda de spörsmål, som komma på dagordningen. Hvarje begäran om sådan utredning är ett tillkännagifvande från representationen, att den icke är vuxen en dylik uppgift. Visserligen äro frukterna af detta tillvägagående långt ifrån alltid tillfredsställande, komitéers tillsättning och utredning partiske samt gifvande ett partiskt resultat. Sådant

kan ej heller förvåna, då man besinnar, att tillsättningen sker omedelbart af regeringen, som dervid helst vill tillmötesgå önskingarne hos det parti, som den vill vinna eller hos hvilket den har sitt stöd. I de flesta fall borde också en lika fullständig, mindre dyrbar och mera tillförlitlig utredning kunna åstadkommas af regeringen sjelf med anlåtande af de embetsmyndigheter, som stå till dess rådighet. Enda anledningen, att så ej sker, finnes uppenbarligen i behovvet att vid dylik utredning ega det moraliska stödet af tillkallade folkliga element. Men om så förhåller sig, är komitéväsendet med afseende på här behandlade ämne märkligt derföre, att denna företeelse oförtydligt visar behovvet att jemte den ordinarie folkrepresentationen tillita folkombud af annat slag med mer speciel, insigt och intresse i en viss grupp af ämnen. Det tyckes sannolikt, att dylika komitéer skulle vinna i auktoritet och de der behandlade sakerna i mångsidig utredning, ifall ledamöterna, der deras antal vore större, åtminstone delvis utsåges genom val, utöfvade dels af personer med särskild kompetens, dels af allmänheten. När så skedde, vore det ej långt borta, at en sådan komité vore en särskild art af rådgifvande specialrepresentation.

I Sverige finnes för närvarande en enda utbildad specialrepresentation med konstitutionel maktställning, nämligen kyrkomötet. Att döma efter uttalanden från en sida af pressen och andra tecken är institutionen icke synnerligen populär. Det är ock lätt insedt, att kyrkans representation icke kan vara omtyckt af dem, som äro motståndare till kyrkan sjelf, hvilket kännetecknar en af tidens riktningar. Att kyrkorepresentationen är allenastående samt till så stor anpart utgöres af sjelfskrifne och presterlige representanter undanskymmer ock förhållandet, att också den är en representation af hela folket. Dessa förhållanden böra icke inverka på bedömandet af dess tjenlighet för behandling af dithörande ärenden. I detta afseende förtjenar framhållas den värdiga hållningen och sakriheten af der förda diskussioner. Denna öfverlägsenhet bekräftar hvad vi i detta afseende sökt visa såsom sannolikt inom en specialrepresentation. Samma karakter hos diskussionen måste också tillerkännas ett par andra officiela specialförsamlingar: fullmäktige för krigsbefälet och civilstaten. Men deras befogenhet är ytterst begränsad, likasom deras verksamhetsområde.

Likasom i flera länder finnas handelskamrar och andra representativa organer för näringarne, så har ock i Sverige ordnandet af en industriel representation blifvit i frågasatt i sammanhang med Kommerskollegii ombildning. Ifall en sådan kommer till stånd med fast och folklig organisation, kan ej fela, att dess utlåtanden komma att väga tungt, hvilka befogenheter i öfrigt än dermed förenas.

Ifall med tillgodogörande af nu framhållna eller andra anknytningspunkter i det närvarande samhällslifvet man kommit till erfarenhet om specialrepresentationer såsom lämpliga uttryck för folkviljan, ligger i öppen dag, huru lätt en fortsatt utveckling i samma riktning kan försiggå. Inom de särskilda grenarne af folkrepresentationen skulle snart förnimmas, när ärendenas utveckling och statsuppgifternas tillväxt kräfde ytterligare arbetsdelning. Utvägen till ständigt lugnt framåtskridande utan våldsam skakning vore sålunda öppen. Samhällena skulle icke underlåta att begagna sig deraf. De sociala frågornas lösning blefve jemförelsevis lättad, när man på rent allvar grepe sig an med hvar fråga för sig och denna handlades af nationens i denna riktning mest framstående män, under fortgående samarbete, utan misstro, mellan en fast regering samt en upplyst och konsekvent representation.

Samhällsfrågornas lösning behöfde ej längre hämmas af det representativa systemets bristfälliga och de öfriga styrelseapparaterna ej motsvariga beskaffenhet. I statens organisation funnes intet, som hindrade den att öfvertaga nya uppgifter, när utvecklingen gjorde detta önskvärdt. Under det allt kraftigare och mer omedelbara deltagandet i den sociala verksamheten borde ock den individuella kraften och friheten altmer förstärkas och riktas mot ädla mål.

Till slut må blott upprepas, att afsigten med förestående uppsats icke har varit att framlägga eller utarbета något nytt fullständigt konstitutionellt projekt. Vi veta mer än väl, att äfven de bäst uttänkta konstitutionela förslag icke kunnat bota djupgående samhällsrefvor, att den folkliga utvecklingen öfver-

hufvud icke kan intvingas i schablonmessiga konstruktioner samt att det mer kommer an på folkets anda än på de former hvori denna gör sig gällande. Icke ens hafva vi åsyftat någon genomgående kritik af den moderna representativa organisationen. De ögonskenliga bristerna i denna hafva vidrörts endast i den mån, som det för ämnets utredning förefallit oundgängligt. Deremot har vårt syfte varit ådagalägga: att den nutida utvecklingen med nödvändighet påkallar och skall framtvinga en fortgående utvidgning af samhälllig verksamhet; att en sådan utvidgning icke lämpligt kan försiggå utan motsvarande fullkomning i den samhälliga organisationen; att denna organisation är mest bristfällig i ordningen för folkets representativa organer; samt att grunden för fyllestgörande utveckling af dessa bör sökas i följande af samma utvecklingslag, som beherskar så väl den yttre organiska naturen som de mänskliga samhällena, den stora och enkla lagen om arbetets fördelning. Hafva vi i någon mån lyckats i detta syfte, är ändamålet med denna anspråkslösa uppsats ernådt.

,

Et Indblik i gammel græsk Lovgivning.

Af J. L. Ussing.

Vor Kundskab til det gamle Grækenlands Love har hidtil næsten kun været en tarvelig og lidet paalidelig Andenhaands-Kundskab. De Love og Dokumenter, der læses i Udgaverne af de græske Talere, ere alle uægte, og den store Mængde Indskrifter paa Sten, vi have tilbage navnlig fra Athen, indeholder ikke egentlige Love, men Bestemmelser, som Raadet og Folket har taget for enkelte Tilfælde, Psephismer. Hvad Rom angaar, er Forholdet for den republikanske Tid ikke synderlig bedre. Vi have nogle faa og smaa Citater af de 12 Tavlers Love og nogle faa Brudstykker af Broncetavler fra Republikens sidste Hundrebaar; først under Kejserne blive de bevarede Love efterhaanden talrigere; men vi besidde i Digesterne en udførlig Kommentar til Lovene, der fortolker dem, udvikler deres Anvendelse i det Enkelte og efter Analogi udvider dem til en Mangfoldighed af Tilfælde, som Lovgiveren aldrig havde tænkt sig. Der foreligger her en igjennem Aarhundreder fortsat juridisk lagttagelse og Tænkning, som blev Skole og Forbillede for den nyere Tid. Man dannede sig derfor i Almindelighed den Forestilling, at Lovkyndighed og juridisk Skarpsindighed var et for Romerne ejendommeligt Fortrin, og at her i det mindste var et Felt, hvor Grækerne ikke kunde maale sig med dem. Et for faa Aar siden gjort Fund viser, at denne Slutning, som saa mange andre, beroede paa mangelfuld Kundskab, og at ligesom gamle Efter-

retninger lade Romerne hente de 12 Tavlers Love fra Athen, saaledes havde selv mindre Stater i Grækenland tidligere end Romerne følt Trang til skarp og udtømmende Fastsættelse af Retsregler for Livets enkelte Tilfælde.

I den sydlige Del af Kreta omtrent midt paa Øen laa den gamle Stad Gortyn. Rester af Theatret og nogle mindre spredte Ruiner angive tydelig dens Plads paa den frugtbare Slette, der vandes af Floden Lethæos. Midt i den gamle Stads Terrain ere de forskjellige Arme, hvori Floden havde delt sig, blevne samlede til én kraftig Strøm, der driver en Vandmølle. Her havde allerede i 1862 Thenon og Perrot fundet et lille Stykke af en Indskrift i kretisk Dialekt, skrevet som Grækerne skrev i den ældste Tid, *βουστροφηδόν*, d. e. saaledes at den første Linie gik fra højre til venstre, den anden fra venstre til højre, o. s. v. skiftevis. Dette Fragment er bragt til Paris. I 1879 saa Haussoullier i Vandmøllen et andet Brudstykke af samme Indskrift. Men først i Juli 1883 blev Italieneren Dr. Federigo Halbherr under et Besøg i Gortyn af Møllejeren Manolis Eliakis gjort opmærksom paa at selve den store Indskrift, hvortil de omtalte Brudstykker hørte, endnu tildels var at læse paa sit oprindelige Sted overskyttet af den rivende Møllebæk. Det traf sig saa heldigt, at Vandet skulde afspærres et Par Dage. Dr. Halbherr fik Lov til at udgrave Flodlejet langs med den Marmorur, hvorpaa Indskriften stod, og det lykkedes ham at faa afskrevet 4 Spalter af Indskriften, hver paa 54 eller 53 Linier undtagen den sidste, længst til venstre, der kun havde 33; det var Slutningen af det hele. Mere kunde han ikke opnaa; Møllen skulde gaa sin Gang. Et Par Maaneder senere traf han i Candia Dr. E. Fabricius, en dygtig tysk Indskriftkjender, der af det tyske archæologiske Institut i Athen var sendt til Kreta paa en Undersøgelserrejse. Da han erfarede Dr. Halbherrs Opdagelse, begav han sig strax til Gortyn for at se, om det ikke kunde lykkes ham ved de større Pengemidler, han kunde raade over, at erhverve de gjerrige og mistænksomme Ejeres Tilladelse til yderligere Udgravninger, for at man kunde blive bekendt med hele Indskriften. Efter lange Underhandlinger fik han Tilladelsen, og med stor Anstrengelse, ofte forulempet ved Indsigelser og nye Fordringer fra Ejernes Side, lykkedes det ham at blotte den 5 Alen høje Mur, der her laa over 2 Alen under

den dyrkede Jord, saa langt, at de 8 første Spalter ogsaa bleve læselige. Her afbrødes Indskriften af en Lissén, og Numerne over Spalterne viste, man havde naaet Begyndelsen. Dog er det klart, at Muren fortsættes paa den anden Side af den omtalte Lissén, og det er jo sandsynligt, at ogsaa der findes lignende Indskrifter. Man har gjort flere Forsøg paa at faa Ejernes Tilladelse til at udgrave Stedet, men deres Fordringer have været saa ublu, at selv Schliemann har maattet give tabt.

Muren danner ikke en ret Linie, men et Cirkelsegment, og Indskriften staar paa den indre Side af Cirkelen, altsaa inde i en stor Sal. Om denne har været rektangulær med en halv-rund Afslutning, eller om det har været en hel Rotunde, som Dr. Fabricius mener, kan ikke afgjøres uden yderligere Udgravninger; i sidste Tilfælde har dens Gjennemsnit været omtrent 50 Alen. Indskriftens Indhold leder til at antage, at det maa have været en Retssal. Det er Lovbestemmelser angaaende privatretlige, særlig familieretlige Forhold og de rejste Strids-spørgsmaals Afgjørelse ad Rettens Vej. Skriften tyder, som angivet, paa stor Ælde; men ved Siden af dette gammeldags Udseende og mange enkelte naive Træk i Loven, viser der sig en saadan Udvikling af den juridiske Tænkning og en saadan Humanitet i Anskuelserne, at man ikke vover at sætte den altfor langt tilbage. De Lærde, der hidtil have skrevet om Loven, ere temmelig enige om at henføre den til det 5te Aarh. f. Chr., og man synes helst at ville sætte den til den sidste Halvdel af Aarhundredet.

Romernes 12 Tavler bleve givne i Aaret 449, og der er ingen Grund til at betvivle de Gamles Efterretning om at Lovgiverne forud havde indhentet Oplysninger fra Grækenland. Vi vide ikke, om den gortynske Lov er yngre eller ældre end de 12 Tavler, men ved Sammenligningen viser den en større Udvikling. De 12 Tavler ere mere kortfattede, men Loven fra Gortyn er langt fuldstændigere; her er en vidtløftig Gjennemgaaen af de enkelte Tilfælde, en Kasuistik, der ligner de senere romerske Juristers, dette Mellemstadium, der maa gennemløbes inden man kan vende tilbage til Enheden og finde Udtrykket for det Grundbegreb, hvoraf Alt kan udledes. De 12 Tavler vise en Raahed og en Ubehjælpelighed i Affattelsen som den græske Lov ikke har noget Tilsvarende til. Man kjender den

berygtede Bestemmelse om at Kreditorerne, naar den dømte Debitor ikke paa 3 Markedsdage blev udløst, kunde dele hans Legeme imellem sig. Fortolkerne have naturligvis Ret i at dette ikke var alvorlig ment; det er kun en Ubehjælpelighed i Tanken; Lovgiveren har ment, han var nødt til at drage denne Konsekvens; men han giver med det Samme Anvisning paa den naturlige Løsning, at sælge Skyldneren ud af Landet. Lige saa forholder det sig med talio som Sraf for membrum ruptum; den skulde kun indtræde, hvis Parterne ikke kom til Forlig (ni pagant), og maa altsaa nærmest opfattes som et Middel til at fremtvinge dette Forlig; men i ethvert Fald viser det en ikke ringe Ubehjælpelighed. Den kretiske Lov forstaaer bedre Lovgivningens Opgave. Denne er jo at hindre Selvtægt og sætte Forlig i Stedet for Vold; men Loven, der paabyder Forliget, kan ikke overlade Betingelserne til Parterne — kunde de enes, behøvede de jo ikke at gaa Rettens Vej — den fastsætter bestemte Bøder. Disse ere forskellige efter Forurettelsens Charakter og Størrelse, og, hvor ikke alle ere lige for Loven, efter den Forurettedes Plads i Samfundet. Saaledes straffer den Saliske Lov en Forurettelse med langt større Bøde, naar den er tilføjet en Franker, end naar det er en Romer, det er gaaet ud over, og mindst er Bøden, naar det er en Træl. De norske Love have en meget omstændelig Trinfølge. Gulathingsloven (200) fastsætter følgende Bod (rettr) for Fornærmelser, der ikke efter deres Natur kræve enten strengere eller mildere Straf: for Løsingen (den Frigivne) 6 Øre Sølv (3: 12 Lod), for hans Søn 8 Øre eller 1 Mark, for Bonden 12 Øre, for Hølden (Odelsbonden) 3 Mark, for Lændermanden 6, for Jarl eller Bisp 12 Mark. I Rom var den store politiske Modsætning imellem Patricier og Plebejer endnu til Stede paa Decemvirallovgivningens Tid, der ikke anerkjendte Ægteskab imellem disse to Klasser som civilretlig gyldigt, vistnok for ikke at træde Gentilitetsretten for nær, men forøvrigt vare i privatretlig Henseende alle frie Borgere fuldstændig lige for Loven. Paa Kreta var Forholdet anderledes. Fuld Borgerret havde der ikkun den doriske Befolkning, der i sin Tid, (før Homer) vare indvandrede fra Fastlandet og havde undervunget de tidligere Beboere. Disse vare vel ikke blevne Trælle, der kunde kjøbes og sælges, men dyrkede Herrernes Jorde som voredede eller livegne, uden Ret til at deltage i det politiske Liv.

Aristoteles (Polit. II, 7) kalder dem Periøker, men antyder med det Samme, at det egentlig var Heloterne i Sparta, de skulde sammenlignes med. Andre Forfattere benævne dem med særlig kretiske Navne *μυῶται* eller *ἀφαιμῶται*, ogsaa *κλαῶται* d. e. bundne til Lodden (*κλᾶρος*), Stavnsbundne; denne Lov kalder dem altid *οἰκέις*, d. e. Husmænd, Husfolk. En saadan Mand er selvfølgelig mindre værd end en ægte Dorer. Men ogsaa indenfor Herrernes Kreds var der en Forskjel. Paa Kreta ligesom i Sparta skulde alle voxne og fuldgyldige Borgere leve sammen og spise sammen i sluttede Selskaber. Disse Syssitier vare en af Statens vigtigste Institutioner. Hver Deltager ydede sit Bidrag, og den, der var saa fattig, at han ikke kunde dette, kunde ikke paa samme Maade deltage i det politiske Liv eller nyde samme Ære som de andre. I denne Lov kaldes disse Selskaber *Hetærier*; den, der ikke er Medlem af et saadant, er *ἀπέταιρος*, og vurderes lavere end de andre. Hvad de egentlige Slaver angaar, da anerkjender Loven ogsaa deres Menneskerettighed i en vis Grad. Der indrømmes dem Ejendom og Ægteskab, og Loven værner om begge Dele, om end med langt mindre Bøder end for de Frie, Noget, hvorom der i Rom slet ikke er Tale. Bemærkes kan det ogsaa, at Romerrettens strenge Begreber om *patria potestas* og om *manus* ikke kjendes paa Kreta. Sønnen har ikke blot *peculium*, men virkelig Ejendom, og „lige saa lidt som han kan sælge eller pantsætte sin Faders Ejendom, kan Faderen gjøre det med hans.“ De Bøder, Sønnen bliver dømt i, maa han selv betale; kun kan Faderen lade ham faa Forskud paa sin Arv. Ogsaa Kvinden har under Ægteskabet sin særlige Formue, som hun beholder, naar Ægteskabet opløses. Og medens det tidligere var Regel ligesom i Rom, at hun ved Giftermaal mistede Arveretten efter sin egen Slægt, bestemmer denne Lov, at hun maa arve efter den, forudsat at hun ikke har faaet Arven udbetalt som Medgift.

Procesmaaden er yderst simpel. Alle Sager afgjøres af en Dommer; desværre vide vi ikke, hvem denne er og hvorledes han indsættes. Alt foregaar mundtligt; der er hverken Tale om nogen skriftlig Klage eller om Retsprotokoller; i Stedet for disse træder en „Erindrere“, *μνάμων*, der i paakommende Fald er pligtig at vidne om Dommen. Som Bevismiddel anvendes først og fremmest Vidner. Kunne de ikke skaffes til Veje, maa Par-

terne aflægge Ed, og deres Troværdighed bekræftes af Mededsmænd, 1, 2 eller 4 efter Sagens Størrelse; til 12, som i Norden, gik man aldrig. Andre Bevismidler kjendes ikke; Middelalderens Tvekamp vilde være en Umulighed; Loven gaar med fuld Bevidsthed ud paa at forhindre Sligt; lige saa lidt er der Spor af Lodtrækning eller andre Gudsdomme. I Tilfælde, hvor der er lige mange Vidner paa hver Side, eller hvor den ene Parts Ed kommer til at staa lige over for den andens med lige Gyldighed, afgjøres Sagen ved Dommerens Skjøn, efter at han først har aflagt Ed paa at han vil dømme retfærdig. Dommeren dømmer alene, og om Nævninger er der aldrig Tale. Athens store Folkedomstole (Heliæa) bestod sagtens paa den Tid, da denne Lov blev givet; men her havde den demokratiske Aand ikke paa den Maade gjort sig gjældende. Den store Lønningsudgift til Heliasterne, som den rige Handelstad Athen beredvillig paatog sig, vilde være umulig under saa primitive Finantsforhold, som de, der her møde os; Retsgebyrer forlanges aabenbart ikke. — Om Dommens Execution høre vi Intet; vi vide ikke, om og hvorvidt Øvrigheden har foretaget noget i denne Retning, eller om ikke det hele var overladt til de Private selv. Vi læse intet andet om Øvrigheden, end at de Regerende (Kosmerne) ikke kunne stævnes i det Aar, de fungere; Sagen maa opsættes til det næste Aar.

Lovens første Kapitel handler om Processer angaaende Slaveri eller Frihed. Hvad enten der gjøres Paastand paa at en fri Person er Slave eller omvendt, eller at en Slave skulde tilhøre en Anden end den, hos hvem han tjener, har Ingen Lov til at føre ham bort, før Dommen er fældet. Den, der gjør dette, straffes med en Bøde af 5 Staterer, hvis det er en Slave, og 10, hvis det er en fri Person, han har lagt Haand paa, og hvis han, efter at Kjendelsen derom er afgivet, endnu beholder Vedkommende, med en daglig Mulkt af henholdsvis 1 eller 2 Drachmer¹⁾. Hvis der under Processen er lige mange Vidner for at en Person er fri og for at han er Træl, bliver han fri.

¹⁾ Der regnes efter den æginæiske Møntfod, der var gjældende i Athen før Solon, og i flere Aarhundreder senere vedblev at være gjældende i den største Del af Grækenland. Drachmen vejer ca. 6,20 Gram, altsaa i ren Sølvværdi noget mindre end en Krone (7,3 Gram.), Stateren det dobbelte 12,40. En Obol er en Sjattedel af en Drachme.

Gaar Dommen ud paa at en fri Person uden Ret er bleven holdt i Trældom, skal den Dømte frigive ham inden 5 Dage, og hvis han ikke gjør dette, bøde 50 Staterer og 1 Stater i daglig Mulkt indtil det sker. Bliver En dømt urettelig at være i Besiddelse af en Andens Slave, skal han udlevere ham strax; i modsat Fald bøde 10 Staterer og 1 Drachme i daglig Mulkt. Bøderne maa indkræves i Løbet af et Aar; ellers har man tabt sit Krav paa dem; og de maa ikke overstige det Tredobbelte af Slavens Værdi. Hvis den, der er dømt til at udlevere en Slave, ikke er i Stand til at gjøre dette, fordi Slaven er flygtet til et Tempel, hvor han har Fristed, maa han i to Vidners Nærværelse vise sin Modpart, at det forholder sig saaledes, og, kan han ikke inden Aarets Udløb skaffe Slaven til Veje (enten fordi denne er flygtet fra Templet eller han er død), skal han betale hans Værdi.

Det næste Kapitel handler om Uterlighedsforbrydelser, og her gjøres ingen Forskjel paa om Utugten er begaaet med Kvinde eller med Mand. Voldtægt straffes med en Bøde af 100 Staterer; kun hvis den Forurettede ikke er Medlem af nogen Hetæri (Aphetæros), maa han nøjes med 10. Har en fri Borger begaaet denne Forbrydelse mod en Livegen, bøder han kun 5 Drachmer; en Livegen mod en anden Livegen maa derimod bøde det dobbelte, 5 Staterer. Begaaes Voldtægt imod en Person af Trællestand, bødes 2 Staterer, hvis den Forurettede endnu er ukrænket; i modsat Fald synker Bøden ned til 1 Obol om Dagen, 2 om Natten. At lokke en fri Person bort fra sin Værges Hus til Utugt, straffes med 10 Staterer. Ægteskabsbrud straffes med 100 Staterer, hvis det er begaaet i Mandens eget Hus; hvis andensteds, med 50; er Ægtemanden Aphetæros, faar han kun 10 Staterer. Ægteskabsbrud begaaet af en Slave med en anden Slaves Kone bødes med 5 Staterer. I alle andre Tilfælde maa Slaven, naar han har forbrudt sig, bøde det Dobbelte af den Frie. Den, der griber en Anden i Ægteskabsbrud, kan beholde ham som Fange indtil Bøden er betalt, men han skal i Vidners Nærværelse melde det for hans Slægt eller hans Herre, at de kunne udløse ham; sker dette ikke inden 5 Dage, maa han gjøre ved ham hvad han vil. Paastaar den Paa-grebne, at han er lokket i en Fælde, skal den, der har grebet ham, aflægge Ed paa at dette ikke er Tilfældet, og hans Ed

bekræftes af Mededsmænd, 4, hvis den Paagrebne er en Borger, 2, hvis det er en Aphetæros, 1, hvis det er en Livegen.

De følgende Bestemmelser tilhøre næsten udelukkende, hvad vi kalde Familie- og Arveret.

I Skilsmissetilfælde beholder Konen hvad hun har bragt med som Medgift samt Halvdelen af det deraf vundne Udbytte og Halvdelen af hvad hun selv har fortjent ved sin Væv. Desuden faar hun 5 Staterer, hvis Dommeren finder, at Manden er Skyld i Skilsmissen. Tager Konen ved sin Bortgang Andet med sig end hvad der tilkommer hende, skal hun, foruden at tilbagegive dette, bøde 5 Staterer, med mindre hun for Artemis' Billede sværger, at det virkelig er hendes eget.

Føder Konen efter Skilsmissen et Barn, skal hun i tre Vidners Overværelse bringe det til Manden. Vil han ikke modtage Barnet, tilhører det hende selv, og hun kan opfostre eller udsætte det, efter som hun selv vil. Er det en livegen Kvinde, skal hun i to Vidners Overværelse bringe Barnet til den fraskilte Mands Herre. Vil han ikke have det, tilhører det hendes egen Herre.

Dør Manden og der er Børn, er det jo rimeligst, at Enken bliver hos dem; dog kan hun ogsaa overlade dem til Mandens Slægt og selv indgaa et nyt Ægteskab. I saa Fald beholder hun hvad hun selv har medbragt som Medgift, og hvad Manden har skjænket (legeret) hende. Dog skal denne Gave være givet paa lovformelig Maade i 3 Vidners Nærværelse, og maa ikke overstige 100 Staterers Værdi. Er der ingen Børn, faar hun desuden det Halve af hvad hun selv har fortjent, og en forholdsmaessig Del af Udbyttet af Ejendommen. Dør Hustruen uden Børn, skal Manden tilbagegive hendes Paarørende den Ejendom, hun fik i Medgift, tilligemed Halvdelen af Udbyttet af denne og af hvad hun har erhvervet ved sin Væv.

Ogsaa medens begge Ægtefolkene leve, ere de raadige hver over sin Del, og de have Lov til at give Børnene hvad de ville af den dem eventuelt tilkommende Arv.

Saadant Forskud paa Arven ydes især ved Døtres Medgift. I ét Tilfælde indtræder endog en Slags Forpligtelse til en saadan Gave, naar nemlig en Søn er dømt til en Bøde og ikke kan betale den af sine egne Midler.

Ved Dødsfald er Hovedreglen den, at Huset med det

dertil hørende Indbo, dog med Undtagelse af de Huse, der beboes af stavnsbundne Livegne, samt Kvægbesætningen, ligeledes med Undtagelse af hvad der tilhører de Livegne, tilfalder Sønnerne, og den øvrige Ejendom deles imellem alle Børnene, saaledes at Sønnerne faa 2 Lodder og Døtrene 1. Er der ikke anden Ejendom end Huset; deles dette efter samme Forhold. Er der ingen Børn eller Børnebørn, gaar Arven til den Afdødes Brødre og deres Børn; er der ingen Brødre, til Søstrene; derefter til de fjernere Slægtninge, forudsat at de ikke have forladt Fædrelandet. Er der slet ingen Slægtninge, tilfalder Arven dem, der bo paa Lodden, *ὁ κληρὸς*, de Livegne, som dermed ophøre at være saadanne, og faa deres fulde Frihed.

Sønnen maa ikke disponere over Faderens eller Moderens Ejendom, og Faderen og Moderen ikke over Børnenes. Sælges noget saadant, bliver Salget ugyldigt, og den bedragne Kjøber har Krav paa dobbelt Erstatning. En Enkemand kan kun disponere over den afdøde Kones Ejendom med de voxne Børns Samtykke; gjør han det, rammes han af samme Straf. Gifter han sig igjen, faa Børnene Mødrenegodset.

Løskjøber jeg Nogen fra fjendtligt Fangenskab efter hans Begjæring, er han min Slave, indtil han erstatter mig Løsesummen.

Naar en fri Kvinde er gift med en Slave, ere Børnene frie, hvis Slaven bor hos hende, men Trælle, hvis hun bor hos Slaven. Efter hendes Død, tage de frie Børn Arv efter hende; er der ingen frie Børn, gaar Arven til hendes Slægt.

Efterlader en Mand sig en ugift Datter, som saaledes kommer i Besiddelse af en Del af Arven, maa der sørges for at denne ikke gaar bort fra Slægten. Det er en almindelig Regel i Grækenland, at saadanne Arvinger, (Arvedøtre, *ἐπίκληροι*, her *πατριώχοι*, d. e. *πατροφῶχοι*) skulle ægte de nærmeste Agnater. Her hedder det altsaa: hun skal ægte sin Farbroder, eller, er der flere, den ældste af disse. Der er selvfølgelig ingen Forpligtelse for ham til at gifte sig med hende; det er et rent Formuesspørgsmaal; er han selv gift og ikke vil skille sig fra sin Kone, lader han Arvingen tilligemed Arven gaa til den Næste. Er hun Barn, d. e. under 12 Aar, faar hun Huset og Halvdelen af Indtægterne, indtil Ægteskabet kan fuldbyrdes; den anden Halvdel faar hendes tilkommende Mand. Ligesaa hvis han ikke er voxen, d. e. under 16 Aar. Er han fyldt 16, kan

han gifte sig, men i de første 2 Aar, er han endnu ikke nødt dertil; dette er den Tid, han skal ofre til Legemsøvelserne i Gymnasiet som Epheb eller Løber (*δρουμεύς*), som det her hedder; men gifter han sig ikke, saa faar Bruden hele Indtægten. Er han derimod bleven 18 Aar uden at have giftet sig, dømmes han til at gjøre det inden to Maaneder; ellers mister han al Fordring paa Arven, og Pigen skal saa gifte sig med en anden af Slægten efter den bestemte Rækkefølge. Er der Ingen af Slægten, der vil have hende, skal hun tage en af den Stamme (*φυλή*), hvortil hun hører. Hvis der efter den derom skete Bekjendtgjørelse, ikke melder sig Nogen i Løbet af 30 Dage, saa kan hun tage, hvem hun kan faa. Paa den anden Side er Arvingen heller ikke absolut nødt til at tage den, der efter Arvegangsordenen er den nærmeste. Vil hun ikke have ham, kan kun afstaa ham det Halve af Ejendommen (Huset og Indboet beholder hun, og den afstaaede Halvdel maa ikke deles imellem Flere, men skal tilfalde en Enkelt), og saa gifte sig med en anden af Slægten eller Stammen. Er hun Enke uden Børn, gjælder det samme, som om hun var ugift. Bestyrelsen af Formuen, indtil hun bliver gift, have Farbrødrene (Agnaterne).

Adoption foregaar ved en offentlig Erklæring paa Torvet fra den Sten, hvorfra man taler til Folkeforsamlingen. Den Adopterende giver sin Hetæri et Offerdyr og en Kande Vin. Hvis der ingen kjødelige Børn ere, træder Adoptiv sønnen fuldstændig i Søns Sted, og arver hele Formuen, med mindre han skulde vægre sig ved at overtage de paa Formuen hvilende Byrder; saa mister han den. Er der kjødelige Børn, arver han som en Datter. Dør han uden at efterlade sig Børn, gaar Formuen tilbage til Adoptivfaderens Slægt. Adoptionen kan tilbagekaldes ved en ny Erklæring paa Torvet for det forsamlede Folk; men Adoptivfaderen maa saa deponere en vis Sum (Tallet er tabt), som udbetales den Forstødte. Hverken Kvinde eller Barn kan adoptere.

Tæt ved den Bygning, paa hvis indre Væg den omtalte Indskrift staar, viser der sig et Stykke af en anden Mur, hvorpaa der ligeledes er indhugget et Stykke af en gammel Lov.

Det er skrevet paa samme Maade og med ganske lignende Bogstaver, men Orthogرافien synes at vise, at det er lidt yngre. Det er et meget mindre Stykke, kun omtrent 30 korte Linier.

Loven handler om Erstatning for det Tab, En lider ved at hans Husdyr (Heste, Æsler, Hornkvæg, Svin, Hunde -- at Faar og Geder ikke nævnes, befor vel paa at Fragmentet er saa lille --) beskadiges af en Andens Husdyr, og svarer altsaa til Digesternes 1ste Titel i 9de Bog: Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur. Paa de fælles Græsgange kunde det jo let hænde, at der kom Strid imellem Dyrene indbyrdes, og at f. Ex. en Tyr kunde stange et andet Dyr ihjel eller jage det bort. Loven bestemmer da, at den Ejer, der kan bevise, han har lidt et saadant Tab, kan forlange det Dyr, der har voldt Skaden, i Bytte for sit eget, eller, hvis han ikke vil dette, Erstatning i Penge.

Det vilde være højst ønskeligt, at der blev foretaget omfattende Udgravninger paa Stedet. Man vilde da maaske faa en Forestilling om, hvordan der havde set ud paa det gamle Torv, hvor disse Bygninger maa antages at have ligget. Man vilde efter al Sandsynlighed finde nye, betydelige Lovstykker, som i høj Grad vilde forøge vor Kundskab til gammel græsk Sæd og Skik paa samme Tid som de vilde hjælpe os til at forstaa, hvad der endnu er uklart i den store Indskrift; thi der findes unægtelig Adskilligt, som er dunkelt, navnlig tekniske Benævnelser og Dialektord, hvis Betydning, saalænge de kun findes paa et enkelt Sted, er usikker.

To Foredrag om Sønderjylland.

Af A. D. Jørgensen.

I.

Den danske Regerings Politik overfor Slesvig i Kong Frederik VII's Tid.

(Almindeligt Studentermøde, 8. Maj 1883.)

Da Studentereforeningens ledende Senior for henved en halv snes Dage siden henvendte sig til mig for at opfordre mig til her iaften at holde et Foredrag om vor Politik i den slesvigske Sag, maa jeg tilstaa, at jeg kun følte meget ringe Lyst til at efterkomme denne Opfordring. Dels er det nemlig et Emne, som for at behandles grundigt, end sige udtømmende, udkræver en langt omhyggeligere Forberedelse end jeg ved denne Lejlighed kunde skænke det, dels er jeg personlig uvant og utilbøjelig til at blande mig i den offentlige Diskussion. Imidlertid gjorde jeg intet Forsøg paa at unddrage mig, da det man ønskede udelukkende var en historisk Redegørelse for det forbigangne, og jeg ikke kunde miskjende, at netop jeg, baade ved hvad jeg selv havde oplevet og ved mine historiske Studier, kunde siges at have en Forpligtelse til her at yde Tjeneste.

Det er Dem selvfølgelig alle bekendt, at denne Sag lejlighedsvis har været fremdragen paa et tidligere Møde, ligesom den derefter har givet rig Anledning til Meningsudvexlinger mellem Studenterne indbyrdes, og det er vel især denne Omstændighed, som har givet en af de ledende Kredse Lyst til at fremdrage den til fornyet Drøftelse. Paa det nævnte Møde var jeg imid-

lertid ikke tilstede, og da det tilmed kun meget ufuldstændig er bleven bekjendt for Offenligheden, foretrækker jeg helt at se bort fra hvad der der blev udtalt og tage mit Udgangspunkt i en Fremstilling af selve de historiske Kjendsgjæringer, til hvilke dog enhver Bedømmelse af hin Tids Formaal og Fejl nødvendigvis maa gaa tilbage, hvis man vil ud over blotte Talemaader og Stikord. Hertil skal jeg da kun tillade mig at knytte nogle faa Betragtninger, som efter min Mening naturligt fremgaar af selve Begivenhederne og kan bidrage til at stille dem i det rette Lys.

Den statsretlige Situation, som forelaa ved Kong Frederik VII's Tronbestigelse havde fornylig faaet sit Udtryk ved det saakaldte aabne Brev om Arvefølgen. Det var med Hensyn til Slesvig heri udtalt, at dette Hertugdømme var en uadskillelig Del af den danske Krones Lande og at det uden Hensyn til Kongehusets Slægtskabsforhold under alle Omskiftelser vilde have samme Arvefølge som Kongeriget. Med Hensyn til Holsten indrømmedes der derimod at være Tvivl tilstede, som det ikke endnu var lykkedes at faa opklarede. Det aabne Brev burde vistnok have udtalt sig mere uforbeholdent om dette Punkt; Kongelovens kvindelige Arvinger havde i Virkeligheden ingen Ret til det egenlige Hertugdømme Holsten, og det var altsaa for saa vidt Danmark uvedkommende, hvem det da skulde tilfalde. Men da Sagen endnu var Gjenstand for diplomatiske Forhandlinger, kan det maaskee undskyldes, at den henstilledes i en vis Ubestemthed. Hvad derimod Slesvigs uopløselige Forbindelse med den danske Krone angik, da var Patentets Paa-stand tilvisse aldeles uimodsigelig, om jeg end gjerne vil indrømme, at den fra dansk Side førte Dukumentation, baade i 1846 og senere, efter min Mening har havt sine Svagheder.

I politisk og administrativ Henseende var Situationen ved Kongens Tiltrædelse bestemt ved de 4 raadgivende Stænderforsamlinger, to med dansk og to med tysk Forretningssprog, Regerings-Kollegierne i Kjøbenhavn, samt den saakaldte slesvigholstenske Regering paa Gottorp. Denne sidste var først oprettet af Kong Frederik VI i Aaret 1834 og betegnede et skæbne-

svangert Fejlgreb i denne Konges Indenrigspolitik. Siden 1713 havde Slesvig havt sin egen Overret paa Gottorp, ligesom Holsten havde sit Regeringskancelli i Glykstadt; begge disse Institutioner forenede den øverste dømmende med en Del af den administrerende Myndighed, og idet de holdtes adskilte fra det Øjeblik af, da Slesvig udskiltes fra sin politiske Forbindelse med Holsten og knyttedes til den danske Krones Lande, gav de et korrekt Udtryk for de to Hertugdømmers indbyrdes Forhold. Dette udslettedes nu af Frederik VI netop i det Øjeblik, da den politiske og nationale Bevægelse begyndte; de to Hertugdømmer fik en fælles Administration paa Gottorp og en fælles Højesteret i Kiel, ligesom deres Stænderforsamlinger organiseredes paa selv-samme Maade og fik et ligesindet Flertal. Der var herved givet et Udgangspunkt for den statsopløsende Tendens, der fra nu af fremtraadte med bestandig voxende Styrke, som ingen Fjende af Monarkiets Fremtid kunde have valgt bedre. Det er i de senere Aar bleven anerkjendt ogsaa fra tysk Side, at det endnu dengang havde staaet i Kongens Magt at knytte Slesvig nærmere til Danmark, samtidig med at Holsten og Lauenborg stilledes i et friere Forhold og udvikledes henimod de Krav, som det politiske Liv i det tyske Forbund mere og mere gjorde gjældende. En saadan større Adskillelse vilde dengang endnu ingen Modstand have mødt hos Befolkningen, da den kun vilde være fremtraadt som en tidssvarende yderligere Udvikling af, hvad der laa i Hertugdømmernes Historie i det sidste Aarhundrede. Men man var dengang blind for den nationale Bevægelses Karakter i Tyskland og troede at kunne fortsætte en Politik, som tilnød havde været forsvarlig i Bernstorfernes Tid, men maatte blive fordærlig overfor et Tyskland, som var bleven sig sin sørgelige Nutid og sin store Fortid bevidst.

Kong Frederik VII's første politiske Handling var som bekjendt Udstedelsen af den kongelige Kundgjørelse af 28. Januar 1848. Det lovedes i denne, at der skulde udarbejdes en Forfatningslov for Monarkiets fælles Anliggender, saaledes at en repræsentativ Forsamling skulde have besluttende Myndighed i alt hvad der vedkom disse. Af dens Medlemmer skulde lige mange være valgte i Kongeriget paa den ene og de to Hertugdømmer paa den anden Side. I denne Kundgjørelse har vi Kongens første Program, der ikke maa lades ude af Betragtning ved en Bedømmelse af hans Re-

geringstid. Han havde i de nærmeste Dage efter sin Tronbestigelse til de 4 ældre Ministre (Stemann, Vilh. Moltke, Ørsted og Reventlov) optaget to nye i sit Statsraad, nemlig Karl Moltke og Bardenfleth, ligesom han i Forfatningsspørgsmaalet raadførte sig med Bankdirektør Bang. Det er altsaa uberettiget, naar der spørges om, hvad Kongen formentlig selv ønskede og ansaa for den heldigste Form for Statens Ordning, at tage sit Udgangspunkt i Martsprogrammet eller en senere Tilkjendegivelse; det første Led i Rækken maa nødvendigvis tages med.

To Maaneder efter, d. 22. Marts, dannedes saa det første konstitutionelle Ministerium. Det var et Koalitionsministerium; overfor de 4 Mænd af den liberale Opposition (Hvidt, Monrad, Tscherning og Lehmann), af hvilke kun de to havde Portefeuille, stod de to ældre Statsministre, Vilh. Moltke og Bardenfleth, og de to konservative Embedsmænd Bluhme og Zahrtmann; Amtmanden Grev Knuth stod omtrent midt imellem begge Grupperne.

Martsministeriets Program var derfor et Kompromis mellem de modsatte Anskuelser; for Slesvigs Vedkommende gik det ud paa at bevare og konstitutionelt at udvikle dets Forbindelse med Kongeriget, men samtidig at hævde dets historiske Selvstændighed ved en egen Landdag, særlig Styrelse og særlige Domstole. Holstens Forhold overlod man det til Fremtiden at ordne, man tænkte vel nærmest paa en ren Personalunion med Danmark-Slesvig.

Dette Program, der fremtraadte for Offenligheden i Kongens Svar til den slesvig-holstenske Deputation og i Proklamationen til Slesvigerne efter Oprørets Udbrud, var i Virkeligheden i god Overensstemmelse med den bestaaende Statsret og den historiske Udvikling indtil 1834, og det blev ikke uden Føje det faste Punkt, til hvilket man i de nærmest følgende Aar jævnlige kom tilbage.

Imidlertid udviklede Begivenhederne sig paa Halvøen; det revolutionære Tyskland sendte sine Tropper over Grænsen, vor Hær blev kastet tilbage fra Dannevirke, medens Stormagterne begyndte diplomatiske Forhandlinger og øvede en stærk Pression paa Danmark for at faa sat en Stopper for Revolutionen nordpaa. England fremsatte da som en praktisk Udvej Tanken om at dele Slesvig, saaledes at den nordlige Del indlemmedes i

Jylland, den sydlige i Holsten, eller saaledes at der oprettedes to Hertugdømmer af det ene. Delingstanken var dengang alt oftere fremdragen fra slesvig-holstensk Side, saaledes af Hertugen af Avgustenburg i Stænderforsamlingen; men han havde kun tænkt paa en Afstaaelse af Haderslev Amt til Nørrejylland, og da man senere i Rensborg kom tilbage dertil, vilde man højst hertil lægge nogle faa af de nærmeste Distrikter. Martsministeriet var ikke uvilligt til at forhandle paa Grundlag af en Deling, da det ikke troede at kunne opnaa nogen bedre Fredsbasis, men paa dette Punkt mødte det en bestemt Modstand hos Kongen og hans Omgivelser, saavel som i den offentlige Mening. I Juni Maaned aabnedes derfor Forhandlingerne i London med Slesvigs Selvstændighed som Program. Udenrigsministeren Grev Knuth gjorde i sin Instrux for de danske Sendebud gjældende, at en Deling vilde være næsten umulig allerede af den Grund, at ingen passende national og militær Grænse vilde være at finde; desuden vilde det være uforsvarligt at lægge en Del af det danske Hertugdømme til Holsten, hvis Arvefølge var tvivlsom og efter al Sandsynlighed vilde skille det fra den danske Krone. Senere nødtes man dog til at komme tilbage til Tanken, da det viste sig, at Evropas Medvirking til Fredens Gjenoprettelse vanskeligt vilde kunne vindes paa et andet Grundlag; men der kunde ikke opnaas Enighed i Statsraadet, da Modstanden mod Delingen var saa almindelig, og i November opløstes derfor Ministeriet for at rekonstrueres paa Programmet af Slesvigs Selvstændighed.

Den liberale Opposition reduceredes i dette Ministerium til to Medlemmer, Madvig og Clausen, medens General Hansen og Bang, i Forening med de ældre: Vilh. Moltke, Bardenfleth og Zahrtmann, gav det en afgjort konservativ Karakter. I den Instrux, som Novemberministeriet medgav de danske Underhandlere i London, opstilledes igjen Martsprogrammet som Udgangspunkt. For saa vidt Holsten skulde blive draget ind i Forhandlingerne skulde Personalunionen med dette Hertugdømme fastholdes, men som Vederlag for den Svækkelse, der herved vilde blive tilføjet Monarkiet, maatte da Slesvigs Uadskillelighed fra den danske Krone kræves anerkjendt og garanteret. Med Hensyn til den Grad af Selvstændighed, som kunde indrømmes dette Hertugdømme, vilde man strække sig saa langt som muligt.

Det viste sig imidlertid snart, at der ingen Fred var at opnaa paa dette Grundlag. Preussens Fordringer gik ud paa en fuldstændig Adskillelse mellem Kongeriget og Hertugdømmet, særlig Styrelse og fri Forfatning, særlig Indfødsret osv.; derimod vilde man ikke garantere Uadskilleligheden og den fælles Arvefølge, ej heller vilde man tillade Ophævelsen af visse med Holsten fælles Institutioner. Imod en saadan Fredsbasis var Statsraadet enigt i at gjøre bestemt Modstand, da den vilde opløse Monarkiet aldeles, og Krigen udbrød derfor igjen i Foraaret. Efter Afslutningen af Vaabenstilstanden i Berlin af 10. Juli 1849, ved hvilken alting holdtes svævende, fremkom derpaa Clausen, Madvig og Sponneck med det Forslag, at foretrække en Deling af Slesvig med fyldestgjørende Garanti for den nordlige Dels Forbindelse med Kongeriget fremfor en Selvstændighed og Uklarhed i de statsretlige Forhold, som maatte anses for fordærlig i sine Følger. Det blev gjort gældende, at man vel kun nødvendigt burde vige fra det i de uklart opfattede Fredspræliminaries givne Grundlag, nemlig Slesvigs Selvstændighed i politisk Forbindelse med Danmark, men at Indrømmelser, hvis de skulde vise sig uundgaaelige, hellere maatte træffe Omraadet end Forbindelsens Inderlighed og Varighed. Sponneck imødegik de Indvendinger, som kunde rejses fra Slesvigernes egen Side, med den Bemærkning, at de ved selv at dele sig i den blodige Kamp, som nu var ført, havde forbrudt enhver Ret til vedblivende at udgjøre et Hele, aldeles bortset fra, at enhver Stat er nødt til, for sin egen Rednings Skyld, at slutte en Fred, saaledes som den kan faas. Ja han fremhævede det som en uforvarlig Uret imod den tro Befolkning i Nordslesvig ikke nu at redde den for at gaa tilgrunde i en usalig politisk Forbindelse med Holsten.

Den Unighed, som saaledes opstod i Statsraadet og kun med Møje holdtes nede i den følgende Tid, fandt først efterhaanden sin Afgjørelse ved Begivenhedernes egen Udvikling. Underhandlingerne begyndte først i December Maaned og tog deres Udgangspunkt i hvad der Aaret før var paatænkt: et konstitutionelt Fællesskab mellem de to Landsdele i alle Fællessager (Udenrigspolitik, Hær, Flaade og Finanser) med en særlig fri Forfatning for Hertugdømmet for alle andre Anliggender. Men det var ikke Preussens Villie at komme til en endelig Overenskomst paa dette Grundlag. Ved en snild Benyttelse af

sin dobbelte Egenskab som Stormagt og som den ene af de ledende Magter i Forbundet opnaaede det at forhale enhver Afgjørelse og at bringe Forhandlingerne stadig længere bort fra Præliminariernes Grundlag. Ligeledes forstod man i Berlin med stor Dygtighed at sammenblande de særlige Forhandlinger mellem Kongen og Forbundsmagterne om Holsten, saavel som de samtidige Forhandlinger om Arvefølgens Ordning med dem om Slesvigs Stilling til Kongeriget. Resultatet af det hele blev den saakaldte „simple Fred“ af 2. Juli 1850, hvorved Krigstilstanden ophørte, medens Danmark i Henhold til en hemmelig Artikel i Vaabenstilstanden gjorde Forsøg paa med Vaabenmagt at sætte sig i Besiddelse af Slesvig. Før Hæren derefter rykkede ind i Hertugdømmet, udstedtes efter Aftale Kundgjørelsen af 14. Juli, i hvilken Slesvigs Selvstændighed forkyndtes som Kongens ufravigelige Forsæt. Et sejrrikt Felttog gjorde kort efter Ende paa Oprørernes Herredømme i Sydslesvig.

Samtidig trængte Stormagterne paa overfor Tyskland for at faa Ende paa den revolutionære Tilstand i Holsten. Det tyske Forbund var ved at rekonstruere sig, men kunde ikke opnaa Ruslands Anerkjendelse, saalænge dette Hertugdømme stod i Vaaben imod sin legitime Landsherre. Forhandlingerne fik derved et helt nyt Grundlag: Monarkiets Gjenoprettelse under en eller anden Form i hele sit tidligere Omfang, med en anerkjendt fælles Arvefølge. Det viste sig nu at være forholdsvis lettere at enes paa dette end paa det tidligere Grundlag, og i Foraaret 1851 kunde Kongen sammenkalde de „ansete Mænd“, 9 fra Slesvig og 6 henholdsvis fra Kongeriget og Holsten, for at gjøre Forslag til Landsdelenes indbyrdes Ordning. Flertallet af „Notablerne“, nemlig de 6 fra Kongeriget og 8 fra Slesvig, enedes om Programmet fra November 1848: et selvstændigt Slesvig i konstitutionel Forbindelse med Kongeriget, begge i løsere Forhold til Holsten, der skulde have sin særlige Styrelse, egen Hærafdeling osv. Herimod opstillede de 6 Holstenere Fordringen paa et Slesvig-Holsten, medens en enkelt Slesviger, Etatsraad Prehn, gjorde Udkast til en Forfatning for „Helstaten“, en fælles konstitutionel Ordning af alle Landsdelene. Den almindelige Reaktion imod Omvæltningerne fra 1848 var imidlertid voxet fra Maaned til Maaned og havde hos os en redebon Støtte hos det konservative Parti, der ikke havde Øje for de fremtidige

Farer ved det uafgjorte Forhold til Tyskland. Kongen selv vilde højst ugjerne opgive Udsigten til at holde Monarkiet samlet for al Fremtid, og fra det militære Synspunkt, — særlig Kiels Betydning overfor Als, — kunde meget tale for at undgaa en Opgivelse af de heldige geografiske Grænser. Det er derfor meget vanskeligt at angive, hvad det egenlig var, som gjorde Udslaget i den Vending Sagerne tog; baade vort Held og vore Uheld, Venner og Fjender drev os henimod Monarkiets Oprettelse, vistnok ikke mindst Preussens Tilbøjelighed til at gemme hele Spørgsmaalet til en belejliger Tid, da en ny Krisis maatte kunne forudses.

I sidste Halvdel af Aaret 1851 gled vi saaledes umærkeligt hen imod et fuldstændigt Brud med det Program, paa hvilket det danske Folk havde ført en treaars Krig. I Juli Maaned afløstes Clausen i Ministeriet af Karl Moltke, i Oktober afløstes Udenrigsminister Retz af Bluhme og i December udtraadte Madvig. Forgæves indbragtes der Adresser i Rigsdagen, forgæves vedtog begge Tingene, imod et Mindretal af kun 2 Stemmer, en Udtalelse om, at den i Grundloven bebudede konstitutionelle Forbindelse mellem Danmark og Slesvig ikke maatte opgives, Hertugdømmernes Institutioner fra før 1848 ikke gjenoplives, — „Aftalerne fra 1851“, som de senere kaldtes, blev trufne og tiltraadte af Kongen. Der lovedes ved dem, at Slesvig ikke skulde bringes i nogen nærmere Forbindelse med Kongeriget end Holsten. — Et almindeligt Ministerskifte og den paafølgende Kundgjørelse af 28. Januar 1852 lod den forandrede Situation træde frem for Offenligheden. Efter hele sin Form og sit Indhold maa denne Kundgjørelse nærmest betegnes som et Statskoup, i Lighed med Napoleon Bonapartes 7 Uger tilforn. Det var et aabent Brud med den ved Grundloven skabte Ordning og en Misligholdelse af de Forudsætninger, under hvilke Krigen var bleven ført og den konstitutionelle Statsordning grundlagt. Men idet Rigsdagen under de givne Tidsforhold undlod at gjøre Ansvar gjældende for Rigsretten, gik denne Statsakt ind i vor offentlige Ret og har jo som bekjendt her bevaret sin Indflydelse gennem de senere Forfatningsforandringer.

Januarministeriet opnaaede strax den Indrømmelse fra de tyske Stormagters Side, at Holsten blev rømmet og overgivet

til den kongelige Regering. Derefter opnaaede det ligeledes en almindelig evropæisk Anerkjendelse af den paatænkte nye Arvefølge for alle Monarkiets Lande, den saakaldte London-Protokol. I Forfatningsspørgsmaalet vendte man, for de to Hertugdømmers Vedkommende, tilbage til Stænderinstitutionen, kun med den Forskjel, at det danske Sprog i Slesvig blev lige berettiget med det tyske. Da Valgene imidlertid ufravigelig maatte give et tysk Flertal, eftersom de store Godsejere i Sydslesvig forlods besatte en Femtedel af Pladserne, og Forfatningen kunde forandres ved simpel Stemme flerhed, var der givet en nærliggende Mulighed for en yderligere Udvikling i tysk Retning, dersom man engang fik en tysk Minister, medens en Omdannelse i dansk Aand var umuliggjort, idetmindste for en lang Fremtid. Endelig sluttede der sig hertil en Forordning om Monarkiets fælles Anliggender, ved hvilken der oprettedes et Rigsraad, foreløbig bestaaende af 20 kongevalgte Medlemmer, hvortil senere skulde komme 30 af de repræsentative Forsamliger valgte. Af disse 50 Medlemmer skulde ialt 30 være hjemmehørende i Kongeriget. Rigsraadet skulde kun have en raadgivende Medvirkning ved Lovgivningen, altsaa en ringere Myndighed end den, som ved Januarkundgjørelsen af 1848 var tiltænkt de fælles Stænder.

Det er ikke vanskeligt at paapege Manglerne ved denne Ordning. Arvefølgen manglede den endelige Stadfæstelse, som kun en Anerkjendelse fra det tyske Forbunds Side, eller i modsat Tilfælde en bindende Garanti fra Stormagternes Side vilde have kunnet skaffe den. De sidste Aars Erfaring havde noksom vist, hvad der kunde bringes ud af Preussens dobbelte Stilling. Endvidere var ved London-Protokollen Danmarks utvivlsomme Ret til Slesvig fuldstændig sammenblandet med den højst uklare Retsstilling for Holstens Vedkommende. Man glemte, at det kun er en Stormagt, som forbedrer sin usikre Ret ved at knytte den til en sikker, medens den lille og svage Magt derved gjør dem begge usikre.

Hvad Forfatningssagen angaar, da betegnede den en saa aabenbar Reaktion imod hvad der forhen var vedtaget, at man umulig kunde tænke sig en mindelig Overenskomst med Rigsdagen om den nødvendige Indskrænkning af Grundloven paa denne Basis. Dertil kom, at Ministeriet var uklogt nok til ved sin Anvendelse af den bestaaende Lovgivning at opægge den

offenlige Mening imod sig. Der blev anlagt Pressesager i stort Antal, fremragende Mænd som Hall, Andræ og Monrad afskedigedes fra deres Embeder paa Grund af deres politiske Virksomhed, Rigsdagen opløstes gjentagne Gange, Kongen negtede at modtage de Adresser, som udtalte Mistillid til Regeringen, og denne anvendte ubevilgede Penge til Formaal, som Rigsdagen misbilligede.

Det er dog et Spørgsmaal, som ingenlunde forekommer mig let at besvare, om det ikke var et politisk Uheld, at Ministeriet saa hurtigt og saa fuldstændigt bukkede under for Oppositionen. Denne var i det hele saa hidsig og saa utaalmodig, at den vistnok meget bidrog til at forstærke Reaktionen og ængste de mere konservative Statsmænd. Først førte den en tidsspildende og uklog Kamp imod Tronfølgeoven, der saa meget mere maatte ægge Regeringen, som den blev ført af en Minoritet i Henhold til de særlige Bestemmelser om Grundlovsforandringer; dernæst viste den sig saa voldsom i sit Sprog, især i Pressen, at den i høj Grad opirrede den ældre Tids Regeringsmænd imod hele den nye Statsordning og forøgede deres Mistillid til det konstitutionelle System paa alle Omraader.

Af rent politiske Grunde havde det vistnok været at foretrække, om det samme Ministerium, der havde sluttet Overenskomsten med Tyskland, var kommen til at føre den ud i Livet. Da senere, i Febr. 1858, det tyske Forbund nedlagde Indsigelse mod den danske Helstat for Holstens Vedkommende, var ogsaa Forordningen af 26. Juli 1854 blandt de Foranstaltninger, som Protesten ramte. Holsten og Forbundet vilde sikkert aldrig være gaaet ind paa en Repræsentation efter Folketal, og selv Bluhme og Karl Moltke vilde dog neppe have kunnet fravige denne Ordning. Dersom derfor disse Mænd selv var blevne ved Roret, indtil Konflikten med Tyskland var indtraadt, vilde Enigheden overfor dettes Fordringer have været langt større end den senere viste sig at være, og den liberale Opposition vilde have haft langt friere Hænder til fra sin Side at søge andre Løsninger for Striden.

Det Ministerium, som tiltraadte i December 1854, satte sig den vanskelige Opgave at omdanne Forordningen af Juli Maaned til en konstitutionel Forfatning; det havde været Oppositionens Program, at dersom den konstitutionelle Helstat var

umulig, vilde selve Helstaten være umulig. Forsøget lykkedes for saa vidt som Rigsdagen indskrænkede Grundloven til kun at gælde for Kongerigets særlige Anliggender, medens der oprettedes et Rigsraad med besluttende Myndighed i Fællessager og et forøget Medlemsantal: 30 folkevalgte til de to tidligere Grupper. Men ved denne Forandring i Situationen faldt Tysklands Indsigelse med hele sin Vægt paa den nye Ordning. De holstenske Medlemmer nedlagde Protest mod Raadets Lovlighed, da Forfatningen ikke havde været forelagt Stænderforsamlingerne, og da dette ikke frugtede, begyndte de tyske Stormagters Indblanding (Maj 1856).

De Forhandlinger, som herefter førtes mellem Danmark og Tyskland under Stormagternes Deltagelse, førte til en formelig Trusel om Forbundsexekution i Holsten og en deraf følgende Suspension af Forfatningen for de tyske Forbundslandes Vedkommende (Nov. 58). Derefter fulgte Forhandlinger med de holstenske Stænder, som fremkom med det Forslag at organisere Monarkiet som en Konføderation mellem fire lige berettigede Lande: Danmark, Slesvig, Holsten og Lauenborg. Dette Forslag blev fra dansk Side uden videre tilbagevist som aldeles uskikket til at danne Udgangspunkt for yderligere Forhandlinger, medens Fællesforfatningens Rigsraad fra nu af bibeholdtes som Repræsentation for Kongeriget og Slesvig.

Hermed var der selvfølgelig indtraadt et afgjørende Vendepunkt i den langvarige Strid. Jeg maa tilstaa, at jeg for mit Vedkommende ikke er sikker paa, hvorvidt den her valgte Vej var den retteste. Helstaten var oprettet efter Aftale med de tyske Magter og det vilde derfor have været det naturligste igjen at opgive den, naar Forudsætningerne for den svigtede. Naar man under disse Omstændigheder ikke vilde opgive den konstitutionelle Forbindelse mellem de ikke-tyske Landsdele, forekommer det mig at have været en doktrinær Overvurdering af dennes Betydning. En føderativ Ordning af Kronens Lande med et i dansk Aand styret Slesvig vilde maaske have været en heldigere Overgangsform til den Krisis, som man dog maatte forudse engang vilde indtræde. At Forslaget, som det kom fra de holstenske Stænder, var uantageligt, maatte vel alle indrømme, men det vilde dog have været Umagen værd at prøve ved nærmere Forhandling at komme til en føderativ Ord-

ning, som kunde sikre Monarkiets nærmeste Fremtid, eller i det mindste at konstatere Umuligheden ogsaa af ad denne Vej at naa til en mindelig Overenskomst.

Naar nu imidlertid Regeringen under Halls Ledelse foretrak at fortsætte Fællesforfatningens Statsordning for de ikke-tyske Landes Vedkommende, saa maatte den selvfølgelig stille sig det klart for Øje, at Kongen derved havde gjort Brug af sin suveræne Ret til at prøve andre Former for sine uafhængige Landes Ordning end dem, han under andre Forhold og Forudsætninger havde udtalt sig for under Forhandlingerne med de tyske Stormagter. Man maatte med andre Ord berede sig til en ny Krig eller i alle Tilfælde være betænkt paa at bringe Ofre for at opnaa nye Kombinationer. At denne Tanke maa have været de ledende Mænd fuldt nærværende, kan der vel ingen Tvivl være om, og særlig maa Tabet af Holsten og eventuelt af en Del af Slesvig alt dengang fornuftigvis have været forudsat som en Mulighed, der vilde være at foretrække for en overvældende tysk Indflydelse gennem andre Helstatsformer.

Krigsfarens kom os meget nær i Foraaret 1861, men blev uheldigvis afvendt ved en uvæsenlig finansiel Indrømmelse. Det er ofte bleven fremhævet, at en Afgjørelse under de daværende Forhold efter al menneskelig Sandsynlighed vilde have givet et væsenlig andet Resultat end det, som 3 Aar efter blev paa-tvunget os. Begivenhederne drev os imidlertid kort efter videre ad den engang betraadte Vej, og i 1863 foretoges Holstens administrative Udskillelse og Forfatningsforandringen for Danmark-Slesvig. Netop i dette Øieblik døde saa Kong Frederik VII og den længe forudsete Krisis blev ved et Sammenstød af ulykkelige Omstændigheder til en sørgelig Katastrophe. — Men jeg har ikke tænkt mig her at gaa ud over den Grænse, som sættes ved Kongens Død.

Til denne Fremstilling af Enkelthederne i den politiske Historie skal jeg tillade mig at knytte et Par almindelige Betragtninger.

At den Opgave, som stilledes de danske Statsmænd i Kong Frederik VII's Tid, var saare vanskelig, vil neppe nogen kunne

negte. Der skulde gøres en Overgang fra en Absolutisme, som i de sidste Menneskealdrer havde været ude af Stand til at magte sine Opgaver, til en fri Forfatnings Former. Herved skulde der tages Hensyn til to Nationaliteter, af hvilke den ene var i Flertal og den, som havde skabt Monarkiet, den som Hovedstaden og Kongehuset tilhørte, medens den anden havde været vant til at herske i vide Kredse ud over sit naturlige Omraade og støttede sig til et stort og let bevægeligt Nabofolk. Og dette skulde gøres samtidig med at Kongehuset var ifærd med at dø ud og Arvefølgespørgsmaalet som Følge af de sidste Kongers Blindhed var gjort tvivlsomt.

Hvad der endelig i høj Grad vanskeliggjorde Løsningen af denne Opgave, var den Omstændighed, at den skulde udføres under en Stormagts Øjne, hvis Livsprincip i 200 Aar havde været stadige Udvidelser paa Nabolandenes Bekostning og som netop dengang forfulgte det aabenbare Maal ved Vaabenmagt og Popularitet at grundlægge et nyt Kejserdømme i Tyskland.

Man er nu vel nok villig til at indrømme, at det paa Valpladsen er en Fordel at være en Stormagt, men i Almindelighed gjør man sig det neppe klart, i hvor høj Grad den samme Fordel følger Stormagten i de diplomatiske Forhandlinger. Dette ligger ikke blot deri, at der jo bagved enhver saadan Forhandling ligger et Magtspørgsmaal, men ogsaa deri, at en Stormagt tilhører Evropas Raad paa en helt anden Maade end de smaa Stater. Den store Politik drives jo frem af de store Interesser; der dukker stadig nye Spørgsmaal frem for at gruppere Magterne snart paa en, snart paa en anden Maade, og den Magt, der da i et givet Øjeblik er Herre over Situationen, kan let komme til ved samme Lejlighed at afgjøre de mindre Spørgsmaal efter sit Ønske. Vil vi med dette in mente gennemgaa vort diplomatiske Mellemværende med Preussen og Østrig, saa vil vi snart lægge Mærke til, i hvor høj Grad disse Stormagter, og særlig Preussen, har benyttet sig af deres Fordele overfor os ved snart at trække Forhandlingerne i Langdrag, snart at fremskynde dem efter deres egen Lejlighed, for omsider at fremkalde den endelige Krisis i det for os ulykkeligste Øjeblik.

Og dette Misforhold strækker sig endnu videre. Det lille Folk kan være lige saa tappert og frembringe lige saa begavede Mænd, men hverken dets Hærførere eller dets Diplomater kan

som Regel have den Uddannelse og Øvelse, som den store Stat kan give sine Tjenere. Af vore 9 Udenrigsministre i Kong Frederik VII's Tid havde saaledes kun een (Retz) tidligere været ansat i Udenrigsministeriet, medens ingen af dem nogensinde havde været diplomatisk Sendebud, og dog er det uimodsigeligt, at den diplomatiske Konst som enhver anden maa udvikles ved Skole og Øvelse.

Naar jeg nævner vore 9 Udenrigsministre i de 16 Aar, saa har jeg hermed peget paa en anden Ulempe fra hin Tid, de hyppige Minister- og Systemskifter. Den hænger sammen med det konstitutionelle Livs Barnealder og den store Mangel paa politisk Erfaring og politiske Traditioner. Man manglede egenlige Partier, — thi Bondevennerne deltog ikke selvstændig i Behandlingen af de store Spørgsmaal, — og de enkelte fremragende Mænd, som efterhaanden havde den afgjørende Indflydelse, handlede derfor i meget væsentlige Punkter paa egen Haand, uden dybere Kontinuitet med deres Formænd, hvis Foranstaltninger de dog udvortes maatte akceptere. Denne Usikkerhed havde ulykkeligvis sit fyldigste Udtryk i Kongens Person. Hans rent private Skrøbeligheder er ofte nok bleven fremhævede, ligesom vi jo alle kjender hans kongelige Øjeblikke; men man gjør sig det neppe ret klart, i hvilken Grad han var meddelagtig i de bratte Omslag og den Usikkerhed, som saa ofte kom igjen i hans Regeringstid. Han var ikke blot en uberegnelig, men tildels en upaalidelig Mand, og mere end én Gang var det aldeles uvedkommende Forhold, som fik Indflydelse paa hans Beslutninger. — Det forekommer mig at være uimodsigeligt, at den Opgave, som stilledes de danske Statsmænd i Frederik VII's Tid, under disse Forhold var ualmindelig vanskelig og at det derfor er meget betænkeligt at bryde Staven over dem, fordi de ikke kunde løse den.

Jeg skal derefter gaa over til at omtale den indre Styrelse i Slesvig i Frederik VII's Tid. Denne har jo som bekjendt været Gjenstand for lige saa mange Angreb som den ydre, og hvis disse Angreb da i sig selv skulde være beføjede, vilde de

selvfølgelig være langt vægtigere, da Kongens Regering her i en Række Aar var i uomtvistet Udøvelse af sin Myndighed.

Vi vil først omtale den egenlige Administration, for derefter at komme ind paa Sprogsagen. Jeg maa da tilstaa, at jeg personlig saavel som vistnok de allerfleste af mine nærmeste Landsmænd ofte har udtalt mig stærkt imod denne Administration, begrundet i at jeg som Dreng og ungt Menneske var Vidne til meget, som vakte min Opposition, saarede min Retfærdighedsfølelse, og, jeg maa tilføje, saarede min Særfølelse som Sønderjyde. Der fandtes ikke blot unge uheldige Embedsmænd, hvis Opræden var i høj Grad skadelig, men som oftest oversaa selv de bedste af dem den historisk nedarvede sociale Forskjel paa Befolkningen i Hertugdømmet og Kongeriget.

Naar jeg nu imidlertid senere har villet gjøre mig nærmere Rede for, hvad Regeringen kunde have gjort for at undgaa denne Ulempe, da har jeg maattet tilstaa, at Klagerne er vanskelige at motivere. At enkelte uheldige Personer opnaar Embede og at man senere ømmer sig ved igjen at afskedige dem, saalænge det paa nogen Maade kan undgaaes, er jo noget, som følger af hele vor Maade at tage den Sag paa ogsaa her i Kongeriget, det er jo Examen og Anciennitet det kommer an paa. Forskjellen var kun den, at de ildesindede i Slesvig fremdrog alt muligt for Offenheden, hver Fejl blev drøftet og mange Gange overdreven. Vanskelighederne var især store i de tysk talende Egne. Hvorfra skulde man her faa sine Embedsmænd? Holstenere og Sydslesvigere, som var kompromitterede ved Oprøret, kunde man dog fornuftigvis ikke forlange anvendte; Mænd fra Tyskland vilde være lige saa forudindtagne mod enhver dansk Regering og uvillige til at tjene den. Der vilde kun have været den Udvej at søge brugbare Folk i Svejts og Østrig, men de kunde neppe forudsættes at have eller ville tilegne sig den særlige Uddannelse. I Virkeligheden var Regeringen henvist til at søge sine Embedsmænd blandt de lojale i Hertugdømmerne og iøvrigt at ansætte Folk fra Kongeriget, overalt hvor det kunde lade sig gjøre. At der i disse Henseender var en stadig Fremgang i Aarens Løb, og at man greb enhver Lejlighed til at ansætte fødte Slesvigere, efterhaanden som saadanne uddannedes, er bekjendt nok; Forholdet mellem Befolkningen og Embedsmændene var da ogsaa i stadig Fremgang,

og da Krigen udbrød i 1864, var Modsætningen paa de fleste Steder i Nordslesvig saa godt som udslettet.

Et andet berettiget Spørgsmaal er dette, hvorledes den overordnede Styrelse stillede sig til de lokale Embedsmænd. Jeg har for flere Aar siden, i Anledning af vore Arkivers Udlivering til Preussen, havt Lejlighed til at gennemgaa en betydelig Række af det daværende slesvigske Ministeriums efterladte Sager, og skjønt jeg iøvrigt selvfølgelig i hvad jeg her har fremsat i Aften ikke har gjort nogen somhelst Brug af min Viden som Embedsmand, men udelukkende har omtalt hvad der privat tilhører mig, saa tror jeg dog for dette Forholds Vedkommende at kunne gjøre en Undtagelse. Jeg kan da med Sandhed sige, at de Voteringer af Ministre og Departementschefer, som jeg i saa stort Tal har gjort mig bekendt med, gennemgaaende bærer Præg af en stor Retfærdigheds- og Billighedsfølelse. Den Humanitet, som vistest overfor Embedsmændene, gaar vel efter min Opfattelse nu og da vel vidt; der gaar en bureaukratisk Aand gennem det Hele og der er en Del Smaalighed i Enkelthederne; men jeg tror ikke, at en Kommission af uvildige Mænd vilde fælde nogen stræng Dom over denne Styrelse i sin Helhed. Det faktiske Resultat var jo da ogsaa som bekendt dette, at der gennemgaaende herskede Tilfredshed, selv i de sydligste Egne, medens den Regering, som afløste den danske, har drevet hundreder af de mest velstaaende Familier i Ejdersted, Femern osv. over Atlanterhavet.

Vi skal derefter vende os til Sprogsagen, der dengang og senere har vakt saa megen Forargelse og fremkaldt saa bitre Domme. Den Mand, som fra først af havde rejst Sprogsagen og i Krigens Tid var den Avtoritet, som bar den, var Flensborgeren Prof. Paulsen. Han var selv tysk dannet, men havde gjort den Opdagelse, at dansk som Modersmaal laa bagved hans eget Barndomssprog og bagved Slesvigs hele Historie. Alt længe før 1848 havde han skrevet derom og med stor Styrke fremhævet, hvor stor en Ulykke det er for et Folk at tabe sit Sprog og derved sine Fortidsminder.

Men det faldt dog aldrig Paulsen ind at ville tvinge det danske Sprog tilbage til de Egne, hvor det engang havde været talt, men nu var forstummet. Han holdt kun paa, at det skulde

indføres som Undervisningsgjenstand i Skolerne, overalt hvor det endnu var Folkesprog, og at det da maaske senere ogsaa der kunde blive officielt Undervisningssprog. Da dette Spørgsmaal kom paa Tale i Statsraadet var Paulsens intime Ven Clausen Minister og han selv ansat i det slesv. holst. lauenborgske Kancelli, og det var da ogsaa hans Anskuelse, som blev den raadende. Baade Clausen og Madvig holdt stærkt paa, at begge Sprog skulde have lige Ret, og da der i Dec. 1849 gjordes Udcast til en Forfatningslov for Slesvig, fik dette et fyldigt Udtryk i denne. Det bestemtes nemlig, at man med Hensyn til det offentlige Sprog skulde vende tilbage til Tilstanden før Marts 1848 og kun efterhaanden forandre denne efter Menighedernes egen Begjæring, for saa vidt som den blev vedtagen med $\frac{2}{3}$ af Stemmerne. Med Hensyn til alle andre Spørgsmaal, der vedrørte Nationaliteten og Sproget, skulde den slesvigske Landdag deles i 4 Sektioner efter geografiske Grænser. Enhver Lovbestemmelse, som havde til Hensigt at forandre noget i disse Forhold, skulde da først forelægges disse Sektioner til Prøvelse og maatte ikke komme til Forhandling i Landdagen, før 3 af dem havde givet deres Samtykke dertil.

Men det blev ikke disse Mænd, som kort efter kom til at ordne Sprogforholdene i Slesvig, det var Kongens Kabinetssekretær, Kammerherre Tillisch, der en Tid styrede Hertugdømmet med næsten suveræn Myndighed, og det var Karl Moltke, som senere optog hans Bestemmelser som Dele af den slesvigske Forfatning. Tillisch gik tilbage til det saakaldte Sprogreskript, som Kong Frederik VI havde udstedt 1810 og hvorefter Dansk skulde indføres i Kirken, Skolen og for Retten overalt hvor det var „Almenmands Sprog“. De Skrivelser, ved hvilke det offentlige Sprog nu forandredes af Tillisch, paa-beraabte sig derfor kun dette Reskript og Indberetninger fra Stedets Kirkevisitatorium, d. e. Amtmand og Provst, altsaa to for nylig ansatte Embedsmænd. Saaledes opstod det saakaldte blandede Sprogbælte, med blandet Kirke- og Øvrigheds-, men ublandet dansk Skolesprog, omfattende største Delen af Angel og de tilsvarende vestlige Egne.

At denne Ordning var et Overgreb mod Befolkningen og en politisk Uklogskab, tror jeg ikke der kan være nogen Tvivl om. Det værste var endda ikke det, at der i enkelte Sogne saa

godt som ingen dansk Tale mere hørtes, at kun gamle Folk forstod den, det vilde endda have kunnet rettes; men hele Sprogtvungen var i sig selv forkastelig. Denne Opfattelse anser jeg mig for berettiget til at fremsætte nu, da jeg har næret den fra min tidligste Tid og under min Ansættelse i Slesvig ofte har udtalt den. Hvad der især maa gjøres gjældende imod den, er den Omstændighed, som Paulsen havde fremhævet, men som nu blev aldeles overset, at en Almue hænger ved det overleverede, især i kirkelige Forhold; de tilvante Salmer og Bønner har noget opbyggeligt i den Form, i hvilken de er tilegnede i Barnealderen og intet andet kan erstatte dette. Naar dertil kommer, at det nye i Virkeligheden er i høj Grad fremmed, at det er et Sprog, som man med Ringeagt har udstødt fra sit eget Hjem, saa ligger der i Tvungen noget uberegnelig æggende og saarende, som det altid er baade uretfærdigt og uklogt at tillade sig. Det national-liberale Parti kan nu vel fuldstændig frikjendes for at have indført denne Tilstand, men det maa dog siges, at det senere lod den uforandret, ja forsvarede og hævdede den med en Lidenskabelighed, der ofte i Pressen grænsede til Fanatisme. Fra tysk Side blev det som bekjendt Hovedpunktet i Oppositionen, og saaledes udviklede der sig her en Strid, som vi efter min Mening maa se tilbage paa med meget blandede Følelser.

Men naar man nu, som det er bleven fremstillet, vil se denne Strid fra Synspunktet af en fra vor Side det tyske Folk tilføjet Fornærmelse, da er jeg overbevist om, at man i høj Grad misforstaar dens hele Karakter. Hvad der skete ved Sprogordningen var jo dog kun i store Træk dette, at man søgte at fravriste Tyskheden en endnu ikke tilendebragt Erobring. Først i Løbet af dette Aarhundrede havde Angelboerne opgivet deres gamle Modersmaal og tildels først i 1848 havde de ved en terroristisk Beslutning tvunget det helt ud af Omgangen mellem Mand og Mand. Endnu er det ikke anderledes end at sproglydige Tyskere erklærer Almuesproget dernede for en stærkt daniseret Dialekt. Naar vi saa mindes, hvad der er sket og daglig sker i Sprog- og Nationalitetsspørgsmaalet i alle Tysklands Grænse- og Nabolande, saa er det dog en alt for vidt dreven Upartiskhed, at se en Fornærmelse af det tyske Folk og den tyske Nationalitet deri, at vi efter et farligt Oprør ikke for-

stod at træffe den retteste og mest humane Grænse for vor berettigede Kamp mod fremtidig Overvældelse fra denne Side. Vor Fejl var her som paa saa mange Punkter, at man ovenfra nærede en saa dybt indgroet Mistillid til, hvad der overfor Almuen kan opnaas ad Frivillighedens Vej og overhoved til Frihedens Magt i Samfundet. Forholdene i Flensborg, hvor tysk var det eneste officielle Sprog, medens dansk alligevel i de 13 Aar banede sig Vej i stort Omfang, viser i den Henseende tilstrækkeligt, hvad man vilde have kunnet opnaa uden Tvang.

Naar vi nu ser tilbage paa dette Tidsrum og altsaa særlig paa den danske Regering i Slesvig i Frederik VII's Tid, saa ligger det nær at opkaste det Spørgsmaal: hvad naaede man derved, hvad er nu det blivende Udbytte af denne Regering? Jeg skal i den Henseende tillade mig først at tale af personlig Erfaring. Jeg var født og opdragen nord for Flensborg Fjord i en rent dansktalende Egn, men vi havde ikke des mindre tysk Skolesprog. Der var nok nogle enkelte i Skolen, som kaldtes „de danske Dreng“, fordi de ikke læste med os andre; de sad paa en Bænk for sig selv og blev i nederste Klasse indtil deres Konfirmation; den tysk dannede Lærer henvendte sig nu og da til dem, naar vi andre skrev eller regnede; saa lærte de nødtørftigt at læse. Som Følge af denne traditionelle og, dette fraregnet, særdeles gode Skoleundervisning taltes der (før Krigen) tysk med os i Hjemmet. Senere uddannedes jeg ligeledes væsenlig paa tysk i Flensborg; Skolesproget var vel „blandet“, det vil sige halv dansk og halv tysk, men det blev dog aldeles overvejende den tyske Literatur, som tildrog sig min Opmærksomhed, ligesom jeg indtil langt ind i den voxne Alder væsenlig omgikkes tyskdannede og tysktalende Venner. Jeg kan da ogsaa i Sandhed sige, at hvor udpræget dansk end min politiske Opfattelse var og hvor uudslettelige Indtryk jeg end i mit Hjem havde modtaget af den uophørlige Nationalitetskamp, saa har jeg aldrig hverken dengang eller senere nærret en uvenlig Tanke mod det tyske Aandsliv. Men der var ved Siden af dette lige fra først af noget, som drog mig uimodstaaeligt til det danske, skjønt jeg ansaa det for i og for sig ubetydeligere; der var noget hos de danske Forfattere, som laa

mig nærmere, noget som jeg savnede hos de tyske, et Blik paa Livet, en Maade at udtrykke sig paa, som var mig naturligere. Derfor nedskrev jeg strax fra først af bestandig mine egne Tanker paa dansk. Ligesaa gik det med Historien, der jo er Nationalitetens andet Kjendemerke. Hvor meget end Verdenshistorien og særlig ogsaa Tysklands havde tiltalt mig, saa fandt jeg dog i Danmarks og Nordens Fortid et saa umiddelbart Udtryk for, hvad der forekom mig at være det herligste i Menneskelivet, at jeg ikke kan være i Tvivl om, at det her var Blodets Røst som talte. Og som det gik mig er det gaaet alle mine særlige Landsmænd fra de Aar; der er i Frederik VII's Regeringstid vakt en dansk Nationalfølelse til Live i Nordslesvig, som ikke let igjen vil gaa til Grunde. Befolkningen har set, at der ogsaa gives en selvstændig dansk Aandsdannelse med en rig Literatur, og den har set at der lever et dansk Folk med en minderig Historie, fra hvilken det ikke er vanslægtet. I den Henseende har ogsaa de to Krige, der indfatter hine Aar som en blodig Ramme, deres overordenlige Betydning. Medens de har hævet Danmarks Anseelse, har de givet de danske Sønderjyder et haandgribeligt Bevis for, at det var rede til at bringe store Ofre for deres Skyld. Dette vil først sent blive glemt. Danmarks Historie kunde forhen forekomme Slesvigerne at være dem fremmed og uvedkommende; men ved disse Begivenheder blev Baandet igjen knyttet og med Stolthed ser de nu tilbage paa gamle saavel som paa de nye fælles Minder. Var Adskillelsen indtruffen uden Kamp, i Aaret 1848, da havde Slesvig nu været tabt for bestandig.

Heri ligger efter min Mening denne Tids store Betydning; hvis vi har en Fremtid som Folk, vil den nok engang blive anerkjendt. Men det skal ikke derfor skjules, at den har haft sine Brøst. Mig forekommer det, at disse kan sammenfattes i den Generalnævner, at vi manglede politisk Bøjelighed overfor den indviklede Situation; vore Statsmænd var mere eller mindre hildede i Doktriner, som Eftertiden ikke kan tillægge samme Betydning som de. Mændene af den gamle Skole kunde ikke tænke sig et levedygtigt dansk Monarki uden med de gamle

Grænser og den gamle Statsskik; de saa ikke, at en virkelig ny Tidsalder var oprunden og at helt nye Kræfter kom frem til Herredømmet, baade herhjemme og hos vore Naboer. Det nationalliberale Partis Mænd kunde derimod ikke tænke sig nogen delvis Opgivelse af de engang opnaaede konstitutionelle Former; den nærmeste Fortids vilkaarlige Politiregimente og talentløse Administration var i alt for frisk Minde; for den Opposition, som omsider havde sejret over dette Tryk, maatte ethvert sundt Folkeliv nødvendigvis kræve visse konstitutionelle Garantier. Og til denne berettigede Fordring sluttede sig da den ingenlunde selvfølgelige Paastand, at alle Statsstyrelsens Grene skulde bøjes ind under den samme Form og at ethvert nationalt Fællesskab maatte kræve en fælles Forfatning. Ulykken var, at disse Synspunkter blandedes ind i den store politiske Strid med Ulandet og mere end engang gav den en saa bitter og forvirret Karakter.

Men dersom det er saa, at hin Tid især har fejlet paa dette Punkt, da er det ogsaa her, vi er forpligtede til at lære af den. En Stormagts Politikere kan muligvis tillade sig at føre Partistriden ind i Udenrigspolitikken og hvad dermed staar i Forbindelse, men for et lille Folk kan det let blive fordæveligt. Enhver Kamp mellem Partierne bør hos os holdes indenfor visse Grænser, de Stridende maa, som det skete i Oldtiden, gaa i Kreds med hinanden. Udenfor denne Kampens Kreds maa alt det ligge, som vedrører vort nationale Liv og vort aandelige Arbejde, baade det selvstændige og det vi deler med de andre Folk; udenfor den maa ogsaa ligge alt hvad der vedkommer vor Værdighed som Folk, vor fælles Vilje til at værne om vor Frihed og Selvstændighed. Det er ikke uden Betydning, naar man holder Dom over Fortiden, at drage sig til Minde, at der ogsaa vil komme en Tid, som føler Trang til at dømme os. Vi kan være forvissede om, at den ikke vil dømme os mildt, dersom vi under saa ulige lettere og simplere Forhold, og tilstrækkelig advarede, skulde gjøre os skyldige i vore Fædres Fejl.

II.

Sønderjyllands særegne Plads i vor historiske Udvikling.

(Studenterforeningen, 13. Nov. 1886.)

Det er en Klage, som alt har lydt ved den nulevende Slægts Vugge, og som kun bliver mere og mere højroset, alt som Aarene gaar: hvor vi er bleven smaa og bestandig mindre, medens vore Naboer voxer og breder sig! Vor Historie i de sidste Aarhundreder er en Fortælling om Tilbagegang i Omraade og Magt, en Række Delinger, som man mismodig har kaldt det: — hvorledes skal Fremtiden blive?

Vi behøver ikke at tænke paa Middelalderens fantastiske Statsdannelser i Knydtingernes, Valdemarernes eller Margretes Tid; vi kan nøjes med at gaa tilbage til Kristian IV's Dage for at finde et Rige, som med Ære indtog sin Plads i Folkenes Raad. Mod Øst strakte det sig til Gulland og Øsel, mod Nord til Ishavet og mod Syd til Hamborg og Lybek; dets Flaade beherskede Nordens Have og lagde Skat paa Adgangen til dem, dets Konge kunde ved sin Hofholdning og sine Byggeforetagender henlede Samtidens Opmærksomhed paa sig.

Var der ikke andet i Vejen, vilde de fleste af os dog uden Vanskelighed kunnet finde en Trøst for denne Tilbagegang i Magt og ydre Glans i det rigere nationale Liv, som samtidig har udfoldet sig. Vi kan jo i vor egen Historie træffe Exempler nok paa, hvor stærk og udholdende den Magt kan være, der findes i et forholdsvis lille Samfund; vi har erfaret det hos vore farligste Modstandere i Middelalderen, Holstenerne og Hansestæderne, saavel som hos vore senere Forbundsfæller, Høllænderne. Forsvarsevnen retter sig ikke altid efter Tal og Omraade, og den Lykke, Indflydelsen paa de store Verdensforhold yder, vejer neppe op imod det mindre Samfunds mangfoldige Fortrin paa den indre Udviklings Omraade.

Men vi har ved Tilbagegangen i Land og Folk tabt andet og mere end det, de snævre Grænser angiver; hvert Tab i Omraade har gjort os fattigere, har berøvet vort Folk noget i Indhold og Fylde —, det er som Strænge der er brustne i et rigt Instrument. Og nu trues vi af national Forarmelse i Sind og Livssyn og af alle Forarmelsens ulyksalige Følgesvende.

Da de gammeldanske Lande hinsides Øresund tilligemed Østersøens frugtbare Øer laa under Kronen, grupperedes de rige Provinser ligeligt omkring Hovedstaden; som Øernes frugtbare og milde Natur jævnt gaar over i Jyllands alvorligere og tildels vilde og barske Vestkyst, saaledes fortsattes den i Øst gennem Skaane til Bleking, Øland og Gulland og i Nord til Halland, for jævnt at gaa over i de rige svenske Bygder i Vestergötland og de vidtstrakte Smaalande. Den Del af det danske Folk, som boede her, havde et mere malmfuldt Maal og var en mere haardfør Slægt end Øboerne; Skaaninger og Jyder lignede hinanden i mangt og meget og dannede i Forening en stærk Modvægt mod de mere blødagtige og letbevægelige Sællændere og Fynboere. Vor fælles Historie skyldte Skaaningerne mangt et umisteligt Bidrag; Erkebispedømmet i Lund, Reformationen i Malmø og den skaanske Adelsmand Tyge Brahe vil strax falde enhver i Tanke.

Hvad har vi da ikke mistet ved at tabe disse Lande! Hovedstaden kom til at ligge i en Udkant af Riget, saa godt som udelukkende under Indflydelse af Øernes Beboere; Jydernes selvstændige Bidrag til dens Udvikling blev saa godt som brudt, idet Treklangen i den gammeldanske Folkekarakter afløstes af en ensidig Modsætning. Hvad vi har tabt, kan endnu skønnes af hvad der er bevaret, det lille Bornholm. Hvem kan have gæstet denne Ø eller gjort noget Bekendtskab med dens Befolkning uden at være bleven slaaet af den Betydning, det vilde have havt, om vi havde ejet det ti- og tyvedobbelte af den, saa den kunde have gjort sig gældende med en selvstændig Styrke. Nu er det en Smule Dialekt og enkelte fremragende Begavelser; som særligt Element i vor Udvikling er det uden Betydning. — Her er der i Sandhed brustet en Stræng i vort Sprog og vort Folkeliv.

Tabet af Skaane vilde have truffet os endnu langt haardere end det gjorde, hvis ikke Norge dengang havde været saa nøje knyttet til Danmark. I dette Rige havde vi et ejendommeligt nordisk Element i den nøjeste Forening med vor egen Udvikling, om end ikke saaledes knyttet til de andre danske Lande, som Skaane havde været det. I Norge fandtes en gennemgaaende og velgjørende Modsætning til det særlig danske; Naturen er jo saa forskjellig som vel mulig, Folkets Grundpræg

ikke mindre. Alligevel muliggjorde den fælles Nationalitet og begge Landes ligeartede Forhold til det fælles Hav et Samliv saa nøje og saa inderligt, som det neppe andensteds har kunnet forme sig under lignende Forhold. Netop Modsætningen fik en Tilløkkelse, som har bevaret sin ejendommelige Magt ud over Adskillelsen. Og hvad skylder vi ikke Mænd som Holberg og hele den Kreds af begavede Forfattere, som efter hans Tid optraadte i den fælles Literatur. Hvorledes Adskillelsen følte af den da levende Slægt ser vi af Øhlenschlägers bekjendte Udbrud i Digtet „Hrolf Krake“, hvor han omtaler Bødvar Bjarkes Besøg hos den danske Bonde:

Saa sadde de dér tilsammen, o hvilken salig Lyst,
Som Skjalden endnu mindes med dybt bevæget Bryst, —
Naar Norges ædle Sønner til Sjølund stævned' fri
At knytte Brodervenskab, — hvi er den Tid forbi!

Ogsaa dette Tab har vi et levende Minde om i det Stykke Norge, der forblev under Kronen: Øen Island. Som Bornholm kan det give os enkelte udmærkede Mænd, det kan ved sin Ejendommelighed og sin store Fortid kaste en vis Glans over den gamle Krone, men det staar for fjernt, for fattigt og for løsrevet til at gjøre sig selvstændig gjældende selv i vort lille Samfund. Den rige Vexelvirkning med et betydningsfuldt højnordisk Element gik tabt med Norges Krone.

Saa er der Tabet af Sønderjylland. Her var der ikke Tale om en særlig Natur eller et eget Led i det gammeldanske Rige med folkelige eller sproglige Ejendommeligheder. Landet er snarere som et „Lille-Danmark“, halvt Øernes, halvt Nørre-jyllands Natur, begge i mindre Træk, og det samme gjentager sig i Befolkningens Karakter og Mundart. Dertil kommer, at det er saa ringe i Udstrækning, at dets Tab i og for sig neppe kunde betyde meget til en Tid, da Rigets øde Strækninger opdyrkes og Folkemængden voxer i en hidtil ukjendt Grad.

Og dog er det et Tab, som er gaaet den nulevende Slægt saa nær til Hjærte som noget tidligere kan være gaaet Samtiden. Maaske tildels, fordi vi havde saa lidt at tabe, dog vel især fordi i vore Dage Nationalitetstanken kom til og gav Adskillelsen noget af Folkedødens Rædsler. Hin Befolkning, som blev ladt i Stikken, var vaagnet til national Bevidsthed samtidig med hele det nyere

Folkelivs Udfoldelse i Kongeriget; det ene havde støttet det andet og syntes uadskillig sammenvoxet dermed. Norge var gaaet bort til et frit selvstændigt Liv; Sønderjylland gik haarde Trængsler imøde.

Og dog er denne umiddelbare menneskelige og nationale Sorg over de fraskilte Landsmænds Skæbne og Bitterheden over vor hensynsløst krænkede Ret kun den ene Side af Sagen. Sønderjyllands Tab var i Virkeligheden noget andet og mere, den var som Tabet af Skaane og Norge en Stræng, som brast, en egen Tone, som forstummede; vi er ogsaa herved bleven ikke blot mindre, men fattigere.

Jeg skal ikke komme nærmere ind paa det store Strids-spørgsmaal, der ligger i Stikordet „den slesvigske Selvstændighed“: Berettigelsen af denne Befolknings Særfølelse og af de Ønsker, den fremkaldte, de Forhaabninger om at bevare ogsaa fortyskede Egne for den fælles Udvikling, den knyttede sig til; det er jo bekjendt nok, hvor skaanselsløst de Mænd, som førte Ordet i den nationale Kamp, har fordømt den. For mig staar det saaledes, at denne Særfølelse vel var en Vanskelighed, — og, som det viste sig, en Vanskelighed, som hin Slægt, der stilledes overfor den, ikke kunde magte —, men at den i sig selv dog maaske snarere var et Gode end et Onde. Ulykken var, at der alt dengang laa over os denne trøstesløse Fattigdom, der i Samfundet kun vil og kan faa Øje for én Slags Danskhed og én Slags Dannelse og én Slags Frihed, — saaledes som Enevælden, der havde sat sit Præg paa alt, kun havde kjendt én Slags Undersaatter. Overfor denne Ensartethed maatte Danskheden i Sønderjylland, der var saa nøje sammenknyttet med mangfoldige Ejendommeligheder, i mange Maader vække Forargelse. Omvendt skræmmedes hin Befolkning tilbage ved pludselig at stilles Ansigt til Ansigt med sin egen oprindelige Folkelighed, i en Udvikling og en selvbevidst Kraft, som med overvældende Myndighed krævede Tilslutning og syntes at maatte føre til Selvopgivelse.

Hvad der dengang traadte frem i utallige personlige Rivninger, i gjensidig Vrede og Misnøje var dog uden al dybere Betydning for det offentlige Liv, som det dengang hurtigt udviklede sig; det var som Skummet og de talløse Vandhvirvler, der dannes, hvor to Floder mødes for at forene deres Vande i

et fælles Leje; neppe er Samløbet vel begyndt, før hin Uro er glemt og Kræfterne fast sammensluttede.

Den slesvigske Selvstændighed i sin væsenlige og varige Betydning var ikke fremgaaet af et Lune eller en enkelt Slægts Paafund, men var Resultatet af Aarhundreders historiske Udvikling. Eller rettere, den laa forud for al Historie; thi Sønderjylland havde ikke saa meget i Tidens Løb fjernet sig fra de andre danske Lande som snarere fortsat sit oprindelige ejendommelige Liv, medens de andre Landsdele mere og mere var smeltede sammen til en Helhed og havde opgivet det væsenlige af deres Ejendommeligheder.

Hvilken Berigelse laa der altsaa i Virkeligheden ikke i dette fornyede Samliv; hvilken Glæde for de danske Sønderjyder at gøres bekendte med den Rigdom, deres længe forsømte Folkelighed havde opnaaet i sin selvstændige nordiske Udvikling, og hvilken mægtig Tilskyndelse til at udvide Blikket baade for de historiske Virkeligheder og Fremtidens Muligheder maatte ikke Optagelsen af dette ejendommelige Element kunne have øvet paa den taktfaste og noget selvgede nationale Danelse.

At disse gode Virkninger alt i mange Maader kom til Syne under det politiske Samliv og ej heller helt er ophørte efter Adskillelsen, véd enhver, som har havt Opmærksomheden henvendt paa vor nationale Udvikling i den sidste Menneskealder. Men lige saa vist er det, at Nordslesvig ved denne Katastrofe for os og vort Folkeliv er bleven en Skygge af sig selv; imod hvad det vilde være bleven under et fortsat Samliv, er det nu kun som et Bornholm imod Skaane, et Island imod hele Norges Rige.

Sønderjylland havde sin særlige Betydning ved at være Danmarks Forpost overfor Tyskland og det tyske Folk. Som Skaane jævnt førte det danske op imod det højnordiske og den malmfulde svenske Folkelighed, og som Norge dannede en ejendommelig Modvægt mod den danske Natur, saaledes som den efter Skaanes Tab var ensidig udpræget, saaledes vender Sønderjylland ned imod vore Stammefrænder i Syd, hvis Sprog strækker sig til Verdens ældste og rigeste Kulturlande. I denne Beliggenhed og dette Forhold har Landet og Befolkningen sin tusindaarige Historie.

Forholdet var og maatte med Nødvendighed blive et dobbelt, tiltrækkende og frastødende, optagende og afværgende; saaledes har det været fra de ældste Tider indtil vore Dage.

Sønderjylland var det Sted, hvor den fremmede Kultur først omsattes i en nordisk Form. Saaledes alt ved Kristendommens Indførelse. I over hundrede Aar var Slesvig og Ribe Udgangspunkter for Kirkelærens Forkyndelse, før den kunde slaa Rod længere nordpaa; men i den Tid maatte den antage nordiske Former og vænne sig til den danske Tunge. Ligesaa i Middelalderen. Her var det Knud Lavard optog den store Verdens Sæder, og herfra traadte Valdemar Sejr i Berørelse med sine Samtids store Brydninger. Det samme kommer igjen i Reformationen, som først udformer sig i Haderslev, og det synes mere end en Tilfældighed, at den første Digter, som med Selvstændighed optager den nyere Tids poetiske Former fra Tyskland, Andreas Arrebo, udgaar fra Hertugdømmets ejendommelige Paavirkning. Saa har vi det attende Aarhundrede med den pietistiske Retning i Modsætning til Holberg og den vesteuropæiske Indflydelse: Salmedigteren Brorson, og senere Evald, hvis Barndom og første Udvikling har Præg af Grænse-landets særlige Stilling.

Den sidste Repræsentant for denne Retning i vor Literatur var Biskop Martensen; man kunde i en vis Forstand kalde ham „den sidste Slesviger“. Med noget nøjere Kjendskab til Martensen vil man have Følelsen af dette ejendommelige, den inderlige Fortrolighed med det tyske Aandsliv, Trangen til stadig at fordybe sig i det og søge Berigelse af det, men baaren af en dyb og stærk dansk Nationalfølelse. Hvilket stort Folk vilde vel vrage en saadan Nuance i sin egen Karakter, en saadan Berigelse af det mere typiske? Det er en bitter Frugt af den aandelige Fattigdom, at den som har lidet, ham skal endog det lidet fratages, medens den som har meget, altid faar mere. Lysten til at udstøde og vrage følger Forarmelsen som en Skygge.

Men Sønderjyllands særlige Forhold til vore sydlige Naboer er dermed ikke udtømt; var det ikke andet, da blev dette Land kun en Overgangsform mellem de to Folk, saaledes som man fra tysk Side har paastaet. Denne Trang til Forstaaelse af det fremmede, til at optage det og tilegne sig det, er kun

den ene Side af Forholdet; den anden er et ældgammelt Fjendskab, en sej Modstand mod de fremmedes Overgreb.

At denne Side af Forholdet har sine Rødder tilbage i Tiden, lige saa langt som den anden, staar at læse paa hvert Blad i vor Historie. Sønderjyllands Tilblivelse er knyttet til Danevirkes Anlæggelse og Forsvar; Kampen er ofte bragt til Tavshed, ja tilsyneladende død hen og ophørt; men atter og atter er den blusset op igjen, stadig med samme oprindelige Kraft, lige til vore Dage, da den efter Slægtaldres Forløb brød frem paa ny og i et Øjeblik vækkede et Tusindaars Minder til Live. Mærkeligt er det, at alt Sagnet lader ogsaa Kvinder føre denne Kamp, som Kongedatteren Hervør og Skjoldmøen Hede, ligesom det i den historiske Tid er Dronningerne Thyre og Margrete, som bygger paa Danevirke omkap med Gudfred, Svend og Valdemar. Det er neppe for at smigre Kvinden, men for at betegne denne Kamp og dette Værn som et særligt Kald, der griber alle, Kvinder som Mænd, ja Børn som Kvinder. Og dette har jo ogsaa de skiftende Tider stadfæstet.

Set fra dette Synspunkt har da Sønderjylland ikke været en Folkebro mellem Nord og Syd, men en mægtig Dæmning imod det uhyre Folkehav i Syd. Udenfor den drager det afsted med sine urolige Bølger, sine store Strømninger og sin brusende Brænding; Skum og Sand kastes langt ind over Diget, og i Aarhundredernes Løb flyttes Klitterne, det forhen frugtbare Land bliver en Sandørken og omsider selv til Strand og Hav. Saaledes er det gaaet her som saa mange andre Steder, at Mennesket maa vige tilbage for Elementerne. —

Disse Erfaringer og denne Kamp har sat sit Præg paa Sønderjydens Karakter; medens den af Samlivet med det store fremmede Folk har faaet en vis Sans for det Eventyrlige, en urolig Trang til at lære forskellige og modsatte Forhold at kjende, saaledes har den ogsaa noget af Kystboens Tunghed og Træghed, hans Ædruelighed og noget tøre Forstandighed, men tillige hans fribaarne Selvfølelse og et stort Mod paa at komme i Kast med Vanskeligheder og ikke at give efter for dem, før de er besejrede.

Hvorledes er det nu muligt at forene disse to Modsætninger: Kampen mod det tyske og Trangen til at tilegne sig det og frugtbargjøre det? Ja hvorledes forener Strandboen de

to: at kæmpe mod Havet tidlig og silde, naar det trænger paa og hænger hans Marker, og saa dog at drages til det atter og atter som „Livets rige Kilde“? Hvad der for Betragtningen synes at være Modsætninger, ligger ofte uadskillig sammenknyttet i det virkelige Liv, ja man kan sige, at der paa Bunden af ethvert historisk Forhold af stor og varig Betydning baade hos den enkelte og hos hele Folk ligger en dialektisk Dobbeltthed, en tvetydig Forudbestemmelse, som betinger Udviklingens Styrke. Og saaledes har Sønderjyllands særlige Plads i vor Historie været denne, paa én Gang at være en Formur mod Tyskheden, en aarvaagen Grænsevagt, og et Organ for den mest umiddelbare Paavirkning, den fyldigste Forstaaelse af det fremmede. De to Sider træder i Tidens Løb frem med højst forskjellig Styrke, snart er den ene, snart den anden fremherskende; men for den opmærksomme lagttager er den dog aldrig eneraadende. For et Par Slægtaldre siden var det fredelige Samliv aldeles overvejende, senere er Fjendskabet traadt stærkere og stærkere frem. I den enkelte, som har gennemlevet forskjellige Perioder og har Blik for de større Forhold, vil begge Strømninger løbe jævnsides; dér vil en Klage som den, Øhlenschläger lod komme til Orde overfor Norge, i mangt et Øjeblik trænge sig frem ogsaa overfor det brudte Samliv med den fremmede Nationalitet; medens samtidig enhver Tone fra den tusindaarige Kamp vil sætte Sindet i Bevægelse.

Rent ideelt betragtet er dette vort største nationale Tab ved den Ulykke, som traf os 1864; vi er som Folk bleven fattigere, det er en Stræng som er brusten. Det danske Sønderjylland repræsenterede den naturlige Uro overfor Tyskland, det tvetydig skiftende, men altid levende Forhold til dette beslægtede og dog saa forskjellige Folk; det var et selvstændigt Organ for vor Nationalitet. Efter Adskillelsen er dette brudt, Forholdet har tabt sin Lidenskab, det er afløst af kold Ligeegyldighed. Og skal vi være ærlige, maa vi tilstaa, at denne Ligeegyldighed har bredt sig til Forholdet nordpaa; den nationale Spændighed kan ikke slappes paa et Hovedpunkt uden at lammes til alle Sider. At dette kun gjælder Forholdet i det hele og store, er en Selvfølge; andre og stærke Strømninger gaar under Overfladen, men de har endnu ikke kunnet finde et nyt Hjem, der som det gamle

kunde give dem et sikkert Løb, uafhængigt af skiftende Stemninger.

Naar vi da ser tilbage paa de sidste 20 Aar, er der sikkert meget glædeligt at dvæle ved i Udviklingen af vor Nationalitet, i Udskillelsen af det fremmede og i et ihærdigt Arbejde i mange Retninger; men enhver alvorlig Iagttagelse vil dog sige sig selv, at indenfor disse Baner har vi ingen Fremtid. Vore Kaar er bleven for smaa, det der bevæger vort offentlige Liv er bleven for fattigt. Jo simple Forholdene er bleven, des mindre Taalsomhed vises der overfor Livets og Individernes Forskjellighed, des brutalere fremsættes det Krav, at alle skal uniformeres i Partier og Grupper, des ringere bliver de Fordringer, der stilles til Mænd, som vil være Nationens Ørdførere. Vi er bleven en rig Slægt i fattige Kaar.

En rig Slægt i fattige Kaar, — hvad det vil sige i rent borgerlige Forhold, det véd Enhver. Lykken kan være lige stor i smaa og i rige Kaar, naar kun disse svarer til Trang og Vane; men som Regel vil det være en tung Tilskikkelse for den, der var vant til store Forhold og rigelige Kaar, at indsnævres af Fattigdom og Savn. Og som det gaar den enkelte, gaar det med hele Folk og Samfund. Vi har det nær for Øje i et stort Exempel af Nordens Historie. Da Island byggedes, var det en højt begavet og rigt udstyret Slægt, som nedsatte sig der, og Livet deroppe fik et Præg af Storhed og Kraft, som har vakt alle følgende Tiders Beundring. Samfundet ordnedes efter fint gennemtænkte og vel afvejede Love, Udviklingen fulgte den i de nær beslægtede Kongeriger eller ilede stundum forud for den; storslaaede Karakterer og Begavelser blandt Mænd og Kvinder førte et Liv og bestod Kampe, om hvilke Mindet vedligeholdtes i Aarhundreder, indtil det udformedes i den enestaaende Sagaliteratur. Saaledes gik det i adskillige Slægtled; men saa gjorde Naturens Fattigdom og den afsides Beliggenhed sin frygtelige Ret gjældende. Forbindelsen med de store Lande sygnede hen og den medfødte Kraft vendte sig indad, til stadig voxende Ufred og indre Fejder. Altinget, det frie Samfunds Stolthed, blev en Tumbleplads for Lovtrækkerier; Øens kløgtigste Hoveder studerede Lovene, ikke for at kjende dem og vejlede i deres rette Forstaaelse, men for paa snildeste Maade at kunne omgaa og bortfortolke dem. Det gjælder om at møde med de

fleste Stemmer, hvordan de end skal skaffes tilveje; senere gjælder det om at møde med de fleste bevæbnede. Denne Situation var det som bekjendt, der hidførte Fristatens Undergang; hvad der havde givet Island sin Glans, tabte sig; tilbage blev alt det brutale, det troløse, den ustyrlige Trang til for enhver Pris at ydmyge sine Modstandere. Saa gaar Partiførerne til Udlandet. —

Ogsaa vort Folk har denne medfødte Rigdom i Evner og Fortid, som ikke lader sig fornægte og ikke kan glemmes; vi kan ikke i Længden leve paa aandelig og folkelig Fattigdom. Enten maa vi udvide vor Synskreds og skaffe os større Forhold som Folk, eller ogsaa vil Individerne før eller senere sprænge Folket og med Opgivelse af Fortiden slaa ind paa nye og rigere Baner. At blive et andet Island med Aarhundreders Drøm om en længst forgangen Herlighed, er umuligt paa det Sted, hvor vort Land ligger, og under de materielle Betingelser, som vi har. En Tid lang vil Folkets ypperste Mænd nøjes med i Stilhed at gjentage Hamlets Ord: Danmark er et Fængsel; — derpaa vil der komme en Slægt, hvis Trang til Frihed og Udvikling er større end Trangen til at „vedblive at være danske.“

Vi har i Virkeligheden kun én Udvej, kun ét Fremtidshaab: vi maa forøge vort Bo og igjen skaffe Rigdom tilhuse, uden den kan vi ikke trives. For at naa dette Maal er der et dobbelt Arbejde at gjøre: vi maa søge Bod for de lidte Tab, og vi maa arbejde vort Folk op til Selvforstaaelse og Selvfølelse.

Hvorledes har det kunnet gaa til, at Aarene er gaaet med en sønderlidende Splid, med Udfoldelsen af et Overmaal af Kræfter for at ægge og ophidse danske imod danske, i sløv Forglemmelse af alle vore fælles Opgaver? Var det ikke paa Tide atter at samle, hvad der er spredt, og at ophjælpe, hvad der er forsømt, for at vi ved ihærdigt Arbejde med de rige Midler, som Forsynet har betroet os, atter kan naa, op ved Siden af de fremmeligste Folk og kappes med dem i Oplysning, i Arbejdet for Tidens fælles Opgaver og i en kraftig og forstandig Hævdelse af vor Nationalitet?

Men af hvor stor Betydning det end vil være saaledes at oparbejde Folkets Evner i dets nuværende Omfang, saa er det ikke nok; vi maa søge Oprejsning for de store Tab, vi i Tidens Løb har lidt. Skaane og Norge kan vindes tilbage i et stadig

inderligere Samliv mellem de nordiske Brødrefolk; men dette kommer ikke af sig selv, det maa blive en bevidst Folkesag at fremme det ad alle de Veje, som maatte frembyde sig. Vi trænger til nye Tilgange i vort Aandsliv, vi trænger til Mod-sætninger, til Paavirkninger, til selv at paavirke andre. Og det samme er Tilfældet i Samfundet og i de materielle Forhold, i Sproget og i Politikken. De nordiske Folk rummer en Rigdom af Former og Forskjelligheder, saa stor som nogen anden Nation i Verden; i Samlivet mellem dem vil ingen Længsler efter andre og nye Rigdomskilder kunne finde Plads.

Men ogsaa for Tabet af Sønderjylland maa vi søge Op-rejsning, den Traad, der her er brustet, maa knyttes igjen; thi kun derved kan den nordiske Folkelighed komme i det rette harmoniske Forhold til sine Stammefrænder. Hvorledes det kan ske, derom kan jo ingen have nogen Mening, da det som enhver Forhaabning er afhængigt af den hele ukjendte Fremtid. Men Betingelserne derfor og Vejene dertil er det ikke vanskeligt at forudsé, de ligger netop i det forhen fremhævede, Udviklingen af vor egen Evne. Jo rigere vi bliver, des større Udsigt er der til at forøge vor Rigdom; jo mere vi ofrer paa at komme op i Højde med vore Naboer eller at overgaa dem dér, hvor vi har vor særlige Styrke, des nærmere kommer vi det Maal, ved Op-gjørelsen af Fortidens Tvistemaal at komme til vor utvivlsomme og umistelige Ret.

Naar vi da dvæler ved vor Fortid og dens omskiftelige Historie og ofte kan fristes til at gaa i Rette med de Tilskikkelser, som har gjort os til et lille Folk mellem store og mægtige Naboer, maa vi vel tage os i vare for ikke at give Klagen en fejlagtig og sygelig Form. Det er ikke i og for sig saa sørgeligt, at vore Grænser er flyttede fra Gulland til Øresund og fra Nordkap til Skagen; men det vilde være sørgeligt, om vi ikke forstod at bøde paa det Tab, vor Folkelighed derved har lidt, den Forarmelse, som derved er overgaaet det særlig danske, ved at knytte rige og stærke Forbindelser med de fraskilte Lande og vore øvrige nordiske Frænder. Og det er intet uopretteligt Tab, at den danske Magt ikke mere naar ned til Hamborgs og Lybeks Porte; men det er en tung Tilskikkelse, at vi indtil videre er skilte fra de Landsmænd, som bedre og fyldigere end vi kunde danne Bindeledet og Grænseskjellet mod Syd, og det

vilde være en Ulykke, om vi opgav Samlivet med dem og den fælles Kamp for vor Fremtid.

En Betragtning af den særegne Plads, Sønderjylland indtil den nyeste Tid har indtaget i vor historiske Udvikling, indeholder derfor mægtige Tilskyndelser til at fremme et enigt Arbejde for alt hvad der skal sysselsætte os som Folk: vor nationale Kultur, vor materielle Opkomst, den almindelige Oplysning, det militære Forsvar og Samlivet med de nordiske Frændefolk. Denne Konklusion, vil De maaske sige, er ikke ny, den kunde vi være kommen til ad mange andre og kortere Veje. Deri giver jeg Dem gjerne Ret; efter min Mening maa man komme til den ved enhver alvorlig Betragtning af vore Forhold, ligegyldig hvor Udgangspunktet tages. Men jeg vil ønske, at det maatte kunne være til nogen Bestyrkelse for Dem i denne samme Forstaaelse af vor nærmeste Fremtidsopgave, naar De ser, at ogsaa en Redegjørelse for de historiske Forhold, jeg her har villet berøre, taler saa højt og indtrængende for en Afslutning af vor indre Ufred og Anspændelsen af alle vore Evner til at skaffe Betingelserne tilveje for en rigere og mere mangeartet Udfoldelse af vort nationale Liv, baade indad- og udadtil, og da baade mod Nord og mod Syd.

Svenske Konungens rätt i fråga om nedsättning af Tullbevillnings-afgifter enligt 1809 års Regeringsform.

Af Oscar Alin.

Den uppgift, som stiftarne af Sveriges nu gällande Regeringsform tilldelade Riksdagen i förhållande till Konungen, angifves i motiven till denna lag väl med de orden, att denna samhällsmakt skulle vara „visligt trög till verkning, men fast och stark till motstånd.“ Den skulle utgöra ett värn för folkets frihet, ett organ för uttalande af folkets behof, men icke ega att positivt bestämma styrelsens gång. Denna grundsats erhöll ett uttryck, bland andra, i Regeringsformens stadganden om beskattningsmaktens utöfning.

I motiven till Regeringsformen yttrade Konstitutions-Utskottet rörande denna del af sitt förslag:

„Svenska folkets rättighet att genom Rikets Ständer sig sjelft beskatta har af Utskottet blifvit sorgfälligt iakttagen. Det är denna sjelfbeskattningsmakt, som upprätthåller och befäster Nationalrepresentationen. Dess vårdande är följaktligen icke blott för Nationens välstånd, utan äfven för dess frihet af den yttersta vikt.“

Denna Svenska folkets rättighet att genom Rikets Ständer sig sjelft beskatta, och dermed National-representationen, hade under det statsskick, som 1809 omstörtades, sväfvat i fara att alldeles försvinna, sedan Konung Gustaf III i Förenings- och

Säkerhets-Akten 1789 infört ett stadgande, som väl tillerkände „Svenska folket“ rätt att deltaga i beskattningsmaktens utöfning, men lemnade derhän sättet, huru det skulle utöfva denna rätt, hvadan Konungen lagligen var oförhindrad att, med förbigående af Riksdagen, begära skatt af t. ex. ett fåtaligt Utskottsmöte eller af myndigheter, som voro så föga egnade att motstå hans yrkanden som t. ex. Provinsialmöten eller Sockenstämmor.

För att för framtiden omöjliggöra dylika angrepp mot Riksdagens och dermed mot Svenska folkets beskattningsrätt skrefs i den paragraf af den nya Regeringsformen, som inleder den afdelning, hvori stadgas om Riksdagens rättigheter och skyldigheter, § 57: „Svenska folkets urgamla rätt att sig beskatta utöfvas af Riksens Ständer allena vid allmän Riksdag, — eller, såsom det nu heter, sedan år 1866 uttrycket „Riksens Ständer“ borttagits ur Regeringsformen: „af Riksdagen allena“; hvarjemte sistnämnda år detta moment blifvit tillagdt: „Huruledes särskilda menigheter må för egna behof sig beskatta, bestämmas genom kommunallagarne, hvilka af Konungen och Riksdagen gemensamt stiftas.“

Denna paragraf afsåg således att förekomma hvarje försök att låta andra delegationer af Svenska folket än Riksdagen utöfva den rätt att sjelft beskatta sig, som grundlagsstiftaren förutsatte såsom detta folks tillhörighet, d. v. s. rätten att sjelft åläggas sig de skatter, som det skulle utgöra, och att således ej behöfva utgöra skatter, som det icke sjelft åtagit sig, eller som någon utan dess samtycke ålagt det. Detta var innehållet af den „Svenska folkets urgamla rätt att sig beskatta“, som Regeringsformens 57de paragraf omtalar, och som grundlagsstiftarne, till större delen i form af förbud mot inskränkningar, för hvilka den under föregående tider varit utsatt, närmare bestämde genom sådana stadganden som det i § 73 Rf.: „Inga nya pålagor, utskrifningar af manskap eller af penningar och varor må hädanefter, utan Riksens Ständers fria vilja och samtycke, i den ordning förut nämndt är, påbjudas, uppbäras eller fordras“ (jfr §§ 74, 76, 77, 79, 80); och det i § 60 Rf.: „Ej må några allmänna afgifter, af hvad namn och beskaffenhet som helst, utan Riksens Ständers samtycke kunna förhöjas, Stora Sjtullen å inkommande och utgående spannmål allena undantagen;“ hvarjemte i § 61 Rf. fastställes en

bestämd tidpunkt såsom gräns för de af Rikens Ständer åtagna Bevillningarnas utgörande. Det var ock till tryggnad af denna Svenska folkets så bestämda beskattningsrätt, som de i Ansvarighetslagen för Statsrådets ledamöter af den 10 Februari 1810 stadgade straff för den Konungens rådgifvare, som tillstyrker Konungen att vidtaga sådant steg, hvilket uppenbarligen är stridande mot Regeringsformens bokstafliga föreskrift uti § 57, rörande Rikets Ständers beskattningsrätt, uti § 60 till förhöjande af den bevillning Rikets Ständer sig åtagit eller af sådana artiklar, hvilka i densamma till bevillning räknas: allt sådant till förökande af Kronans inkomster; — uti § 73, rörande påbudande, uppbärande eller fordrande af nya pålagor, utskrifningar af manskap, penningar eller varor, utan Ständers samtycke¹⁾ (äfvensom för tillstyrkande af öfverträdelse af §§ 74, 76, 77, 79, 80).

Man har påstått, att vissa af de Regeringsformens stadganden, som handla om Svenska folkets sjelfbeskattningsrätt, skulle ådagalägga, att grundlagsstiftarnes mening varit att bestämma att, likasom ingen skulle ega att utan Riksdagens samtycke ålägga folket skatt, så skulle ej heller någon ega rätt att utan Riksdagens bifall nedsätta eller borttaga en skatt, som Riksdagen för sin del beslutit. Deras mening skulle således hafva varit den, att Konungen skulle vara så bunden af Riksdagens beslut i beskattningsfrågor, att han ej i något fall skulle ega rätt att minska eller efterskänka en af Riksdagen besluten afgift, utan ovilkorligen vara skyldig att till hela dess belopp mottaga den, huru ändamålslös, huru tyngande, huru orättfärdig den än kunde vara.

Angående denna uppfattning yttrade vid 1829 års Riksdag en af 1809 års män:²⁾ „Svenska folkets representanter 1809 anade icke möjligheten deraf, att dessa representanter år 1829 skulle anse skadligt för detta folk att få nedsatta skatter. Således kunde de icke tänka sig möjligheten af den tydning, att

¹⁾ I Konstitutions-Utskottets första förslag till denna lag stadgades helt kort ansvarsbestämmelse för tillstyrkande af öfverträdelse af Regeringsformens bokstafliga föreskrift uti „57, 60 och 73 §§ om Rikens Ständers Beskattningsrätt.“

²⁾ Friherre Jacob Cederström.

Riksens Ständer, om Styrelsen funne afgifterna kunna ned-sättas, icke skulle tillåta det, till allmän nytta för samhället.“

Sanningen af detta yttrande bestyrkes deraf, att bland alla de förbud mot inskränkning i Svenska folkets beskattnings-rätt, som Regeringsformen innehåller, finnes, med undantag af det, som ligger i 87de paragrafens stadgande om sättet för ändring eller upphäfvande af en af Konung och Riksdag gemen-samt stiftad lag (och stadgandet i § 80 rörande Indelnings-verket), intet, som gäller nedsättning eller borttagande af skatt utan Riksdagens samtycke, likasom ej heller Ansvarig-hetslagen för Statsrådets ledamöter innehåller någon straffbe-stämmelse för tillstyrkande deraf, — ett förhållande, som icke kan bero derpå, att man ej tänkte sig en dylik åtgärd som möjlig, ty derom var man visserligen ej år 1809 okunnig, att Konungen under den tid, som närmast föregick upprättandet af 1809 års statsskick, utöfvat rätten att efterskänka en af Riksens Ständer beslutna pålaga.

Men, har man sagt, i sjelfva den omständigheten, att Re-geringsformen i § 57 förbehåller Svenska folket sjelfbeskattnings-rätten, ligger det ifrågavarande förbudet: denna rätt innefattar nämligen ej blott befogenheten att pålägga eller höja en skatt, utan äfven den att afskaffa eller minska den. En dylik tolkning af Grundlagens bestämmelser är emellertid icke tillåtlig. Den nämnda paragrafen förutsätter Svenska folkets rätt att „sig be-skatta“; enligt vanligt språkbruk betyder ordet „beskatta“ på-lägga skatt, vare sig det sker i form af åläggande af ny skatt, höjande af en förut ålagd, eller förlängning af tiden för en skatts utgörande, men alldeles icke minska eller efterskänka skatt; och Regeringsformen skall enligt sin egen bestämmelse tillämpas efter sin ordalydelse.

Bland de paragrafer i Regeringsformen, som följa näst efter den 57de och som innehålla närmare bestämmelser rörande den i denna paragraf förutsatta Svenska folkets beskattningsrätt, finnes emellertid, har man påstått, en, som innehåller en be-stämd föreskrift, att Riksdagens beslut angående vissa allmänna afgifter ovilkorligen skola lända till efterrättelse, vare sig de af Konungen godkännas eller icke, och deruti ligger ett förbud af den beskaffenhet, hvarom nu är fråga. Denna paragraf skulle vara den 61sta, och de afgifter, med afseende på hvilka

detta förhållande skulle ega rum, äro de s. k. Bevillingarna, hvilka icke stadgas genom lag, utan bero på hvarje Riksdags beslut, och äro afsedda till fyllande af de behof, hvartill statens ordinarie inkomster icke förslå. Till dessa afgifter räknas enligt nuvarande lydelsen af § 60 Rf. „tull- och accis-medlen, postmedlen, chartæ-sigillatæafgiften, husbehofsbrännermedlen“ (= bränvinstillverkningsafgiften), „samt hvad hvarje Riksdag dessutom särskildt såsom bevilling sig åtager“ (den s. k. allmänna bevillingen). Omedelbart efter uppräknandet af dessa afgifter stadgar samma paragraf: „Ej må några allmänna afgifter, af hvad namn och beskaffenhet som helst, utan Riksdagens samtycke kunna förhöjas, tullen å inkommande och utgående spannmål allena undantagen“; — hvarefter följande paragraf, den 61sta, i sin ursprungliga lydelse stadgade: „Alla afgifter, som Riksens Ständer under de i föregående paragraf nämnda titlar beviljat, skola utgå i fem år,¹⁾ räknade ifrån och med det årets början, som infaller efter det, då Bevillingen fastställd blifvit. Varda Riksens Ständer derförinnan af Konungen eller Statsrådet sammankallade, upphöre Bevillingen, hvartill alla ofvannämnda afgifter räknas, med det årets utgång, då en sådan Riksdag börjar;“ — eller, såsom denna paragraf nu lyder; „Alla afgifter, som Riksdagen under de i föregående paragraf nämnda titlar beviljat, skola utgöras intill slutet af det år, under hvars lopp den nya Bevillingen af Riksdagen fastställd blifver.“ Det är, som sagdt, denna 61sta paragraf, hvari man velat finna den föreskrift, som skulle gifva en så förbindande kraft åt Riksdagens beslut i fråga om Bevillningsafgifterna, att Konungen skulle vara ovilkorligen skyldig att utkräva dessa afgifter, sådana de blifvit af Riksdagen bestämde, af hvilken storlek och af hvilken beskaffenhet för öfrigt de än vore.

Denna åsigt rörande 61sta paragrafens innehåll, hvilken helt och hållet strider mot den allmänna karakteren af Svenska folkets beskattningsrätt, sådan denna, enligt hvad vi här ofvan sökt ådagalägga, blifvit af grundlagsstiftarne bestämd, utgår ock från en helt annan uppfattning af Bevillningsafgifternas natur,

¹⁾ Enligt 1809 års Regeringsform i dess ursprungliga lydelse skulle Riksens Ständer sammankomma, „enär fem år från den sist hållna Riksdagens slut förfutit.“

än den som, att döma af Regeringsformens uttryckssätt, legat till grund för denna lags bestämmelser om dessa afgifter. Regeringsformens § 59 stadgade i sin ursprungliga lydelse: „Efter rikets och statsverkets tillstånd och behof låte Konungen till (Stats-) utskottets öfverläggning framställa, hvad Staten kan tarfva utöfver de ordinarie inkomster, och hvilka behof genom Bevillningar böra fyllas“¹⁾. Det skulle således bero på Konungen att pröfva, hvilka och huru stora de behof voro, som borde genom Bevillningar fyllas, och att af Ständerna begära, hvad han ansåg behöfvas för fyllande af dessa behof; det skulle sedan bero på Ständerna, huruvida de ville „åtaga sig“ (§ 60) eller „bevilja“ (§ 61), hvad Konungen begärt. Att det skulle kunna komma i fråga, att Ständerna skulle truga på Konungen „bevillning“ till större belopp än han begärt, var en tanke, som tydligt var alldeles främmande för Regeringsformens författare. Likasom dessa genom § 87 Rf. förhindrade, att ett lagförslag, som afser att pålägga en ny skatt eller öka en gammal, kan blifva lag utan Konungens samtycke, så stadgade de i § 60 Rf. visserligen förbud för Konungen att förhöja de Bevillningsavgifter, som Ständerna sig åtagit, men icke mot att sänka dem.

Men, har det blifvit sagdt, § 61 Rf. bestämmer, att alla afgifter, som Riksdagen under de i § 60 nämnda titlar beviljat, skola utgå i fem år, eller, såsom det nu heter, skola utgöras intill slutet af det år, under hvars lopp den nya Bevillingen af Riksdagen faststald blifver; häraf följer otvifvelaktigt, att dessa afgifter icke kunna af Konungen nedsättas eller eftergifvas, ty i sådant fall utgå de ju icke under den tid, hvarunder Regeringsformen bestämmer, att de skola utgå. Skola Grundlagens bud följas, så måste dessa afgifter således utgå oförändrade.

Om nu detta skulle vara meningen med det ifrågasvarande stadgandet, så frågas: hvartill behöfdes väl då bestämmelsen i § 60, att dessa afgifter icke kunna förhöjas? Härpå skulle visserligen kunna svaras, att förbudet i denna paragraf

¹⁾ Denna paragraf lyder nu så: „I sammanhang med uppvisandet af statsverkets tillstånd och behof låte Konungen för Riksdagen framställa förslag rörande sättet att genom Bevillningar fylla, hvad staten kan utöfver de ordinarie inkomsterna erfordra.“

gäller icke blott Bevillningsafgifterna, utan „allmänna afgifter af hvad namn och beskaffenhet som helst“, men äfven om man medgifver, att det icke endast är Bevillningarna, som med det anförda uttrycket afses, så är det dock i alla händelser tydligt, att man här särskildt tänkt på dem och ansett detta stadgande just med afseende på dem behöfligt, ty hvarföre skulle man eljest hafva insatt denna bestämmelse i denna paragraf, omedelbart efter angifvandet af hvilka afgifter äro såsom sådana att räkna? — Men äfven om man godkänner denna anmärkning, så kan man fråga: huru skall man under antagande att nedsättning i Bevillningsafgifterna är Konungen genom § 61 förbjuden, kunna förstå det i § 60 honom lemnade medgifvandet att höja tullen å spannmål? „Då Grundlagen af statsekonomiska skäl medgifvit Konungen rättigheten att förhöja denna tull, hvilken vid den tid, då Grundlagen stiftades, var den vigtigaste af alla, så är det,“ såsom en bland de förnämste kännarne af våra Grundlagar ¹⁾ en gång yttrat, „icke tänkbart, att Grundlagen skulle hafva velat betaga Konungen den i politiskt afseende vida mindre farliga rättigheten att jemväl nedsätta spannmålstullen, hvilket för det afsedda ändamålets vinnande måste vara ännu vigtigare för att t. ex. under missvextår förekomma brist och hungersnöd, som förr icke voro så ovanliga. Men då denna rättighet att nedsätta spannmålstullen icke finnes med uttryckliga ord särskildt medgifven, så kan derföre icke uppgifvas någon annan rimlig grund, än att grundlagsstiftarne ansett Konungen ega denna rätt i fråga om alla Bevillningsafgifter. Man kan icke heller fatta, att Grundlagens författare, som eljest visat sig Svenska språket ganska väl mäktig, skulle begagnat en så minst sagdt besynnerlig redaktion, att, om han velat förbjuda Konungen att förändra tullsatserna, han endast skulle förbjudit deras höjande.“ Man kan härtill lägga, att det är så mycket mindre antagligt, att Regeringsformens stiftare afsett att betaga Konungen rätten att minska Bevillningsafgifterna, som de der införde ett stadgande, hvilket gjorde den ifrågavarande rätten för vissa fall så godt som oundgänglig: — stadgandet om så lång tids mellanrum mellan lagtima Riksdagar, som fem år.

Nej, stadgandet i § 61 Rf., att Bevillningarna skulle utgå

*) Friherre Louis de Geer på Riddarhuset den 25 April 1866. Ridd. och Ad. Prot. 1865—66, IV, 499.

i fem år eller intill slutet af det år, då ny Riksdag sammanträdde (nu: „intill slutet af det år, under hvars lopp den nya Bevillningen faststald blifver“), tillkom visserligen af helt annan anledning och i helt annat syfte än det, att Konungen dermed skulle förbjudas att nedsätta de gifna Bevillningarna. Det är bekant, att under det statskicks, som afskaffades år 1809, fördes vid Riksdagarne upprepade gånger häftiga strider om den frågan, huruvida Bevillningen skulle af Ständerna gifvas för vissa år eller „till nästa Riksdag“, det vill, då Konungen egde att sammankalla Riksdag när han fann för godt, säga, för så lång tid Konungen behagade. Den förra meningen förfäktades af oppositionen, som i genomdrifvandet af sin åsigt fann ett medel att tvinga Konungen att inom viss, af Ständerna bestämd, tid sammankalla Riksdag; den senare meningen var Konungens, som i Bevillningens bestämmande för vissa år såg en grundlagsvidrig inskränkning i sin rätt att efter sitt behag bestämma tidpunkten för Riksdags sammanträde. Af dessa strider föranleddes det nu ifrågavarande stadgandet. Man ville å ena sidan beröfva Konungen möjligheten att förlänga den tid, inom hvilken Riksdagen grundlagsenligt skulle sammanträda, men å andra sidan förekomma, att Riksdagen skulle kunna begagna sin bevillningsrätt till ett medel att tvinga Konungen att sammankalla Riksdagen förr, än den enligt Grundlagens bud skulle samlas. Den nu ifrågavarande föreskriften afsåg således att bestämma den tid, för hvilken Bevillningarna skulle gifvas, men alldeles icke att gifva några bestämmelser rörande den frågan. Huruvida Konungen kunde ändra de belopp, hvartill de af Riksdagen blifvit gifna.

Men då således i Regeringsformen icke finnes något stadgande, som beröfvar Konungen den rätt att nedsätta eller borttaga af Riksdagen beslutna Bevillningsafgifter, som han före denna lags tillkomst obestridd egde, utan att den var honom genom någon positiv grundlagsbestämmelse gifven; då det icke kan ådagaläggas, att någon af Regeringsformens bestämmelser utgår ifrån den förutsättningen, att denna makt skulle vara Konungen fråntagen; då man bland dess bestämmelser finner en, som gjorde denna Konungens makt för vissa fall så godt som nödvändig och således direkt motiverade densammas bibehållande; och då slutligen en annan af Regeringsformens bestämmelser är sådan, att det är otänkbart, att den kunnat gifvas under annan förutsättning än

den, att Konungen fortfarande skulle ega denna makt, så vore det visserligen mer än förvånande, om, såsom år 1886 nästan utan motsägelse yttrades i Riksdagens Andra Kammare ¹⁾, Riksdagen under de båda första decennierna efter 1809 skulle hafva utgått från en helt annan uppfattning af Konungens rätt i fråga om nedsättning af Bevillningsafgifter, och om den uppfattning, som, enligt hvad vi sökt visa, var grundlagsstiftarnes, således skulle hafva framträdt först i senare tid. Såsom stöd för detta påstående åberopades hufvudsakligen vissa af de beslut, som Ständerna under de Riksdagar, hvilka följde näst efter införandet af 1809 års statsskick, fattade i fråga om Tullafgifternas bestämmande. Huruvida dessa beslut verkligen kunna tjena till stöd för ett dylikt påstående, skall visa sig af följande framställning af det sätt, hvarpå § 60 Rf. blifvit af Riksdagen tillämpad, så vidt den rör Konungens rätt i fråga om nedsättning af Tullbevillningsafgifter.

I Riksdagsbeslutet af den 2 Maj 1810 § 27 yttrade de grundlagsstiftande Ständerna rörande Stora Sjtullen, som, då 1772 års Regeringsform, i motsats till den af 1720, icke hade upptagit den bland de afgifter, om hvilkas åläggande det tillhörde Ständerna att besluta, under det Gustavianska statsskickets tid räknats till dem, hvilka Konungen ensam egde att bestämma, men som genom Regeringsformen af 1809 blifvit en afgift, som det berodde på Ständerna att under namn af Bevillning åtaga sig:

„Enär i fråga om beredandet af en större nationalfördel, genom nya handelsgrenars öppnande och afpassade tullförfattningars vidtagande, oförutsedda händelser ofta fordra sådana mått, som ej kunnat bestämmas, och det vid afhandlingar med utrikes makter samt handelstraktaters afslutande ej sällan är oundvikligt att å vissa varor förändra Stora Sjtulls-afgifterna; men dessa, såsom af Bevillnings egenskap, enligt § 60 Rf., ej kunna utan Riksens Ständers bifall ökas, hafva vi, till undanrödjande af detta hinder för Sjtullens tillfälliga höjning, till Kongl. Majts nådiga godtfinnande öfverlemnadt att intill nästa Riksdag efter omständigheterna förhöja Stora Sjtullsafgiften med högst 50 % utöfver Sjtullstaxan, samt att äfven, då sådant

¹⁾ Andra Kammarens Prot. 1886, IV, nr. 44, s. 3.

finnes med rikets bästa förenligt, tillåta en motsvarande nedsättning af Sjötulls-afgifterna å sådana varor, som deruti böra vinna en billig minskning.“

„Af denna paragraf,“ har det blifvit sagdt, „synes klart, att Riksens Ständer öfverlemna till Kongl. Majt. att, om så behöfves, låta påbjuda nödiga nedsättningar i tulltaxan; men det hade ju varit öfverflödigt att lemna detta bemyndigande, om Grundlagen redan tillerkänner Kongl. Majt. detta såsom en rättighet, ett Kungligt prerogativ.“¹⁾

Undersöker man, huru denna paragraf kom till, så skall man emellertid finna, att det ifrågavarande „öfverlemnandet“ alldeles icke egde den betydelse, som det i detta yttrande förutsattes, att det skulle ega.

Det Ständernas beslut, hvarom här är fråga, föränleddes närmast af en motion (väckt i Oktober 1809) af f. d. Riksrådet friherre Liljencrantz, som, efter att hafva framhållit behöfvet att med hänsyn till ändrade politiska och ekonomiska förhållanden jemka tullafgifterna antingen till förhöjning eller förminskning, deri yttrade: „Då nu i afseende på detta förhållande förekommer, att enligt § 60 Rf. Stora Sjötullen, som förut varit Regale, numera blifvit upptagen bland de allmänna afgifter, som ha egenskapen af Riksens Ständers Bevilling, och hvilka ej få ökas utan deras vetskap och bifall, så synes häraf lätteligen kunna hända, att, hvad förändring i nu varande Stora Sjötullstaxa omständigheterna och rikets sannskyldiga statsintresse kunde påfordra, måste hvila åtminstone i 5 år eller till nästa Riksdag, då Riksens Ständer hafva tillfälle att sig derom yttra.“ De gällande Sjötullsafgifterna vore redan allt för höga. „Att ännu ytterligare höja dessa afgifter utan Riksens Ständers samtycke är igenom förberörde paragraf i den nya Regeringsformen visligen förekommet, hvaremot det synes ej vara Konungamakten betaget att dem minska i de delar, som rikets sannskyldiga intresse och nyttiga handelsgemenskaper med främmande länder det nödvändigt fordrade. Men i Statsverkets närvarande beträngda tillstånd förbjuder det senare sig sjelft och kan ej förväntas, då en förminskning i Stora Sjötullsafgifterna

¹⁾ Ridd. o. Ad. Prot. 1865—66, IV, s. 517. Den som fälde yttrandet var friherre R. Klinckovström.

efter utseendet tros verka på statens tillgångar“, men „ej får ersättas med en deremot svarande förhöjning på några få varor, som det kunde utan skada tåla. Min afsigt med detta anförande är ingalunda att föreslå någon ändring uti det, som rörande Stora Sjötullsavgiften är i Regeringsformen stadgad, men endast att gifva anledning till någon sådan af Rikens Ständer utstakad tillämpning af detta stadgande, att Rikens Ständers afsigt dermed må vinnas, utan uppoffring af fördelar genom en utvidgad handel och industri, som rikets beträngda tillstånd nu mer än någonsin påfordrar.“

I sitt utlåtande rörande denna motion yttrade Bevillnings- samt Allmänna Besvärs- och Ekonomi-Utskotten (Febr. 1810), efter att hafva anført den del af motionen, som påpekade, huruledes den rätt att sänka afgifterna, som „icke syntes vara Konungamakten betagen“, måste blifva overksam, så länge Konungen saknade rätt att höja dem: „Uti erfarenheten af hugkomsten af tid efter annan påbudna allt för känbara tillökningar i några af de afgifter förberörda § (60 Rf.) omtalar, torde grunden både böra sökas och tillräckeligen rättfärdigas till det härvid nu i allmänhet fastställda vilkoret, Rikens Ständers samtycke; men då i fråga om beredandet af en större nationalfördel genom nya handelsgrenars öppnande och vidtagandet af väl afpassade tullförfattningar oförutsedda händelser ofta kunna äska sådana ekonomiska åtgärder, som ej på förhand stå att bestämma, utan med hvarje år kunna kräfvat förbättring och hvartill någon medverkan af Rikens Ständer under den långa tid de äro åtskilda icke kan lemnas, utgör det följaktligen ett ganska viktigt föremål för Rikens Ständers omtanke, att Kongl. Majt. måtte ega oinskränkt tillfälle att efter dess nådiga böjelse skydda, upplifva och befrämja näringarna till samhällets bästa och någon sådan slutsats eller tydning icke tillegnas § 60 Rf., som skulle leda till motsägelse af den höga makt och rätt, hvilken uti 12te, 13de, 89de och de flere §§ blifvit Kongl. Majt. förvarad.

„Såsom redan anfördt är, inses lätteligen ej allenast, att vid afhandlingar och förbund med utrikes makter, samt synnerligast hvad handels-traktater beträffar, det är ofta oundvikligt att förändra Sjötullsavgifterna å vissa varor, utan ock att inom vårt eget land genom olika behof, tillverkningar och afsättningar

allt jemt dylika förändringar erfordras, och hvilka för rikets väl visserligen icke äro af mindre inflytelse än andra på Kongl. Majt:s eget nådiga behag beroende ekonomiska stadganden.

„Vid öfvervägande af dessa och de flere uti ofvan åberopade memorial andragna skäl lärer icke något tvifvelsmål återstå för angelägenheten af Sjötullsavgifternas tillfälliga förändringar; och som till deras beslutande Rikens Ständers bifall bör föregå, få Utskotten härmed tillstyrka detsammias meddelande sålunda: att på Kongl. Majt:s eget höga godtfinnande, intill nästa Riksdag, må ankomma, att enär omständigheterna dertill föranleda, efter infortrade underdåniga yttranden af vederbörande kollegier och efter Statsrådets hörande höja å de varor, som lämpeligen kunna större Sjötullsavgifter åläggas, dessa umgälder till och med 50 procent utöfver den vid denna Riksdag fastställande Sjötullstaxa; hvarvid dock i underdånighet torde böra förutsättas, att icke någon sådan allmän förhöjning må ske, som egenteligen åsyftar en direkt tillökning af statsverkets tillgångar, utan fast mer endast de förändringar göras, hvilka hafva till hufvudföremål att gagna handeln och näringarna; äfvensom af Rikens Ständer det underdåniga förbehåll torde framställas, att Kongl. Majt., då sådant finnes med rikets bästa vara förenligt, täcktes i nåder tillåta en motsvarande nedsättning af Sjötullsavgifterna å sådana varor, som en billig minskning deri böra beviljas till uppmuntran och befordran af en förmånligare handelsgemenskap med andra länder.“¹⁾

Utskotten instämde således i motionärens åsigt, att förändringar i tullavgifterna under tiden till nästa Riksdag kunde behöfvas och att Konungens beslut om dylika förändringar borde „föregås af Rikens Ständers bifall,“ detta sistnämnda af det skäl, att om icke Ständerna gifve Konungen rätt att höja dylika afgifter, så hindrades han faktiskt att utöfva sin grundlagsenliga rätt att nedsätta dem; de tillstyrkte derföre Ständerna att åt Konungen öfverlemna rätt att intill en viss gräns höja tullavgifterna. Men, som de fruktade att denna förhöjningsrätt skulle komma att användas för att öka kronans inkomster, utan afseende på näringarnas behof, så ville de till förekommande

¹⁾ Ridd. o. Ad. Prot. 1809—10, V, 2, s. 475—482.

häraf, att den skulle medgifvas endast under förbehåll att, då förhöjning i afgifterna å vissa varor egde rum, motsvarande ned-sättning af Konungen medgäfves i de afgifter å andra varor, som han fått sig beviljade.

Utskottens förslag godkändes utan diskussion af tre Stånd, men förkastades af det fjerde, Borgareståndet, som emellertid slutligen fann för godt att äfven för sin del gilla¹⁾ den skrifvelse i ämnet, som (i Mars 1810) till Kongl. Majt. afläts och hvilken lydde så: „Då i fråga om beredandet af en större nationalfördel genom nya handelsgrenars öppnande och afpassade tullförfattningars vidtagande oförutsedda händelser ofta fordra sådana ekonomiska åtgärder, som förut ej kunna bestämmas, och det vid afhandlingar med utrikes makter samt handelstraktaters afslutande ofta är oundvikligt att å vissa varor förändra Stora Sjötullsavgifterna; men dessa, såsom upptagna bland dem, hvilka hafva egenskap af Bevilling, icke få ökas utan bifall af Riksens Ständer, hvaraf skulle följa, att ingen rättelse uti Stora Sjötulls-taxan förr än vid nästa Riksdag kunde ega rum, ehuru mycket än en sådan rättelse af rikets sanna intresse påkallades; har det varit ett viktigt föremål för Riksens Ständers omtanke att i detta afseende undanrödja alla hinder för Eders Kongl. Majt. att enligt dess nådiga och landsfaderliga böjelse skydda och befrämja näringarna inom samhället.

„Till detta ändamåls vinnande och enär till Sjötullsavgifternas tillfälliga förökande Riksens Ständers bifall bör föregå, hafva Riksens Ständer beslutit att samma bifall sålunda med-

¹⁾ Borgareståndets beslut härom meddelades de öfriga Stånden genom ett protokollsutdrag af följande lydelse: „Då Borgareståndet lät sig föreläsas Riksens Höglofl. Ständers Expeditions-Utskotts till justering insända expedition i anledning af 3ne Riksstånds beslut att till Kongl. Majt:s eget höga godfinnande öfverlemnna att, med vissa förbehåll, intill nästa Riksdag efter omständigheterna höja Stora Sjötullsavgifterna till och med 50 procent utöfver den vid denna Riksdag fastställande Sjötullstaxa, beslöt Ståndet att, ehuru denna expedition var stridande emot Ståndets i detta mål fattade tanke, låta all vidare följd af denna skiljakthet förfalla; och blef alltså den föreslagna underdåniga skrifvelsen till expedierande godkänd.“ Jfr Borgarest. Prot. 1809—10, V, 1, s. 426—35, V, 2, s. 387 f.

dela, att på Eders Kongl. Majt:s eget nådiga godtfinnande, intill nästa Riksdag, må ankomma att, enär omständigheterna dertill föranleda, efter infordrade underdåniga yttranden af vederbörande kollegier och efter Statsrådets hörande, å de varor, som större Sjötullsafgifter lämpeligen kunna påläggas, höja dessa umgälder till och med 50 procent utöfver Sjötulls-taxan; hvarvid Riksens Ständer dock i underdånighet förutsätta, att icke någon sådan allmän förhöjning må ske, som egenteligen åsyftar en direkt tillökning af statsverkets tillgångar, utan fastmera endast de förändringar göras, som hafva till hufvudföremål att gagna handeln och näringarna; äfvensom att, då sådant finnes med rikets bästa förenligt, Eders Kongl. Majt. i nåder tackes tillåta en motsvarande nedsättning af Sjötulls-afgifterna å sådana varor, som böra vinna en billig minskning deri, till befordrande af en förmånligare handelsgemenskap med andra länder.“¹⁾

För att bereda Konungen tillfälle att i händelse af behof kunna besluta förändringar — vare sig nedsättningar eller förhöjningar — i tullafgifterna medgäfvos Ständerna således i enlighet med Utskottens förslag honom rätt att intill en viss gräns höja dem. De öfverlemnade honom deremot icke rätten att nedsätta dem. Att de icke det gjorde, berodde tydligen derpå, att de ansågo honom redan, i kraft af Regeringsformen, ega denna rätt.

Med afseende på de vilkor, hvarunder förhöjningsrätten skulle få utöfvas, uttryckte sig emellertid Ständerna icke alldeles på samma sätt som de Utskott, hvilka hade förberedt ärendet. De förklarade nämligen icke, att de medgäfvos denna rätt endast med „förbehåll“ att Konungen, om han begagnade den, tillika skulle utöfva sin grundlagsenliga rätt att nedsätta tullafgifter: de uttryckte sig så, att de förklarade sig „förutsätta“, att han skulle utöfva den. Och i § 27 af Riksdagsbeslutet återfinner man ej ens detta uttryck: Ständerna säga der, att de till „Kongl. Majt:s nådiga godtfinnande öfverlemnade“, ej blott att till en viss gräns förhöja Sjötullsafgifterna, utan äfven „att tillåta en motsvarande nedsättning“ i afgifterna å varor, som deri borde vinna en billig minskning.

¹⁾ Ridd. o. Ad. Prot. 1809—10, VI, 1, s. 583 f.

Hvad nu angår olikheten i uttryckssätt i Utskottens utlåtande och i Ständernas skrifvelse, så behöfver den ej betyda mycket: meningen är tydligen densamma, ehuru den i skrifvelsen är uttryckt på ett något mindre bestämdt sätt. Hvad åter beträffar den ifrågavarande paragrafen i Riksdagsbeslutet, så äro uttrycken der sådana, att i dem skulle kunna ligga en helt annan mening än den, som i Ständernas skrifvelse var afsedd att uttalas. De skulle kunna innehålla det, att Ständerna lemnade till Konungens godtfinnande, huruvida han skulle, på samma gång han begagnade sig af den intill nästa Riksdag medgifna rätten att höja tullafgifter, äfven utöfva den honom, i kraft af Regeringsformen, tillkommande rättigheten att sänka andra af dessa afgifter eller icke. Ständerna skulle i så fall hafva uppgifvit ej blott det af Utskotten föreslagna och af Ständerna beslutna „förbehåll“, utan äfven den i skrifvelsen omtalade „förutsättning“, hvarunder de medgifvit förhöjningsrätten: de skulle hafva förklarat, att de icke gjorde anspråk på, att Konungen skulle använda sin grundlagsenliga rätt att nedsätta tullafgifter, oaktadt han begagnade den nu medgifna rätten att höja dylika.

Till en dylik tydning af den ifrågavarande paragrafen i Riksdagsbeslutet gifva emellertid Riksdagsförhandlingarna ingen anledning; och då man vid en närmare granskning finner, att denna paragraf i verkligheten icke utgör annat än ett — låt vara värdslost — sammandrag af Ständernas skrifvelse, likasom att den tolkades i full öfverensstämmelse med denna skrifvelse, så saknar man skäl att antaga annat, än att den var afsedd att i korthet återgifva innehållet af skrifvelsen. Men äfven om man skulle kunna gifva paragrafen den nu ifrågasatta tydningen, så är det klart, att den lika litet i detta fall, som i fall den tolkas i öfverensstämmelse med Ständernas skrifvelse, kan sägas innebära något „bemyndigande“ för Konungen att nedsätta tullafgifterna. Ständerna behöfde icke öfverlemnna åt Konungen en rätt, som han redan i kraft af Grundlagen egde, och de gjorde det ej heller.

Lika litet gjorde de det vid 1812 års Riksdag.

I Kongl. Maj:ts proposition angående tullverket af den 13 Maj d. å. framhölls, hurusom tullarne „skulle ännu närmare uppfylla sin egentliga bestämmelse såsom beskattning på för-

brukningen inom landet och tillika fördelaktigt verka på rikets yttre förhållanden, om afgifterna, icke mer oföränderliga, finge jemkas efter statsintressets och politikens fordringar samt andra nationers omvexlande handelsintressen sins emellan och med detta land“. „Ofta förete sig“, hette det, „sådana omständigheter af stor vigt, men tillfälliga och utan varaktighet, och något hinder för deras begagnande, särdeles då frågan är att vid nedsatta pris å importartiklar förekomma en öfverdrifven konsumtion och dermed ofta tillika förbinda en i sådant förhållande alldeles icke känbar, ehuru ofta nog betydlig, intrad för staten, borde så mycket mindre ega rum, som ingen främmande makt underlåter att på de öfrigas bekostnad draga nytta deraf.“¹⁾

Tydligen ville Kongl. Majt. härmed påpeka angelägenheten af att en mindre begränsad förhöjningsrätt lemnades honom, än den som medgifvits af 1809—10 års Ständer, och hvilken han, i följd af de inskränkningar som åtföljde den, icke lærer kunnat begagna²⁾. Vigten af de skäl, som i propositionen blifvit framställda för en hastig och obehindrad förändring i tullavgifterna, erkändes ock af den afdelning af sammansatta Bevilnings- samt Allmänna Besvärs- och Ekonomi-Utskottet, som i första hand afgaf utlåtande om den Kungliga propositionen. Den erinrade tillika derom, att „då § 60 Rf., utan Ständernas samtycke, icke medgifver annan Sjötulls-förhöjning än den å inkommande och utgående spannmål, beslöto Rikens Ständer redan vid 1809—10 års Riksdag att intill den nästinstundande åt Konungen upplåta rättigheten att efter sin visa ompröfning i vissa fall förhöja Sjötullen ända till 50 procent på sådana artiklar, som kunde bära det, och mot en å andra varor svarande nedsättning.“ Afdelningen förklarade sig för sin del icke kunna annat än „tillstyrka fortsättning af samma öfverlåtande åt Konungen emot samma förbehåll; dock gerna med en ännu vidare utsträckt gradation, ända till 100 procent.“ Då emellertid häremot anmärktes, att ett dylikt förbehåll skulle, såsom erfarenheten visat, göra hela medgifvandet värdelöst,³⁾ föreslog

1) Bih. t. Rikst. Prot. 1812, s. 266.

2) Bih. t. Rikst. Prot. 1812, s. 2078 f.

3) Bih. t. Rikst. Prot. 1812, s. 2076—79.

Bevillings-Utskottet, att Ständerna skulle, med uteslutande af detta vilkor, öfverlemna till Kongl. Majt. att intill nästa Riksdag efter förekommande behof, ej mindre i politiskt än ekonomiskt hänseende, stadga de förhöjningar å vissa och nedsättning å andra artiklar, dem Kongl. Majt. i sin vishet kunde anse nyttiga och nödiga,“ dock med det förbehåll, „att statsverkets genom dessa förändringar i tull-intradernas belopp erhållande vinst måtte lända till minskning i de af Riksens Ständer till statens underhållande nu åtagna dryga skatter och bevillningar, på sätt Riksens Ständer vid denna Riksdag om en sådan minsknings tillämpande på ena eller andra artikeln sig emellan komme att besluta.“¹⁾

Då emot detta nya förbehåll åter anmärktes, att det komme i kollision med Ständernas redan fattade beslut att utan vilkor öfverlemna öfverskotten på de beräknade statsinkomsterna till Konungens disposition, förändrade Utskottet sitt förslag på sådant sätt, att det borttog äfven detta förbehåll och i stället begränsade förhöjningsrätten så, att Konungen icke skulle ega att höja afgifterna utöfver 100 procent af hvad taxan bestämde.²⁾ I hufvudsaklig öfverensstämmelse härmed fattade Ständerna sitt beslut, som således kom att lyda så, att de „öfverlemnade till Kongl. Majt. att intill nästa Riksdag efter förekommande behof, ej mindre i politiskt än ekonomiskt hänseende, stadga de förhöjningar å vissa och nedsättning å andra artiklar, dem Kongl. Majt. i sin vishet kunde anse nyttiga och nödiga; hvarvid dock det underdåniga förbehåll blifvit gjordt, att en sådan förhöjning ej å någon artikel må sträcka sig öfver 100 procent mot hvad den förra taxan innehåller, utan att Kongl. Majt. derföre skall vara bunden till någon motsvarande nedsättning å de andra artiklars afgift.“³⁾

De sista orden i denna framställning, jemförda med det vilkor, hvarunder 1810 års Ständer medgifvit Konungen förhöjningsrätten, ådagalägga så klart betydelsen af Ständernas yttrande, att de „öfverlemnade“ till Kongl. Majt. att efter behag stadga ej blott förhöjning utan äfven nedsättning i tullafgifter,

¹⁾ Bih. t. Riksst. Prot. 1812, s. 2283.

²⁾ Bih. t. Riksst. Prot. 1812, s. 2533.

³⁾ Bih. t. Riksst. Prot. 1812, s. 2672 (16 Aug. 1812).

att något särskildt påpekande deraf torde vara fullkomligt öfverflödigt.

Det har emellertid uppgifvits, att Kongl. Majt. vid denna tid skulle hafva uppfattat Regeringsformens bestämmelser och Ständernas nu ifrågavarande beslut så, som om han „icke tilltrodde sig att utan Riksdagens för en riksdagsperiod gifna bemyndigande sänka eller afskaffa några af Riksdagen fastställda tullsatsar“, och såsom bevis därför har blifvit åberopad Kongl. Kungörelsen den 30 Mars 1814 om lindring i utförelstullen på jern.¹⁾ Af denna Kungörelse kan något dylikt dock icke slutas. Kongl. Majt. yttrar der, att han „funnit tidpunkten vara inne, då en lindring borde för bruksrörelsen beredas, och därför, med begagnande af den rätt Rikets Ständer honom uppdragit, varit i nåder betänkt att befria jernstillverkningen från de dryga tullumgälder, hvilka utöfver första afsigten betungat afsättningen, samt, till ersättning för statsverkets i vexlar påräknade inkomst, velat förflytta den uppå sådana införselsartiklar, hvarigenom afgiften skulle falla på välefnaden och öfverflödet, icke på en af rikets hufvudnäringar“. Sammanställer man detta yttrande med Regeringsformens bestämmelser och med Ständernas beslut rörande tullafgifterna vid nästföregående Riksdagar, så är det påtagligt, att det är med afseende på den åtgärd, hvarigenom den tunga, som nu aflyftades från jernet, förflyttades på andra varor, som Kongl. Majt. åberopar „den rätt Rikets Ständer honom uppdragit.“ Något annat „bevis“ för att Kongl. Majt. med afseende på sin makt i fråga om nedsättning af tullafgifter vid denna tid hyste en annan åsigt än Ständerna vid 1809—1810 och 1812 års Riksdagar har icke blifvit anfördt; och något, som betyder mera än detta, lär heller icke kunna anföras.

Det beslut, som af 1815 års Ständer fattades rörande Sjötulls-afgifterna, ger ej någon anledning att antaga, att de i nu ifrågavarande fall utgingo från en annan uppfattning än den, som hyllades af Ständerna vid de båda nyssnämnda Riksdagarne. I följd af uppdrag från Adeln, Presteståndet och Bondeståndet att „författa förslag till sådana grunder, hvarefter Kongl. Majt.

¹⁾ Jfr Ridd. o. Ad. Prot. 1865—66, IV, 518, och Andra Kammarrens Prot. 1886, Nr. 44, s. 3.

till förekommande af öfverflödiga utländska varors införsel, måtte vid sig företeende omständigheter hafva rätt att tullavgifterna i lämplig mån förhöja," föreslog Bevillnings-Utskottet, „som ansett sig genom förberörda uppdrag entledigadt från all förbindelse att följa den grund, som vid 1812 års Riksdag af Riksens Ständer blifvit antagen, då för Sjötullens förhöjande ett maximum blifvit satt af 100 procent eller dubbelt af den å hvarje persedel varande tullavgift, att Ständerna skulle öfverlemna till Kongl. Majt. att med hänsigt till landets väl och bästa, efter de omständigheter, som sig kunde förete, Sjötullen i lämplig mån förhöja.“¹⁾ Detta förslag bifölls utan diskussion af Adeln och Bondeståndet. I Borgareståndet åter uttalades tvifvelsmål, huruvida öfverlemnandet af en så obegränsad förhöjningsrätt öfverensstämde med § 60 Rf., och betänkandet återremitterades med den anmärkning, att Ståndet för sin del ansåge „det böra till Kongl. Majt. öfverlemnas att, efter den till granskning af tulltaxorna nedsatta komiténs och öfriga vederbörandes hörande samt med afseende i synnerhet på de inhemska näringarnas befordran, intill nästa Riksdag tullavgifterna efter omständigheterna jemka, nedsätta eller förhöja.“²⁾ Äfven af Presteståndet återremitterades utlåtandet, här med den anmärkningen, bland andra, att nödvändighetsvaror icke borde med hög tull belastas. I öfverensstämmelse med dessa anmärkningar redigerades Ständernas skrifvelse, så lydande: „I afseende på Sjötulls-avgifternas höjande eller sänkande hafva Riksens Ständer beslutit och få härmed hos Eders Kongl. Majt. anmäla, att de med upphäfvande af den år 1812 vidtagna författning, hvilken för Sjötulls-avgifternas höjande föreskrifver ett maximum, nu till Eders Kongl. Majt. öfverlemna att, efter den till tullregleringen nedsatta komiténs och andra vederbörandes hörande, derom i dess vishet, intill nästa Riksdag, förordna, såsom Eders Kongl. Majt. godt synes, med afseende i synnerhet på de Svenska näringarnas flor och lyxens hämmande, dock så, att nödvändighetsvaror derigenom icke betungas.“³⁾

Att 1817—1818 års Ständer, då de öfverlemnade åt Kon-

¹⁾ Bih. t. Riksst. Prot. 1815, V, 3, s. 1715 f.

²⁾ Borgarest. Prot. 1815, II, 2, s. 1679—82.

³⁾ Se Bih. t. Riksst. Prot. 1815, V, 4, s. 426 och VI, 370.

ungen att „förändra“ en del af tullafgifterna, icke gjorde det derföre, att de ansågo sig behöfva gifva honom rätt att sänka dem, är ock tydligt. I sin skrifvelse af den 14 Juli 1818 angående grunderna för de blifvande tullafgifterna började de med att förklara att, „då Sjö tull-medlen enligt § 60 Rf. äro bland de statsinkomster, hvilka under namn af Bevillning utgöras, och samma paragraf föreskrifver, att denna afgift ej må, utan Riksen Ständers samtycke kunna å någon annan artikel än inkommande och utgående spannmål förhöjas“, så hade de genom sitt Bevillnings-Utskott undersökt, i hvad mån tullinkomsterna på ett lämpligare sätt än dittills kunde regleras. De hade dervid kommit till det resultat, att minskning i tullen å exportvaror otvifvelaktigt skulle bidraga till höjande af landets näringar, äfvensom att det vore lämpligt, att en viss procent af varans försäljningsvärde lades till grund för afgifterna, i stället för att förut vissa afgifter varit stadgade till en viss summa, utan beräkning af varans värde. Deremot hade de ej heller lemnat utan uppmärksamhet statens säkerhet och de medel, som borde finnas, på det statsinkomsterna ej måtte understiga det belopp, hvartill de i beräkningen af den fastställda bevillningssumman blifvit upptagna. Med stöd af hvad de sålunda anfört anhöllo de hos Kongl. Majt. om uppdrag åt Tullstyrelsen jeinte andre sakkunnige män att lämpa och förändra tull-taxorna enligt, bland andra, följande grunder: export-tullen skulle ej få öfverstiga 5 procent af varuvärdet och finge i ingen händelse förhöjas utöfver det belopp, som 1816 års tull-taxa föreskrefve; medan Ständerna till ersättning för den brist, som genom tullens nedsättning möjligen kunde uppstå, öfverlemnade till Kongl. Majt. att intill nästa Riksdag förändra Sjö tull-afgifterna på alla inkommande varor i öfverensstämmelse med hvad Kongl. Majt. sjelf i nåder funne lämpligt.¹⁾

Således: den dittills gällande exporttullen skulle nedsättas till ett i förhållande till varuvärdet bestämdt belopp, hvaröfver Konungen icke kunde gå, men hvarunder Ständerna tydligen förutsatte, att han kunde sätta den; till ersättning för den minskning i statsinkomster, som kunde blifva en följd af detta

¹⁾ Bih. t. Riksst. Prot. 1817—18, X, s. 684—89. Jfr. Bevillnings-Utskottets betänkande Nr. 21 (Bih. V, s. 313—334).

Ständernas beslut om exporttullens nedsättning eller af den nedsättning, som Konungen eljest kunde finna lämplig, erhöi Konungen rätt att höja inporttullen: detta var innehållet af det beslut, som 1818 års Ständer fattade i fråga om Konungens makt rörande tullafgifternas bestämmande.

Vid 1823 års Riksdag, den första efter 1809, då Ständerna sjelfva uppgjorde detaljerad tulltaxa, formulerades deras beslut rörande tullbevillningen för första gången på ett sådant sätt, att deraf möjligen skulle kunna slutas, att de satte Konungens rätt att i kraft af § 60 Rf. nedsätta tullafgifter i fråga.

I hufvudsaklig öfverensstämmelse med ett af Bevillnings-Utskottet framställt förslag beslöto samtliga Ständer att i skrifvelsen rörande tullbevillningen intaga en punkt, der det hette, att „då handelns framgång hufvudsakligen beror af ett lyckligt förhållande med andra makter, hvilket endast genom Eders Kongl. Majt:s nådiga omsorg kan beredas, — — samt på Eders Kongl. Majt. ankommer att med begagnande af sin höga rätt vidtaga alla de mått och steg, som Eders Kongl. Majt. finner nödiga i afseende på utländska makters beredvillighet att medgifva en för Svenska handeln förmånlig reciprocitet, anhålla Rikens Ständer i underdånighet, det täcktes Eders Kongl. Majt. allmänneligen låta kungöra de jenknningar och förändringar i den stadgade tull-tariffen eller de införselsförbud, hvartill utländska makters bifall eller vägran att ingå i en för Sverige nyttig reciprocitet kan föranleda — —.“¹⁾

Konungen erkändes således ega makt att med afseende på reciprocitetsförhållanden till främmande makter förändra den af Ständerna beslutna tulltariffen. De funnos emellertid, som ansågo att Konungen äfven oberoende af dylika förhållanden borde ega denna makt, och på Riddarhuset föreslogs, att Ständerna skulle till Kongl. Majt. „öfverlemna att, i enlighet med de af Rikens Ständer antagna grunder för tullbevillningen samt med afseende å landets väl och näringarnas trefnad, intill nästa Riksdag vidtaga de åtgärder i anseende till tullens både höjning och sänkning, hvartill omständigheterna kunde föranleda, och hvarigenom det af Rikens Ständer sökta ändamål bäst

¹⁾ Bih. t. Riksst. Prot. 1823, X, 3 s. 167 f. Jfr Bevillnings-Utskottets utlåtande Nr. 41 (Bih. V, 1, s. 476 f.).

mätte kunna vinnas.“ Motståndet mot detta förslag gälde väsentligen den makt att höja tullarne, som Konungen derigenom skulle erhålla. Under diskussionen berördes emellertid äfven frågan om Konungens rätt att sänka tullarne, och då olika meningar derom uttalades, framställdes af en bland dem, som drogo denna Konungens rätt i tvifvelsmål¹⁾, det förslaget, att Ständerna skulle „hos Kongl. Majt. anhålla, det Kongl. Majt. efter vederbörandes hörande täcktes, enligt de af Riksens Ständer fastställda grunder, vidtaga den nedsättning af tulltariffen, hvartill omständigheterna kunde föranleda,“ ett förslag, med afseende hvarpå dess upphofsman bland annat yttrade: „Meningarna om stadgandet, som angår Konungens rätt i afseende på tullens förändring, synas delade, och striden kan ej här afgöras; jag har ock just genom detta förslag sökt undvika den, ty äfven om det är Kongl. Majt:s rätt att nedsätta tullen, kan det ej vara öfverflödigt, att Riksens Ständer önska, att han mätte utöfva den.“ Vid anställd votering mellan de båda förslagen blef det sistnämnda af Adeln antaget²⁾. Å andra sidan förklarade Presteståndet³⁾, att det, med erkännande af Riksens Ständers rätt att sjelfva bestämma tullbevillningen, ansåge det böra „öfverlemnas till Kongl. Majt. att i vissa fall vidtaga de af inträffande förhållanden påkallade ändringar och jemkningar i tulltariffen efter de grunder, som under närvarande Riksdag blefve af Riksens Ständer fastställda,“ medan Borgareståndet beslöt att öfverlemna tulltariffen till Kongl. Majt. „med anhållan att Kongl. Majt. täcktes låta, efter nämnda tariff och med tillämpning af nu gällande varuvärden, utarbета en taxa, som bestämde tullafgifterna i Hamburger Banco⁴⁾ å inkommande och utgående varor, dels efter mått, mål och vikt, dels ock efter varuvärden, på sätt förut gällande tulltaxa föreskrefve“⁵⁾. Bondeståndet slutligen godkände utan ändring eller tillägg Utskottets förslag till tariff⁶⁾.

Bevillnings-Utskottet, till hvilket i följd af dessa Ständernas

¹⁾ Professor Munck af Rosenschöld.

²⁾ Ridd. o. Ad. Prot. 1823, VII, 426—502, 548—617.

³⁾ Prot. V, 356, VII, 108—114.

⁴⁾ Utskottet hade föreslagit afgifternas bestämmande i Svenskt mynt.

⁵⁾ Prot. IV, 412 f.

⁶⁾ Prot. IV, 546, V, 549 f.

olika beslut frågan återkom, resonnerade nu som så, att, då Borgareståndet icke beslutit något tillägg af samma beskaffenhet som Adeln eller Presteståndets till hvad Utskottet föreslagit rörande Konungens rätt att med afseende på förhållanden till främmande makter jemka och förändra tulltariffen, och då Bondeståndet gillat Utskottets förslag, att den af Rikens Ständer nu författade tulltariff intill nästa Riksdag „oförändrad“ skulle blifva gällande, utom vid de tillfällen, då Kongl. Majt. i enlighet med sin höga rätt, i afseende på landets förhållande till utländska makter, deruti funne för godt göra ändringar och jemkningar, så skulle i Förstärkt Stats-Utskott först voteras om detta Bevillnings-Utskottets af Bondeståndet biträdda förslag; om detta då förkastades, skulle genom särskild omröstning utrönas, „huruvida“, såsom orden föllo, „till Kongl. Majt. skulle uppdragas att, på sätt Ridderskapet och Adeln föreslagit, vidtaga den nedsättning af tulltariffen, hvartill omständigheterna kunde föranleda, eller ock att, i enlighet med Presteståndets beslut, till Kongl. Majt. öfverlemnas att vidtaga de ändringar och jemkningar i tulltariffen, som inträffande förhållanden kunde föranleda;“ och föreslog Utskottet för denna händelse voteringspropositioner i ordagrann öfverensstämmelse med de båda Ständens olika beslut¹⁾). Vid voteringen i Förstärkta Stats-Utskottet segrade den mening, till hvilken Adeln slutit sig, och Ständernas den 20 December 1823 aflåtna skrifvelse angående den af Stora Sjötullen utgående Bevilling, inleddes i följd deraf med följande period: „Till Eders Kongl. Majt. få Rikens Ständer härjemte i underdånighet öfverlemna den, i förmågo af §§ 60 och 61 Rf. gillade och fastställda tariff för den af Stora Sjötullen inflytande Bevillingens utgörande, från och med början af år 1825 intill slutet af år 1828, så framt ej innan denna tid Urtima Riksdag infaller; dock med underdånig anhållan, det täcktes Eders Kongl. Majt., enligt de af Rikens Ständer här nedan fastställda grunder, vidtaga den nedsättning i den samma, hvartill omständigheterna kunna föranleda²⁾).“

Såsom framgår af hvad nyss blifvit anfördt ur Bevillnings-Utskottets memorial rörande voteringspropositionerna, synes Ut-

¹⁾ Bevillnings-Utskottets Mem. Nr. 49.

²⁾ Bih. t. Riksst. Prot. 1823, X, 3, s. 164.

skottet hafva betraktat det beslut i frågan, som slutligen blef Ständernas, såsom innehållande ett „uppdrag“, en fullmakt för Kongl. Majt. att i vissa fall nedsätta tullarne, hvilka, om ej detta „uppdrag“ gifvits, måste förblifva „oförändrade“, sådana de af Ständerna blifvit bestämda. Sjelfva formen för Ständernas framställning talar dock emot en dylik uppfattning, ty öfverlåtande af konstitutionel myndighet brukar ej ske genom en blott anhållan om dess utöfvande; och hvad här ofvan meddelats rörande förhandlingarna om beslutets tillkomst, vittnar tillräckligt tydligt om, att det ej behöfver så tolkas: dessa förhandlingar bevisa, att beslutet om framställningen på sin höjd kan betraktas såsom uttryck för ovisshet om, huruvida Konungen i kraft af Grundlagen egde den ifrågavarande rätten eller icke.

Större betydelse med afseende på frågan om den uppfattning, som man vid 1823 år Riksdag hyste rörande Konungens rätt i afseende på nedsättning af tullafgifter, skulle man kunna tillägga ett uttalande af Konstitutions-Utskottet vid denna Riksdag. Detta Utskott föreslog nämligen en ändring i § 60 Rf., som var af följande innehåll och på följande sätt motiverad: „Enär nuvarande ordalydelse i 2dra punkten af § 60, enligt hvilken tullen för spannmål väl af Konungen kan ökas, men ej minskas, innebär en otjenlig, för det allmänna menlig och troligen aldrig åsyftad inskränkning i Konungamakten, får Konstitutions-Utskottet underställa Riksens Ständer det förslag, att ofvan nämnda andra punkt måtte sålunda redigeras: „Ej må några allmänna afgifter, af hvad namn och beskaffenhet som helst, utan Riksens Ständers samtycke kunna förhöjas, med undantag af Stora Sjötullen å inkommande och utgående spannmål, hvilken må af Konungen efter omständigheterna bestämmas.“ Konstitutions-Utskottet vid denna Riksdag tolkade således Regeringsformen så, att då rätten att nedsätta tullar icke var Konungen med uttryckliga ord tillerkänd, så var den honom fråntagen.

Denna åsigt vann emellertid icke bifall af Ständerna vid den Riksdag, som egde att besluta om det framställda grundlagsändringsförslaget, 1828—30 års Riksdag. Förslaget antogs visserligen utan diskussion af Preste- och Borgarestånden, men förkastades dels af Bondeståndet, der den ende talare¹⁾ som upp-

¹⁾ Nils Månsson i Skumparp.

trädde, af formela skäl afstyrkte det, på samma gång han framhöll, att det väl ej vore fullkomligt tydligt uttryckt i § 60 Rf., att Konungen egde rätt att nedsätta den ifrågavarande tullen, men att han utöfvat denna rätt och att den ej borde honom betagas;¹⁾ dels af Adeln, der flere talare, bland dem oppositionens främste män,²⁾ förklarade sig anse förändringen obehöflig, då Konungen redan förut egde grundlagsenlig rätt att nedsätta tullavgifter.³⁾

Deremot fattade 1828—30 års Ständer i frågan om tullavgifternas bestämmande för den följande statsregleringsperioden ett beslut, som med mycken bestämdhet har återopats såsom stöd för den åsigten, att Konungen icke utan Riksdagens särskilda uppdrag eger makt att nedsätta dessa avgifter.

I en skrivelse till Ständerna⁴⁾ angående förslag till förnyad taxa för tullavgifterna å inkommande och utgående varor, dat. den 13 Februari 1829, hade Kongl. Majt. bland annat yttrat: „I betraktande af de förändringar, som emellan Riksdagarne kunna inträffa både i handels allmänna gång och uti reciprocitetsförhållanden till främmande nationer i följd af författningar verkande på Sveriges handel, som hos dem blifva vidtagna, vill Kongl. Majt. vid detta tillfälle å nyo^o fästa Rikets Ständers uppmärksamhet på nyttan deraf, att Rikets Ständer till Kongl. Majt. öfverlemnade att inom bestämdt maximum förhöja tullen å inkommande varor.“

Härpå svarade Ständerna, enligt Bevillnings-Utskottets förslag, den 11 Mars 1830 med en underdånig anmälan att, „då Rikets Ständer uti den aflemnade tulltaxan icke ansett sig kunna annorlunda bestämma tullen å varor, än som ett maximum af hvad de, efter närvarande förhållanden, i egenskap af tullbevillning åtaga sig, men det på Eders Kongl. Majt. allena ankommer att, i afseende å utländska makter, förskaffa en för Svenska handeln förmånlig reciprocitet, hafva Rikets Ständer skolat hos Eders Kongl. Majt. underdånigst anhålla, det täcktes Eders Kongl. Majt. vidtaga alla de mått och steg, som i afseende härå äro med landets bästa förenliga; samt få derjemte till Eders Kongl. Majt. öfverlåta rättigheten att, efter vederbörandes hörande,

¹⁾ Bondest. Prot. 1828—30, IV, 251.

²⁾ Hrr Gustaf Hjerta och frih. C. H. Anckarsvärd.

³⁾ Ridd. o. A. Prot. XIV, 250—260.

⁴⁾ Bih. t. Riksst. Prot. 1828—30, I, 2, nr. 53.

minska eller nedsätta den i tullbevillningstaxan utsatta tull.“¹⁾

Denna Ständernas skrifvelse, hvori de yttrade, att de „till Kongl. Majt. öfverlåta rättigheten att minska eller nedsätta den i tullbevillningstaxan utsatta tull“, har, som sagdt. blifvit anförd såsom ett det tydligaste bevis derpå, att det är Riksdagen, som ensam eger rättigheten att nedsätta tullar.²⁾ Att beviset i tydlighet lemnar åtskilligt öfrigt att önska, är emellertid påtagligt, äfven om skrifvelsen endast skulle tjena som bevis på, hvilka statsrättsliga åsigter i det nu ifrågavarande afseendet voro gällande vid den tid, då denna skrifvelse afläts. Kongl. Majt. egde ock ett ord att säga med afseende på Grundlagarnes tillämpning, och att han ansåg sig, oberoende af Ständernas medgifvande, ega rätt att nedsätta tullavgifter, framgår ej endast deraf, att han, då han för Ständerna framhöll behofvet af ändringar i tulltaxan under tiden mellan Riksdagarne, endast begärde rätt att höja, men icke att sänka dem, utan äfven af den omständigheten, att kontrasignanten af den ifrågavarande Kungliga skrifvelsen under debatterna på Riddarhuset förklarade sig anse den af Bevillnings-Utskottet föreslagna „öfverlåtelsen“ af rättigheten att nedsätta tullavgifterna „icke vara af nöden, när denna rättighet redan enligt § 60 Rf. tillhörde Kongl. Majt.“³⁾

Man kan ej ens vara fullt säker på, att det nu ifrågavarande uttrycket i Ständernas skrifvelse verkligen anger, att de ansågo Kongl. Majt. icke redan genom Grundlagen ega rätten att nedsätta tullavgifter. Förslaget till skrifvelsen utgick, som sagdt, från Bevillnings-Utskottet. Under diskussionen på Riddarhuset den 19 Juni 1829 förklarade en medlem af Utskottets majoritet⁴⁾ det föreslagna uttrycket med de orden: „att minska tullen hafva vi erkänt vara Konungens rätt, men att bortlemna rättigheten att öka den, vore att bortskänka beskattningsrätten.“ Orsaken till att han ansåg ett dylikt „erkännande“ behöfva lemnas finner man i samme mans anförande under de-

¹⁾ Ständernas skrifvelse nr. 434.

²⁾ Ridd. o. Ad. Prot. 1865—66, IV, 521.

³⁾ Ridd. o. Ad. Prot. 1828—30, XXVIII, 332 f. Jfr T. XLVII, s. 302 f. Kontrasignant af den kungliga skrifvelsen var Statssekreteraren Skogman.

⁴⁾ Brukspatron Wollrath Tham. Se R. o. Ad. Prot. 1828—30, XXVIII, 390; jfr T. XLVII, 305 f.

batten den 28 Oktober s. å., då han förklarade sig icke kunna medgifva, att § 60 Rf. „innehölle någon tydlig rätt för Konungen att minska afgifterna och nedsätta tullen“; „ty det står allenast,“ yttrade han, „att den icke må utan Rikets Ständers samtycke förhöjas. Det är väl sant, att det icke står uttryckligen förbudet att minska den; men man har många gånger lifligen diskuterat öfver en fråga, som ännu icke är afgjord, den nämligen, huruvida allt som icke är i Grundlagen förbudet, må anses tillåtet. Jag tror, att Utskottet icke utan anledning utsagt, att Ständerna må medgifva Konungen denna rättighet.“ Hans mening var således den, att Grundlagens otydlighet gjorde ett formligt erkännande af den ifrågavarande rättigheten från Ständernas sida behöfligt, och derföre borde skrifvelsen affattas i öfverensstämmelse med Utskottets förslag. Hufvudsakligen samma skäl anfördes ock af dem, som jemte honom förordade det nämnda uttryckets användande, och endast en bland dem¹⁾ uttryckte sig så som om han ansåg det vara afgjort, att Konungen icke i kraft af Grundlagen egde rätt att utan Ständernas medgifvande nedsätta afgifterna. Deremot framhöllo flere af de på Riddarhuset uppträdande talarne,²⁾ att Konungens rätt att utan Ständernas bemyndigande vidtaga en dylik åtgärd vore i följd af Grundlagen alldeles klar, hvadan något tal om „öfverlåtelse“ af denna rätt icke borde i Ständernas skrifvelse förekomma. Huru talrika anhängarne af denna åsigt voro, blef dock icke utrönt. Den hufvudsakliga meningsskiljaktigheten rörde nämligen icke denna fråga, utan den, huruvida Konungen skulle erhålla den begärda rätten att höja tullarne eller icke, och för att undvika en tidsödande votering afstodo de, som ansågo frasen om öfverlåtelsen af rätten att nedsätta tullarne vara öfverflödig, ifrån sitt yrkande om dess uteslutande: „då denna rättighet redan förut är bestämd,“ yttrade t. ex. en bland dem,³⁾ „synes dess omnämmande vara så oskyldigt, att det åtminstone icke bör föranleda någon votering“⁴⁾. Möjligt är, att samma uppskattning

¹⁾ Professor Munck af Rosenschöld (Prot. XLVII, 323).

²⁾ Gustaf Hjerta ej mindre än Jacob Cederström. Se Ridd. o. Ad. Prot. 1828—30, XLVII, 302 f., 305, 311.

³⁾ Gustaf Hjerta.

⁴⁾ Ridd. o. Ad. Prot. 1828—30, XLVII, 340. Jfr friherre Åkerhjelm's yttrande, anf. st., s. 339.

af frågans betydelse gjorde sig gällande äfven inom de öfriga Stånden. Bland Presteståndets medlemmar var det åtminstone ingen, som bemötte den åsigt, som af en dess ledamot¹⁾ uttalades, att „öfverlåtelsen af rättigheten att nedsätta tullen behöfver ej här bekräftas, ty den gifves thy förutan.“²⁾ Inom Borgare- och Bondestånden blef den nu ifrågavarande frasen icke föremål för någon diskussion.

I följd af hvad nu är anfördt, synes man om det nu ifrågavarande uttrycket i Ständernas skrifvelse af den 11 Mars 1830 — i synnerhet om det sammanställes dermed, att Ständerna vid denna Riksdag öfverlemnade den tulltaxa, de uppgjort, såsom ett „förslag, till Kongl. Majt:s „pröfning och fastställelse.“³⁾ — svårligen kunna säga mera, än att det, likasom Ständernas ofvan nämnda „anhållan“ af 1823, vittnar om någon ovisshet i fråga om Konungens rätt rörande nedsättning af tullafgifterna. Ej ens detta kan sägas om den framställning i ämnet, som beslöts vid den följande Riksdagen, 1834—35.

I sitt utlåtande om tullbevillningen hemställde Bevillnings-Utskottet vid denna Riksdag, att Ständerna i sin skrifvelse derom skulle intaga en punkt af alldeles samma lydelse, som den här ofvan ur skrifvelsen af den 11 Mars 1830 anförda, och således äfven nu förklara sig öfverlåta till Kongl. Majt. rättigheten att nedsätta tullafgifterna. Då detta förslag föredrogs på Riddarhuset (15 Dec. 1834), anmärkte en af Ståndets ledamöter:⁴⁾ „I den nu upplästa punkten står, att Riksens Ständer skulle fatta det beslut att öfverlåta åt Kongl. Majt. rättigheten att nedsätta tullen, d. ä. med andra ord, att Hr Grefven och Landtmarskalken skulle tillåta oss att votera, om § 60 Rf. skall stå qvar eller icke. Om någon begär votering, tror jag icke, att Hr Grefven och Landtmarskalken kan framställa proposition derpå. — Jag protesterar deremot, att det ens kunnat i betänkandet framställas, att vi skulle fatta något beslut öfver Kongl. Majt:s rättighet att nedsätta tullen.“ Hårtill svarade Utskottets ordförande:⁵⁾ „Om man ser ensidigt, hvad Bevill-

1) Presidenten Poppius.

2) Prestest. Prot. 1828—30, X, 170.

3) Riks. St. skrifvelse no. 386.

4) General Lefrén.

5) Grefve F. von Fersen.

nings-Utskottet tillstyrkt, så kommer man till den slutföljd Hr Lefrén uppgifvit; men frågan är blott, huruvida Ständerna anse behöfligt, att en sådan anhållan framföres eller icke, ty meningen har lika litet varit att vilja inskränka detta grundlagsstadgande, som att vilja utvidga detsamma (genom denna punkt), hvaraf contenta så väl vid 1823 som 1828 års Riksdag intagits uti betänkandet angående Stora Sjötullsbevillningen, egentligen endast såsom en anhållan, att Kongl. Majt. derå ville fästa uppmärksamheten vid inträffande reciprocitetsförhållanden; och jag kan derföre icke finna, att Riksens Ständers beslut, huruvida de till Kongl. Majt. skola ingå med en sådan anhållan eller icke, kan anses stå i strid med § 60 Rf. eller innefatta ett upphäfvande af detta grundlagsstadgande, enär det finnes uppställt på sätt Bevillnings-Utskottets tillstyrkande är i betänkandet infördt.“ Då det härtill genmältes, att de uttryck, som Utskottet föreslagit Ständerna att i sin skrifvelse använda, emellertid voro sådana, att det kunde se ut, som om man satte Kongl. Majt:s nedsättningsrätt i fråga, men att detta lätt kunde hjälpas genom att utesluta orden: „öfverlåta till Kongl. Majt. rättigheten att,“ så förklarade Utskottets ordförande, att han „så mycket hellre ginge in på detta förslag, som redaktionen derigenom komme att mera bestämdt uttrycka den mening han åsyftade.“ Utan meningsskiljaktighet beslöts derpå att ur Utskottets förslag utesluta de nämnda orden, och skrifvelsen skulle således komma att innehålla en anhållan, att Kongl. Majt. måtte i vissa uppgifna fall minska tullen.¹⁾

Samma uppfattning, som dikterade detta Adels beslut, föranledde Presteståndet att utbyta de på Riddarhuset omtvistade orden i Utskottets förslag mot en anhållan, att Kongl. Majt. måtte „begagna rättigheten att minska eller nedsätta den i tullbevillningstaxan utsatta tull,“ en redaktion, hvartill äfven Bondeståndet slöt sig. Som dessa Stånd tillika beslöto att för vissa fall öfverlemna Konungen rätt att förhöja tullsatserna, så kom hela punkten under votering i Förstärkt Stats-Utskott, och der segrade den af Adeln antagna redaktionen, hvaran Ständerna således beslöto att „anhålla“, att Kongl. Majt. måtte, för att med afseende på utländska makter bereda en för Svenska

¹⁾ Ridd. o. Ad. Prot. 1834—5, XVII, 206—10. Jfr s. 196—206.

handeln förmånlig reciprocitet, „minska eller nedsätta den i tulltaxan utsatta tull.“¹⁾

Vid Riksdagen 1840—41 fattades i detta ämne samma beslut. Presteståndet hade visserligen formulerat sitt beslut i öfverensstämmelse med Bevillnings-Utskottets förslag 1829 och 1834, i enlighet hvarmed nedsättningsrätten skulle till Konungen „öfverlåtas“, men på inbjudning af Adeln beslöt så väl detta Stånd som Borgareståndet att begagna samma uttryck, som användts af 1835 års Ständer och således att anhålla, att Kongl. Majt. måtte för befrämjande af vissa uppgifna ändamål nedsätta de i tulltaxan utsatta afgifterna.²⁾

Så väl på Riddarhuset som inom Borgareståndet uttalades emellertid under diskussionerna i ämnet från mer än ett håll tvekan, huruvida Konungen i kraft af Grundlagen egde nedsättningsrätt. Till ytterligare belysning af den åsigt, som 1840—41 års Ständer hyste i nu ifrågavarande afseende må derföre anmärkas, att likasom Ständerna vid de båda nästföregående Riksdagarne hade öfverlemnadt det af dem uppgjorda „förslaget“ till tulltaxa till Kongl. Majts „nådiga pröfning och fastställelse“, så anhöllo de vid denna Riksdag, „att det af dem nu upprättade förslag till ny tulltaxa måtte af Kongl. Majt. i nåder fastställas.“³⁾ En dylik anhållan framställdes ock af alla följande Ständer till och med 1863, medan de från år 1823 vanliga framställningarna om begagnande af Kongl. Majts rätt att nedsätta tullafgifter efter 1844—45 års Riksdag upphörde, — hvilket sistnämnda förhållande visserligen icke, vare sig af Riksdagen eller Kongl. Majt., ansetts utgöra något hinder för denna rätts utöfning.

Att 1840—41 års Ständer på sätt nu är nämndt uttalade sig rörande Konungens makt i fråga om tullafgifters bestämmande, är särskildt anmärkningsvärdt derföre, att just vid denna Riksdag det första allvarliga anloppet mot denna makt hade

¹⁾ Bih. t. Riksst. Prot. 1834—35, X, no: 308, s. 34.

²⁾ Ridd. o. Ad. Prot 1840—41, XXIII, 241—5; Prestest. Prot. 1840—41, XI, 557, XV, 343; Borgarest. Prot. 1840—41, VII, 205—7. Bev. Us. Utl. Nr. 48, s. 43. I Ständernas skrifvelse i ämnet kom sedan ordet „hemställa“ att användas i stället för uttrycket „anhålla“.

³⁾ Ständernas skrifvelse Nr. 377 (Bih. t. Riksst. Prot. X).

egt rum. Förhållandet var följande. Under förutsättning att för bedrivande af hvalfiskfångst kunde tillvägabringas ett bolag, åt hvilket understöd af allmänna medel kunde gifvas, hade Kongl. Majt. den 1 Februari 1839 beviljat tullfri införsel så väl af alla de materialier och instrumentalier, dem bolaget i och för vissa fartygs utrustande och för fiskets bedrivande ville från utrikes ort anskaffa, som ock af de hemkommande lasterna utaf hvalfiskfångstens produkter. Med anledning häraf beslöt Konstitutions-Utskottet vid denna Riksdag, enligt hvad det den 2 Juni 1840 anmälde för Ständerna, åtal inför Riksrätt mot de Statsråd, på hvilkas tillstyrkan detta beslut blifvit fattadt, och anförde Justitieombudsmannen under rättegången mot de åtalade, att de tillstyrkt öfverträdelse af §§ 60 och 61 Rf. „Enär“, yttrade han, „icke något grundlagsstadgande uttryckligen förmår, att Konungen eger för särskildt fall eller i allmänhet „nedsätta eller höja“ bevillningen, härifrån(!) dock, jemlikt § 60 Rf., Stora Sjötullen å spannmål allena undantagen,¹⁾ men beskattningsrätten i allmänhet, hvartill bestämmandet af tullbevillningen äfven hörer, uteslutande tillkommer Rikets Ständer, torde med lagbudet, att Grundlagarne böra efter deras ordalydelse tillämpas, icke finnas förenligt, att tullbevillningen å en eller flere artiklar skulle, utan Rikets Ständers medverkan, kunna i särskilda fall till förmån för en eller flere enskilda personer upphävas;“ detta så mycket mindre „som föreskriften i § 61 Rf., att „alla afgifter, som Rikets Ständer under de i föregående § 60 nämnda titlar beviljat, skola utgöras intill slutet af det år, under hvars lopp den nya Bevillningen af Rikets Ständer fastställd blifver,“ efter ordaförståndet måste anses i sig innefatta den mening, att hvarje sålunda fastställd afgift måste utgöras vid hvarje tillfälle, som ej blifvit uttryckligen undantaget af den, hvilken varit behörig att stifta sjelfva beskattningslagen.“ Af de åtalade anfördes åter, att det af Justitieombudsmannen anförda stadgandet i § 61 Rf. „uppenbarligen har afseende endast på tiden, ifrån hvilken en ny beskattning skall taga sin

¹⁾ Det vilseledande i denna framställning torde knapt behöfva påpekas: i § 60 Rf. förbjudes höjning af allmänna afgifter, och det är från detta förbud, som tullen å spannmål undantages.

början¹⁾, och ej innebär något hinder för Kongl. Majt. att medgifva minskning i tull eller befrielse derifrån. när sådant leder till allmän och enskild fördel. Konungens rättighet härtill är tvärtom grundlagd i § 60 Rf., som förmår, att allmänna afgifter af hvad namn och beskaffenhet som helst icke kunna utan Rikets Ständers samtycke förhöjas, men icke innehåller något förbud emot deras nedsättning, när omständigheterna det fordra. Denna paragraf hade utan tvifvel blifvit helt annorlunda affattad, derest Kongl. Majt. och Rikets Ständer haft för afsigt, vid Regeringsformens stiftande, att förhindra möjligheten af all tullnedsättning. Att sådan tolkning af Grundlagen efter ordalydelsen är den rätta, bekräftas fullkomligen deraf, att många förändringar i tulltaxan, ledande till afgifternas nedsättning, blifvit af Kongl. Majt. vidtagna under den tid de åberopade grundlagsparagraferna varit gällande, utan att dessa förändringar föranledt till anmärkning eller åtal.“ Då det nu ifrågavarande beslutet om eftergift af tull vore det enda, hvilket till åtal inför Riksrätt anmärkts, ibland de många lika beskaffade resolutioner, som på enskilda ansökningar blifvit sedan sista Riksdag utfärdade, så syntes för öfrigt deraf otvunget följa, att Konstitutions-Utskottet ansett alla de öfriga icke stå i strid med den rättighet, Kongl. Majt. enligt Regeringsformen egde, att i detta hänseende lindra sina undersåtars bördor. De åtalade Statsråden kunde till och med som stöd för sin grundlagstolkning åberopa ett positivt uttalande af samma myndighet, som anställt det nu ifrågavarande riksrättsåtalet. Kongl. Majt. hade nämligen den 4 April 1840 nedsatt tullen å utgående stångjern, och med afseende på denna åtgärd hade en anmärkningsanledning mot Statsrådet och vederbörande föredragande blifvit inom Bondeståndet anmäld och remitterad till Konstitutions-Utskottet. I sitt med anledning af denna remiss den 18 Augusti 1840 afgifna yttrande hade Utskottet förklarat, att det icke funnit åtgärden „stå i uppenbar strid med Grundlagens

¹⁾ Riktigare hade väl varit att uttrycka saken så, att detta stadgande „endast afser att bestämma den tid, för hvilken Bevillningen åtages.“ Jfr Exc. de Geers yttrande på Riddarhuset den 25 April 1866. Ridd. o. Ad. Prot. 1865—66 IV, s. 498 f.

tydliga föreskrift¹⁾. — Riksrättens utslag föll den 6 Juni 1842. Det berörde ej hufvudfrågan, utan innehöll endast att, då Ansvarighetslagen icke upptog det här ifrågavarande fallet bland dem, för hvilka ansvar blifvit i samma lag bestämdt, så kunde Justitieombudsmannens påstående icke till vidare pröfning upp- tagas.²⁾

Likasom den uppfattning af Regeringsformens stadganden rörande Konungens rätt i fråga om tullafgifters bestämmande, som föranledde ett af de många Riksrättsåtalet vid Riksdagen 1840—41, blef af Konstitutions-Utskottet redan vid samma Riksdag öfvergifven, så har den ej heller hos följande Riksdagars Konstitutions-Utskott lyckats göra sig gällande. Nedsättningar i tullafgifter hafva gång på gång egt rum, utan att från Konstitutions-Utskottets sida föranleda åtal, — ett förhållande, som, då man känner, att dessa åtgärder blifvit vidtagna på tillstyrkan af en eller flere bland Konungens rådgifvare, tydligt ådagalägger, att Konstitutions-Utskottet under en följd af Riksdagar hyllat den åsigten, att dylika åtgärder äro lagliga, ty Utskottet är enligt Regeringsformen skyldigt att anställa åtal, om det anser ett af en Konungens rådgifvare tillstyrkt regeringsbeslut vara lagstridigt. De ifrågavarande åtgärderna hafva ej ens föranledt Konstitutions-Utskottet till anmärkningar af det slag, som under tiden efter 1840—41 års Riksdag ofta fått träda i stället för riksrättsåtal. Men ej nog härmed. Man finner äfven, att Konstitutions-Utskottet positivt uttalat den åsigten, att Konungen i kraft af Regeringsformen eger rätten att nedsätta tullafgifter, och till och med framhållit denna rätt såsom obestriddig. Så skedde vid Riksdagen 1853—54.

Kongl. Majt. hade föreslagit en grundlagsändring, hvarigenom § 61 Rf. skulle erhålla följande lydelse: „Alla afgifter, som Riksens Ständer under de i föregående § nämnda titlar beviljat, skola utgöras intill slutet af det år, under hvars lopp den nya Bevillningen af Riksens Ständer fastställd blifver; Riksens Ständer obetaget att då, i stället för införsels- eller utförselsförbud, tullafgift bestämmes, sådan afgift stadga för en tid af

¹⁾ Konstitutions-Utskottets Mem. 1840—41 Nr. 32. Jfr Bondeståndets Prot. 1840—41, VII, s. 585 ff.

²⁾ Riksrättshandlingarna 1840—42, s. 17, 114, 198, 294, 360, 400.

högst tio år, derunder Rikens Ständer ej må densamma ned-sätta eller afskaffa.“ Detta förslag afstyrktes af Konstitutions-Utskottet på den grunden, bland andra, att om det föreslagna bemyndigandet att stadga tullavgift för längre tid, än § 61 Rf. enligt sin gamla lydelse föreskrefve, vid någon Riksdag blefve af Rikens Ständer begagnadt, komme såmedelst under den bestämde tiden en väsentlig rubbning i det genom Grundlagarne utstakade förhållande emellan de begge Statsmakternas ömse-sidiga rättigheter i fråga om tull-lagstiftningen att inträda. „Då nämligen,“ yttrade Utskottet, „i afseende på de i stället för införsels- eller utförselsförbud stadgade tullavgifter, Rikets Ständer, enligt hvad den nu föreslagna ordalydelsen i Grundlagen utmärker och af de anförda motiverna jemväl kan slutas vara menadt, saknade annan rätt, än att dessa avgifter till beloppen förhöja, qvarstode i sin fulla vidd Konungens obestridda makt att nedsätta samma avgifter, äfvensom Konungen bibehölle sin rätt att införsels- eller utförselsförbud stadga; och den lagstiftningsrätt, som till förekommande af dess begagnande i en för näringarna vådlig riktning, vore den ena Statsmakten beröfvad, kunde sålunda af den andra Statsmakten obehindradt utöfvas. Ett i principen så viktigt afsteg från det stadgade förhållandet emellan Statsmakterna, äfven då, såsom här inträffar, frågan gäller blott en jämförelsevis obetydlig del af dessa Statsmaktens gemensamma verkningsskrets, borde, enligt Utskottets tanke, icke af Rikets Ständer medgifvas i annat fall, än om det kunde finnas af verklig nödvändighet påkalladt.“¹⁾

I enlighet med Utskottets hemställan blef den Kungliga propositionen af samtliga Ständer afslagen²⁾. Då Utskottets utlåtande afhandlades på Riddarhuset, var det endast en talare,³⁾ som uttalade tvifvel rörande Konungens rätt att nedsätta tullavgifter: åsigten, att Konungen egde den, stödde sig, såsom han yttrade, icke på Grundlagens ordalydelse, utan på slutsatser, som man deraf dragit; den öfverensstämmde med bruket

¹⁾ Konstitutions-Utskottets Mem. 1853—54 Nr. 3.

²⁾ Presteståndet beslöt att „låta vid Utskottets afstyrkande bero“. Borgareståndet „godkände“, Bondeståndet „biföll“ Utskottets „memorial“, det förra visserligen med undantag af en punkt i motiverna, men denna punkt var en annan, än den som här ofvan blifvit anford.

³⁾ A. von Hartmansdorff.

efter 1809, men icke med lagens mening. Andre talare åter erkände klart och tydligt, att Konungen egde den ifrågavarande rätten¹⁾; och inom de öfriga Stånden var det ingen, som kan sägas hafva satt denna hans rätt i fråga.²⁾

Man skulle kunna tro, att efter allt detta Konungens rätt att nedsätta tullafgifter ej vidare skulle komma i fråga att bestridas, men detta är långt ifrån att vara förhållandet. Under inflytande af den starka protektionistiska strömning, som vid den sista Ständriksdagen, 1865—66, gjorde sig gällande gent emot den frihandelsvänliga regeringen, var denna rätt föremål för upprepade angrepp, ehuru dessa visserligen icke ledde till något resultat. Så anklagades regeringen under diskussionerna om handelstraktaten med Frankrike af den 14 Febr. 1865 för grundlagsstridigt handlingssätt, emedan hon låtit denna traktat, som medförde nedsättning i åtskilliga af Ständerna beslutna tullafgifter, träda i verksamhet, innan Ständernas bifall blifvit inhemtadt; inom tvenne stånd anmäldes anledning till anmärkning mot Konungens rådgifvare, emedan de tillstyrkt borttagande af eller nedsättning i tullafgifter, som Ständerna beslutit, nämligen då beslut fattades dels om utfärdande af tulltaxan af den 4 Dec. 1863, dels om den efter avslutandet af den nyssnämnda traktaten med Frankrike „utan medverkan af Rikets Ständer“ utfärdade tulltaxan af 24 Mars 1865, — anmärkningar som nu, i likhet med hvad vid alla föregående tillfällen, utom ett enda, hade skett, underkändes af Konstitutions-Utskottet; och slutligen företog sig Bevillnings-Utskottet att, då det afgaf sitt utlåtande om tullbevillningen, föreslå Ständerna att de, i stället för den vanliga anhållan om Kongl. Majt:s stadfästelse å det af dem uppgjorda förslaget till tulltaxa, skulle formulera sin framställning så, att „den af Rikets Ständer med stöd af Regeringsformens §§ 57, 60 och 61 beslutade tulltaxa jemte underrättelser³⁾ öfverlemnas i underdånighet till Kongl. Majt., för att utfärdas, de senare så vidt de vinna Kongl. Majt:s nådiga stadfästelse.“ Genom att bifalla detta förslag skulle således Ständerna uttala

¹⁾ Så grefvarne G. A. Sparre, C. G. D. Mörner och G. Lagerbjelke.

²⁾ Riksst. Prot. 1853—54: Ridd. o. Ad. III, 218 ff., Prestest. II, 187 ff., Borgarest. I, 568 ff., Bondest. III, 140 ff.

³⁾ Bestämmelser, som bifogas tulltaxan och innehålla föreskrifter om, hvad vid denna taxas tillämpning bör iakttagas.

som sin åsigt, att tulltaxan vore oberoende af Kongl. Majt:s pröfning, och att således de deri innehållna tullsatserna ovilkorligen skulle gälla sådana de af Ständerna blifvit beslutna utan att Kongl. Majt. egde att i afseende på dem vidtaga någon förändring, lika litet till nedsättning, som till förhöjning. Detta Bevillnings-Utskottets förslag, som inom Stånden framkallade ihärdiga debatter, lyckades verkligen vinna bifall hos Presterna och Bönderna, men förkastades af Borgareståndet och äfven, ehuru med knapp majoritet, på Riddarhuset.¹⁾ Då således två Stånd stannat mot två, enades man slutligen om att anse frågan om hvarje framställning till Kongl. Majt. rörande någon hans åtgärd vid tulltaxan såsom förfallen. Försöket att förmå Ständerna att med afseende på Konungens rätt i fråga om tullavgifternas bestämmande uttala en åsigt, som stred emot den, till hvars förmån kunde åberopas en, under en i alla afseenden obestriddig utveckling i konstitutionel riktning, stadgad praxis,²⁾ hade således misslyckats, men så mycket hade dock de, som bestredo denna Konungens rätt, vunnit, att Ständerna ej denna gång, såsom förut vanligen hade skett, i skrifvelsen om tullbevillningen på något sätt uttalade sitt erkännande af denna rätt: ett förhållande, som emellertid tydligen saknade hvarje betydelse med afseende på frågan, huruvida denna rätt verkligen existerade eller icke.

Den form för tulltaxans öfverlemnande till Kongl. Majt., som af den sista Ständsriksdagen begagnades, har sedan utan meningsstrider blifvit använd, och det var således icke frågan om formen för denna åtgärd, som föranledde den nya representationens Kamrar att vid 1886 års Riksdag uttala sig rörande grundlagsenligheten af Konungens makt att nedsätta tullavgifter.

I en inom Andra Kammaren vid nämnda Riksdag väckt

¹⁾ Se Bevillnings-Utskottets Mem. 1865—66 Nr. 8. Rikst. Prot. 1865—66: Ridd. o. Ad. IV, 495—544, Prestest. IV, 127—153, Borgarest. III, 294—305, Bondest. IV, 384—406. — På Riddarhuset förordades Utskottets förslag af den konservativa oppositionens ledare, grefve Henning Hamilton; dess åsigt hyllades ock af, bland andre, grefve C. G. D. Mörner (jfr Ad. Prot. 1865—66, II, 463 ff., 508 f.), medan den bekämpades af frih. Louis de Geer, hr P. von Ehrenheim o. a.

²⁾ Jfr hr von Ehrenheims ord under debatten på Riddarhuset den 25 April 1866 (Prot. IV, 529).

motion hade bland andra ändringar i Regeringsformen föreslagits den, att stadgandet i § 60 Rf., enligt hvilket allmänna afgifter ej kunna utan Riksdagens samtycke förhöjas, skulle erhålla den lydelsen, att de ej skulle kunna utan Riksdagens bifall förändras, hvadan Konungen således ej skulle kunna, oberoende af Riksdagen, nedsätta dylika afgifter.

I sitt utlåtande om denna motion afstyrkte Konstitutions-Utskottet alla de föreslagna förändringarna, den nu nämnda af det skäl, att „en dylik förändring ingalunda skulle medföra gagn för samhället, ty den makt, Konungen för närvarande eger i nämnda afseende, är af behofvet påkallad för att sätta honom i stånd att reglera de ojemnheter, som vid Bevillingarnas fastställande kunnat insmyga sig, samt att uppfylla statens traktatsenliga förpligtelser och förekomma, att den af Riksdagen utöfvade beskattningsrätten kränker samhällsintressen, hvilka det är Konungens grundlagsenliga rätt och pligt att skydda.“¹⁾

Konstitutions-Utskottets utlåtande bifölls utan diskussion af Första Kammaren. Deremot beslöt Andra Kammaren att, „med ogillande af de i Utskottets utlåtande uttalade åsigtter om Riksdagens beskattningsmakt, låta vid Utskottets hemställan bero.“²⁾

Detta Andra Kammarens beslut föranleddes af det här ofvan³⁾ antydda anförande,⁴⁾ hvori förklarades, att läran om Konungens makt att nedsätta af Riksdagen beslutade tullsatser var „okänd för grundlagsstiftarne“, äfvensom „för Riksdagen under de första decennierna efter 1809“, samt att „den förmenta rätten den tiden icke heller togs i anspråk af Kongl. Majt.“ — I hvad mån dessa påståenden äro riktiga, torde framgå af den belysning, som vi i det föregående sökt lemna frågan.

I nämnda anförande varnades ock Kammaren för att erkänna Konungens rätt att upphäfva eller minska tullsatserna af det skälet att, om Konungen har denna rätt, så följer deraf ovilkorligen, att han har samma rätt med afseende på de öfriga

¹⁾ Konstitut. Utsks. Mem. 1886, Nr. 6, s. 6.

²⁾ Första Kammarens Prot. 1886, Nr. 31, s. 1; Andra Kammarens Prot. 1886, Nr. 44, s. 3—8.

³⁾ Sid. 349.

⁴⁾ Afgifvet af hr S. A. Hedin, med hvilken, bland andre, hr J. Sjöberg instämde.

Bevillningsafgifterna, alldenstund i §§ 60 och 61 Rf. alla Bevillningar äro föremål för en enda samfäld föreskrift. Ja, utan tvifvel: hvad som i nu ifrågavarande afseende gäller om en Bevillning, det gäller om dem alla; men häri ligger naturligtvis intet skäl att förneka tillvaron af en rätt, som är grundad i lag och stödd på en långvarig, så godt som obruten, praxis. Finner man denna rätt farlig eller eljest olämplig, så må man borttaga den genom att ändra den lag, hvori den är grundad. Något annat lagligt sätt att borttaga den gifves icke.

Men denna Konungens rätt hör till dem, som icke böra borttagas.

„Det representativa statsskickets svåraste uppgift,“ har författaren till vår nu gällande Riksdagsordning en gång yttrat,¹⁾ „är just att utfinna medel att nog kraftigt skydda minoritetens rätt; och något säkrare värn emot rättskränkning, som visserligen icke äro minst att befara i beskattningsfrågor, har ännu icke kunnat uppställas än Konungamakten, vare sig att det är fråga om att skydda de högre klasserna, som äro utsatta för mängdens afund, eller de politiskt oberättigade, som icke sjelfva få föra sin talan.“

¹⁾ Ridd. o. Ad. Prot. 1865—66, IV, 500 f.

Grundloven af 5te Juni 1849 og dens Ordfører.

Af C. St. A. Bille.

Les hommes font d'abord les institutions;
ensuite, ce sont les institutions qui font les
hommes. Montesquieu.

I de otte Aar, som udgjorde Kong Christian den Ottendes Regeringstid, havde Spørgsmaalet om en konstitutionel Forfatning kun gjort ringe Fremgang. Ønskerne vare pludselig brudte frem med en vis Styrke ved Frederik den Sjettes Død og Christian den Ottendes Thronbestigelse den 3die December 1839, men trods den hyperloyale Form og Paakaldelsen af Minderne fra Ejdsvold blev de koldt afviste og med Haardhed trængte tilbage. De vare ikke derfor underkuede, de vandt tvertimod stadig Terræn, og saavel i den skarpt censurerede Presse som i de stramt kjørte Stænderforsamlinger gav de sig stadig Luft under en stigende Sympathi hos Befolkningen. Men de kom i denne lange Aarrække ikke udover Stemningernes Stadium, de klarede sig ikke til bestemte Former; man petitionerede om Skattebevillingsret — den „store Skattebevillingspetition“ fra 3401 Borgere og Indvaanere i Kjøbenhavn indbragtes i 1840 af L. N. Hvidt i Roeskilde Stænder — man krævede Reform af de raadgivende Stænder, men hvad man forlangte i Stedet, havde selv Politikerne af Fag ikke nogen tydelig Forestilling om. Ogsaa paa Forfatningsomraadet blev man staaende ved Dagens vage Stikord: „Noget maa der gøres!“

Med Frederik den Syvendes Thronbestigelse, den 20de

Januar 1848, komme Forfatningsbestræbelserne pludselig over paa det Positives Omraade, og i de faa Maaneder fra Januar til Oktober foregaaer Udviklingen med rivende Hurtighed. Fra den ængsteligste Konservatisme svinges der under Indflydelse af Februar-Revolutionen i Paris og dens Efterligninger rundt omkring samt under Paavirkning af den nationale Kamp imod Schleswigholsteinismen over til den frejdigste, mest sangvinske Liberalisme.

I Kong Christian den Ottendes sidste Dage var der foregaaet en vis Bevægelse i de højere Regerings-Sfærer henimod en Forandring af Rigets Forfatning, men herom var Intet blevet bekjendt udenfor de Indviedes Kreds. Kronprinds Frederik havde den 6te Februar 1847 indgivet en Forestilling til sin høje Fader, hvori han tilraadede Indførelsen af en konstitutionel Forfatning. Man kjender ikke dette Aktstykke, men det er rimeligt nok, at det, hvis det skyldtes Kronprindsens eget Arbejde, ikke har været af den Beskaffenhed, at det kunde gennemføres, og Kongen henlagde det uden deraf at tage Anledning til noget videre Skridt. Imidlertid maa det dog være gaaet op for den indsigtfulde Monark, at man ikke kunde blive staaende ved en rent passiv eller negativ Holdning, thi den 22de Juli 1847 befalede han sine Statsministre at afgive deres Betænkninger over, hvad der kunde gøres for at styrke Landsdelenes Sammenhold, men han gjorde dem ikke bekjendte med Kronprindsens omtalte Forestilling, og han udtalte sig endnu imod en Forandring af Forfatningen, hvilken han betegnede som „det yderste Nødmiddel“. Stemann, som repræsenterede den strenge Konservatisme, mente, at man ikke burde gaae videre end til den tidligere Plan om Stænderkomiteer. De to andre danske Ministre (A. W. Moltke og A. S. Ørsted) fraraadede vel Kongens Tanke om at hjælpe sig ved et udvidet Statsraad med folkelige Medlemmer og ved en ny Ministerialforfatning, men indlod sig ikke paa Spørgsmaalet om en egenlig Forfatningsforandring, hvad de efter Kongeloven ejheller kunde, førend Kongen befalede dem det. Et af Ørsted paa Befaling udarbejdet Forslag om Stænderkomiteer foranledigede imidlertid et Votum af Reventlow-Criminil, som erklærede, at Frelse alene kunde søges i en Forfatningsforandring, uden at denne dog nærmere angaves. Grev Carl Moltke, som derpaa fik Udkastet til-

ligemed hint Votum, sluttede sig til Reventlow-Criminil. Man var nu kommen hen til Aarets Slutning, og den 14de Dec. 1847 kaldte Kongen til sig den daværende Rentekammer-Deputerede P. G. Bang, overgav ham samtlige Dokumenter, ogsaa dem, han ikke havde betroet Ministrene, og paalagde ham at afgive Erklæring over hele Sagen, men særlig over Reventlows og Carl Moltkes Vota. Paa Bangs Spørgsmaal, om han frit skulde behandle Spørgsmaalet om Kongelovens Forandring og en Forfatnings Indførelse, svarede Kongen, at han skulde frit udtale sin fulde Overbevisning. Vor Kilde er P. G. Bang selv, som i tvende Breve af 29de Jan. og 9de Juni 1848 til sin Svoger, Provst H. K. With paa Bornholm — trykte i „Historisk Tidsskrift“, tredie Række, sjette Bind, S. 105 til 134 — har givet en udførlig Beretning om sin Deltagelse i hine Dages Begivenheder. „Jeg arbejdede tildels Natten med Dagen, som jeg aldrig før har arbejdet,“ skriver Bang, og anden Juledags Morgen afgav han under Forsegling til Kabinets-Sekretæren sin Betænkning, der indeholdt Grundtrækkene til en Forfatningsforandring. Kongen skal have følt sig tiltalt af Bangs Forslag, han roste det som det bedste, han i sin Regeringstid havde modtaget, og skrev med Blyant anbefalende Bemærkninger i Marginen. Det extraordinære Statsraad, hvori Sagen skulde drøftes, var endog ansat til om Mandagen, da Kongen om Søndagen angrebes af den Sygdom, der blev hans Helsot. Med Opbydelse af sine sidste Kræfter skrev han et Testamente til sin Søn, hvori han anbefalede ham strax at tilsiige en fri Forfatning.

Disse Forberedelser vare imidlertid som alt berørt ubekjendte udenfor de højere Regeringskredse, da Thronskiftet indtraf. Man følte Nødvendigheden af at handle, af at fordre uden passivt at afvente, hvad der maatte tilbydes.

Allerede faa Dage efter den 20de Jan. 1848 udgav to af de indflydelsesrigeste Ledere for den oppositionelle Retning, Begge forhenværende Præsidenter for Stænderforsamlinger, Professorerne H. N. Clausen og J. F. Schouw deres mærkelige Skrift „Ved Thronskiftet“. Den Første dvælede fortrinsvis ved det nationale Spørgsmaal, Kongerigets Forhold til det danske Land Slesvig og til det tydske Hertugdømme Holsten. Schouw gik for sit Vedkommende særlig ind paa at skildre, hvorledes den Forfatning burde være, som længe havde været ønskelig,

men nu var bleven nødvendig. Han krævede Skattebevillingsret, Raadighed over Budgettet, besluttende Myndighed i alle Lovgivningsanliggender, frit Initiativ, Ministeransvarlighed, Offenhed af Forhandlingerne. Den Forsamling, i hvis Hænder denne Myndighed skulde lægges, vilde han bygge i alt Væsenligt paa Valgloven for Provindsialstænderne: Godsejere, mindre Landejendomsbesiddere og Kjøbstadborgere skulde hver vælge for sig. Udover disse Grændser vovede han ikke at gaae: „At udvide Valgretten til Husmænd vilde være farligt for Friheden, da de let kunde blive et Bytte for Aristokratiet; Gaardmændene have nu Valgene i deres Magt i de mindre Landejerers Klasse og behøve altsaa ingen Udvidelse af Valgretten.“ Han foreslog derfor en Forsamling af 29 Godsejere, 42 mindre Landejendomsbesiddere, 37 Deputerede for Kjøbenhavn og Kjøbstæderne, 8 for Gejstligheden, 4 for Domstolene og 4 (eller 5) for Videnskaben, ialt 124 (125) Medlemmer. Schouw vilde nemlig slaae de to danske Provindsialstænderforsamlinger sammen til een, men holdt meget bestemt paa et Etkammer og inødegik med Eftertryk alle de Betragtninger, som efter Nogles Mening skulde kunne tale for to Kamre. Det, Stænderne væsenlig havde manglet — skrev han — var Intelligens, og denne troede han at kunne sikre den nye konstitutionelle Repræsentation, naar den kom til at udgjøre en Enhed, medens han forkastede alle Modaliteter for et Førstekammer ovenover den: „Hvad der særdeles taler imod et saadant Kammer, er den skarpe Modsætning, som det i Almindelighed kommer i til det andet Kammer, de Rivninger, som derved opstaae, og den Haardnakkethed og Ensidighed, hvortil de adskilte Kamre forfalde, medens disse Onder lettere undgaaes, eller ialfald Konflikten lettere udjævnes, naar det aristokratiske og demokratiske Element ere samlede i eet Kammer.“

Clausens og Schouws Skrift kan ikke have havt nogen Indflydelse paa Indholdet af det kongelige Reskript af 28de Jan. 1848. Dette var bebudet allerede i det kgl. Aabne Brev af 20de Januar, hvori Kong Frederik den Syvende havde forkyndt sin Thronbestigelse og erklæret ikke alene at ville fortsætte de af hans højtelskede Fader begyndte Forbedringer i Forvaltningen, men ogsaa „at tilendebringe den af ham paatænkte Ordning af Statens offentlige Forhold,“ hvis Fuldførelse alene ved Kong Chri-

stians Sygdom og Bortkaldelse var bleven udsat. Reskriptet tilkjendegav, at denne Ordning skulde skee paa en Maade, der svarede til Opretholdelsen af de forskjellige Landsdeles Selvstændighed saavel som af deres Forbindelse til et velordnet Hele, og at den Forfatning, som vilde være at tage under Overvejelse, skulde være lige egnet til at betrygge Kronens uantastelige Rettigheder og til at sikre saavel samtlige Undersaatters Rettigheder i Almindelighed som de for de forskjellige Landsdeles Indvaanere særegne Rettigheder og Interesser. Provindsialstænderne skulde vedblive at bestaae som raadgivende Institutioner for Provindsernes særlige Anliggender, men over dem skulde der indføres fælles Stænder for Kongeriget, Slesvig og Holsten, der regelmæssig til visse Tider skulde, „i lige Antal fra Kongeriget og fra bemeldte Hertugdømmer,“ samles skiftevis Nord og Syd for Ejderen. Disse fælles Stænder skulde erholde besluttende Medvirkning ved Forandringer i Skatterne og ved Finansbestyrelsen samt ved Udgivelsen af Love om Monarkiets fælles Anliggender. Kongen forbeholdt sig at give den nye Forfatning af fri kongelig Magtfuldkommenhed, men vilde, forinden dette skete, forelægge Udkastet til Prøvelse af „indsigtsfulde og erfarne Mænd, som nyde deres Medborgeres Agtelse og Tillid,“ og som skulde vælges dels af Provindsialstænderne og dels af Kongen selv, ialt 52, nemlig 26 for Kongeriget og 26 for Slesvig og Holsten.

Det er bekendt, hvilken Storm dette Reskript af 28de Januar vakte saavel i Monarkiets danske som i dets tyske Befolkning. For Slesvigholstenerne var det afgjørende, at det forudsatte Bevarelsen af den hidtidige Statsret og Monarkiets Enhed, altsaa fornægtede de ud af Ordene „ewig tosamende ungedeelt“ dragne Læresætninger. I Kongeriget og det danske Slesvig følte man dybest den Tilsidesættelse, som laae i den saakaldte „lige“ Repræsentation med dens Godkjendelse af Schleswigholsteinismen, og det var navnlig denne Side af Sagen, som kaldte den fredelige og forsigtige Madvig fra det stille Studerekammer frem paa den politiske Arena, saaledes som han nys har fortalt det i sine Livserindringer. Først i anden Række fulgte Indsigelserne imod det knappe Maal af Frihed, som stillede i Udsigt, og der blev ikke Tid til nogen grundig Kritik af det yderst indviklede og kunstige System, som vilde skabes

ved denne Statsforfatning af raadgivende Provindsialstænder og halvt besluttende Fælles-Stænder for et lille Land paa 1000 Kvadratmile og knap 2 Millioner Indvaanere. Thi Begivenhederne trængte nu hinanden i hurtigt Rækkefølge og greb skaanselløst forstyrrende ind i Theoretikernes Cirkler.

De „erfarne Mænd“ blev tildels valgte, men de kom aldrig til at forhandle. Regeringen blev end ikke færdig med det Forfatningsudkast, som skulde forelægges dem til Prøvelse. Saavel det Aabne Brev af 20de Januar som Reskriptet af 28de Januar 1848 vare blevne affattede under væsenligt Hensyn til den Betænkning, som P. G. Bang havde afgivet til Kongen sidst i December 1847, og skjøndt Bang ikke selv var Minister, tilkaldtes han til de vigtige Statsraad, som afholdtes i hine Dage. Det overdroges ogsaa ham i Forening med Ørsted og Carl Moltke at udarbejde den bebudede nye Forfatning. Efter hans ovenfor nævnte Beretning arbejdede Kommissionen saaledes, at han opsatte de vigtigste Momenter af hvert Afsnit, og at disse dernæst blev mundlig drøftede, indtil Enighed tilvejebragtes, „hvilket almindeligvis, naar vi ej vare det strax, opraaedes ved Overenskomst mellem C. Moltke og mig, som Ørsted tiltraadte, idet han iøvrigt tog liden aktiv Del i Forhandlingerne og i det Hele arbejdede med kjendelig Ulyst, uden Haab om, at Kommissionens Resultat tilsidst vilde finde Bifald.“ De tre Statsmænd kom til Ende med selve Forfatningsudkastet, der sendtes Statsministrene til Betænkning, og tog fat paa dets Bilag: Bang paa Valgloven for Kongeriget, Carl Moltke paa Valgloven for Hertugdømmerne og en „meget energisk og gennemgribende“ Lov om Benyttelsen af det danske Sprog i Slesvig, Ørsted paa Forretningsordenen. Det væsenlig af Bang udarbejdede Forfatnings-Udkast af Februar 1848, som vi kjende i en tydsk Redaktion, der dog formentlig er en Oversættelse, holder sig naturligvis til det i Reskriptet af 28de Januar givne Grundlag, men hvor der under dets Gjennemførelse kunde blive Tale om noget Mere eller noget Mindre, vælger det med ængsteligt Sneversyn altid det laveste Maal af Frihed for Folket og af Myndighed for Repræsentationen. I syv Kapitler og 200 Paragrafer søger det at give udførlige Regler for den nye Magtfordeling, men hertil knytter der sig endnu hele fem Tillæg: om Sprogordningen i Slesvig, om Forretningsordenen for de fælles Stænder, en Valglov for Kongeriget, en Valglov for

Hertugdømmerne (under Eet) og et Normal-Reglement eller, som man nu vilde kalde det, Normal-Budget. Størst Liberalitet findes i Afsnittet om Undersaaternes borgerlige Rettigheder, som f. Ex. udtaler Principet om Pressens Frihed indenfor Lovens Grændser og erklærer, at Censur aldrig skal indføres. De fælles Stænder skulde bestaae af to Kamre, der kun til Prøvelse af Budgettet og til Udjevning af opstaaet Meningsforskjel skulde træde sammen, enten in pleno eller ved Udvalg. Første Kammer skulde tælle 72 Medlemmer, 36 fra Kongeriget og ligesaa mange fra Hertugdømmerne: 20 Repræsentanter for danske Lehns- og Stamhusbesiddere samt Sædegaardsejere (de førstnævnte valgte paa Livstid, de sidste paa Besiddelsestid), Højesterets Justitiarius, Sjællands Bisp, de to ældste Bisper samt tolv danske Kongevalgte; de fire Prælater for Klostre i Hertugdømmerne paa Embedstid, 16 Repræsentanter for Prælater og Ridderskab paa Livstid, Præsidenten for den slesvig-holstenlauenborgske Overappellationsret, de tre Generalsuperintendenter, sex Kongevalgte for Slesvig og sex for Holsten — den hele Forsamling stillet under en kongevalgt Præsident. Andet Kammer skulde tælle 146 Medlemmer, nemlig 73 fra Kongeriget, 36 fra Slesvig og 37 fra Holsten, alle valgte paa sex Aar, for Kongeriget 12 for Kjøbenhavn, 20 for de øvrige Kjøbstæder, 40 fra Landdistrikterne, 1 fra Universitetet; for Slesvig 5 for ikke til Ridderskabet hørende Besiddere af større Godser, 12 for Kjøbstæderne, 2 for de blandede Distrikter (herved sigtes ikke til Sproget, men til Flækker og Handelspladser) og 17 for Landet; for Holsten ligeledes 5 for Godsejere, 15 for Kjøbstæderne, 16 for Landet og 1 for Universitetet i Kiel. Valgretten i Kjøbstad og paa Landet betingedes af Fuldmyndighed, Uberygtethed, fri Raadighed over Formue og Beklædelsen af et kommunalt Embede eller Besiddelse eller Brug af fast Ejendom af en vis Størrelse; Valgene skulde være indirekte gennem Valgmænd. Valgbarheden betingedes af fast Domicil i Valgkredsen, 30 Aars Alder, Uberygtethed, fri Raadighed over sin Formue og christelig Religionsbekjendelse; Jøder vare saaledes helt udelukkede fra Valgbarhed, og det bemærkes udtrykkelig i Udkastet, at de kun i Kongeriget skulde kunne udøve Valgret. Den fælles Stænderforsamling skulde have Bevillingsret for nye Skattepaalæg — i nogle Tilfælde dog først efterat Provindsial-

stænderne vare hørte — og vedtage Budgettet, dog med Reservation af Kronens Ret til Domænerne og paa Basis af et uanstasteligt Normal-Reglement, ligesom Revisionen af Statsregnskabet var den forbeholdt. I det herhenhørende Afsnit etableres, i grel Modsætning til den lige Repræsentation, Forholdstallet 5: 3 for Kongerigets og for Hertugdømmernes Tilskud til Statsfornödenhederne. Medens alle Anliggender vedrørende den civile og kriminelle Lovgivning, Undervisningsvæsenet, Landboforhold osv. vare forbeholdte de særlige Provindsialstænder, skulde Lovgivningen om de for Monarkiet fælles Anliggender være underkastet Fælles-Stændernes Beslutning, dog at der ikke tilkom disse noget Lovgivnings-Initiativ, men kun en Adgang til at petitionere Kongen om Reformer. Om Formerne for denne Myndigheds Udøvelse giver Udkastet meget minutiøse Bestemmelser, som der dog ikke er Grund til her at komme ind paa¹⁾. Ministrene, som skulde kunne møde for Stænderne enten personlig eller ved Kommissærer af det højere Embedspersonale, gjordes ansvarlige for en Rigsret, bestaaende af 12 Medlemmer: 4 Kongevalgte, 2 for Højesteret, 2 for Overappellationsretten og 4 valgte af Fælles-Stænderne i et samlet Møde af begge Kamre, ogsaa her 2 for Kongeriget og 1 for hver af Hertugdømmerne.

Hele dette sindrige Spindelvæv blev i et Nu fejlet bort af Februarrevolutionens friske Pust. I Martsdagene var det ganske vist det nationale Spørgsmaal, Kampen med Schleswigholsteinismen, som stod i første Række, og som optog Broderparten af den folkelige Begejstring, men det var den fælles Forudsætning fra alle Sider, at den konstitutionelle Frihed var given fra det samme Øjeblik. I sit Svar til Kjøbenhavns Kommunalbestyrelse havde Kong Frederik VII lovet at være sit Folk „en tro Leder til Ære og Frihed“, og Martsministeriet var neppe dannet, førend den „provisoriske Forordning“ af 24de Marts hævede alle de bestaaende Indskrænkninger i Pressefriheden, ligesom Regeringen

¹⁾ Det kan mulig efter de seneste Aars provisoriske Tilstande have nogen Interesse, at det Bangske Forslag ikke indeholder Noget om en positiv Myndighed for Kongen til at give foreløbige Love, men har en Paragraf om, at Kongen i særdeles paatrængende Tilfælde har Ret til at sætte Love midlertidig ud af Kraft, dog at en saadan Akt skal forelægges den første Stænderforsamling „strax efter dens Sammentræden“ til Prøvelse og Beslutning.

fra dette Øjeblik af, skjøndt Enevoldsmagten formelt endnu bestod, faktisk førtes efter konstitutionelle Principer. Den 4de April blev Reskriptet af 28de Januar udtrykkelig ophævet, Valget af de erfarne Mænd blev annulleret, forsaavidt det havde fundet Sted, og den Kommission, der var bleven nedsat til Udarbejdelse af et Forfatningsforslag, og hvis forberedende Arbejde ovenfor er refereret, opløstes. Derimod bebudedes Indkaldelsen af en grundlovgivende Rigsforsamling til Forhandling om en Forfatning samt en Omordning af Provindsialstænderne, og Valgloven til denne Rigsforsamling erklæredes at ville blive forelagt Østifternes, Nørrejyllands og Slesvigs Stænderforsamlinger til Betænkning.

Roeskilde Stænder sammentraadte allerede den 26de April, fem Uger efter Martsministeriets Dannelse, tre Uger efter Sejren ved Bov, en Uge efter Paaskeslaget ved Slesvig. Viborg Stænder fulgte efter den 13de Juni. Den slesvigske Forsamling kunde paa Grund af den fjendtlige Besættelse ikke sammentræde. Det Forslag til Valglov for den grundlovgivende Rigsforsamling, som forelagdes Stænderforsamlingerne ved den kgl. Kommissarius, Grev W. C. E. Sponneck, dengang Deputeret i Generaltoldkamret og Kommercekollegiet, gik ud paa et Antal af 145 Medlemmer for Kongeriget og Slesvig, valgte i omtrent lige store Kredse ved almindelige Valg gjennem Kaaring og skriftlig Afstemning af alle trediveaarige, uberygtede, formuesraadige danske Borgere uden nogen Valgretscensus, og 48 Kongevalgte, hvoraf 5 for Island og 1 for Færøerne. Der var ved dette Udkast fastslaaet to vigtige Grundsætninger, som dannede den skarpeste Modsætning til de før Marts gjorte Forfatningsforsøg: først Opgivelsen af Monarkiets forfatningsmæssige Enhed, af Helstaten, og Ophævelsen af Provindsialstænderne til Bedste for en konstitutionel Forfatning, omfattende Kongeriget og Slesvig, medens Forholdet til det tydske Forbundsland Holsten foreløbig lodes uberørt; dernæst Godkjendelsen af den almindelige Valgret som Grundlaget for Repræsentationen. Over det stats- og folkeretlige Spørgsmaal, Ordningen af Monarkiets indre Forhold, af Modsætningen mellem Dansk og Tydsk, var hverken Regeringen eller det danske Folk ene Herre; det havde endnu en lang og pinlig Udvikling at gennemgaae, indtil det omsider efter sexten Aars Kamp og Arbejde ved Vaabnernes Magt løstes paa den

Svages Bekostning. Men med Principet om den almindelige Valgret var der slaaet Noget fast, som under de dengang givne Forhold ikke kunde tænkes forandret eller tages tilbage. Martsministeriet havde herved i den første Maaned af sin Virksomhed fastslaaet en Mærkepæl, som ikke længere kunde rokkes. Ordet var udtalt, og det et Ord, hvorom det gjælder, at vox semel emissa nunquam revertitur. Det var i Virkeligheden et uhyre Spring ud i Mørket, som herved gjordes. Endnu i Februar havde man ikke været videre, end at Tscherning i et Møde af Bondedeputerede havde holdt et Foredrag, hvori han vel anbefalede den almindelige Valgret, men dog accepterede en lav Valgretscensus. Nu var det hele Regeringen, indbefattende saa mange konservative Elementer, der frejdigt slog en Streg over al Census eller Klasse-Inddeling og udsendte Løsenet om lige og almindelig Valgret. Ministeriets Forestilling til Kongen om denne vigtige Sag fremhæver, at dets Udkast til Valglov er Frugten af gjensidig Imødekommen, men at man fra alle Sider har samstemmet deri, at Valgretten ikke burde grundes paa en Deling i Valgklasser, der vilde vildlede de Deputerede, bringe dem til mere at tænke paa Klassens end paa hele Statens Interesser og, idet den frembringer Uenighed og Tvist, overgiver den retfærdige Afgjørelse til Tilfældigheden, men at Valgretten alene bør betinges af personlige Kvalifikationer.¹⁾ De, der i senere Tider have fældet og endnu fælde en saa streng Dom over „Illusionerne“ i 1848 og „de national-liberale Idealister“, bør erindre, at i det Ministerium, som skabte dette afgjørende Præcedens, sad ikke blot Monrad og Orla Lehmann, Tscherning og L. N. Hvidt, men ogsaa Knuth og Bardenfleth, A. W. Moltke og Bluhme, ja selv Zahrtmann.

Roeskilde Stænder valgte til Præsident J. F. Schouw, der ogsaa havde ført Forsædet i den allerførste Stænderforsamling, og til Vicepræsident H. N. Clausen. Allerede i det første Møde nedsattes til Prøvelse af Udkastet en Komitee af følgende

¹⁾ Der findes i Forestillingen ligesom en første svag Antydning af Forholdstalsvalg, der dog atter opgives, „da denne Valgmaade, for at tilvejebringe et gunstigt Resultat, forudsætter hos Vælgerne en særdeles kyndig Brug af Valgretten.“ Det er vel ikke umuligt, at denne Methode er bragt under Overvejelse af Ministeriet ved Andræ, den senere Fader til dette System.

syv Medlemmer: H. N. Clausen, Grosserer Andreas Hansen, Hother Hage, Neergaard (Gundersløvholt), Pastor Bindesbøll, Balth.-Christensen og Treschow, og den 1ste Maj afgav Udvalget med Clausen som Referent sin Betænkning, som paa et ganske enkelt Punkt nær havde samlet alle Stemmer. Komiteen udtalte sin Betænkning ved, at ethvert Hensyn til Formue eller Skatteydelse var opgivet som Vilkaar for Valgret og Valget overdraget til Vælgere, „af hvilke der ikkun tør tiltroes det langt ringere Antal tilstrækkelig Indsigt i Opgavens Betydning og Storhed,“ en Betænkning, der bliver saa meget større, „som den Tanke ligger nær, at Valgloven for den forestaaende Rigsforsamling vil i sine væsenlige Grundtræk afgive Forbilledet for den paafølgende Lov for Valget af Rigsstænder (sic).“ Den samme Tanke kom stærkt frem i Debatten, ikke blot fra den stærkt konservative Side, men ogsaa f. Ex. fra Hother Hage, der erklærede, at han vilde have foretrukket en lav Census, og fra Hall, som vilde „uforbeholdent tilstaae, at for ikke lang Tid siden vilde disse Betænkninger for mig have havt saa stor Styrke, at jeg vilde have anseet en Valglov, baseret paa samme Princip som det nærværende Udkast, for mislig og farlig,“ men føjede til, at vi havde „gjennemgaaet en Tid, hvor Dage have Aartiens Betydning og Indhold,“ og med de øvrige Deputerede erkjendte, at man nu maatte tage denne brede Valgbasis og haabe det Bedste af „det højere aandelige Opsving, der alene fremgaaer som Frugt af en energisk Folkevillie, aabenbaret i storartet Daad.“ Trods sine Betænkninger sluttede saaledes Komiteen sig til Regeringens Forslag, og Forsamlingen fulgte dens Indstilling. Hvad der vel maa bemærkes, er dette, at der hverken fra udprægede Konservative som Biskop Mynster (og Treschow) eller fra „Godsejrbænken“ med Scavenius, Zeuthen, Neergaard-Svenstrup, Benzon, Sehested-Juul osv. fremkom noget Ændringsforslag imod dette Hovedpunkt; Alle bøjede Hovedet under, hvad der erkjendtes for uundgaaeligt. Fraregnet underordnede Punkter om Valghandlingen og Forberedelserne dertil — af Vigtighed var kun, at Valgbarhedsalderen nedsattes fra 30 til 25 Aar, og at Ikke-Vælgeres Adgang til at deltage i Kaaringen indirekte godkjendtes — drejede Diskussionen sig væsenlig om Kongevalgene. Det skulde synes, at dette var en ringe Fordring fra den

Kongemagts Side, der fra 28de Januar havde gjort Skridtet til 24de Marts og nu „af fri kongelig Magtfuldkommenhed“ tilsagde en konstitutionel Forfatning paa bredeste Basis. Men Kongevalgene vare afgjort upopulære. Minister Tscherning havde i selve Forestillingen til Kongen taget en Reservation imod dem, idet han betragtede „enhver kunstig tilvejebragt Majoritet som farlig for Repræsentationen“; det var en Skjæbnens Ironi, at han, ligesom idetmindste een anden Protestant, siden kun ved Hjælp af Kongevalget fik Sæde i Rigsforsamlingen. Balth. Christensen optog Protesten i Komiteebetænkningen, og forskjellige Deputerede, selv Mænd af maadeholdne Anskuelse, sluttede sig dertil. En Adresse med 2500 Underskrifter fra Deltagere i Hippodrom-Møderne i Kjøbenhavn udtalte sig af gjørende imod Kongevalgene, og iblandt den ledende Komitees Medlemmer fandtes foruden Gleerup, Magnus Eirikson, Fineerskjærer Frederiksen osv. ogsaa Redaktør Ploug, som først senere offentlig sagde sig løs fra Hippodrom-Partiet. Ved den endelige Afstemning den 5te Maj blev dog Forslaget om at udelade de Kongevalgte forkastet af Roskilde Stænder med 48 St. imod 17. Man blev staaende ved den i Komiteebetænkningen udtalte Forventning, at i den endelige Forfatning vilde denne „lidet principmæssige“ Afvigelse fra Valgsystemet blive erstattet af en anden, med det konstitutionelle Princip mere stemmende Foranstaltning, der kunde afgive fornøden Modvægt imod en ensidig og overilet Bevægelses-Retning.

Stænderne i Viborg aabnedes af Kommissarius, Grev Sponneck den 13de Juni og valgte ligeledes J. F. Schouw til Præsident, medens P. D. Bruun blev Vicepræsident. Valglovsudkastet overgaves endnu samme Dag til følgende Komitee: Højesteretsassessor P. D. Bruun, Overretsprokurator C. M. Jespersen, Proprietær Nyholm til Baggessvogn, Professor J. E. Larsen og Overretsprokurator Dahl til Moesgaard, som allerede den 19de afgav Betænkning. Den var i det Hele ganske svarende til, hvad Roeskilde-Komiteen havde udtalt, og Debatten bevægede sig i det samme Spor. Skjøndt Principet om den almindelige Valgret vakte Betænkelse hos adskillige Deputerede — en af dem erklærede Udkastet for saa liberalt og folkeligt, at det i høj Grad har overrasket og overtruffet selv de mest Frisindedes dristigste Forventninger, ja at den „mageløs brede“,

kun af personlige Kvalifikationer betingede Valgret hos Flere har fremkaldt Tvivl, om man ikke derved var gaaet for vidt — blev der ikke stillet nogetsomhelst Ændringsforslag. Mod Kongevalgene fremkom de samme principielle Indsigelser, svagt imødegaaede ved Betimelighedshensyn og Tillidserklæringer til Ministeriet, men Forslaget om at stryge disse Valg, stillet af Bernh. Ree, forkastedes med 47 St. imod 1.¹⁾ Den 22de Juni var Behandlingen færdig, og Dagen efter sluttedes Forsamlingen. Det bør nævnes, at foruden Valgloven havde begge Stænderne i de faa Dage, deres Session varede, endnu behandlet det vigtige Lovforslag om Kreditbeviser.

Med de af Stænderne tilraadete mindre Ændringer udkom Valgloven for Dannelsen af Rigsforsamlingen den 7de Juli 1848. I et meget væsentligt Punkt var den dog afvigende fra det i Roeskilde og i Viborg fremlagte Udkast, idet man paa Grund af de faktiske Forhold var bleven nødsaget til at udelade de 31 slesvigske Valg. Vel blev selve Tallene — 145 Deputerede og 48 Kongevalg — staaende paa Papiret, men i Intimationen udtaltes det, at forsaavidt de ulykkelige Forhold, der bestod i Slesvig ved den fjendtlige Besættelse, fremdeles skulde vedblive, og der saaledes ikke kunde foretages Valg i Hertugdømmet, vilde den Forfatning, hvorm Lovudkastet agtedes forelagt Rigsforsamlingen, ikke destomindre træde i Kraft, dog saaledes at denne Forfatning kun vilde blive „provisorisk“, forsaavidt en folkelig Forsamling for Slesvig, valgt efter denne Valglovs Principer, maatte ønske, at en ny Rigsforsamling tager den hele Forfatningssag under Overvejelse for i Forening med Kongen at foretage de mulig ønskelige Forandringer i samme. Rigsforsamlingen kom saaledes til at bestaae af 65 Deputerede for Østifterne, 49 for Nørrejylland samt 38 Kongevalgte (hvoraf 5 for Island og 1 for Færøerne), ialt 152 Medlemmer. Valgene blev

¹⁾ I de to Stænderforsamlinger tilsammen var der saaledes afgivet ialt 95 St. for Kongevalg og 18 St. imod dem. Det blev derfor næsten paradisk, at J. A. Hansen i „Almuevennen“ erklærede hine 95 Stænderdeputerede i Rigens Akt og ikke vilde have en eneste af dem valgt til Rigsforsamlingen. Fra denne Artikel og dens nærmeste Konsekvenser kan man hidlede den første politiske Kløft efter Martsdagens fælles Begejstring.

udskrevne til den 5te Oktober, og Rigsforsamlingen indkaldtes til den 23de Oktober.

Det var en ved Dygtighed og Intelligens udmærket Forsamling, som paa denne Dag gav Møde i den forrige Højesterets-Sal paa Christiansborg Slot, en virkelig Repræsentation for Folket, en Samling af Landets bedste Mænd. Ingen af de politiske Afskygninger savnede Talsmænd, og de modstaaende Anskuelser havde jevnbyrdige Forkæmpere. Gjennemsnitsmaalet af Dygtighed og Anseelse vilde dog have været betydelig lavere, hvis ikke Kongevalgene havde tilført Forsamlingen sit store Kontingent og aabnet Adgang dels for fremragende Mænd, der af den ene eller den anden Grund ikke havde stillet sig til Valg, dels for Politikere af Navn, der vare blevne Offre for Vælgernes Luner eller Valgenes Tilfældigheder, mange af dem bestemte til at spille en stor Rolle under de vigtige Forhandlinger. Den ældre Tids mere konservative Retning talte Repræsentanter som A. S. Ørsted, Algreen-Ussing, David, P. G. Bang, Biskopperne Mynster og Tage Müller, Treschow, Ræder, Wegener o. Fl.; til dem blev paa hint Tidspunkt ogsaa nærmest regnet J. E. Larsen, hvis grundliberale Sind først senere rigtig skattedes. Godsejerne havde Sehested-Juul, Lüttichau, Oxholm, Scavenius, Skeel-Birkelse, Zeuthen og Carl Neergaard til Gundersløvholm. Det national-liberale Parti, Martsministeriets Ophav og Støtte, havde sendt sine talentfuldeste Forkæmpere, og til denne Falanx havde Universitetet ydet et væsenligt Bidrag: Hall, Krieger, Madvig, J. F. Schouw, H. N. Clausen, L. N. Hvidt, Martin Hammerich, Flor, N. L. Westergaard, P. Pedersen, Schurmann, Otterstrøm, Christoffer Paludan-Müller, P. D. og M. P. Bruun, C. M. Jespersen, With, Brinck-Seidelin, Bregendahl, W. Ussing, Dahl, Ploug, V. Bjerring, Hother Hage, H. H. Kayser, Georg Aagaard, Ostermann; ikke just til det national-liberale Parti i strengere Betydning, men dog til den ministerielle Gruppe maatte dengang henregnes Mænd som Sponneck, Duntzfeldt, H. P. Hansen, Cederfeld-Simonsen o. Fl. Overgangen til Venstre dannedes af J. C. og M. Drewsen, Buntzen, Thalbitzer, N. F. Jespersen, Andræ og H. E. Schack. Bondevennerne udgjorde en talrig og vel sluttet Trop med ikke faa dygtige

Soldater under Ledelse af Balth. Christensen, J. A. Hansen og Gleerup. Udenfor alle Regler og Beregninger staaer Grundtvig.¹⁾ I Kraft af en Opfattelse, der hverken havde engelsk eller fransk Parlamentarisme at støtte sig til, havde Ministrene — paa L. N. Hvidt nær, der allerede i September havde faaet bevilget sin Demission fra 1ste Nov. at regne — taget den Beslutning ikke at stille sig til Valg, og efterat de i November havde indgivet deres Demission, var der kun tre af dem, som kom ind ved Vakancer iblandt de Kongevalgte, nemlig Tscherning, Knuth og Bluhme; hverken Monrad eller Orla Lehmann, i hvem man dog vistnok tør see de egenlige Forfattere af Grundlovsudkastet, og af hvilke den Sidstnævnte dog i December stillede sig paa Bornholm i Madvigs tidligere Kreds, kom saaledes til at deltage i Forhandlingerne, hvor de havde været særlig kaldede til at optræde. Et egenligt Mandtal over Partierne paa denne vor første konstitutionelle Forsamling er vanskeligt at optage; Skillelinierne kunde dengang ikke drages saa skarpt og sikkert, Tidens Aand gik mere ud paa at søge Enighed end paa at finde det, hvorom man kunde strides. Man kan vel regne, at Højre talte omtrent 50, Venstre noget over 40, hvorved Centrum faaer en Styrke af ca. 60 Stemmer; men disse Grupper voxede og aftog som Skyerne paa en stormfuld Himmel, skiftede ofte Styrke med de vekslede Afstemninger, og det var egentlig kun paa venstre Side, at der fandtes nogen sluttet Partiorganisation.

Kong Frederik VII aabnede Forsamlingen med en kort Throntale, som udtalte Paaskjønnelse af den Kjærlighed, Samdrægtighed og Selvopofrelse, hvormed Folket havde støttet ham og Landets hellige Sag under de tunge Dage, og Haab om bedre Tider for det haardt prøvede Fædreland. Idet han nu opfordrede Folkets Udvalgte til at prøve den Forfatning, som han af fri kongelig Villie havde tilsagt det, erklærede han det for sit Ønske, sit Haab og sin Stolthed at maatte kunne ved

¹⁾ Grundtvig var ikke strax Medlem af Rigsforsamlingen. Han faldt igjennem den 5te Okt. paa Christianshavn og protesterede forgjæves imod Valget, men valgtes den 6te Nov. i Præstø Amts 4de Kreds, hvor Væver Hans Hansen af Mehrn, som ved de almindelige Valg havde slaaget H. N. Clausen, var traadt tilbage.

den grundfæste det gamle Danmarks Ære og Lykke. Han vilde stole paa, at en endelig Ordning af dette saa vigtige Anliggende maatte kunne fuldbringes ved Rigsforsamlingens troe og nidkjære Medvirkning, men skulde dette ikke lykkes, erklærede han det dog for sin Hensigt ikke at sætte Forfatningen i Kraft uden først at raadspørge en ny Rigsforsamling. Premierministeren, Grev A. W. Moltke oplæste dernæst i Regeringens Navn en Udsigt over Rigets Stilling, som selvfølgelig især dvælede ved Kampen mod Oprøret og Forhandlingerne med Udlandet, medens Grundlovsudkastet kun omtaltes i mere almindelige Udtryk. Under Ledelse af Biskop Mynster som Aldersformand valgtes til Formand J. F. Schouw med 132 af 143 St. (Sponneck 8, Clausen 3 St.), til Viceformand H. N. Clausen med 103 St., til Sekretærer Westergaard og W. Ussing. Allerede i næste Møde, den 24de Oktober, forelagde Justitsminister Bardenfleth Grundlovsudkastet og Udkastet til Valgloven.

Efterat et Udvalg paa syv Medlemmer (Krieger, Algreen-Ussing, H. N. Clausen, V. Bjerring, P. D. Bruun, Otterstrøm og Balth. Christensen) i Løbet af nogle faa Dage havde udarbejdet en Forretningsorden, som vedtoges uden væsenlige Ændringer, skred Forsamlingen til sine Arbejder. Dens Tid optoges noget af en Adressedebat og en Forhandling om den saakaldte Septemberlov (Udskrivning af ikke hidtil værnepligtigt Mandskab for de tre Aar 1823, 24 og 25). Og inden den naaede Prøvelsen af Grundlovsudkastet, rejstes der en foreløbig Forhandling af stor Vigtighed. Krieger havde den 30te Oktober anmeldt et Forslag om at udsætte Grundlovens Behandling af Hensyn til de endnu svævende slesvigske Tilstande og Fraværelsen af Repræsentanter for denne vigtige Del af Danmarks Rige, som Grundloven skulde omfatte. I det fjortende Møde, den 7de Novbr., motiverede han udførlig dette Forslag, der formelt lød paa, at Spørgsmaalet skulde henvises til Prøvelse i de fem Afdelinger, i hvilke Forsamlingen ved Lodtrækning var bleven delt, og derpaa til et Udvalg. De Motiver, han anførte, laae klart for: Regeringens Tilkjendegivelse paa forskjellige Steder om, at Forfatningen, hvis den vedtoges uden Medvirkning af Slesvigerne, vel vilde blive sat i Kraft, men kun som provisorisk, indtil Slesvigerne kunde høres; Betænkkelighederne ved at fatte saa vigtige Beslutninger uden Deltagelse

fra den Landsdel, hvis inderlige Forening med Kongeriget var en Livssag for det danske Folk; Tilsidesættelsen ved de tyske Magter selv af den midlertidige Tilstand, som Malmø-Konventionen af 26de August havde forudsat; endelig Beroligelsen ved, at der allerede havdes ansvarlige Ministre og en lovgivende Rigsforsamling, og „at med disse to Ord var Konstitutionen allerede skreven.“ Kriegers Foredrag var klart og vel bygget, om han end med karakteristisk Forsigtighed mindre udtalte en egen bestemt Mening end opstillede Betragtninger for og imod, som han „kunde tænke sig“, at man vilde anstille. Om Forslaget var udgaaet fra ham selv og nærmeste Meningsfæller, eller om det kom frem efter Inspiration fra Ministeriet, er aldrig blevet oplyst; Datidens Opposition vilde paastaae, at det var Monrad, som havde undfanget Tanken, og at den havde været diskuteret i Regeringen, men at Tscherning med Bestemthed var optraadt imod den, og at hans Veltalenhed havde vundet Orla Lehmann, der oprindeligt havde hældet til Monrads Mening. Sikkert er det, at Lehmann tog Ordet, omend „ikke som Minister, men som dansk Mand,“ og afgjort erklærede sig imod enhver Opsættelse, idet han udviklede, at Malmø-Vaabensstilstanden ikke indeholdt nogen legal Hindring for Grundlovens Vedtagelse, og mindede om, hvor hurtig en Ebbe kunde afløse Øjeblikkets Flod, hvorfor det gjaldt om at bruge Tiden „saaledes, at vi af denne Omvæltningernes Syndflod idetmindste maatte kunne medbringe den Pagts Ark, der kunde indeholde Forjættelse om Fremtidens Lykke og Frihed.“ Monrad var ikke saa uforbeholden; han fandt, at det egentlig ikke havde Meget at sige, om man gik den ene eller den anden Vej, da selve den Forfatning, hvorom der var Tale, dog af Hensyn til Slesvig kun vilde være „provisorisk“, og han henstillede til Forsamlingen selv at træffe sit Valg. Desto tydeligere talte Tscherning for energisk og hurtig Fremgang. De fleste Talere, fra Højre ikke mindre end fra Venstre, yttrede sig imod Udsættelsen, om end med forskjellig Grad af Skarphed og efter noget afvigende Motiver; selv Algreen-Ussing, Ørsted, Ræder og Sponneck talte imod Forslaget, og dette fandt kun Understøttelse hos enkelte Medlemmer af stærkt udpræget national Farve som H. N. Clausen, Mart. Hammerich og Mørk-Hansen. Ved Afstemningen, det første Navneopraab, for-

kastedes Forslaget med 100 St. imod 47, af hvilke endda Flere i Realiteten havde erklæret sig imod det, men ikke vilde modsætte sig en nærmere Prøvelse.

Man skred saaledes til Behandlingen af Forfatningssagen, og det vedtoges i Mødet den 9de Nov., at Grundlovs- og Valglovs-Udkastet skulde henvises til Prøvelse, først i de fem Afdelinger, dernæst i -en Komitee paa 17 Medlemmer, 10 valgte i Afdelingerne og 7 i Salen.

Det var kort efter denne Afstemning, at Martsministeriet indgav sin Demission, ikke, som det dengang, trods bestemte Modsigelser, temmelig almindelig blev troet, af parlamentariske Grunde, men fordi nogle Medlemmers Anskuelse om Slesvigs Deling efter Nationaliteterne som en acceptabel Løsning ikke fandt Kongens og heller ikke deres Kollegers Billigelse. Under Ministerkrisen gav forskellige Interpellationer Anledning til en ikke ganske fredelig Debat, i hvilken Krieger tog en fremragende Del, men som forøvrigt ikke førte til nogen Beslutning eller bestemt Optræden af Forsamlingen. Den 17de November fremstillede det nye Ministerium¹⁾ sig for Rigsforsamlingen og erklærede strax, at det vedkjendte sig Grundlovs-Udkastet i dets Helhed. Med en misforstaaet Stræben efter Korrekthed nedlagde samtidig de fire Ministre, som havde Sæde i Forsamlingen, deres Mandater som Folkerepræsentanter.

Det Grundlovsudkast, som Martsministeriet havde forelagt og Novemberministeriet lyst i Kuld og Kjøen, var i alle Henseender saa frit og folkeligt, som det overhovedet lod sig forene med Grundsætningen om et indskrænket, konstitutionelt Kongedømme. Alle de Betænkeligheder og Begrænsninger og Kauteler, som havde pint den bureaukratiske Opfindsomhed under de foregaaende Forfatningsovervejelser, vare som blæste bort, der blev tilbudt konstitutionel Frihed med rund Haand og uden Forbehold. Dette gjaldt i lige høj Grad den konstitutionelle Magtfordeling i Staten og de borgerlige Friheder. Der er ingen Opfordring til her at gaae nærmere ind paa Udkastets Bestemmelser, thi de ere i alle væsenlige Hovedtræk — kun med

¹⁾ Novemberministeriet bestod af A. W. Moltke som Premierminister, P. G. Bang, Bardenfleth, H. N. Clausen, Madvig, Spønneck, General Hansen og Zahrtmann.

Undtagelse af Landstingets Sammensætning, ved hvilket Punkt der senere vil blive Anledning nok til at dvæle — gaaede over i Grundloven af 5te Juni 1849 og altsaa vel kjendte. Men man vilde tage meget fejl, om man troede, at denne Udkastets Frihed og Folkelighed dengang blev anerkjendt af dem, der særlig troede at kunne føre Ordet paa „Folkets“ Vegne. Fordringerne vare stegne i det Utrolige siden Thronskiftet og siden Martsdagene; hvad der dengang vilde være blevet hilst som et Friheds-Evangelium, blev nu haanlig behandlet som maskeret Reaktion. Det summede i Luften med demokratiske Fordringer, som overbød hinanden, og navnlig var fra Hippodrom-Møderne og deres Aflæggere Feltraabet blevet: „Eetkammer og suspensivt Veto,“ det sidste Led af Programmet tilmed ofte udtalt paa Fransk og derved gjort endmere mystisk uforstaaeligt for Lægmand, der ikke var utilbøjelig til som i den franske Revolutions Dage at antage Herr Veto for en Person. En ikke ringe Del af Befolkningen krævede med større eller mindre Klarhed en Frihed udover Grundlovsudkastet; dens mere konservative Bestanddele havde under Paavirkning af Aanden fra 1848 ikke Sands for at kræve Indskrænkning og Garantier eller savnede ialfald Mod til at træde op imod Folkemeningen. Men paa den anden Side lader det sig ikke nægte, at medens Forhandlingerne stod paa, undergik den hele politiske Atmosfære en ganske kjendelig Forandring, efter den voldsomme Frihedsopbrusning begyndte Barometret stærkt at synke, og et reaktionært Minimum begyndte at nærme sig fra Syd. Ingen kan sige, hvad der vilde være bleven Forfatningssagens Skjæbne, dersom den var bleven udsat et halvt eller et helt Aar.

Rigsforsamlingens Tid var efter Ministerskiftet stærkt optagen af de vigtige Lovforslag, som tilsigtede at skaffe de til Kampens Gjenoptagelse nødvendige Midler af Mandskab og Penge. Først hen i December kunde Afdelingerne naae at prøve Grundlovs- og Valglovsudkastet. Det var i Grunden kun en akademisk Diskussion, den kunde og skulde ikke lede til positive Forslag, kun til en mere almindelig Kritik og Udtalelse af Tanker eller Ønsker; der er opbevaret Protokoller fra disse Udvalg, men de ere førte ganske summarisk og nævne kun, hvilke Afsnit der har været for i hvert Møde, og denne Del af Drøftelsen blev vel ogsaa afkortet efter fælles Ønske, fordi man

længtes efter at komme til alvorligt Arbejde paa Sagen. De 10 Medlemmer, som Afdelingen valgte til Grundlovsudvalget, vare: V. Bjerring og P. D. Bruun, Balth. Christensen og J. E. Larsen, Hall og Algreen-Ussing, Hother Hage og H. P. Hansen, Gleerup og David. Den 21de December valgtes de syv resterende Medlemmer, men hertil krævedes der ikke mindre end 4 Afstemninger. Første Gang valgtes Bonden J. R. Jacobsen fra Taasinge og Islænderen Pieturson, derpaa Dahl til Moesgaard og Neergaard til Gundersløvholm, først ved tredie Afstemning kom Krieger og Schurmann ind i Udvalget, og endelig sejrede ved fjerde Omvalg Prokurator C. M. Jespersen som Centrums Kandidat med 3 St. Flertal over H. E. Schack, der var opstillet af Venstre. Med det samme Forbehold, som ovenfor er taget om Partistillingen, kan det vel siges, at af de 17 Medlemmer tilhørte 9 eller 10 Centrum, som altsaa under alle Omstændigheder raadede over Flertallet, medens Venstre havde 3, og Resten stod mere tilhøjre. Udvalget samledes Dagen efter, og V. Bjerring, der som det først valgte Medlem dirigerede, blev valgt til Formand, Dahl til Sekretær. Kort efter Jul, den 29de Decbr., begyndte Forhandlingerne, der fortsattes næsten fra Dag til Dag og med en saadan Ihærdighed, at der i de syv eller otte Uger indtil den 22de Februar, da Betænkningen afgaves over hele Udkastet paa dets VII Afsnit nær, var holdt omtrent 50 Møder. Under Indtrykket af, hvad vore Dages Rigsdagsudvalg præstere, gjør det et ejendommeligt Indtryk, at man, især fra den folkelige Side, fandt en saadan Langsomhed i Behandlingen af en Lov højst uforsvarlig, at man beskyldte „Reaktionen“ for Planer til at forhale Sagen i det Uendelige, at man sendte Deputationer til sine Venner for at skynde paa dem, og at selv Formanden gjentagne Gange maatte sætte sig i Bevægelse for at faae ialfald nogle Afsnit af Betænkningen.

Den 9de Februar var Krieger bleven valgt til Ordfører med 10 Stemmer, uden at Udvalgets Protokol oplyser, paa hvem de øvrige Stemmer faldt, eller om de overhovedet afgaves, og fra dette Øjeblik af var det ham, paa hvis Skuldre Hovedparten af Byrden blev lagt. Formanden V. Bjerring havde stor Fortjeneste af den Sikkerhed og Ro, hvormed han ledede Forhandlingerne og holdt Rede paa den ofte forvirrende Fylde af

principale, subsidiære og aldeles subsidiære Ændringsforslag, Hensillinger og Reservationer. Men Ordføreren paahvilede det endnu langt vanskeligere Arbejde at samle alle Afstemningerne, at bringe dem i Orden og Sammenhæng og at motivere, uden at medtage noget Overflødigt og uden at overspringe noget Væsenligt, den Affattelse af Grundloven, som Flertallet indstillede til Vedtagelse.

Dette Kæmpearbejde blev, medens Grundlovsudvalget fortsatte sine daglige Møder, udført paa tretten Dage, og hvem der nu gennemlæser den 50 Spalter store Betænkning, maa erkjende, at sjeldent er en saa vidtrækkende Kreds af de mest betydningsfulde statsretlig-politiske Spørgsmaal bleven behandlet med en saa overlegen Dygtighed og en saa koncis Klarhed.

Disse Egenskaber lagde sig ogsaa i fuldt Maal for Dagen under den udførlige Forhandling i Salen, der begyndte den 26de Februar og i tre Maaneder optog den væsenligste Part af Forsamlingens Tid. Hvervet var i høj Grad vanskeligt. Man befandt sig i en Tilstand af barnlig Uerfarenhed paa det politiske Omraade; der var nok af Stemninger og Følelser, men kun lidet af Kundskab. Kun et Mindretal af Europas Stater besad dengang konstitutionelle Forfatninger, og af disse var der flere til advarende Exempel end til efterlignelsesværdigt Mønster; Frankrig og adskillige romanske Stater havde nærmest viist, hvor skrøbelige frie Forfatninger kunde være, og blandt de Lande, hvor Friheden havde staaet sin Prøve, var der mere end eet, hvis ejendommelige Forhold umuliggjorde ethvert Forsøg paa Efterligning. Der var i 1848 udkommet et lille Skrift af Brandis og E. Vedel, som indeholdt en Samling af fremmede Forfatninger, og denne ydede ganske vist en bekvem Adgang til at lære at kjende de positive Forfatninger. Men til ret at forstaae et Lands konstitutionelle Liv hører der Mere end at vide, hvad der staaer i denne eller hin Lovparagraf; der udkræves et Kjendskab til den historiske Udvikling, en Fortrolighed med Institutionernes praktiske Arbejde. Det var et stort Held for Forfatningssagen, at der midt i den politiske Dilettantisme, som dengang var Reglen — det skal ikke med dette Udtryk være bønægtet, at der fandtes enkelte fremragende Politikere, hvis Indsigt gik betydelig dybere; der sigtes kun til den store Mængde af dem, som ved deres Stemme kunde gjøre Udslaget,

og som det derfor var af største Vigtighed at lede og at oplyse — det var en Lykke for Forfatningssagen, at der under denne politiske Dilettantisme var en Mand til at overtage Ordførerhvervet, som besad en omfattende Kundskab paa dette Omraade og navnlig havde helliget saavel Englands som Norges politiske Liv, hvorfra den sikkreste Erfaring kunde hentes, et grundigt Studium. Kriegers Ordførerskab, der hvilede paa dette sikre Grundlag, udmærkede sig derhos ved en høj Grad af Korthed, Klarhed og en altid rede Slagfærdighed, der dog ikke lod sig forlede til polemiske Vidtløftigheder, men altid holdt Sagen og det foreliggende Spørgsmaal skarpt for Øje. Disse Egenskaber udmærkede i ligesaa høj Grad Hall, der overtog Ordførerskabet for Grundlovens syvende Kapitel, det vigtige Afsnit om de borgerlige Friheder. Det er endnu, efter henved fyrretyve Aars Forløb, en Nydelse for den, der har Sands for en virkelig parlamentarisk Debat, at gennemlæse den vidtløftige Forhandling. Hermed skal ikke være sagt, at den er helt fri for aandløse Trivialiteter og daarlige Gjentakelser af det alt bedre Sagte; men i sin Helhed og ved de mange talentfulde Bidrag, som fra alle Sider, ikke mindst af A. S. Ørsted, ydedes til Diskussionen, staaer den dog endnu som et Mønster.

Og det Samme kan siges om Formen og Affattelsen af den Grundlov, der fremgik som Frugten af denne Prøvelse. Allerede Martsministeriets Udkast udmærkede sig fordelagtig fremfor tidligere Lovarbejder ved klar Form og prægnant Udryksmaade, men i disse Henseender staaer den færdige Grundlov endda højere end Udkastet. Det er ingen Indvending herimod, at der senere under det politiske Livs Udvikling er opstaaet Tvivl, stillet Fortolkning imod Fortolkning, thi det er ingen enkelt Slægt givet forud at udtømme alle de Muligheder, som en senere Slægt vil møde eller skabe; der er i enhver Forfatning, hvorledes den saa end er skreven, visse Punkter, hvor Lovgiveren maa stole paa Borgernes Pligtfølelse og sunde Sands, fordi ingen Forfatning kan forudsee Alt; intetsteds kunne Institutionerne slaae til, naar Fornuft og Rimelighed svigte. Grundlovens Lovsprog staaer hidtil uovertruffet, og det har tillige den Fortjeneste, at det er rent og godt Dansk, tro imod Sprogets Love, idet det selv skriver Samfundets. I denne Henseende

maa dog Krieger vistnok dele Fortjenesten med adskillige Medlemmer saavel af Udvalget som af Forsamlingen.

Hovedslaget under Grundlovsforhandlingen førtes om de syv Paragrafer, §§ 30—36, der omhandlede Rigsdagens Sammensætning, Valgretten og Valgbarheden. Regeringsudkastet havde foreslaaet baade Landsting og Folkething sammensatte ved direkte Valg paa Basis af almindelig Valgret for alle trediveaarige, uafhængige og uberygtede Mænd uden nogen Census og med Valgbarhedsalder af 25 Aar til Folkethinget, 40 Aar til Landstinget, for hvilket tillige krævedes Bolig i Valgkredsen; Folkethingsvalgene skulde skee i Kredse paa c. 12,000 Indvaanere, Landstingsvalgene amtsvis; Folkethingsmændene skulde vælges paa fire Aar, Landstingsmændene, hvis Tal skulde være „omtrent en Trediedel“ af hine, paa otte Aar, og kun de Førstnævnte skulde have Diæter. Medens det iøvrigt var lykkedes saa temmelig at samle Stemmerne i Udvalget til større Flertal, saa at selv Fordringen om det suspensive Veto var forsvunden, var der paa dette Hovedpunkt en fuldstændig Adsplittelse i lutter Mindretal, og der forelaae en næsten haabløs Mangfoldighed af modsigende Indstillinger. Venstres tre Medlemmer vilde have et Eetkammer efter Folkethingets Mønster. J. E. Larsen holdt ligeledes paa et Eetkammer med en Motivering, der stærkt mindede om J. F. Schouws Udtalelser i „Ved Thronskiftet“, men vilde have dette sammensat ved Klassevalg for Kjøbenhavn, Kjøbstæderne, større og mindre Landejendomsbesiddere samt Gejstligheden, Universitetet og Domstolene, til hvilke der saa skulde føjes 50 Medlemmer, valgte paa Grundlag af almindelig Valgret, ialt en Rigsdag paa 150. De Fraktioner af Udvalget, som holdt paa de to Kamre, delte sig i Minoriteter, som foreslog dels en Census for Valgret og Valgbarhed, dels Klassevalg for det ene Kammer. Ingen sluttede sig helt paa dette Punkt til Regeringens Udkast, men en Minoritet, som var forholdsvis den talrigste, og til hvilken baade Ordføreren og Formanden hørte, stillede et Forslag, som kom dette nær. Det blev ikke engang herved; Scavenius, som havde været en taus Tilhører under Behandlingen af de tre første Afsnit, tog Ordet den 8de Marts og rettede et ligesaa lidenskabeligt som i sine Udtryk hensynsløst Angreb paa hele Grundlovsudkastets „antimonarkiske“ Aand og paa det konstitutionelle System med dets

Tilintetgjørelse af Kongemagten — egentlig det eneste Angreb af denne Art, som fremsattes i Forsamlingen. Neergaard stillede et Repræsentationsforslag, som i det Hele sluttede sig til de af Scavenius fremsatte Tanker og vilde have Lands-thinget valgt af en Valgkorporation paa 53 (20 Kongevalgte, 20 valgte af Folkethinget og de 13 Højesteretsassessorer). Grundtvig vilde, forsaavidt man ikke kunde blive helt fri for alle Valgbestemmelser i Grundloven, hvad han naturligvis allerhelst vilde, have et Eetkammer, som dog skulde dele sig i to Afdelinger, en for Agerdyrkning og en for Handel, Søfart, Haandværk, Kunst og Videnskab. Andræ stillede Forslag om et Eetkammer, sammensat dels efter almindelig Valgret, dels paa Grundlag af en Census. Endnu flere Forslag dukkede efterhaanden op, saa at der var nok at vælge imellem. Forvirringen blev tilsidst saa stor, at man næsten maatte mistvivle om at naae et Resultat, og da den „foreløbige“ Behandling af Udkastet, der gjennemgik dette Paragraf efter Paragraf, ikke medførte nogen Afstemning, svævede man i en uheldig Uvished om de afvigende Meningers Styrke. Kun saa Meget fremgik klart af de gennem mange Møder fortsatte Forhandlinger, at der var omtrent tot homines, tot mentes.

Det var henimod Slutningen af dette Afsnits foreløbige Behandling, at Ministeriet den 24de Marts, tilsyneladende uden nogen Anledning udefra, afgav en yderligere Erklæring om sit Forhold til Grundlovsudkastet. Det havde ved sin Ud nævnelse fuldt vedgaaet Arv og Gjæld efter sin Forgænger og vedkjendt sig Udkastet i dets Helhed; nu mindede det om, at det vel herved havde fraskrevet sig Initiativet til Forandringer i dette, men ikke havde bundet sig ubetinget til alle dets Enkeltheder, og at det forbeholdt sig Frihed til at vrage eller modtage mulige Ændringer deri, hvortil der da knyttede sig nogle Udtalelser om de forskjellige Repræsentationssystemer, som vare bragte i Forslag. I Grunden sagde denne Erklæring ikke Andet, end hvad der fulgte af sig selv, men baade dens Fremkomst og dens Indhold vakte paa den folkelige Side en vis Mistanke om, at Regeringen i Grunden helst vilde desavouere hele Grundlovsudkastet, og denne Opfattelse bestyrkedes ved forskjellige samtidige Bevægelser i og udenfor Rigsforsamlingen, som kunde tyde paa en vaagnende Reaktion. Vaabenstilstanden

blev opsagt, og den 3die April rykkede vor Hær ind i Slesvig, men den 5te April fulgte det sørgerlige Nederlag ved Eckernførde, og den 20de April var Slaget ved Kolding, efter hvilket Fjenden trængte frem i Jylland, saa at Ryes Brigade tilsidst var indskrænket til Helgenæs. I de fire Uger, som gik hen imellem den foreløbige og den endelige Behandling af dette Afsnit af Grundlovsudkastet, var der derfor en stærk Bevægelse i Gang for at søge tilvejebragt Enighed eller dog et større Flertal for et Repræsentationsforslag.

Opgaven var i sig selv vanskelig, og den blev ikke lettere derved, at der nu til de alt omtalte Forslag var stillet en endmere forvirrende Række af „Amendement“. En Tid lang tegnede det til, at det af Udvalgets sjette Mindretal (til hvilket Formanden og begge Ordførerne hørte) stillede Forslag skulde samle Majoriteten, og dette laae jo forsaavidt Grundlovsudkastet nærmest. Men imidlertid var der af P. D. Bruun og C. M. Jespersen udarbejdet et noget afvigende, formentlig en lille Smule mere konservativt Forslag (navnlig Valgbarhedscensus for Landstinget istedetfor Diætløshed), og dette vandt umærkelig Tilslutning. Efterat alle andre Indstillinger vare forkastede, stod kun disse to Alternativer imod hinanden, og ved en den 27de April gennem Kultusminister Madvig afgiven Erklæring søgte Ministeriet, ikke uden Held, at tynde Vægtskaalen ned til Fordel for det sidste. Balth. Christensen erklærede Forslaget for „en i reaktionær Retning meget væsenlig Skjærpelse af Forfatningsudkastet“, og J. A. Hansen, der vel ikke havde faaet Plads i Udvalget, men desto ivrigere deltog i Debatten i Salen, fastholdt, at Venstre fra Begyndelsen havde betegnet selve Grundlovsudkastet som „det Yderste“, hvortil man kunde gaae. Der optraadte i det Hele flere Talere imod end for. Men ved Afstemningen den 1ste Maj om Aftenen vedtoges Bruun-Jespersens Forslag med 68 St. imod 66. Majoriteten var saa knap og kunde saa let flytte sig, hvis nogen af de 17 Fraværende og Ikke-Stemmende vilde deltage, at Sagen ikke endnu herved var bleven sikker; men der var dog vundet et Udgangspunkt. De tidligere Bærere af det sjette Minoritetsforslag vægrede sig ved at gjenoptage det, og Venstre stillede det da som Amendement til den endelige Afstemning. Men den 7de Maj,

da der allerede var ført en længere Debat over Sagen, rejste Balth. Christensen sig og erklærede, at da Ministeriet havde gjort Sagen til et Kabinetsspørgsmaal — hvad Madvig forøvrigt strax benægtede — og da dette Ministerium saa omtrent var ikke alene det bedst mulige, men det for Øjeblikket eneste mulige, saa vilde han paa hele Partiets Vegne fuldt frafalde Ændringsforslaget og slutte sig til det sidst vedtagne Bruun-Jespersenske Repræsentationsforslag i Erkjendelse af, at „Demokratiet og Folket vil ret vel kunne hjælpe sig ogsaa med den Repræsentation, som saaledes foreslaaes os.“ Beslutningen vidnede om Forstand og politisk Blik; den vilde have taget sig endnu bedre ud, dersom Venstre havde undladt at rette saa heftige Angreb paa alle dem, med hvem de nu forenede sig, og særlig paa Krieger, imod hvem der omtrent rettedes Sigtelser for Forræderi. Men under alle Omstændigheder var Sagen hermed afgjort, og Forslaget blev endnu i samme Møde vedtaget med 127 St. imod 13; 2, nemlig de hinanden jevnlig mødende Antipoder Tscherning og Ørsted, stemte ikke, og 8 vare fraværende.

Skjøndt der i de tilbagestaaende Afsnit af Grundloven var mange vigtige Spørgsmaal, hvorom Meningerne endnu ikke ret havde klaret sig, var dog selve Sagens Skjæbne i det Væsentlige afgjort ved Afstemningen den 7de Maj. A. S. Ørsted gjentog, da alle Paragraferne vare gaaede igjennem, Kriegers Forslag om at standse Grundlovsbehandlingen, indtil Slesvigerne vare hørte, men dette forkastedes nu med 82 St. imod 5. Efterat det vedtagne Udkast endnu i Udvalget havde gennemgaaet et sidste Eftersyn, under hvilket Opmærksomheden særlig var rettet paa den sproglige og stilistiske Form, blev Grundloven i sin endelige Skikkelse vedtaget i Rigsforsamlingens 134te Møde Fredagen den 25de Maj 1849 med 119 Ja imod 4 Nej (v. Haven, Scavenius, Tvede og Zeuthen). Af de øvrige Medlemmer undlod 1 (Neergaard) at stemme, og 26 vare fraværende, enten med gyldig Forhindring eller af frit Forsæt for ikke at skulle deltage i Afstemningen. Blandt disse Fraværende afgav Lüttichau; Mynster og Wegener i Forening med Neergaard, Scavenius, Tvede og Zeuthen en Art Protest imod Grundloven og lod den indrykke i „Berl. Tid.“,

da det var dem nægtet at faae den tilført i Protokollen; David, Algreen-Ussing og A. S. Ørsted afgav hver for sig en Erklæring om, hvorfor de ikke havde stemt for Grundloven. F. Schiern fandt nødvendigt at forklare, hvorfor han havde stemt for den.

Der var nogen Tale om, at den nye Forfatning skulde underskrives af Kongen den 28de Maj, Aarsdagen for Stænderinstitutionens Indstiftelse og i de 17 forløbne Aar indviet til forhaabningsfulde Frihedsfester. Stadfæstelsen, der henviser til den fuldstændige Overenskomst, som lykkelig var bleven tilvejebragt imellem Kongen og Folkets Repræsentanter, og kun tager det Forbehold, at Ordningen af Alt, hvad der vedkommer Slesvigs Stilling, beroer, indtil Freden er afsluttet, fandt dog som bekjendt først Sted den 5te Juni, og denne Dag fik tillige sin Betegnelse ved den hæderlige Træfning ved Dybbøl. Kun en Maaned derefter skulde Sejren ved Fredericia vække Haabet om en snarlig og sikker Befæstelse af det „Danmarks Rige“, for hvilket Grundloven var given.

Vedtagelsen af Juni-Grundloven var en stor Lykke for det danske Folk. Det er engang blevet sagt, og vistnok med Rette, at Martsministeriet vel kunde forelægge Udkastet, men ikke vilde have havt Evne til at føre det igjennem, medens Novemberministeriet ikke vilde have forelagt det, men førte det igjennem. Grundlovssagen kunde ikke have været udsat længere uden at berede den konstitutionelle Frihed de alvorligste Farer og udsætte Danmark for at overskylls af den reaktionære Bølge, som allerede var begyndt at gaae hen over Europa. Den lykkelig opnaaede Overenskomst mellem Konge og Folk gav en mægtig Styrke til den nationale Begejstring, som førte os saa lykkelig ud af den treaarige Krig, og den ydede det danske Folk en Modstandskraft imod senere statsretlige Experimenter, uden hvilken det let kunde have endt med, at hele Danmark var blevet schleswigholsteiniseret. Under denne frie Forfatnings Indflydelse er der i de sidste fyrretyve Aar foregaaet en Udvikling og en aandelig Fremvæxt af Nationen, for hvilken Ingen kan være blind, selv om man nok saa meget erkjender, at den har været og er ledsaget af mange Misgreb, mange Udskejelser, mange vilde Skud. Juni-Grundloven var og maatte være et

Barn af sin Tid og dens Aand. Det er nu let nok, med al vor Erfaring bag ved os, at pege paa dette og hint, som gjerne maatte have været anderledes. Det kunde under de givne Forhold ikke blive anderledes, og man vil see af den ovenfor givne Udvikling, at fraseet de Angreb, som hvilede paa en Fornægtelse af selve den konstitutionelle Stats Idee, blev der fra ingen Side rejst stærkere Modsigelse imod Forfatningen, end at det langt overvejende Flertal til Syvende og Sidst forenede sig om et frejdigt Ja. Grundloven har havt en haard Prøvetid at gaee igjennem, og den befinder sig endnu — thi vor nuværende Forfatning er, trods den meget væsenlige Forandring af Landsthingets Sammensætning, kun en Evolution af Junigrundloven — i denne Prøvelsens haarde Skole. Der er Folkeslag, som først langsomt lære at bruge Friheden og derpaa erhverve den; andre, som faae den i rig Fylde paa en Studs og saa skulle opdrages til dens rette Benyttelse. Det Sidste gjælder om os Danske. Vi blev kastede paa Hovedet ud i Vandet og ere endnu ifærd med at lære at svømme. Den møjsomme Kamp, som hos andre Nationer er gaaet forud for Frihedens Erhvervelse, kommer hos os bagefter. Fædrene havde Haabet, Troen, Begejstringen; Sønnerne skulle have Taalmodigheden, Udholdenheden, Sejgheden. Eet maa være klart: hvorledes Forfatningen end er, hvilke mindre, praktiske Ændringer der end kan efterstræbes for at bringe de stridende Elementer til at arbejde med mindre Friktion og mere Harmoni — selve dens Grundlag, dens egenlige Væsen kan ikke forandres. Det er Statsmandsopgaven i Danmark, Opgaven for alle Parter, at tilvejebringe med og ved Grundloven et sundt og kraftigt Folkeliv, frit, men ogsaa selvbehersket.

Blandt dem, der have Fortjeneste af Grundlovens Gjennemførelse, staaer Krieger som dens Ordfører i Rigsforsamlingen i forreste Række. Han var en ung Mand, da dette vigtige og vanskelige Hverv betroedes ham, kun 31 Aar. I det Hele var jo 1848 de Unges Aar. — Der laae foran ham en lovende Fremtid, i hvilken han skulde yde sit Bidrag at til føre den konstitutionelle Friheds Grundsætninger fra Papiret ud i Livet. Han har ydet det rundeligt. At han i Aarene efter 1849 forfulgtes som en Frihedsfjende og Gang efter Gang haanlig

vragedes ved Valgene af det Demokrati, som skyldte ham saa stor Taknemlighed, medens han i Aarene omkring 1887 fra visse Sider betragtes som en mistænkelig Frihedsven, har ikke Stort at sige ligeoverfor den Historiens Dom, til hvilken han trøstig kan see hen. Han er nu som for fyrretyve Aar siden Talsmanden for den forstandige, den lovlydige, den selvbeherkede konstitutionelle Frihed i Danmark.
